

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

8141

ՅՊՏԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՈՒՄԻՆԱԿԱՆՈՒՄՆԵՐ:

ՏՏՈՒՆԵՐ
Մ. ԱՊՈՍՏՈՍ

Ք Ն Ա Ր

ՀԱՅԿԱԿԱՆ:

Արմեն

ԽՄԲՍԳՐԵՑ

Մ. Մ. ՄԻԱՆՍԱՐԵԱՆՆԵՐ:

Սղգային տարրերից ամենահզօրը
և և կենդանապահը լեզուն է:

Զար մարդիկ երգ չունին:
Շիւղեր:

Սիրտը իմաց նոցա,
Ով երգ է երգում:
Երգը չար մարդկանց
Ձի զուարճացնում:
Բէտանէ:

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ:

ВЪ ТИПОГРАФИИ О. И. БАЕСТА, НЕВСКИЙ, 71.

1868.

OL 41340.20.5

OL 40907.13

Hale fund

Mianianov, Mikhail Mirof

The Armenian Lyce.

St. Petersburg, 186

Մանկտիք, զիս Հայոց հողն ու ջուրն սնուցել,
Եւ այն հողն ու ջուր սրտով եմ սիրել.
Հայրենեաց հարուստ է հողն, ջուրն անուշ,
Բանց օտար վարդ, քաղցր հայրենեացն փուշ:

Չեզ կ'ասեմ մանկտիք սիրուն, նազելիք,
Որոնց է բնական Հայոց աշխարհիկ,
Մի ուրանայք զերկիրդ և զազգդ սիրուն.
Ճառն արժատով ծառ, տուն հիմամբ է տուն:

Հ. Ղեւոնդ Սվիշնեան:

ԵՂԻՍԱԲԵԹ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆԻ

ՆԱԽԴՐԱԾՆԵՐԻ ՅԻՇՆՈՒՄԻՆ ԶՈՒՆԻՐ:

Նախ մարտին 1807 թուականի, հանգեալ 'ի Տէր ^{23 Դպիսի}_{4 յունիսի} 1865 թուականի, յիսուն և ութ տարեկան հասակի; եթող երեք զաւակ. Սիբայէլ—35 տարեկան, Լորշակ—Նիկողայոս—25 տարեկան և Սաւվառա 20 տարեկան հասակի; թաղեցաւ Տփլիսու Սէրայի գերեզմանատանը, եկեղեցւոյ արեւմտեան կողմը:

ՇԵՐԻՄԻ ԱՐՑԱՆԱԳԻՐԸ.

Կենաց ձայնիւ վերջին փողոյ
Կոչեա զիս, Տէր. յայսմ հողոյ;
Ընդ իմաստուն սուրբ կուսանաց,
Սոյժ զիս 'ի տուն քոյ հարսանեաց:

Վանի որ քեզ միտ ենք ածուամ—սրտներիցս արին է վազում,
Ըմեն գիշեր մեր կողինքը դառն արցունքով թացվում,
Վաշած ցաւերդ եօթնագլխեան վիշապի պէս խայթում,
Հազար տեղից սրտներս ծակում, հազար վէրքեր բացանում:
Իայց և այնպէս սափերն կանանչ, սարերն ամեն ծաղկել են;
Ըմեն բաղլում վարդ, մանուշակ, ռեհան, սմբուլ բացվել են.
Ըփսոս, մեր բախտի օրերուն թառամեցար մեր մեղքէն,
Իազմավաստակ, անմխիթար, անգին մայր մեր Լիլիսաբէթ ջան:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Երբ որ իմաստութեան սէրն
Մէկ ազգի միջին տարածուեց,
Իմացիր, երկնային Տէրն
Գլծած, նորա բախտը բացուեց:

Սէյեադ:

Եւրգը այտայտումէ (exprimer, выражать, յայտնել) մարդկային «զգացմունքը» բառերով (խօսքերով) և ձայնով (le son, звук), ուրեմն երգը պարունակումէ իւր մէջ երեք տարր (առաջա-նիւթք, սկզբունք, éléments, элементы, основные составные части), այն է. զգացմունք, խօսք և ձայներ: Լ'յս տարերաց ամեն մէկը պարունակումէ իւր մէջ դաստիարակական (մանկավարժական) և զարգացողական զօրութիւն, ոյժ:

Կանոնաւոր դաստիարակութիւնը և կրթութիւնը պիտոյ է զարգացնէ մարդուս ամենայն հոգեւոր և մարմնաւոր զօրութիւնքը և ընդունակութիւնքը կանոնաւոր, մանկավարժական պահանջմանց համապատշաճ կերպիւ: զգացմունքը, զգացման ընդունակութիւնը մարդկային ընդունակութեանց մինն է: Կանոնաւոր երգեցողութիւնը, զարգացնելով, կանոնաւոր ուղղութիւն տալով մարդուս զգացման ընդունակութեանը, ներգործումէ դաստիարակական, պեղագոգիկական կերպիւ, վասն որոյ կանոնաւոր երգեցողութիւնը մանկավարժութեան դաստիարակական միջոցներից մինն է: Դաստիարակական առողջ կանոններին յարմարեալ երգեցողութիւնը քնքուշացնումէ, ազնուացնումէ, սրբացնումէ մեր, թէ ուրախ, թէ տխուր և թէ առ Լ'մենաբարձրեալն ունեցած զգացմունքները: Կերպէս Լ'ամբրոնացին ասում է. «ազգումն երաժշտական եղանակին . . . , ընդոստուցեալ զարթուցանէ զմիտս ամենեցուն առ ի տենչումն շընորհին. քանզի չիք ինչ որ զկամս մեր յեղաշրջէ յուրախութիւն

կամ ի տրամութիւն, որպէս զերգոցն ձայն, յորժամ որպէս պարտըն է՝ լինիցի, վասն այսորիկ և եկեղեցական աւանդութիւն ընկալաւ զայն»:

Հին յոյները, կամենալով ցոյց տալ կանոնաւոր երգեցողութեան և ազդու բանաստեղծութեան թովչարար (magique, μαγический, μαγικόν) ներգործութիւնը և զօրութիւնը մարդկային սրտի և զգացմանց վերայ, ասումէին, թէ երբ բանաստեղծ Որփէոսը¹⁾ երգումէր և մի և նոյն ժամանակ նուագում տաւղի վերայ (la harpe, αρφα), ծառերը, գետերը, ծովի ջրերը և վայրենի անասունները դադարումէին շարժիլ և հիացած լսումէին Որփէոսի նուագերգութեանը: Վրիստոսի ծնունդից ետոյ, 1—5 դարու Վերամանացիք, Ռիտանիացիք և այլ հիւսիսային ազգերը ունէին առանձին բանաստեղծներ և երգիչներ, Ռարդ անունով, որոնք, պատերազմից առաջ, պատրաստումէին, վառում, բորբոքում պատերազմողների զգացմունքը և քաջութիւնը ազգային երգերով: Լոյսմեան եւրոպացւոց զօրաց մէջ էլ, ամեն մէկ հարիւրը (compagnie, ποτα) ունին իւր երգիչները, որոնք, զօրքը գնալու ժամանակը, անդադար երգումեն և այդպէս դիւրացնում ճանապարհի աշխատութիւնը, լքումը: Հին Եւրոպեցւոց մէջ բոլոր սաղմոսները և համարեա թէ հին կտակարանը երգելով էին ասում և ինքը Վաւիթ մարգարէն ամենապատուական և երեւելի երգիչներից մինն էր: Սաւուղ թագաւորը, իւր ամենատրտում ժամերին, կանչումէր իւր մօտ Վաւիթ սաղմոսերգուն, որ իւր քաղցր երգեցողութեամբ թեթեւացնէ նորա վիշտերը և տանջանքը: «Վաւիթ և որդիքն Խորայելի խաղային առաջի Տեառն, տաւղօք, և նուագարանօք զօրութեամբ, և երգօք, և քնարիւք, և սրնգօք, և թմբկօք, և ծնծղայիւք և փողովք»: «Վտացիքն սաղմոսանուագք, տաւղօք, և քնարիւք, և սրնգօք կային յարեւելից կողմանէ սեղանոյն և ընդ նոսա քահանայք ճ և ի հարկանէին փողս, և եղև ձայն ի հարկանել զփողսն, և յերգել զաղմոսն և ամբառնալ զձայնսն»:

1) Որփէոս (Orpheus, Orphée, Ορφέης) առասպելի ասուածով, կեցաւ 1330 տարի Վրիստոսից առաջ; մասնակից գտնուեցաւ Լոգոնաւորդաց արշաւանին, ճանապարհորդեց Եգիպտոս, ուր տեղ օձը կծեց նորա Եւրիդիկէա կնոջ կրունկը և մահ պատճառեց; իջաւ դժոխք պահանջել Պլուտոնից իւր կինը, և այլ զանազան առասպելք են պատմում Որփէոսի մասին:

միաբան ասելով օրհնեցէք զՏէր և բարձրացուցին զձայնսն փողովք և ծնծղայիւք՝ և գործեօք երգոյն»:

Պարսկահապատեղ արհեստաւորները, մասնաւորապէս որմաշէնները (գաղտոս, каменщики, le maçon), մշակութեան ժամանակ, ունին միշտ մի երգիչ, որին լսելով, շինումեն իւրեանց գործը: Հազարաւոր անձինք, չգիտենալով որ և իցէ օտար, բայց երևելի երգչի լեզուն, աժդոխով շտապումեն միայն նորա քաղցր ձայնը և կանոնաւոր երգեցողութիւնը լսելու: Բայց որքան սրտառու է լինում մեզ, որքան մեր ցնծութիւնը կատարեալ աստիճանի է հասանում, երբ որ նորա երգի լեզուն էլ հասկանալի է լինում մեզ: Բոլոր այս վեհ և սրտաշարժ զգացմունքները հասանումեն կատարեալ աստիճանի, երբ որ պղպիտի պատուական ձայնով և կանոնաւոր կերպիւ երգած երգը մեր ազգային, մեր պատուական լեզուաւ ասած և գրած երգն է: [Ր հայն կարողացել է լսել առանց արտասունքի, առանց հոգւոյ և բոլոր զգացմանց ամենասաստիկ գրգռմունքի, երբ որ նորա առաջն երգել են. «Տէր կեցո՛ղու զՀայս», «Եւայր Լիաքօ՛ր՝ ափերով», «Եփսոս քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ», «Երկու ձեռքն երկու մոմ», և այլ մեր երգերից ամենապատուականները:

Երգի դաստիարակական երկրորդ նշանակութիւնը:

Կան զգացմունքներ, որոնց լինելութիւնը մինչև անգամ փնաս է բերում, որոնց պիտոյ է ամենայն կերպ հեռացնել, ոչնչացնել և ոչ թէ գրգռել, վան որոյ պիտոյ է ամենայն կերպ զգուշութիւն գործ դնել, որ միմիայն աժեռաւայել, այսինքն, աստուածաշատական, ազգասիրական, երախտագիտական, որդեօրական և նշայրսիրական, միով բառիւ, միմիայն ազնիւ զգացմունքը գրգռվին, աճին, զարգանան կանոնաւոր կերպիւ, իսկ բոլոր անվայել և փնասակար զգացմունքը հեռի լինին մեզանից, գոնեա մանուկներից:

Եւս պատճառաւ պիտոյ է, որ երգեցողութեան նիւթը, առարկան լինի վայելուչ և վայելուչ խօսքերով, կանոնաւոր հայերէն լեզուաւ արապայտած, բրած լինի: Վաստիարակները և ծընողքը մեծ ուշադրութիւն պիտոյ է ունենան, որ հայ մանուկները լսեն և երգեն միայն այնպիսի երգեր, որոնց և պարունակութիւնը և երգելու ձևը, ձայնը ընտրելագոյն են: Բայց երգի պարունակութիւնը արտայայտողումէ ըստերով: Երեխան, սկսելով սովորել որ և իցէ երգ, հանդիպումէ այնպիսի բառերին, որ նորան անծա-

նօթ են, երեխան պիտոյ է սովորի այդ բառերը, ծանօթանայ այն առարկաների կամ գաղափարների հետ, որոնք անուանակոչվում են այս կամ այն բառով, վասն որոյ երեխան, սովորելով երգ, սովորում է նոր բառեր և ծանօթանում նոր առարկաների հետ: Սորանից երկու հետևանք կայ. ա) երեխան, հայրենի լեզուաւ ասած երգը սովորելով, սովորում է մի և նոյն ժամանակ իւր հայրենի լեզուն, սովորում է առանց քերականութեան, գործնականապէս, պրակտիկական կերպիւ, այդ բառերը համաձայնելը, պատշաճաւոր կերպիւ գործածելը, բ) որքան նոր բառ սովորեց երեխան, այնքան նոր առարկայի կամ գործողութեան հետ ծանօթացաւ, նշանակում է, այնքան նորա մտաւոր գիտութիւնը հարստացաւ, նորա խորհելու, երեւակայելու, համեմատելու և այլ ընդունակութիւնքը նոր նիւթով, նոր առարկաներով, նոր գաղափարներով հարստացան և, համեմատաբար, սկսեցին շարժիլ, գործել (аgиr, дѣйствоватъ, բանիլ, բանանել, ներգործել): Որքան որ այսպիսի հետևանքները շատ են, այնքան էլ զգուշութիւն պիտոյ է, որ երեխայի երևակայելու, խորհելու, համեմատելու և այլ ընդունակութեանց գործողութեան համար ստացած նոր նիւթը լինի առողջ, ազնիւ, ընտիր և պիտանի, և համապատշաճ երեխայից հասակի և հասկացողութեան:

Երգեցողութեան դաստիարակական երրորդ նշանակութիւնը կամ հետևանքը:

Ինչպէս որ խոհեմ կերպիւ, երեխայի հասակի կամ հասկացողութեան համապատշաճ ընտրած երգը, երգի բնագիրը (le text, текстъ) հասանում է իւր վերոյիշեալ նպատակին, նոյնպէս էլ երգեցողութեան ձայները զարգացուցանում են երեխայից տեսանելու (նայելու, հայելու) և լսողական (լսելու) ընդունակութիւնքը, երբ որ երգեցողութեան դասառուութիւնը լինում է երաժշտական խաղերով, նօտաներով: Նայելով նօտաներին, երեխան սովորում է որքան որ և իցէ ժամանակ նայել մէկ կէտին, զննել նորա գրութիւնը և նշանակութիւնը, խորհել թէ ինչպէս պիտոյ է այդ խաղի նշանակութիւնը յայտնել, մեկնել ձայնով: Նայց գլխաւոր նշանակութիւնը այն է, որ երգելը զարգացնում է լսելիքը (ouïe, слухъ) լսելու ընդունակութիւնքը: Ձայների (le son, звукъ) զանազանութիւնքը, նոցա զանազան տառիճանների (ելէէջ, le ton, тонъ) բարձրանալը և նուաղելը, ցածրանալը, բոլոր նոցա ընդմիջական (intermédiaire, միջնորդական, ընդհատական, промежуточные) փոփոխմուն-

բը (passage, passage, переход), կամ դաշնակաւոր բարձր և ցած փոփոխութիւնքը, երկարութիւնը, կարճութիւնը—բոլոր այս ստատիկապէս կանոնաւոր կերպիւ դաստիարակումէ լինելէ, զարգացնումէ մարդկային ընդունակութիւնը զգալի հասկանալու, նուրբ և ճիշդ ճանաչելու ձայների զանազանութիւնքը, նոցա ճշգրտութիւնը և այսպէս ազնուացնումէ մեր լսելու և զգալու ընդունակութիւնքը և ճաշակը:

Ինչպէս երեխան սկսումէ սովորել լեզուն ո՛չ թէ գրբից, այլ լսելեաց միջնորդութեամբ, բերանացի, լսելով ինչպէս մայրը անուանակոչումէ այս կամ այն առարկան կամ գործողութիւնը, նմանապէս էլ պիտոյ է որորոցից սկսած սովորցնել երեխային ազգային երգերն միմիայն լսելեաց միջնորդութեամբ: Իսկ պիտոյ է աշխատել, որ երգի ձայնը լինի ախորժ երեխայի համար: Իաց երբ որ երեխան մեծանումէ, սկսումէ խօսել, այն ժամանակ պիտոյ է նայել ո՛չ թէ միայն ձայնի քաղցրութեանը, այլ և, որ երգի պարունակութիւնը, բովանդակութիւնը մօտ լինի երեխայի հասկացողութեանը և գրգռէ նորա հետաքրքրութիւնը: Եւս երկրորդ աստիճանի դաստիարակութեան ժամանակ, լաւ կը լինէր որ մինը երգելիս, փուր որ և իցէ երաժշտական մեքենայի վերայ (պիանո, ջութակ և այլն) ածէք, որ երեխայի լսելիքը առաւել կանոնաւոր ձայնի և երգեցողութեան սովորէին: Եւ թը տարեկան հասակից երեխաներին պիտոյ է երգել տալ ի միասին, կազմելով նոցանից երգեցկաց դասեր (le chœur, хор): Շուտ մանկավարժ երգեցողները խորհուրդ են տալիս, գազարեցնել երեխաներին երգել տալը այն ժամանակին, երբ որ, հասակի աճեցման պատճառաւ, երեխայոց ձայնը փոխվումէ, փնչկ որ ձայնը իւր բնական զօրութիւնը ստանայ:

Վերամանկայի մէջ երգեցողութեան դասատուութիւնը մանկավարժութեան գլխաւոր տարրերից մինն է համարվում և ամենայն երեխայ սովորումէ երգեցողութիւն: Եւս տեղ գերգաստան չկայ և կարելի է ասել մինչև մարդ չկայ, որ չ'ունենայ Եւստուածաշունչ և Եւրգարան: Վերամանկոյ երգեցողութեան պեղագոգ վարժապետներից ամենահռչակաւորը և երեւելին Եւրգվիգ Եւրկն է: Եւրա շարագրութիւնքը կարող են լինիլ գաղափար ամենեցուն, որոնք որ կամենան այս մասին աշխատել մերայնոց համար: Եւրկի տպագրութիւններից ամենատարածեալքը հետագայքն են.

1) Մեթոդիկական (méthodique, методический) սկզբունքը, որը առաջին տպագրութիւնը եղաւ 1834 թուականին:

2) Վոդովաժոնք երգոց ուսումնարանների համար, առաջին անգամ ապ. 1839:

- 3) 100 Schullieder.
- 4) Liederkranz für Schule, Haus, und Leben.
- 5) Sängerhain für Gymnasien.
- 6) Singvögelein für Schule, Haus und Leben.
- 7) Deutscher Liedergarten für Mädchenschulen.
- 8) Frische Lieder für Gymnasien.
- 9) Blätter und Blüthen für den Schulgebrauch.
- 10) Mehrstimmige Gesänge für Seminarien.
- 11) Deutscher Liederschatz für Seminarien und Gymnasien.
- 12) Schiller's Lieder für Schule und Haus, և այլք:

Հանկալի էր, որ մեր հայազգի երիտասարդքը, որոնք Վերսալիայի վարժապետական դպրոցներումն են պարապում, կանոնաւոր կերպիւ իմաստասիրէին այս հարցը. և, հայրենիքը վերադառնալուց, տարածէին ամենայն կերպիւ մեր ազգի մէջն էլ լշրկի նշման գրած կանոնաւոր ազգային երգեցողութեան սկզբունքներ; իսկ մինչև այն ժամանակ մեր հանդիսագրութիւնը աշխատէր տարածել, թէ այս և թէ մանկավարժութեան միւս խնդիրներին (հարցերին) վերաբերեալ տեղեկութիւնքը, առնելով պատրաստ նիւթ (պիտոյ է միայն կանոնաւոր ընտրողութիւն) «Ուշիտէլ» (УЧИТЕЛЬ) և «Վէտսկի սագ» (ВѢСТНИК СДѢ) մանկավարժական ամսագիրներից: Ուշիտէլ ամսագրի մեզ համար պիտանութեան մասին մէնք մանրամասն, առաջարկութիւն արինք մերայնոց դեռ 1862 թուականին, նոյեմբեր ամսին. Տփլիսու «Սեղու շայաստանի» լրագրի թերթերում և լաբուլէի հայ տպագրութեան կից ռուսաց գրականութեան ընտիր մատենից ցուցակի մէջ:

Ըստ մտ նոյնը կարող ենք կրկնել «ВѢСТНИК СДѢ» ամսագրի համար, որը հրատարակվում է այժմ երրորդ տարին: Ընդհանրապէս 1866 թուականին, 8 ծալ, ե. 368—, արժէ 3 մանէթ; երկրորդ— 1867 թուականին—8 ծալ, ե. 456, արժէ 3 մանէթ 50 կոպէկ: Երրորդ այս 1868 թուականին, մի և նոյն գինը ունի. Վմանապէս խորհուրդ ենք տալիս «НАУЧНОСТЬ» ամսագիրն իմաստասիրել և նորա մէջ եղած նիւթերից մեր ազգի համար ամենապիտանիքը և

ամենահարկաւորը հազորդել ժողովրդեան: Առ հասարակ առաջարկելով կամ հազորդելով որ և իցէ առարկայ կամ նիւթ մեր ազգին, պիտոյ է աչաց առաջ ունենանք նոյն իօկ ազգի պիտոյքը, միջոցքը և զարգացումն և այնպէս էլ դոցա համաձայն շարժիլ: Տնտեսական տեղեկութիւնքը, (ДОМОВОДСТВО, ДОМАШНЕЕ ХОЗЯЙСТВО) դարաիզպանութեան (САДОВОДСТВО), հաւապահութեան (ПТИЦЕВОДСТВО), անասնապահութիւն (СКОТОВОДСТВО), անտառաբանութիւն (ЛЕСОВОДСТВО) և զանազան բնական գիտութեանց և արհեստների վերաբերեալ գիտնական տեղեկութիւնք մեր առաջնակարգ պիտոյից մինն է:

Եթէ երգեցողութեան մասին ասածներս վերաբերենք մեր ազգին, պիտոյ է խոստովանինք, որ. ա) երգեցողութեան դասատուութիւնը (ազգային երգերի) շատ ժամանակ չէ որ սկսել են ազգային վարժարաններում; բ) Շատ վարժարաններ կան, ուր տեղ ազգային երգեր չեն ուսուցանում; գ) Կ. Պօլսոյ և Օ.Միւռնիայի վարժարաններում առաւել են ուսուցանում այդ երգերը. քան Թէ Տփիսիս, Երևան, Շուշի և այլ տեղեր; դ) Մեր երգելու եղանակը զանազան է. Տաճկաստան, տաճիկի; Վրաստան (Տփիսիս) վրաց; Երևան, Շուշի, Բաքուի և Պարսկաստան—պարսից երգերի եղանակներին նման, այսինքն ինչ ազգի ներգործութեան տակ եղել ենք, նոյն ազգից էլ երգերի եղանակներն ենք վեր առել: Բայց առաւել ցաւալին այն է, որ ոչ թէ միմիայն նոցա երգերի եղանակներն ենք մեզ սեփականացրել, այլ մինչև անգամ երգերն էլ ևս և բառերը: Մի քանի գերմանականից կամ ռուսերէնից թարգմանված երգերը, երգումենք բնագրի եղանակաւ, զորօրինակ. «Աւրախասցուք ուրեմն, մինչդեռ երիտասարդք եմք», «Ղուռ ո՛չ հաւատաս ի գեղս քոյ», «Վերջին վարդ, վերջին վարդ», «Կրամբամբուրի էս այն օղին է» և այլն; «Ի՞նչ իմ ալեոր հերքս սենային» երգումեն ռուսաց երգի եղանակաւ; «Տէր կեցո՛ւ դու զ՛ւայս» (Գինսկիու պօլժնէզի եղանակ (պօլժնէզ բրիլիան էլ են ասում); «Վայոց աղջիկներ» վրացոց «Միս դիլաւ, դիլաւ» երգի եղանակաւ:

Վերջի եղանակները բաւականին ծանօթ են ռուսաստանում համալսարաններում եղած ուսանողներին և ժողովրդեանը, ուր որ կենումն այժմ այն ուսանողները, և շատերին հաճոյ:

Մեր նախորդները զգացել են հարկաւորութիւնը այնպիսի սկզբունքի, ուր որ մեր (Թէպէտ ո՛չ սեփական, այլ օտար) երգերու եղանակների խաղերը և կանոնը մեկնած լինին ի գիտութիւն

ազգի: Այսպէս, Վարդոյկ որ կոչի նուագարան: Ըստ խնդրոյ յԱննայ գիւղէն Զերասցոց հանգուցեալ մահտեսի Թիլիպպոսի որդի Սահտեսի Սինաս մեծահամբաւ ամիրային: Ի հովուապետութեան միաժնաէջ սրբոյ քահնի տեառն Ղուկասու սրբազան կաթուղիկոսի ամենից ապոյց: Աւ ի վերագիտողութեան սրբոց տնօրինականացն տեղեաց Քրիստոսի, տեառն Պետրոսի շնորհաժայլ պատրիարքի, Ի Կ. Պօլիս: Տպեալ հրամանաւ իսկ և ակնարկութեամբ նորին սրբազան պատրիարքի տեառն Օւքարիա ազգասէր կարգացեալ աստուածաբան լաբունապետի: Ըրտահանեցեալ ի կեսարացի Ղապաւքալեան Վրիգոր դպրէ: Համի ներմարմնութեան՝ Տեառն 1794, և մերոյս ՌՍԻՍԿ, և օգոստոսի 23: Ի Սայր դպրատան: Փոքր 8 ծալ, ե, 432, բովանդակումէ իւր մէջ, մեծ մասամբ, հոգևոր երգեր, որոնց հեղինակների անունը չէ ցոյց տուած և Սոսկվայի, Պետերբուրգի և Տիֆլիսոյ, եկեղեցեաց մէջ այս երգերի գործածութիւն մենք լսած չենք: Ըստ գրքի 161—218 էջերումը «Ազգեցութիւնք ինչ երաժշտական» անուանած հատուածումը հեղինակը աշխատումէ տալ սկզբնական կանոնները երաժշտական երգեցողութեան; 219—234 երեսը պարունակում է խաղերով տաղեր, իբրեւ օրինակ այն խաղերի գործածութեան; 235-ց մինչև վերջը զանազան երգեր, խաղերով, հայերէն և յունարէն (հայ տառերով տպած) երաժշտական խաղերի և երգելու եղանակների մեկնութեամբ: Ըստ գիրքը շատ հետաքրքրական է, իբրև ապացոյց, որ մեր հոգևոր երգեցողութիւնը պատկեր է յունաց երգեցողութեան և շատ տաղերի գործածութեան մէջ սեփականացրել է իւրեան յունաց երաժշտական արհեստի անկման ժամանակի ամենայն պակասութիւնքը, և այլն: Ըստ պատճառաւ էլ այն տեղերը, ուր տեղ գերիաբար հետևումն յունաց քթի ձայներով լի երգեցողութեան, այդ երգեցողութիւնը այնպէս անախորժ է; իսկ ուր հետևումն հայրապետական մայր աթոռոյ սրբոյ Եղիշի երգեցողութեան ձևին, որի մէջ համարեալ թէ քթի ձայներ չկան, այլ առաւել կոկորդական ձայներ (gosier, ropso), այն երգեցողութիւնը այնքան հաճոյ է և ախորժ:

Վերոյիշեալ երգարանի մէջ կան ևս օրինակներ, նոյն անճոռնի յունաձև երգեցողութեան, զորօրինակ. «Պատկեր անպարագիւր անմտոյց լուսով պարածածկեցեալ»; «Պաշտօն խնկելի խկապէս բարի լուսափայլեցեալ»: «Օքեղ միշտ օրհնեն զուարթունք երկնից օվաանայիւ ի բարձունս, ընդ նոսին միշտ բարեբանեալ օրհն».

նաբանեմք ըզքեզ քրէյ ըէ քի ըէ ըի ըէ ըի ըէ ըի ըէ ըի
 ըի ըէ ըէմ գէ ըի ըի ըէ ըի ըէմ ըէ ըի ըէմ վէ ըի ըի ըէմ ըի ըի
 ըի ըի ըէ ըէ քի ըէ ըի ըի ըէ ըի ըէ ըի ըէ ըիս առա» (Եր. 271),
 կամ . . . . «միշտ ցընծալի ա լէ լէ լէ լէ լէ...» ¹⁾

Նոյն երգարանի մէջ 147—149 ե. ե. կայ «Նորդ խրատօրէն»,
 թ. տունից բաղկացած:

Ե

Ի գաւազան որ խնայէ,
 Եհա նա իւր զորդին ատէ,
 Զի զոր սիրէ խնամով իւրով,
 Տալով զպատուէր միշտ խըրատէ.
 Իհ ի վախճանիդ թէ խընդասցէ,
 Երի արա՛ պսպէս ասէ:

Բ

Որ յաճախէ զսէրն ունելով,
 Սիրէ ըզնա հարկանելով;
 Թիէ հարկանէ գաւազանաւ,
 Ո՛չ մեռանի խըրատելով: Իհ, և այլն:

Բ

Ըզ պարանոց նորին թէքեա՛,
 Սինչ մատաղ է, ըզնա զըսպեա՛,
 Սի կարծրացի ի հաւանել,
 Նւ վեշտ անձին մի՛ լիցի նա: Իհ, և այլն:

Սեր նախորդքը, իւրեանց միամտութեամբ, կարծել են, թէ
 գանիւք, ծեծով կարելի է մարդ դաստիարակել: Եյս տխուր և վը-
 նասակար կարծիքը մինչև այժմն էլ տիրապետումէ համարեա թէ
 բոլոր հայոց վարժարաններում, շատ սակաւ բացառութեամբ: Դե՞ծը
 կը ստրկացնէ մանուկի հոգին, կը զարգացնէ նորամէջ կամակորուծիւն,
 երկչոտութիւն, խաբէբայութիւն, ստախոսութիւն, խորամանկութիւն,
 կարճահոգութիւն, կեղծաւորութիւն և այլ ամենավատ և ամենափնասա-
 կար հետեւանքներ: Վարժարանների մէջ ծեծ գործածելը և միմիայն

1) Սենք չունենք հարկաւոր պարագայքը, որ կարողանանք երգի
 խաղերն էլ ցոյց տալ:

գորա օգնականութեամբ կարգ տարահանելը բոլորովին հակառակ հետեանքներ են բերում, քան ինչ որ սպասումէին ծեծ գործածելուց: Ազգային առաջաւոր և ամենաբարեկամը վարժապետների և դաստիարակների սրբազան պարտաւորութիւնն է մանրամասն քննութիւններ և մեկնութիւններ տալու առ հասարակ մանկական և դպրոցական կարգապահութեան (գիտելիքներ) մասին, և այդ քննութիւնքը տարածել բոլոր ազգի մէջ, ամեն ազգային հանդէսների մէջ տպագրելով և առանձին բրոշուրներով: Այս հարցը իմաստասիրելը դժուարին չէ, որովհետեւ բոլոր եւրոպացւոց գրականութեանց մէջ բաւականին հիմնաւորապէս մեկնված և պարզված է: «Ուշիտել և «Վէտսկի սադ» մանկավարժական ամսագիրներումն էլ բաւական գրված է այս մասին:

Հայոց ազգը սպասումէ իւր Արկին, որ կեանք տայ, իրագործէ հայոց ազգային, զտեալ և ազգային հոգով տպաւորեալ երգեցողութիւնը, թէ հոգեւոր և թէ աշխարհական երգոց: Արանի նոցա, որոնք կ'արժանանան ականատես լինիլ այն ցանկալի ժամանակին, երբ որ բոլոր հայազգի գերդաստանների մէջ գործ կ'ածուի մեր պատուական և ճոխ հայ լեզուն, բոլոր հայերը իւրեանց ուրախութիւնը, ներդրութիւնը, պիտոյքը և ցանկութիւնները յայտնում կը լինին հայ լեզուաւ և բոլոր հայոց մանուկների կրթութիւնը, դաստիարակութիւնը և դաստոտութիւնը կը լինին հայերէն գրած սկզբունքներով, գիտութեան իւրեան ժամանակուայ ծաղկեալ և կատարելագործեալ դրութեանը համեմատ; միով բանիւ, երբ որ հայն կը սիրէ հայուն և հայութիւնը, երբ նա կը շարժի միշտ, ամենայն գործոց մէջ, թէ ներդրեան և թէ բազմի յաջողակ օրերումը, միշտ արդարակորով և համեստ, և այդ ճանապարհաւ էլ կ'արժանանայ պատույ և համակրութեան բոլոր լուսաւոր ազգերի: Ողորմութեամբ Աստուծոյ այս բոլորն լինելու է, միմիայն միշտ միտներս պահենք, որ այսպիսի բարեացը հասանելու ամենակարճ, ամենահաստատ և միակ ճանապարհը ազգային դաստիարակութիւնն է և ազգային լուսաւորութիւնը, վասն որոյ, թող ամենայն հայ, մեծ թէ փոքր, հարուստ թէ աղքատ, աշխարհական և թէ հոգեւորական, արու և էգ, բոլորեքեան ըստ չափու կարողութեան, միշտ և անդադար օգնեն ազգային լուսաւորութեան:

Մեր տպագրութիւնը յօրինելուս, մենք ունեցել ենք յետագայ աղբիւրները.

1. Վերք Ներաբայս, որ կոչի Երգարան: Ընթարեալ ի Վազարու վարդապետէ ի փառս ժոր մերոյ սրբոյն Եղմածնի: Ի հայրապետութեան տեառն Լըրահամու սրբազան կաթողիկոսին ամենայն շայոց; ի պատրիարքութեան սրբոյն Երզնաղէմայ և Կ. Պօլսոյ տեառն Վրիգորի և տեառն Յօհաննու աստուածաբան վարդապետացն: Ի տպարանի Մահանսի տրուպ Լստուածատրոյ. ի թուին շայոց ԿՃՃԳ (1737): Լրդեամբք և ծախիւք Վանաքեռցի պարոն Գիւնկուլի որդի պարոն Մալեասին: 8 ծալ, ե. 255:

2) Տաղարան փոքրիկ, շարահիւսեցեալ ի Սիմէօնէ սրբազան կաթողիկոսէ ամենայն շայոց յայլ և այլ ժամանակս, որոյ և հըրամանաւն այժմ ևս տպեցաւ կրկին ի սպառիլ առաջնոյ տպեցելոյն, ի Թախանձանաց սիրատարի խնդրողացն ի Թուին Պրիչին ԲՃԷ (1777) և մերում Բմիգ (1226): Ի սուրբ Բժողոս. Եղմածնի: Ի տպարանի սրբոյն Վրիգորի Լուսաւորչին մերոյ: 32 ծալ, ե. 40, մանր տիպ:

3) Երգարան մի, ճակատագիրը կորած, առաջի երգը գովատեք է Երուսաղէմի.

Ընեմլէ է ծովուն, մօտիկ,

Երուսաղէմ խիստ խորոտիկ, և այլն:

Երկրորդ երգն հայ տառերով, տաճկերէն, ի վերայ սրբոյն Յակօբայ.

Սուրբ Յակօբ պիր վանք տըր ուլու

Շիւմլէմիզիզ անըն գուլու, և այլն: 12 ծալ, ե. 64:

4) Տաղարան վայելուչ և գեղեցիկ ի զանազան բանաստեղծից ասացեալ և տպեալ ըմա Թուականի մերոյ ի վաղեմական տպագրանիս պոմիկ, արդեամբք Եղեա դպրի: Իսկ այժմ զըսեալ գուլով վերստին ի լոյս ածու ի հայրապետութեան տեառն Վուկասու սրբազան կաթողիկոսի ամենայն շայոց և ի պատրիարքութեան երկու աթոռացն սրբոյ Երուսաղէմի և Կ. Պօլսոյ տեառն Յովակիմայ և տեառն Չաքարիայ արհի եպիսկոպոսաց: Ի տպարանի Պետրոսեան Ստեփաննոսի, որ ի Յակնայ, և արդեամբք նորա: Տըպագրարանի կապարէից շարաքարդող Սանուէլ դպիր Սարու-

Թայեան, մրհար թագաբանիս խաղիչեցի խաչատուր դպիր. Պետրոսեան: Խ ումէ Թուականիս մերոյ: 12 ծալ, ե. 484:

5. Վ Երոյիշեալ «Վրքոյի», որ կոչի «Նուագարան» և այլն:

6. Բաղմամբէպ, օրագիր տնտեսական և բանասիրական գիտելեաց. 24 հատոր, 1843—1867 Թ. տպագրութիւնք: Վ Ենետիկ, ի տպարանի սրբոյն Ղ ազարու: 8 ծալ, ե., ամեն տարուանը, մօտ 400 ե. ե.:

7. Ջանազան ձեռագիր երգարաններ, տետրակներ և երգոց թերթեր, որ սաացայ այս տեղ Պետերբուրգ պ. Հայրապետ Վեորգեան Սուքիասեանցից (Նշտարխանցի, աւագ սարկաւազի որդի¹); տեղւոյս աւագ քահանայ Տէր Վրիգոր Տէր Վրիգորեանցից (Նոր-Նախիջևանցի) և աւագ սարկաւագ Սկրտիշ Պողոսեանցից: Սոցա ինձ հաղորդած ձեռագիր և տպած երգարաններից բաւականին երգեր առել է մեր այժմեան ականաւոր բանաստեղծ Սափայէլ Տէր-Վարդիէլեան Պատկանեանցը, իւր «Նշգային երգարանը» տպելիս:

8. «Լուռնի Հայոց աշխարհին», ամսագիր բարոյական, բանասիրական, նկարագրական և վիճակագրական: Լ. տարի, 1860 Թ. Թիւ դ և ժ, ապրիլ և հոկտեմբեր: 8 ծալ:

9. «Սեղու Հայաստանի», լրագիր քաղաքական, բանասիրական և առևտրական: 1862 Թ. ԽԽ 47, 48, 49, 50 և 51, նոյեմբերի 24, դեկտեմբերի 1, 8, 15 և 22: Լ. համարներումը հըրատարակիչ պատուարժան Ստեփաննոս աւագ քահանայ Սանդիշեանցի համաձայնութեամբ, մենք տպեցինք փոքր ժողովածու ազգային գործածական երգերից, մօտ 56 հատ, հանդերձ համառօտ յառաջաբանութեամբ:

10. Վամառ Վաթիպայի արձակ և չափաբերական շարագրութիւնքը: Ս. Պետերբուրգ: 1855: 8 ծալ, ե. 14:

1) Հայրապետ Վեորգեանը է Լստարխանցի; նորա հայրը Վեորգ աւագ սարկաւազը է Ղ զլարցի, նորա հայր Տէր Յարութիւն Սուքիասեանն է իսկ Նրեանցի: Տէր Յարութիւնը ականաւոր երաժիշտ էր, ազգասէր և հայուլթեան համար անձնազոհ անձն: Նրեան, Տիֆլիս, Ղ զլար, Սոզդոկ և Նշտարխան նա էր լջմիածնայ ժամակարգութեան, ժամասացութեան և ընթերցանութեան սովորցնողը: Յովսէփ կաթողիկոսից ետոյ, նա էր Սուսաստանու հայոց մէջ եկեղեցական բարեկարգութիւն ուսուցանողը և տարածողը: Հայոց եկեղեցւոյ աղօթիւք էլ Լստուած նորա հոգուն ողբովի:

11. «Նուրաստան սուրբ Սահակեան»։ ()րագիր բարոյական, բնասիրական և ուսումնական։ Իտլ 7, յուլիս, 1852 թ. (Ի. տարի) — Կ. Պօլիս։ 4 ծալ, ե. 101—116։

12. Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց։ Կ. Պօլիս, գրատն Գարիգոս; տպագրութիւն Լճամեան; 1866 թ.։ 16 ծալ, ե. 466։

13. Մի հին երգարան, «եկեղեցական» ասուած երգարաններից մինը, որոյ առաջին թերթը և ճակատագիրը պակաս են։ 12 ծալ; ե. 383։ Վերջանումէ այսպէս. «Վանդի մինչև ցը այս վայր որչափ տաղարան որ տպած է, սա հարուստ է և գեր ի վերոյ ամենեցուն»։ Վ ննետիւ հարց Մեթարեանց տպագրութեանց առջ, այս երգարանի մէջ տպած կան յետագայ ազգային երգերը.

ա) «Տաղ զատիկի (կամ Հայոց Օտտիկ)»։ Մարտն կուգայր ծաղկըներով։

բ) «Տաղ վարդի և պիւլպիւլի»։ Պիւլպիւլն է հագեր ի յոտքըն կօշիկ։

գ) Կուռնկ ուստի կու գաս, ծառայ եմ ձայնիդ։

դ) Վարիպին կեանքն է լալի ողբ երգական։

ե) Վարունն է բացուեր, վարդն ի բաղչանին։

զ) Կիւզէլ մի ես երեկ տեսայ ի քաղաքն յՆնկիւրիայ։

է) Բարդ վայրի լեռնէգ ի վայր ջուրն ի շինուդ մէջն անցանէր, հայ, և այլ երգեր։

14. Երգարան Կեսարացի Վապասախան Վրիգոր դպրի։ Կ. Պօլիս, 1803։ 12 ծալ, ե. 160։

15. Տաղարան Հայաստանեաց սուրբ եկեղեցւոյ։ Կ. Պօլիս։ 1850 թ.։ 8 ծալ, ե. 365։

16. Դամագիրք Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ։ Մոսկվա։ 1853 թ.։ 8 ծալ, ե. 720։

17. Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ։ Վ ննետիկ։ 1845 թ. 24 ծալ, ե. 467 և 79։

18. Ձայնքաղ շարական։ Կ. Պօլիս։ 1866 թ. in folio (ամբողջ թերթի վերայ), ե. 447։

19. Դամակարգութիւն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ. Սաղմոս Վաւթի, Լտնի ժամագիրք և Տնացոյց։ Կ. Պօլիս։ 1849 թ. in folio (ամբողջ փոքր թերթ), ե. 98, 145 և 112։

20) Պատմութիւն հայերէն դպրութեան ի պէտս ուսման

ազգային վարժարանաց: Հին մատենագրութիւն: Հ. Վարեգին Օլարբանլեան: Վենետիկ: 1865 թ. 12 ծալ. ե. Ժգ և 649: Ըստ պիտանի շարագրութիւն է:

21. Պատմութիւն հայոց գրականութեան: Աշխատասիրեց Ստեփան Պալասանեան (Փոտուշանցի): Հատոր առաջին. բանաւոր գրականութիւն: Տպագրութիւն 'Երեսիսեան Լոգային Հոգևոր դպրոցի (Տիֆլիս): Տիֆլիզ: 1865 թ. 12 ծալ. ե. 259: Ըստ պատուական աշխատութիւն է, արժանի հայազգի երիտասարդների իմաստասիրութեան: Հեղինակը շատ տեղ հետեւել է երևելի գերմանական Էրր գիտնականի կլասսիկական (առաջնակարգ) աշխատասիրութեան և հայեցուածքներին և այս կողմանէ ել արժանի է ազգային գրականութեանը յառաջագիծութիւն կամեցողների և գնահատողների շնորհակալութեան:

22. Ղուբադ, ամսագիր կրօնական և բանասիրական գիտելեաց, հրատարակեալ ի Ստերայ մագիստրոսէ Ստերեանց: Հատոր Լ. 1859, Սոսկվա: 8 ծալ. ե. 452: Հատոր Բ. 1860 թ. 404: Հատոր Վ. 1861—1862 թ. 8 ծալ. ե. 148 և 40:

23. Հիսիսափայլ, օրագիր ընդհանուր ազգային լուսաւորութեան եւ դաստիարակութեան: Խմբագիր—տնօրէն Ստեփաննոս Խսայեան 'Կաղարեանց: Սոսկվա: 1858 թ. 8 ծալ. ե. 519 և 544: 1859 թ. ե. 991: 1860 թ. ե. 488 և 518: 1861 թ. ե. 512 և 502: 1862 թ. ե. 286 և 304: 1863—1864 թ. ե. 780:

24. 'Լոր երգարան ('Բնար հայրենի) կամ բովանդակութիւն ընդհանուր ազգային երգոց մինչև հինգերորդ ասարեդարձ ազգային սահմանադրութեան: 5 երորդ տպագրութիւն: Լ. Պոլիս, 1864 թ. 12 ծալ. ե. 64, մանր տիպ և 96 խոշոր տիպ: Վրբի ճակատագիրը նորա բովանդակութիւնից չափից դուրս ճոխ է:

25. «Վոսանք»: Սայեանթ-Վոլա, լուս գցած աշխատասիրութէնով Վեորգայ Լիվէրդեան: Սոսկվա: 1852 թ., ի տպարանի Վլադիմիրայ Վոսիէ: (Հառաջաբանութիւն ին երես; Թիֆլիզի բարբառի մի բանի յատկութիւններու վրայ (քերականութիւնը և այլն), 41 երես; երգեր խզ, բառերի մանրամասն մեկնութեամբ, 43—172 երես: Լկանաւոր և պատուական աշխատութիւն, որի վերայ շատ տարիներ է անցուցել հանգուցեալ տպագրողը, բժիշկ Լիվերդեանը (ռուսերէն և առ հասարակ Տիֆլիս կը կոչէին Իւրիի

Ֆեգորովիչ) Տեֆլեզեցի, նախկին աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, եւոյ ուսանող Սոսկվայի համալրարանի բժշկական մասնիկ

26. Լևոնի վիշտը, ժամանակակից վէպք, չորս գլուխ բաժանած, և զանազան բանաստեղծութիւններ Սմբատայ Շահադեղեան: Սոսկվա: 1865 թ. 12 ծալ, ե. 253: Սպորտը աշխարհաբառ, գեղեցիկ ոճով և ազգասիրական ոգով գրած բանաստեղծութիւնք:

27. Եղատութեան ժամեր Սմբատայ Շահադեղեանց, աշակերտի 6 դաստան Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց: Հատոր Բ: Սոսկվա: 1860 թ. 24 ծալ, ե. 189:

28. Գրքոյի կոչեցեալ «Երգարան», ասացեալ ի միաբանէ որբոյ Լժմիածնի ի Պետրոսէ վարդապետէ Գափանցոյ ումիա թուականիս, ի տպարանի Եստուածատուրի, արդեամբք Երիտաակէս ամիրայի որդւոյ տիրացու Յոհաննիսի: Կ. Պօլիս: Գափանցին միքանի ժամանակ Ենդրիանուպօլսոյ վերատեսուչ էր:

29. Սերովբէ վարժապետի Պատկանեան երգք, ի լոյս ընծայեալ աշխատասիրութեամբ Եւետիքայ Խազէզեանց, ձեռնասուն աշակերտ Տ. Գաբրիէլի Պատկանեան, աշակերտակից Ս. Ելաբանդեանց, յետոյ գրագիր Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական կառավարութեանց, այժմս վարժապետ Եոր-Ելախիջեան, իւր ծննդեան տեղը: Սոսկվա: 1857: 8 ծալ, ե. 92:

30. Եոր երգարան, ժողովածու գործածական երգերի, ի լոյս ընծայեաց գրավաճառանոցն Տէր-Սիբայէլեան և ընկ.: Տփլիս: 1864: 8 ծալ, ե. 150: Գինն է 70 կոպէկ:

31) Armenian popular songs, translated into the english by R. Leo M. Alishan DD. of the Mechitaristic Society. Venice. 1852. Հայոց ազգային երգեր, անգղիարէն թարգմանութեամբ Հ. Գևորգի Ելիշեան: 8 ծալ, ե. 85:

32. Թարգմանութիւնք արձակ և ոտանաւոր (չափաբերական) ի Ռուսաց լեզուէ ի Հայ բարբառ, ի Վուկովսկիոյ, Պուշկինէ, Երմոնտովայ, Բարատինսկիոյ և Գնէգիչէ Յ. Համազասպեանց: Переводы въ прозѣ и въ стихахъ съ русскаго на армянскій языкъ, изъ Жуковскаго, Пушкина, Лермонтова и Гнѣдича, И. Амазаспова. Սոսկվա: 1843 թ. 8 ծալ, ե. 109: Թարգմանիչը Լազարեան ու-

*

սումարանի ազատին աշակերտն էր իւր ընկերակիցներէ մէջ և ֆելդ-
ֆէրէլ; այժմս բնակումէ Լշտարխան, արքունի ծառայութեան մէջ:

33. Սասնաց Լշաւնի, աւետարներ Հայաստանայց: Փարիզ:
1856 թ., ե. 288, և 1858 թ. ե. 192:

34. Լզգային երգարան Հայոց: Նազկաքաղ Հին և նոր գոր-
ծածական ամեն պարունակութեան երգերու կամ տաղերու, այբու-
բենի կարգով: Լշխատասիրեաց Վամառ Վաթիպա (Սափայէլ
Տէր-Վաբրիէլեան Պատկանեան): Պետերբուրգ: 1856 թ. (Յակոբ
Եօնսոնի տպարանումը: 8 ծալ, ե. 203:

35. Վամառ Վաթիպայի (այսինքն, Սափայէլ Պատկանեանի)
բանաստեղծութիւնքը: Սոսկվա: 1864 թ. 12 ծալ, աշնիւ թղթի
վերայ, cicero տառերով տպած: Պատուական բանաստեղծութիւն,
որը պիտոյ է լինի ամենայն Հայու ոեղանի վերայ: Սիթէ այսպիսի
տպագրութիւնը 10, 20 և առաւել անգամ պիտոյ չէ տպվի:

36. Տեղագիր Հայոց մեծաց Հ. Ղ. Լոնդեայ վ. Լիշանեան:
Ս. ենետիկ: 1855 թ. Folio, ե. 103:

37. Նուագք Հ. Ղ. Լոնդեայ Լիշանեան Սիթիթարեան վար-
դապետի: Ս. ենետիկ: 1858 թ. ե. 280: 12 ծալ, մանր տիպ:
Հ. Ղ. Լոնդի անունը և նորա բանաստեղծութիւնքը այնքան հըռ-
շակուած են Հայոց ազգի մէջ, որ մենք ոչինչ նոր ասել չենք կա-
րող, այլ ցանկանալ, որ այսպիսի բանաստեղծութեանց կարգացող-
ները օրէց օր շատանային մեր մէջ:

38. Օւնազան երգք Հանգուցեալ Լշամայ երեւոցւոյ, Լզ-
բար մականուանելոյ: Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան (Յովհաննիսեանց
երեւանցի: Սոսկվա: 1855 թ. 12 ծալ, ե. 28:

39. Օւնազան երգք պարոն (Յովհաննիսի Կարապետեան ա-
ղջգ Շիրին մականուանելոյ: Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան (Յովհան-
նիսեանց երեւանցի: Սոսկվա: 1856 թ. 12 ծալ, ե. 51:

40. Օւնազան երգք պարոն (Յովհաննիսի Հաջրամանեանց,
Նիրանի մականուանելոյ: Ի լոյս ընծայեաց Ոսկան (Յովհաննի-
սեանց երեւանցի: Սոսկվա: 1856 թ. ե. 22:

41. Օւնազան երգք Պետրոսի Տէր—(Յովսէփեան Սադա-
թեանց շամախեցւոյ, Սէյեագ մականուանելոյ: Ի լոյս ընծայեաց
Ոսկան Տ—Վեորգեան (Յովհաննիսեանց երեւանցի: Սոսկվա:
1857 թ., 12 ծալ, ե. 87:

42. — Կոչն հեղինակի՝ երգերը՝ Մոսկվա, 1859 թ. 12 ծալ. ե. 156:

43. Արկատիրութիւնը ազգային երգչաց: Ի լոյս ընծայեաց Սիւան Տ—Վեորգեան (Յովհաննիսեանց երեւանցի, արդեամբք Գ—Յովսէփայ Լստուածաորեան խափիւնաց ղղարեցւոյ: Մոսկվա: 1858 թ. 12 ծալ. ե. 117:

44. Արկատիրութիւնը ազգային երգչաց: Ի լոյս ընծայեաց Սիւան Տ—Վեորգեան (Յովհաննիսեանց երեւանցի: Մոսկվա: 1859 թ. 12 ծալ. ե. 85:

45. Վերար ասպետի: Կ. Պօլիս, 1864 թ. 16 ծալ. ե. 56:

46. Տաճար (Մոսկայից: Թանգարան ազգային երգոց, Կ. Պօլիս: 12 ծալ. ե. 16:

47. Տաճար (Մոսկայից: Թանգարան ազգային երգոց, Կ. Պօլիս: 1862 թ. 12 ծալ. ե. 18:

48. Օգնական հատուկորո ձեռագիր և տպեալ թերթեր և տետրակներ, որ հաւաքել ենք 1859—1868 թուականներին, Տիֆլիս, Կ. Պօլիս, Վիեննա, Վիենտիկ, Փարիզ, Մոսկվա և Պետերբուրգ:

Ընագրի մէջ գրինք. իբրեւ ծանօթութիւն, կամ մեկնութիւն, բազում և զանազան մատենագրական (bibliographique, библиографическі), բառագրական (lexicographique, лексикографическі), պատմաբանական, աշխարհագրական և կենսագրական տեղեկութիւնք: 35, 38, 48, 60, 62, 64, 65, 125, 130, 133, 134, 178, 180, 204, 291, 329, 342—344, 354, 361, 395, 430, 431, 434, 440, 441, 443, 485, 499, 508, 520, 536, 581, 585—590 էջերի ծանօթութիւնքը մերն են, իսկ մնացածները, որոնք առաւել շատ են, մենք քաղել ենք այն աղբիւրներից, որոնցից առած ենք բնագրի հատուածները: Եւսպէս. Սայաթ—Նովայի երգերի բառերի մեկնութիւնքը առած ենք պ. Հախլերդեանի գրքից: Սէյեադի, Բըքար Եղամի, Բըզդ Ըլիւնի և Նիրանիի երգոց բառերի մեկնութիւնքը, պ. Սիւան (Յովհաննիսեանցի) խմբագրութիւններից, և այլն:

Ը առ երգերի հեղինակների անունը գտել ենք հարցանելով, զանազան քաղաքներում, զանազան անձանց և զանազան հազուա-

գիւտ ապագութեանց մէջ որոնելով: Վրբի ցանկից և բնագրի բովանդակութիւնից կարգացողքը կարող են տեսնել, թէ, բացի քանի մի երգից, որոնց հեղինակների անունը մենք չկարողացանք ստուգութեամբ իմանալ, բոլոր ձեացողդ հասուածների և երգերի հեղինակների անունները և մականունները նշանակուած են ստուգութեամբ: բացի սորանից, մենք աշխատեցինք ցոյց տալ շատ երգերի և բանաստեղծութեանց թարգմանութիւն եղածը:

Մենք չենք համարում ասել քանի մի խօսք բնագրի բովանդակութեան մասին:

Մտաւոր աշխատանքով այն բոլոր երգարանները և տաղարանները, որ մենք տեսած ենք: միւս կողմանէ, նայելով մեր ազգի ցրուեալ, տիեզերքիս զանազան երկիրներում բնակուելուն, նոցա երգերի և այլ տեղական զանազանութիւնքը, մենք մտաւոր եղանք ի լոյս հանել այնպիսի ապագութիւն, որ, ա) ցոյց տայ երգի և երգեցողութեան դաստիարակական և այլ նշանակութիւնքը և խորհուրդը: բ) հաղորդէ որքան կարելի է լիութիւն տեղեկութիւն մեր ամենահին ազգային երգոց, նոցա պատմութեան և նշանակութեան մասին, և այլն, և այլն: գ) պարունակէ իւր մէջ որքան կարելի է լիութիւն շտեմարան ազգային քնարերգական թէ հոգեւոր և թէ աշխարհական բանաստեղծութեանց, որոնք ունին այժմեան ժամանակը, որ և իցէ նշանակութիւն ազգային գրականութեան մէջ, կամ ախորժելի են որ և իցէ իւրիւրի հայոց ժողովրդեանը, թէ իւրեանց ընտիր և վեհ պարունակութեամբ, թէ բանաստեղծական և ոճի գեղեցկութեամբ, կամ թէ այն պատճառաւ, որ արտայայտում են ժամանակի և ժամանակակիցների դատողութիւնքը, իղձը, զգացմունքը, համոզմունքը, և այլն, և այլն: զ) մենք կամեցանք որ հայոց ազգը ունենայ մի այնպիսի ժողովածու, ուր հաւաքուած լինին մէկ տեղ զանազան (եթէ կարելի է այսպէս ասել). արևելեան, արևմտեան, հիւսիսային և հարաւային հայերի երգերը, թէ տեղական բարբառով և թէ ամենեցուն հասկանալի հայերէն լեզուաբարձ և, նոցա հետ միասին, ազգային կամ հայախօս առածք: Մենք կարծում ենք, որ այսպիսի հաւաքածուն զանազան տեղեր ցրուեալ մեր հայրենակիցներուն մտաւորապէս և բանաստեղծականապէս կը ծանօթացնէ և կը մտաացնէ իրար հետ և այլ սորա նման հետեանքերի կ'ունենայ: Մենք ենք համարում ապացուցանել այն միտքը, թէ որքան անհրաժեշտ, և անյապաղելի և բըռ-

նագատիչ կարօտութիւն են զգում մեր այժմեան իւրեանց պատիւը հասկացող, զգացող և հայրենի և ազգային լեզուն իմաստասիրող հայ աշակերտք և երիտասարդները մէկ այսպիսի ժողովածուի, ուր որ միատեղ գումարեալ և ներկայացեալ լինին հայոց լեզուագիտութեան և բանաստեղծութեան տեղական զանազանութիւնքը, և այլն, և այլն:

Որքան և մինչև որ կէտը մենք կարողացել ենք հասանել մեր գաղափարին, թողումք գնահատել անաչառ հասկացողներին և ապագային, որովհետև ամենայն գործ իւր պտուղներից և հետևանքներից կը իմացուի և կը գնահատուի:

Ընդ որ գիրքը պարունակումէ իւր մէջ. 44½ թերթ, 706 տպած երես; 29,500 տպած տողից առաւել:

Եթէ ճիշդ համեմատեն մեր այս տպագրութեան թղթի ազնուութիւնը և տողերի և տառերի որքանութիւնը (միշտ սոցա վրայ է միմայն հիմնուած բոլոր տպագրութեան և տպարանի հետ ունեցած հաշիւները) միև ուր տեղ որ և իցէ մասնաւոր տնձանց առանձին տպագրութեանց հետ, նչ թէ միմայն հայերէնի, այլ և ռուսերէնի, գերմաներէնի և ֆրանչիերէնի, և այլն, այն ժամանակ կը տպացուցվի մեր այս տպագրութեան տկանաւոր դիւրագնութիւնը (արժանութիւնը, թեթեւագնութիւնը), այլ տպագրութեանց առաջև, մանաւանդ գերմանացոց տպագրութեանց, որովհետև Վերմանիայ տպագրութեան ծախքը, համեմատաբար, 30 մինչև 35% դիւրագին է, քանզ թէ Պետերբուրգ: Խողումք այլ անախորժ արգելաւթները, որ միշտ անպակաս են այս տեղ և միշտ կից հայ տպագրութեան, գրաշարների և սրբագրողների պակասութեանց և նոցա անկատարելութեանց պատճառաւ:

Տառերը մեր սեփականութիւնն են և Վ. Եննայի հ. հ. Մխիթարեանց տառերի մայրերից ձուլած:

ՄԵՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔԸ.

Ե. ԸՆԳՎԵՑԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ. — Հրապարակական ընթերցանութիւնք Ե դ ու ա ռ դ 1, ա ռ ու Լ է ի. ա) ինքնակրթութիւն, բ) ազգային կրթութիւն, գ) ազգային կամ ժողովրդական գրատուններ: Թարգմանութիւն Ֆրանսիէրէնից: Ս. Պետերբուրգ: 1867 թ., 8 ծալ, ե. 59: Հաւելուած տպագրողի և ցուցակ ընտիր մատենից ռուսաց գրականութեան, ե. 39: . . . Սէկ օրինակի գինն է. Ս. Պետերբուրգ, 40 կոպէկ; Տիֆլիս, 50 կոպէկ; Կ. Պօլիս, 2 Ֆրանկ:

Բ. ԽՆԵՄԵՏԵՐՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԵՒԵՅՈՑ ՄԵՐՄՆԵ-ԿԼՆ ԵՒ ԲԵՐՈՅԵԿԼՆ, — Հարադրութիւն Կ ո մ բ ի, անգլիացոց Թագուհու բժշկի և Նգինբուրգի Բժշկական Համալսարանի անդամի; բաց ի սորանից յաւելուածք տպագրողի. ա) ցուցակ յատուկ անուանից Հայոց; բ) Տիւրքի տեսութիւնը՝ բոյսերի, կենդանիների և մարգերի մէջ արական և իգական սեռեր յառաջանալու մասին; գ) Որորոցի երգեր; դ) աղիւսակ պարզ տոկոսի, հարիւրին 4%, 5% և 6%, մէկ բուբլի դրամագլխից սկսուած մինչև մէկ միլիօն և նոցա շահը մէկ օրից մինչև մէկ տարի: Ս. Պետերբուրգ: 1868 թ. 8 ծալ, ե. 4, 5, VIII, 276, VI և 28: Սէկ օրինակի գինն է. Պետերբուրգ, 1 մանէթ 20 կոպէկ; Տիֆլիս, 1 մանէթ 30 կոպէկ; Կ. Պօլիս, 6 Ֆրանկ:

Գ. ՎՆԵՐ ՀԵՅԿԼԿԼՆ. — Սէկ օրինակի գինն է. Ս. Պետերբուրգ, 2 բուբլի 50 կոպէկ; Տիֆլիս, 2 բուբլի 70 կոպէկ; Կ. Պօլիս, 10 Ֆրանկ:

Ս. Երոյիշեալ գնով պիտի վաճառեն և գրավաճառք, որովհետև նորք ստանուածն 20% զիջումն նշանակած գնից:

Նոյն զեղու՞ն 20% կ'ստանան ամենեքեան, որոնք միանգամից կ'առնուն ո՛չ պակաս քան զ 25 օրինակ ուղղակի մեզանից, Ս. Պետերբուրգում; կամ Տիֆլիս, տպագրողի սեփական տանը, Սեծ և Փոքր Վանքի փողոցների անկիւնումը, Կոլկովիկ (Կոլոնէլ) Ռաքարիայ Ըօհաննիսեան Շահադեանցից:

Վաճառուում է.

Տիֆլիս, պ. պ. Ս. Եղաթեանցի և Բ. Լյֆիաճեանցի գրաՎաճառանոցներում:

Въ Тифлисъ, въ книжныхъ магазинахъ С. Аладатова и Амбарцума Энфіаджьянца, на Эриванской площади.

Ս. Պետերբուրգ, Խակովի գրաՎաճառանոցում, Վեփսկի Պրոսպեկտ, Գոստիննոյի Ղափօր, № 24: Խակովի միջնորդութեամբ կարելի է ստանալ Վեներսկու և Վեննայի Հ. Հ. Սիթիթարեանց տպգրութիւնքը ևս, հաշուելով ամեն մի ֆրանկը 40 կոպէկ, գրեանց ճանապարհի ֆախսով միասին:

Въ С.-Петербургѣ, въ книжномъ магазинѣ Якова Алексѣевича Исакова, въ Гостинномъ дворѣ, № 24.

Чрезъ посредство Исакова также можно получать армянскія изданія венеціанскихъ и вѣнскихъ Мехитаристовъ, считая каждый франкъ, вмѣстѣ съ пересылкой книгъ, по 40 копѣекъ.

Վ. Պոլիս և Ռմուսիա նմանապէս կ'ուղարկենք մեր տպգրութիւնքը:

Սեր հասցէն.

Սիբայէլ Սարոպեան Սիանսարեանցին, Ս. Պետերբուրգ: Michel Miansaroff. Russie, St. Pétersbourg, place Michel, maison № 2/3, de Gerbinne, log. № 5.

Въ С.-Петербургѣ, Михаилу Месроповичу Міансарову, на Михайловской площади, домъ № 2/3, Жербина, кв. № 5.

Յ Ա Ն Կ:

ԵԼ
ա—իա
I—XX

{Յառաջաբանութիւն տպագրողի . . . . .
Վերջի ցանկը . . . . .

Երգերի ու զրոյցների մէջ եղած զանազանութիւնը.—
Երգերի նիւթը ու տեսակները.— շայոց վիպա-
սանական երգերը եւ նրանց պատմական նշանա-
կութիւնը.— Խնչպէս կարող էին շայոց բերա-
նացի աւանդութիւնները Սար-Մասի գրքումը
տեղիք ունենալ.— Վիցաբանական երգեր.—
Վիւցազնական երգեր.— Եւս—գիւցազնական ու
կէս պատմական—ժամանակ.— շամբմատութիւն
Վ ահագնի ու Տորքի մէջ.— Պատմական երգեր.—
Լրտաշէս առաջին, Սմբատ Բագրատունի եւ
Լրտաւազգ Լրտաշիսեան.— Պատմական ու գիւ-
ցազնական ժամանակների մէջ եղած զանազանու-
թիւնը: Վ արդգէս Սանուկ.— Սեր ունեցած
հատուկոտոր երգերը ու վիպասանական աւանդու-
թիւնները բաւական են ցոյց տալու հին շայոց
զարգացման երեք գլխաւոր ժամանակները.—
«Նձնական» կամ «անհատական» ժամանակը
քրիստոնէութեան ազդեցութեան առկա ստանում
է իր զարգացումը.— Վիւցազնական ժամանակնե-
րում կրօնական երգերը բաժանվում են պատմա-
կաններից.— շայոց հին կրօնը երեք գլխաւոր
տարրերից է բաղկանում. պարսկական, յունական
եւ բուն հայկական.— շայոց Վիցաբանութեան
գլխաւոր անձնաւորութիւնները եւ նրանց տոնե-
րը.— ( )տարազգի գաղթականների աստուած-
ները.— Լստուածների պաշտօն մատուցանելու
տեղերը.— շայոց հեթանոսական կրօնի ազդեցու-
թեան հետքերը քրիստոնէական գրականութեան,
լեզուի ու կեանքի վրայ ցոյց են տալի հեթանո-
սական երգերի մնացորդների գոյութիւնը.—
կրօնական երգերը պատկանում են քնարական

բանաստեղծութեան. — Վնարերգութիւնը բանաստեղծութեան անդրանիկ ծնունդն է, բայց վիպասանական բանաստեղծութիւնից յետոյ է ծաղկում. — Վնարերգութիւնը բոլոր ազգերի սեպհականութիւն է. — Լանդութեան նշանակութիւնը քնարական երգերի մէջ. — Վիպասանական ժամանակներում երգը, պարն ու խաղը ժողովրդի սիրած բաներն են. — Վարձակ երգիչներ ու երգեցուհիներ եւ նրանց նշանակութիւնը. — Հուցք կամ Հիցոց երգեր. — Եղբրամարք կամ Ձայնարկու կուսանք եւ նրանց ողբերի բովանդակութիւնը. — Վրամատիկական բանաստեղծութեան սկզբնական ձեւը երգն է. — Հունաց եւ շնդկաց դրաման. — շայկական դրաման վերջանում է այն տեղը որ տեղից սկսվում է հելլենականը. — Երգերի ձայնակից նուագարանները. — Ստեփան Պալասանեան. 1— 47
Վողթան երգեր. — Ն. Վարեգին վ. Օարբանալեան. 48— 58

Պ Լ Ո Ւ Ն Ա:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐ, ՀԵՐԵՆԵՆԵՐ, ՍԵՂԵԳԻՆԵՐ ԵՒ ՏԵՂԵՐ:

Ըրի Լստուած հարցն մերոց: — Սիմէօն կաթողիկոս ամենայն շայոց 59
Խաչի քո Վրիստոս երկիրպագանմբ 60— 63

Վ Ի Շ Ե Ր Ա Յ Ի Ն Ժ Ա Մ:

Յիշեցուք ի գիշերի դանուն քո Տէր: — Վերսէս Կլայեցի, կաթողիկոս ամենայն շայոց, կոչեցաւ ևս Շ նորհալի 64

Լուստ լուսոյ: — Վերսէս Շ նորհալի 65

Կենսագրական տեղեկութիւնք Վերսէս Շ նորհալոյ մասին 65

Լսոօր անձառ լուսոյն ծագումն: — Վերսէս Շ նորհալի 68

Փառք ի բարձունս Լստուծոյ 69

Լ Ո Ա Լ Պ Տ Ե Ա Ն Ժ Ա Մ:

Վորաստեղծեալ բանն յանէից: — Վերսէս Կլայեցի 70

Երարչական բանին հրաման: — Վերսէս Կլայեցի 71

Ի բարձունս երկնից՝ յարեակը ուղղեալ: — Ս. Վ. Պատկանեան	96
Սաբեկայ ծառովն նշանեցար առ Խագհակաւ: — Ս. վ. Պատկանեան	98
Յայգուն միաշաբաթին, իւղաբերքն ըսլազին: — Ս. վ. Պատկանեան	99
Լալով Սարիամ յետս դարձեալ: — Ս. վ. Պատկանեան	101
Իւղաբերքն գան ի գերեզման: — Ս. վ. Պատկանեան	101
()Բ շաբաթուս նսեմանայ: — Ս. վ. Պատկանեան	102
Ընարատ գառին քառառաջ սեղան: — Յ. վ. Ըլամդարեան	103
Ընձառն անհաս Ստեղծող գոյութեանց բնաւից: — Ս. Եծն Սխիթար Սեբաստացի	105
Ըռաւօտ լուսաբեր շայաստան երկրի: — Փեշտմալճեան, Գրիգոր վարժապետ	106
Կանայք ամենայն՝ քորք իմ սիրական: — Պետրոս վ. Ղափանցի	106
Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սուրբ Խոնում	109
Յառաջ քան զբարերար արեւու երեւել: — Յ. վ. Ըլամդարեան	110

Պ Լ Ո Ւ Խ Բ:

ՈՐՈՐՈՅԻ (ՕՐՕՐՈՅԻ) ԵՐԳԵՐ:

Քոն եղիր, պալաս, աչքբդ խուփ արա: — Սափայէլ Տեր-Գաբրիէլեան Պատկանեան	111
Կնջէ ով իմ սիրուն մանկիկ: — Լ. Գնունի	112
Ընասու մօր երգը, Օլարթիբ, մանուկ իմ նազելի, բայց այդ պայծառ աչերը: — Ս. Տ—Գ. Պատկանեան	114
Կա կուրացած աչքերովս միշտ քեզի տեսնալ եմ ուզում: — Պ. Տ—Յ. Սահաթեան	115
Շանգիր մանուկս աչք վըճիտ: — Սկրտիչ Պէշիկթաշլեան	116
Քընէ, քընէ, սիրուն որդի, քու մօր սըրտին ըսփոփանք: — Տ. Գաբրիէլ Պատկանեան	118
Սայր և որդի. Ընուշ քնակն աչերն առեր	120
Կնջեա դու քաղցրիկ իմ հրճուանք և սէր: — Խորէն վ. Գալֆայեան	122—125
» Կնջը, գազդիարէն (Ֆրանսիարեն, փրանսզէ-րէն) Թարգմանութեամբ. La berceuse arménienne.	126—129

Փ Լ Ո Ւ Ն Փ:

ՀԱՅԵՐԵԿԱՅ (ՈՒՄԱՐԵԿԱՆ) ԵՐԿԵՐ (DIE VOLKSLIEDER,
LES CHANSONS POPULAIRES, НАРОДНЫЕ ПЬСНИ):

Լաղ ըզլ էոնն ասեմ	130
Սուգ դստեր մեծի իշխանի. Ինչ ես նըստել մունջ քո բանին	131—133
Ողբ ջուղայեցւոց. Լիսոն քեզ չայոց խեղճիկ ժողո- վուրդ:—Ստեփան վարդապետ	134
Ի նաւակոծեալն ի ծովուն Վանայ.—Լաւով Լըթա- մարայ ելանք	135
Ի՛նչ եպիսկոպոս մի նոր պղծ տնկեր է.—(Նամէն առա- ւատ եւ ըյս	136—138
Ողբ Լիւսմայ. Լիւսմ նստել դուռն դրախտին	139—140
Ողբ մօր ի վաղամեռիկ որդին. Լայիմ ողբամ ծնող աղայիս:—(Նկոբ պատրիարք Լալեան	141
Լոյն. Իմ արեգակըն խաւարեցաւ:—(Նկոբ պատրի- արք Լալեան	142
Երգ հարսին. Եւմիկի մի՛ ժաժա	143
Երգ հարսանեաց փեսայի. (Որհնեալ բարերար Լս- տուած	144—146
Պանդուխտ առ կռունկ. Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ	146—148
Ողբ կաքաւու. Լստեալ կայր ու լայր կաքաւուն	148
Վանեցւոց երգ կաքաւու. Երեւ տէպաւ սարին վերէն	149
Երգ արագի. Երագիլ, բարով եկիր	150
Սանուկն և ջուրն. Երգ վայրի լեռնէս ի վայր	151
Ծերն ու նան. Սեր Տէրն ծեր եւ ալեոր	152
Երգ երեխայից. Լուսացաւ, լուսացաւ	153
Երջ, աղուէս եւ գայլ. Գայլն ու արջն ու աղուէսուն են բարըշեր	154
Տաղս խաղալիկ է ՚ի չախու. Սիրոս ի փորիկս դողայր վախուս	155—158
Ջան գիւլում, ջան ծաղիկ. Ծառիս տակը մանիշակ, «ջան գիւլում» ջան ջան»	158—166
Եւ իմ մարգրտէ շարոց	166
Կիւզէլ մի ես երեկ տեսայ (արեմտեան լեզուաւ)	167
Հէյ, մէկդի բացէք մէյդան (Լոր Լախիջլանցոց բարբառով):—Սարգիս Տիգրանեան, Գոթողայի Թարգմանիչը	169

Յօրէս էկաւ մէկ մէկ ուտի	171
Սիրական քուրիկներ դառօսը ձեզի (Նոր Նախիջևան- ցոց բար.)	171
Սամաւարը պատուական է:—Նոյն	172
Նորէն նորէն Նազարէթ:—Նոյն	—
Չըստիկ պըստիկ Վաճաճ: Սուք:—Ու. Տ—Ղ. Պատ- կանեան	—
Նկէք, բարեկամք, եկէք	173
Հաւար Օւլլո, մադաթ Օւլլո. Եւ Օւլլոն եմ Սաստարեցի (արեւմտեան բարբառով)	173—178
Ե՛ տղայ, դու հէ՛ր իս, մե՛ր իս (միւս նոյնը կայ Վ. Գ. ան գիւլում, ջան ծաղիկ) երգի մէջ)	178
Պանդուխտ վանպուրականցին իր բնկերին. թո՛ղ ախպէր, թող, որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի:—Տիգրան Լ. Թրճանեան	180
Համբարձման երկու շաբթին	183
Լքեգակ արեգակ դուս արի	185
Լգուց կիրակի է	—

Պ Լ Ո Ւ Ն Պ:

Լ.Օ.Գ.ԼՅԻՆ (ՀԵՅՐԵՆԵԼՅ), Լ.Օ.Գ.ԼՍԻՐԵԿԵՆ ԵՒ
Օ.ԻՆՈՒՌԵԿԵՆ ԵՐԳԵՐ:

Երազ. Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր:—Ս. Նալբանդեան	186—190
Խտալացի աղջկայ երգ 1859 թուականից. Սեր Հայ- րենիք թշուառ, անտէր:—Ս. Նալբանդեան	190
Լքաքսի արտասուէքը. Սայր Լքաքսի փերով:—Ու. Տ—Ղ. Պատկանեան	192—194
Նոյն, Ֆրանսիարէն թարգմանութեամբ. Les larmes de l'Araxe	194—197
Լզգասիրութիւն: Երբ զօրաց տէրն Լստուած օգնել կուզէ որք ազգին:—Ընդ Շիրին	197
Սարգան Սամիկոնեանի երգը. Հիմի է՛լ լռենք, եղբարք, հիմի է՛լ:—Ու. Տ—Ղ. Պատկանեան	198
Սամիկոնեան Սեծ Սահանի պատասխանը. Հիմի է՛լ խօսենք, եղբարք, հիմի է՛լ:—Ս. Նալբանդեան	200
Յիշենք, Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք:— Ս. Նալբանդեան	202
Վարնանամուտ. Քեզ ողջոյն զուարթուն:—Ս. Նալ- բանդեան	203

Թե իմ ալեոր հերքս սենային:—Ի. Տ—Վ. Պապանեան	205
(Պարուհի և հայ երիտասարդ. (Պարուհին ինձ ասաց. «հէ՛ր ես լալիս. արցունքը...»): — Ո. Տ—Վ. Պատկանեան	207
Հայկ ու Լ. Լոնին մոռանանք, եղբարք:—Ա. Տ—Վ. Պատկանեան	208
Գիշեր. Սիրուն պատկեր: Պարզ գիշեր էր: — Ս. Շահազիզեան	210
Լճամերդ. Սեր քաջ Հայոց զօրութիւն: Սեր Սերեան Լջմիածին. Լջմիածին խիտ սիրուն պայծառ տեսիլ:— Սիսկին Բուրջի	211
Գիւղական աղջիկ եմ ես զամբիւղաշէն: — Ս. Թաղթեան	212
Սայրենի լեզու. Սայրենի լեզու, մայրենի բարբառ:— Գերմաներէնից Թարգման. Ս. Կազարեան	213
Հայրենիք. Վո հայրենիք լիցի քեզ մեծ քան զբնաւ. Խորախոյս ի միտքիւն. Գեռ նոր հայրենիք, դեռ նոր ազգութիւն:— Ս. Պ. Պ. Փափաղեան	214
Հայկ երգ. (Ն եկայք արի Հայեր: Սեր Սերեան (Օրհներգութիւն ազգային. Տէր՝ կեցո՛ դու զՀայս:— Ս. Թաղթեան	215
Լճին տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան 1861 թ. մայիսի 24. Լճիք Հայկազունք, յառաջ ընթանանք:— (Ս. Գ. Սըվաճեան	216
Սիւնութիւն: Ի չորրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան. Ս' զուարթ գարուն, ո՛չ օր մի սիրուն:— Ս. Շ. Ֆէլէկեան	217
Ի հանգիսի երրորդ տարեդարձի ազգային սահմանադրութեան. Գարուն Հայաստան գայծաղկապսակ:— Ս. Պ. Պ. Փափաղեան	219
(Յաւուր գործադրութեան ազգային սահմանադրութեան, 24 օգոստոս 1860 թ. Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր:— Ս. Պ. Պ. Փափաղեան	220
Գարուն. Ոհ քնն անուշ և ինչպէս զով:— Պ. Ս. Պէշեքթեան	221
Լճ Հայաստան. Լճ ընկալ ի գիրկդ մայրդ Հայաստան:— Տ. Փափաղեան	222
(Յառաջ գնացէք. Լմն մարդ վարումէ իւր կեանքը Լճ հայաստան. Հայաստան երկիր դրախտավայր:— (Ս. Ս. Անանդեցի	223
Լնձուկը հայրենեաց. Հայաստան, քաղցր իմ Հայաստան:— Խորէն վ. Կալֆայեան	224

Երգ հայրենի. Մինչդեռ յուզող խաղաղ բնութիւնս —	228
Ս. Պէշեքթաշեան.	
Տեսիլ. Լշտն վերջերում, նոյեմբեր ամսին — Ս. ա-	229
հունի.	
Վերեզմանք Հայոց. Լուս և տխուր դաշտեր գեղե-	233
ցիկ. — Լշտն Օ. օհրապեան	
Հայրենիք. Թէ իմն հայրենեաց քնար սգաւոր —	234
Սիմոն Հայկ Ս. Ֆէլէկեան	
(Յերկրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան	
1862 թ. մայիսի 24. Ողջն բեզ ո՞ գաշտ և	
սիրուն ափունք. — Լշտն Օ. օհրապեան	236
Ո՛հ յիշեցէք զՀայաստան. (Յորժամ յազգային հպմա-	
խումբք ի տօն — Խորէն վ. Վալֆայեան.	237
Նոյնը Ֆրանսիարեն թարգմանութեամբ. Oh rappelez-	
vous l'Arménie.	238
Լըօթք վասն հայրենեաց. Տէր, կեցո ըզՀայաստան —	
Խորէն վ. Վալֆայեան.	240
Երգ միութեան. Եղբայր, մինչև ե՞րբ այսպէս լուս-	
տըխուր. — Երեսէս Սէզպուրեան.	242
Օճով չափէ թո՛ղ գիտուն. — Ս. Ոսկանեան	244
Երգ ՚ի դէմն քաջին Սարգանայ. Հայրենասէր Լըու-	
մանք. — Տ. Վարդիէլ Պատկանեան	245
Պուլպուլն է հագեր ՚ի յոտքին կոշիկ	246
Վողթան երգ. Լըի արքայն արքայից, Լըտաշէս մեծ	
վերակարգեալ.	—
Երգ Վողթան. Յուլունն Շամիրամայ. — Տ. Վ.	
Պատկանեան	248
Բուրաստան. Լ՛իս, իմ փոքրիկ բուրաստան, ափսոս	
անջուր մնացիր. — Լըդ Շիրին	251
Երգ մի զօրականի. Խելքս ու միտքս արիւնաշա-	
ղախ. — Թարգմ. Սոփսէս Բուզաղեան	252
Երգ պատերազմի. Ի շողջողին սուսերաց. — Է.	
Բրոֆֆերիս. Թարգմ. Խաւերէնից	253
Վրենադերներ. Երկու գրենադեր գնումէին Վրանքիս. —	
Հէյնէ. Թարգմ. Վ. Բարխուդարեանց	255
Օինուորի երգ. Օինուորիս երգերը եղբարք լսեցէք	
— Ուսերէնից Թարգմ. Վէորգ Վոդոխեանց.	256
Տարագիր հայ գինուր. Տարի մ'ալ անցաւ — Ս. Ս.	
Ե. Լնդրէասեանց	257
Սասն Հայաստանի. Լշն աշխարհն պատուական է,	
ուր բուսնումէ նուռնու խաղող. — Պ. Սաղաթեանց	—
Հրաւիրանք Հայաստանի. Ո՛վ իմ գեղեցիկ բուրա-	
ստան. — Պ. Սաղաթեանց	258

Ի գիմաց Հայաստանի. Վահրափղոսկրեայ էր, աղանձան դիւ զարդարած:—Պ. Մաղաթեանց	259
Ի գիմաց Խրաքանչիւր հայկազնոյ. Մեր ամպն այնքան թանձր է, որ ամեն հողմն վանել չէ կարող:— Պ. Մաղաթեանց	261
Ըն Հայաստան. Ըն Հայաստան, Հայաստան:—Տիկին Սսկի Մաղաթեանց	—
Կուէր առ քնար հայկական. Ողջ լեր քնար, ձայն տուր թշուառ Հայաստանի զաւակաց	262
Բարք և վարք օրիորդաց հայոց Բարաթեան աշխար- հի. Վլէի մաղերը երկու ծամ արած:—Պ. Մաղաթեանց	268
Ըզգային վիճակ. Ճառանջ հայութիւն, յառանջ ազգա- թիւն:—Ս. Շաֆազիզեանց	264
Ստածութիւնք Լեթամարայ ծովակի եզերքը. Լմեն տեղ տիրած խորին լուսթիւն:—Ճ. Սեւիք Յակոբեանց	268
Հայոց աշխարհիկ. Հայոց աշխարհիկ, գարունդ է հասել:—Վ. Վ. Լեւիշանեան	270—276
Հայ հայրենիք. Լուստուն դռնակն է բաց:—Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	277—279
Ողբա՛ գրեջ Հայոց աշխարհ. Օ՛այս իմ կենաց գառնահամ ծովս որ եմ կտրել	280—285
Սասիսու սարերն. Լազ Սասեաց սարն ելեր բար- ձրոցեր:—Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	285—290
Հրազդան (Օւնգի). Հրազդան, գետակդ իմ հայ- րենի:—Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	291
Ը ուշանն շաւարշանայ. Կուսանք հայոց, նոր Ը ուշան, տեսէք ի դաշտ Ը աւարշան:—Հ. Վ. Վ. Լեւ- շանեան	292—299
Պլպուլն Լարայրի. Ո՞նց գաս իմ լուսնիկ հեղիկ ու հանգարտ:—Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	300—318
Լշոտ Երկաթ ի ծովուն Սեւանայ. Յուրտ ցուրտ ձմռունք բրդան յարձակ հովերէն. Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	318—323
Լուսնկային գերեզմանաց Հայոց. Լ՛յ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածափառ գու լապտեր:—Հ. Վ. Վ. Լեւիշանեան	323—329
(Օրհնեալ որ սիրեն ըզհէգ Հայաստան. Եւ ասէին ըզհայրենեացդ ասա մեզ բան, ով քերթող:— Խ. Վ. Վալֆայեան	330—336
Եղնը, գաղղիբէն թարգմանութեամբ. Et ils me disaient: «Poète, parle-nous de ta patrie	345—351

Տիկնայք հայրք: Իսկ կանայք երանելի աւարիկացն: —	
Եղիշէ.	336—339
Կոյնը, ուռսերէն թարգմանութեամբ.	339—342
Կենսագրական և մատենագրական տեղեկութիւնք Եղիշէի և Նորա պատմութեան վերայ.	342—344

Փ Լ Ո Ւ Ն Ե

ՈՒՍՏՆՈՂԼՅՆ ԵՐԳՆԵՐ (STUDENTEN LIEDER,
СТУДЕНЧЕСКІЯ ПѢСНИ):

Ըն մայրենի լեզու. Ով մեծաքանչ դու լեզու.	352
Ուսանող. Ըյն ի՞նչ աղգ է, այն ի՞նչ ցեղ է — թարգմ. մանութիւն գերմաներէնից Վ. Տ — Պ. Պատկանեան	353
Ուսանողի կեանքը. Ուսանողաց կեանքից գեղեցիկ կեանք չի կայ: — թարգմ. գերման. Վ. Տ — Պ. Պատկանեան	354
Ուսանողաց երգ. Ուրախացուք ուրեմն: — թարգմ. լատիներէնից. Ըւագեանց.	355
Ուսանողի բարեւ. Եղբարք ուսանողներ են ցնումեմ — մնաք բարեւ: — թարգմ. գերման. Վ. Պատկանեան	357
Ուսանող. Երբ որ հողից մարդ դարձայ: — թարգմ. գերման. Ու. Տ — Պ. Պատկանեան	—
Կրամբամբուլի. Կրամբամբուլին էս էն օղին է: — թարգմ. ուստերէնից Վ. Պատկանեան	359
Չձեզ որդիք Ըրամեան, կոչէ չայաստան: — չամ. բարձում. վ. Փափաղեան	360
Երգ ուխտի. Որդիք չայկայ, գտջիք ներկայ: — թարգմ. գերման. Խ. Ըւագեանց.	361
Չին շոր. Ինչ չի մոռանաս, հին շոր, որին սիրել եմ: — թարգմ. գաղղիերէնից Վ. Պատկանեան	363
Կենաց բաժակ. Եղբարք՝ մի շուրջ ժողովեցէք: — թարգմ. գերման. Վ. Պատկանեան	364

Փ Լ Ո Ւ Ն Զ

ԽՆՇՈՐԻՒՄ, ՈՒՎԵՌՈՒԹԵԱՆ, ՇԵՐՍԵՆԵՆՅ ԵՒ
ԵՐԳՈՒԹԵԱՆԵՆ ԵՐԳՆԵՐ:

Չայոց գինի. Բաժակներ առնունք, եղբարք: — Ու. Տ — Պ. Պատկանեան	365
---	-----

Հարաւ մարդոն երգ. Ողորդ գինեւորեցից ես տուն եմ գընում:— խարգման. գերման. Կեւորգ Վո- դոխեանց:	
Սե միրուք, սպիտակ միրուք, կարմիր միրուք և չալ միրուք:— Պ. Մարգարեանց:	366
Երգ ուրախութեան. Լճա բաժակ ուրախութեան կարգիւ. Գուք մէջէն, ես քովէն:— Պ. Չախրաստ- ձեան	368
Լէջն տանն է. Օարմանք բան է, Հէնց գիտենան:— Ս. Տ—Վ. Պատկանեան	369
Լաւատեան քաղցր և անոյշ հովերն (համառօտեալ)	372
Եւոյնը ամբողջ: Պետրոս վ. Գլխանցի	373
Երգ ուրախութեան. Լորիք որ երթամք: Պաղտասարդպիւր	417—426
Գարունն է բացուէր, վարդն ի բաղանին: Պ. դպիր	378
Հարսանիք Լոտաշիսի և Սթիֆանի. Կեղագասակ պայծառանայ Լոտարատ:— Տ—Վ. Պատկանեան	374
Լոտեայ աշխարհ. Լնչ ես գողում, Խնչ ես խնդրում, գու անհանգիստ հեղինակ:— Ս. Կալանդեանց	375—377
Տաղ զատկի. Մարտն կուգայր ծաղկըներով	377
Գուն մի վախճալ, Բարփուշքա (նոր-նախիջլանցոց բարբառով):— Յ. Սարգսիանց	378
Լեռնք առաջին: Սիքայէլ օսրկաւագ	379
Ծոխոտի երգ. Թէ ծխաքարը ձեռիս:— խարգման գերման. Բ. Պատկանեան	380—385
Սրժամ եղև գարունն արև ծագեցաւ:— Լիամ Կա- ղաղով	386
Տաղ ուրախութեան. Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ:— Պ. վ. Գլխանցի	387
Խնչու կու լաս դուն, գառնիկ	388
Հայոց գինի. Լքցրէք, եղբարք, ձեր բաժակները	—
Փութա առ մեզ, Նախշուն կաքաւ:— Պ. վ. Գլխանցի	389
Սարգը բացուել ա ծաղկոցին	390
Գինի. Խաղողը գրեզ գովել պիտի	391
Երգ, սէր և գինի: Սարախ լինինք, եղբարք, քանի որ կըտրիճ ենք	392
Չուպուխիս թնթե ծուխ, երանի քեզ	393
Խնդրեմ վեր կացէք, եղբայրք անգին:— Ս. Դա- զեանց	394
Մտառուակ, գինի տուր, չլանն հսպէս չի ձեռ մշտ:— Պ. Մարգարեան	—
Կաժդիլ դեն, կաժդիլ չաս, գուշա մայեա, պօմնիու վաս, Խնչ կուլի՛ զաղամ փոխես, լայեաղ անես՝ մօտս գաս:— Սիսկին-Լուրջի	395
	396

Լձն սաղի մեջն գոյած դուն թամամ դասն իս, քա- մանչաւ—Սայեաթ-Վովայ	397
Լս չեմ ուզում էս թավուր փիս մահուտը։—Լզար Լշամ	399
Լս մի սիրական կուզեմ դարդից խաբարդար ընծիւ— Լզար Լշամ	401
Լժան տեսայ, էնդուր պոայ կաղ էծը։—Լզար Լշամ	402
Լշի, Յովհաննէս վարդապետ, Բնչ ասեմ ձեր աք- լորին։—Լշեզ Ե իրին	404
Ս ասն գինւոյ և արբեցութեան. Վիչ խմիր, կու հա- բեցնէ, գինի է, ոչ թէ թթու թան։—Պ. Սա- ղաթեան	405
Լնցեալ գիշերն երազում, դովարթ բաժանողն մինակ։— Պ. Սաղաթեան	406
Պատուելի Լշեզ Ե իրին, չեմ գիտում էս չար դարն, որ լեզուի տակ ես ձգել մեր Լթոռի աքլարն։— Պ. Սաղաթեան	407
Սին քանի դարդիմանդ տղէրք ()թաճալայ քէփինք անում։—Պ. Սաղաթեան	410
Պարտական մնայ նա օր դատաստանին։—Պ. Սաղա- թեան	412
Լծ. Փող եմ տուել տուն չի գալիս չալ էծն։ — Լզար Լշամ	415
Ուլ էիր և տիկ դարձար։—Ս. Թաղիաթեանց	417
Լուստեան քաղքը և անոյշ հովերն։—Պ. Վ. Վա- փանցի	417—426
Լստուտիկն դընէր վեղար	426
Տաղ ուրախութեան. Նըստէք ՚ի մեջլիս. Սկոտիչ եպիսկոպոս Բաղիշեցի, — Վաղաշ մականուա- նեալ	427
Լաթօր տոնեմք, ձեզ աւետիս։ — Սարտիրոս Խարա- հիսարցի	428
Լքգ բաքոսի, կամ բարեկենդանի. Լկոտի խորհուր- դը. Լկոտին մեծ կարասին։ — Ն. Լփրեմ վ. Չազըձեան	430
Բարեկենդան։ Սեղանի երգ. Չեմ օրերս մեզ օր խնդութեան։—Ն. Վերսէս վ. Ե իւքիւրեան	431
Սիրով սուրբ Նոգողն կապակցեալ Վոր Վախչուան- ցիք։—Սերովքէ վարժապետ Պատկանեան	432
Լռիւծ և էշ. Լռիւծն աքլարից խիստ շատ կու վախի.	433

ՊԼՈՒՆ Է:

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ:

Եղբայր եմք մեք. ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ:—	
Ս. Փէշկեթաշեան .	435
Սիրոյ եղբայր, ինչ մտիկ տուր, խօսքիս գրութիւնն է սէր:—Լ. Շղգ Շիրին .	436
Սկայ է աստղը կէս գիշերային (Խամարայի գեղեց- կութեան նկարագրութիւնը): — Սուսերէնից Թարգման. Ս. Սադաթեան .	—
Պէի երգումը. Երգվումեմ ահա ստեղծագործու- թեան:—Սուս. Թարգման. Ս. Սադաթեան .	437
Սամադիր տեղի. Սոնմօրանսի անտառին:—Ս. Սսկա- նեան .	440
Սայոց աղջիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ:—Ս. Սիրի- մանեանց .	441
Սայրիկ իմ աղանիկ, լոյս արեգական: — Սուս. Թարգման. Ս. Սատկանեան .	443
Սոթ Թէ սիրեմ զքեզ. դու ի քեզ ի նազներ ելար. Սերթ խօսակցիս, մերթ լուռ կաս դու: — Սուս. Թարգման. Ս. Մաթիիրեանց .	444
Սերկու ձեռին երկու մոմ: — Ս. Վ. Մամդարեան (տիրացու ժամանակը, երբ որ նորա նշանախօսու- թիւնը կատարեցին, Մշտարեան, 1813 թուակ). .	445
Իմ սիրտըս աղ ես արել:—Լ. Շղգ Վուրջի Վալէ .	446
Ս. սիրականն. Ինչ վատութիւն, արի, մատաղ, մի՛ անիլ:—Լ. Շղգ Թուրինջ .	447
Սղլիկ, արի մէկ պաշ տուր, ջանիդ մատաղ:—Սիս- կին Սուրջի .	448
Սհ, Թոշ փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ: — Թարգմ. գերման. Շիրլեր .	449
Սոր բահար ես գովելի:—Լ. Շղգ Թուրինջ .	450
Սս սիրումեմ ձեզ, ցնորված եմ, ախուր: — Սագրա- տունի .	451
Սսաթ գու քաս, զարիբ բըլբուլ:—Սայեաթ-Վօվա .	452
Սուս էն գլեէն իմաստունն իս, խելքդ յիմարին բար մի՛ անիլ:—Սայեաթ-Վօվա .	453
Սրի ինչ անդաճ կալ, այ գիվանայ սիրտ:—Սայեաթ- Վօվա .	455
Սսանց քիզ ինչ կօնիմ սոյբաթն ու սաղըն: — Սայ- եաթ-Վօվա .	456

Լորի համով զուլուղ արա՛, խալիի նօքար Սայեաթ-	
Վօվա:—Սայեաթ-Վօվա	458
Բլլբուլի հիդ լաց իս էլի:—Սայեաթ-Վօվա	459
Լորի, հոգի ջան, ինչի ետդ մի՛ անիլ:—Լղբար Լղամ	460
Լսումես դիմացիր՝ ո՛նց դիմանամ, — մի թէ՛ ես եմ	
բար:—Լղբար Լղամ	462
Լղջկայ երգ. Հանգիստ իմ անոյշ:—Ս. Շահազիզեան	463
Սոստամբազ. Վու մասին, իմ աչքի լոյս, ինչ	
ասումեմ՝ լաւ եմ ասում:—Լղբգ Շիրին	464
Խամամ աշխարհքումն չկայ մին, անման ջան, քեզի	
պէս:—Պ. Սադաթեան	465
Լմէն միտս ընկնելով էն եարս իմ:—Սիսկին-Վուրջի	466
Լռ սիրականն. Ո՛վ անողորմ եար, քաշի՛, մօտդ տար:—	
Վիւրջի-Վաւ	467
Սիրական, սիրական:—Յ. Վ.	468
Կապոյտ երկնքում աստղեր են փայլում:—Վ. Բար-	
խուդարեանց	—
Ի ննջմանէդ արքայական, զարթիր նազելի իմ, զար-	
թիր:—Պաղգասար դպիր	469
Տաշ վարդի և պիւլպիւլի. Պիւլպիւլն նստել էր	
լալով	—
Ո՛վ իմ սիրելի մէկ մօտս արի:—Խուրինջ, աշբգ	470
Տասն ու հինգ օր եկած բոլորված լուսին:—Խուրինջ,	
աշբգ	471

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե

Տ Խ Ո Ւ Ր Ե Ր Գ Ե Ր

Երգ մեռանող հայրենասիրի. Լցնիւ ընկեր, մեռանու-	
մեմ:—Ս. Շահազիզեան	472
Վայր ընկնող աստղեր: — Թարգման. Ս. Վալբան-	
դեանց	473
Հառաչանք. Սա տխուր վեճակ տարաբաղդ ազգիս:—	
Ս. Պ. Պ. Փափաղեան	476
Ոչք Լնի քաղաքին հայրոց. Լնի քաղաք նստեր՝ կու-	
լայ, չկայ բազմ մի լա, մի լա:—Ս. Լղբարեան	477
վ. Լրարատեան	477
Իմ երգբ. Հեռացել էմ իմ մայրենի աշխարհից:—	
Ս. Տ—Վ. Պատկանեան	—
Երգ բանտարկեալի. Ո՛վ դու նրժգէ՛հ ծիծառն ան-	
մեղ:—Վրոստի	479

Մշակ. Ը լինքը արեւան, բրդինք երեսին, բեւք շա- լակած:—Ո. Տ—Ղ. Պատկանեան	480
Երազ. Ես լսեցի մի անուշ ձայն, իմ ծերացած մօր մօտ էր:—Ս. Ը ահաղիզեան	481
Իմ սոխակին. Սոխակ ինչու դադրեցար քու անուշ երգն երգելից:—Ո. Տ—Ղ. Պատկանեան	482
Ընթարհումն ամենայն բան մին գպտարի ձայն է, իմա- ցէք:—Պ. Մարգարեան	483
Վանդառ. Հալածում է այլազգին ինձ իր բռնիկ աշխարհէն:—Ո. Տ—Ղ. Պատկանեան	484
Տ—Ղ. Ս. Պատկանեանի և Ս. Տ—Ղ. Պատկանեա- նի մասին կենսագրական և գրականական տեղե- կութիւնք	485
Ըգբատ կին. Յուրտը փշեց, ձմեռ աստիկ:—Թարգ- ման. Վաղ. Ս. Վալբանդեանց	486
Հայ մարդու հայրենիքը. Հայ մարդ, Հայ ազգ, ասան, արդեօք ո՞ր տեղ է քո հայրենիքդ:—Ս. Վալբան- դեանց	488
Երկու քոյր. Սեղնից շատ առաջ կար մի թափաւոր:— Ո. Տ—Ղ. Պատկանեան	491
Ըգբատ աղջիկ. Ս. աղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր:— Ս. Ստեփանեանց	492
Ս. երջին գարուն. Վարդան է եկել նախշուն թեւ- բով:—Ո. Տ—Ղ. Պատկանեան	494
Ս. ան մահու կաթուղիկոսին ամենայն հայոց Վեր- սիսի Ե. Օարթիքի ի քնոյ, ո՞վ Հայաստան, տես՝ ո՞ւր է քոյ Վերսիսն:—Պ. Մարգարեան	495
Ինձ համար չէ՞ գարնան գալը:—Թարգման. Վ. Պատկանեան	497
Սի բուն հող. Սի բուն հող ինձ կը ծածկէ մի- անգամ:—Թարգման. գերման. Ս. Սիլվեանեանց	498
Երգ պանդուխտ պատանեկի. Օրիծեանակ, ծիծեռնափ. Երգ աղքատին. Ս. Տ, աղքատիկ եմ ես այր:—Թարգ- ման. գերման.	499
Ի վերայ ունայնութեան աշխարհի. Հարգած էի ես սիրող աշխարհի:—Հ. Ս. Րմանէօ վ. Վենետի- կոյ միսիթարեան ուխտէն, երբեմն յաջորդ Ղ ըրմու կատարելներէ	500
Ս. երջին վարդ. Ս. երջին վարդ, վերջին վարդ:— Թարգման. գերման. Վ. Պատկանեան	501
Երազ. «Ս. լոկ երազ էր, մի խոփէք ինձ»:— Թարգման. Ս. Վալբանդեանց	502

Տաշ 'ի Ոստում-Բէգ, Սաւետիկն 'ի ձայն բարձր աղաղակէ	505
Ստածութիւնք, Խորին տրտմութիւն և դարն վիշտը:— Գ. Բարխուդարեանց	506
Ընուրջք, Յամապերջն ապրիլի զայտուհանս բացի:— Յ. Վ. Մամդարեան, (12 ապրիլի 1831 թ. երբ. որ Յոհաննէս կարբեցւոյ, Տիֆլիզու վեճակաւոր առաջնորդի, հրամանօք ուղարկուած էր աքսորանք շաղթատ)	507
Եւ գիտէի զաշխարս ինձ մնւլք է տուած Ուրգ դասեր (Յեփթայեայ, Յառաւում կենաց կուսա- նիս:—Յ. Վ. Մամդարեան	508
Ըղասիի երգը, Սար ու ձոր ընկած մեկ չոր Թփի տակին:—Խաչատուր Մարտիան	511
Ընցեալն օրն դու ման էիր գալիս:—Պ. Սաղաթեան	512
Սեկնեցայ հայրենեացն իմ, աստ ձալով	513
Խալուհիք և Խալացիք, Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ Խալացիք:— Ս. Շահաղիզեան	514
Կեցցէ սուրբ գործը, Եւ ես երբեմն երգումս:—Ս. Շահաղիզեան	515
Հայաստան և նորա օրդէքը, Եւ գեղեցիկ է Հայա- ստան աշխարհ:—Ս. Շահաղիզեան	518
Լուսին, Ո՛հ, լուսին, լուսին, արդէն քանի դար:— Թարգման. Ս. Վալբանդեանց	519
Ս. Վալբանդեանցի մասին կենսագրական և գրական տեղեկութիւնք	—
Ես երազ էր, Եւ ծանր է վիշտս, և ես քնումս:— Ս. Շահաղիզեան	520
Գերի Հայի աղօթքը, Գոհ ենք Քեզնից, ո՞վ Բա- րերար:—Ս. Շահաղիզեան	522
Յովհաննայի հրաժարվիլը, Սնաք բարով լերինք, սիրուն արտներս:—Գեղաման, Շիլլերից Թարգ- ման. Բարխուդարեանց	—
Ըռանձնութիւն, Ըլլ չէր սփոփում պայծառ առա- ւում:—Ե.	523
Երգ 'ի վերայ Խորասուզման Երկուռի գեղը, Ո՞վ էր տեսել էս աշխարհս ես օրին:—Ըղար Ըղամ	525
Ողջն հրաժարական, Սնացի Խաղաղութեամբ' ո՞վ իմ հոգի ջան սիրելի:—Ըղգ Ը իրին	526
Սուխամբազ, Երեկը՝ ինձի «յսօր» թըվումն երազի նման:—Ըղգ Ը իրին	527
Սարդի ոստ, Եսս դու ինձ, ոստդ վարդի:—Թարգմ. ռուս. Զալալեանց	529
Սարդի ոստ, Եսս դու ինձ, ոստդ վարդի:—Թարգմ. ռուս. Զալալեանց	530

Եւ տաղան նստեալ ի գագաթ սարին։—Պ. Սագաթեան	—
Ի բերանոյ շայտառանի. թէպէտ ես մեծ տան նշան եմ։—Պ. Սագաթեան	531
Նշն. Եւ դալար ծառ մի տնկեալ ի շայկայ։—Պ. Սագաթեան	532
Ի դիմաց Լնի քաղաքին. Ո՛վ դու անցաւոր, հայ երիտասարդ։—Պ. Սագաթեան	533
Ո՛վ արդարադատ, աշխարհի սարքն է՞ր է ծռուել։—Պ. Սագաթեան	534
Փշուի էսպէս ժամանակն, յոյս ու հաւատ, սէր չկայ։—Լ. Շեք Քիչիկ-Նովայ	—
Ողջոյն հրաժեշտի զաւակաց իմոց. շօր համայն սրբոց Փրկչին Քրիստոսի։—Ս. վ. Լամդարեան	535

Փ Լ Ո Ւ Ն Ք:

ԽԵՈՒՆ, ԲԵՆԵՍԵՆՎՆՈՒԹԻՒՆՔ:

Տալ ի սուրբ Լստուածածին Սարիամ. Սայր ցանկալի, հիանալի, յոյժ տենչալի, անմահ։—Վրիգոր Վապասախանեան	537
Լեկայ. Հնուպը ձեռին, գլխին վեղար, տէրողորման համրելով։—Ու. Պատկանեան	538
Դիժ սուտ ասող, մարդ խաբող, աղքատ զըկող են, փող ուտող։—Պ. Սագաթեան	539
Խրատ հայ հեղինակին, Դեռ չի գրած, առաջ դաւլաւ միտք արաւ։—Ու. Տ.—Վ. Պատկանեան	541
Լքատ Լստուածն այն օրից։—Ս. Նալբանդեանց	542
Դաշնակ յառաջին ներկայացուցման հայկեան Թատրոնին որ ի Խապարիզ. Ժամանակաց, անցից վսեմ կրթարան։—Վ. Վ. Չ.	543
Սայրաքաղաքում կրթած հայ աղջիկ. Ը ուշան շուտով դեմքդ ծածկէ, ձիւն դու թուփր մըրոտած։—Ու. Պատկանեան	544
Սայրաքաղաքում կրթած հայ երիտասարդ, Տեղեկաւ շայ է նա, տեղը եկաւ այլադիւ։—Ու. Պատկանեան	546
Յիշողութիւն. Լսողիկ ունէի ես իմ երկնքում։—Ս. Բուդաղեանց	547
()Քօրք շայտառանի. Քընէ, քընէ, իմ հայրենիք։—Ու. Պատկանեան	—

- Վարդիկ. Մօրեք Վարդիկ հաճե՛ք ասո՛ւնք։ — Ս. Ոսկանեան 549
- Հայ եւ հայութիւն. Ո՞վ է Հայը, մի՞թէ նա է, որ խօսում է հայ լեզուով։ — Ս. Տ—Վ. Պատկանեան 551
- Լուստեան երգ շինականաց. Լ՛յ մարդ՝ այսօր շատ քընեցար նընջեցիր։ — Տ. Վ. Պատկանեան 553
- Սարգարէ. Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում։ — Թարգման. Ի երմոնտովեց 554
- Սարսեղուցիչն զօրաց երկնից։ — Ս. Վ. Պատկանեան 555
- Լնտօն. Մէկ Հայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին։ — Վ. Պատկանեան 557
- Պաշտելի, տօնելի՛ գահ սուրբ Վրիգորի։ — Ս. Վ. Պատկանեան 558
- Լն սրբազան արհիւն՝ Լեւրսէս. Ի կանխագէտ տեսչութենէ Լնեղ Լին սահմանի։ — Ս. Վ. Պատկանեան 560
- Հանգիստ յաւիտենից տեառն՝ Լեւրսէսի վեհափառ կաթողիկոսի աղգիւ հայոց, Հայն, գովեաց. Մարարատայ, եւ հընջեցին բեւեռք կըրկին 562
- Ի վերայ աւերման Տփխիս քաղաքի գալստեամբ Լ՛ղայ Սուհամակ. Խանի. Իհայ ու հարգիդ չգայ են Թաւուր զարման քաղաքիս։ — Չամչի-Սեւք 564
- Ի վերայ մահ՝ ցաւոյ, որ ի Տփխիս Տեսէք, Ինչ բարկութիւն է Լստուածանից կամով քաղաքիս։ — Վրիշիկ-(Ը)ղան 565
- Մահան եւ Սեւրոպ. Թարգմանեց կանոններով Հայոց համար զօրաւոր։ — Սեւեալ Օհրգէր (Ը)ղու 566
- Սարդկային հայեցումք. Սակաւ է այս աշխարհում։ — Եարութիւն Ռստանիկ 567
- Լմենայն արարածք ունին աստիճան, — Պ. Տ—Յ. Սաղաթիւն 568
- Լսացեալ ի հանդէպ (Ը)ղով Վասպարեան չի լինիլ պարոն Սեյեադի խողին. Լազեպան ինչ ես անում չամբը բաւաստան չի լինիլ։ — Երկն 570
- Ի հանդէպ (Ը)ստմես՝ աշխարհը դիմի ինչի գովական են ասում պարոն Երիւնի Խողին. Լստմես՝ խեղճ ման գալով, բոլորն ինչ արդար են ասում Երիւնի 571
- Սողնջուց Ժամբնակաց նկարագիր Սեւեալ ըսանք խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ քսանն սուտ։ — Պ. Տ—Յ. Սաղաթիւն 572
- Սան գովասանք սիրող մարդկանց. Լսլոց անտէր լաւ

բառիցն մին նազու գրօշն է գովելի:—Պ. Տ—Յ.	
Սաղաթեան	573
Սասն այնոցիկ, որք ակնոց, գնելով և Ֆրանսիարէն խօսելով զինքեանս գիտուն համարեն. Վիթգ թամբել ես չէշմակով:—Պ. Տ—Յ. Սաղաթեան.	574
Կամիմիոքը ինչ քեզանից խօսել տշխարհաւեր գարշելի մեղք:—Պ. Տ—Յ. Սաղաթեան	575
Սասն յանիրաւի ուտողաց. Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական:—Պ. Տ—Յ. Սա ղաթեան	576
Վաղթականութիւն 'ի 1828 ամի. Հասան Խանի գարդ ու բալէն մեզ բերուց, աման, Խայազիդ:—Կա րապետ	578
Սասն անգութ արծաթոյ. Ինձանից ի՞նչ տեսար, կամ ի՞նչ լսեցիր:—Ընդ Ը իրին	579
Շիլլերի մի քանի խօսքը. Վուք կամենումէք յետ տանել մեզ, և:—Վերման. Թարգման. թն, Լալազարեանց	580
Հրեշտակ. Ինչ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ թռանէր:— Լերմոնտովից (ռուս բանաստեղծ) Թարգմանեց Յ. Համազասպեանց.	581
Նշեւին. Ի սահմանս հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին:— Լերմոնտովից Թարգմ. Յ. Համազասպեանց	582
Կալանաւոր. Ուստի՞ գաս, բնակդ եթերական:—Սու- կովսկիից (ռուս բանաստեղծ) Թարգմ. Յ. Հա- մազասպեանց	—

Յ. Վ. Լլամդարեանի, Սայեաթ-Նովա, Ըղբար Ըղա- մի, Շիլլերի, Վիրանիի և Պ. Սաղաթեանցի համառօտ կենսագրութիւնքը	584—590
---	---------

Ըզգային կամ հայախօս առածք	I—XVII
Օննազան տեսակ հայոց նշանագիրներ (այբ և բենք)	XVIII

Սերջաբանութիւն.—Ստածութիւնք ազգային լուսա- ւորութեան մասին	1—31
---	------

() աւելնալ:

Տաղի վերայ կատուին, զոր մկներն տանին թաղել:
 Աստուծոյ մեռաւ, արիստոս ու անի:—Վաղա՛յն յով-
 նաթան

45

() ԲՆԱԹԻՆ գեղացի իրիցի. () ԲՆԱԹԻՆ չորեք անկիւ-
 նի տունս. խեցեղէն, պղնձեղէն:—Վաղա՛յն յով-
 նաթան.

46

Հետաքրքրական լուր:

47

Վարկականների ցուցակը

48

Ք Ն Ա Ր

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն:

Երբ որ լուրջ Ցէրն Ստաւած օգնել կ'ուզէ որք աչքին,
Նորա մէջն կ'ուզարկէ ազգասիրական հագին:

Սըբդ Շիրին:

Հայ առաջն ո՛ր թէ գրամբ, այլ խնամք կու ճարժի:

Սէյեդ:

երգերի ու զբոսների մէջ եղած զանազանութիւնը.—Երգերի նիւթը ու տեսակները.—Հայոց վիպասանական երգերը եւ նրանց պատմական նշանակութիւնը.—Ինչպէս կարող էին Հայոց բերանացի ուսանողութիւնները Մար-Սրափի զբոսման տեղիք ունենալ.—Դիցարանական երգեր.—Դիւցազնական երգեր.—Վէս — դիւցազնական ու վէս պատմական — ժամանակ.—Համեմատութիւն Վահագնի ու Յօրի մէջ.—Պատմական երգեր.—Մբաշէն առաջին, Սմբատ Բագրատունի եւ Արտաւազդ Արաշիտեան.—Պատմական ու դիւցազնական ժամանակների մէջ եղած զանազանութիւնը. Պարզէս Մանուկ.—Մեր ունեցած հատուկութիւնը երգերը ու վիպասանական ուսանողութիւնները բաւական են ցոյց տալու հին Հայոց զարգացման երկը գլխաւոր ժամանակները.—(Մեծնական) կամ անհատական ժամանակը քրիստոնէութեան ազդեցութեան առկա ստանում է իր զարգացումը.—Դիւցազնական ժամանակներում կրօնական երկերը բաժանվում են պատմականներից.—Հայոց հին կրօնը երկը գլխաւոր տարրերից է բաղկանում. պարսկական, յունական եւ բուն հայկական.—Հայոց Դիցարանութեան զլխաւոր անձնաւորութիւնները եւ նրանց տները.—Օտարազգի գաղթականների առաւելումները.—Մատուցումների պաշտօն մատուցանելու տեղերը.—Հայոց հեթանոսական կրօնի ազդեցութեան հետքերը քրիստոնէական դրականութեան, լեզուի ու կենքի վրայ ցոյց են տալիս հեթանոսական երգերի մնացորդների գոյութիւնը.—Արօնական երգերը պատկանում են քնարական բանաստեղծութեան.—Քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան անդրանիկ ծնունդն է, բայց վիպասանական բանաստեղծութիւնից յետոյ է ծաղկում.—Քնարերգութիւնը բոլոր ազգերի սեպհականութիւն է.—Սուրհանդիւնական երգերը քնարական երգերի մէջ.—Վիպասանական ժամանակներում երգը, պարն ու խաղը ժողովրդի սիրած բաներն են.—Վարձակ երգիչներ ու երգեցողներ եւ նրանց նշանակութիւնը.—Յուսք կամ Յցոց երգեր.—Եղբարմարք կամ Զայնարիւ կուսանք եւ նրանց ողբերի բովանդակութիւնը.—Դրամատիկական բանաստեղծութեան սկզբնական ձեւը երգն է.—Յունաց եւ Հնդկաց դրաման.—Հայկական դրաման վերջնում է այն տեղ ուր տեղից սկսվում է հիւլենականը.—Երգերի ձայնակից նուագարանները:

Վոկալիզացիան սկզբնական գրականութիւնը ամբողջ բանաստեղծութիւն է, որ պատմական ժամանակներից առաջ ծնում է ժողովրդի մէջ եւ շատ դարեր շարունակ նրա հետ աճում ու զարգանում է: Ազգային հոգեւոր զարգացումը սկսում է առասպելների

ստեղծուելովը, որոնց բովանդակութիւնից կազմվում է ժողովրդի դիւցաբանութիւնը, բայց, մի և նոյն ժամանակ, և այն առասպելների հետ կազմվում է ազգային լեզուն ու բանաստեղծութիւնը:

Ազգային նախնական բանաստեղծութեան պատմութիւնը պինդ կապուած է ժողովրդի կեանքի պատմութեան հետ: Նրա մէջ պարզ երևում է ամբողջ ժողովրդի կրօնական, բարոյական ու մտաւորական դրութիւնը, նրա անցեալ ու ներկայ կեանքը: Այս պատճառով ժողովուրդը իր բանաստեղծութեան մեծ նշանակութիւն է տալի, և, իբրև մի սուրբ ժառանգութիւն, բերանացի աւանդում է նրան որդւոց որդի ու ցեղէ ցեղ:

Ազգային նախնական բանաստեղծութիւնը ընդհանուր անունով կոչվում է «Ալէպ» կամ «Ալ իպասանական բանաստեղծութիւն»¹⁾: Բայց այս վիպասանութիւնը, ժամանակ անցնելով, իր ամբողջութիւնը կորցրեց և այլ և այլ մասների կամ անդամների բաժանուեցաւ: Այս անդամների գլխաւորներն են. «երգը» և «զրոյցը»: Բայց դրանցմով չեն վերջանում բոլոր վիպասանական աւանդութիւնները: Ժողովրդի հին կեանքը երևում է նոյնպէս «առածների», «հանելուկների» կամ «առեղծուածների», «երգումների» ու «անէծքների» և, մինչև անգամ, մասնաւոր բառերի մէջ, որովհետև լեզուն մի և նոյն ստեղծական ուժով կազմուեցաւ, որից ծնան առասպելները, աւանդութիւնները այն առասպելների վրայ և բանաստեղծութիւնը, որ առասպելական աւանդութիւնները բացատրելու է ծառայում:

Ալ իպասանական բանաստեղծութեան գլխաւոր ու էական տարրերը են. երգերը ու զրոյցները, որոնց հիմը մի և նոյն է, և միայն բովանդակութիւնով ու արտաքին ձևով են զանազանվում միմեանցից:

Նրբը ժողովրդի արտաքին կամ ներքին կեանքից է վեր առնում իր նիւթը: Իբրև ազատ բանաստեղծութեան արդիւնք, երգը, շատ անգամ, ազգային աւանդութիւնների վրայ անբնական ու մտացածին բաներ է աւելացնում, բայց դրանից պէտք չէ կարծել որ իրական կեանքի հետ ունեցած յարաբերութիւնը կորցնում լինի: Որ և իցէ նշանաւոր դիպուած պատմելիս, կամ մի դիւցազնի անձնաւորութիւնը նկարագրելիս, այն դիպուածի ժամանակն ու տեղը

¹⁾ (Ռունարէն «էպոս», որ բառ առ բառ նշանակում է «Ալէպ» կամ խօսք: Որանից առաջ եկած են եւրոպական épopée, épique բառերը:

որոշում է, այն դիւցազնին քիչ շատ կենդանի ու ճիշդ գոյներով է նկարագրում: Ըստ պատճառով մեր նախնիք ազգային երգիչներին «վիպասան» էին անուանում, այսինքն եղած ու պատահած բաները երգող ¹⁾: (Նոյրորդին ուրիշ է զրոյցը ²⁾). այն տեղ, հենց առաջին խօսքերից երևում է, թէ աւելի կեղծիք կայ քան թէ պատմական ճշգրտութիւն: Արդոյցի ստեղծած աշխարհը իրական կեանքի հետ շատ քիչ յարաբերութիւն ունի և այդ յարաբերութիւնը քանի գնում՝ կորչում է: Եթէ երգերը անցքերի տեղն ու ժամանակը քիչ շատ ճիշդ կերպով որոշում են, զրոյցների մէջ, ընդհանրապէս, անյայտ են մնում գործողութեան տեղը, ժամանակը և նոյն իսկ գործող անձինքը: «Եւն ինքը ժողովուրդը, իբրև իրաւացի քննիչ ու գատաւոր իր գրականութեան մէջ, ցոյց է տալի իր կասկածը զրոյցների մէջ պատմուած ճշմարտութեան վրայ: Մեր այժմեան զրոյցների կամ հէքիաթների մեծ մասը այս սովորական խօսքերով են օկուում: «Ելել է ու չէ էլել (մի մարդ ու կնիկ է էլել)», կամ երբեմն «կար ու չկար (մի թագաւոր կար)»: Ըստ խօսքերը՝ եթէ մէկ կողմից բացատրում են առհասարակ զրոյցների խոր հնութիւնը, միւս կողմից աւելի այն են ցոյց տալի, թէ ինչ քիչ հաւատ է ընծայում ժողովուրդը զրոյցների մէջ պատմուածներին: Տարակոյս չկայ, որ այս ընդհանուր ձևը մեր զրոյցների մէջ հին ժամանակներից պէտք է մնացած լինի, այնսինքն թէ մեր նախնիքն էլ զրոյցի վրայ մի և նոյն հասկացողութիւնն են ունեցել: Երգերի մէջ էլ կարող են պատմական ու աշխարհագրական անճշգրտութիւններ պատահել, բայց այդ անճշգրտութիւնները անգիտութիւնից են առաջ գալի: Իսկ զրոյցների մէջ պատմիչը, գիտութեամբ, ժամանակի և տարածութեան բոլոր սահմանները քանդում է, խօ-

¹⁾ «Ըսել» մեր հին գրականութեան մէջ նշանակում է շատ անգամ «երգել», որին բոլորովին համաձայն է մեր այժմեան «խաղասել» գոլրցուածքը, որ նշանակումէ «երգ երգել»: Ինչպէս որ «խօսել» նշանակում է երբեմն «երգել»: Ըստպէս էլ «զրուցել» (որի արմատն է զրոյց), նշանակում է մեր հին եւ նոր լեզուներում «Պատմել, խօսել; «կը զուրցուի» Պօլսոյ բարբառով նշանակում է «պատմում են, ասում են»: Եւ հաստատնի եւ Սոլդալիոյ բարբառներում «զուրուցել» ասել է «խօսել»:

²⁾ Արդոյց ընդհանուր մտքով նշանակում է. die Sage, сказание; իսկ շրջափակուած մտքով—conte, сказка.

սուսմ է չեղած երկիրներէ վրայ, պատմում է չպատահած ու չպատահելէք բաներ, և այսպէսով մի չառում ու չտեսնուած աշխարհ է բաց անում մեր առաջին: Այսպատեան երգերի նիւթը միշտ ժողովրդական կեանքի պատկանող անձինք ու անցքեր են: Արգելք միշտ ազգային են: Օրոյցը ընդհակառակն՝ մեկ երկրից միւսը անց է կենում, և, իբրև կեղծիք, ամենայն տեղ գնում է: Այս կեղծիքների պատճառով է որ զրոյցների պատմիչները շատ անգամ օտարի երեակայութիւնից օգուտ են քաղում. սրա համար է որ շատ զօրոյցներ ամբողջապէս մտել են մեր մէջ օտար ազգերից, շատն են էլ գնացել են մեզանից օտար երկիրներ (ի հարկէ այս փոխանակութիւնը պատահում է աւելի դրացի ազգերի մէջ), ոմանք էլ փոփոխութիւն են կրել, և գրեթէ բոլորն էլ հեռաւոր երկիրների վրայ են խօսում:

Իբրև դանազանութիւն երգերի ու զրոյցների արտաքին յատկութիւնների մէջ, պէտք է ասած, որ առաջինները ոտով ու չափով են, որով երգերը հաստատ ու երկար ժամանակ են մնում ժողովրդեան յիշողութեան մէջ; իսկ երկրորդները, թէև արձակ, բայց դարձեալ մի տեսակ չափ ունին: Օրոյցի միջնորդութիւնով վէպը հետեակ շարադրութեան կամ արձակի է փոխվում, բայց սկիզբները երկուսն էլ խառն վիճակի մէջ են: Օրոյցների նիւթը թէև շատ անգամ երգերի նիւթից հին է լինում, բայց երգը իր արտաքին ձևով զրոյցից հին է:

Խէպէտ և ժողովրդեան սկզբնական ժամանակների զարգացման պէս՝ նրա բանաստեղծութիւնն էլ երկար ժամանակ մի և նոյն անշարժ դրութեան մէջ է մնում, բայց պէտք չէ կարծել թէ նա ամենևին փոփոխութիւններ չէ կրում. կեանքի մէջ բոլորովին անշարժ ու անփոփոխ բան չկայ ու չէ կարող լինել: Իրաւ է որ նախնական բանաստեղծութիւնը, լուսաւորեալ ժամանակների անգաղար փոփոխութիւններ կրող բանաստեղծութեան հետ համեմատելով, անշարժ է, բայց այդ անշարժութիւնը գլխաւորապէս այն բանի մէջ է երևում, որ նոյն բանաստեղծութեան հնագոյն իդէալները՝ վերջին ժամակները ստեղծուած իդէալների հետ՝ հաւասարապէս հաւանելի են երևում մշակած բանաստեղծութիւն չունեցող ժողովրդներին. ուրիշ խօսքով, բանաւոր բանաստեղծութեան հին տարրերը երբեք բոլորովին չեն անհետանում. բայց այդ արգելք չէ նրան նոր տարրեր ընդունելու: Ի հարկէ, այս նոր տարրերը միայն այն

ժողովրդների բանաստեղծութեան մէջ տեղ են գտնում, որոնք իրանց կեանքի մէջ փոփոխութիւններ են կրում ու պատմական ազդ լինելու պատրաստով են:

Եւսպէս ուրեմն պատմական ժողովրդների սկզբնական բանաստեղծութեան մէջ էլ կամաց կամաց նոր իդէալներ են ծնանում, և այն իդէալները ժողովրդի մէջ առաջացած նոր իդէաների կամ կարծիքների, նոր հայեցողածքների հետեանք են: Եւրդ թնչ հայեցողածք ունէր, կամ, աւելի պարզ ասենք, թնչ աչքով էր մտիկ տալի ծկզբումը մարդս ինքն իր վրայ և աշխարհիս մէջ եղած առարկաների վրայ: «Ես ինքն իրան բոլորովին թոյլ ու տկար է տեսնում իր շորս կողմը եղած բնութեանը հանդէպ, ուստի և սիրտ չարաւ մաքառել նրա հետ, չիմացաւ յաղթել նրան»: «Եւրա առէն մի երեւոյթի մէջ մարդս տեսնում էր մի կենդանի ու անյաղթելի գոյութիւն, որից դողում ու ակնածում էր. և ահա առաջ ու առաջ նա տկսեց այն կենդանի պատկերացած երեւոյթների վրայ խօսել ու երգել, նրա երգերի առաջին իդէալները «աստուածները» կամ «դիքն» էին, առաջին երգերը աստուածների վրայ ստեղծած առասպելներ էին: Եւ այց ահա մարդս սկսում է կամաց կամաց բնութեան հետ մաքառել. նա կարողանում է արդէն բնութեան իր հանդէպ դրած մի քանի արգելքներից յաղթել: Այն ժամանակ նա նշմարում է որ իր մէջ, մարդուս մէջ ոյժ կայ և զօրութիւն, բայց այդ զօրութիւնը կատարելապէս յայտնուելուց ու իրական աշխարհի մէջ երևան գալուց առաջ՝ մարդս սկսում է երգել նրա իդէալական քաջագործութիւնները, որով և իր բանաստեղծութեան իդէալները փոխվում են, աստուածների տեղ ուժեղ ու զօրաւոր մարդիկ—գիւցազուններն են բռնում: Եւս գիւցազունների քաջութեան գործքերը բնութեան երեւոյթների հետ պատերազմելով և նրանց յաղթելու մէջ են կայանում: Եւ այց այս տեղ այս բնութեան յաղթուած երեւոյթները ոչ թէ աստուածներ են, այլ շար ոգիներ: Այսպէս մարդկային զօրութեան այս իդէալներին, ուղղում եմ ասել գիւցազուններին, մի արտաքոյ կարգի ոյժ են բնծայում, իբր թէ իրանց ունեցած ոյժը աստուածներից կամ գերբնական արարածներից են ըստացել, այս պատճառով էլ գիւցազունք, այսինքն «աստուածների ցեղից» կամ երբեմն էլ «կիսաստուած» են ասվում: Եւ այց կամաց կամաց աւելի էլ փոխվում է մարդուս հայեցողածքը. նա ինքն իր մէջ գերբնական ոյժ ու զօրութիւն էլ չէ տեսնում, նա զգում է

որ վիթխարի ու յաղթանգամ հսկաների կարօտութիւն չունին մարգիկ, հասկանում է թէ դիւցազուններն էլ մարգիկ են, որոնք շատ անգամ երկայնահասակ չեն ու մարմնաւոր ոյժ չունին, այլ իրանց հոգեւոր զօրութիւնովը շարժում ու առաջ են տանում մարգկային ազգը, այսինքն թէ բուն դիւցազունները պատմական անձինք են: Եւ ահա հազիւ թէ ժողովուրդը նշմարում է այս անձնաւորութիւնների բոլոր արժանաւորութիւնը, որ իր երեակայութիւնը արդէն սկսում է նկարագրել նրանց բուն պատկերը: Երեակայութիւնը ստեղծում է նոր «պատմական» իդէալներ, բայց սկզբներումը դուրս չեն ձգվում դիւցազնական իդէալները, հապա, ընդհակառակն, իբրեւ թէ օգնութիւն են հասնում նրանց: պատմական անձինքը կամ դիւցազուններով են շրջապատվում, և կամ թէ իրանք դիւցազունների են փոխվում, միայն այն զանազանութիւնով՝ որ գերբնական արարածների հետ չեն պատերազմում, այլ բուն պատմական թշնամիների հետ: Երեակայութեան ստեղծած այս պատմական անձինքը բուն պատմական անձինքներից շատ աւելի գործքեր են կատարում: Ժողովրդական բուռն երեակայութիւնը շատ անգամ այնպիսի յատկութիւններ է տալիս նրանց, որ ըստ ինքեան չունին, բայց ինքը ժողովուրդը փափագում է որ ունենան:

Վկայական բանաստեղծութեան այս տեսակ տեսակ փոփոխութիւններին նայելով՝ երգերն էլ երեք գլխաւոր տեսակների են բաժանվում և են. «աստուածաբանական» կամ «գիցաբանական», «գիւցազնական» և «պատմական»: Բոլոր այս աստիճաններից անցկացաւ չայոց բանաւոր բանաստեղծութիւնը. այն անշարժութիւնը, որ իւրաքանչիւր ազգի բանաւոր բանաստեղծութեան սեպհական է, էնդուրումն է երեւում, որ պատմական երգերի հետ՝ երկար ժամանակ ճացին ու երգուեցան դիւցազնական երգերը. ժողովրդեան համար իր դիւցազունները այնքան սիրելի են, որ նա գժուարութիւնով է բաժանվում նրանցից; մինչև անգամ պատմական անձինքներին, ինչպէս վերևը յիշեցինք, դիւցազունների արժանի գործողութիւններ է անել տալի և նրանց կարգը դասում:

Չայոց հին երգերի նախնական գոյութեան և նրանց արտաքին ու ներքին յատկութիւնների վրայ մի փոքրիկ ճաշակ է տալիս մեզ մեր պատմութեան հայրը՝ Մովսէս Խորենացին, որ իր անմահ աշխատութեան մէջ աւանդել է մեզ ազգային յիշատակների մի քանի հատուկոտորները: Այս թանկագին հատուածները երկուսի

շանաւոր էր հնուով իր առատ ու բարեհամ գինիներով. յայտնի է թէ ուր կայ գինի, այն տեղ կայ զուարթութիւն, և զուարթութեան հետ միանում է միշտ երգն ու պարը: Եւս բանը հաստատում է Խորենացին, որ իր պատմութեան ընթացքի մէջ մի քանի անգամ գիմում է Վողմանցոց յիշողութեանը:

Թոքը ինչ վերևը ասածներէիցս գուշակվումէ արդէն որ երգերը, բացի վիպաառնական նշանակութիւնից, ունին և պատմական նշանակութիւն, և կարծեսք թէ գայթակղութեան առիթ չենք տալ, եթէ ասենք թէ չայկազանց¹⁾ պատմութիւնը ըստ մեծի մասին ժողովրդական երգերից հանուած ու ազգային աւանդութիւնների վրայ հիստուած է: Եւս բազդին վիճակուած է ոչ միայն չայոց, այլ և բոլոր (մանաւանդ հին) ազգերի սկզբնական ժամանակների պատմութիւնը, որոնց մէջ, քաղաքական պատմիչները, գրականական պատմիչների հետ, որոշ տեսնում են իւրաքանչիւրի առասպելական և դիւցազնական ժամանակները: Միայն չայոց պատմութիւնը դեռ ևս առողջ քննութեան տակ ընկած ու մշակուած չլինելով, շատերը մինչև այժմ կարծում են մեզանում, թէ մեր չայկազանց նախապետները վիթխարի ու յազմանգամ հսկաներ են եղել և ոչ մեզ նման սովորական մարդիկ: Սրանով մենք չենք կամենում մի որ և իցէ կասկած ջրոց տալ չայոց նախնական պատմութեան ճշմարտութեանը վրայ, ամենևին ոչ. այդ հակառակ կը լինէր մեր ասածների երգերի վրայ, որոնք պարունակում են իրանց մէջ ազգային աւանդութիւններ, այլ միայն յիշել ենք կամենում թէ քննադատի պարտքն է ճշմարտութիւնը զտել այն կեղծիքներից, որ ժողովրդի բուռն երևակայութիւնը իրանից աւելացրել է, և որոնք մեծ նշանակութիւն ունին միայն գրականական պատմութեան համար: Եւս պատճառով ահա այժմ պատմաբանները ազգային երգերը պատմութեան աղբիւրների կարգն են դասում և աշխատում են գտնել ներանց մէջ ժողովրդական ձայնի արձագանքը: Եւս բանը որտեղից գրեթէ ասանը չորս գար առաջ հասկացել էր մեր պատմիչների գրուած՝ Սովսէս Խորենացին, որ, մի պատմական երևոյթի գոյութիւնը հաստատելու համար, ազգային երգերին ու աւանդութիւններին է գիմում: Իայց, շատ անգամ, երգերի սկզբնական կերպարանքը անփոփոխ պահած չլինելով, առաջի բերան ազգային բանաստեղ-

¹⁾ Ինչ պատմութեան սկիզբը:

ծուլութեան հետքերը չեն երևում վեր ի վերոյ մտիկ տուողին: Խիստ խիստ քննութիւնը ցոյց կը տայ մեզ որ Խորենացու Հայկազուն Նահապետներին ու Թագաւորներին այստեղ այնտեղ տուած գովեստները հին երգերից հանուած են, որոնցից մի քանիսը ինքը իր ականջովը լսել է վիպասաններից, իսկ մնացածները Սար-Վրասա կատմայի գրքից է հանել, որ մեր ազգի ծագման առաջին պատմութիւնը գրելու պատիւն ու պարծանքը ունի: Վասպէս, օրինակի համար, Երուանդեան Տիգրանի քաջութիւնների վրայ պանծալով խօսելիս, պատմաբանը, Սար-Վրասից առնելով, հոմերական դիւցազունների արժանի ածականներով է գովաբանում նրան, որոնք հին երգերից հանուած լինելուն ամենէին տարակոյս չկայ: Եւ յիշուի, մեր լամէնից խոհեմ, քաջ ու հարուստ թագաւորին արժանապէս գովելու բաւական խօսք չգտնելով, վիպասանների տուած գովասանքներին է դիմում ու իր սիրելի թագաւորին խնայողահար, բունեան, մեղուակն, անձնեայ, թիկնաւէտ, առոյգաբարձ, գեղեցկոսն՝ ածականներ տալիս, որոնց վրայ հնութեան կնիքը յայտնի երևում է, որովհետեւ բոլորն էլ մարդու արտաքին յատկութիւններին, մարմնաւոր ուժի ու գեղեցկութեան են վերաբերում: Եւ յիշ իսկ Նախնական Նահապետների ու նրանց շինած կամ բնական տեղերի անունները, որոնք պատմական նշանակութիւն ունին, յայտնի ցոյց են տալի որ ժողովրդական հնագոյն աւանդութիւններից առնուած են:

Որովհետեւ որոշ գիտենք, որ հին և մանաւանդ արեւելեան ազգերի սովորութեամբ, Հայերն էլ սովորութիւն ունէին իւրաքանչիւր անձի յատկութեանը կամ բարքին համեմատ՝ մի նշանական անուն տալ նոյն անձին (Ենուշաւան, Պարետ, Սուր, Վոռակ, Պերճ, Լորուն, Բազուկ, Իկայօրգի), ինչպէս որ շատ տեղերի բնակիչները կամ շինողները նոյն տեղերի անուանակոչութեանը առիթ են տուել (Հարք, Հայկաջէն, Լճաւիր, Սասիս, Վեղարքունի, Փառախա, Ճօլակերա, և այլն): Եւս գեղեցիկ հնարքն էին գործ դնում հիները նշանաւոր դիպուածները յիշողութեան մէջ պահելու. պատմական անձինքներին ու տեղերին այսպիսի նշանական անուններ տալով, նրանք այն անձինքների ու տեղերի վրայ և նրանց առիթով հիւսուած զրոյցները հեշտութիւնով միտնեն էին պահում ու բերանէ բերան անցնէնով յետագայ սերունդներին էին աւանդում ¹⁾:

¹⁾ Խոր. Վր. Ե. Վ. Զ.

Լ՝յս տեղ մի ուշադրութեան արժանի խնդիր է ելանում մեր առաջին, որի վրայ չենք ուղղում լռութեամբ անցկենալ: Լ՝սացիւք թէ հայկական հին երգերի մէկ քանի նշխարները Խորենացին իր ժամանակի վիպասանների բերանից է քաղել, մի քանիսն էլ Սար-Լ՝քասից առնելով մեզ աւանդել է: Լ՝այց ի՞նչպէս կարող էին շա-յոց բերանացի աւանդութիւնները, երգերն ու աշխարհագրական յիշատակարանները Սար-Լ՝քասի գրքումը տեղիք ունենալ, մինչդեռ յայտնի է որ նա մեր ազգի ծագման ու շաղկապուն նահապետների յաջորդութեան վրայ սուրած սեղեկութիւնները՝ Կիմուէի գիւնա-տան մէջ գտած Լ՝սորեստանցոց կամ Վաղգէացոց յիշատակարաններից է հանել, որ ասորի պատմագրի վկայութեանը նայելով, բոլոր հին ազգերի սկզբնական պատմութիւնը բովանդակում էր և Սեբին Լ՝ղէքսանգրի օրովը ու նրա հրամանովը յունարէն թարգմանում էր: Լ՝յս ուշադրութեան արժանի խնդրի վրայ վեր ի վերոյ նայա-ղը չգանգաղիր անշուշտ Սար-Լ՝քասի՝ հետեաբար և Սոփսէս Խո-րենացու անկեղծութեան վրայ կասկածելու: Սակայն այս տարակու-սական գրութիւնից ազատելու մի հնշտ միջոց կայ. հարկ է միայն իմանալ թէ հին Լ՝սորեստանցիք ի՞նչ ազգ են եղել և ի՞նչ հազոր-դակցութիւններ են ունեցել շալոց հետ: Լ՝սիդոյ հին ժողովրդների մէջ Լ՝սորեստանցիք իմաստութիւնով, քաղաքականութիւնով ու դե-րագիտութիւնով առաջին ազգն էին: Լ՝յս ազգը շալոց ոչ միայն ժամանակակից, այլ և դրացի էր ու երկար ժամանակ մերձաւոր ազգերի հետ՝ շալոց վրայ էլ մի տեսակ աւագութիւն ունէր. մինչև անգամ մեր նահապետները մէկ ժամանակ նրանց կողմից իշխան էին կարգվում շալաստանի վրայ: Իբրև պատմական և ուրիշ ժողովրդ-ների վրայ առաջնգէմ ազգ, Լ՝սորեստանցիք աշխարքիս նշանաւոր գէպքերը գրի անցրնելու ու աւանդելու բաղձանքը այն գլխից ու-նեցել են; նրանց գրականութեան մէջ աշխարքիս ամենահին գի-պուածները գրի անցուցած են, ինչպէս են ջրհեղեղի պատմութիւ-նը, լեզուների խառնակութիւնը և մինչև անգամ ջրհեղեղից առաջ եղած նահապետների թիւը ու տարիները, որ Լ՝ստուածաշնչի աւան-գութիւնների գրեթէ նոյն և նման են ¹⁾: Լ՝չքի առաջ ունենալով

¹⁾ Սեր առաջ բերածին մի փոքրիկ ապացոյց էլ կարող է լինել Խորենացու Պերոզից մէջ բերած մէկ հատուածը, որ Սեբին Լ՝ղէ-քսանգրի ժամանակ Վաղգէացոց պատմութիւնը գրեց Լ՝սիդոյ հին գիւնների յիշատակարաններից քաղելով: Գ. Բ. Գ. Բ. Գ.

այն շարունակ հաղորդակցութիւնները, որ այդ երկու ազգերը՝ Մոսկովիտները ու իսկուները հետ ունեցել են, ոչ ինչ դժուարութիւն չէ ձեռն ընդունելու, թէ մի այնպիսի ժողովուրդ իր գրացի և ըստ մասին հպատակ ազգի պատմութեան գլխաւոր մասները իր յիշատակարանների մէջ անցրել է, ժամանակակից դիպուածները տեղն 'ի տեղը պատմելով, իսկ հնագոյն տեղեկութիւնների համար ժողովրդի յիշողութեանը դիմելով: Իբրև հասաատութիւն մեր ասածներին, բաւական է Սովսէս Խորենացու Սար-Մարտի հանած վկայութիւնը մէջ բերել, որով, ասորի պատմագիրը, Մարտի արշաւանքները պատմելիս, որոշ ասում է թէ չ'ի փոքունց ոմանց և յաննշանից արանց 'ի գուսանականէն այս գտանի ժողովեալ 'ի դիւանի արքունեաց»¹⁾: 'Եւ այն ինքը Խորենացին, Սար-Մարտի առաջ բերած իսկու աւանդութիւնները ու աշխարհագրական յիշատակարանները իսկուստանի քրիստոնէութեան ժամանակները ժողովրդի մէջ ձեռքած աւանդութիւնների հետ համեմատելով, ասորի գիտնականին պատմածների ստղծ ու հաւատարիմ լինելը հաստատում է:

Երգէն ասացինք թէ վիպասանական բանաստեղծութեան հիմք առասպելներն են, որոնք ժողովրդի երեակայութեան ստեղծած գերբնական արարածների վրայ կազմուեցան. այս պատճառով էլ ժողովրդական երգերի մէջ հնութիւնով առաջին տեղը բռնում են առասպելաբանական կամ գիցաբանական երգերը, որոնց մէջ երևում է ժողովրդի ձգտումը դէպ 'ի գերբնականը ու հրաշալին: Վիցաբանական երգերը արտայայտում են մարդու՝ բնութեան երեւոյթների հետ ունեցած խորհրդաւոր կապակցութիւնը: Եւ տեղ մարդս իբրև թոյլ ու անփորձ արարած՝ իր չորս կողմը եղած յոյժերին կեանք է տալի, որոնք իրանք իրանց մէջ, երբեմն էլ հսկանների հետ պատերազմում են ու մարդկերանց վրայ տիրում:

Սար-Մարտի կատինայի հաւաքած ու Սովսէս Խորենացու համառօտած պատմութիւնը մի առասպելական աւանդութիւնով է սկսում, ուր աստուածները համարվում են առին բանի սկիզբը և աշխարհիս բոլոր լաւութիւնների պատճառը: Եւ հաւատալի այն հաստատութիւնը, որի իր սկզբնական կերպարանքը կորցրած ու միայն էական մասները պահածը յայտնի երևում է:

¹⁾ Խոր. Պ. Ե. Պ. Ե. Ե.:

«ԼՆՏԵՂԵ և ԵՐԵՒԼԻՔ առաջինքն 'ի դիցն, և աշխարհի մեծ-
մեծ բարեաց պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան:
Եւ 'ի սոցանէ հատեալ գտան ազգ սկսիցն, անհեղեղք, յազլթան-
դամք մարմնով և վիթխարիք, որք յղացեալ անբարտաւանութեամբ
ծնան զամբարիշտ խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և 'ի նոյն լի-
նէին 'ի գործ անկեալք, յոր հողմ ահագին իմն և աստուածային
շնչեցեալ ի դիցն ցառմանէ, ցրէ զամբարտակն, և մարդկանն ան-
լուր բարբառս իւրաքանչիւր ումք բաշխեալ, աղմուկ շփոթի 'ի
մեջ արկանէին: (Յորոց մի էր և յապետութեանն շայկ, անուանի
և քաջ նախարարն, կորովաձիգ և հաստաղեղն»¹⁾:

Իսկ երբ առասպելական ժամանակներին յաջորդում են դիւ-
ցազնափոն ժամանակները, հայկական հանճարը էլ չէ բաւականա-
նում հին առասպելներով, ուստի և աստուածների հետ իրական
անձինքների գործքերն էլ է խառնում: Եւստի տեղ արդէն յայտնի
երևում է, թէ ինչպէս շայոց նախնական բրտութիւնը կամաց կա-
մաց անհետանում է և նրա բարքն ու զգացմունքները փոքր առ
փոքր փափկանում ու աղնուանում են: Եւրոպացիները սկսում է ու-
շագրութիւն դարձնել այն նշանաւոր անցքերի վրայ, որոնք իր
կեանքի վրայ ազդեցութիւն են ունենում: Եւստուածների հետ ժո-
ղովուրդը սկսում է երգել այն դիւցազուններին, որոնք իրանց երե-
ւելի գործքերովը առաջինների կարգը դասուելու արժանի են եղել,
թէպէտ և պատմաբանները նրանց գոյութիւնը հաստատում են:

Եւսպէս ահա հայ երգիչները բանաստեղծօրէն երգեցին Նը-
ուանդեան Տիգրանի կրտսեր որդու՝ Սահագնի ծնունդը և նրան նմա-
նեցրին (Յունաց շերակէսին ու շարպօկրատէսին, որ նարգիս ասած
ծաղկիցն է ծնուել: Եւ յիրաւի Սահագն իր մեծամեծ քաջութիւն-
ներովը այնքան մեծ անուն հանեց, որ իր մահուանից յետոյ շայերը
աստուածների կարգը դասեցին, Սրացիք էլ արձան կանգնեցին ու
զոհեր մատուցանելով՝ երկար ժամանակ պաշտեցին նրան: Սիպա-
սանները այս ազգային դիւցազնի սիրովը յափշտակուած՝ նրա այլ
և այլ քաջութեան գործքերը բանաստեղծական գոյներով նկարա-
գրեցին իրանց երգերի մեջ, որոնք հնութեան ու անխնայ ժամա-
նակին զոհ են գնացել: Ի՞նչ հաստուած մնաց միայն Սահագնի ծը-
նըդեան վրայ, որ շատ հետաքրքիր²⁾ է և ցոյց է տալիս հին շայոց

¹⁾ Խոր. Գր. Ե. Գ. Լ. Խ. վերջը:

²⁾ Նետաքրքրական:

բանադաւելածական հանճարի գեղեցկութիւնը ու վաեմութիւնը: Լոյս-
տեղ հայկական երգիչների երեւակայութիւնը այն աստիճանի վա-
ժում է, որ դիւցազնի մարգկային ծնունդը մուսկալով՝ բնութեան
սարերին է գիմում, ու երկնքին, երկրին և ծիրանի ծովին ցաւից
բռնուած նկարագրելով՝ ծովից ու բոցից ծնուած է համարում
նրան: Լոյս երգի հատուկուորը, որ սրանից գրեթէ երկու հազար
երեք հարիւր տարի առաջ վիպասանին մէկը երգել և մինչև քրիս-
տոնէութեան դարերում երկար ժամանակ պահպանուէլ է, մեր գրա-
խնութեան ամենից հին յիշատակարանը կարող է համարուիլ: Խո-
րենացին իր ժամանակի Վաղթնեցոց երգերից հանել ու մեզ տան-
գել է.

Երկներ երկին և երկիր,
Երկնք և ծերածի ծով,
Երկն ի ծովուն ունէր
Զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող՝ ծախ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն պատանկիկ վազէր.
Նա հուր հէր ունէր,
Սղա թէ բոց ունէր մօրու՝
Եւ աւկունքն էթո արեգակուքս՝ ¹⁾:

Վիւցազունների քաջութեան գործքերը, ինչպէս արդէն ասո-
ցինք, գերբնական արարածների հետ պատերազմելումն ու նրանց
յաղթելումն է երևում, բայց այս արարածները աստուածներ չեն,
այլ չար ոգիներ կամ վնասակար գազաններ, որոնցից դիւցազնը
ազատում է մարդկային ազգին: Լոյսպէս, ազգային աւանդութիւն-
ներին նայելով, Վահագն վիշապների հետ է կռւում ու յաղթում
նրանց, որով և իր ժամանակակիցներից «Վիշապաքաղ» ասուելու
արժանի եղաւ ²⁾: Վոյն աւանդութիւնով հին շայոց մէջ պատ-
մելում էր որ իբր թէ Վահագն ձմեռ ժամանակ՝ Ռարշամ Լսո-
րեսանցոց աստուռ յարդը գողացել է երկնքից և ճանապարհին
Թաթիփած մանր յարդերից՝ Վիր կաթինը գոյացաւ, որ այս պատ-
ճառով մեզանում «Նարդգող» էլ է ասվում: Լոյս և սրա նման շատ
զրոյցներ պատմվում էին Վահագնի վերայ, որի անունը այն աստի-
ճանի ժողովրդականութիւն էր գտել շայոց մէջ, որ մինչև քրիս-

¹⁾ Խոր. Գր. Լ. Գլ. Լ. Լ.

²⁾ Խոր. վերը յիշուած գլխումը և Լ. գաթ. եր. 603:

տոնէութեան ժամանակները նրա յիշատակը երկար ժամանակ ան-
ջինջ մնացել էր ժողովրդի յիշողութեան մէջ: Սինչև անգամ
թարգմանիչները լստուածաշնչի մէջ շերակէսի տեղ Վահագնի
անունը գրին ¹⁾, որովհետեւ, ինչպէս ինքը Խորենացին ասում է,
վիպասանները հայ գիւցազնի քաջութիւնները երգելով՝ շերակէ-
սին էին նմանեցնում նրան:

Վիւցազնական երգերը փոխվում են պատմական երգերի այն
ժամանակ՝ երբ ժողովուրդը պատմական ասպարէզի մէջ ուղբ է կո-
խում, բայց այս պատմական ժամանակին հասնելուց առաջ՝ մի միջին
ժամանակ էլ կայ, որ ոչ բոլորովին գիւցազնական է և ոչ պատմա-
կան, և այս բանը ինչպէս կենքի, այնպէս և բանաստեղծութեան
մէջ է երևում: Լայս Լնդուր համար է, որ ժողովրդի բանաստեղ-
ծութեան մէջ անբնական ցայտուն չկայ ու չէ կարող լինել. աղ-
գային զարգացումը մէկ աստիճանից միւսը երբեք յանկարծ ու ըզ-
գալի կերպով չէ փոխվում, այլ աստիճանաբար ու բնական ճանա-
պարհով մինը միւսի հետ է կապվում, ինչպէս որ շղթայի օղակ-
ները մեկըմէկու հետ կապվում ու մի կանոնաւոր ամբողջ են կազ-
մում: Լայս փոխադրական միջոցին են վերաբերում հայ վիպասան-
ների Տորք անունով նահապետին վրայ երգածները, որ Վաղար-
շակի օրովն էր ապրում: շայկակի Պասքամ թոռանը որդին էր
Տորք, որ դժնահայեաց, տափաքիթ, մարմնով կապիտ ու գէմքով
սաստիկ տգեղ լինելուն համար, ժամանակակիցները «Լնգեղայ»
անուանեցին նրան. Վաղարշակ էլ շայստանի արեւմտեան կողմերի
կուսակալ կարգեց նրան ու բոլոր ցեղը «Լնգեղ Տուն» անուանեց:
Վիպասանները այնպիսի կարգէ դուրս բաներ էին պատմում այս
գիւցազնի ուժին վրայ, որ Խորենացու ասածին նայելով՝ ոչ Սամ-
սոնին, ոչ շերակէսին և ոչ հարիւր քսան փղի ոյժ ունեցող Ռոս-
տոմ Սագճիկ անունով պարսիկ գիւցազնին են յարմարում ²⁾: ()րի-
նակի համար, պատմում են թէ Տորք պինգ ու անտաշ քարեր ձեռքն
առած՝ ճեղքում և ուզած մեծութիւնն ու չափը տալիս էր նրանց:

¹⁾ Վ. Սակաբ. Վ., 19:

²⁾ Ռոստոմը Ֆէրդուսի՝ վիպասանին յիշած Ռուստէմն է եւ
Ըւահ՝ Լամէի գլխաւոր գիւցազուններից մինը: Սիայն պարսիկ
վիպասանը իր գիւցազնին «Սագճիկ» մականունը չէ տալի, որի ինչ
նշանակութիւն ունեցածը յայտնի չէ:

յետոյ ըզունգներովը քերելով՝ տախտակի ձև էր տալի և դարձեալ ըզունգներովը արծիւներ ու զանազան նկարներ էր գծագրում նրանց վրայ: Չնայելով որ վեպասանները Տորքին Վ իթխարի հասակ ու գերանական դժ են ընծայում, այսու աճենայնիւ ոչ նրա ապրած ժամանակը, և ոչ մանաւանդ գործողութիւնները իրաւունք են տալի նրան առաջին կարգի գիւցազունների շարքումը դասուելու, որովհետեւ նրա ուժի փորձը առնողները մտացածին էակներ չեն, հապա իր նման սովորական մարդիկ. նրա թշնամիները բուն գիւցազունների թշնամիների նման՝ գերանական արարածներ չեն, այլ իրական անէինք: Ըստպէս՝ մի անգամ, ասում է երգը, Պոնտոսի եղերքը թշնամիների նաւերին պատահելով՝ նրանց վրայ է դիմում: Բայց նաւերը ութը ասպարէզ տեղ ծովեղերքից հեռանում են, այնպէս որ Տորք չէ կարողանում ետեներիցը հասնել: Ըստ ժամանակ վեր է առնում նա ըլլած և քարեր ու նրանց քամակից այնպէս սաստիկ ձգում, որ ծովը պատառվում է ու ալիքները բարձրանալով նաւերի կէսը ընկղմում, միւս կէսն էլ հեռաւոր տեղեր են քշում: Զայ երբէնների այս նկատողութիւնը զարմանալի նմանութիւն ունի Հոմերոսի իր Ոգիսականին և՛ լիկլոպեան Պոլիփեմոս վրայ երգածի հետ: Հոմերոսեան հակառակ էլ իր Ուդիս թշնամու վրայ սաստիկ զայրացած՝

«... Ի բոց ցամառ անդ զարտեալն անարի
Կորեւաց զլերին. արկ առ նաւան տար ի զեկէն վայրիկ մի,
Ժայն բոմբեաց, ծով գիլացաւ, յորմանք ալեաց դարձ առին,
Ծովն ալեկոծ վարեր զնաւն եւ մօտ ձգդեր ցամաքին...»

Եւ որովհետեւ Ուդիս իր կծու խօսքերով նրա սիրտը խայթելուց չէր գազարում, այս պատճառով Պոլիփեմոս վերստին

«... Մոլեալ՝ առ միւսանգամ վեմ առաւել ահագին
Ըրջանակեաց, Թափ ետ ուժոյն յազթարազակ կորովին,
Երկ յետ նաւուն կշիռ ի խել, զոգցես ի ծայրեն զեկին
Ծովն ի վիմէն ծփեալ ըզնաւն ի կոյս վարեր ցամաքին:»¹⁾

Ըստպիսի նմանութիւններ շատ ու շատ են պատահում սկզբնական ազգերի երգերի, զրոյցների և ուրիշ աւանդութիւնների

¹⁾ Ոգիսական, Թարգ. Հ. Երգեա Խոմմաճեան, Հատ. Ը. Հագներգ. Խ. եր 264—66.

մէջ, և պատճառք յայտնի է: Արտհիւստե արգելքը իրանց գոյութեան սկզբնական ժամանակները՝ իրանց ստորութիւններով, իրանց հագեւոր կեանքով, միմեանցից այնքան չեն զանազանւում, օւրեմն և նրանց սկզբնական գրականութիւնների մէջ շատ նմանութիւններ կան: Իսկ երբ արգելքը այնքան առաջ են գնում, որ գրագիտութեան միջնորդութիւնով իրանց գրաւոր գրականութիւնները ունենալու վիճակին են հասնում, այն ժամանակ իւրաքանչիւր արգել գրականութիւնը իր սեպհական յատկութիւնները, սեպհական պատկերը կունենայ:

Ահագածի և Տորքի վրայ պատմութեան աւանդութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչպէս ժողովրդի իզէալները աստիճանաբար փոխվում, ազնուանում են, և թէպէտ երկուսին էլ գերբնական դժ է արուած, երկուսն էլ հսկայածե ու յաղթանալով են, բայց երկուսն էլ մի և նոյն քաջութեան գործքերը չեն գործում: մինը վայրենի գազանների դէմ է կռվում, իսկ միւսը իր նման մարդկերանց հետ, առաջինը, երկրիս վրայ գործած քաջութիւններով չբաւականանալով, երկրիքն է բարձրանում ու, մարդկային ծնունդը մոռացուելով, պատուածանալու պատուին է հասնում: երկրորդը, թէ և նոյնպէս դիւցապն, այսու ամենայնիւ երկրիս վրայ է մնում և մարդկային ծնունդ ունի: Բայց այս բաւական չէ: Վանի որ ժողովուրդը զարգանում է, նրա հայեցողածքը նոյնպէս փոխվում է. նա սկսում է վերջապէս ուշադրութիւն դարձնել այն անձինքների վրայ, որոնք իր ամբողջութիւնից դուրս գալով՝ ջանք ու ճիգ են անում ժողովրդներին առաջ տանելու. նա հասկանում է որ այն անձինքը իրանց բարձր նպատակին հասնելու համար՝ արտաքին ու մարմնաւոր դժ ունենալու կարօտ չեն, այլ ներքին հոգեւոր կարողութեան պէտք ունին: Ահա ահա ժողովրդի այս նոր հասկացողութեան հետ նրա իզէալներն էլ փոխվում են. նա էլ չէ բաւականանում գերբնական արարածների դէմ պատերազմող դիւցազունների հսկայական քաջութիւնները երգելով, նա սկսումէ այն անձինքների անունը հռչակել, որոնք իրանց կեանքը ժողովրդեան օգտի և հայրենեաց երջանկութեան համար աշխատելով են անցկացնում:

Մեր թագաւորների մէջ թերեւս չկայ մէկը, որ Ղարաշէս Նրկրորդի չափ սէր ու համակրութիւն վաստկած լինի շայտց մէջ: Իստագաւորական գահը բարձրանալուց ու շայտստանի քաղաքական վիճակը ապահովացնելուց յետոյ, Ղարաշէս իր բոլոր ուշադրութիւնը

երկրի ներքին բարեկարգութեան վրայ դարձրեց: Բոլոր Հայաս-
տանը զանազան սահմանների բաժանեց և օտար ազգերի գաղութ-
այնութիւններ բերելով՝ անբնական գաղտնիքով ու լեռներումը բնա-
կեցրեց: Վաճառականութիւնը և արուեստները ծաղկեցնելու հոգ-
անելով՝ շատ կամուրջներ շինեց և բոլոր գետերն ու ծովակները
անթիւ նաւերով լքեցրեց: Երկրագործութիւնը առաջ տանելու հա-
մար՝ ամէն տեսակ միջոց գործ դրաւ և առհասարակ այնպիսի գոր-
ծունէութիւն մտցրեց Հայոց մէջ, որ պատմութիւնը ասում է թէ իր
ժամանակին երկիր չէր մնացել որ անմշակ լինի, մարդ չէր մնացել
որ գատարկ ու անգործ չըլլի: Բաց ի գրանից Լատաշէսի օրովը
մհնաններ շինուեցան, վարժարաններ և մարզարաններ հաստատուե-
ցան, բանաստեղծութիւնը ծաղկեցաւ, (որի սիրելիներից մինն էր
Թադևոսի որդին Վրդր «իմաստուն և բանաստեղծ») և այս բո-
լոր բարերարութիւնների փոխարէն այնքան ժողովրդականութիւն
գտաւ ազգին մէջ, որ իր մահուան լուրը առնելով՝ բոլոր Հայաս-
տանը սուգ մտաւ, շատերն էլ, այսպէս խելացի ու բարերար Թա-
վադոսից յետոյ լոյս տեսնել չուզելով, իրանք իրանց սպանեցին
ու Լատաշէսի հետ միասին թաղուեցան:

Լատաշէս թէպէտ մեռաւ, բայց իր քաղցր յիշատակը երկար
ժամանակ մնաց ժողովրդի սրտումն ու մտքումը: Խորենացին վկայ-
ում է թէ մինչև իր օրերը Վողթն գաւառի բնակիչները երգում
էին Լատաշէսի գործքերը, Երուանդի հետ ունեցած պատերազմը,
Լատաշատ քաղաքի շինելը, Լճանաց դէմ տուած պատերազմը և յետոյ
նրանց հետ արած խնամութիւնը, որդկերանց ծնունդը, Սաթիկի
սիրտը իբր վիշապապուհների (այսինքն Սասիսի ստորոտը բնակող
Մարաց) կամ աւելի ճիշդ Լրգամայ վրայ սէր ձգելը, հետեւաբար
և ծերունի Լրգամայ անպատուիլը ու տնով տեղով ջնջուիլը, Լա-
տաշէսի որդկերանց իր ամուսիններից գրգռուած և մէկզմէկու դէմ
ունեցած նախանձը,—այս բոլոր հանգամանքները, վիպասանների
երգերից հանելով, մեզ պատմում է Խորենացին ¹⁾:

Սրանցից Լատաշէսի Լճանաց հետ ունեցած խնամութեան վրայ
ստուած երգը մէջ է բերում. մէկ մասը խօսակցութեան ձևով, իսկ
Փառ անփոփոխ պահելով՝ այսպէս.

¹⁾ Խոր. Գր. Բ. Գ. Խթ:

«Հենաւ արք արքայն Արտաշէսն է Յեան գեղեցիկ,
 Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
 Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթեւ ընդ գեան,
 Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,
 Ընկէց ի մէջք օրփորդին Ալանաց,
 Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրփորդին.
 Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր՝¹⁾»

Երկրորդ և չորրորդ տողերի մէջ յիշուած «ոսկէօղ շիկափոկ պարանն» այլաբանութիւն է և նշանակում է «կարմիր մորթ, լայքա ու ոսկի», որ Ալանաց աչքին շատ յարգի էին, և որոնցից ընծայ ուղարկեց նրանց Արտաշէս, Սաթինիկին առնելու ժամանակ:

Այսպէս էլ հարսանիքի հանդէսի վրայ երգում էին.

«Յեզ ոսկի տեղւոյք ի փեսայութեանն Արաւլիօի,
 Յեզւոյք մարգարիտ ի հարսութեան Սաթինկան»:

Որովհետեւ, աւելացնումէ խորենացին, երբ, մեր թագաւորները, փեսայացած իրանց պալատի դուռը հասնում էին, «նոմայեցոյց հիւպատոսների նման ոսկի էին ցրվում»: Թագուհիներն էլ իրանց առագաստի մէջ մարգարիտ էին ցանում, սովորութիւն որ մինչև այժմ էլ տեղ տեղ մնացել է²⁾:

Բայց եթէ Արտաշէս մեծ համակրութիւն էր գտել ժողովրդի մէջ, պատճառը ըստ մեծի մասին իր հաւատարիմ խորհրդաւորու ու ազատարարն էր—Սմբատ Բիւրատեան Բագրատունի նախարարը Պատմութիւնից գիտենք որ Սանատրուկի մահուանից յետոյ, երբ Երուանդ Արշակունին նրա ցեղը անով տեղով ջնջելու վրայ էր, Արտաշէս փախչում է Սմբատ Բագրատունու մօտ: Նախորդի նախարարը հօր պէս է ընդունում Թագազուրկ Արտաշէսին ու հետը միասին Պարսից Գուռը ապաւինում: Այնտեղ իր անձնական քաջութիւններովը Սմբատ շուտով Թագաւորի ուշադրութիւնը իր վրայ է դարձնում, որ, կամենալով վարձատրել նրան, կատարում է

¹⁾ Խոր. Գր. Բ. Գլ. ՆԾ:

²⁾ Եւր. Զուգայի մէջ մինչև այժմ էլ փեսան ու հարսը եկեղեցուց տուն գառնալիս, եթէ հարուստ են, ազգականներից երկուսը ձեռքերը երկու սկուտղ փողով լիքը՝ դիմաւորում են նրանց տան առաջին, եւ մէկը իեսի՝ իսկ միւսը հարսի գլխին է ցանում սկուտղի մէջ եղած փողը. Լմին, Սէպր Էպր. Եր. 36.

նրա միակ խընդիրքը ու շատ զօրքով Հայաստան է սղարկում, որ Սանտարուկի թագը Լըրտաշէսից յետ առնէ ու Լըրտաշէսին թագաւորեցնէ Հայոց վրայ: Լըրտաշէսեւ նորապսակ թագաւորը աւանդ իր բարերարի խորհրդին ոչինչ չէր անում, ոչ պատերազմի, ոչ խաղաղութեան ժամանակ: Տարակոյս չկայ որ Սմբատի պէս անձնաւորութիւնը չէր կարող ազատ մնալ ազգային երգիչների նկատըութիւնից, որոնց խօսքերը բոլորովին հաստատում է Լուորենացին, այս ծերունի նախարարի բնաւորութիւնը ու յատկութիւնները նկարագրելու: «Բանգի, արգարեւ, ըստ առասպելին, ոչինչ հետի 'ի ճշմարտութենէն (էր քաջն Սմբատ)»: որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն, և առաքինութեան ոգւոցն որսորդ, և գեղեցկութեան ալեօք վայելչացեալ՝ սակաւ ինչ արեան նիշ ունեւորվ յաշն՝ որպէս դրակոնտիկոն 'ի վերայ ոսկւոյ և 'ի մէջ մարգարտոյ եագէր. և 'ի վերայ շրտ անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի, և աւելութիւն յաջողութեանց ունէր ի մարտս առաւել քան զամենայն ք»¹⁾:

Սմբատի անունը ու համբաւը աւելի հռչակուեցաւ մանաւանդ ղն ժամանակ, երբ Կասպից երկրումը յանձն առած արշաւանքը յաջող կերպով գլուխ տարաւ, որի պատճառով Լըրտաշէսի անգրասիկ սրդին՝ փառասէր Լըրտաւազդը կամենում է սպանել նրան ու Հայոց զօրքերի սպարապետութիւնը խլել նրանից, ինչպէս որ նրանից առջև նոյն Լըրտաւազդը, աչք ունենալով Լըրգամ Սուրաքան իշխանի երկրորդական գահի վրայ, մատնում է նրան Լըրտաշէսին, որ իբրեւ թէ Լըրգամայ միտքը թագաւորական իշխանութեան հասնելէ: Լըրտաւազդը Լըրտաշէս բջլոր պատիւները խլում է նրանից ու Լըրտաւազդին տալիս, որ և սպանեց նրան, թէպէտ և այս Լըրգամայ սպանութեան պատճառը ըստ մասին կարծւում է այն սէրը, որ Սմբինկ ցոյց էր տուել Սուրաքան նախարարին, որովհետեւ երգը տաւում է՝ թէ

«Ցենչայ Սմբինկ տիկն տենչան՝ զարախոյր խաւարո
Եւ զտից խաւարծի ի բարձիցն Սրգաւանայ»²⁾:

Սմբատ. հասկանալով Լըրտաւազդի դիտաւորութիւնը և ճանաչելով

¹⁾ Խոր Գր. Բ. Գ. Լ. ՆՕԲ:

²⁾ Երգի մէջ «Լըրգամ» անունը աղաւաղուելով «Լըրգաւանի» է փոխուել:

ներառնաւորութիւնը, առանց որոնքեւր, քաշվում է Մորեմտանի կողմերը, հրաժարուելով բոլորովին չայոյց զօրքերի սպարապետութիւնից, որ Մարտաւազդ շտապում է իրան սեպհականելու. և ահա այս պատճառով մեծ խռովութիւններ ծագեցան թագաւորի որդիերանց մէջ: Բայց Սմբատ շուտով առիթ ունեցաւ ցոյց տալու իր հաւատարմութիւնը ու անյիշաւար բնաւորութիւնը: Հռովմայեցոց կայսրը Ղաւմետիանոս, սաստիկ զայրանալով Մարտաշէսի վրայ, որ էլ չէր կամենում իր հարկատուութեան պարտքերը ճանաչել, շտա զօրք է ուղարկում չայաստան: Մարտաշէս հռովմայեցոց առաջը առնելու համար՝ իր որդիերանց ձեռքը զօրք է տալի, որոնք թէ և երկար ընդիմանում են թշնամուհ, բայց վերջապէս վտանգի մէջ են ընկնում: Մայ միջոցին Սմբատ, որ թէպէտ ծերացած՝ բայց զեռ երիտասարդի պէս էր պատերազմում, հալածում է թշնամիներին, որոնց, ինչպէս երգը ասում է, Ղաւմետ անուշով մէկը առաջնորդում էր¹⁾, և թագաւորի որդիերանց մահից ազատում:

Երգերը, թագաւորների ու իշխանների այս անաչառ դատաւորները, որքան մէկ կողմից գովասանքով խօսում են Մարտաշէսի ու Սմբատ Բաբարատունու վրայ, միւս կողմից այնքան աւելի սե գոյներով են նկարագրում Մարտաշէսի որդու ու յաջորդի—Մարտաւազդի մոլի ու նախանձոտ բնաւորութիւնը, որի պատճառը նրա մանկութիւնից վիշապազուկների ձեռքը մնալն են համարում երգերը, և այս հանգամանքը մի այլաբանական ձևով յայտնում են, իբր թէ փնդեան ժամանակ

«Վիշապազուկն գողացան զմանուկն Սրտաւազդ,
և Գեւ փոխանակ եղի»:

Ղախանձու և ատելութեան բոցը այնպէս սաստիկ վառուել էր Մարտաւազդի սրտում, որ սա, չբաւականանալով Մարգարայի ու Սմբատի գլուխը բերած չարիքներով, չբաւականանալով և եղբայր մէջ ձգած կռիւներով, մինչև անգամ իր հօր փառքի վրայ էլ նախանձեց: Արովհետև արքայորդին, իր հօր մահուան ժամանակ եղած կամաւոր մահերը տեսնելով, կատաղած կանչեց մեռած հօր քամակից.

«Մինչ գու գնացեր և Գերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար,
Ես աւերակացո ձրպէս թագաւորեմ»:

1) Խոր. Գ. Բ. Գ. Ե. Ծ. Գ.:

Լճառաշէսի ուրուակածը, այս մեղադրական խօսքերը լսելով, անի-
ծեց նրան, ասելով.

Եթէ դու յորս հենցիս յազատ ի վեր ի Մասիս,
Ձգեղ կալցին քովք, տարցին յազատ ի վեր ի Մասիս.
Ենդ կացցես եւ զլոյս ժի տեսցես: ¹⁾

Տարակոյս չկայ, իր որդու անօրէնութիւնները աւելի էլ պէտք է
յիշեցնէին ժողովրդին հօր իշխանութեան քաղցր ժամանակները,
որի կեանքի բոլոր հանգամանքները քրիստոնեայ շայոյց մէջ եր-
կար ժամանակ երգվում ու պատմվում էին, մինչև անգամ գիւղա-
կանների մէջ, որոնց համար այնքան բան էր արել Լճառաշէս: Սրանց
բերանից է քաղել Երազմարտի տառերը՝ կերպարող դարձնելով հետեւեալ
կարճիկ՝ բայց սրտաշարժ հատուկոտորը, որ վերաբերում է Թադա-
ւորի կեանքի վերջին րոպէներին: Լճառաշէս, յիշելով կեանքի ու
ապրույցի գարունը, երբ առաւօտեան լոյսը, ցօղի հետ խառնած, բա-
րակ մէգի պէս գեղերի ու քաղաքների վրայ էր տարածվում, մի-
տը բերելով նոյնպէս իր որսական զուարճութիւնները, կանչում է.

«Ո՞տայր իմ զծուխ ծխանի եւ զառաւօտան նաւաստագի,
Ձգալէն եղանց եւ զվագէն եղջերուաց».

Իսկ ժողովուրդը իր սիրելի Թադաւորին փափաքը անկատար մնա-
ցած տեսնելով՝ սուգ է կատարում.

«Եկէ փող հարսուք եւ Թմրկի հարկանեաք»:

Սահագնի, Տորքի, Լճառաշէսի, Սմբատի եւ Լճառաւազդի
վրայ երգուած երգերի բովանդակութիւնից պարզ երևում է թէ
ինչպէս հետզհետէ ժողովրդեան իդէալները փոխվում ու ազնուա-
նում են. գերբնականը ու հրաշալին տեղ է տալիս բնականին,
մարմնաւոր ոյժը—Տոգեւոր կարողութեան: Սահագն ու Տորք մի-
այն իրանց անձնական ուժովը չլսուած բաներ են անում. կատաղի
հազանների դէմ պատերազմում, ժայռեր տեղից շարժում են, ա-
ւանց մարդու օգնութեան կարօտ լինելու: Իսկ Լճառաշէս արդէն
ինչ որ անում է, բոլորը բաղմունքեան համակրութիւնովն է անում,
որովհետեւ նրա վրայ ասուած երգերը այն ժամանակ են ստեղծուել,

¹⁾ Խոր. Գ. Բ. Գ. Լ. ԿԼ:

երբ ժողովուրդը զգում էր արգեն որ առանց իր օգնութեանը պատմական անձը ոչինչ չէ կարող անել: Այս բանը երեւում է և հետեւեալ փոքրիկ՝ բայց մեր ասածը ապացուցանելու համար բաւական նշանաւոր հատուածից՝ Երուսաղիմ քիւայր Արդգէսի վրայ, որ իր «ընկերներով» Երուսաղիմ քաղաքը շինեց:

«Հասուած գնացեալ Արդգէս ժողովի թաւաց գաւառն
Ըզգաւազ գետով,
Եկեալ նստեալ զԵրէշ բլրով, զԵրուսաղիմ քաղաքաւ,
Ըզգաւազ գետով,
Պահել կոթել զգաւան Երուսաղիմ քաղաքի»¹⁾:

Արանք են ահա ժողովրդական սկզբնական երգերի տեսակները, որոնցից պարզ երեւում է, թէ բանաստեղծութիւնը ինչ մեծ կապակցութիւն ունի ժողովրդի պատմութեան հետ, այնպէս որ մի ազգի պատմութիւնը բանաստեղծութիւնով կարելի է պարզել և բանաստեղծութիւնը պատմութիւնով: Եւսթաքիոսը մեր ազգային բանաստեղծութեան յիշատակարանները շատ փոքր ու թերատ են, որ կարողանայինք կատարելապէս ցոյց տալ հին Հայոց հոգին ու կեանքը: Անք յոյս ունինք թէ գոնէ այն կարողացանք ցոյց տալ, թէ ինչպէս ժողովրդի հասկացողութիւնը հետզհետէ փոխվում ու կատարելագործվում է բնութեան և մարդու վրայ: Բայց որովհետեւ ժողովուրդը երբեք ճշգրտութեան մէջ չէ կարող մնալ, այս պատճառով նրա իդէալների մէջ էլ շարունակ փոփոխութիւններ են լինում: Քանի որ ժողովուրդը պատմական ասպարէզին մէջ առաջ է գնում, այնքան աւելի զգում ու հասկանում է թէ իրան ու պատմական անձինքների մէջ ներքին կապակցութիւն ու մերձաւորութիւն կայ, թէ այն անձինքը ժողովրդի միջից գուրս են եկել, թէ նրանք իրանց գլխից չեն հնարել այն նպատակները, որոնց դիմում են, այլ դիմում են այն նպատակներին, գուշակելով իրանց ժողովրդի գաղանի զգացմունքները, պիտոյքները ու ձգտումը, թէ վերջապէս նրանք միայն բազմութեան համակրութիւնով և օգնութիւնով ոյժ ունին: Ժողովուրդը սկսում է տեսնել, որ սչ միայն մի քանի սակաւութիւն տներեալ անձինք արժանաւորութիւն ունին, այլ բոլոր ժողովուրդը, ուրեմն և «իւրաքանչիւր անհատը» այն ժողովրդից, այսինքն

¹⁾ Խոր. Գր. Բ. Գ. Կ. Կ.:

բարձր մարգիկ: Այս նոր հայեցումքը իր կատարելութեանը հասնում է միայն քրիստոնէութեան բարերար ազդեցութեան տակ, որ մէն մի անհատի մեծ արժողութիւն է տալի միայն էնգուր համար՝ որ մարդ է: Այսպէսով բանաստեղծութիւնը, մինչև անգամ բանաստեղծը, քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ մոնետրով, ոչ միայն գիւցազուններին ու պատմական անձինքներին է երգում, այլ ամէնին, մինչև անգամ ամէնից հաստարակ մարդկերանց հաւասար սիրով երգում է:

Արանից պարզ երևում է որ վիպասանական երգերի զանազան տեսակների բաժանուէլը պատահական ու ըստ կամաց չէ, այլ այս բաժանումը ինքն ըստ ինքեան առաջ է գալի բուն երգերի նիւթից, որնց մէջ որոշ ցոյց տալինք ժողովրդի զարգացման չորս գլխաւոր ժամանակները, և այս ժամանակների նայելով՝ չորս տեսակ վիպասանական երգեր. դիւցաբանական, դիւցազնական, պատմական և վերջապէս «անձնական» կամ «անհատական»¹⁾: Այս վերջին տեսակ եր-

¹⁾ Խորենացին Ա իպասանական երգերի հետ երբեմն «Թուեւեաց երգեր էլ է յիշում: Այս թուեւեաց երգերով ոմանք երգերի «չափաբերական» լինելը հասկանում են (իբր թէ երգերը կարող են առանց չափի լինել), ուրիշները— «Վամանակագրական» երգեր. բայց մենք գիտենք որ երգերը առ հասարակ ժամանակագրութեան են հետեւում, այս նրանց գլխաւոր յատկութիւններից մէկն է: Աւրիշները դարձեալ Թուեւեաց երգերը վիպասանական երգերի մէկ տեսակը համարում են, բայց այս կարծիքն էլ վերելիների նման մեզ բոլորովին սխալ է երեւում: Ա՛ր երկարձիքով Թուեւեաց երգերը մի եւ նոյն վիպասանական երգերն են, եւ այս բանը ըստ մասին հաստատում է Խորենացին, որ Արտաշէս Արկարդի գործքերը պատմելու ժամանակ՝ ասումէ. «Արտաշէսի վերջնայ գործք բազում ինչ յայտնի են քեզ «ի վիպասանացն» որ պատմին «Վողթան», եւ փոքր ինչ յետոյ. «Այս ամենայն յայտնի են քեզ յերգս «վիպասանացն» (Վար. Բ. Գլ. Խի): Իսկ առաջին գրքումը, Գլ. 1. Տիգրան Աւջինի բերած Արարաց գաղթականութեան ընակութիւնը նկարագրելուց յետոյ՝ ասում է. «Այստեղն զայս ճշմարտապէս եւ «Թուեւեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարգիկ կողման գինաւէտ գաւառին Վողթան. յորս շարին բանք երգոցն «զԱրտաշէսէ և զորդոցն նորա...» Այս խօսքերը, կարծեմ, բաւական են հաստատելու համար թէ «Թուեւեաց» երգերը միեւնոյն վիպասանների երգերն են, որ Արթուրդարների ու իշխանների գործքերը «թուում, համարում» էին իրանց երգերի մէջ:

գերը, որ, ինչպէս ասացինք, քրիստոնէութեան ազդեցութեան տակ
տակի աճում ու զարգանում են, ցոյց են տալիս նոյնպէս՝ թէ բա-
նաստեղծութիւնը անգաղար պատմութիւնից առաջ է անց կենում,
և թէ նրա իգէալներն են, որ ժողովրդի առաջ ճանապարհ են բաց
անում: Եւս պատճառով շատ հարկաւոր է իմանալ ժողովրդեան
իգէալները և նրանց պատմական զարգացումը: Եւս պատճառով
նոյնպէս կարելի է համարձակ ասել, թէ շատ ու շատ առաջ կը
գնայ այն ազգը, որի սկզբնական (քիչ թէ շատ անշարժ) բան-
աստեղծութեան մէջ էլ իգէալները յաւիտեան մի և նոյնը չեն մը-
նում, այլ անց են կենում վերելք յիշուած աստիճաններից: Եւս
տեսանք, որ մեր հին բանաստեղծութիւնը այս յաջող հանգամանքի
մէջ էր գտնվում, բայց չայստանի քաղաքական կեանքը, արտա-
քին թշնամիների շարունակ բանակաւորութիւնների տակ ճնշուելով,
բանաստեղծութիւնը, այս քնքայլ ծագելիք, որ կարող է ամէլ ու
զարգանալ միայն ազատութեան հոգի վրայ, չունենալով իր հար-
կաւոր պայմանները, հետզհետէ թողնում ու թօշնում է չայոց
մէջ և իր բնական զարգացումը ընդհատում:

Ինչպէս և այս պատմական երգերը կրօնական երգերի վրայ
հիմնուած են և նրանց հետ կապ ունին, բայց դիւցազնական ժա-
մանակներումը արդէն քաղաքական երգերը առանձին ճանապարհով
են սկսում զարգանալ, և կրօնականները առանձին: Եւս կրօնական
երգերի նշանակութիւնը և ինչ հանգամանքների մէջ երգուածները
իմանալու համար՝ հարկ է չայոց հին կրօնին դիմել:

Չնայելով որ հնութեան յիշատակարանները ոչինչ որոշ յի-
շատակութիւն չեն անում չայստանի նախնական կրօնի վրայ, այսու
ամենայնիւ մեզանում ընդունված է առ հասարակ՝ որ մեր նախնի
նահապետները Թորգոմի աւանդած կրօնին հետևեցան ու ճշմարիտ
Եւսոն երկրորդագութիւն արին: Հետոյ ինչպէս բոլոր աշխարհի
մէջ, այսպէս էլ չայստանում, աստուածապաշտութիւնը կամաց կամաց
խանգարուեցաւ և ուրիշ զանազան կրօնների տեղիք տուաւ: Եւս
տեղ արեւապաշտութիւնը իր պաշտօնը հաստատեց, մոգութիւնը
զրաբաշտական կարծիքները տարածեց, Յունաստանը իր աստուած-
ները բերաւ, մինչև անգամ չնդկաստանը չայստանի վրայ կրօ-
նական ազդեցութիւն ունեցաւ: Եւս հաւաստի գիտենք, որ, Եւ-
շակունի Թագաւորների օրով, չայերը իրանց դրացի Պարթևաց

կրօնին էին հետևում ¹⁾), և մոգութեան կամ, զբարաշտական վարգապետութեան հետ, յունական գիւցարանութիւնն էլ էին ընդունում, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ անելորդապաշտութիւններ, որ հետզհետէ մօտէ ժողովրդի մէջ: Սրանց երևում է որ հին շալոց կրօնը բազմաստուածութիւնից ու փաստաւածութիւնից ձևացած մի խառնուրդ էր, որ թէ Լճիկների ու թէ Լճիկների կրօններից կազմուեցաւ: Լճիկն ահա պատմութիւնը որոշ ասում է՝ թէ շալոցաբանի մի հետնները փոքր Լճիկից, Սիւնաքներից և Յունաստանից բերուած աստուածների արձաններովը լիքն էին, որոնց տեսակ տեսակ կենդանիներ էին զգհում շալոցը: Լճիկ այս բոլորովին հակառակ էր զբարաշտական վարգապետութեանը, որ Սիւնաքական օրէնքի հետ շատ նմանութիւններ ունէր ²⁾ և միայն մէկ աստուածութիւն էր ճանաչում, այն է «Լճիկի մէջ յաճախող», որին անուանում էին Օլոն, ըստ Յունաց կրօնոս, ըստ Լճիկացոց Սատուրնոս: Եւ թէ որ, քրիստոնէութեան հաստատուելովը, Սիւնաքական գրքերը կորան ու ոչնչացան, որոնք եթէ մեր ձեռքը հասած լինէին, թանկագին տեղեկութիւններ կարող էին տալ մեզ անշուշտ շալոց հին կրօնի և, մասնաւորապէս, մոգութեան վրայ, որ, մեր քրիստոնէայ պատմագիրներից մէկին վկայութեանը նայելով, շալոցը երբէք ընդունած չեն ³⁾: Լճիկ եթէ մեր հին լեզուին դիմենք, մի քանի բառեր կը գտնենք, որոնք հին Պարսից լեզուին են պատկանում ու գրեթէ բոլոր զբարաշտական վարգապետութեան բովանդակութիւնը բացատրում են: Եւ յիրաւի, Լճիկացի (հին պարսկ. «Լճիկացի», որից կազմվում է «Լճիկացի» բառը ⁴⁾), շալոցապետ (նոր պարսկ. «Սիւնաք»), Լճիկ (հին պարսկ. «Լճիկ»), Լճիկի (հին պարսկ. «Լճիկ») անունները իրանց նախնական նշանակու-

¹⁾ Սարգսն, Գ. Բ. Դ. Գ. Դ. Դ. Դ.

²⁾ Renan, Hist. du peuple d' Israël.

³⁾ Սիւնաք Գրք. Եր. 142:

⁴⁾ Լճիկն որ (Եւրոպաց «Օլոն» կամ «Լճիկ» անունից (որի տեսակն է «Լճիկ»), ածանցուած է Լճիկացոց Deus—Լճիկացի բառը, այսպէս էլ շալոցը Լճիկացից հանում են շալոց Լճիկացի բառը: Սիւնաք կամ Լճիկացի կազմվում է «եզգ» կամ «ազգ» արմատից, որ նշանակում է «պաշտել», և որից՝ մտաւ անբանալովը կազմվում է Քաղաքացոց «մազգ» ընդունելութիւնը, որ նշանակում է «եզգին» կամ աստուած «պաշտող»: Սիւն նոյն «ազգ»

թիւնովը պէտք է պարսկերէնից առնուած և յետոյ քրիստոնէական գաղափարների հետ միաւորուած լինին ¹⁾։

Ուրեմն շայոց հին կրօնը երեք գլխաւոր տարրերից է բաղկանում, որոնք կատարելապէս ծանօթ չեն մեզ և որոշ կերպով բաժանուած չեն. պարսկական, յունական և բուն հայկական աստուածներ ²⁾։ Ինչպէս հայկական դիցաբանութիւնը բաղմանկողմանի ու հարուստ է, բայց և այնպէս նրա մէջ յունական աստուածների նման նշանաւոր անձնաւորութիւններ չեն երեւում։ Բնականների վրայ յորինուած առասպելներից ժողովրդական երևակայութիւնը չյաջողեցաւ ստեղծել Օւկսի, Պոսիդոնի, Լըէսի նման կատարեալ պատկերներ։ Լայպսի որոշ բնաւորութիւններ չունին հին հայկական աստուածները. մեք ամենէն տեղեկութիւն չունինք նրանց քաղաքործութիւնների ու ճանապարհորդութիւնների վրայ, որոնք (չունաց մէջ ամբողջ քերթուածների նիւթ են տուել) Մենք գիտենք միայն որ շայերը բնութեան դժերին ու երեւոյթներին անձնաւորութիւններ տուին, և այս տեսակ աստուածներից է կազմվում, գլխաւորապէս, հեթանոս շայաստանի բուն կրօնը։

Միավանկի կրկնուելովը կազմվում է «Բստուած» բառը, որ այս կերպով նշանակումէ «աստուածների աստուած» ; ծ — տառը առաջին վանկի մէջ «ստի» փոխուեցաւ։ Բստուած բառի նշանակութիւնը — Բստուածների աստուած բոլորովին համաձայն է մոգերի վարդապետութեանը։

¹⁾ Շ. (Յովս. Վաթրընեան, Բնգիր ժամանակ, եր. 13։

²⁾ Ուրբան մեզ յայտնի է, շայոց հին կրօնի քիչ շատ ամբողջ պատկերը առաջին անգամ ներկայացրեց գիտնական աշխարհին, այս դարու սկիզբները, Շահան Գրպետը, որի տեղեկութիւններից երբեմն օգուտ քաղեցինք մեր աշխատութեան մէջ։ շայ ուսումնականի այս աշխատութիւնը Ֆրանսերէնից թարգմանուեցաւ հայերէն եւ տպուեցաւ Մեղու շայ. լրագրի 1860 տարուայ թերթերում։—1864 ին Պ. Սկրտիչ Լաֆն հրատարակեց իր ուսերէն աշխատութիւնը այս վերնագրով. «Очеркъ религіи языческих Армян»։ Շճարտութիւնը պահանջում է ասել, որ Պ. Լաֆնը շատ քիչ բան է ասել իրանից, որ մինչեւ իր ժամանակը յայտնի չլինէր Շ. Գրպետի եւ ուրիշների գրուածներից այս նիւթի վրայ։ Բայց զարմանալին այն է, որ ինքը Պ. Լաֆնը ոչինչ յիշատակութիւն չէ անում Շ. Գրպետի աշխատութեան վրայ. ընդհակառակն նա երբեմն այնպիսի գիւտեր է տեղհականում իբրան, որ իրանից առաջ Շ. Գրպետի աշխատութեան մէջ ենք գտնում։

Հայոց ամենակարող աստուածն էր Արամազդ, ըստ Պարսից (Իմուզդ, ըստ Յունաց Ալև կամ Գևա: Հայերը նրան անուանում էին ճարտարապետ տիեզերաց, արարիչ երկնի և երկրի»: Արամազդը համարվում էր գլուխ ազգի մարդկան և հայր ամենայն աստուածների և դիցազորւանների: Արա անունով այլ և այլ տաճարներ էին շինուել ու բազմոցներ և արձաններ կանգնուել Արմաւիր, Նի և Բագարան¹⁾ քաղաքներում, որ յետոյ մեր սուրբ Առաքելը քանդեց ու բոլոր հարստութիւնները եկեղեցիներին ընծայեց: Արամազդուի պատմածներին նայելով՝ Արամազդի երկրորդական մականուններն էին «հարբնկալ» և «ժանատուր», և այս համաձայն է Արաբիոսի տուած վկայութեանը, որ ասում է՝ թէ Նախորդոս մի մահեան շինեց «( )տարատէր» Արամազդի անունով²⁾:

Հին Հայոց կարծիքով աստուածների հօր Արամազդի կողմից սղարկուած մի անմարմին ոգի կար երկրիս վրայ, որի պարաստորութիւնն էր մարդկերանց վրայ հսկել, և նրանց բարի ու չար գործքերը «կենաց Գրքի» մէջ գրել: Այս ոգին հասարակ անունով կոչւում էր «Վրող», իսկ քուրմերը «Արամազդի քարաւղար» էին անուանում նրան և հաւատացնում էին ժողովրդին, թէ, մարդկերանց մոռնելուց յետոյ, հոգիները առնում տանում է Արամազդի տաճին, որինց զգաստտանը, կենաց Գրքի մէջ գրուածներին նայելով կատարվում է: Սի գիւղում, Սաղարշապատի մօտ, Վրող տաճու անունին նուիրուած մատուռ կար, որի քուրմերը, Վրողին պատգամներ հարցնելով, երազների մեկնութիւններ էին տալի ու մարդկերանց ապագան գուշակում: Այս ազգային ասածու ազգեցութիւնը մեծ էր Հայոց վրայ, իբրև երկիւղի և յուսոյ առարկայ փանդամայն. նրա ազգեցութեան հետքերը մինչև այժմ էլ լեզուի մէջ մնացին: Սէկին անիծելիս՝ սովորական բան է ասելը, «Վրողը տանի քեզ, Վրողից սև խաբարդ լսեմ» այսինքն (մահուան գ լուրը տանեմ); կամ մի դժբաղդութիւն պատահելիս՝ այս խօսքերը կրեկնելը թէ՛ «Ես էր իմ ճակտի գիրը; ճակտիս՝ էսպէս էր գրուած»:

Արամազդի որդի և ընդհանուր հրոյ նշանակ էր համարվում Սիհրը, ըստ Ասորեստանցոց Սիթրա, որի պաշտօնը Պարսկա-

¹⁾ Երուանդադաշտից մօտ 40 ասպարէզի չափ դէպ 'ի հիւսիս, Բխուրեան գետի վերայ; Բագարան այսինքն «կազմութիւն բազմացն»: Խոր. Վ.Վ. Վ.Լ. Խ:

²⁾ Եւս Սասն Բ. եր. 240:

ստանից էր եկել շայաստան: Ս'իհրը առաջնորդում էր քաղերին պատերազմի ժամանակ և յողթութեան պսակը նրանց շնորհում: այս պատճառով նրա անունով երգում էին ուսում ու հաշտութեան և բարեկամական դաշինքներ կապում: Եւս աստուածութեան անունով զանազան տաճարներ կային Երամաւոր, Բագարան քաղաքներում և Բագառինջ գիւղում (Գերջան գաւառի մէջ): Եւս վերջինը անուանւում էր «Ս'հակափան մահան», որ յետոյ Լուսաւորիջ քանդեց ու բոլոր գանձերը աղքատներին բաժնեց ¹⁾: Երեւել էին նոյնպէս Փայտակարանի բազինները, որ, մէկ քարի մէջ փորուած լինելուն, «Եօթնփորակեան» բազինը էին ասւում: Կարծիք կայ թէ առաջին տաճարը, որ շինուեցաւ շայաստանում՝ այս աստուածութեան ընծայուեցաւ, որովհետեւ տաճարը, որ կոսպաշտութեան ժամանակ «մահան» կամ «մհրեան» էր ասւում, Ս'իհրից է ածանցուած: Ինչպէս որ շայոց ամիսներից մինը, նոյնպէս, Ս'իհրի անունով, «Ս'եհեկան» կոչուեցաւ: Կան գարձեալ շատ յատուկ անուններ, որոնք Ս'իհր բառից են կազմուել: այսպէս են Ս'իհրան, Ս'իհրգատ, Ս'իհրներսէհ, Ս'հրուման, և այլն, որ հին ժամանակ շայերն ու Պարսիկները հաւատարապէս դարձ էին անում:

Շայոց հեթանոսական կրօնը ընդունւում էր այլ և այլ տօներ, որ առանձին ծէսերով ու երգերով էին կատարւում: Երամազդ աստուած տօնը մեծ հանդէսով էին կատարում շայերը տարին մէկ անգամ, նաւասարդի առաջին օրը, Փայտակարանում, ուր ամէն կողմից ժողովում էին աստուածների հօրը երկրպագութիւն մատուցանելու: Եւս օրը ամէն տեսակ սպիտակ կենդանիներ էին զոհում նրան, ինչպէս. ուլ, նոխաղ, ձի ու ջորի, և նրանց արիւնը ոռկի ու արծաթի ամանների մէջ ընդունում ²⁾: Երամազդի պաշտօնը, ինչպէս երևում է, արեգակի ու կրակի պաշտօնի հետ էլ էր միաւորւում, ինչպէս որ Ս'ովսէս Խորենացին վկայում է. պատմագիրը ասում է, թէ Երամազդ Պարսից Թագաւորը, շայաստան գալով, հրամայում է որ Բագարանի «որմզդական հուրը» միշտ անշէջ պահուի ³⁾:

1) Ե.գաթ. ՃԵ:

2) Ե.գաթ. Ե:

3) 'Կոյն իսկ («Երմազդ» կամ ինչպէս որ Ս' անի սեպածեւ արձանագրութիւններում կարգացւում է «Նուրմազդ» բառի առաջի վանկը— «հուր», որ ինչպէս պարսկ. նոյնպէս եւ հայ. նշանակումն «կրակ», ցոյց է տալիս, որ կրակի պաշտօնը օտար չէր այս աստուծուն:

Լսելի ընդհանուր և շքեղ կերպով էր կատարվում ՍԻՏՐԻ տներ: Վարնան սկզբում նուիրական կրակ էին անում մի փայտա-կոյտ վառելով հրապարակի մէջ ու երկնքի օգնութիւնը կարգալով: ՍԻ կանգեղ, այս կրակի վրայ վառած, պահվում էր ամբողջ տարին բոլոր մահանների մէջ: Լսյս սովորութիւնը, որ խիստ հին ժամանակներից Պարսկաստանից անց էր կացել Հայաստան, այնքան տարածուած էր, որ նրա հետքերը մինչև այժմ երևում են մեր ժողովրդների մէջ և մանաւանդ Հայաստանի գիւղերումը, ուր ՚ի հարկէ անելի երկար պիտի տևէին հին սովորութիւնները: Արանք կատարում են այս արարողութիւնը Տեառնընդառաջի նախատօնակին, տեղ տեղ էլ տօնի օրը: Եթէ նոյն օրուայ եղանակը արգելք լինի այս արարողութեանց բաց երկնքի տակ կատարուելուն, այն ժամանակ եկեղեցու մէջ են կատարում, մի և նոյն սովորական արարողութիւնները պահելով, միայն փայտակոյտի տեղ՝ մի մանղալի մէջ դիրա-վառ նիւթերից կրակ են վառում: Իսկ եթէ օրը լաւ լինի, եկեղեցու բակումը կամ մի ուրիշ ընդարձակ տեղ փայտակոյտ են պատ-րաստում ձիթենու և ուրիշ ծառերի ճիւղերից և զանազան տեսակ ծաղկներից, որոնց վրայ անկացնում են փոքր ինչ ցորեն, մի բու-ւր խոնկ, նոյնչափ էլ ոչխարի բուրդ: Ամերթութիւնից յետոյ, եկեղեցականք և աշխարհականք, ձեռքերը անվառ մոմեր բռնած, գնում են, թափօրով, փայտակոյտի պատրաստուած տեղը: ՍԻ քանի սովորական աղօթքներից յետոյ, քահանաները վառում են այն տա-րուայ նորապսակ անձինքների մոմերը, որոնք ամէն կողմից վառում են փայտակոյտը և յետոյ կարգով բոլոր ներկայ գտնուողների մո-մերը: Լսյստեղ քահանայք և ժողովրդականք սկսում են դարձեալ երգել ու աղօթքներ ասել, մինչև որ բոլորը այրվում՝ մոխիր է դառնում: Լսյն ժամանակ ժողովուրդը շտապելով փայտակոյտին մօտ է գնում, և ամէն մարդ, մի խանձողի կոտոր կամ մի քիչ մոխիր ժողովելով, տանում է տուն և մեծ հաւատով ու երկիւղածութեամբ պահում:

Ի՞նչ և Պարսիկները ու Հայերը հաւատարապէս էին պաշ-տում կրակը ՍԻՏՐԻ անունով, բայց նրանց մէջ մեծ զանազանու-թիւն կար: Հայոց սրբազան կրակը էր մի անտեսանելի հուր, որ տարին մէկ անգամ ներկայացնում էին խարոյկի ձևով: Իսկ Պարսից կրակը նիթական էր և միշտ անշէջ պահվում ու պաշտվում էր բո-լոր մահանների մէջ: Լսյս պատճառով էլ Հայերը Պարսիկներին

անուանում էին «կրակապաշտ», այսինքն նիւթական հուրը պաշտող, որովհետեւ կրակ բառը մեզանում ստուգաբանւում է «ծախիչ նիւթ»։ Սակայն չայերն էլ ունէին իրանց նիւթական ու տեսանելի աստուածը — Լճեգակը, որի պաշտօնը փւելի ընդհանուր և գուցէ առաջինն էր որ հաստատուեցաւ չայաստանումը։ Երկրի ամէն կողմերը կային նրա մեհնանները ու բազինները, և ամէն տեղ պաշտում էին նրան յետագայ անուններով. Լճե, Լճեգ, Լճեգակ կամ Լճէս։ Չայոց ամիսներից մէկը այս աստուածութեան անունով «Լճեգ» ասուեցաւ։ Նոյնպէս չայաստանի գաւառներից մինը՝ Երասխի հիւսիսակողմը՝ կոչւում է «Լճեինք», այսինքն արեւի կուսակիցներ։ Վրիստոնէութեան չորրորդ դարումը՝ երբ Լուսաւորիչը Լճատարանի լոյսը բերաւ չայաստան, ընդհանուր հեթանոսութեան հետ աշխատեցաւ արեւապաշտութիւնն էլ անհետացնել, բայց ոչ նրա աշխատանքը, ոչ էլ նրա յաջորդների քարոզութիւնները կատարելապէս պոսկուեցան. Լճեապաշտները, որ ընդհանուր անունով «Լճեորդիք» էին կոչւում, երկար ժամանակ հաստատ մնացին իրանց կրօնական կարծիքների մէջ, մինչև անգամ Լէնկ-Թիմուրի կատաղութիւնը չկարողացաւ ջնջել նրանց, և այսօր էլ նրանց սերունդների մի փոքրիկ մասը կենում է Տիգրիս և Եփրատ գետերի ափերումը։ Երանից երևում է որ արեւապաշտութիւնը շատ արմատացած էր չայոց մէջ. այնպէս որ նրա ազդեցութիւնը քրիստոնէական գրականութեան և լեզուի վրայ էլ մնաց։ Սեր աղօթքների ու շարականների մէջ շատ անգամ յիշւում է արեւակի անունը, իբրեւ բարի Լստծու և աշխարհի Փրկչի նշանակ։ (Յովհ. Սըրտրչի շարականը սկսւում է այս խօսքերով. «Լճեգական արգարութեան ծագման Լըուսեակ առաւօտու նախնիաց ծանապարհին Սրբաշին Լստուծոյ անօրէնութեամբ սուրբ (Յովհաննէս), և այլն։ Ինչպէս հին ժամանակ, այնպէս էլ այժմ, սովորական բան է մեղանում արեւով երգուել (արեւու մեռնիմ, իմ որդու արեւը վկայ) և դէպ 'ի արեւելք դարձած աղօթք անել։

Լճեի հետ չայերը Լուսնին էլ երկրպագութիւն էին տալի Լստգեկի անունով, որ համապատասխանում է Փինիկեցոց ու Սիգոնացոց Լստարտային։ Տարօն գաւառումը մի մեհնան կար Լստղեկին ընծայուած, որ ասւում էր «Ենեակ Սահագնի»։ Երանից երևում է, թէ այս աստուածուհին Սահագնի կին էր ըստ գիցարանութեան։ Լստգեկի պաշտօնն էր կանանց վրայ հոգացողութիւն

ունենալ, իրանց ծննդեան ժամանակ, և կոյսերին ու առ հասարակ ամուսիններին գծադրութիւնից պահպանել: Ընտանիքը Նազիկի պաշտօնը Նահիտի հետ են խառնում, և այս աստուածու անուանով կատարուած արարողութիւնները Նազիկին են ընծայում:

Նահիտը, ըստ Յունաց Նրոտմիս, ըստ Ատանացոց Վիտանա, Հայոց հռչակաւոր աստուածութիւններից մինն էր, իբրև զօրութեան, իմաստութեան և նախատեսութեան դիցուհի, բարերար մարդկութեան և պահպան ու խնամակալ թագաւորութեան և ազգի: Կրա բազմութիւ մեհեանները գտնվում էին Նրեդ, Նախաւ, Նի, Բագաւան և ուրիշ տեղեր: Հայերը ոսկի արձան էին կանգնել նրան Նրեդի մեհեանումը և «ոսկիամայր», «ոսկիածին» ու «ոսկիահաս» մականունները տուել: Տարին մէկ անգամ մեծ հանդէսով էին կատարում Նահիտի տօնը, ամառ ժամանակ, և նոյն օրը, թուշուններից, աղաւնին էին նուիրում նրան և, ծաղկներից, վարդը, որով պսակում էին դիցուհու ոսկի արձանը, քաղաքի հրապարակները ու փողոցները և տների ճակատները. այս պատճառով այս հանգեսի օրը կոչվում էր «Վարդավառ»: Հայաստանի քրիստոնէութեան առաջին դարումը Նահիտի մեհեանները կործանուեցան, տօնն էլ Վրիտանոսի այլակերպութեան տօնին փոխուեցաւ: Բայց Վարդավառն անունը և աղաւնի թռչնելու ու մէկգլէկու վրայ ջուր որակելու սովորութիւնները մինչև այսօր մնացին մեր ժողովրդների մէջ: Հայաստանի մէջ տեղ տեղ մի ուրիշ սովորութիւն էլ կայ, որ Նահիտի տօնի յիշատակը միաներս է բերում: Վարդավառի օրը երիտասարդք ու աղջկուք բազմութեամբ գաշտն են գնում, զանազան ծաղկներ ժողովում ու փոփոխակի երգեր են ասում: Ո՞վ կարող է ասել թէ այս երգերը հեթանոսական կարծիքների հետքեր չեն բովանդակում:

Նա սրանք են հին Հայաստանի գլխաւոր ու առաջին կարգի աստուածութիւնները, որոնց պաշտօնը իրանց տօներով՝ ընդհանուր դարձած էր Հայոց համար: Բայց այս աստուածների հետ Հայերը օտարազգի գաղթականների աստուածներին էլ պաշտօն էին մատուցանում, գաղթականներն էլ իրանց կողմից շուտով միանում էին բուն երկրացիների հետ, նրանց վարք ու բարքին ընտանենում էին և նրանց քաղաքական ու կրօնական սովորութիւնները ընդունում: Փիւնիկեցի գաղթականները, որ Տիգրան Նրկորդ գերի բերաւ Հայաստան, իրանց Նրամազը Վամնին երկրպագութիւն էին անում. Բագաւանում մի բազին կար այս աստուածութեան համար,

որ կողմում էր Լճմեոր կամ աստուածութեան աստուած: Այոց «ամենորայքեր» բառը, որ այս օտար աստուածութեան մականուանից է ածանցուած և նշանակում է «նոր տարի ու բերք բերող», ցոյց է տալի որ, այս աստուած ածելը Այոց տարեգլխին էր կատարվում: Լճաբացի և ասորի գաղթականները պաշտում էին իրանց՝ Լաբոզ, Լէլ, Լառշամ, Լաթնիբաղ և Խարաթա աստուածները, որոնց արձանները Լճաբար Սճրինից (Ղդեսիա փոխադրեց ¹⁾): Լճաաշէս Լճաջին և նրա որդին ու յաջորդը՝ Տիգրան (Նրկորոզ, յոյն գաղթականների հետ, խոնարհաստանի գլխաւոր աստուածներն էլ յափշտակեցին բերին Այաստան, որոնց արձանները զանազան մեհեանների մէջ դրուեցան այն աստուածների կողքին, որոնց հետ աւելի նմանութիւն ունէին: Լճտեփսի մէկ արձանը դրուեցաւ Նրէզի մեհեանի մէջ, Լճաճիտի կողքին, և Բաւը Լճողոնի հետ, Լճամազդի և Սճրի մօտ, Լճմաւիրի մեհեանի մէջ; Լճեմնասինը, Լճամազդի մօտ, Լճնի մեհեանի մէջ; Ափեստոսինը, Լազառինջի մեհեանի մէջ, Լճորդիտինը, Լճաղիկի հետ, Լճտիշատի մեհեանի մէջ, և Աբաղլէսինը, Սճազնի հետ, Սճահեմահեան մեհեանի մէջ ²⁾)

Վանի որ ժողովուրդը չէր մտածել մեհեաններ շինել, այս բոլոր աստուածներին երկպառակութիւն և զոհեր մատուցանելու տեղերը անտառներն ու լեռներն էին: Լճգէն գիտենք, թէ Սոսեաց անտառը, որ Լճմաւիրի մօտերն էր, խիստ հին ժամանակ մի սրբազան տեղ էր համարվում: Վուրմերը, այս ծառերի տերեւների սօսաւիւնին նայելով, երջանիկ կամ անյաջող գուշակութիւններ էին անում: Պատմութիւնը ասում է, թէ, Լճայի որդին, Լճուշաւանը, Սոսեաց անտառի պաշտամանը նուիրուած լինելուն, Սոս կողուեցաւ: Լաբճ տեղերը ու լեռները նոյնպէս նուիրական էին համարվում: Լճեգաւին միշտ սարերի գլխին էին երկրպագութիւն անում, ինչպէս որ այսօր էլ անում են Լճեղորդիքը; իսկ Լճուսին Սճնի կամ Սճպուհ լեռան գլխին: Սճաազնացութեան սովորութիւնն էլ շատ վաղ ժամանակ կար Այաստանում, ամէն տեղ հիւրանոցներ կային ուխտաւորների ընդունելութեան համար, ուր բնակում էին քրմապետները ու քրմերը: Լճս հիւրանոցները կոչվում էին «Լճան» կամ «Լճանք», որ նշանակում է «իջևան» կամ «օթեան»: Լճա-

¹⁾ Խոր. Գր. Լճ ԳԼ ԻԼ:

²⁾ Խոր. Գր. Լճ ԳԼ ԺԿ. ԺԿ:

քանզիս վանքի մէջ մասնաւոր պատահութիւններ կային, որոնք սովոր եին «վանաւոր» կամ «վանա», այսինքն հիւրընկալութիւն սուտը: Վերիտանէութիւնը հաստատուելուց յետոյ, այս հիւրանոցները, իրանց նպիւնական վանք անուան հետ, ուխտաւորներին ու ճանապարհորդներին ընդունելու սովորութիւնն էլ պահեցին:

Այոց հին կրօնի վրայ մինչև հիմայ ասածներէցս կարելի էր նշմարել, որ մեր գիտաւորութիւնը չէր հեթանոս Այաստանի կրօնի աբաղլ պատկերը ներկայացնել. այդ մեր նպատակից դուրս է: Ինգհակաւն, հարեանցի խօսելով հին կրօնի գլխաւոր տարրերի ու տասանութիւնների վրայ, մենք աւելի աշխատեցինք ցոյց տալ այն ազգեցութեան հետքերը, որ հեթանոսական կրօնը ունեցել է քրիստոնէական գրականութեան, լեզուի ու կեանքի վրայ, որ բոլորովին անտեղի չերևայ մեր առաջ բերելու կարծիքը, այսինքն, թէ այն մացորդների հետ կրօնական երգերի հետքերը էլ մացած լինին մեր մէջ: Եւ ճշմարիտ, աչքի առաջև ունենալով այն սովորութիւնները, որ հին հեթանոսական սովորութիւններից մինչև այժմ մացել են մեր ժողովրդների մէջ, և որոնք կրօնական երգերի մէջ են գտնում իրանց բացատրութիւնը, յիշելով դարձեալ հին կրօնի ազգեցութիւնը քրիստոնէայ Այոց գրականութեան և հին ու նոր լեզուների վրայ, կարելի է համարձակ տեսլ, թէ կրօնական երգերը, քրիստոնէութեան դարերում էլ, երկար ժամանակ մացին ու երգուցան ժողովրդի մէջ, և ո՞ գիտէ, թերևս նրանց մացորդները տեղ տեղ մինչև այժմ էլ կարելի է գտնել: Տարակոյտ չկայ, որ այս երգերը, եթէ յիշաւի այժմ կան, դիւրին կերպով կարելի էր որոշել յետին ժամանակների երգերից, եթէ միայն մի հնասէր անձ, Ներսիսյանի գիտնականների օրինակին հետեւելով, յանձնառու լինէր ազգային բերանացի աւանդութիւնները ժողովելու: Երբհետև յայտնի է, թէ ինչպէս որ ժողովրդի մէջ մացած հեթանոսական սովորութիւնները հետ զհետէ փոփոխութիւններ կրած ու կրճատուած են, այոպէս էլ այս կրօնական երգերը իրանց սկզբնական կերպարանքը կորցնում ու խանգարվում են: Անհետանութիւնը այլ և այլ դարերի ընթացքում մեծամեծ զոհեր է արել քրիստոնէութեան, հին սովորութիւնները ու հասկացողութիւնները նոր սովորութիւնների ու հասկացողութիւնների հետ փոխուեցան ու խառնուեցան,

և այս երկու կրօնների խառնուրդը, ինչպէս տեսանք, գրողանութեան վրայ էլ ազդեցութիւն ունեցաւ: Մայր կրօնական երգերի բուն նշանակութիւնը քանի գնացել՝ կորչել է ժողովրդի համար, որ սովորութիւն է արել երգել նրանց, իբրև հնութիւնից մնացած ժառանգութիւններ, առանց հասկանալու նրանց մէջ յիշատակած ծէսերի նշանակութիւնը: Ուրեմն և այս երգերի նիւթը չէ կարող փոփոխութիւններ կրել, որովհետեւ, քրիստոնէութեան հաստատուելովը, խափանուեցաւ ու անհետացաւ հեթանոսական կրօնը, որից ծագել է սկզբնական բանաստեղծութիւնը: Նկեղեցու հովիւները, աչքի առաջն ունենալով ժողովրդի բարոյական կողմը, իրանց բոլոր ջանք ու ճիգը թափել են ճշմարիտ կրօնը հաստատելու. ուստի և ամէն հնարք գործ են գրել արմատախիլ անել ժողովրդի միջից բոլոր այն բաները, որ կարող էին նրա միտը բերել հեթանոսութիւնը:

Երգէն յայտնի է, որ այս կրօնական երգերը, որոնց մէջ ժողովուրդը օրհնում և փառաբանում է այն գերագոյն էակներին, որ իր կարծիքով ամէն բանի սկիզբ ու աշխարհիս բոլոր լուութիւնների պատճառն են,— ժամանակով ամէնից հին երգերն են: Մայր մի և նոյն ժամանակ պէտք է իմանալ, որ աստուածների առիթով ստեղծուած գովաբանական երգերը պատկանում են քնարական բանաստեղծութեան ¹⁾, ուրեմն և քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան անդրանիկ ծագելն է: Երգարեւ, մարդուս առաջին ազազակը, որի մէջ երևում է արդէն նրա ինքնաճանաչութիւնը, քնարերգական է: Բոլոր ազգերի մէջ առաջին ոտանաւոր երգերը քնարական են, նրանցմով է սկսուել, թէ ասիական ժողովրդների, թէ հին՝ կլասիկական ազգերի և թէ նոր՝ ռոմանտիկական ազգերի կեանքը: Ննչ որ մարդկային հոգուն սեպհական է՝ կրկնվում է իւրաքանչիւր ազգի մէջ, եթէ միայն մի ազգ իր կեանքը, երեխայական ժամանակներից սկսած, ազատ ու բնական ճանապարհով է անցկացնում և իր հանձարի բոլոր արդիւնքները ամբողջապէս պահպանում: Հոգեբանական հետազոտութիւնները ցոյց են տալի նոյնպէս, որ մար-

¹⁾ Poésie lyrique.— Վնարական են ասվում այս երգերը, որովհետեւ (նոյնները սրտի խորքից բղխած ձայները քնարի վրայ էին ասում):

դուս մէջ ամեն ընդունակութիւններից առաջ զարգանում ու կատարելագործվում է զգացմունքը, որ քնարերգութեան հիմնական տարրն էր: Իմացական կարողութիւնը, աշխարհիս մէջ եղած բազմաթիւ ու զանազան տեսակ առարկաներից յայնչտակունելով, շուտով չէ գաղաղում այն առարկաներից մէկի կամ միւսի վրայ, արտաքին տեսակ տեսակ երեւոյթները շուտով ներքին մոտոտրութեան չէ բերում, սր մի կանոնաւոր ու հիմնաւոր հայեացք կազմէ բնութեան վրայ, մենչգեւ իւրաքանչիւր մարդ իր կեանքի մէջ գէթ մի քանի բոլէ ունի սրտի զգացմունքները բացատրելու, և այս բոլէները գրեթէ միշտ ուրախացնում են իր կեանքի առաջին տարիները: Այս էլ չպէտք է մոռանալ, որ իւրաքանչիւր մարդկային զգացմունք իր ելեէները ունի, և այս զգացմունքը, յանկարծ տիրապետելով մարդուս հոգուն վրայ, ազդելով նրա սրտի վրայ, վառելով նրա երեակայութիւնը, միշտ ու ամէն տեղ արտայայտվում է քնարական երգերով:

Մեր ասածները քնարերգական բանաստեղծութեան նախնական հնութեան վրայ, ամենեւին չպէտք է հակառակ երևան այն խօսքերին, որ վիպասանական բանաստեղծութեան առաջնութեան վրայ ասացինք: Մնայելով որ մարդուս առաջին աղաղակը ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ քնարական է, և այս մասին չէ կարելի չհամաձայնել մի իմաստուն քննադատի հետեւալ խօսքերի հետ, թէ «քնարերգութիւնը է մայր ամէն տեսակ բանաստեղծութեան, մի կայծ, որ, Պրոմէթէոսի անպատկեր կրակի նման, կեանք է տալի բոլոր պատկերներին»; բայց խնդիրը պատմական կողմից քննելով, չէ կարելի ընդունել, թէ քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան միւս բոլոր տեսակներից առաջ ծաղկում լինի: Այս բանի մէջ օրինակ կարող ենք առնել հին էջերից, որովհետեւ ոչ մէկ ազգի մէջ գեղարուեստները այնպէս ազատ ու կանոնաւոր եղանակով չեն զարգացել, քնչպէս էջունաց մէջ, որոնց հարուստ կեանքը գլխաւորապէս գեղարուեստների մէջ գտաւ իր բացատրութիւնը: Այս պատճառով յունական գեղարուեստների¹⁾ զարգացման եղանակը, մեզ համար պէտք է մեծ նշանակութիւն ու հեղինակութիւն²⁾ ունենայ: Անլինական

¹⁾ Les beaux arts, художества, искусства.

²⁾ L'autorité, авторитетъ, авторство.

կեանքի մէջ վէպը ամենից առաջ զարգացաւ, ինչպէս որ դրամատիկական բանաստեղծութիւնից առաջ, երևան ելաւ քնարերգութիւնը: Ըստ ընթացքը բանաստեղծական լարգացման մէջ շատ հասկանալի է. իւրաքանչիւր ժողովուրդ երեխայութեան ժամանակ՝ բնութեան ու կեանքի վրայ միշտ աւելի արտաքին կերպով է մտիկ տալի: Սիւյն այն ժամանակ, երբ ժողովուրդը երեխայական գրութիւնից ազատվում է, երբ նրա միութիւնը քանդվում է, երբ բազմութիւնից բաժանվում գուրս են գալի մասնաւոր անհատներ, որ իրանց հասկացողութիւնով ընդհանուրից բարձր են և իրանց սեպհական զգացմունքները ու ապաւսրութիւնները բացատրում են,— ծաղկում ու զարգանում է քնարական բանաստեղծութիւնը: Արեւմտ վէպը ֆեոմէ դարձեալ բանաստեղծութեան առջինեկ ծնունդը: Բայց մի և նոյն ժամանակ այն կարծիքը, թէ քնարերգութիւնը բանաստեղծութեան հիմնաւոր տարրն է, զուրկ չէ ճշմարտութիւնից: Վնարերգութիւնը ամէն տեսակ բանաստեղծութեան հոգի ու կեանք է տալի. ընդունելով նրա գոյութիւնը իբրև բանաստեղծութեան մի առանձին տեսակ, նա խառնվում է բանաստեղծութեան միւս տեսակների հետ, ոչ միայն վիպասականների՝ այլ և դրամատիկականի հետ, և կեանք է տալի նրանց, ինչպէս որ Պրոմէթէոսի անտեսանելի կրակը կենդանութիւն է տալի բոլոր Օլսսի ստեղծութիւններին:

Սրանից երևում է որ քնարերգութիւնը մի որ և իցէ ազգի պատկանում չէ, այլ հասարակաց սեպհականութիւն է, որի մասնակից են բոլոր ազգերը: Ըստ պատճառով անտեղի կը լինէր քնարական բանաստեղծութեան սկիզբը այս կամ այն ազգի մէջ պատրտել, նրանցից մէկի կամ միւսի իրաւունքը համարելով նրան: Սի և նոյն պատճառով կարելի է համարձակ ասել, թէ չկայ ազգ, որ չունենայ իր քնարական երգերը: Ըստպէս, թէպէտ և վիպասական երգերի նման հնութիւնը և ոչ մէկ հատուած չէ աւանդել մեզ շայոց քնարական երգերից, բայց անհնարին է ուրանալ այս տեսակ երգերի գոյութիւնը հին շայոց կեանքի մէջ, և մեր ամենափոքրիկ կասկածն էլ կը փարատի, եթէ անուանենք մեր մատենագիրների յիշած շուրաք, ցուցք, մրմունջք, և այլն ուրիշ անուններով երգերը, որոնք յայտնի քնարերգութեան տեսակներին են պատկանում: Բայց որովհետեւ բոլոր մարդկութիւնը առ հասարակ և իւրաքանչիւր ազգ մասնաւորապէս, այլ և այլ հանգամանք-

ների առկ գտնուելով, զանազան մեքեր է բացատրում, որոնց մէջ երևում է նրանցից իւրաքանչիւրի ճաշակագիտական կեանքը ու զգացմունքը, այս պատճառով և քնարական բանաստեղծութիւնը զանազան ազգերում աւելի կամ պակաս գեղեցկութիւն ունի, ընդհանուր կամ մասնաւոր նշանակութիւն, նայելով թէ ինչ մտքեր ու ինչ եղանակով է բացատրում: Այս ահա այս բանը անհնարին է ցոյց տալ չայոց քնարական երգերի մէջ, որովհետեւ սրա համար հարկաւոր էր գէթ նրանց բովանդակութիւնը ունենալ:

Նշանակելով մարգկային հոգու խորքում, ուր ճշմարտութեան, երջանկութեան ու գեղեցկութեան անվերջ գազափարոնները մի խորհրդաւոր վարագոյրի նախ ծածկուած են, և թուելով ոգևորուած երգչի կուրծքից, քնարեագութիւնը թափանձում է սրտի ամենանուրբ լարերի մէջ և բաց է անում այն գաղտնիքները, որ սառն բանականութիւնը չի կարող ըմբռնել: Քնարեագական բանաստեղծութեան տարրը է, ասացինք, զգացմունքը, մարգկային հոգու մի նշանակեալ գրութիւնը; և որովհետեւ մարգուս հոգւոր գրութիւնները զանազան են, այս պատճառով և քնարական երգերը լինում են երբեմն բարձր ու վսեմ, երբեմն ուրախ ու զուարթ, երբեմն օխուր ու տրտում:

Այս բան խոր թափ անցանքն է ժողովրդական կեանքի հնութեան մէջ, այնքան աւելի կը տեսնենք որ աւանդութիւնը, ինչպէս վիզատանական, այսպէս և քնարական երգերի համար մեծ նշանակութիւն ունէր, որովհետեւ սկզբնական ժամանակներումը քնարական երգերը վիշտատանականների նման, հասարակաց էին և ոչ թէ այս կամ այն անհատի սեպհականութիւն: Այս բանը աւելի լաւ ըմբռնելու համար, քաւախն է մեզ ուշադրութիւն դարձնել այժմեան չայտատանի գիւղականների կեանքի վրայ, որոնց մէջ տակաւին գրի կորստութիւնը չմանելով, գեռ ևս շարունակում են աւանդութիւնով ապրել: Աւանդութիւնը նրանց համար գալորցների ու գիտութիւնների տեղն է բռնում: Նրա ազդեցութեան առկ անց է կենում նրանց բոլոր կեանքը: Մի և նոյն աւանդութեան թարերար ազդեցութեան տակ անց էր կենում և հին ժամանակ մարգուս բոլոր կեանքը, օրօրոցից մինչև գերեզմանը: Արեւիսան, իր մօր կաթը ծնելիս արգէն, լսում ու սովորում էր այն «օրօնները», որ յետոյ

ժամանակով ինքը իր զաւակներին պիտի երգէ: Ազգականները իրանց ննջեցեալին ուղարկաւորելով, սովորական «միմունջներով» ողբում էին նրա վրայ, հաստատ իմանալով որ երբ և իցէ իրանց էլ մի և նոյն ողբերով պիտի ուղարկաւորեն իրանցից յետոյ ապրողները:

Ինչպէս որ չափահաս մարդիկ ունին իրանց մատմունքները ու հոգսերը, այնպէս էլ երեխաները իրանց խաղերը ու երեխայական երգերը ունին: Այժմեան մանկական երգերը, որոնց մէջ երեխայքը կարողանում են արդէն ուշադրութիւն դարձնել երկնային լուսաւորների և բնութեան երեւոյթների վերայ («Արեւ արեւ, դուս արի, հէրնումերդ գալիս է», կամ «բուք կուգայ, անձրեւ կուգայ») և այլն), յայտնի ցոյց են տալի և հմերի գոյութիւնը, կարելի է ասել և նրանց բնաւորութիւնը, որովհետեւ երեխայքը ամէն ժամանակ ու ամէն տեղ նոյնն են. ժամանակը և մինչև անգամ ազգութիւնը որքան էլ հեռացնէ, բաժանէ նրանց միմեանցից, բայց էլի բնաւորութիւնով ու հասկացողութիւնով մէկզմէկու նման են: Սակայն որքան որ մարդս աւարիքը առնում է, այնքան էլ աւելանում են նրա աշխատութիւնները ու նեղութիւնները, բայց բոս այնմ միեմարութիւններն էլ մեծ ու թանգ են նրա համար: Ինքն ինչ բնութիւնը հրաւիրում է մարդուս օգուտ քաղել կեանքից, ուստի և կեանքի ամենագեղեցիկ ըոպէները խաղով, երգով և ուրախութիւններով անց էին կենում: Սուշադրութեան արժանի է նախ «խաղ ասել» զուրցուածքը, որից յայտնի երևում է թէ բանաստեղծութիւնը կեանքի խաղն է: Այսպէս էլ «խաղալ» նշանակում է շատ տեղ «պար գալ», գեղեցիկ զուրցուածք, որ ցոյց է տալի թէ ինչ սերտ կապակցութիւն ունին մէկզմէկու հետ երգը, պարն ու խաղը: Խաղով ու երգով անց էր կացնում մարդս իր բոլոր ծանր աշխատութիւնները, գարունքին ասես, երբ իր հաւ դաշտը քշում կամ արտը սերմանում էր, աշունքին՝ երբ իր խոտը հնձում ու

1) Երեխայոց կանոնաւոր և ուղիղ գաստիարակութեան համար մեծ նշանակութիւն ունին երեխայական երգերը: Զանկալի էր, որ բոլոր մեր ազգի մէջ այժմ երգուած երեխայական (մանկական) և խաղալիքների երգերը տպվէին առաջ օրագիրների մէջ և ետոյ առանձին: (Дѣтскія пѣсни) изд. Безсонова съ сотрудниками. Москва. 1868 г. 8°. стр. XVI և 253.

անդուլթիւնը քանութիւն չէ սիրում, և ճշմարիտ բանաստեղծը այս կամ այն նպատակին չպէտք է ծառայէ: Իսկ ուր որ «վարձուած» երգիչը իր ստացած վարձի, կամ «ազատի» աչքից չընկնելու համար, երբեմն ստիպւում է իր չճանաչած, շատ անգամ ել իրբե վատ ճանաչուած անձը գովարանել, այնտեղ ազատ եղանակով տեղ է տալիս սառն խաւքի, անկեղծութիւնը—չորաքորթութեան կարմը էր արդեաք երգիչը, իր քնարի լաբերին աղատութիւն տալով սրտանց գովել Մարտիկ Ներկորգի նման թագաւորին, որ գիշարութեան լի միջ պարծենում էր Մարտիկի նման քաղ ու արի լինել, և պահանջում էր որ երգիչն էլ իրան (Յունաց գիւցաղին նմանեցնէ, այն միջոցին՝ երբ ժամանակակիցները զոռւելով նրանից, իբրև մի նոր Վերոնի վրայ էին մտիկ տալի, կամ, աւելի լաւ ասել պատմիչ հետ, երբ նա «արգեամբք թերախտայ նմանէր կաղի և կորագլխոյ»¹⁾։

Մարդկային կեանքի ամենից նշանաւոր գիպուածը—ծննդեան և մահուան միջ—ամուսնութիւնն է, և ոչ մի արարողութիւն այնքան հարուստ չէ ուրախական երգերով ու աւանդութիւններով, ինչպէս հարսանիքը: Եթէ աշխարհից հեռացող մահկանացուն իր քամակից թողնում է սուգ ու արտմութիւն, գեռ նոր «աշխարհ մանող» (ամուսնացող) երիտասարդը հետը բերում էր ծիծաղ և ուրախութիւն: Մեր հին յիշատակարանների տուած հարեանցի վկայութիւններից գուշակում ենք, որ Հայերը մեծ հանգէսով և ուրախութիւններով պէտք է կատարում լինէին հարսանիքը: Միայն հարսանիքի հանգէսները աւելի հրապարակական ձև էին ստանում թագաւորների ամուսնութեան ժամանակ, երբ բոլոր երկիրը ոտի էր կանգնում: այր և կիթ, երիտասարդք և աղջկունք ձեռք ձեռքի տուած՝ հրապարակներում պարում էին (պար և պարանցիկք) և տեսակ տեսակ երգեր տալով: Միայն հարսանեկան երգերը կոչւում էին «ցուցք» կամ «ցցոց երգք», որոնց ինչ բովանդակութիւն ու ձև ունեցածը դժբաղդաբար յայտնի չէ:

Եւ այց որովհետև մարդկային կեանքը միայն խաղաղ աշխարհներից ու ազատ զուարճութիւնից չէ բաղկանում, ժողովրդական

¹⁾ Խոր. վերը յիշուած գլխում:

բանաստեղծութիւնն էլ միայն տրամաբան երգերի մէջ չէ երևում։ Պատահում են հիւանդութիւններ, աշխարհողութիւններ, կորուստներ և ուրիշ ցաւալի հանդամանքներ։ Ի հազիւ ձախարհութիւնն է մէջ խելացի խորհուրդն էլ օգնում է, որ առակների ձեռք տեն հանգամանքի համար պատրաստ է, բայց խորհուրդն էլ երբեմն անօգուտ է լինում։ Ըստ իր կնոջ, մայրը որդուն, որդին անդադր կորցնելիս՝ բոլոր ծանօթները սուգ էին մտնում, Եւրախութեան երգերը փոխվում էին արամութեան երգերի ու ողբերի։ Ըստ իր տնային հանգամանքներում յաւատարմութիւնը, որ ապագայ փեսայի յոյս չունեցող հեթանոս ժողովրդին անգհական է, այնպիս սաստիկ տիրում էր Հայոց սրտերին, որ արք և կանայք կուրծքերը խփում, մազերը փետում, երեսները կնճառում էին։ Ըստ յաւատարմական ողբ ու լացը անելի սաստկանում էր մանուածք այն ժամանակ, երբ, ուղարկաւորութեան հանգիսի միշտ անգհական եղող փաղի փանգաւ ու քիւ տխուր հնչիւնների հետ, միասորվում էին երգեցիկ կանանց մրմնանջները։ Եւստիս որ թագաւորները ու նախարարները որսերի ու խնձորների համար առանձին խորաններ ունէին, այսպէս էլ ուղարկաւորութեան հանգիսի համար «եղերատարը» կամ «նայնարիւ կուսանը» ասած լալկանները կային, որոնք սեւեր հագած, մազերը արձակած ննջեցեալի քամակից քնում էին և, պար բռնելով ու ծափ տալով, նրա կեանքի ու մահուան զանազան հանգամանքները պատմում¹⁾։ Վերիսանձեղութիւնը իր քարոյական ազգեցութիւնովը որքան էլ աշխատեցաւ, բայց բոլորովին չյաջողեցաւ վերացնել այս յուսահատական երգերը, լալկանները՝ երկար ժամանակ մնացին մեր ժողովրդների մէջ, տեղ տեղ մինչև այժմ էլ կան։ Խնդկէտ այս տեսակ քնարական երգերի օրինակ չունինք մեր առաջը, բայց, քննելով մեր պոէման ողբերի բանաստեղծական գեղեցկութիւնը, կարելի է ասել, թէ եղբարմարց ողբերը շատ գեղեցիկ ու սրտաշարժ պէտք է լինէին։ Եւստի, որ միշտ իր սկիզբը ու արմատը ունի հնի մէջ, այս տեղ պէտք է ծառայէ մեզ հնութիւնը պարզելու։ Ընդ չէ շարժուել ու քանի կամիլ արասունք չէ թափել մեր մայրերի ու քոյրերի դամբանական ողբերը լսելիս, որոնց բովանդակութիւնը թէպէտ շատ անգամ միակերպ է, բայց բանաստեղծական բացատրութիւնը միշտ

¹⁾ Բուզ. Գար. Ե. ԿԼ 1, Լ:

նոր, միշտ գեղեցիկ ու սրտաշարժ: Այն աղերսական խօսքերը, որով
ողբասացը պաշտատւ է ննջեցեալին քնից վերկենալ ու իր ամուս-
նական գործքերով պարագել, այն անէծքները, որ նա թափում է
ննջեցեալի գլխին, տեսնելով որ նա խուլ է մնում իր աղաչանք-
ներին և ոչ մի ձայն տալիս, ոչ մի ժպիտ արձակում, հանգուցեալի
ընտրած անգուսն ու անպատուհան բնակարանի—գերեզմանի ախար
նկարագրութիւնը, նրա կենդանութեան ժամանակ արած ու գոր-
ծածը, հիւանդ օրերին ապած ու խօսածը, վերջապէս այն փաղաք-
շտկան ածականները, որ նա սալիս է ննջեցեալին՝ տեսնելով որ իր
բոլոր քանդատական խօսքերը անպատասխան են մնում, այն վերջին
հրաժարական ողջոյնը, որի հետ միասին ուրիշ բարեկներ, և ուղար-
կում նրանից առաջ միւս աշխարհ գնացողներին,—այս խօսքերը,
ասում եմ, մեր միտքը քցում են Փարանձեմայ իր Գնել ամուսնու
մտքին վրայ երգած ողբի նկարագրութիւնը ¹⁾: ինչ ինչպիսի բանաս-
տեղական ճշգրտութիւնով հին լալիաները իրանց ողբերի մէջ բացադ-
րում էին ննջեցեալի ազգականների սրտի ցաւը՝ երևում է այն վե-
պասանութեան հասուածից, որ Ղաւիթ անունով մեկը (գուցէ
Ղաւիթ Մնայեմը) շարագրել է Տիգրան Առաջինի վրայ: Բանա-
ստեղծը, Տիգրանուհու ուղարկատրութեան հանգեալ նկարագրե-
լիս, ազգային երգիչների յիշողութեանը գիմում և նրանց խօսքերը
իր վերասանութեան մէջ է խառնում, ուր յիշում է թէ «փաղաքը»
(այսինքն գամբանաբան երգիչը) այնպէս ճարտար կերպով էր եր-
գում ողբը, որ Տիգրանի սրտից անցածը բացատրում էր: Ահա
սիկ այն հասուածք.

«Եւ արդ ներգործող ի միտ երեւիւք աւ խորհուրդս փաղաքն
Մենդպոյ Տիգրանոյ գեղանին Տիգրանուհի,
իւր ներգործեալ զկողաբան նաեւ սղլամիւ ալխարհանուհի: ²⁾»

Անաց մի քանի խօսք տանլու գրամատիկական բանաստեղծու-
թեան վրայ ³⁾, որ սկզբումը նոյնպէս երգի ձևով է երևում այն

¹⁾ Բուզ. Ղալր. Ղ. Գլ. Ժ. 1:

²⁾ Բաղմամէպ. Ղեկա. 1. 1850:

³⁾ Poésie dramatique.—Անգլանում գրամատիկական բանաստեղծու-
թեան տեղ առ հասարակ գործ են անում «ողբերգական» կամ ո-
մանք նաեւ «բանագործական» բանաստեղծութիւն: Անէք աւելի լաւ

ազգերի մէջ, որոնց կեանքը բնական կերպով է զարգանում: Ինչ-
դէս տեսանք, վիպասանական բանաստեղծութիւնը ներկայացնում է
արտաքին աշխարհը, քնարերգականը բացատրում է մարդու ներ-
քին, հոգեկան կեանքը; իսկ վիպասանականի ու քնարականի միա-
ւորութիւնից, այսինքն երբ ներքինը միանում է արտաքինի հետ
ու գործով կատարվում, առաջ է գալի գրամատիկական բանաստեղ-
ծութիւնը: Այդ պատմում է անցեալը, քնարերգութիւնը գու-
շտում է ապագան, իսկ գրաման ներկայացնում է, այսպէս ասել,
ներկայումս՝ ընթերցողի կամ հանդիսատեսի աչքի առաջ կատարու-
ած գործողութիւնը: Գրաման բանաստեղծական զարգացման ամե-
նից բարձր աստիճանը ու գեղարուեստի պսակն է: Ինչ որ վերեւը
ասացինք վէպի և քնարերգութեան ընդհանրութեան վրայ, նոյնը
չէք կարող ասել գրամայի համար: Գրամատիկական բանաստեղ-
ծութիւնը առաջ է գալի այն ազգերի մէջ, որոնք, քաղաքակրթու-
թեան տապարելի մէջ առաջ գնալով, պատմական զարգացման ծաղ-
կած վիճակին են հասել: Այսպէս պատահեցաւ հելլենական կեան-
քի մէջ: (Յունաց երեւելի գրամատիկական բանաստեղծները—(չաքի-
լէս, Սոփոկլէս ու Եւրիպիդէս հետզհետեւ ծաղկեցան հելլենական
կեանքի ամենափառաւոր շրջանում: Սրանով մենք չենք ուզում ու-
րանալ գրամայի գոյութիւնը մի որ և իցէ ազգի մէջ. գրաման բա-
նաստեղծութեան միւս տեսակների հետ՝ ժողովրդական կեանքի
անհրաժեշտ տարրերից միմե է. միայն կան այնպիսի ժողովրդներ,
որոնց մէջ գրաման սուր աստիճանի վրայ է մնում ու բարձր գե-
ղարուեստ լինելու վիճակին չէ հասնում: Այն ազգերի մէջ իսկա-
դէս գրամատիկական բանաստեղծութիւն ունեցել են շնորհալիք,
(չյնք և չառմայեցիք; բայց (Յունաց գրաման արգէն մեծ զանա-
գանութիւն ունի հնդկականից; այս վերջինը շատ սուր է առաջի-
նից: Կեանքի մէջ ամեն բան բղխում է կրօնից և դարձեալ կրօնի
հետ է խառնվում: (Յունաց գրաման ծագեցաւ այն կրօնական արա-
բութիւններից ու խաղերից, որ հրապարակաւ էին լինում 'ի պա-
ռի Բաքոսի, և երգով ու պարով էին կատարվում տարին երկու
անգամ, հին տարուայ վերջին և նորի սկզբին: Այն տարին ճանա-
պարհ գնելիս, երգում էին ծանր ու խորհրդաւոր երգեր, նորը գի-

համարեցինք պահել յունական բառը, որ բոլոր եւրոպական լեզու-
ների մէջ ընդունուած է:

մաւորելու ժամանակ—թեթեւ և ուրախ երգեր: Ըրգէն այս երգերը Թատրոնական ներկայացման ձև ունէին. ծանր երգերի մէջ ծանր ու համարաւ կերպով պատմվում և միանգամայն ներկայացվում էին Ռաքոսի գործողութիւնները ու բարերարութիւնները; իսկ ուրախական երգերի հետ ընկերանում էր ուրախ ու թեթեւ պարը և ծաղրածութիւնը: (Յետոյ, ժամանակ անցնելով, Ռաքոսի գործողութիւնների վրայ տեւացրին ուրիշ աստուածների և մինչև անգամ գիւցադունների գործողութիւնները, և վերջապէս սկսեցին պատմութիւնից նիւթ առնել: Այլ երգապէս, երբ Ռաքոսի տեղանք տեսարանի¹⁾ փոխուեցաւ, երգիչները դերասանների, կրօնական արարողութիւնն էլ Թատրոնական ներկայացման փոխուեցաւ և գրառնայի երկու գլխաւոր տեսակները առաջ եկան. արագեգիան և կոմեգիան կամ կատակերգութիւնը: Խորհրդաւոր երգերից և ծանր պատմութիւններից կաղնւեցաւ առաջինը, ուրախ երգերից և ծաղրածութիւններից—երկրորդը: Այդն կրօնական արարողութիւններից առաջ եկաւ շնորհաց դրաման, որոնց կարծիքով Թատրոնական խաղարկութիւնները ստեղծուել են աստուածներից, ներկայացուեցան նախ երկնքումը, և յետոյ Նոյն իսկ Ռազմայի ձեռքով հաղորդուեցան մարդկերանց:

(Նուազ և շնորհաց դրամատիկական բանաստեղծութեան սկիզբը հարևանցի յիշատակելով, մեր նպատակն է ցոյց տալ, որ գրածան, իբրև անհրաժեշտ տարր իւրաքանչիւր ժողովրդի կեանքի մէջ, պիտք է չափոց մէջ էլ գտնվում լինէր: չայսպէսն էլ ունեցաւ իր «գրասանները»²⁾, որմէք երկրի աստուածների, գուցէ և գիւցադունների գործողութիւնները ներկայացնում էին ժողովրդեան առաջ: Այնպէս, ինչպէս երևում է, գրամատիկական բանաստեղծութիւնը ըզարգացաւ չափոց մէջ, ու վերջացաւ այն տեղ, որ տեղից սկսաւ յաւանական գրաման: Այս բանը տեսնել հասկանալի կը լինի, եթէ յիշենք մի ժողովուրդ, որ մինչև այժմ շարունակում է ներկայացնել հին ժամանակներից մնացած կրօնական արարողութիւնները, ուրեմն և մի քայլ առաջագիմութիւն արած չէ գրամատիկական բանաստեղծութեան մէջ: Այստեղ է որ Պարսից հին բա-

¹⁾ Сцена, аръанно.

²⁾ Խոր. Վր. Լ. Վ. Դ. Ժ. Ժ.

նառնեղծութիւնը շատ հարցուտ է վիպասանական ու քնարական տարրերով: Բայց գրամատիկական տարրը ամենէին զարգացում չէ տալով նրանց կեանքի մեջ, և միշտ իր սկզբնական գրութեան մէջ է մնացել: Այս ողբական երգերը, որ Պարսիկները հին ժամանակները երգում էին Մէլի և նրա օրգիւրանց շասան — շիւսէյինի վրայ, մինչև այժմ էլ նոյն կերպով երգում են, նրանց կեանքի ու մահուան արկածները հրապարակաւ ներկայացնելով: Այլ երջապէս, թէպէտ յոյն և հռոմէացի մատենագիրները յիշում են, թէ Մարտագր Մուշին տրագեդիաներ է գրել, որոնց մի քանի հատուածները մինչև Պլուտարքոսի օրերը հասել էին. բայց յայտնի է որ նա իր տրագեդիաների նիւթը հայկական կեննքից չէ առել: այլ յունական կեանքից, և յունարէն լեզուով էլ գրել է, որ հին ժամանակները իբրեւ ուսումնական լեզու ծաղկում էր Մսիսյի մէջ: Պատմութեան թերթերը վկայում են նոյնպէս՝ որ Տիգրան Նրկաբոգի օրովը շայասաան թաաթոններ կային, բայց այն թատրոնների դուստները կամ դերասանները անշուշտ (էջներ էին, որոնք ժամանակաւոր եկել էին Տիգրանի շքեղ պալատը զուարճացնելու ¹⁾):

Վեղարուեստների ստեղծագործութեան վրայ խօսելիս, տեսնել որ նրանցից մի քանիսը, երաժշտութիւնը, ձայնականն ու գործիականը, մեղկատակութիւնն՝ ու պարը այնքան մօտիկ կապակցութիւն ունին մէկմէկու հետ, որ գրեթէ բոլորը միասին մի և նոյն ժամանակ երևան են գալի ու ամէն ժողովուրդների մէջ գտնվում են: Ինչպէս որ չկայ ազգ, որ չունենայ երգեր, մինչև անգամ պատմական ասպարէզի ամէնից ստոր աստիճանի վրայ կանգնող ժողովրդները, — այնպէս էլ չկայ ժողովուրդ, որի մէջ վիպասանական և քնարական երգերի հետ, — բաց ի կենդանի ձայնից, — մի նուագարան էլ ձայնակից չլինի: Ի հարկէ, այս նուագարանները, թէ փողական լինին. թէ լարական կամ թնդական, սկզբնական ժամանակ-

¹⁾ Ինգերորդ դարու սրբազան մատենագիրներից մինը՝ (էովհ. Մանդակ. Ղառ. ԺԼԶ). թատրոնի ղ ղերասանների դէմ խօսելով, գործես կամենում է ցոյց տալ թատերական խաղարկութիւնների գոյութիւնը շայասաանում: Մենք կարծում ենք թէ այդ մի լի հեռեկողութիւն է չորրորդ դարու (հռոմէաց սուրբ շարց, որոնք իրանց հոետորական հանձարը ցոյց տուին շատ անգամ զգուշացնելով ժողովրդին Նիւզանդիայի անբարոյական թատրոններից:

ներումը շատ պարզ ու անպաճշտ պէտք է լինէին, ինչպէս որ պարզ էր և ժողովրդների կեանքը, ու փայն վերջերը աւելի զարգարուն և բարդ ձև պէտք է ստանային: Տարակոյս չկայ, որ լին շայոց փողական նուագարանների մէջ պարզ «հովուական սրինգը» և «եղեգնեաց փողը» աւելի վաղ պէտք է ծանօթ լինէին նրանց, քան թէ պղնձի՝ և մէկգլու հետ ձայների աստիճանների համեմատ կապուած եղեգնեայ փողը: շայոց լարակաճ նուագարանների մէջ յիշվում են «քնարը, աւելի, վինը, փանդիուն» ու փայն խորնայնացու յիշատակած և վիպասանական երգերի հետ գործածուած «բամբիուն», որոնք թէ ձևով ու թէ լարերի շատ կամ քիչ լինելով միմեանցից զանազանվում էին: Նրդու վերջինները իրանց արմատի մէջ են կրում իրանց բացատրութիւնը. որովհետեւ բամբիուն կազմուած է «բամբ» արմատից, որ նշանակում է «բարձր» (պարսկ. պամ, արաբ. պէմմ); իսկ «փանդիուն» նոյն ձայնով, կարելի է և նշանակութիւնով; գտնվում է յունարէնի մէջ. «փանդուա» յունարէն նշանակում է «քնար երեքադեան»¹⁾: Իսկ թնգական գործիքների մէջ աւելի յաճախ յիշվում է «ծնծղայն» ու «թմբուկը»: (Յայանի է՝ որ այս բոլոր նուագարանները իրանց գործածուելու տեղն ունէին: Մրդէն յիշեցինք որ բամբիուն վիպասանական երգերի սեպհական նուագարանն էր; Վնարը աւելի զուարճութիւնների ընկերական մեղմ յարաբերութիւնների մէջ պէտք է գործածուէր; փողը, վինը, փանդիուն ու թմբուկը ննջեցեալների ու զարկաւորութեան ժամանակ²⁾: Վժբաղդաբար, այս նուագարանները փառանոց կենդանի ձայնի եղանակների բնաւորութեան ու նրանց յատկութիւնների վրայ ոչինչ որոշ բան չենք կարող ասել: Այս միայն յայտնի է, որ, ինչպէս ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ, այնպէս էլ շայոց մէջ ուրախ նիւթեր բացատրող եղանակները թեթեւ և զուարթ պէտք է լինէին, իսկ տխուր դէպքեր բացատրողները՝ ծանր ու սրտաշարժ, ինչպէս էին, օրինակի համար, եղերամարց կամ ձայնարկու կուսանաց ողբերի եղանակները, երբ երգի

¹⁾ Տես նոր Բազիրը, Ե Ենեակի: 1836 և 1837: Է. 2. Folio. Է. 2. Ե. Ե. 1140 և 1067: Բ. հատ. Ե. 932. Փանդիուն, Githara, Pandura; ռուսերէն. банжара, банжурочье: Նշածդայիւք և փանդամբ և այլովք երգեցողական գործարանօք սազմոսել հրամայեաց. Սեկն. Վ. Լու: Դ. Է:

²⁾ Տես վերևը յիշուած տեղերը:

հետ ընկերանում էր մի անասկ ծանր ծափահարութիւն ու արտահայտւում էր: Պարն ու կաքան էլ, հանգամանքների նայելով, զանազան բնաւորութիւն ունէին: Կաքանը կարելի էր առանձին իբրեւ «կաքաք» (թուշտեղով պարել) և «կայթք» (ոտները ու ձեռքերը խփելով պարգալ), կամ բազմութեամբ շրջան կազմելով՝ իբրեւ «պար» կամ «պարանցիկք» ¹⁾:

Յետեան Պալատնեան, «Պատմութիւն Հայոց գրականութեան», հատոր առաջին, բանասիր գրականութիւն, Քիֆլիզ, 1865, 12-եան է. է. 259:

¹⁾ Գ. Մ. Լափնը (Ուէպը Հայ. եր. 97) «պար» բառին լոկ «շրջանի» նշանակութիւն տալով սխալմամբ կարծում է, թէ «Լճրգը ցոց և պարուց» ոչ այլ ինչ յայտ առնէ, բայց եթէ երգը գուտանաց և երգչաց վէպս ասողաց ժողովրդեան, «զնոքաք պար առելը»: Մենք ընդունում ենք, որ ցոց երգերը գուտանների ասած երգերը լինին, որոնց նիւթը մի և նոյն ժամանակ ներկայացվում էր ժողովրդի առաջ, և շատ կարելի է, որ, այդպիսի առիթներում, ժողովուրդը գուտանների չորս կողմը պար բռնում լինէր; բայց այս էլ անսարակոյս է, որ, «իրանք երգիչները ասելիս, մի և նոյն ժամանակ պար էին գալի»:

Վ Ո Ղ Թ Ա Ն Ե Ր Վ Ե Ր:

Հայկական անգիր մատենագրութիւնը, մեզի ուրիշ նշանակութեան արժանի աւանդ մը հասուցած չէ, բայց եթէ քանի մը Վողթան երգեր: Ինչպէս { } ունաց մէջ Հագնեբգուք, ասանկ ալ Հայաստան ունեցեր է իր երգիչները, մանաւանդ Վողթան բարերբ ու գինաւէտ գաւառին մէջ, որք իրենց բանաստեղծական աշխուժովը հին ատենէն 'ի վեր համբաւ ստացան: Ի՞նչնց հանճարոյն արգասիքն են այն երգերը, կամ երգոց քանի մը կտորուանքը, որ մեր ձեռքը հասած են: Եւս երգերը, այլ և այլ ժամանակաց դէպքեր ու անցքեր մեզի յիշատակելուն համար, այլ և այլ ժամանակ ունեցած են իրենց յօրինուածը: Նշանազան ժամանակ յօրինուած երգեր, տարակոյս չկայ, որ զանազան երգիչներ ու հեղինակներ սնեցած են: Բայց, որովհետեւ ասոնց բուն անուանքը, պատմութիւնը ինչուան մեզի հասուցած չէ, ուստի և ընդունայն աշխատանք է անոնց բուն հեղինակը փնտռելու համար յոգնիլ:

Սակայն այս երգերուն նիւթը յայտնի կը ցուցնէ, որ ոչ բուրմերէ, և ոչ անոնց ազդեցութեան տակ անձինքներէ, կրօնական հանգէսներու մէջ կամ բազմաթիւ առջև երգեցուցելու համար շինուած են, այլ այնպիսի անձինքներէ յօրինուած, որոնց առջև ար-

1) Վողթն, Վողթնաստան, Վողթն գինեւէտ նահանգ, (область) ին Հայաստանի, պարունակումներ իւր մէջ յետագայ ականաւոր տեղերը: Որդուատ (Որդուպատ), Երասխ (Երազ) գետի վրայ, որ այժմ ունէ 200-ի չափ հայ գերդաստուն; Եգուլիս, ունէ 300-ի չափ հայ գերդաստուն; ին Զուլա, կամ Շուլայ, Երասխէն մօտ; Կանանք, Կիրան և Սալարին: Վողթն պատկանումներ մերթ Ստորաբական և մերթ Սիւնեաց իշխանութեանց: Եգուլեցւոց կոչումն «զոկ», որ նշանակում է «վիպասան», рабодѣ.

քունիք անգամ գոց չեն, և թերեւ աղաւաղ ցեղին վարձուած քերթողներ են, որոնց պարաքն էր նոյն ցեղին մէջ հաշակուած քաղութեանց և առաքինութեանց գովարան ըլլալ:

Որչափ ալ ազգերնուս հեթանոսութեանը ժամանակ յօրինուած են այս երգերը, բայց անոնց գործածութիւնը՝ դեռ ինչուան քրիստոնէութեան հինգերորդ դարը կը տւէր: Այս կարծեաց ստուգութեան երաշխաւորութիւնը՝ Խորենացւոյն խօսքերուն մէջ ունինք, որ, նոյն երգերը մէջ բերելուն ժամանակ, միանգամայն կը զրուցէ, թէ անոնց գործածութիւնը դեռ ևս կը լսուի Այոց Վողթան գաւառին բնակչացը քով: Բիւզանդ ալ, չորրորդ դարուն քրիստոնեայ, բայց իրեն աստուածաւանդ կրօնիցը անհաւատարիմ, Այաստանին համար կը զրուցէ, մեղադրելով, թէ «Վիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեան սիրեցեալք և նմին հաւատացեալք և 'ի նոյն հանապազորդեալք»: Ինչուան Սագիստրոսի ժամանակ՝ դեռ այս երգոց գործածութիւնը կար. և ինքը մէկ հատուած մը մէջ կը բերէ, զոր, իր ժամանակին, գիւղականացը բերնէն լսած էր:

Բանաստեղծական քնարը թէպէտև այլ և այլ ձայներ ունի, սակայն մեր ազգին մէջ երևեցած երգերը՝ պարզապէս պատմական երգեր են. և մեր նախնեաց լեզուովը «վէպք», «վիպասանութիւն», «վիպագործութիւն» և «թուելեաց երգեր» կը կոչուին:

Ամառօտիւ մը քննենք այս բառերուն նշանակութիւնը:

Ս. Լմինեանը՝ և Բաղմավիպին մեջ հրատարակեալ յօդուածին հեղինակն կը համարին, թէ Խորենացւոյն «Նրգ վիպասանաց» կոչածը, ամբողջ բանաստեղծութեան գիրք մըն էր Պարսից Շահնամէ վիպասանական գրքին նման, և յորում մեր հին ազգային քերթողքը՝ Այոց թագաւորաց պատմութիւնը աւանդած էին: Ինչուան Վրիստոսի վեցերորդ դարը՝ այս երգերը պահուած էին, և ժամանակին մարդկանցը մէջ 'ի էիր առնուած: Կը վկայէ Խորենացին. «Վայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ուլիպ... որում և Պարսից մասեանքն վկայեն և «երգն վիպասանաց»: Ուրիշ տեղ մըն ալ. «Նրառաշխի վերջնոյ գործք բազում ինչ յայտնի են քեզ 'ի վիպասանացն, որ պատմին 'ի Վողթան»: Նրորդ տեղ մըն ալ. «Այս ամայն յայտնի են քեզ յերգս վիպասանաց»: Այս խօսքերը ամենէն տարածիչն չեն ձգեր, թէ կային այնպիսի երգեր, և անոնց կիրաւութիւնը յաճախած մինչև յաւուրս Խորենացւոյն:

Բայց իրեն պատմութեանը մէջ յիշուածները միայն մէկ քանի մը կտոր բան ըլլալով, կրնանք տարակուսիլ, ուստի աւելի հստակութեան համար հարկ է, որ մէջ բերենք Խորենացւոյն գրոց մէկ հատուածը, որով ամէն տարակոյս կը վերցուի: Այսին զի Խորենացին, Սարաց աշխարհէն բերուած գերեացը ստորագրութիւնն ընելէն ետքը, կ'աւելցընէ. «Եստենն զայս ճշմարտապէս և թուեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարգիկ կողման գինաւէտ գաւառին Վոդթան, յորս պատմին բանք զԱրտաշէսէ և զորդոց նորա, յիշելով այլաբանաբար և զգարմիցն Մօգահակայ, վիշապազունս զնոսա կոչելով: Այլ և ճաշ, ասեն, գործել Արգաւանայ 'ի պատիւ Արտաշէսի, և խարդաւանակ լեալ նախ 'ի տաճարին վիշապաց: Այլ և Արտաւազդայ ոչ գտեալ, ասեն, քաջի որդւոյն Արտաշէսի՝ տեղի ապարանից՝ 'ի հիմնանալն Արտաշատու նոսանց, ասէ, գնաց և շինեաց 'ի մէջ Սարաց զՍարակերտ, որ է 'ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի Շարուրայ: Այլ և ասենչայ, ասեն, Սթանիկ տիկին տենչանս՝ զարտախուր խաւարտ և զտից խաւարծի 'ի բարձիցն Արգաւանայ:»

Խորենացւոյն այս հատուածին մէջ՝ այլ և այլ գործողութեանց յիշատակութիւնք կան, որոնք այլ և այլ անձանց և ժամանակներու կը վերաբերին: Անոն Մօգահակայ Անոյշ կնիկը և անոնց սերունդքը կը յիշատակուին, որոնք, ինչպէս յայտնի է, Վրիստոսի թուականէն գրեթէ վեց դար առաջ կ'իյնան. կը յիշատակուի Արգաւան Սեդացի, որ Արտաշէսի պատուոյն համար ճաշ մը տուաւ և միտք ունէր, այն ճաշուն ժամանակ, դաւաճանութեամբ դարանիլ անոր կենացը: Այլի դէպքին և ասոր մէջ՝ գրեթէ եօթն հարիւր տարուոյ տարբերութիւն կայ: Կը յիշուի Արտաշէսի Արտաւազդ որդին, ու նոյն թագաւորին Սթանիկ կնկան վրայ զըոյցք կ'ըլլան:

Այսչափ իրարմէ հեռու ժամանակաց և անձանց պատմութիւնները ամփոփող երգերը՝ տարակոյս չկայ, որ չէին կրնար համառօտ բաներ ըլլալ: Ասիկայ որչափ ալ ենթագրուած ճշմարտութիւն մը սեպուի, սակայն ճշմարտանման ըլլալով, իրաւամբ բնութեան առիթ եղած, ու գրեթէ ստոյգ սեպուած է:

Երկու տեսակ ազգային պատմական երգեր կային. սմանք «Վեպտանաց երգք» կը կոչուէին, ոմանք ալ «Երգք թուեցեաց»: Ասոնք այլ և այլ տեսակ նիւթեր բովանդակելով, ոչ միայն մեր երկ-

րին՝ այլ նաև Սարաց ու Պարսից և Լսորեստանեայց աշխարհին յատուկ աւանդութիւններ կը բովանդակէին:

Եւսոնց մէջ առաջին կը սեպուին այն երգերը, որոնց մէջ մեր քաջ թագաւորաց ու զօրավարաց արութեան ու նշանաւոր գործոց յիշատակութիւնը կ'ըլլայ: Երկրորդ այն երգերը, յորս Սարաց և Պարսից վրայ խօսք կ'ըլլայ, և երրորդ անոնք, որոց մէջ Լսորեստանեայց աւանդութիւնները կը տեսնուին:

Լուսիններուն կարգէն է՝ Լշրուանդեան Տիգրանայ վրայ երգութիւնները, որ շայկաղն թագաւորաց մէջ ամենէն աւելի սիրելագոյնն էր, ու ոչ միայն արտաքին ու ներքին բարեմասնութեամբ, այլ և իր քաջութիւններով իր ժամանակին ազգային բերթողացը երգերուն և աշխուժին առիթ տուած: Խորեանացին, որ նոյն թագաւորին վրայ սքանչացողներէն մէկն է, կը պատմէ անոր ձեռքով շոյաստանի մէջ եղած տեսակ տեսակ բարեկարգութիւնները, (Յունաց ազգը հարկատու ընելը, Լժդահակայ հետ խնամենալը, ու ետքը անոր գէմ պատերազմիլը, զինքն սպաննելը, ու բոլոր թագաւորական ընտանիքը գերելով՝ Լշրասի գետին քով բնակեցընելը զանոնք, մասնաւոր քաղաքներ ու տեղեր տալով անոնց: Լսս տեսակ տեսակ դիպուածոց վրայ իրենց քնարը նուիրած են Վողթան երգիչները, որոց բանաստեղծութեան համառօտութիւնն է զոր Խորեանացին մէջ կը բերէ. «Օ՛ւայս՝ և որ այլ այսպիսիք բազումք՝ եւրեր մերոյ աշխարհին խարտեաշս այս և աղերեկ ծայրիւ հերաց Լշրուանդեան Տիգրան. երեսօք գունեան և մեղուակն, անձնայն և թիկնաւան, առդգաբարձն և գեղեցկոտն, պարկեշտն 'ի կերակուրս և յըմպելիս և 'ի խրպխճանութիւնս օրինաւոր. զորմէ ասէին 'ի հինն մեր որք բամբուսմ. երգէին, լինել սմա և 'ի ցանկութիւնս մարտիոյ չափաւոր. մեծիմաստն և պերճաբան, և յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի... Լժդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի, զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կըբւեր: Ոչ ընդ լաւագոյնսն խանդայր, և ոչ զնուաստսն արհամարհէր. այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր՝ զխնամոցն իւրոց 'ի վերայ տարածել զզգեստ»:

Պատմութիւնը կ'աւանդէ, թէ Լշրուանդեան Տիգրանը երեք որդիք ունեցաւ. Վար, Տիրան և Սահագն, և թէ ասոնց մէջ ամենէն հաշտեալորը իր քաջութեամբը եղաւ Սահագն. և իր արութեանցը վրայ զարմացող շոյաստան աշխարհը և անոր դրացին

Վրաստան՝ աստուածոց կարգը դասեցին զինքը: Վողթան երգողաց
ալ իր յիշատակին ընծայած գովաբանութիւններէն՝ հետեւեալ տո-
ղերը պահած է խորենացին.

«Երկներ երկին և երկիր.
Երկներ և ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր.
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.
Վա հուր հէր ունէր.
Վա թէ բոց ունէր մուրում,
Եւ աչկուկն էին արեգակունք»:

Въ мукахъ рожденія находились небо и земля;
Въ мукахъ рожденія лежало и пурпуровое море;
Море разрѣнилось красненькимъ тростникомъ;
Изъ горлышка тростника выходилъ дымъ;
Изъ горлышка тростника выходило пламя;
Изъ пламени выбѣгалъ юноша,
У него были огонь—волосы,
Борода была изъ пламени,
А очи словно два солнышка.

Русскій переводъ Исторіи Моисея Хоренскаго (стр. 70).
Н. Эмина. Москва. 1858г. 8°. Стр. 388. II. 3 рѣб.

Եւս երգը՝ իր ականջովը լսած է նոյն ինքն խորենացին, ինչպէս
պատմութեանը մէջ կ'աւանդէ:

Վահագնէն ետքը՝ Վողթան երգողաց քնարին ու քերթողա-
կան ոգւոյն առիթ տուած է Երտաշէս Բ: Եւս քաջ ու սիրելի
Թագաւորին կենաց այլ և այլ պարագաները՝ առատ նիւթ կրնային
մատակարարել, ինչպէս արդեամբք ալ մատակարարած են նոյն ազ-
գային քերթողաց: Հետեւեալ տողերը՝ պատառիկ կրնան սեպուիլ
այն քերթուածոց, և որոնք մասունք են անշուշտ ընդարձակ ոճով
գրուած գեղեցիկ երկասիրութեան մը.

«Հեծաւ արի արքայն Երտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ.
Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,

Եւ անցեալ՝ որպէս զարեաւի սրբաթեւ՝ ընդ գետն,
Եւ ձգեալ զսփէզ շիկափոկ պարանն՝
Ի նկեց ի մէջ օրորդին Ալանաց.
Եւ շատ ցաւեցոյց ըզմէջ փափուկ օրորդին,
Արագ հասուցեալ ի բանակն իւրս:

Нужественный царь Арташесъ сѣлъ на красиваго воронаго (коня);
И вынулъ арканъ изъ красной кожи съ золотымъ кольцомъ,
И пролетѣлъ быстрокрылымъ орломъ чрезъ рѣку;
И бросилъ арканъ изъ красной кожи съ золотымъ кольцомъ,
И обхватилъ станъ царственной дѣвы Алановъ,
И причинилъ сильную боль стану нѣжной царственной дѣвы,
Быстро увлекая ея въ свой лагерь.

Въ томъ же переводѣ Монсея Хоренскаго, стр. 22,

Այս գեղեցիկ ու ընտիր երգը՝ բանաստեղծական պլաբանութիւն մըն է այն դէպքին, զոր Խորենացին իր Պատմութեան գրոցը մէջ կ'աւանդէ: Արտաշէս հասաւ իր փափաքին. Ալանաց աշագեղ գուստորը՝ Սաթենիկ, որ իր երեսաց վայելչութեամբը՝ արիւնջուայ պատերազմաց մէջ գրաւեր էր քաջին Արտաշէսի սիրտը. Հայաստանի Թագուհի եղաւ, ու արքայն՝ իր սիրոյն ու մեծութեանը և հարըստութեան արժանի հարսնիք մը ընել տուաւ անոր պատուոյն: Այս մեր խօսքին հաւատարիմ վկայութիւն են Վոդլման երգողաց հետեւեալ տողերն.

«Տեղ սպիտակի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշէսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն»:

Золотой дождь шелъ на свадьбѣ Арташеса;
Жемчужный дождь лился на свадьбѣ Сатиника.

Монсей Хоренскій, стр. 122.

Սակայն պսշափ փառքով, ու մարգարի ու ոսկւոյ վրայ կոտիւղով Արտաշէսի արքունիքը մտնող Սաթենիկը՝ նոյն արքունեաց մէջ միշտ բարեբաստութիւն չկրցաւ գտնել, ու, ինչպէս պատմութենէն կ'երևնայ, իր հասակը, գեղեցկութիւնն ու բարքը այլ և այլ հակառակամարտ կրից խաղալիկ եղան: Իր քաջութեամբը մերձեկայ ու քրքացի ազգաց սրտին մէջ վախ ձգող Արտաշէսը, չկրցաւ իր արքունեացը մէջ եղած խռովութեանց դէմ առնուլ: Եւ, այն ինքն

Սթեփանիկ՝ աւելի իր ներքին բերմանցը, քան պարտաւորը հնազանդելով, իր փեսային տանը մէջ՝ Արտաշէսին գորսս անձի խնդիր ելլելով, քաջին Արգամայ, թէ զԱրտաշէս թագաւոր և թէ անոր որդիքը նախանձորդ ու թշնամի կը յարուցանէր ոչ միայն իր անձին՝ հապա նաև Արգամայ, ու մէկ կրքի մը պատճառաւ՝ բոլոր արքունեաց և աշխարհին խաղաղութիւնը՝ տակնուվրայ կ'ըլլայ։ Անշուշտ այս կիրքն ու սէրը կ'ակնարկէին՝ վիպասանաց երգերէն մը նացած այս սողերը։

«Տենչայ Սթեփանիկ տիկին տենչանս

Օ, արտախոյր խաւարտ եւ զտից հաւարծի

Ի բարձիցն Արգաւանայ»։

Царица Сатинникъ сильно горѣла желаніемъ носить діадиму Ар-
гавана и возлѣзаетъ на подушкахъ его.

Въ переводѣ Мовсея Хоренскаго стр. 69 и 114
примѣчаніе на стр. 272—274..

Այս երգին մէջ յիշուած Արգաւանը՝ էր նա ինքն Արգամ, որ իր իմաստութեանն ու քաջութեանցը համար՝ շայոց թագաւորներուն երկրորդը սեպուած էր, ու անոնցմէ այլ և այլ պատիւներով և արտունութեամբք փառաւորուած։ Ասիկայ օր մը զթագաւորն Արտաշէս իր կոչնոցը հրաւիրեց, և այն ուրախութիւնը՝ թշնամութեան առիթ կարծուելով՝ սպաննուեցաւ, ու թագաւորական հրամանով տունը տեղը այրեցաւ, և ընտանիքն ալ ջնջուեցան։

Արտաշէս՝ Սարաց ազգին զօրութիւնը խորտակելէն ետքը, շուրջմայեցոց հարկ տալը դադարեցուց, Վոմէտիանոս կայսրն ալ զօրք ժողովելով՝ եկաւ շայաստան. Ռասնն Վաւառին հովտացը մէջ երկու բանակներն իրարու զարնուեցան. և յաղթութեան պարծանքը շա-յերը ժառանգեցին։ Այն պատերազմին մէջ քաջութեամբը անուանի հանդիսացաւ Սմատ, որուն համար կը զրուցէ Խորենացին, թէ ծերութեանը հասակին մէջ՝ պատերազմական արուեստին մատուցած փորձառութեամբը չերիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճա-կասն»։

Ասանկ քաջ պատերազմող մը իր արութեանցն ու սրտին ար-ժանի գրուատանքը գտած էր ազգային երգոց մէջ, որոնք զարմանքով կը յիշատակէին իր տուած պատերազմունքը, ու հնացեալ հա-սակին մէջ՝ նոր զէնքերով շայաստանի փրկութեան առիթ ըլլալը։

Մահը, որ աշխարհի տեսարանաց մէջ ամենուն վարագործը կը գոցէ, Լճոտաշէտի բազմափորձ կենաց տեսարանն ալ պիտի գոցէր: Ս'երջին անգամ աշուրները փակելուն ժամանակ՝ դեռ ևս կարօտ կը բաշեր իւր հայրենեացը. կը փափաքէր կրկին անանել իր հայրենեաց վայելչութիւնը, ու այն սրտառուչ տողերը կ'արտասանէր, ըր Մագիստրոս իր ժամանակացը բերնէն լսած է, և որ հնութեան մէն հետքը կը կրէ իր վրան.

«Մայր քնձ զծուխ ծըխանի
Եւ զառաւօտըն նաւասարդի.
Չվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց.
Ս'եք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք»:

Լսանկ մեռաւ Լճոտաշէտ: Սակայն իր քաջութեանցն ու հայրենասիրական ջանից երախտապարտ երեցաւ շայաստան: Լննման թագաւորին մահը աղի արտասուօք լալէն ետքը, շատերը, ժամանակին հեթանոսական սովորութեանը համեմատ, չուզեցին իրմէն բաժնուիլ նաև 'ի մահուանն, ու ողջ ողջ ինքզինքնին կը թաղէին: Լճոտաշէտին Լճոտաւազդ որդին, որ հօրը յուղարկաւորութեան ներկայ էր, ու ետքը անոր թագաւորական ամօտը պիտի ժառանգէր, հօրը եղած պաշտօն փառաց ու պատուոյն վրայ նախանձեցաւ. անոր դիակնայեալ մարմնոյն եղած պատիւն իրեն իշխանութեանը պզտիկութիւն մը ենթադրեց, ու դժկամակելով մը ըսաւ հօրը.

«Ս'ինչ դու գնացեր, եւ զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարաք.
Եւս աւերակացս ճրպէս թագաւորեմ»:

Ты ушелъ и унесъ съ собою всю нашу землю:

Какъ же мнѣ царствовать надъ развалинами т. е. надъ чѣмъ же и надъ чѣмъ мнѣ царствовать?

Լսա նախանձու արգասիք խօսքերուն վրայ նեղանալով, Լճոտաշէտ, անինց զինքն ու ըսաւ.

«Դու յորս հեծցիս յԼճատ ի վեր ի Մասիս,
Չքեզ կալցին քաջք, տարցին յԼճատ ի վեր ի Մասիս,
Լնդ կացցես, եւ զլոյս մի՛ տեսցես»:

Если ты победишь на охоту на свободный Моксей,
Тебя захватят души, повлекут на свободный Моксей;
Тамъ останешься и свѣта не увидишь болѣе.

Въ переводѣ Моксея Хоремскаго, стр. 180.

Ըս անէծքին հետեանք իր սեպուին Լրտաւազդայ մահոտն
պարագաները, զոր աւանդած է մեզի պատմութիւնը:

Լրտաւազդայ ոչ միայն մահը՝ այլ նաև ծնունդն ալ առասպե-
լեօք շէ կը ներկայացընեն մեզի Վողթան երգիչք: Ընոր անհան-
դարտ ու խռովայոյզ բարքը տեսնելով, որ անարժան էր արքունեաց,
և մանաւանդ Լրտաշխի արքունեացը, այլաբանելով կը զրուցէին,
թէ «Վ իշապազունք գողացան զմանուկն Լրտաւազդ, և դե փոխա-
նակ եղին»:

Կարծես թէ Լրտաւազդայ կենաց այլ և այլ հանդամանքը՝
կ'արդարացընեն վիպասանից այս քերթողական ենթագրութիւնը:
Իր անձնահաճ ու նախանձոտ բարքովը բոլոր թագաւորական տոնը
տակնուվըայ ըբաւ. իր հօրը սիրտը ցրտացուց յ'Լրդամայ, ու անոր
պատիւը ինքը յափշտակեց՝ թագաւորութեան երկրորդական աթո-
ռը: Եւ, խախտեցաւ նաև Սմբատ սպարապետին վրայ, ու անոր եղած
արժանաւոր պատուոյն չկարենալով համբերել, ետէէ եղաւ զինքն
սպաննելու. բայց իրեն վախճանին չկրցաւ հասնիլ: Վասն զի Սմ-
բատ, իմանալով անոր միտքը, թողուց չայոց սպարապետութիւնը,
ու Լսորեստանեայց կողմերը գնաց իր բնակութիւնը հաստատելու:

Լսպիսի բարուց տէր Լրտաւազդը՝ չկրցաւ երկար ատեն վա-
յելել իր թագաւորական իշխանութիւնը: Երկու տարիէն ետքը
Սասիս լեռան վրայ որսալու ժամանակ, մեծ ու խոր վհի մը մէջ
ինկաւ: Եւ, ասպելն ու երեւակայութիւնը, իրենց ատելի թագաւորին
անակնկալ կորուստը ուրիշ կերպով մեկնաբանելով, զրուցեցին թէ
Լրտաշխի անէծքը՝ որդւոյն վրայ իրենց արդիւնքն ունեցան. վասն
զի ազատ՝ Սասեաց քաջերը հասան, բռնեցին, ու երկրթի շղթա-
ներով կապկըպելով, այրի մը մէջ փակեցին զինքը. միայն իր եր-
կու հաւատարիմ շները չկրցան բաժնուիլ իրմէն, այլ միշտ շղթա-
ները կը կրծեն, զանիկայ բանտէն ազատելու համար:

Վողթան երգողաց հատուածներէն է նաև հետեւեալ երգը՝
Վարդգեսի վրայ երգուած, որ առաջին Տիգրանոյ քեռայրն էր,
Լրտիմէդ քաղաքին շինուածքին համար:

Հատուած գնացեալ յ՝ արգգէս մանուկն ի Տուհաց քառաւէն
ըզՔասաղ գետով:

Եկեալ նըստեալ զՏրէշ բըլբով, զՄարիմէդ Վաղարշապատ,
ըզՔասաղ գետով:

Կսել կոփել զգուռն Երուանդայ արքայի:

Отдѣлился юный Вардгесъ, отправился
Изъ области Туха къ Касахъ рѣкѣ,
Пришелъ, поселился на Шрежѣ холмѣ
Близъ города Артимада у Касаха рѣки,
Чтобы тесать и ваять врата Еруанда царя.

Въ переводѣ Моисея Хоренскаго стр. 134.

Ըսոնք են ահաւասիկ այն սակաւիկ՝ բայց մաաքրութեան ար-
ժանի Վողթան երգողաց հատուածներն, զորս Խօրենացիին աւանդած
է մեզի իր ընտիր պատմական երկասիրութեամբը:

Վնննք ասոնց արուեստը:

Տարակոյս չկայ որ ասոնք արձակ գրութիւններ չեն, բայց
Փանգամայն և ոչ այն չափը ունին, որ ընդհանրապէս մեր շատ
քերթող հեղինակաց յատուկ էր ու գործածական: Ոչ յունական
կամ լատինական արուեստին հետեւած են մեր երգիչքը, որոնք թեր-
ևս ծանօթութիւն ալ չունէին, և ոչ պարսիկ կամ արաբացի նմա-
նակն չափուն, որ դեռ երեցած չէր. այլ հին ազգաց մէջ գոր-
ծածական համեմատութեամբ ու թուականութեամբ վարուած, իրենց
այս երգերուն մէջ: Ըսանկ են ընդհանրապէս Երբայեցոց բանա-
ստեղծական սքանչելի հատուածներն, որ սուրբ գրոց մէջ կը տես-
նուին: Եւ թէ որ այս երկու ազգաց մէջ ինչուան հիմայ մնացած
բանաստեղծական հատուածները քննութեան առնուէք, խիստ մեծ
նմանութիւն մը կը տեսնենք արուեստի. այն արուեստին, զոր բնու-
թիւնը սորվեցուցած է այս ազգերուն: Ըննեց քերթութեան մէջ
գործածուած Չափականութիւնն ու Համեմատութիւնը կը տեսնուի
նաև մեր քերթողաց երգերուն մէջ: Ս'եր այս խօսքին ապացոյցը
յոյտնապէս պիտի նկատենք, եթէ ուզենանք այս երկու ազգացմէ
մացած բանաստեղծական հատուածները իրարու հետ համեմատել:
Պիտի լըսենք մեր Վողթան երգերը որ կը զրուցեն:

«Երկինքը երկինքն եւ երկիր,
Երկնէն եւ ծիրանի ծով...
Ընդ եղեգան փող՝ ծովս ելանէր,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր»:

ու զԵրայեայեացիս, որ Լյարմիր ծովուն վտանգէն ազատած, թմբուկ-
ներով ու պարերով կ'երգեն:

«Ըջ քոյ, տէր, փառաւորեալ է զօրութեամբ իւրով:
Ըջ քոյ տէր՝ խորտակեաց զթշնամին...
Պաղեցան որպէս պարիսպք՝ ջուրք,
Պաղեցան ալիք ի մէջ ծովուն»:

Ղարձեալ Ղերուբայ օրհնութեանը մէջ:

«Տէր, յելանել քոյ ի Սէիրայ,
Եւ ի չուել քում յանդաստանացն Եդովմայ,
Երկիր շարժեցաւ, եւ երկինք խռովեցան:
Երկինք շարժեցան յերեսաց Տեառն Ելովայ Սինայի,
(Երեսաց Տեառն Եստուծոյ Իսրայելի»:

«Կապուտ երանգոցն Սիսարայ,
Կապոյտ երանգոցն գոյնագոյն նկարուց,
Կարօտ պէսպէս նկարուց,
Եւն էր պարանոցին նորա կապուտ»:

Եւս երգողը չափուն մէջ թէպէտ և կատարեալ ազատութիւն մը
կը տեսնուի, բայց տարակոյս չկայ, որ այն ազատութիւնն ալ իւր
քերթողական չափուն մէջ մնալու համար սահման մը ունեցաւ, որ
մեզի համար դեռ բացայայտ չէ:

«Պատմութիւն Հայերէն Գրութեանց (գրականութեան). Հին մատենագրու-
թիւն: Հ. Գաբրիէլ Զաբարանալեան: Վենետիկ: 1865: 16-ծաւ: Ե. Ե. 20 և
649: «Վէպք Հնոցն Հայաստանի»: Մկրտչի Էմին: Մոսկովա: 1850: «Պատմու-
թիւն մատենագրութեան Հայոց»: Հ. Յովսէփ Գաթրճեան: Վենետիկ: 1851:
16-ծաւ: Ե. Ե. 62, մանր տիպ:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՀԱՊԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐ, ՇԱՐԱՊԵՆՆԵՐ, ՄԵՂԵԳԻՆՆԵՐ ԵՒ ՅԱՂԵՐ:

1

Տէր ողորմա, Տէր ողորմա, Տէր ողորմա,
Տէր ողորմա, Տէր ողորմա:

Ըճի Ըստուած հարցն մերոց,
Որ ապաւէնդ ես նեղելոց;
Հաս օգնութիւն ծառայից քոց,
Ընօգնական ազգիս Հայոց ¹⁾:
Տէր ողորմա, Տէր ողորմա, Տէր ողորմա:

Սիջնորդութեամբ որբոյ խաչիդ
Եւ անարատ սուրբ ծնողիդ,
Ռիշեա զհեզումն արեան Փրկչիդ,
Եւ 'ի խնդիր փոքու հօտիդ:
Տէր ողորմա, Տէր ողորմա, Տէր ողորմա:

Օ՛ր գիտացաք մեք հաւաստեալ,
Որ չափ մեղաց մերոց լցաւ,
Ուստի Տէրդ մեր բարկացաւ.
Ըռ 'ի խրատել զմեզ զարթեալ:
Տէր ողորմա. Տէր ողորմա, Տէր ողորմա:

¹⁾ Ոմանք, այս տողը փոխելով, երգումեն.
«Ը եր օգնական ազգիս Հայոց»:

Լճդ անկանիմք առաջի քոյ,
 Գոչեմք մեղայ Տեառնդ մերոյ,
 Դարձո 'ի մէջ զցասումն քոյ,
 Սոսն անսպառ գթութեան քոյ:
 Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա:
 Սիմէոն կաթուղիկոս ամենայն Հայոց.

(Յ աւելում Եւրոպայի):

Ի քէն հայցեմք մեզ օգնութիւն,
 Լսենասուրբ Երրորդութիւն;
 Տուր աշխարհիս խաղաղութիւն,
 Վրիստոնէից ազատութիւն (հաստատութիւն):

2

ԽԱՅԻ ՔՈ ՎՐԻՍՏՈՍ ԵՐԿԻՐԱԳԵՆՆԵՄԻՐ:

ՍԻՍԳ ՈՒՐԻՍՏՐ ԳԻՇԵՐԻՆ

Խաչի քո Վրիստոս¹⁾ երկիրպագանեմք, և զսուրբ մասնութիւնդ քո մեծացուցանեմք, և զսուրբ շարճարանսդ քո փառաւորեմք: Եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Վրիստոսի Լստուծոյ մերոյ, վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչի իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի: Սուրբ Լստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ մատնեցար վասն մեր, օղորմեա՛ մեզ (Լսպէս երիցս կրկնելով):

Փառք սուրբ խաչիդ, ալելուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալելուիա; շարճարանացդ, ալելուիա: Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերաց: 'Ի պաղոյ, ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա:

¹⁾ (Հիսուս (Jesus, Ісусъ), բառ եբրայեցւոց (հրեացոց, ջհուդի). «եաշուա» նշանակումէ փրկիչ: Հարմարութեամբ մեկնումն յունաց «եադրոս» բառից, այսինքն «բժիշկ»; այս պատճառաւ «Տօնակ». սասած է. «Հիսուսն փրկիչ, և Բժիշկ ասի»:

Վրիստոս, յունարէն «խրիստօս», (Christus, Христосъ) նշանակումէ «օծեալ»; եբրայերէն «մեսիա»:

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալէլուիա; շարշարանացդ, ալէլուիա: Փառք և երկրպագութիւն հօր և որդւոյ և սրբոյ հոգւոյն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սուրբ մատնութեանդ, ալէլուիա; շարշարանացդ, ալէլուիա:

Իսաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք: Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի և գաւազան զօրութեան հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք: Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

ՕՒՍԳ ՈՒՐԻՍԹԻՆ

Իսաչի քո Վրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ շարշարանացք և մծացուցանեմք, և զսուրբ խաչելութիւնդ քո փառաւորեմք: Եկաք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Վրիստոսի Մատուոյ մերոյ. վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչին իւրոյ շնորհաց պարգևս աշխարհի: Սուրբ Մատուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ խաչեցադ վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ: (Մայպէս երիցս կրկնելով):

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; շարշարանացդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա: Աշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց: 'Ի պաղոյ, ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լըուցեր զնոսա:

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; շարշարանացդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա: Փառք և երկրպագութիւն հօր և որդւոյ և սուրբ հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; խաչելութեանդ, ալէլուիա:

Իսաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք: Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի և գաւազան զօրութեան հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք: Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդդէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

ԵՒՅԻ ՌԻՐՈՍԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՒ ՀՈՐԵՍ ԵՒՐԵՕՑՈՒՆ:

Խաչի քո Վրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ Խաչելու-
Թիւնդ քոյ մեծացուցանեմք և զսուրբ Թաղուճիդ քո փառաւորեմք:
Եկալք հաւատացեալք երկիրպագեսցուք Վրիստոսի Մատուծոյ մերոյ,
վասն զի եկն 'ի ձեռն Խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի:
Սուրբ Մատուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ Թաղեցար
վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ (Մայսէս երիցս կրկնելով):

Փառք սուրբ Խաչիդ, ալէլուիա; Խաչելութեանդ, ալէլուիա;
սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա:

Վշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց և ետուր ուրախութիւն
սրտից մերոց:

'Ի պողոյ, ցորենոյ, գինւոյ՝ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա:
Փառք սուրբ Խաչիդ, ալէլուիա; Խաչելութեանդ, ալէլուիա;
սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա: Փառք և երկիրպագութիւն հօր և որ-
դոյ և սրբոյ հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից,
ամէն ¹⁾:

Փառք սուրբ Խաչիդ, ալէլուիա; Խաչելութեանդ, ալէլուիա;
սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա:

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն, սովաւ ամենեքեան
զքեզ բարեբանեմք:

Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի, և գաւա-
զան զօրութեան հաւատացելոց, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբա-
նեմք:

¹⁾ Մէն (է) տառով) ինչպէս եբրայեցոց կամ արաբացոց բառ
(amen, آمين) պարբերութեան, կամ խօսքի վերջումը, նշանակումէ.
«Մո՛ւ այդպէս է, և այդպէս եղիցի»: Հառ անգամ Թարգման-
վում է «եղիցի եղիցի», կրկնութեամբ վերջումը, «եղիցի, եղիցի»:
Խօսքի սկզբումը նշանակումէ. ստղոգ, արդարեւ, ճշմարտապէս, այս
այսպէս է, և այսպէս լինիցի: Մէն ասեմ ձեզ; ամէն ամէն ասեմ
ձեզ:

«Մէն» նշանակումէ. որպէս անսխալ ճշմարտութիւնն Մատուած:
«Մայսէս ասէ ամէն, վկայն հաւատարիմ և ճշմարիտ»: (Եպյա.
Գ. 14:

Մէն կամ ամէն, ամենի, ից. ած. համայն, ամենայն (Omnis, qui-
vis, universus, totus).

Մէն, գոյական. ամենայն ոք, և ամենայն իրք (Omnes, omnia).
«Ղրորժմ աստուածային նկարեալ 'ի գէմս ամենի»:

Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդգէմ թշնամւոյն, սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

ԶՈՑԻՎ ՈՌՈՒՅՈՑՈՒՆ:

Խաչի քո Վրիստոս երկիրպագանեմք, և զսուրբ Թաղմանդ քո մեծացուցանեմք, և զսուրբ յարութիւնդ քո փառաւորեմք:

Եկայք հաւատացեալք երկրպագեսցուք Վրիստոսի Մատուոյ մարդ. վասն զի եկն 'ի ձեռն խաչին իւրոյ շնորհեաց պարգևս աշխարհի:

Սուրբ Մատուած, սուրբ և հօր, սուրբ և անմահ, որ յարեար 'ի մեռելոց, ողորմեա՛ մեզ (Երիցս կրկնեա):

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա:

Նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց, և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց: 'Ի պողոյ ցորենոյ, գինւոյ և ձիթոյ իւրեանց լցուցեր զնոսա:

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա:

Փառք և երկրպագութիւն հօր և որդւոյ և սրբոյ հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա; սրբոյ Թաղմանդ, ալէլուիա; սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա:

Խաչն կենարար, որ եղև մեզ փրկութիւն. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

Որ 'ի հօրէ լուսոյ լոյս ճառագայթեալ 'ի յերկրի, և գաւազան զօրութեան հաւատացելոց. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

Որ լուսափայլ ծագմամբ հրաշափառապէս մեզ ցուցաւ 'ի յօգնութիւն ընդգէմ թշնամւոյն. սովաւ ամենեքեան զքեզ բարեբանեմք:

Պ Ի Ն Ե Ր Մ յ Ի Ն Ժ Մ Մ Ի

3

Ե Ր Պ:

Յիշեսցուք 'ի գիշերի զանուն քո Տէր:

Ըղեսեսցեն սիրտք մեր զբան բարի և լեզուք մեր պատմեսցեն զգործս
երկնաւոր Թագաւորիդ:

Ի մէջ գիշերի յարուցեալ խոստովանեսցուք զքեզ Տէր:

Օ, աղօթս մեր տացուք քեզ Տէր 'ի գաւիթս քո'ի մէջ նոր
Երուսաղէմի:

Ի գիշերի համբարձցուք զձեռս մեր սրբութեամբ առ քեզ Տէր:

Ի ձայն գոհութեան ամենայն հոգիք օրհնեցէք զՏէր:

Օ, արթիք փառք իմ, զարթիք, և ես զարթեայց առաւօտուց;
ալէլուիա ¹⁾:

Օ, արթիք ընդ զուարթունս, մանկունք վերինն Սիոնի, ալէլուիա:

Օ, արթիք, որդիք լուսոյ, 'ի յօրհնութիւն հօրն լուսոյ, ալէլուիա:

Օ, արթիք, փրկեալք արեամբ, և տուք զփառս փրկողին, ալէլուիա:

Օ, արթիք, նոր ժողովուրդք, նոր երգս առեալ նորագողին,
ալէլուիա:

Օ, արթիք, հարսունք հոգւով, սպասեալք գալոյ սուրբ փեսային,
ալէլուիա:

Օ, արթիք վառեալք լուսով ըստ իմաստուն սուրբ կուսանացն, ալէլուիա:

Օ, արթիք, պատրաստեցէք իւր լապտերաց, ջերմ արտասուս,
ալէլուիա:

Օ, արթիք և մի ննջէք, նման յիմար կուսից Նիդհէք, ալէլուիա:

Օ, արթիք, երկիր պազցուք և արտասուօք զայս ասացուք,
ալէլուիա:

Օ, արթիք, ընդէր ննջես Տէր, մի՛ մերժեր զմեզ իսպառ:

Երի Տէր օգնեա մեզ; տացուք անուանդ քում զփառս:

Եւթմ և յաւէտ շօր, և Որդւոյ, և սուրբ շողոյն, ամէն:

¹⁾ «Ալէլուիա» կամ «ալէլուիա» բառ եբրայեցոց «հալէլու-եա՛հ»:
Եւթմ նշանակում է. գովեցէք; իա, եա՛հ, նշ.— զՏէր կամ զԻն,
ալէլուիա. օրհնեցէք զՄատուած, կամ գովեցէք զՏէր (երգ փառա-
բանութեան):

Օւորթնացեալքս 'ի զբազմանէ գիշերային հանգստենէ:
 Շնորհացե մեղ մարգասէր Տէր մարթարուծիւն և 'ի սփոփանս
 եկեղեցւոյ:

Լհիւ և գողութեամբ կացցուք 'ի յաղօթս;
 Լիեալ խոստովանեսցուք զյանցանս;
 Լւ գացուք 'ի Վրիստոսէ զքաւութիւն և զմեծ զողորմութիւն:

Ներսէս Կլայեցի, Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց: ¹⁾

Պ Ի շ ե ր ա յ Ի ն ժ ա մ:

4

Երգ աղօթական 'ի դէմս սրբոյ Երրորդութեան, և իւրա-
 քանչիւրոյ գիմի Երրորդութեանն առանձնակի:

Առաւօտ լուսոյ,
 Լքեալն արդար,
 Լռ իս լոյս ծագեալ:

Ըղեռմն 'ի հօրէ, ²⁾
 Ըղեսա 'ի հօգւոյս
 Ըան քեզ 'ի հաճոյս:

¹⁾ Կոչեցաւ ևս շնորհալի; ծնաւ 1102 թ. փոխեցաւ առ Վրիս-
 տոս 1172 թ.: Լայս երգը Շնորհալին արար Հոռմկլայ բերդի
 պահապան Հայոց զինուորներու համար, որոնք, հայրենեաց ապա-
 հովութեանը հսկելու ստիպուած, գիշերային ժամերը (սհաթները)
 այս աստուածազգեցիկ երգով կ'անցուցանէին, ինչպէս Կիրակոս պատ-
 մագիրը վկայումէ: Շնորհալին Սագիստրոսի դստեր Լպիւրառ որ-
 դոյն զաւակն էր և կրտսէր եղբայր Վրիգորիս Կաթուղիկոսի:
 Տղայութեան հասակում մեծացաւ Վրիգորի վկայասիրի խնամօքը
 առկ; ետոյ Սեաւ լեւրան վրայ եղած Կարմիր վանքի առաջնորդ
 Սեփաննոս գիտնաւորի մօտ աշակերտեցաւ: Իւր եղբայր Վրիգորիս
 Կաթուղիկոսից ձեռնադրուեցաւ քահանայ, ետոյ եպիսկոպոս Է, նորա
 մահուանից առաջ, Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց: Հայաստանու
 Կաթուղիկոսների, քարուղիների, եկեղեցւոյ կառավարիչների, հեղի-
 նակների, անկեղծ և անձնանուէր հայրենասէրների մէջ երևելիներ-
 ներից մինն է: Ներսէս Կլայեցու կեանքը և գործերը շատ և շատ
 հետաքրքրական են և դաստիարակիչ:

²⁾ Հայ կաթուղիկները, իրանցից (չինովի), աւելացնումն «և յոր-
 դւոյ»:

Վանձդ ողորմութեան,

Վանձիդ ծածկելոյ

Վլտող զիս արա:

Վուռն ողորմութեան

Վաւանողիս բաց,

Վասեցո վերնոցն:

Երրեակ միութիւն,

Եղելոց խնամող,

Եւ ինձ ողորմա:

Օարթիր Տէր յօգնել

Օարթի ըզթըմրեալս,

Օււարթնոց նրմանել: ¹⁾

Լդ հայր անըսկիզբն.

Լսկից որդի,

Լ միշտ սուրբ հոգի:

Ընկալ զիս գրթած,

Ընկալ ողորմած,

Ընկալ մարդասէր:

Թագաւոր փառաց,

Թողութեանց տըւող,

Թող ինձ ըզյանցանս:

Ժողովող բարեաց,

Ժողովեա և զիս

Ժողովս անգրանկաց:

Ի քէն Տէր հայցեմ

Ի մարդասիրէդ

Ինձ բըժըշկութիւն:

Լ եր կեանք մեռելոյս,

Լ յոս խաւարելոյս,

Լ ուծանող ցաւոյս:

Խորհըրդոց գիտող,

Խաւարիս շնորհեա

Խորհուրդ լուսաւոր:

Մընունդ հօր ծոցոյ,

Մածկելոյս ստուերաւ

Մագեա լոյս փառաց:

Կենարար փրկիչ,

Կեցո ըզժեռեալս,

Կանգնեա ըզգլորեալս:

Հաստեա հաւատով,

Հաստատեա յուսով,

Հիմնեցո սիրով:

Ձայնիւս աղաչեմ,

Ձեռքս պաղատիմ,

Ձիր բարեաց շնորհեա:

Ղամբարամբ լուսոյ,

Ղեկավար ճարտար,

Ղօղեալս ամրացո:

Ղառագայթ փառաց,

Ղանապարհ ինձ ցոյց

Ղ'եպել 'ի յերկինս:

Սիածինըդ հօր,

Սոյժ զիս յառագաստ

Սաքուր հարսանեացդ:

Յորժամ գաս փառօք

Յահագին աւուրն,

Յիշեա զիս Վրիստոս:

Վորոգող հնութեանց,

Վորոգեա և զիս,

Վորոգ զարդարեա:

Շնորհատու բարեաց,

Շնորհեա զքաւութիւն,

Շնորհեա զթողութիւն:

Ուրախացո Տէր

Ոգւոյս փրկութեամբ,

Ոյր վասն եմ 'ի սուգ:

¹⁾ Վմանիլ:

Չար մըշակողին ¹⁾

Չար սերմանց նորին

Չորացո զպրտուղն:

Պարգևիչ բարեաց,

Պարգևեա իմոց

Պարտեացս թողութիւն:

Քուր շնորհեա աչացս,

Քերմ հեղուլ զարտօր,

Քընէլ ըզյանցանս:

Սեփնըդ քաղցու,

Սամ հոգւոյս արբո,

Սահ ցոյց ինձ լուսոյ:

Սէր անունն խոսու,

Սիրով քով ճմլեա

Սիրո իմ քարեղէն:

Սասն գրթութեան,

Սասն ողորմութեան,

Սերբասին կեցո:

Տենչալոյդ տեսեամբ ²⁾

Տուր ինձ յագենալ

Տէր խոսու Քրիստոս:

Բաբունդ երկնաւոր,

Բոտեա զաշակերտս

Բամից երկնայնոց:

Յօղ արեան քոյ Տէր

Յօղեա 'ի հոգիս,

Յնծասցէ անձն իմ:

Իւծեալս մեղօք

Իւծեալ աղաչեմ

Իւտել ինձ բարիս:

Փրկիչ բոլորից,

Փութա զիս փրկել

Փորձութեանց մեղաց:

Վաւիչ յանցանաց,

Վաւեա զօրհնաբանս

Վեզ երգել ըզփառս:

Լստուածածնին բարեխօսու-

թեամբն յիշեա Տէր և

ողորմեա:

Ներսէս Վարդգէս

¹⁾ Սենեակու ժամագրքում. «Չար մշակողին
Չար սերմանցն ուր յիս
Չորացո զպրտուղն»:

²⁾ Սենեակու ժամագրքում. «Տենչալ տեսեամբ»...

Վ Ի Ն Ե Ր Ա յ Ի Ն Ժ ա մ:

5

Այս ան անտարանաց մեծի ուրբաթուն:

Այսօր անձառ լուսոյն ծագումն, 'ի փրկութեան մեր կառա-
րումն խոնարհի 'ի վերնատունն, 'ի ստուերական առնից լուսն: նախ
քան զլնթրիսըն խորհրդոյ՝ օփածաւ զենջակ արկողն բուսոյ. և ջուր
առեալ ծառայաբար՝ զոտըս լուսնայր զաշակերտացն:

Լանին հօր փառաց լուսոյ՝ Պետրոս մերձիլ յոտս ոչ ներէր՝
այնմ ձեռաց, որոյ են գործք, երկնից երկինք և երկրաւորք՝ որով
կուրաց աչքք բացան, խողք և համբք արձակեցան՝ որ վերա-
ծեաց զինքն 'ի ծովէն, սաստեաց ալեացն՝ և լռեցին:

Վալսոյն ընտրեալ հօտին փոքուն՝ սպասէր զխորհուրդն ոչ գի-
տելոյ; որով դառնայր և հնազանդիւր, զոտս և զգլուխս մաքրել
մաղթէր; գլխոյս, ասէ, չէ ինչ պիտոյ՝ լուացումն ջրոյ զի լուացեալ է.
ոտիցդ պէտք են մաքրութեան՝ յօդիլ 'ի գլուխս սրբութեամբ:

Վաստուց իւրոց աշակերտաց՝ զոր նախ բանիւ վարդապետեաց,
այսօր գործով զծայրագոյն եցոյց յինքեան զխոնարհութիւն; սպա-
սաւորեալ հողեղինաց, այն որ անտեսն է հրեղինաց; տարեալ պաշ-
տօն իւր ծառայիցն, այն որ պաշտին 'ի սրովբէից:

Աթէ Տէրս, ասէ, էից, և վարդապետս բոլորից, զաշակերտացդ
և զծառայից զոտս լուացի 'ի հնոյ ազտից. միմեանց և դուք համա-
ընութեամբ ցուցէք զնոյն խոնարհութիւն, բարձրացելոյն 'ի կործա-
նումն, և անկելոյ ընութեանգ կանգնումն:

Օ, որ մաքրեցեր յաւազանին, մաքուր ձեռօք զոտըս նոցին,
և ուսուցեր խոնարհութեամբ յաղթող լինել չար հրպարտին. և
զիմ լըւա՝ զտիղմն մեղաց՝ աղաչանօք սրբոյ գնդին, և ըզգընացս ուղ-
ղեա՝ զոտին՝ խոնարհութեամբ ելեւք յերկինս:

Ներսէս Վալսեցի:

(())րհնուծիւն առաւօտու, ասացեալ յանմարմնոց, այլ և 'ի
կոստանդնուպօլսի սրբայ ժողովոյն 'ի Ղ'Մ (150)
Հայրապետաց:

Փառք 'ի բարձունս Մատուռոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, 'ի
մարդիկ հաճութիւն: Եւ օրհնութիւն քեզ 'ի բարձունս. օրհնեալ
ես Տէր Մատուռ մեր. օրհնեմք զքեզ և գովեմք զքեզ: Խոստո-
ւանիմք Տէր ըզքեզ. և երկիր պագանեմք քեզ. փառաւորեմք զքեզ;
դոհմեմք Տէր զքէն վասն մեծի փառաց քոց: Տէր Թագաւոր,
սուրբ երկնային Մատուռ և հայր ամենակալ: Տէր և Որդի Հօր
Փածին, Հիսուս Վրիստոս, և սուրբ Որդի Տէր Մատուռ՝ գառն
Մատուռոյ և Որդի Հօր, որ առեր ըզմերս 'ի կուսէն. ողորմեցար,
բարձեր զմեզ աշխարհի. և արդ ընկալ զաղաչանս մեր: Ուրբդ
որ նստիս ընդ աջմէ Հօր՝ ողորմեաց մեզ. զի գու միայն սուրբ, գու
Փայն բարձրեալ ես, գու միայն Տէր մեր Հիսուս Վրիստոս: Տէր
և Հօգիդ սուրբ. որ 'ի փառս Մատուռ ընդ հօր. Մէն:

Եւ յամենայն ժամ օրհնեմք զքեզ. Տէր և գովեմք զանուն
սուրբ քոյ յաւիտեան՝ և յաւիտեանս յաւիտենից:

Երժանի արա Տէր զօրս զայս խաղաղութեամբ, և առանց
մեղաց պահեա զմեզ: (())րհնեալ ես Տէր Մատուռ հարցն մերոց,
գովեալ և փառաւորեալ է անուն սուրբ քո յաւիտեանս ամէն:
(())րհնեալ Տէր, ուսո ինձ զարդարութիւնս քո. «Երիցս կրկնեա»:
Տէր ապաւէն եղեր մեր յազգէ յազգ: Ես աղաչեմ Տէր ողորմեա
ինձ. և բժշկեա զանձն իմ. ես մեղայ քեզ: Եղջ մեզ Տէր զողոր-
մութիւնս քո, և զփրկութիւնս քո տուր մեզ: Տէր ողորմութիւն
քո յաւիտեան. զգործս ձեռաց քոց մի՛ անտես առնել: Տէր իմ
զքեզ ապաւէն ինձ արարի. ուսո ինձ առնել զկամս քո, զի գու ես
Մատուռ իմ: Ի քէն է Տէր աղբիւր կենդանութեան, և լուսով
երեսաց քոց տեսանեմք զեղյա: Մագեա զողորմութիւնս քո, որք
ճանաչեն զքեզ Տէր:

Ե ռ ա լ օ տ ե ա ն ժ ա մ :

7

Երգ վասն առաջնոյ աւուր միաշաբաթին, 'ի խորհուրդ
արարչութեան և յարութեան Վրիստոսի:

Նորաստեղծեալ բանն յանէից
Ի սկըզբանէ զերկինս երկնից.
Եւ զերկնային զօրս անմարմնոց
Ի մանալեացըն զըւարթնոց.
Եւ ըզգալի տարերց քառից
Հակառակաց միաբանից.
Որով յաւէտ փառարանի
Երրորդութիւնն անճառելի:

Երեքսրբեան մի Տէրութիւն
Սիրով բնութեամբ Եստուածութիւն.
Եղան որ անեղ արարչական՝
Եսաց լինել լոյս եղական.
Օ, որ և ծագեաց յօրն առաջին
Սիաշաբաթ կիւրակէին. Որով, և այլն:

Բաբունօրէն բացատրեսցուք
Օ, ծածկեալ խորհուրդըն ծանիցուք.
Օ, ի լոյսն անտես իմանալի
Սաքուր հոգւոց տեսանելի,
Ի սոյն ծագեաց միաշաբաթ
Սեղ յարութեան սուրբ ճառագայթ.
Եկալք փրկեալք ընդ զըւարթնոյն
Տուք օրհնութիւն յարուցելոյն:

Սէրըդ սիրով խոնարհեցար
Ի փրկութիւն մեր մարմնացար.
Նովին մարմնովըն խաչեցար
Ի գերեզման մահու եղար.

Եսօր յարեար Եստուածաբար
Ի հրեշտակաց քարոզեցար. Եկայք...

Երեւցար խնկաբերիցն
(Յողջոյն կենաց ուրախալից,
Եւ 'ի լերինն Վալիլեա
Եռաքելոց մետասանից:
Երժանացո զմեզ ընդ նոսին՝
Օքեզ տեսանել յօրն վերջին. Եկայք...

Սիոնի որդիք զարթիք,
Հարսին լուսոյ տուք աւետիք.
Եթէ փեսայն քո յարուցեալ,
(Հաղթեաց մահու իշխանութեամբ,
Վայ պըսակէ ըզքեզ փառօք,
Եւ ընդ առաջ պըճնեալ զարդուք.
Երգեա երգ նոր յարուցելոյն,
'Երնջեցելոց կենաց պըտղոյն:

Ներսէս Յւլյեցի:

Եւ աւօտեան ժամ:

8

Սաան երկրորդ աւուրն արարչութեան, և վասն երկնայ-
նոց զօրացն:

Արարչական բանին հրաման
'Ի յերկրորդումն աւուր սկըզբան
Ըջուրսն 'ի ջուրցն բաժանեաց,
Հաստատութեամբ պարունակեաց.
Որով զաշխարհս հողեղինաց
Ենջըրպետեաց 'ի հրեղինաց.
Ընդ նոսին որդիք լուսոյ՝
Տուք օրհնութիւն երբեակ լուսոյն:

Բաղմաչեայ հոլք քրովբէից՝
Երեքսրբքեանըդ սրովբէից,
Լթողք անեղ Լստուածութեանքն,
Համագոյ Երրորդութեան,
Բարեխօս լերուք առ Տէր
Սլասըն մանկանց եկեղեցւոյ. Ընդ նոսին...

Գերագոյն իշխանութիւնք
Եւ անփոփոխ միշտ Տէրութիւնք,
Ընյաղթելի սուրբ զօրութիւնք՝
'Ի յարարչին փառատրութիւն,
Ըղաչեցէք զՏէրն ողորմած
Ընտես չառնել զգործըս ձեռացն: Ընդ...

Գասք անմարմնոցըդ պետութեանց,
Հրեշտակապետք բարձրութեանց,
Հոգիք հրեղէնք և սպասաւորըք
Հրեշտակաց զինուորութիւնք,
Սաղթեցէք զՏէրն տերանց,
Սլասըն մարդկան երկրաւորաց: Ընդ...

Երկնաւորաց դասուց վերնոց՝
( ) Երհնաբանից քոց զուարճնոց.
Վաղցրասցի առ քեզ գլթած,
Որ վասըն մեր ձայն մաղթանաց,
Օգոս և տացես մեզ պահապան
Յայսլմ հետէ մինչ 'ի վախճան: Ընդ...

Օրութեանց և Տէրութեանց՝
Իշխանութեանց և պետութեանց,
Եւ ամենայն անուանելոց,
Որք 'ի յերկինս պաղատանօք,
Ընկալ Քրիստոս ուրախութեամբ
Օմեզ յօր մահու և յարութեան,
Ընդ նոսին օրհնել հոգւով
Ըգբեզ ընդ Հօր փառատրելով:

Ներսէս Վլցեցի:

Եւրդ արեւագալին:

Յարեւելից մինչ 'ի մուտս, 'ի հիւսիսոյ և 'ի հարաւոյ ամենայն ազգք և ազիւք յօրհնութիւն նոր օրհնեցէք զարարիչն արարածոց, որ ծագեաց զլոյս արեգականն այսօր յաշխարհս:

Եկեղեցիք արդարոց՝ փառաբանիչք ամենաաւուրբ Երրորդութեան, յառաւօտս լուսոյ զառաւօտ խաղաղութեան Վրիստոս գովեցէք ընդ շօր և շոգւոյն, որ ծագեաց զլոյս գիտութեան իւրոյ 'ի մեզ:

Յորդորակ:

Յարեւելից յարեւմուտս մանկունք Սիօնի՝ օրհնեցէք միշտ անդադար զծագողն լուսոյ:

Եկեղեցիք արդարոց և փառաբանիչք, բարեբանեցէք որ ետ զիմաստս լուսոյ:

Վարող:

Յարեւելից մինչև 'ի մուտս արեւու ընդ ամենայն տեղիս Վրիստոնէութեան, ուր և կարդան զանուն Տեառն սբբութեամբ՝ Տէր ազօթիւք նոցա և բարեխօսութեամբ մեզ ողորմեսցի: Ուխտիւք զՆստուած աղաչեսցուք, զի նա փրկեսցէ զմեզ 'ի մեղաց և 'ի ցանկութենէ աշխարհի: Ընկալի զուխտս և զխնդրուածս սրտից մերոց, և արժանի արասցէ զմեզ հաւատոց և պատուիրանաց իւրոց ընդ ամենայն ուրբքս իւր. ամենակալ Տէր Նստուած մեր կեցս և ողորմեսց:

Օ առաւօտս լուսոյ և զառաջակայ օրս խաղաղութեամբ անցուցանել՝ հաւատով 'ի Տեառնէ խնդրեսցուք:

Օ հրեշտակ, Օ քառութիւն և զթու, Օ սրբոյ խաչին: Եւ ևս միաբան վասն: Օ անձինս մեր: Ողորմեսց մեզ:

Ներսէս Կլարեցի:

Երգ արեւադալին:

Ճգնաւորք Լսողունոյ և ժառանգորդք երկնից արքայութեան, որք փոխանակեալք զանցաւորս՝ առիք զանանցն բարութիւնս. բարեխօսեցէք առ Տէր վասն մանկանց եկեղեցւոյ:

Վահատակք պանծալիք և սիրեցեալք ՚ի յերկնաւոր Հօրէն, որք մկրտեցայք ընդ Վրիստոսի արեամբ ձերով ՚ի ժաշ խաչին. բարեխօսեք...

Սարտիրոսք ցանկալիք և օթեվանք Հոգւոյն ճշմարտութեան. որք յաղթեցիք հոգւով կարեաց և ցանկութեանց. բար...

Վովելիք աշխարհի և բաղձալիք վերնոցն պետութեանց, որք երանութեան մասին հասիք քան զամենայն որդիս մարդկան. բար...

Կամաւոր պատարագք՝ մանկունք տիօք, և կատարեալք իմաստութեամբ, որք փոխանակ կաթին արբիք զգինին զմայլեցուցիչ. բար...

{ } որդորակ:

Ճգնաւորք ճշմարիտք վկայք Վրիստոսի, բարեխօսեցէք առ Տէր վասն անձանց մերոց:

Վահատակք կենդանիք սիրողք Վրիստոսի, որք չարչարեցայք մարմնով վասն անուանն Տեառն:

Սարտիրոսք ցանկալիք՝ մարդկան ըղձալիք, հայցեցէք ՚ի սուրբ Հոգւոյն տալ մեզ զբարին:

Վովելիք վերնոց դասուց պարծանք աշխարհի՝ խնդրեցէք զխաղաղութիւն տալ եկեղեցւոյ:

Կամաւոր սուրբ պատարագք՝ հասակաւ մանկունք, հայցեցէք լինել և մեզ ձեզ պսակակից:

Ներսէս Գլաւադի:

Երբ արեւագալին:

Լոյս արարիչ լուսոյ առաջին լոյս, բնականաբար 'ի լոյս ան-
ժառոյց՝ Հայր երկնաւոր՝ 'ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ, 'ի ծա-
գեւ լուսոյ առաւօտուս, ծագեա՛ 'ի հոգիս մեր զլոյս քո իմանալի:

Լոյս 'ի լուսոյ ծագումն արեգակն արդար՝ անճառ ծնունդ Հօր
Որդի, յառաջ քան զարեւ անուն քո գովեալ ընդ Հօր. 'ի ծագել...

Լոյս¹⁾ 'ի Հօրէ բղիւսմն աղբիւր բարութեան Հոգիդ սուրբ
Լստուածոյ, մանկունք եկեղեցւոյ ընդ հրեշտակս գբեզ բարեբանեն.
'ի ծագել լուսոյ առաւօտուս...

Լոյս երրեակ և մի անբաժանելի սուրբ Երրորդութիւն.
գբեզ ընդ երկնայնոցն երկրածինքս միշտ փառաւորեմք. 'ի...

Երրորդակ:

Ընեղանելիդ Լստուած Հայր՝ ամենակալ, ընկալ զաղաչանս
մեր քոց պաշտօնէից:

Ի Հօրէ ծագումն անճառ արեգակն արդար, ծագեա՛ 'ի յան-
ձինս մեր զլոյսդ ողորմութեան:

Ի Հօրէ բղիւսալ²⁾ Հոգի աղբիւր բարութեան, լուսով քով
լոյս զմեզ յայսմ առաւօտուս:

Երեք անձինք և մի բնութիւն, մի Լստուածութիւն. գբեզ
խոստովանիմք յաւէտ սուրբ Երրորդութիւն:

Ներսէս Ելուեցի:

1) Ս. Ենեակու, Կատօլիկների ժամագրքում.

Լոյս 'ի Հօրէ և յորդոյ բղիւսմն...

2) . . . . . Ի Հօրէ և յորդոյ բղիւսալ...

Երգ արեագալին:

Ճանապարհ և ճշմարտութիւն և կեանք Վրիստոս, առաջ-
նորդեա՛ հոգւոյ մերոց յերկրէ ելանել յերկինս:

Ղուռն կենաց մտից (Խիսուս, մոյժ և զմեզ առ Հայր քո և
Հոգի, երգել միշտ զփառս:

Յորդորակ:

Ճանապարհ մարի Վրիստոս և ճշմարտութիւն, առաջնորդ
հոգւոց մերոց յերկրէ 'ի յերկինս:

Ղուռն կենաց մտից (Խիսուս Լստուած ճշմարիտ, մոյժ և ըզ-
մեզ առ Հայրդ քո Հոգւովդ սրբով:

Ներսէս Կլայեցի:

Ղ' ա շ ու ժ ա մ:

Երգ եբրորդ ժամու աւուրն զկնի Ողորմեային:

Օրհնեմք ըզքեզ Հայր անըսկիզբն,
Լից էակ 'ի յանգոյից,
Լարձեր ձեռօք Նիւթ 'ի հողոյ,
Եւ ստեղծեր զմարդ 'ի պատկեր քո.
Ղլլուին ոտից խոնարհեցաւ,
Օյ զպատուիրան քո մոռացաւ.
Ղարձեալ ասեմք ըստ անառակին
Թե՛ Հայր մեղայ քեզ 'ի յերկինս:

Երկնաւորաց անքննելի,
Եղեր մարդկան տեսանելի,

Օգեցար պատկեր հողեղենի,
Պատկերըդ շօր անփոխելի.
Ելեր յերրորդ ժամ 'ի խաչին,
Ո՛րսն Լ'դամայ նախաստեղծին.
Ընդ աւազակին քում խաչակցին,
Լ'րժանացո ըզմեզ դրախտին:

Ինագաւոր Թագաւորաց
Լ'նատաբուղի շոգի շնորհաց.
Ժողովելոցն 'ի վերնատան,
Լ'նաքելոցն երկոտառան.
Ի հրոյ լեզուս երեւցար,
Յոգիս նոցա վերանլուտար.
Լ'ուր յանուն քո ժողովելոցս,
Ել ի առ մեզ յերրորդ ժամուս:

Ներսէս ԿԼԵՄԵՏԻ:

Ղ ա շ ու ժ ա մ:

14

Երգ վեցերորդի ժամուն:

Խաւարեցաւ լոյսն արևուն
'ի վեցերորդ ժամ ուրբաթուն.
Ծանոյց Թէ լոյսն արաչական
'Երեսնացոյց զլոյսն եղական.
Կախեալ ըզքեզ մերկ 'ի խաչին
'Քողով սառուերաւն ծածկէին.
Հերքեա՛ 'ի մէնջ ըզծանրութիւն՝
Ըջող դիւին միջօրէի:

Ձանձրութեան մարտ պսոյն չարի
Եւ յայսմ ժամու պատերազմի,

Ղօղեալ յողոց մեր հերքեսցի՝
 Քոյ նըշանաւ սրբոյ խաչի.
 Շ'ըմարտութեան քոյ ճառագայթ
 Օտո 'ի յերկնից անկեալ զփայլակն
 Սերժեալ 'ի մէնջ հալածեսցէ՝
 Եւ զմեզ լուսով քով վառեսցէ:

Եայս միջօրեայ տուընջեան ժամուս
 Սայելչական աչաց մարմնոյս
 'Ետիւք գաղտնեաց մի՛ խոցեսցուք
 'Ի խաւարէն որ 'ի ծածուկ.
 Շուրջանակի բանակեսցին
 Օմեօք բանակըք հրեշտակաց.
 Որք պարակից մեզ լինելով,
 Ըզքեզ ընդ շօր փառատրելով:

Ներսէս ԿԼՍԵՅԻ:

Շ' ա շ ու լ ժ ա մ:

15

Երգ իններորդի ժամուն:

Չարչարակցեալ քեզ աիւ լուսոյ
 Երիւք ժամուք խաւարելոյ,
 Պայծառացեալ յիններորդին
 'Ի տիպ լըման մահու ստուերին,
 Թահըդ լուսոյ մեծապայծառ
 Եւանդեցեր զհոգիդ առ շայր.
 Ուահիւ կըցորդ քեզ 'ի յերկինս
 Օմեզ ուղղեա՛ հոգւով քոյին:

Սանդարամետըք սարսեցան ¹⁾
 Կապեալ հոգիքն արձակեցան.

¹⁾ Սանդարամետըք սարսեցին:
 Օկապեալ հոգիքն արձակեցին.

Ուէմք 'ի վիմէք պատառեցան,
Ի տապանաց մեռեալք յարեան.
Տարերք երկրի տատանէին
Եւ աշխարհի սիւնք դողային.
Բամեալքս առ քեզ պաղատեսցուք
Օյի ընդ արգարսըն դասեսցուք:

Յուցեր յայնժամ ըսքանչելիս՝
Եւ այժմ մեզ ողորմեսցիս.
Իիւծեալ բնութիւնս քեզ ողջացաւ
Ընորհեա՛ւ և մեզ լինիլ անցաւ.
Փոխան մահու քո կենարար
Կեցո՛ւ ըզմեզ Տէր բարերար.
Օքեզ ¹⁾ պաղատիմք ըստ աւագակին
Յիշեա՛ ըզմեզ յօրն ահագին:

Ներսէս Կլայեցի:

16

Երբ ճաշու ժամին:

Նահապետին Լաբրահամու
Հայցմամբ ընկալ Տէր զաղաչանս,
Եւ ծառային քում Սահակայ
Խընդրուածովքն 'ի մեզ գըլթա.
Բենատեսին Խարայէլի,
Սիրով սրբայն 'ի մեզ խնայեա,
Երեքսըրբեան երիւք սոցին
Սըրբեա զհոգի, զմիտս և զմարմին:

Ներսէս Կլայեցի:

¹⁾ Ու նենեկու ժամագրքում: Վրեզ....

Շարական կիրակամտի:

Սուրբ եւ Տէր զօրութեանց՝ որ բնակեալդ եւ 'ի յերկինս, և բարեբանիս 'ի սրբոց քոց:

Երկնային զօրութիւնք՝ սերովբէք և քերովբէք անդադար օրհնեն սուրբ զանուներդ քո:

Վահանայք ընդ նոսրն՝ պաշտօնեայք և ժողովուրդք երկրպագեսցուք տէրութեանդ քո:

Եղիշդ որ յառաջ քան զյաւիտեանս 'ի շօրէ առաքեցար, և լուսով իմանալեալ լցեր զարարածս. օրհնեալ եւ թագաւոր յաւիտենից:

Որ զլոյսն 'ի սկզբանէ հաստատեցեր վերստին, և զխաւարն անգիտութեան յարութեամբըդ քո հալածեցեր. օրհնեալ եւ թագաւոր յաւիտենից:

Ուստի և մեք լուսաւորեալքս ընդ լուսեղէն զուարթնոցն երգեսցուք ցնծութեամբ 'ի յարութեան երեկոյիս. օրհնեալ եւ թագաւոր յաւիտենից:

Երկնաքաղաքացին (չովհաննէս, մեծն 'ի ծնունդս կանանց, քորովէր յանապատի ազդդ արարող բարբառովն զծագումն լուսոյ արեգականն արդարութեան:

Ղշմարիտ մարգարէ և ձեռնադրող որդւոյն Աստուծոյ, յառաջընթաց կարապետ և պատճօղ Աստուածային օրինացն, հորդէր ճանապարհ թագաւորին յաւիտենից:

Յանօրէն գինարբուսըն մոլեգնեալ շերովդիադայ՝ 'ի պարգևի մասին խնդրէր զգլուխ մարգարէին, շիջուցանել զարուսեակն և զանաղօտ լսպտերն:

Սրբուհւոյ Աստուածածնին բարեխօսութեամբ պարգևեալ երկրպագուացս ամենասուրբ Երրորդութեանդ՝ զյարութիւն յուսոյ կենացն յաւիտենից:

Օհաւատացեալ ժողովուրդս սուրբ Երրորդութեան, և զպաւինեալս 'ի խորան փառաց քոց պահեալ անխռով 'ի խաղաղութեան:

Ի ա ղ ա ղ ա կ ա ն ժ ա մ:

18

Երգ:

Եսորհեա՛ մեզ Տէր 'ի գիշերի զերկնային զխաղաղութիւն քո,
 և պահեա՛ զմեզ 'ի պատրանաց թշնամւոյն ամենայն զօրութեամբ
 սուրբ խաչի քո: Տէր Աստուած փրկութեան իմոյ 'ի տուէ կար-
 դացի՝ և գիշերի առաջի քո: Ա՛ացեն ազօթք իմ առաջի քո Տէր,
 խոնարհեսցի ունկն քո 'ի խնդրուածս իմ: Եկեսցէ առ մեզ Տէր պա-
 հապան 'ի քէն, որ պահեսցէ զմեզ յամենայն ժամ: Առաքեա՛ ի մեզ
 Տէր զզօրութիւն սրբոյ խաչին, որ պահեսցէ զմեզ յամենայն ժամ:
 Լրժանի արա՛ Տէր զերեկս զայս խաղաղութեամբ և առանց փորձու-
 թեան անցո՛ զմեօք: Լրժանաւորեա՛ Տէր զգիշերս զայս խաղաղութեամբ,
 և առանց մեղաց պահելով զմեզ: Ե՛նդ մեզ Տէր Աստուած, գիտասցի՛ք
 հեթանոսք և պարտեցարո՛ւք, զի Աստուած ընդ մեզ է: Եւ լուարովք
 զայս 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս երկրի, զի Աստուած: Եւ հզօրա-
 ցեալքդ պարտեցարո՛ւք, զի: Եւ զի թէպէտ և դարձեալ զօրանայք,
 դարձեալ 'ի պարտութիւն մատնեսցի՛ք, զի: Եւ զխորհուրդն զոր
 խորհի՛ք՝ խափանէ Տէր, զի: Եւ զբանն զոր խօսի՛ք՝ մի՛ Ֆեսացէ առ
 ձեզ, զի: Եւ քանզի յերկիւղէ ձերմէ մեք ո՛չ երկիցուք և ո՛չ խռո-
 վեսցուք, զի: Եւ զՏէր Աստուած մեր փառաւոր արասցուք, և նա
 եղիցի մեզ յերկիւղ, զի: Եւ յուսացեալ եղիցուք մեք 'ի նա, և նա
 եղիցի մեզ 'ի սրբութիւն, զի: Եւ յուսացեալ եղիցուք մեք 'ի նա,
 և նա եղիցի մեզ 'ի փրկութիւն, զի: Եւ ահաւասիկ ես և մանկունք
 իմ, զոր ետ ինձ Աստուած, զի: Եւ ժողովուրդ որ նստեր 'ի խա-
 ւարի ետես զլոյս, մեծ զի: Եւ որ բնակեալդ էք 'ի խաւարի և 'ի
 սուուերս մահու, լոյս ծագեսցի առ ձեզ, զի: Եւ քանզի մանուկ
 ծնաւ, որդի և տուաւ մեզ, զի: Եւ որոյ իշխանութիւն իւր 'ի վե-
 րայ ուսոց իւրոց, զի: Եւ որ կոչի անուն նորա մեծի խորհրդոյ
 հրեշտակ, զի: Եւ սքանչելի խորհրդակից, զի: Եւ Աստուած հզօր
 իշխան, զի: Եւ իշխան խաղաղութեան հայր հանդերձելոյ յաւի-
 տնին, Տէր Աստուած ընդ մեզ է: Եւ փառք չօր և Որդւոյ և
 Հօգւոյն սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Խ ա Ղ ա Ղ ա կ ա ն ժ ա մ:

19

ԵՐԳ՝

Նայեաց սիրով հայրըդ գըթած
Ի քո ստեղծեալ գործքս ձեռաց,
Եւ ըզբանակըս հրեշտակաց
Տուր պահապան մեզ տկարացս.
Փըրկեա զանձինս 'ի փորձանաց
Ի խաւարի շրջող դիւաց.
Օհ 'ի տունջեան և գիշերի
Տացուք քեզ փառս անլըռելի:

Լին անեղ անլսկըզբան
Նընոունդ անճառ որդի և բան,
Որ արարեր ըզտիւ գործոյ՝
Եւ ըզգիշեր 'ի հանգիստ քնոյ.
Տուր 'ի նընջել աչաց մարմնոյ՝
Ըթուն լինել մեզ ըստ հոգւոյ: Օհ...

Բաբուն հոգւոց բանաւորաց
Ըղբիւր լուսոյ բաշխող շնորհաց,
Ի փակիլ դրանց բնութեանց մարմնոց՝
Լոյս տուր աչաց սրտից մերոց.
Ի գիշերաց առ քեզ կանխել
Ընդ հրեղինացն օրհնաբանել: Օհ...

Սուրբըդ սըրբոց երրորդութիւն,
Ըզմեզ մաքրեա քեզ բնակութիւն.
Շնորհեա ընդ մանկանց առագաստի
Հանգչել ըեդ քեզ 'ի յանկողնի.
Տուր ըզհայցուած բարեկամին
Ըզփոխ երից նըկանակին: Օհ...

Նրեւելի լոյս ըստեղծեր,
Օտիւ և զգիշեր բաժանեցեր.

Օ՛րագեա մեզ Տէր 'ի գիշերի
 Ըզնառագայթս իմանալի.
 Տուր յամենայն ժամանակի
 Օպահպանող աջ քո հովանի: Օ, Ի...

Սիրոյ քո հուր արկեալ յերկիր
 Բորբոքեսցի 'ի հոգիս մեր,
 Օխորհուրդ սրբոտից մեր մաքրեսցէ
 Օլոյս գիտութեան քո փայլեսցէ,
 Ի քնոյ մահու զմեզ զարթուցէ,
 Օմիտըս բոցով քով վառեսցէ: Օ, Ի...

Ի քեզ նայիմք լոյսդ անմատոյց
 Ի զգայական ծածկեալ լուսոյ,
 Որ վասըն մեր եղար 'ի գրի
 Եւ նընջեսցեր 'ի տապանի.
 Եւ մեզ նընջեա արթուն բնութիւն՝
 Հերքեա զչարին ներգործութիւն: Օ, Ի...

Ի իդ լուսոյ անըստուերի
 Պաղատանօք կամք առաջի.
 Որ փակեալ դրամբք երեկոյին
 Երևեսցար մետասանին.
 Ընդ խիովմայի առ քեզ գոչեմք
 Տէր և Եստուած զքեզ դաւանեմք.
 Իջ և առ մեզ յերեկոյիս՝
 Եւ տուր զողջոյն քո 'ի հոգիս:

Ի ամեալքս զքեզ Տէր աղաչեմք՝
 Սեզ յօգնութիւն նայեալ հայցեմք.
 Պահապանդ Խարայէլի,
 Ենձանց մերոց լեր հովանի
 ( ) Թեա առ մեզ խաղաղարար
 Օ, Ի նընջեսցուք անխռովարար,
 Եւ ընդ առաւօտըս կանխեսցուք
 ( ) Ի հնեւ ըզքեզ ընդ հօր հոգւով:

Գոչման փողոյն Գաբրիէլի
Որ 'ի վերջնումբն գիշերի,
Լըսել արա զմեզ արժանի
Եւ յաջակողմն օդեաց դռնի.
Ենչէ՞ վառեալ զլոյս լապտերաց
Ըստ իմաստուն հինգ կուսանաց.
Օ՛հ ընդ փեսայիդ 'ի յառագաստ
Հարսունք հոգւով մըացուք 'ի փառս:

Հալածեա 'ի մէնջ տէր, նշանաւ խաչի քո զընդգիմամարտ և
զաներեղյթ գազանն. և մի՛ տար յապականութիւն զքո ժառանգու-
թիւնս:

Խարեխօսեա վասն մեր Լստուածածին Սարիամ, որ ծնար
զՏէր Լստուած՝ որ հովուէրն զԽարայէլ ամենազօր և սքանչելի փա-
ռօքն իւրովք:

Ներսէս Ելայեցի:

Խ ա Ղ ա Ղ ա կ ա ն ժ ա մ:

20

Շարական:

Ի քէն հայցեմք հայր գթութեանց և Լստուած միխթարու-
թեանց, 'ի տիրական գիշերային մերձեալ ժամուս միխթարեա՝ զմեզ
'ի տրտմութեանց մեղաց. և շնորհեա՝ զուրախութիւն գործովք ար-
դարութեան, աղաչանօք սուրբ Լստուածածնին և ամենայն արդա-
րոց:

Ըստ քաղցրագոյն Լստուածային քոյ հրամանի կոչման Որ-
դի Լստուծոյ, եկեալ եմք առաջի քոյ յերեկոյիս աշխատեալք և
ծանրաբեռնեալք, թեթեւացո՛ 'ի ծանրութեանց մեղաց զանձինս և
զօրացո՛ բառնալ կամաւ զքաղցր լուծ քոց պատուիրանաց. աղաչա-
նօք...

Պաղատիմք առ քեզ հոգւով 'ի հանգստեան հասեալ ժամուս մարգասէր Հոգի Մատուծոյ, յորժամ նորոգես զերեսս երկրի, և վերստին ստանաս զոգիս ¹⁾ մարդկան, նորափեսուր զարդարեա՛ զննջեցեալսն մեր զծնեալսն 'ի քէն սուրբ աւաղանաւն. աղաչանօք...

Օ կենդանագիր անարատ ծնողի քոյ արկանեմք առաջի անտիակալ տէրութեանդ քոյ, յորժամ գաս փառօք Հօր գատել զթըշնամին խաչի քոյ, ներեա՛ յանցանաց մերոց բարեխօսութեամբ մօր քոյ և կուսի. աղաչեմք զքեզ Տէր պահպանեա՛ զմեզ ընդ հովանեաւ խաչի քոյ սուրբ:

Հաղորդս արա՛ և զմեզ Տէր, ընդ սրբոց քոց առաքելոցն, որք արժանի եղեն՝ տեսանել զքեզ 'ի յարութեան քո. արժանաւորեա՛ Տէր տեսանել զքեզ 'ի միւսանգամ քոյ գալստեանն. օրհնութիւն առաքողին 'ի բարձունս:

Ի նստիւքո՞ յատենի դատաւոր ահեղ, աղաչանօք սուրբ Մատուածածին յիշեա՛ զննջեցեալսն մեր, յորժամ գայցես անձառփառօք. քանզի քո են փառք յաւիտեանս, ամէն:

Ներսէս Կէլայեցի:

Մ. ր. ա. ր. ո. ղ. ո. ւ. Թ. Ի. ւ. ն. պ. ա. տ. ա. ր. ա. գ. Ի:

21

Ընթերցեալն հանդերձի յորժամ քահանայն զգենու:

Խորհուրդ խորին՝ անհաս՝ անսկիզբն, որ զարդարեցեր զվերին պետութիւնդ 'ի յառաջաստ անմատոյց լուսոյն, գերապանծ փառօք զդասս հրեղինաց:

Մեծառահրաշ զօրութեամբ ստեղծեր զՄդամ պատկեր տիրական, և նազելի փառօք զգեստաւորեցեր 'ի դրախտն Մղենի՝ տեղի բերկրանաց:

¹⁾ Սկսեալով ժամագրքում. «զորդիս մարդկան»:

Չարչարանօք քոյ սուրբ միածնիդ նորոգեցան տրտածք ամենայն, և վերստին մարդն անմահացաւ՝ զարդարեալ 'ի զգեստ անկողնայտելի:

Ընծրեածին բաժակ հրահոսան, որ հեղար յառաքեալսն 'ի սուրբ վերնատանն, հեղ և 'ի մեզ՝ Ըոգիդ սուրբ Լստուած՝ ընդ պատմութեանին զքո զիմաստութիւն:

Տան քում վայելէ սրբութիւն, որ զգեցար զվայելութիւն՝ սրբութիւն փառաց ընդ մէջքո ածեալ, պատեա՛ զմէջս մեր ճշմարտութեամբ:

Որ զարարչագործ բազուկս քո տարածեցեր ընդդէմ աստեղաց, հաստատեա՛ զբազուկս մեր կարողութեամբ, համբարձմամբ ձեռաց առ քեզ միջնորդիլ:

Խիւսմամբ թագ 'ի գլուխ պատեսցես զմիտս և զգայարանս՝ խաչանիշ ուրարամբ ըստ Լհարովնի, ծաղկեալ յոսկեթել 'ի զարդ խորանի:

Ըամից բոլորից տիրապէս Լստուած պետական, նափորտապատ սիրով զմեզ զգեստաւորեցեր՝ քում սուրբ խորհրդոյդ լինիլ սպասաւոր:

Թագաւոր երկնաւոր, զեկեղեցի քո անշարժ պահեա՛, և զերկըր-պագուս անուանդ քում պահեա՛ 'ի խաղաղութեան:

Խաչաւոր կաթեցի:

Ը ր ա ղ ո լ թ ի լ ն պ ա տ ա ղ ա գ ի :

22

Հարական խնկարկութեան սրբոյ պատարագին:

Յայս յարկ նուիրանաց ուխտի հեռոն տաճարի, ժողովեալքս աստանօր 'ի խորհուրդ պաշտման պաղատանաց յառաջիկայ սուրբ պատարագիս, խնկօք անուշիւք խումբ տուեալ պարեմք 'ի վերնա-

յարկ օրահա խորանիս. ուղղութեամբ ընկալ զազօթս մեր որպէս բուրուճն անուշահոտ խնկոց, տաշխից և կինամոնաց. և զմատուցօղս պահեա՛ սրբութեամբ՝ միշտ և հանապաղ քեզ սպասաւորել: Բարեխօսութեամբ մօր քոյ և կուսի ընկալ զաղաչանս քոց պաշտօնէից: Որ գերադոյն քան զերկինս պայծառացողեցեր սուրբ զեկեղեցի արեամբ քով Վրիստոս, և ըստ երկնայնոցն կարգեցեր 'ի սմա զդասս առաքելոց և մարգարէից՝ սուրբ վարդապետաց, այսօր ժողովեալ դասք քահանայից՝ սարկաւագաց՝ դպրաց՝ և կղերիկոսաց, խունկ մատուցանեմք առաջի քո Տէր՝ յօրինակ ըստ հնունճ Օւաքարիայ. ընկալ առ 'ի մէնջ զխնկանուէր մաղթանս որպէս զպատարագն Մսելի՝ զԼւսի՝ և զԼքրահամու. բարեխօսութեամբ վերին քոց զօրաց միշտ անշարժ պահեա՛ զաթոռ շայկազնեայ:

Խնդա՛ յոյժ դուստր լուսոյ՝ մայր սուրբ կաթողիկէ՝ մանկամբ քովք՝ Սիոն. զարդարեալ պճնեաց հարսն պանծալի երկնանքման լուսաճեմ խորան. զի օծեալն Մատուած Լնն 'ի յԼնն անծախապէս 'ի քեզ միշտ պատարագի. շօր 'ի հաշտութիւն, մեզ 'ի քաւութիւն բաշխէ զմարմին և զարիւն իւր սուրբ. վասն իւր կատարման սուրբ անօրէնութեան՝ շնորհել զթողութիւն կանգնողի տաճարիս:

Օւանապական կոյսն Սարիամ՝ Մատուածածին խոստովանի սուրբ եկեղեցի, ուստի տուաւ հացն անմահութեան և բաժակ մեզ ուրախարար. աճէք օրհնութիւն նմա հոգեւոր երգով:

Խաչատուր Կարեցի:

Ե. ք. ա. ր. ո. զ. ո. ւ. Թ. ի. ւ. ն. պ. ա. տ. ա. ր. ա. գ. ի:

23

Պ. պ. ի. ր. ք:

Քրիստոս 'ի մէջ մեր յայտնեցաւ,
 Որ Լնն Մատուած աստ բազմեցաւ.
 Խաղաղութեան ձայն հնչեցաւ,
 Սուրբ ողջունի հրաման տուաւ:

Եկեղեցիս մի անձն եղև.

Համբոյրս յօդ լրման տուաւ:

Խշնամութիւնն հեռացաւ.

Սէրն յընդհանուրս սփռեցաւ:

Ընդ պաշտօնեայք բարձեալ զձայն,

Տոբ օրհնութիւն 'ի մի բերան՝

Սխանական Լստուածութեան,

Որում սրովբէքն են սրբաբան:

Կոստանդնուպօլսոյ Խորհրդատեար:

Շ ա ր ա կ ա ն ք ն ա խ ա տ օ ն ա կ ա ց:

24

Ը. Սրբոյ ծննդեան ճրագալուցին:

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի, որ յայսմ աւուր յայանեցաւ; հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս, տան աւետիս աշխարհի: Նշնաւ նոր արքայ 'ի Լեթզեհէմ քաղաքի; որդիք մարդկան օրհնեցէք, զի վասըն մեր մարմնացաւ: Լնբաւելին երկնի և երկրի 'ի խանձարուրս պատեցաւ; ոչ մեկնելով 'ի հօրէ, 'ի սուրբ այրին բազմեցաւ:

Լսօր ցնծան երկինք 'ի վերուստ մեծապայծառ աւետեօք, և արարածք ամենայն զգեցան հանդերձ փրկութեան: Լսօր յայրին ընծայեցաւ Վրիստոս որդին Լստուծոյ, և հրեղինաց բազմութիւնքն յերկնից, յերկիր վայր իջեալ: Լսօր հովուացըն տեսեալ զարդարութեան արեգակն, և ընդ հրեշտակս երգէին փառք 'ի բարձունս Լստուծոյ:

Ի հօրէ ծագեցար լուսաւորել զարարածս. արդարութեան արեգակըն Տէր փառք քեզ: Նշնար 'ի յայրին, ընծայեցաւ Լեթզեհէմ, ար. և այլն: Հովուաց յայտնեցար՝ երկրորդագեալ 'ի մոգուց, ար. և այլն: Եւ մեք երգեսցուք որ 'ի կուսէն՝ մարմնացար, ար. և այլն:

Լնդակիդքն էակից բանըդ ևօր, որ էիր յառաջ քան զյաւիտեանըս, և եկիր 'ի փրկութիւն ըստեղծուածոց քոց, ըզքեզ օրհնեմք Լստուածըն հարցքն մերոց: Նշնար 'ի կուսէ անճառ միութիւն; անբաժանելի և միշտ գոլով, ոչ մեկնեցար 'ի հայրական ծոցդ, ըզքեզ օրհնեմք, և այլն: Հընծութեամբ տանեացուք ըզծնունդ քո սուրբ, որ յայտնեցար մեզ լոյս 'ի լուսոյ, և լուսով քո լոյսը ըզտեղեւս, ըզքեզ օրհնեմք, և այլն: Վործքք Տեառն զՏէր օրհնեցէք և բարձր արարէք ըզնա յաւիտեան: Ըզծնեալն 'ի սրբոյ կուսէն օրհնեցէք, և այլն: Օ, անճառելի ըզծնունդ Փրկչին գովեցէք և առաւել բարձր, և այլն:

Ուրախ լեր Լստուածածին յոյս և փրկութեան մայր, ըզքեզ, ընդունող լուսոյ, մեծացուցանեմք: Ըզքեզ լուսոյ մայր և կոյս, ըզքեզ գանձըդ կենաց Լստուածային ձայնիւ ցընծութեամբ մեծա... Մայր սուրբ անարատ լուսոյն, հրեշտակային օրհնութեամբ պատուեալ ըզքեզ մեծա... Լմենիմաստ, ամենից ևայր, բազմազեղ խնամօղ, ստեղծող և Տէր բոլորից; անեղ և էից էակ, զոր միշտ օրհնեն դասք անմարմնականացըն յաւէտարար հընչմամբ: Որ կերպարան և կնիք ևօր առեալ վասըն մեր ծառայի կերպ 'ի կուսէն, որ Լն 'ի յաթոռ փառաց անտես վերնոցն, 'ի յայրին իջեվանի և 'ի մըսուր յանբանից բազմեալ: Օ, 'ի կուսէն մարմնացեալ Բանըն, եկայք ժողովորդք ընդ հովիւսըն բարեբանեցուք, և ընդ մոգուցն երկրպագեսցուք, ընդ երկնային զօրսն երգեսցուք. փառք 'ի բարձունս Լստուծոյ:

Ղառագայթ և կերպարան էութեան ևօր Բանդ Լստուած, ըզքեզ բարեբանեմք, ասելով. փառք 'ի բարձունս Լստուծոյ: Որ փայտար 'ի մարմնի անճառապէս ճշմարիտդ Լստուած. ըզքեզ... Որ զանիծիցըն բարձեք ըզդատապարտութիւն Վրիստոս Լստուած, ըզքեզ...

Սուրբ զԼստուածածինն օրհնութեամբ մեծացուցանեմք: Լեւաաւոր հրեշտակն աւետարանէր, ըզծնեալ Փրկչին 'ի սրբոյ կուսէն: Լսէ. ուրախ լեր բերկրեալդ, քանզի Տէր տէրանց է ընդ քեզ:

Ի. Սրբոյ զատկի ճրագալուցին:

Այսօր յարեալ 'ի մեռելոց փեսայն անմահ և երկնաւոր; քեզ աւետիք խնդութեան, հարսն 'ի յերկրէ եկեղեցի. օրհնեալ 'ի ձայն ցընծութեան զԱստուած քո սիւն: Այսօր անձառ լոյսն 'ի լուսոյ լուսաւորեաց զմանկունս քո; լուսաւորեալ Նշրուսաղէմ, քանզի յարեալ լոյս քո Վրիստոս օրհն... Այսօր խաւարն անգիտութեան հաւածեցաւ երրեակ լուսոյն, և քեզ ծագեաց լոյս գիտութեան, յարուցեալն 'ի մեռելոց Վրիստոս, օրհն...

Այսօր զատիկ մեր զենմամբ Վրիստոսի; արասցուք տօն ցընծութեամբ նորոգեալքս 'ի հնութենէ մեղաց, ասելով. Վրիստոս յարեալ 'ի մեռելոց: Այսօր հրեշտակն լուսափայլ 'ի յերկնից իջեալ, զարհուրեցոյց զպահապանսն և սուրբ կանանցն քարոզէր, ասելով. Վրիստոս... Այսօր նոր իսրայէլ կոչեցեալք 'ի Վրիստոս, ազատեալք արեամբ գառինն Աստուծոյ, պարեսցուք ընդ երկնայնոցն, ասելով. Վրիստոս...

Այսօր մեծ աւետիք Ագամայ նախաստեղծին տըւալ; արի որ նընջես լուսատու եղեւ քեզ յարուցեալն Վրիստոս. Աստուած հարցն մերոց: Այսօր ձայն աւետեաց յԱլայի գոչն լըսելիս. դըստերքն իւղաբերք. տեսաք յարուցեալ ըզյարութիւնն քո ըզՎրիստոս, Աստուած... Այսօր հրեշտակք յերկնից իջեալ տան զաւետիս մարդկան. յարեալ խաչելեալն և յարոյց ըզձեզ ընդ ինքեան, Աստուած... Ըջէր օրհնեցէք և բարձր արարէք ըզնա յաւիտեան: Այսօր Տէրն մեր յարեալ. եկալք պարեսցուք ընդ հրեշտակս յաղթական երգով. օրհնեցէք և բարձր... Այսօր սիւն լուսոյ ծագեաց սուրբ եկեղեցւոյ յարուցեալն 'ի մեռելոց Վրիստոս, օրհն...

Աստուածածին տաճար լուսոյ, որ մարմնով պարագրեալ անձառաբար ծընար ըզբանն Աստուած. ըզքեզ բարեբանեալ մեծացուցանեմք: Ուրախ լեր և բերկրեա մայր և կոյս. քանզի ծընեալն 'ի կուսէդ այսօր վերլստին յարութեամբ ծընաւ 'ի կոյս գերեզմանէն. զքեզ... Հընձա և զուարճացիր հարսն 'ի յերկրէ երկնից, քանզի այսօր երկնայնոցն իջեալ տային քեզ զաւետիս յարութեան միածնի Որդւոյ քո, զքեզ...:

Լայսօր ըզպատէք շարժարանացն ելից խորայելի փոխեցեր. 'ի փրկութիւն հոգւոց զատիկ սուրբ յարութեամբ քո Վրիստոս: Լայսօր ընդ արեանցն օրինակին անբան գառանցըն զենմանց. պարգևեցեր մեզ գառն Լստուծոյ զարիւնըդ քո փրկական: Լայսօր ընդ անդրանկացն ազատութեան ազատեցեր ըզգերեալսն, պըտուղ կենաց նըլեցելոց և անդրանիկ մեռելոց:

Լայսօր հրեշտակք 'ի բարձունս ուրախանան ընդ մարդկան, որք իջեալ 'ի յերկնից տան վաւետիս աշխարհի. ցընծացէք այսօր. Վրիստոս յարեալ 'ի մեռելոց: Լայսօր զուարթունն 'ի վիմին, խընկերից սուրբ կանանցն փողէր ձայնիւ ցնծութեամբ պատմել աշակերտացն, ասելով. ցընծացէք այսօր Վրիստոս... Լայսօր վիմին հաւատոյ և ձոյնանոս սիրելոյ ընդ հակառակս ընթացեալ 'ի գերզման յարուցելոյն, զոր տեսեալ պատմէին. Վրիստոս... Լայսօր և մք զուարճացեալք պայծառասցուք տօնիւս, ընդ հաշտութեան Լստուծոյ միմեանց արկցուք գիրկըս սիրով և միաբան գոչեսցուք. Վրիստոս յարեալ 'ի մեռելոց:

Մովսէս Քերթաշ:

Տաղ Ենդեան:

Այսօր տօն է Ենդեան, աւետիս:

Տեսան մերոյ և յայտնութեան, աւետիս:

Լայսօր արեւն արդարութեան, աւետիս:

Երեւեցաւ 'ի մէջ մարդկան, աւետիս:

Լայսօր սուրբ կոյսն տնապական, աւետիս:

Նոնաւ երեւր զանմահ արքայն, աւետիս:

Լայսօր հրեշտակք յերկնից իջան, աւետիս:

Ընդ մեզ օրհնեն զանմահ արքայն, աւետիս:

Լայսօր դըժողքըն օարսեցան, աւետիս:

Վստնդք դիւաց յոյժ արամեցան, աւետիս:

Լայսօր շարքն կարկեցան, աւետիս:

Եւ աղամեանքն ուրախացան, աւետիս:
Եսող մի պայծառ և պատուական, աւետիս:

Երեւցաւ 'ի Հրնդրստան, աւետիս:

Սեփ թագաւորք ժողովեցան, աւետիս:

Յորով գպիլք և շատ իշխանք, աւետիս:

Օսստղն տեսին և վաքմացան, աւետիս:

Շատ քննեցին և չիմացան, աւետիս:

Սովսէս արի տես ըզ՝ինսա, աւետիս:

Եւ զմորենին որ անկէզ կայ, աւետիս:

Յնծա՛, ցնծա՛ Վաւիթ արքայ, աւետիս:

Հնչեա՛ գբնարն քո և խայտա՛, աւետիս:

Օոր ասացեր նախագուշակ, աւետիս:

Կատարեցաւ յոյժ գերունակ, աւետիս:

Թէ 'ի Սարայ և յԱրաբայ, աւետիս:

Սուրբ պատարագ բերցեն նրմա, աւետիս:

Եհա՛ երեք արքայ եկին, աւետիս:

Որ երեքեանն ընտուանին, աւետիս:

Սեբրոն, Վասպար և Ռադտասար, աւետիս:

Որք 'ի Սարայ և յԱրաբայ, աւետիս:

Սկի՛ կնդրուկ՛ զըմուռ նմա, աւետիս:

Ունին երեք ազնիւ ընծայ, աւետիս:

Սկին զպատինն արքայական, աւետիս,

Կընդրուկն ըզգարդ Եստուածուծեանն, աւետիս,

Օըմուռն որ էր անապական, աւետիս,

Նըշան թաղման և յարութեան, աւետիս:

Երկոտասան հազար էին. աւետիս:

յԱրուսաղէմ քաղաք մրտին, աւետիս,

Ի մէջ աստղին զկոյսըն տեսին, աւետիս:

Ունէր ըզմեր Տէրն 'ի գրկին, աւետիս:

Եթուտաղէմ գրգըրդեցաւ, աւետիս,

Եբբ զորոտումն լըռեցին, աւետիս,

Յորմէ կալեալ Հերովդէին, աւետիս,

Սխեաց ըզպար ձեռքն 'ի նոսին, աւետիս;

Սինչև խախտեալ սիւն զադպառին, աւետիս,

Եբբ բաղում վընաս նոցին, աւետիս:

Եպա սիրով արձակեցան, աւետիս:

Ի Բեթղէհէմ ելեալ գնացին, աւետիս:
Խաղային և խընդային, աւետիս.

Օ նուագարանսըն հընչէին, աւետիս:
Տեսին Յովսէփ և Սարիամ, աւետիս,
Յօհէ նոցա փախուստ առին, աւետիս:

Մովսէս գերթող:

27

Տալ յարութեան:

Մ իաշարաթ օր հանգստեան.
Կանաչք եկին 'ի գերեզման.
Եւ ողբային արտասուական.
Խնդրել զՅիսուս անապական:
Ձայնեաց հրեշտակն ուրախական.
Օ այն որ եղին 'ի գերեզման.
Ձեզ աւետիս յարեալ փեսայն,
Գրունք դժոխաց խորտակեցան:
Սարիամանքն ուրախացան,
Եւ յԼստուծոյ միշտ գոհացան;
Եւ աշակերտսն անդրէն դարձան.
Տալ աւետիս վասն յարութեան:

28

Տալ յարութեան:

Ս արիամ Սագդաղենին
Փարէր 'ի մէջ պարտիզին,
Եւ հանդիպեալ Յիսուսի,
Եսէ զի լաս դու ո՛վ կին.
Օ ի լաս, զի լաս, զի լաս կամ զո՞ խնդրես ցաւագին.
Ս'ի լար, մի՛ լար, մի՛ լար ես եմ Ռդին միածին:

Սաղարթախիտ արմատին,
Բւեռեցայ 'ի փայտին.
Կընքեալ կոյս գերեզմանին.
Յարեայ կամօք շօր վերին, զի լաս, զի լաս...

29

Երգ ծննդեան Վրիստոսի:

Ղամպարափայլ սրբոյ տօնիս, աւետիս;
Ի միտս առցուք զխորհուրդ բանիս, աւետիս;
Վանզի յերկնից Տէրն խոնարհի, աւետիս;
Ի կոյս մօրէ այսօր ծնանի, աւետիս;
Ի Բեթղէհէմ քաղաք Վաւթի, աւետիս;
Ի գերեզմանըն Եւայի, աւետիս:

Ըստղ մի պայծառ յերկինս յայտնի, աւետիս;
Ըռաջնորդէ՛ մոգուց դասի, աւետիս;
Ըռ որ եկին երեք արքայ, աւետիս;
Ոսկի կընդրուկ բերին ընծայ, աւետիս;
Տեսին զՅիսուս մանուկ տըղայ, աւետիս;
Բազմեալ 'ի գիրկս Մարիամայ, աւետիս:

Օղարթունք երկնից պար առնէին, աւետիս;
Օփառք 'ի բարձունս երգէին, աւետիս;
Օ՛ի զոր տեսին վըկայեցին, աւետիս,
Թիէ Բանն Ըստուած էառ մարմին, աւետիս;
Շովիւքն 'ի յայրն ընթանային, աւետիս;
Սասըն հրաշիցն զարմանային, աւետիս:

Ըստր Եւայ ընդ Ըդամայն, աւետիս,
Բերկրեալ հոգւով յոյժ զուարճանան, աւետիս;
Որք խայտային և ցնծային, աւետիս;
Յորժամ տեսին ըզնունդ փրկչին, աւետիս;

Բանն Եսայեայ աստ կատարի, աւետիս;
Թէ կոյս յղացեալ ծընցի որդի, աւետիս:

Բամբ նախահարց հոգւով խնդան, աւետիս;
Սուրբ մարգարէքն ուրախանան, աւետիս;
Օրո ասացին կատարեցաւ, աւետիս:
Ետուած յերկնից յերկիր իջաւ, աւետիս;
Որ եբարձ ըզխըռովութիւն, աւետիս;
Եւ հաստատեաց զխաղաղութիւն, աւետիս:

Ուրախացեալ մեք ցնծասցուք, աւետիս;
Եւ ծնիցելոյն ըզփառս տացուք, աւետիս;
Խորոց սրտիւ մեղայ տացուք, աւետիս;
Սրբեալ հոգւով արտասուեսցուք, աւետիս;
Օջաջօթս և զնուէրս ընծայեսցուք, աւետիս;
Եւ ընդ մոգուցն երկիրպագցուք, աւետիս:

Իւծեալ պիտակ մեզօք գերիս, աւետիս;
Ղազար և եթ երգօղ տաղիս, աւետիս;
Սաքրեա՛ զխորհուրդ, զմիտս և զհոգին, աւետիս;
Երգարութեամբ կեալ 'ի մարմին, աւետիս;
Որք 'ի սրբոյ տօնիս տըքնին, աւետիս;
Յայսոց շարաց զերծեալ փրկին, աւետիս:

Ղազար վարդապետ ճահկեցի:

Վերադառնալ 'ի ծնունդն Վրիստոսի:

Անհամեմատ և անսահման եղանակաւ յղացելոյդ,

օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Աքանջելի օրինակաւ 'ի կոյս մօրէս ծնեցելոյդ,

օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Ի յԼսայեայ գուշակելոյդ, Էմմանուէլ¹⁾ մանկացելոյդ:

Ի Բեթլէհէմ յանշուք պարի՝ իշխան հովիւ մեզ

յայտնելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Ի ռամկական դասուց հովուաց՝ ընդ զօրս երկնից

փառատրելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Նախապատում տեսնողաց՝ բանից այսօր կատարելոյդ:

Սինչ չե ծնեալ քո՝ ի կուսէս՝ յողորսս երկրի

հռչակելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Օգգմամբ լուսոյ՝ աստեղ նորոյ՝ մոգ արքայից

յայտնեցելոյդ, օր, օր, օր, օր, օր, օր, օր:

Ոսկի կնդրուկ պատարագօք՝ երկրպագեալ պաշտեցելոյդ:

Սերովբէ վարժապետ Պատկանեան:

Օտնօթ. Ի ծնունդն Վրիստոսի ասացեալ ի դիմաց Տիրամօրն՝
 իբր երգ օրօրոցի առ որդին (Յիսուս: Ի կիւրակէս, յաւուրս
 տօնից, նոյնպէս ի տօնի ծննդեան Վրիստոսի՝ երգի ի սկիզբն
 պատարագին իբրեւ մեղեդի, փոխանակ «(Յայս յարկ նուիրա-
 նացի» երբեմն զկնի «Վրիստոս պատարագեալին» և յառաջ
 քան զասելն սարկաւագի «Լըկիւղիւ և հաւատով յառաջ
 մատիք», որպէս սովորութիւն է յեկեղեցիս Հայաստանեայց՝
 առ չընդհատելոյ զժամերգութիւնն ասել զմեղեդի կամ զերգ
 ինչ՝ մինչ չե աւարտեալ իցէ քահանայն զխորհուրդ պատարա-
 գին լրիւ և երբեմն յաւարտ սրբոյ պատարագին յեւանել ժո-
 ղովորդեան յեկեղեցոյ:

Նուագ առ ամեներանեալ Կոյսն:

Ի բարձունս երկնից՝ յարեւելս ուղղեալ,
 Խանձրաբարդ լուսատիպ՝ մեծ ամպ բարձրացեալ
 Ընկարակն ուղղածիր՝ շրջան բոլորեալ,
 Շուրջ զորովք զօրք երկնից՝ դասադաս պարեալ
 Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան:

¹⁾ Էմմանուէլ, բառ Նբբայեցոց, նշանակում է. «Լստուած մեզ հետ, ընդ մեզ Լստուած»:

Ս'եզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Լ'ւետարան:
 Երգեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէր լռեալ կայք,
 'Եւագաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ի կեդրոն շրջանին՝ աթոռ կառուցեալ,
 Ս'երամբարձ սեամբ լուսոյ՝ կամար առձգեալ:
 Քառակերպ կենդանեաց՝ զաթոռով կացեալ,
 Հոյք ամենայն վերնոց՝ անդ ներկայացեալ:
 Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
 Ս'եզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Լ'ւետարան:
 Երգեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէր լռեալ կայք,
 'Եւագաց Քրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ի լուսակերտ գահոյս մեծ դշխոյ բազմեալ,
 Ս'այելլութեամբ գեղոյն՝ չքնաղ պանծացեալ:
 'Եւանատիպ յէակս՝ չէ ոք ստեղծեալ,
 Կամ յապայն ծնանիլ՝ ուրուք հանդերձեալ,
 Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
 Ս'եզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Լ'ւետարան:
 Երգեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէր լռեալ կայք,
 'Եւագաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ոգլխով թագուհւոյն՝ արեգակն ծագեալ,
 Եւ ընդ գարշապարօք՝ լուսին նոր ծնեալ:
 Ս'ոլորակաց բնաւից՝ ղիւրեաւ ցոլացեալ,
 Եւ համակ աստեղաց՝ անդէն գումարեալ:
 Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
 Ս'եզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Լ'ւետարան:
 Երգեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէր լռեալ կայք,
 'Եւագաց Քրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ի գիրկս Տիրուհւոյն՝ մանուկ առաքմեալ,
 Լ'ստուածորդի Փրկիչ՝ (Իսուս անուանեալ,
 Յօհն նորա երկինք համայն սասանեալ,
 Թեւասքող անմարմնոց՝ սո՛ւրբ սո՛ւրբ Տէր կոչեալ ¹⁾),

¹⁾ Գիւրք Եսայեայ, Գլ. 6. համար 2 եւ 3:

Չքնաղ տեսարան՝ մեծ հանդիսարան,
 Սեզ Սիոնի մանկանցս՝ նոր Լեւտարան:
 Նրդեցիկք քաղցրաձայնք՝ ընդէր լռեալ կայք,
 Լուազաց Սրովբէից՝ լերուք համաձայնք:

Ս. Վ. Պատկանեան:

Ծանօթ. Յաւուրս կիւրակէից և տօնից երգեն զայս՝ ի տեղի
 «Իարեխօսութեամբ մօր քո և կուսի» (զոր սովորաբար ՚ի
 քանիլ վարագուրի ասեն բարձրաձայն) յորժամ բացեալ վա-
 րագոյր խորանին՝ պատարագիչն թափօրիւ անցանէ խնկարկե-
 լով ՚ի մէջ ժողովրդեան, և բազում անգամ զկնի աւարտման
 պատարագին:

32

Լուազ առ սուրբ Խաչն:

Սաքեկայ ծառովն նշանեցար առ Խաչակաւ,
 Նրկնահաս սանդխով ցուցար առ Յակոբաւ,
 Փայտիւ կենաց՝ ձայնիւ՝ հոգւոյն շնորհիւ,
 Լորբայորդին վերագոչէր բնաւից,
 Լոյն սեամբ լուսոյ՝ փայլեալ առ Խարայէլի.
 Ի ծովահերձ ցուպն Սովսիսի,
 Ի բազկաբարձ հրաշսն ՚ի մարտի,
 Լնաղօտ արեւ, անսպառ պարգև, նիշ սեռականձև,
 Յոյս յարատեւ, Վառաթեւ. (կրկնել պարտէ).
 Լնաղօտ արեւ, անսպառ պարգև, նիշ սեռականձև,
 Յոյս յարատեւ, քառաթեւ:

Լնպարտելի զէն հրալի,
 Իրանն Լդինայ բանալի,
 Համազանց քառակուսի,
 Սահան հովանի.
 Պարիսպ ամրութեան,

Վարդմ զգայութեան,
 Սուրբ և անմահ հօրին,
 Պաղպաղունք ոսկի.
 Վահոյք Տէրունի,
 Լառք արքայենի սքանչելի:

Եւ շօրն Լյակից,
 Շոգւոյն փառակից.
 Երբեակ միութեան համագոյակից:
 Եւ Բանն և յՈրդին,
 Յաներբ Սիածին՝ մտաց անքնին.
 Յանեղ ծոցածին, յիշեալն 'ի շօրէ առ Լստուածածին.
 Ի մօրէ անծին, հրաշիւք կուսածին,
 Ըստ ամենայնի յանչարչարն 'ի կենաց փայտդ բեւեռեալն,
 Յարքայն փառօք 'ի յաթողդ բազմեալն,
 Ոսկեհոռ զարդուք զարդարեալ,
 Յանմահ փեսայն քեւ առագաստեալն.
 Յաղթող նշանաւ փառաւորեալն,
 Եւրաբառ մաղթանօք միշտ բարեխօսեալ:

Ս. Վ. Պապանեան:

Ծանօթ. Երգեն նոյնպէս յեկեղեցիս յանմահ պատարագին ըստ
 տեղւոյն պատշաճի, մանաւանդ յաւուրս տօնից սրբոյ խաչի:

Երգ յարութեան Վրիստոսի:

Յայգուն միաշաբաթին,
 Խղաքերքն լալագին,
 Ի գերեզման հասանին,
 Խնկեւ զՏէրունեան մարմին:
 Եւ ճայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
 Եւտիս ձեզ և ամենայն հաւատացեւոց,
 Վրիստոս յարեալ 'ի մեռելոց:

Վարձան յԼ՝ռաքեալն եկին,
 Ս'եծ աւետիս մատուցին,
 Եթէ յարեաւ կենդանին,
 Հրեշտակք յայտնի բարբառին:
 Ե՛հա ձայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
 Եւետիս ձեզ և ամենայն հաւատացելոց,
 Վրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Պետրոս, Յովհան Սիրելին,
 Ի գերեզման փութային,
 Օգտաւան լոկ գտանէին,
 Վանգի չէր անդ կենդանին:
 Ե՛հա ձայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
 Եւետիս ձեզ և ամենայն հաւատացելոց,
 Վրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Սինչդեռ նոքա դառնային,
 Լայր Սարիամ ցաւագին,
 Տեսանէ զԵիսուս Սիածին,
 Ի տեսիլ պարտիզպանին:
 Ե՛հա ձայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
 Եւետիս ձեզ և ամենայն հաւատացելոց,
 Վրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Տէրն ասէր. մի՛ լար ով կին,
 Ես եմ որդին Սիածին,
 Երթ և պատմեա՛ Պետրոսին,
 Տեսցէ զիս 'ի Վալիլիա լերին:
 Ե՛հա ձայն աւետեաց սուրբ հրեշտակաց,
 Եւետիս ձեզ և ամենայն հաւատացելոց,
 Վրիստոս յարեաւ 'ի մեռելոց:

Ս. Վ. Պատկանեալ:

Ծանօթ. Հասարակեալ է յեկեղեցիս և գործածական յեկեղեցա-
 կան երգոց՝ ի զատկի, յաւուր յարութեան Տեառն, նոյն-
 պէս յաւուրս կիւրակէից 'ի վերջ սրբոյ պատարագին, մինչ
 ժողովուրդն, համբուրեալ զԵւետարանն, մեկնի յեկեղեցւոյ:

Երգ 'ի յարութիւնն Վրիստոսի:

Լալով Սարիամ յետս դարձեալ,
Օխւր ցանկալի զՏէրն տեսեալ,
Եւ պարտիզպան զնա կարծեալ,
Յորմէ գթով եղև հարցեալ:
Կին դու՝ զի՞ լաս, կին դու՝ զի՞ լաս,
Օ՛ր լաս, կամ ընդէր հառաչես,
Ս'ի լար ցաւօք՝ մի՛ ողբար, ես եմ
Խաչեալ, թաղեալ և յարուցեալ:

Ս'ի մերձենար՝ չեւ եմ ելեալ,
Ե'րթ յԱռաքեալսն՝ որք են ընտրեալ:
Պատմեա՛ զինէն՝ առ Հայր երթայ,
Յիմ և 'ի ձեր Հայր համբառնալ:
Կին՝ արդ մի՛ լար, կին՝ արդ մի՛ լար,
Փոխեաց 'ի բերկրանս, և ցնծա՛. ես եմ
Ս'ահուամբ իմով՝ լուծիչ մահու:

Ս. Վ. Պատկանեան:

Երգ յարութեան Վրիստոսի:

Իւղաբերքն գան 'ի գերեզման,
Լսեն զձայն սուրբ յարութեան,
Լցեալ սիրով Մստուածական,
Եւ աշակերտսն անդրէն փութան,
Եւետիս ձեզ, աւետիս՝ ձեզ, Տէր մեր յարեալ,
Վանզի չէր անդ և հրեշտակք բարձր քարոզեն.
Վրիստոս յարեալ 'ի մեռելոց:

Տեսէք զզօրս որք կարգեցան,
 Որպէս յահէ սասանեցան,
 Վճի պահապան Տեառն էին.
 Ըստ մեռելոց անշնչական,
 Յիշեսցուք արդ զբանն թաղման.
 Յետևաբար և զյարութեան:

Ձայնէ հրեշտակն ձայն բերկրութեան,
 Սեղ աւետէ զբան յարութեան.
 Եւ հրաւիրէ 'ի տես շիրմին,
 Յոչ ֆալ մեղ յերկբայութեան.
 Հաւաստի էր բանն մահուան,
 Հաւաստի և ձայն յարութեան:

Ըստ զուարթնոյն վերադարձցուք,
 Եւ զաշակերտսն բերկրեսցուք,
 Յարեաւ Որդիդ Տէր մեր Յիսուս.
 Սեծ աւետիս մօրն մատուցուք,
 Շշմարիտ է տեսիլս և ձայն,
 Շմարիտ և բանս յարութեան:

Ս. Ը. Պատկանեան:

Ծանօթ. Որպէս զայս նոյնպէս և նախընթաց երգսն, ասացեալ
 'ի յարութիւնն Վրիստոսի, երգեն երբեք յետ ասելոյ
 «ԳՐԻՍԻՍՏՈՍ յատարագեալն» կամ «զգոհանամք զքէն Տէրն»
 (եթէ չիցէ աւարտեալ պատարագիչ՝ զիւր խորհուրդ) և եր-
 բեք զկնի աւարտման պատարագին, ըստ նմանութեան նախա-
 յիշատակելոցն երգոց:

Անարատ գառին քառառջ սեղան,
 Զէն պսահալած, կենաց գրաւական,
 Ինձ օգնեա՛, ողորմեա՛,
 Ի Թըշնամեաց ազատեա՛:

Լարեն ինձ թակարթ ժանտից ջուկք ահեզ,
Յիմ կորուստ բերկրին իբր անհաս հեղեղ:
Օխ զերծո՛, ամրացո՛,
Քո նըշանաւդ ապրեցո՛:

Լման յեղկելիս զմահաթոյն քարբից,
Ընդ լաց իմ բերկրին, ախ, ուր դիմեցից:
Լիշեցայ, ցնորեցայ,
Սուրբ խաչ՝ օգնել ինձ փութա՛:

Սորմոք, սուգ, կըսկիծ եւ երկունք մահուան,
Ընթիւ տառապանք զինեւ շրջեցան:
Քառաթեւ, լուսաձեւ,
Ձըգեա՛ առ իս զքո սուրբ թեւ:

Պառնացան իմ կեանք յօրէս ծընընդեան,
Յո եւ գընացի՝ միշտ գըտի դարան:
Հալեցայ, մաշեցայ,
Յամբարըշտաց ո՛չ զերծայ:

Ը դրան տաճարիդ արդ կամ գետնամած,
Հայցեմ զօգնութիւն խաչիդ պարծանաց:
Յիս գըլթա՛, խընայեա՛,
Օանհուն վէրս իմ բըժշկեա՛:

Թախացո՛ զիմ սիրտ ձայնիւ ցընծութեան,
Նորոգեա՛ զիմ կեանս, զիս 'ի հաղբից հան:
Ո՛չ երթայց 'ի քոց դրանց՝
Չեւ առեալ զիմ խընդրուած:

Երանի՛ է ինձ, զի եմ քո ծառայ,
Որդի աղախնոյդ, շնորհացդ ենթակայ:
Յիս հեղցես լիապէս
Օխաչիդ նըպաստ յայտնապէս:

Ըրդ՝ արա՛ առ իս նըշան բարութեան,
Վերկեա՛ ամօթով զնեղչացս երախտն:

Փա՛ռք խաչիդ Վրիստոսի,
Նեղեղոյս ապաւինի:

Նըշոյլ սըերալի խաչիդ յիս ծագի,
Հոգիս մորմոքի,¹⁾ յոյս իմ արծարծի.
Օ յիս կանգնեա՛, պաշտպանեա՛,
Բնդ հովանեաւդ պարըսպեա՛:

Յաբութիւն վարդապետ Աւագարեանց, 4 մարտի, 1884 թ. 'ի
Նոր-Նախիջեան, Դռն գետի վերայ:

Տաղ սրբոյ Երրորդութեան:

Անձառ անհաս Ստեղծող գոյութեանց բնաւից,
Կարողութիւն անհուն, Հայրըդ համայնից.
Շնորհեա ինձ զօրութիւն մըտաց և բանից,
Պարզապէս ճանաչել զՆրարիչդ էից:

Պարզօրէն ճանաչմամբ՝ բնութիւն անքընին,
Նժնանիս զիմաստութիւն՝ զբանըն անմարմին,
Որով ճանաչիս Լյութիւնըդ անզընին,
Լուսաւորեա՛ գիտութեամբ զմիգամած անձն իմ:

Ընհունատենչ անչափ սիրով սիրոյ քոյ
Բըղէի հոգիս միշտ սէր 'ի քէն և յՈրդւոյ,
Վանդի ճանաչմամբ շարժիս 'ի յանհուն սէր քոյ,
Հեղ յիս զսէր շնորհաց, ո՛վ Հայրըդ լուսոյ:

Օ զօրհնաբանողս անուան Լստուածութեան քոյ,
Փրկեա՛ 'ի զգայական և յունայն սիրոյ,
Փառաւորեմք զանբաւ կարողութիւնդ քոյ
Ըստ իմաստութեան Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ:

¹⁾ Հայրապետ Սուքիասեանցի ձեռագրի մէջ, «նորոգի»:

Առաւօտ լուսարեր շայտտան երկրի,
Բուրաստան ծաղկախիտ կողմանցն հիւսիսի,
Վախկին լուսաւորիչ, պըսակ պանծալի.
Թադէոս Լուաքեալ՝ ընդէր կաս հեռի:
    Ո՛հ ո՛հ, մանկուք Սիւնի. (կրկնեա՛)
Պար առեալ ցընծացէք՝ ՚ի սոյն խընջոյի:

Ընդարմացեալ բուսոց ջուր կենդանութեան.
Շողով տրտմեցելոց բաժակ բերկրութեան.
Վու պարիսպ հաւատոյ, նեղելոց պաշտպան,
Թադէոս Լուաքեալ, և այլն:

Երգնակ աւետաբեր կենաց փրկութեան,
Շուշան լուսատեսիլ գուշակող գարնան,
Հուցար մեզ բարեաց շէնորհ էական.
Թադէոս Լուաքեալ, և այլն:

Օօրութեամբ սուրբ շողովն զաշխար արարեր,
Թորգոմեանըն ազգի լոյս մեծ ծագեցեր,
Օսուրբ կոյսըն Սանդուխտ յերկինս վերածեր,
Թադէոս Լուաքեալ, և այլն:

Ողբ կտակի աւուր ուրբաթու մեծի, որ ՚ի բերանոյ Սօր
խաչեցելոյն Նիսուսի, եղանակեալ ձայնիւ ասի:

Կանայք ամենայն՝ քորք իմ սիրական,
Եկայք Վողգոթայ՝ դուք ամենեքեան,
Ողբս յօրինեցէք՝ երգօք զանազան,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Սըգալի Սարիամս՝ այժմ անօգնական,
կարօտով իմ որդւոյս՝ կամ 'ի յերերման,
Օօրութիւնք հըզօրք՝ հրեշտակք երկնային,
Պետք և տէրութիւնք՝ և զօրք վերնային,
Տեսէք զիմ որդին՝ զխաչեալն 'ի փայտին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ Թըռչունք երկնից՝ և ձըկունք ծովու,
Լուսին, արեգակն՝ աստղ առաւօտու,
Ընչա՛ մըթացաւ՝ օրն իմ լուսատու,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Սայրք Լիրանանու՝ և ծառք անտառաց,
'Երունենիք այգեաց՝ և տունկք պարտիզաց,
Չո՞վք և գետք ամէն՝ և ջուրք աղբերաց,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ դուք մեղաւորք՝ որդիք աղամայ,
Սառն ձեր խաչի՝ որդիս Սարիամայ,
Օ՛ր բացցէ զփակեալ՝ ըզդուռն Եդեմայ,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

'Երրածին մանկունք՝ սուրբ աւագանին,
'Կեղարդեամբ խոցի՝ որդեակս 'ի խաչին,
Զ՛ուր առատ բաշխէ՝ ծննդեան ձեզ կըրկին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ սուրբ քահանայք՝ պաշտօնեայք լուսոյ,
Օ՛մաննայ ձեզ բաշխէ՝ 'ի բացեալ կողոյ,
Օ՛մարմին և զարին՝ սուրբ ուխտի նորոյ,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Կանայք պատուականք՝ դըստերք եւայի,
Որք գիտէք ըզգութ՝ ծընողաց սրտի,
Հոգիս մորմնքի՝ սիրտըս տոչորի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ սուրբ Սիմէօն՝ գովեալ ծերօնի,
Լոյսօր բօթալից՝ բան քո կատարի,
Լըդ էանց յանձն իմ՝ սուր նենգաւորի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ Հայր երկնաւոր՝ խընդրեմ ես 'ի քէն,
Հոգիդ սուրբ ընկալ՝ զաղաչանս յինէն,
Տո՛ւր ինձ արտասուս՝ ծովու ջուրն ամէն,
Լացից ողբացից՝ զվշտացեալ անձն իմ. սրգա:

Ո՛վ սուրբ Յօհաննէս՝ Որդւոյս սիրելի,
Եւ սուրբ Սարիամ մագդաղենացի,
Ողբակից լերուք՝ մօրքս չիսուսի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Խոր կըսկիծ մահու՝ իւր ալեաց ծովու,
Լռիս խաղացին՝ սաստկագին հովու,
Պռռան և գոչեն՝ որպէս առիւծու,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ի սուրբ Լեթզէհէմ՝ անբանից յայրին,
Ըզփառք 'ի բարձունս՝ հրեշտակք երգէին,
Լըդ բարձաւ այսօր՝ փառքս ամենեւին,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Լալով ողբալով՝ սիրտս ո՛չ հանդարտի,
Խոցոտեալ հոգիս՝ ո՛չ մըխիթարի,
Լոյսօր զմահ խնդրեմ՝ 'ի ձեռս չանկանի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Ո՛վ իմ փարելի՝ որդեակ սիրելի,
Սի՛ր թողուր այսպէս՝ զմայր քո խրդձալի,
Ընդ քեզ մեռանիլս՝ է ինձ երանի,
Լացէք ողբացէք՝ ձայնիւ միաբան:

Գեորգ վարդապետ Ղափանցի:

Տաշ 'ի վկայուհի սուրբ Խանում, նահատակ 'ի Թոփրաք
Վալէ:

Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սուրբ Խանում.
Հեռովանց մայլեցայ հոտովդ անպատում.
Փարատեց ցաւերս, սիրտըս լըցվաւ խընտում.
Հաւոց դարման տըրուար մարդկանց, սուրբ Խանում:

Սարդ բուսար փըշոց մէջ: գոյնըդ աննրման.
Գեղեցիկ պատկերիդ աշխարհք զարմացան.
Փայլուն եւ նախշունիկ աչքերուդ վերան՝
Սեւ ունքերըդ սիրտ կու տաղէր, լոյս Խանում:

Օտրդ տատրակ ողջախոհ մընչէիր ի խղիդ.
Երգիդ մըրմունջք լըսողք մայլեցան ձէյնիդ.
Վեզ ձէյնէկից դասին խումբք հըրեշտէկիդ,
Խայտան ցընծան բերկրին ձէյնովդ, կոյս Խանում:

Սահան, նարկիզ, քըրքում, ծաղիկ նունաֆար.
Թոփրաք իալայ պարտէզ դու մէջ ծաղկեցար.
Հեռացար մարդկանցմէ տան մէջ փակվեցար,
Լայց սըրբութեան հոտըդ յայտնեց քեզ, Խանում:

Թագաւորին երկնից քեզ նըւիրեցիր,
Գըլխուդ զարդարանքնին արիր ցան եւ ցիր,
Թողեր վարդ՝ մանուշակ, շուշան քաղեցիր,
Նճում պաք աղօթք քոյ զարդք, ճըգնող սուրբ Խանում:

Սերջապէս արիւնովըդ հոգիդ գնեցիր,
Կուսան եւ մարտիրոս անուն թողուցիր,
Հայրենիքըդ քեզմով պայծառացուցիր,
Գերեզմանըդ ցաւոց լըժիշկ, սուրբ Խանում:

Յորդորակ առ ուխտաւորս:

Յառաջ քան զբարերար արեւու երեւել

Եւրթիցուք 'ի Սուրբ-Խաչ՝ զմեր սուրբ ուխտն կատարել:
Եստուծոյ Հօր մերոյ զքաղցր շնորհքս վայելել:

Սիամփո սուրբ սրտիւ Տեառն երկիրպագանել,
Լալագին զհրաշագործ Խաչ Փրկչին համբուրել:

Սեր բազում յանցանաց քաւութիւն թախանձել:
Ըդդ՝ զամբիծ Տիրամայրն բարեխօս մեզ կալցուք,

Օ, ամլորդի Կարապետն մեզ նըպաստ կարդասցուք:
Սեր հոգւոց լուսաւոր զՍուրբ-Վրիգոր կոչեսցուք,

Ընդ սոցա մաղթանաց զաղօթս մեր խառնեսցուք:
Ղարանց փառաց քրիստոսեան տաճարին բաղձասցուք,

Խոռնկ եւ մոմ լիաձեռն Բարձրելոյն մատուցուք:
Լըբցուք անդ յաղբերացն ջուր անոյշ կենդանի,

Եւստաքոյժ Թաւ ուռիքն մեզ լիցին հովանի:
Բախասցուք երկնառաք ցընծութեամբ 'ի հոգի,

Ուշ դիցուք նուագաց թըռչնակաց սխրալի:
Երանի՛ եկողաց 'ի Սուրբ-Խաչն վասն ուխտի,

Վոցա սիրտ եւ հոգի շնորհօք Տեառն լիասցի:
Ըդդեօք՝ ո՛յք 'ի վանացս ձեռնունայն գընացին,

Իւրեանց սուրբ անարատ բաղձանաց ոչ հասին:
Նըշանաւ սուրբ խաչիս գունդք դիւաց հալածին,

Սեր հոգիք եւ մարմինք 'ի շարեաց ազատին:
Յաւք եւ ախտք առ 'ի մէնջ առժամայն փարատին:

(Ճն եկայք երթիցուք յուխտ 'ի ծունր Սուրբ-Խաչին:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՈՐՈՐՈՑԻ (ՕՐՕՐՕՑԻ) ՆՐՊՆՐ.

43

Վրն էղիր, պալաս, աչքըդ խուփ արա՛,
Վաշխուն աչքերուդ քուն թող գայ վերայ.

( ) ր օր օր պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անուն) ¹⁾ քունը կը տանի:

( ) սկի խաչ վիզիդ՝ քեզի պահպան.

Վարօտ կապիլ է ծարէն տէր պապան.

( ) ր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի:

Սափ հիւններ կախել եմ ես ալ;

Վազար չես առնուլ, քուն էղիր, մի՛ լաւ.

( ) ր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի:

Ես քանի՞ մօրըդ անքուն աչքովը

Ենցել է օրեր օրօցքիդ քովը.

( ) ր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի:

( ) րօցքըդ օրեմ, օրով բոյ քաշիս,

Սըղկըտան ծանով սիրտըս չի մաշիս.

( ) ր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Իմ (այս անունին) քունը կը տանի:

---

¹⁾ Զոր օրինակ. իմ Լրամիս, Եղիսաբեթիս և այլն:

Վառն՝ ալ քուն էղիր, ինծի ալ քուն տուր,
Սուրբ Աստուածամայր (այս անունին) քուն տուր.
( )ր օր օր, պալաս, օր օր ու նանի,
Խմ (այս անունին) քունը կը տանի:

Ռեպետէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան:

44

Վնջէ՛ հիմ սիրուն մանկիկ,
Վնջէ տեսնեմ գու մըշիկ,
Լնոյշ անոյշ ննջէ հանգարտ,
Հանգստացիր քիչ մը արդ:

( )ր օր ասեմ քեզ որդեկիս,
Շատ օր տեսնես, շատ ապրիս,
( )ր օր ասեմ աղուոր տըղուս,
( )րեր մաղթեմ սիրելոյս,
( )ր օր ասեմ մատաղ մանկանս,
Որ ունենայ երկար կեանս:

Ե՛հ, ե՛րբ ըզքեզ պիտի տեսնեմ,
Օ՛երդ մէկ տըղեկ գեղադէմ
Վնալ, վաղել ու վաղվըզել:
Հասակակցացդ հետ խօսել:

( )ր օր օր օր իմ տատրակիս,
( )ր օր ասեմ զաւակիս,
( )ր օր օր օր իմ գեղեցկիդ,
Վնջ, իմ հոգւոյդ հատորիդ,
( )րեր մաղթեմ բոլոր սրտով,
( )ր օր ասեմ խնդումով:

Եւ՛ երբ լինիս հսկայ կտրիճ,
Լինելու չես խարդախիչ

Հայոց ազգին, մեր հայրենեաց,
Հայերու բարեկամաց:

( )րեր, օրեր քեզ շատ մաղթեմ
Որ՝ Հայրենիք մեր վսեմ,
Վեղածիծաղ ժպիտներով
Եւ իւր օրհնեալ անուով,
Երծարծէ յիս բարի յոյսեր,
Ու ի քեզ էլ լաւ զգացումներ:

Բայց նաև պէտք է հեռանաս
Եւն գործերէն ազգամբնաս,
Որք ազգամով հռչակեն զմարդ,
Վասն ազգասէր ոք հանդարտ:

( )րեր մաղթեմ քեզ յԼստուծոյ,
Վեզ, իմ որդւոյդ միայնոյ,
Խարտեշագեղ գանգրամազիդ,
Հրեշտականման իմ զաւկիդ:
( )ր օր օր օր օր օր օր օր,
Եայս զօրէ ձայն քոյոյ մօր:

Եպա թէ որ այսց հակառակ
Շարժիս ի գործսրդ, որդեակ,
Վիտնաս որ ես էլ մայրըդ չեմ,
Ու, օրհնելու տեղ, կ'անիծեմ:

( )ր օր օր օր հարազատիդ,
( )րեր մաղթեմ միտնիդ:
Կը պաղատիմ ես Տիրոջմէն,
Որ այս մտածմունքս փռւն ելլեն,
Եւ քեզ սիրոյդ զօր ես ծնայ,
Պահապան ինքը կենայ:

Սիթէ այն օրն տեսնեմ պիտի,
Որ ծերութիւնս քեւ սփոփի,
Եւ երբ աղէկ մը ծերանամ,
Ըզքեզ նեցուկ ունենամ:

( ) ր օր ասեմ, օր օր օր օր,
Որ շնորհէ շայրն երկնաւոր.
( ) րեր մաղթեմ, որ շատնայ օրդ,
( ) ետոյ նեցուկ լինիս մօրդ,
Որ այն օրեր շատ շատ օր, օր
Մաղթեմ քեզի բոլոր օր:

Ս. Գնունի:

45

Լ. Ղասուս մօր երգը:

Չարթիր, մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերը,
Թերթերունքէդ քունը թօթուէ, գիրկը հանգիր քու մօրը.
Բաւ քեզ որքան բարի հրեշտակք հեքաթ ասին երազում,
Լաժմ արի՛ քեզ այն պատմեմ, ինչ պիտ' տեսնես աշխարում:

Չարթիր, որդեակ, քանի՞ քընես,
Բաց աչերդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բաղդ, փառքը,
Կեանք ու արևն է տեսնում:

Դուն կըմեծանաս, բոյ կը քաշես—չինար բոյիդ ես զուրբան,
Քեզ ուժ կուտան Մասսի քաջքը, որ դու լինիս քաջ Սարգան;
Իմ մատներով մի ոսկեթել մէջքիդ գօտի եմ կարել,
Գօտիիցըդ թուր կըկապեմ, այն էլ ինքս եմ սըրել:

Չարթիր, որդեակ, քանի՞ քընես,
Բաց աչերդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բաղդ, փառքը,
Կեանք ու արևն է տեսնում:

Մեր բակումը ձի է կայնած՝ քեզ է մընում անհամբեր,
Չարթիր, որդեակ, քանի՞ քընես, առ քու թուրը մահաբեր,
Քու շայ ազգը հեծեծում է, ձեռքը, ոտքը շղթայած,
Քու եղբարքը գերութեան մէջ... քաջ, միայն դո՞ւ ես քընած...

Օւարթիւր, որդեակ, քանի՜ քընես,
Բաց աչերըդ այդ նաշխուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բազդ, փառքը,
Կեանք ու արեւն է տեսնում:

Չէ, իմ որդին շուտ կըզարթի, ձին կըհեծնէ սանձակոծ,
Հայի արցունքը կըսրբէ, կը դադրացնէ լաց ու կոծ:
Հայ եղբայրներ, քիչ էլ կացէք, իմ Աղասին զարթեցաւ,
Վառին կապեց, թուրը կախեց ու իր նըժոյգ ձին նըստաւ:

Ռափայէլ Յէր-Գաբրիէլեան Պատիւնեան:

46

Սուխամմազ ի պատիւ սիրական որդւոյ իմոյ:

1) Եւ կուրացած աչքերովս միշտ քեզի տեսնալ եմ ուզում, 1)
Մին բոպէ չի տեսնալիս երեխի պէս լալ եմ ուզում: 2)

Կամենումս՝ որ հասանիս իշխանական աստիճանի,
Օ՛յ լինիցիս կենցաղումս դուռն ամեն դատաստանի,
Որ կարենաս հովիւ լինիլ զուլմից նեղացած ինսանի,
Վլիկդ մարգարտաշար գդակ, հագուստդ ողջ ալ եմ ուզում:

Ուզումս՝ մինակ դու լինիս բոլոր աշխարհքի դատողն;
Ընչաւորքն ոտդ պաչեն, լիզեն քօշիդ տակի հողն;
Վեզ ասողին մահն տանի, սպանվի վատրդ խօսողն;
Թէ ուզես գիտել՝ ես ո՞վ եմ, լաւ ընթերցիր վերջի տողն,
Սողոմոն արքայից աւել քեզի խօշ իկբալ եմ ուզում:

Ըսումս՝ ինչ օր կուլինի, որ դու նստես թախտի վերայ;
Թագաւորքն՝ քեզի տեսնան, ախ քաշեն քո բախտի վերայ;
Ըրդարներն կուի անեն ծոցիդ սուրբ դրախտի վերայ;

1) Լ 2) ամենայն տանց վերջումը կրկնեա՛ զայսոսիկ տողս:

Ղշմարիտ ես զարմացել եմ իմ սրտիս շինախռի վերայ,
Որ էդ լուսին երեսունմըդ ջուխտ շարաշի թալ եմ ուզում:

Ըսումեն՝ քեզպէս ջան չկայ, Տէրն քեզ պահի ինձ համար,
Որ ծերութեան ժամանակիս իմ կենացս լինիս սատար;
Վատ օր չի՝ տեսնաս, որդի ջան, այս է աղօթքս անդադար,
Չարն ու բարին լաւ իմանաս. քեզի փնաս չի՝ տայ օտար,
Վանգի թշտմեացդ վերայ վերջումն խնդալ եմ ուզում:

Ըբերըս հնց չի պտուն քեզ, դու ես նրանց միջի լոյսն,
Ըմէն դռնով զրկուել եմ, քեզ եմ արել սրտիս յոյսն;
Թէ որ մին օր չի՝ տեսնամ քեզ, կու չորանայ կենացս բոյսն,
Ըյս է քեզ տուած երգումս. դու լինիս էն մաքուր լոյսն՝
Ինձանից մի՛ հեռանալ, որ քեզ հետ միշտ խօսալ եմ ուզում:

Ինչպի հեզ ես, որ անունդ ես գրել գառն Ըստուծոյ,
Երբ որ դու իմ մօտումս չես, մին մարմին եմ առանց հոգւոյ,
Սիշո՛ լինիս դու ընդ հովանեաւ շօր, Որդւոյ ե շոգւոյն Սրբոյ,
Որքան անուանի սուրբեր կայ՝ նրանք լինին պահապան քոյ,
Սէյեադն եմ, այս է մուրադս, ո՛չ դովլաթ, ո՛չ մալ եմ ուզում:

Պետրոս Տէր-Յովսէփեան Մաղաթեանց,
մականնանեալ Վէյեագ:

Հանգիւր մանուկս աչօք վըճիտ,
Հանգիւր անդշ յօրօրոցիդ:
Ըյգ հրաշագեղ գոհար բլբունք
Ի յարթութեանդ միշտ երերունք,
Ոհ զի՛ խաղաղ ե անշարժիկ
Փակեալ 'ի նինջ են աւասիկ.
Ըրթունքդ շուշանք լոցեալ շողով
Եւ գիրգ մարմինդ երկնից գեղով:
Վնջեա՛ մանուկս աչօք վըճիտ,

'Կնջեա՛ յանդորր յօրօրոցիդ,
 Յօղն 'ի վերայ վարդին թերթից
 Իմ ցօղ աչաց վառ վառ այտիցդ
 Թշուառ մանկիկ, քեզ մօր միակ
 Ե՛մ անժըպիտ են գործվանք,
 Օ՛րուկ 'ի նազուկ յայս տիտ ամբիծ
 Զօր կաթոգին 'ի համբուրից,
 Որ 'ի գգուանս իւր սիրակէզ
 Լսսպէս փափկիկ ծընաւ ըզքեզ:
 Լսա՛ղ 'ի մէնջ գընաց հեռի,
 Թող ըզքեզ որբ և զիս այրի
 Օ՛անդրանիկն իւր որդեակ չըքնաղ
 Եւ զտարփալի հարսնըն մատաղ:
 Ոչ գողտրական քեզ այլ եղբայր
 Լիցի ընկեր սիրապատար.
 Գուռ անմեղուկ իմ աղանեսակ,
 Գուռ ինձ միայն մնացեր որդեակ:
 Լսլ մէք լըքեալ թողաք անտէր.
 Եւ մինչ ես մայրդ քեզ առննթեր
 Բզցայդ ցերեկ 'ի կոծ ամբաւ
 Լղեխորով մաշիմ 'ի ցաւ,
 Ժպտես ճչես քաղցրախօսիկ,
 Կամ յօրոցիդ հանգչիս հեզիկ.
 Եւ քո հայրիկ 'ի հող աբխուր
 Գերեզմանաց անգր 'ի բլրուր
 Ը՛ուրջ պար առեալ նոճեաց 'ի սեաւ,
 'Կնջէ մահուն ընդ ցուրա շիրմաւ:
 Լրդ 'ի շթուանդ իսկ վարդաձոյլ
 Օ՛լարթուլթեան փայլէ նըշոյլ:
 Ընդէ՞ր երեսքըդ ժպտեցան.
 Զրեշտակք եղեն քեզ յանդիման
 Խաղապատին ըզքեւ անոյշ
 Ի համբուրիկս նոքա քընքոյշ:
 Սին զձիւնափայլ պարանոցիկդ,
 Լսլք ըզթաթիկըս քո փափկիկ,
 Եւ յանուանէդ ըզքեզ ձայնեն

Կամ շուրջ ըզքն պար բոլորեն.
 Եւլք խաղալով ընդ քոյդ օրոց
 Տունկնըդ մնէն ձայնիկս երգոց.
 «Ի քո քաղցրիկ մօրէդ ծածուկ
 Մանկիկ, յերկինս եկ փախիցուք».
 Եւ քոյդ արդեօք թռեալ հոգեակ...
 Օտարթիւր զարթիւր իմ աղանեակ.
 Կաթն անուշիկ, քընդդ փոխան,
 Վեղ ջամբեցից մեղրածորան:

Մկրտիչ Պէշկիթաշեան, երբեմն աշակերտ Մուրադեան
 վարժարանին: Բաղմովէս, 1851 թ. ե. 48:

48

( ) օրոցի երգ գիւղական այրի կնոջ:

Քընէ, քընէ, սիրուն որդի, քու մօր սըրտին ըսփոփանք,
 Վեղ օր կ'ասեմ տըխուր ձէնով, օր օր, օրեր ու շատ կեանք:
 ( ) օրոցըդ ձեռով շափեմ, բերնով երեսգ համառւեմ,
 Վեղ շատ օր օր, քեզ շատ օրեր, քեզ շատ արև կու երգեմ:
 Եւքըդ փակէ այդ լուսափայլ աստղի նման փայլածը,
 Որ մինչև այգ ¹⁾ երկինքումը երևում է ցոլածը,
 Եւքիդ շողը ²⁾ սիրտս է ծակում, նորոգում է իմ խոցը,
 Եւքըդ փակէ, իմ սիրական, հերիք սըրտիս այրածը,
 Եւքըդ փակէ, քաղցր քընէ, քեզ օր կ'ասեմ ես լալով,
 Հօրըդ բանը իմաց-կ'անեմ, դու ականջդիր նիհիւնով: ³⁾
 Հայրըդ, զօրեղ երիտասարդ, առաւ բագէն, գութանը, ⁴⁾
 Լըծեց երկու զոյդ ⁵⁾ եզները իր սըրածայր արօրը: ⁶⁾

¹⁾ Եւթըի լոյս, зоря. ²⁾ Երեգակի ճառագայթը, лучь. ³⁾ Մրափեալ, дремать. ⁴⁾ Մեծ արօր, большой плугъ. ⁵⁾ Զուխտ, пара. ⁶⁾ Սարան, плугъ.

Վրնաց դաշար երգ հնչելով, երգ ասելով, երգելով,
Քաղցր ձէնով երգ կանչելով, երգ երգելով, և լալով:
— Եւ չի՞ համար սուգ ես անում, սուգ արտասուօք և լալով,
Եւսց հօրեդ հարեանը աչքէն առուք վազելով,
Եւներդ գէր, գէր ու պարարտ վազ 'ի վազ են գէպ դաշար,
Հատ կու վարեն, շատ կու հերկեն, շատ կու կամեն քու արտը:
Երեգակը մայր չի մըտած դու կը դառնաս արօրէն,
Քեզ Օ՛ւնանը առաջ կու գայ, գըրկում բըռնած երեխէն:—

Վորգին, երգով, հարեանին այսպէս տուեց պատասխան.
«Եւներըս չեն ինձ մնալու, իմ աչքի լոյս հարեան.
«(())արարս¹⁾ ես չեմ կարող այսօր վերջը հասցնենլ,
«Պիտի մնայ հող ու արտըս անվարուցան, անայցել.
«Իհեկիս մօտ գէր ու պարարտ²⁾ իմ եզները վիզը ծուռ
«Պիտի ման, թէ ո՞վ նոցա երեկոյին կու տայ ջուր:

Հարեանը աչքը արցունք մեզ սև համբաւը բերեց, .
Թէ չուտ արէք, եկէք, տեսէք, թէ ձեզ Վորգին ինչ արեց:
Եւն ես արել գանք ու տեսներք, վայ մեր անբաղդ աչքերուն,
Եւսը ցըցուած է սըրտիդ մէջ, տակըդ ճապաղ³⁾ քու արիւն.
Եւսը ցըցուած քու սըրտի մէջ օդը ճըղքեց, գիծ արաւ,
Իծը սև էր երկինքումը, աչքըս ծառի մօտ տարաւ.
Դառի յետնէն թագ-կեցած էր մեր գեղացւոց թըշնամին,
Սեր գեղացւոց հին ատելին, տաւարի գող Եզեղին:
Դու սիրական սիրուն որդի, քընէ քընէ զօրանաս,
Վու մօր համար մըխիթարիչ ու ըսփոփիչ մեծանաս:
Սիտքըդ-պահէ քու հօր արտը, գէր ու պարարտ եզները.
Սիտքըդ-պահէ մաճն⁴⁾ ու սամիք և սըրածայր արօրը.
Երբ մեծանաս, երթաս դաշտը, ուզես վարել քու արտը,
Վու մօր համար ուսով բերել ցորնի խուրձը⁵⁾ ու բարգը,⁶⁾
Եւսը գընա, գեաը անցիր այն սըրահոս Երասիւն,
Վրնա, գըտիր այն Եզեղուն, որ այն ծառի ետեւն
Եւսը քաշեց, օդը պատռեց, քու հօր կեանքը սև արեց.
Եւսը Վորգի եզները տայ, որ այն օրը փախցըրեց:

¹⁾ acre. ²⁾ Չաղ, գէր, жирный. ³⁾ кровопротитие. ⁴⁾ Լորօրի կո-
թը: ⁵⁾ Զորենի կապոց: ⁶⁾ Վիզած հունձ, стогъ.

Պէտր ու պարադա քու եղները սայլին ¹⁾ լծէ, սիրական,
 Պարձիր, սրբէ քու մօր աչքէն այս արտասուէնք տըրտմութեան:
 Վաղցր ձէնով երգ հընչելով, երգ երգելով առն արի. . . .
 Ե՛ի, մօր կ'իշի, որ մեծանաս—իմ բաղձանքը կատարի:
 Եւ ժըմ քընէ, աչքըդ խըփէ, հանգըստացիր օր օր օր,
 Խաղ քու մայրը աչքէն թափէ արտասուէքը իւր յորդոր:

Գամառ քաթիպայի (Ռ. Պատկանեանի) արձակ եւ չափաբերական շա-
 բադութիւնները: Ս. Պետերբուրգ: 1855 թ: Ե. 13:

49

Մայրը կ'ըրէ.

Ընուշ քնակն աչերն առեր
 Ընուշ հովերն ալ տարուբեր,
 Իմ տատրակիս քունն է եկեր,
 Ընուշ երգով ըսեմ օր օր:

Որդի՛ն.

Ես քուն չունիմ անգութ մա՛րիկ,
 Հերիք աչքս կապես, հերիք,
 Ո՛րէկ պահիկէն կ'ընեմ պաճիկ, ²⁾
 Իս արձըկէ, մ'ըսեր օր օր:

Մայրը.

Ս'ինչէ չի լան մատաղ մանկիկ,
 Ն'իծ չեն իտար անոր գա՛ռնիկ.
 Պուն չի լացած իմ մէկ հատիկ,
 Ես ծիծ կուտամ, կ'ըսեմ օր օր:

Որդի՛ն.

Խղճուկ սրտով ձայն եմ ձգեր,
 Կը ճըլճըլվամ, դուն չես ըսեր,

¹⁾ Լ'արա, tehera.

²⁾ Վնիլ:

Լ'նուշ ձայնիդ ես ըզմայլեր,
Ես կուլամ, դուն կ'ըսես օր օր:

Մայրը.

Ըրցունքներդ մարգարտի պէս,
Երեսդ 'ի վայր ինչ կը թափես,
Մի՛ լար ծագուկ, մի՛ լար, մեղք ես,
Ո՛վ կ'ուզես, ան ըսէ օր օր:

Որդին.

Գիբկըդ ինձի հանգստարան,
Ծիծերդ բերնիս անուշ ծորան,
Իրիկուան դէմ պառկիմ օրան,
Ըչքս կապէ, ըսէ օր օր:

Մայրը.

Քընացընեմ իմ աղանիս,
Ս'եծացընեմ սիրով սըրտիս,
Կարմիր վարդի նըման բացուիս,
Շուքըդ նըստիմ, ըսեմ օր օր:

Որդին.

Քիչ մը թուլցուր թեւերս ոտքերս,
Ը թըմրեցաւ փափուկ մըսերս,
Լ'նուշ մըրափն ¹⁾ առնէ աչքերս
Հապա սըխմէ՝ կարգա՛ օր օր:

Մայրը.

Ըյդ սուտերովդ չեմ խաբուիր ես,
Կ'ուզես որ զիս նըստեցընես,
Ձի քնանաս, ծիծըս ուտես,
Դատարկ տեղը ըսեմ օր օր:

Որդին.

Քիչ մը ճոր ճոր, քիչ մը ճար ճար,
Քիչ մը տան տան, քիչ մը պար պար,

¹⁾ Ներհ, քուն, ռամկօրէն:

Քիչ մ'ալ պապան, առ հօպպա¹⁾ տա՛ր,
Քիչ մ'ալ մէն մէն, ետքը օր օր:

ԾԱՌԸ.

Առ քու լեզուդ կուտեմ հիմայ,
Քու կանգունովդ կըտաւ չի կայ,
Տան տան, մէմէ, ալ հարարայ,²⁾
Աշուկ պահ, պահ, ըսեմ օր օր:

ԱՐԴԻՆ.

Աիրտդ քար է, ալ հասկըցայ,
Լացի լացի, շահ չի գտայ,
Ալ քնանամ, ճարը չի կայ,
Երկան երկան ըսէ օր օր:

(Բուրաստան Սուրբ Սահակեան), 1852 թ. Կ. 105—106.

50

Նշեալ դու քաղցրիկ իմ հրճուանք և սէր,
Ա՛վ իմ անդրանիկ երկնատուր նըւէր;
Ղու իմ երազոց կէտ, յոյս դու բիւրից,
Քոյին մօր պարծանք և բերող օրհնից;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ա՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Քե ևս սիգապանծ ի կանայս շայոց,
Ոչ ևս յանձաղիկ յիմ շէկնիմ ի ծոց.
Ոչ ևս ընդ այլ մարց բաստ բերեմ նախանձ,
Ա՛վ այնչափ լալով զոր գըտի ես, գանձ;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ա՛վ մօրս հրեշտակիկ:

1) Ըրջագայիլ, ման գալ, գրկելով ման ածել:

2) Չկայ. հատեւ է:

Պառ յանձուկ այդ քո և քընքոյշ իրան
Օգնեն պարփակես իղձս իմ, մի Սիհրան,
Եստեղք են մանունք աչք քո լուսահուր,
Որ յիմ անդ գիշերս ծագեցին տըխուր;
    Իմ սիրուն մանկիկ,
    Ի՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Ի՛հ, զայս մայրենի համբոյր սրբազեղ՝
Օգոր քաղել ուսայ նախ յայտ քո անմեղ,
Ե՛րբ և ճակատուդ տամ սարդինազարդ՝
Ոռգեալ յիմ ցօղ ըզփառաց սաղարթ;
    Իմ սիրուն մանկիկ,
    Ի՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Ե՛րբ սիրունդ ըզգլուխ խոնջի քիրտն և հոգ
Երկցես զերդ այսօր ի մօրդ հանգչել գոգ.
Եւ որպէս զերկին երազէ սերկեան՝
Ենդ հոգիդ առցէ ճախր ի շայաստան;
    Իմ սիրուն մանկիկ,
    Ի՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Տես ըզնա առ քեզ աչօք խընդամիտ
Եւ ըզքաղցրագոյնն արձակել ժըմիտ,
Տես զոր ի նորուն սրբես յայտից չիթ
Եկունք ցոլան վառ ի հիւս պըսակիդ;
    Իմ սիրուն մանկիկ,
    Ի՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Պըսակ... ո՛հ այդ զայն ըղձամ պըսակ,
Օգոր շայրենեաց ձեռք բոլորեն, որդեանկ.
Օգի այն է և եթ ծաղիկ անթառամ,
Որ ի շայրենեաց ծաղկի բուրաստան;
    Իմ սիրուն մանկիկ,
    Ի՛վ մօրս հրեշտակիկ:

Ի՛հ, թէ պըսպըղունդ այդ քո սեաւ աչք
Ունին շըլանալ ի լոյս մըթաբեր,
Խէ յօտար յառել գեղ փառս և երկին՝
Եւ ոչ անձկանօք ի դրունս եղեմին;

Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Թե չըթժունք քո թերթք վարդից քաղցրաշունչ՝
Վախկին արձակեալ, որդեակ իմ, մըրմունջ՝
Ոչ ըզհետ անուան երկրի երկնից չօր
Ըզչայստանի հընչէ՝ զՄօր քոյդ մօր;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Թե սիրտ քո վիժակ՝ որ նընջէ վըճիտ՝
Օարթուցեալ երբեմն ի խաղ թինդ առ թինդ,
Յայլ բաբախէ սէր, ոչ չայստանեայց,
Ու ոչ վազէ ընդոստ յանուն չայրենեաց;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Թե դաստք քո փափկիկ և ողորկ բազկիկք
Կան անշարժ, յորժամ կարդան չայրենիք.
Կամ ըզսուրբ պարտուցդ ըսպաս սիրալիբ
Թըշնամեաց նորա մատուցանեն ժիր;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Ըհ, լաւ ևս զի քո և իմ բիբք փակին՝
Օհ մի՛ այն հասցեն աւուրք խաւարին,
Ըաւ ևս զի մի այդ շըրթունք անարժան
Մի բընաւ ուսցին զանուն մայրական;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Ըաւ ևս զի զայժմուս սիրտ այդ ապերախտ
Չորասցի զերդ վարդ որդնաքանց ի դրախտ,
Եւ բեկտին ձեռինք որ զերդ ծաղկափունջ
Մանեակ զուլաւբ մօրս կախին քաղցրաշունչ;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Եւ այս սիրտ որ կեանս ետ և ուր զգլուխ
Երդ դընես սիրոյն ըմպել զանայլ ուխ,
Եւ ևս զի աստեն սառնուցու յանկարծ՝
Քան ջեռուցանել զիժ մի չայրենեաց;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Իայց քո զն՝ երկնից ամբոխի երազ...
Փախեաւ քո ժըպիտ... Ըհ յարտօսը իմ լմս...
Ոչ, ՍԻհրան, մի՛ ևս այլ այս բանք տըխուր.
Ըհա լըռէ մայրըդ ի սոյն քաղցր համայր;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Նընջեա դու քաղցրիկ իմ խընծիղ և սէր,
Ով իմ անդրանիկ երկնատուր նըւէր.
Իմ երազոց կէտ, լիցիս և յուսոյն,
Պարծանք և օրհնիք դու մօրդ ի նոր բոյն;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Իայց և չայրենեաց յաւելցիս դու փառս,
Եւ ես չայկազանց օրհնեցայց ի մարս,
Եւ ի քոյդ անուն՝ ոչ իմ և եթ սիրտ
Ըլլ չայոց ողջոյն տացեն Թինդ ի խինդ;
Իմ սիրուն մանկիկ,
Ըվ մօրս հրեշտակիկ:

Եւ օտարք ուսցին զանունդ՝ ի քեզ պիշ.
Եւ օտարուհիք ի մայրըդ մատնանիշ
Չըծծեսցեն. «Որդի սա զայս ծընանի.
Երանի՜ չայկազըն Սօր, երանի՜.» ¹⁾
Ըվ սիրուն մանկիկ,
Չայոց հրեշտակիկ:

Խորեն Վ. Գալթայեան, «Մահաց Սգանի», 1858 թ.
Ե. 165—166:

1) Երբ չայ մայրերը պսպիսի հոգևով մեծացուցանեն իւրեանց զաւակներին, երբ պսպիսի զգացումներով չայ կանայք և չար

LA BERCEUSE ARMÉNIENNE.

(Թարգմանութիւն 50 համարի).

Dors, ô toi ma douce joie et mon amour,
O mon premier-né, don du ciel,
Toi l'objet de mes rêves, toi l'espoir des tiens,
Orgueil de ta mère, source de bénédictions;
    Mon bel enfant,
    O toi, petit ange de ta mère!

La plus fière entre les femmes arméniennes,
Non, je n'ai plus à rougir de voir mon sein privé de fleurs;
Non, je ne suis plus jalouse du bonheur des autres mères,
Maintenant que je te possède, trésor trouvé après tant de pleurs;
    Mon bel enfant,
    O toi, petit ange de ta mère!

O toi, dans ta faible et tendre enveloppe,
Tu contiens tous mes vœux, ô Mihran,
Tes yeux étincelants sont de petites étoiles
Qui ont brillé dans ma triste nuit;
    Mon bel enfant,
    O toi, petit ange de ta mère!

Oh! ce baiser maternel dans lequel le cœur s'épanche,
Ce baiser que je n'ai connu qu'en le cueillant sur tes joues,
Quand pourrai-je le déposer sur ton front éblouissant, couronné
En arrosant de mes larmes les feuilles de la gloire; [de lauriers,]
    Mon bel enfant,
    O toi, petit ange de ta mère!

Quand ta tête si douce, lassée par les sueurs et les soucis sublimes,
Viendra comme aujourd'hui se reposer sur le sein de ta mère,

---

*աղջկունք ոգևորեն իւրեանց արանց, փեսաներին և պաշտօններին,
երբ այսպիսի զգացումներով շարժէին ամենայն չայ մարդիկ իւ-
րեանց բոլոր կենաց մէջ, այնտեղ մեր դրութիւնը առաւել նախան-
ձեւի և երանելի կը լինէր:*

Quand alors, de même qu'aujourd'hui il erre dans les cieux,
Ton esprit planera sur l'Arménie.

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Vois-la jeter sur toi des regards pleins de joie

Et t'envoyer son plus gracieux sourire

Vois les gouttes que tu essuies sur ses joues

Se changer en perles pour orner ta couronne.

Mon bel enfant,

O toi, retit ange de ta mère!

Couronne!... Ah! oui, je la désire, cette couronne

Qu'entrelacent les mains de la Patrie, ô mon fils;

Car la seule fleur immortelle

Est celle qui s'épanouit dans ses jardins;

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Oh! si jamais tes yeux noirs et étincelants,

Eblouis par cette lumière trompeuse qui n'engendre que ténèbres,

Si tes yeux se dirigeaient vers la beauté, la gloire et le ciel étrangers,

Au lieu de se porter avec ardeur sur les portes d'Eden!

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Si tes lèvres, ces deux feuilles de rose dont elles ont le parfum,

Si dans leur premier gazouillement,

Après le nom du Père du ciel et de la terre,

Elles ne prononçaient pas le nom de l'Arménie, le mère de ta mère!

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Si ton cœur, onde pure qui dort aujourd'hui,

Se réveillant un jour pour s'élancer et prendre son cours,

Battait d'un autre amour que celui de l'Arménie!

S'il ne bondissait au nom de la Patrie!

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Si tes tendres mains et tes bras gracieux
Restaient immobiles à la voix de la Patrie,
Ou s'ils portaient à ses ennemis le service filial
Que réclament de sacrés devoirs!

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Oh! mieux vaut que tes paupières et les miennes se ferment
Pour que ce jour de ténèbres n'arrive jamais;
Mieux vaut que ces lèvres indignes
N'apprennent jamais le nom de ta mère!

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère.

Mieux vaut que dès maintenant ce cœur ingrat
Se dessèche, comme la rose que ronge le ver dans les jardins,
Et que tombent ces bras dont tu entoures le cou de ta mère,
Comme d'un collier entrelacé de fleurs odorantes;

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Et ce cœur qui te donna la vie et sur lequel tu reposes maintenant
La tête pour t'abreuver aux sources de l'amour,
Mieux vaut qu'ici même il se glace tout à coup
Pour ne pas réchauffer une couleuvre contre la Patrie;

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Mais pourquoi ton rêve céleste se trouble-t-il?
Ton sourire s'enfuit. N'as-tu que des pleurs quand je pleure?
Non, Mihran, non plus de tristes chants.
Vois, ta mère se tait à ce doux baiser;

Mon bel enfant,

O toi, petit ange de ta mère!

Dors, ô toi ma douce joie et mon amour,
O mon premier-né, don du ciel,
But de mes rêves... tu le seras aussi de mon espoir,
Orgueil et bénédiction du nid nouveau de ta mère;

Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère;

Toi, tu rajouteras aux gloires de la Patrie,
Et moi je serai bénie parmi les mères arméniennes,
A ton nom, comme le cœur de ta mère
Battront aussi avec joie ceux de tous les Arméniens;

Mon bel enfant,
O toi, petit ange de ta mère!

Ce nom! les étrangers surpris l'admireront en l'apprenant,
Et les étrangères, en montrant ta mère du doigt,
Se diront tout bas: «Elle n'engendre que de tels enfants,
«Heureuse! heureuse la mère arménienne!»

O toi, bel enfant,
O petit ange des Arméniens!

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՆ (ՌԱՄԿԱԿԱՆ) ՆԵՐՏԵՐ, (DIE VOLKSLIEDER, LES CHANSONS POPULAIRES, НАРОДНЫЯ ПѢСНИ):

51

Ի Լևոն ¹⁾ որդի Հեթում Լ.

Ահա՛ղ ըզլ էոնն ասեմ,
Որ Տաճկաց դուռն ընկեւ գերի:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լ էոնիս ու ամենուս:

Սուրբանն ի մոյտան ²⁾ ելել
Իր ոսկի գունտն կու խաղայ:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Կոյս.
Սուրբ Խաչն օգնական Լ էոնիս ու ամենուս:

Խաչաց ի Լ էոնն երես.
«Լ'ա խաղա՛ ու տուր տատայիդ ³⁾»:

¹⁾ Հեթում Լ. Կիլիկիոյ Թագաւոր էր Հայոց: 1266 թ. Եդիպտացոց Թաթարաց զօրքը անցան Հրէաստանը և Հասան Կիլիկիայ: Հեթում ուղարկեց իւր երկու որդոց Լևոնին և Թորոսին թշնամեաց դէմ, իսկ ինքը գնաց որ նոր զօրք և օգնութիւն գտանէ: Լևոն և Թորոսը թէպէտ շատ քաջութեամբ պատերազմեցին, բայց Թորոսը վիրաւորուեցաւ և մեռաւ, իսկ Լևոնը, մասնութեամբ քանի մի Հայոց իշխանների, թշնամեաց ձեռքը գերի ընկաւ և մէկ տարիից ետոյ ազատուեցաւ իւր հօր Հեթումի օգնութեամբ:

²⁾ Սէյդան: ³⁾ Հայր:

Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Աղյս.

Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

«Լէոն դու տաճիկ լինիս,

«Ես ու իմ տատաս քէ գերի»:

Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Աղյս.

Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

Լէոնն ի բերդին նստել

Պաստուակն ¹⁾ աչիցն ու կուլար.

«Քէրվանա ²⁾ որ 'ի Սիս կ'երթաս,

«Դուն խապար տանիս պապայիս»:

Ոնց որ պապն ալ զան լըսեց

Շատ հեծել քաշեց երամով ³⁾.

Լկաւ ի սուլդանն ելաւ,

Շատ գետեր եհան արընեց:

Խառ զիր Լեոն որդին

Ու հասաւ սըրտին մուրադին:

Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ Աղյս.

Սուրբ Խաչն օգնական Լէոնիս ու ամենուս:

52

Սուգ դստեր մեծի իշխանի:

Ս Ղ = Ի Ի Ն Ն

Ինչ ես նըստել մունջ քո բանին,

Սէր կաց, դուրս եկ, թէ ի՞նչ խօսին:

---

¹⁾ Ձեռաց սրբիչ, թաշկինակ, полотенцо:

²⁾ Քարվան, караванъ:

³⁾ Խուլմբ, խմբով:

Խեղճիկ, էս էր քո արժանին
Որ դու ընիս կին թաթարին.
Պու պէտք էիր ընիլ տիկին,
Տիկնաց տիկին մեծ իշխանին.
Եւ ոչ էսպէս անօրինին
Ձեռը կապած ընիս գերին:

Դ Ո Ւ Ս Մ Ե Ն

Ի՞նչ ես ասում ճարճդ կըտրած,
Չեմ հասկանում, ասա դու բաց:

Ս Ղ - Ի Ի Ն Ն

Խօսք ասողդ թրուա կորաւ,
Ի՞նչ արեւդ խաւարեցաւ.
Վ՛ա՛յ իմ գըլխիս, վա՛յ քեզ Շ՛ուշան,
Պերի գնացիր թաթարըստան.
Ի՞նչ հաւատքդ պէտք է մոռնաս
Սահամետի կրօնքին դառնաս:

Դ Ո Ւ Ս Մ Ե Ն

Ի՞նչ սեւնայ, բերանդ չորնայ,
Ի՞նչ համբաւ է, ասա ի՞նչ կայ:

Ս Ղ - Ի Ի Ն Ն

Սեւ իշխանն քեզ տըւել է,
Թաթար խանին հետըն տանէ:

Դ Ո Ւ Ս Մ Ե Ն

Ի՞նչ քրոջեր, եկէք եկէք,
Կորած գլխիս դառը լացէք.
Սեւ էր դառել օր ծընընդեան,
Որ ես ծընայ թըշուառական:
Սէրիկ վեր կաց գերեզմանէդ
Համբաւ լըսէ աղճըկանէդ:
Իմ սեւ ըն ջաղէ, դնպէքըս

Թաթարըստան մինակ քըշեց.
Լ'նգութ օրհաս հոգին հանէ,
Գետին պատռէ ինձ ներս տանէ:

Ս Ղ - Ի Ի Ն Ն

Եղիկ պարոն, էս ինչ լաց է,
Եղի արտուներ դառն կոծ է.
Սենք ամենքըս ցաւըդ տանենք,
Սեր գլուխը քեզ մատաղ կ'անենք.
Ուր որ երթաս հետըդ կըգանք.
Ձեր աղ ու հացըն կըմոռանանք.
Սենք վոնց պէտք է տենենք աչքով
Տեղէս մինակ գընաս լալով.
Եւքերդ սրբէ եւ հանդարտուիր,
Հերիք եկաւ քեզ, մի՛ ծեծուիր:

Պ - Ը - Ը - Ը

Սթսուն տարի եմ ես ձեր դրան,
Հէրըդ պապերդ են իմ կըռան
Օլնած սընած իշխան եղած
Լսպէս մին ցաւ ես չեմ տեսած:
Եկանջըդ բաց լըսէ խրատիս,
Սըտիդ ձրգես էս պառաւիս.
Ուր որ գընաս ինչ տեղ ըլնիս,
Հաստատ մընաս լուս հաւատիս:
Չըմոռանաս Հայոց ազգիս,
Սիշտ հանապաղ նըրան օգնիս:
Եմենայն ժամ միտքըդ ձրգիս
Հայրենեացըդ պիտոյ ըլնիս:
Ե՛հ, տէր ընդ քեզ, գընառ բարեւ,
Քրիստոս պահէ քո լըս արեւ:

Բաղձավէպ, 1848-ին: Ցպելու ուղարկել է Գալուստ Շերմա-
զանեան Վարդանեանցը. Սլամդարեան Յարութին վարդապե-
տի աշակերտը Յովիթու Ներսիսեան վարժարանում:

Ողբ Գուգայեցւոց:

Աստուծո՛ւ քեզ Հայոց խեղճիկ ժողովուրդ,
Յիրուցան ելաք անմեղ անխորհուրդ.
Գերի գնաման աք դէպ ի Խորասան ¹⁾,
Վաղցած ու ծարաւ, տկլոր թշուառական:

Խարիւր ու խազար ցաւի դիմացաք
Ձեր քաղցրիկ երկրէն ոտ դուրս չըդրաք.
Խիմի ձեր խօր մօր գերեզման թողաք,
Տըներն ու ժամերը ուրիշի տուաք:

Իս սիրուն դաշտերն, մեծ մեծ քաղքերներն,
Վաղցրիկ ջրերն, ձեր շէն գեղերն,
Ուր աք թողման դուք, որ գնաման աք.
Իսպէս կըլլեն՝ որ մոռանում աք:

Սախում ամ էնպէս մտքերնուցդ ընկնի.
Ինչ քան որ ողջ աք՝ մտքերնուդ չընկնի.
Բարի ձեր որդւոց թոռանց պատմեցէք
Իսպէս խայրենիքն քանդած թողեցիք:

Սասիսի ²⁾ անուէն, Վոյայ ապանի,
Ընդարատ դաշտի, սուրբ Լյմիածնի,
Սեր Խոր Ս իրապի, սուրբ Գեղարդ ³⁾, Սուղնի ⁴⁾,
Չմոռանան մինչ ի օրն դատաստանի:

Ընթրս կուրանար, շլինքս կոտրուէր,
Խեղճ Հայաստան, քեզ էսպէս չըտեսներ.
Թէ մեռած էի, ինձ երանի էր,
Վան թէ կենդանի՝ աչքըս լաց տեսներ:

Երգին նիւթն է ողբ Հայոց Պարսկաստան քշուելուն վրայ 1605-ին, Պարսից Շահ-Աբաս Թագաւորին հրամանաւր: Հեղինակն է հին Զուղայի Շամբ անունով գեղի մօտ Նախաժկայի վանքի Սահփան վարդապետը, Զուգայեցւոց Ստեփան քշուելուն ժամանակակից: Այս երգի առաջին անգամ հրատարակուելու պատճառը եւ դանօղբ Գալուստ Շերմազանեան Վարդանեանցն է: Բազմաթէպ, 1847 թուակ. է. 94—95:

1) Խապահան, Պարսից երկրում:

2) Ընդարատ լեռան:

3) Գեղարդա վանք, նոյնն է և Բայրի վանք:

4) Սուրբ Գեղարդի վանքը, ուր նօրա նշխարքն են:

Ի նաւակոծեալն ի ծովուն Սանայ:

Նաւով Լիթամարայ ելանք,
Տեխ Լանուց ճամպարհն ինկեանք,
Ստանայ դէմ երբ մենք հասանք
Սեւ առուր սեւ արեւ տեսանք:

Խուռն ամպեր երկինք պատեցին,
Լսող լուսնակ մէկտեղ կորսուցին,
Պինդ պինդ քամիներ փչեցին,
Լից ցամաք աչքէս խլեցին:

Վեռուաց երկինք, գեռուաց գետին,
Խոռովեցաւ ջուր կապուտ ձովին,
Չորս գետէն կրակտաց երկին,
Սեւ սարսափ իջաւ իմ սրբոն:

Ներկինք կեայ գետին չերեւայ,
Վետին կեայ երկինք չերեւայ,
Սարի պէս դնդոններ կիւգայ,
Խոր անդունդ առջեւս կըբանայ:

Շուրջ, գիւ քոն Լստուած կիսիրես
Խեղճ անձարիս գութ մի անես,
Ձիկ քաղցր արեւէս չիհանես,
Քարէսիրտ մահին չիմատնես:

Լման ձովեր, ահն ձովեր,
Ձիկ մի տանիք պաղի հովեր,
Ձեզ կ'աղաչեն իմ արտասուքներ
Ու սրբոյն հազար բիւր ցաւեր:

Շով գազանն ըսկի ողորմ չունի.
Պըլած սրբոյն ձէնիկ չըսի.
Լրուն երակներս կըպաղի.
Սեւ գիշեր աչքերս կ'իջնի:

Գնացէք ասէք իմ ժընդին
Խող նըստի լայ իր սեւ որդին.
Իժէ Հանէս¹⁾ կուր եղաւ ծովին,
Իժաւ գընաց արեւ կտրըճին:

55

Մէկ եպիսկոպոս մի նոր այգի տնկեր է
Եւ գեռ այգին պտուղ տուել չէ.
Նա եպիսկոպոսին օրըն մահուն հասեր է.
Նա ի հոգեվարին զայս օղբս ասել է:

Յամէն առաւօտ եւ լոյս
Պլպուլն էր նստեր յայգոյս.
Քաղցրիկ ձայնէր այս վարդոյս.
Ըրի՛ եկ եւ յայս այգոյս:

Յամէն առաւօտ եւ լոյս
Գաբրիէն ասէր հոգւոյս.
Ըրի՛ եկ եւ այս այգոյս,
Ըյս իմ նորատունի այգոյս:

Ինձ չէ պարտ ելնել յայգոյս
Գէմ չար փուշ կայ պատերուս.
Չեմ կարեր ելնել այս այգոյս,
Ըյս իմ գեղեցիկ այգոյս:

Քար եմ կըրեր ձորերուս
Փուշ եմ բերեր սարերուս.
Պատ եմ բոլորեր այգոյս:
Կ'ասեն. Ըրի՛ եւ այս այգոյս:

Ուր եմ տընկեր այս այգոյս,
Օտաւն եմ ջըրեր այս տընկոյս,

---

1) Օհաննէս, Յովհաննէս:

Պօեմ չեմ կերեր յայս պրտոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Հնձան եմ շիներ այգոյս
Կարաս եմ թաղեր գինոյս,
Պօեմ չեմ խրմեր ի գինոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Բզմուտն եմ փակեր այգոյս,
Պօեմ չեմ բացեր ըզփակ դուռս
Լճս իմ յարմակազմ այգոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Գուր եմ բերեր ձորերոյս,
Օջուրտ եւ բարեհամ աղբիւրս,
Պօեմ չեմ խրմեր ի ջրոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Պրքայ ²⁾ եմ շիներ յայգոյս,
Լորկնից ցօղն ի մէջ պրքոյս,
Բոլորն է ծաղկունք և լոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Սարգ եմ տընկեր այս այգոյս
Կարմիր ւրսպիտակ վարդոյս,
Պօեմ չեմ հոտ առեր վարդոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Նաղիկ եմ ցաներ այս այգոյս,
Կանաչ ու դեղին ծաղկոյս,
Պօեմ չեմ քաղեր ի ծաղկոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

Տունկ եմ տընկեր պատերուս,
Վուռ եւ նըշենի ւընկուզ,
Պօեմ չեմ կերեր ի պտղոյս.
Կ'ասեն. Լճի՛ ե՛լ յայս այգոյս:

---

1) Գուրի փոս, канава, канава.

Ղումբին է նըստեր յայգոյս
Եղանակէ հաւերոյս,
Գարուն է հասեր այգոյս.
Կ'ասեն. Երբ եւ յայս այգոյս:

Իերէք ինձ մըրգաց այգոյս,
Վարդ եւ գոյնըգոյն ծաղկունս,
Եւնում հոտոտիմ անուշս.
Եւլ չեմ ելներ ի յայգոյս:

Պլպուլըն քոչէր յայգոյս
Եւաւօտէ մինչեւ ի լոյս,
Յօղն իջանէր ի յամպոյս.
Կ'ասեն. Երբ եւ յայգոյս:

Գաւրիէն եկաւ հոգւոյս.
Յահէն կապեցաւ լեզուս,
Իւաւարեցաւ աչացըս լոյս,
Շայիֆ իմ կարճ արեւուս:

Ուն է կանաչ այս այգոյս,
Իւաղողն է հասեր այգոյս,
Կ'ասէ. Երբ եւ յայգոյս,
Եւս իմ նորաչէն այգոյս:

Երին զհոգիս ի մարմնոյս,
Շանին զիս ի յիմ այգոյս:
Սամ է որ ելնեմ յայգոյս
Եւս իմ գեղեցիկ այգոյս:

Փըլաւ նորաչէն այգիս,
Չորացաւ զինչ կայր տունկ եւ բոյս,
Խարշամեցաւ գեղ մարմնոյս.
Կ'ասեն. Երբ եւ յայգոյս:

Շանին զիս ի յիմ այգոյս,
Պլպուլըն կանչէր այգոյս,
Յօղն իջանէր ի յամպոյս
Յամէն առաւօտ եւ լոյս:

Ողբ Լճամայ:

Աղամ նստել դուռն դրախտին
 Լայր եւ ասէր ողորմագին.
 Լճ սիրովբէք, ա՛յ քերովբէք,
 Որ ի դրախտն մըտանէք,

Լնդ թագաւոր էի յԼճին,
 Կըման հըզօր թագաւորին,
 Սլասըն միոյ պատուիրանին
 Լնմահական պտղոյ ծառին,

Սլասն Լճայի իմ կողակցին,
 Որ զալտեցու խաբամբ օձին,
 Օ՛խմ գեղեցիկ զարդերն առին,
 Օ՛խս անողորմ մերկացուցին:

Լայս մէկ տարպաս որ զալտեցայ,
 Բանիւ կընոջն խաբեցայ:
 Լորբ խայտառակ տեսայ զԼճայ
 Փառացըն մերկ քան զսատանայ,

Ես ի յիւր գութն վառեցայ,
 Էանմահ պտղոյն առեալ կերայ.
 Լսցի թէ իմ Ստեղծողն գայ
 Սերկ տեսանէ զիս եւ զԼճայ,

Կա հայրական սիրով գըթայ
 Եւ ողորմի ինձ եւ նորայ:
 Ստնձայն հեռուն լըայ
 Գալոյ ի դրախտն՝ եւ ափշեցայ,

Տերեւ թզենւոյն զինեւ սփածայ,
 Ի մէջ ծառոց անկեալ թագեայ.
 Եկն եւ ձայնեաց. Լճամ, ո՛ւր ես.
 Ես ձայն տըւի, թէ մերկ եմ ես.

Տէր, ըզքո՞ ձայնըդ լըւայ ես
Օւահի հարայ ւամօթերես:
— Ե՛մ ո՞վ անաց ձեզ թէ մերկ էք,
Կամ ո՞վ խաբեաց ձեզ, պատմեցէք:

Եւա պատասխան ետ նրմա.
( )ձըն խաբեաց զիս եւ կերայ:
Տէրն անիծեց զօձն եւ զԵւա,
Ես այլ ի մէջըն գերեցայ:

Տէրըն հրամեց մեզ թէ Ելէք,
Խէ հող էիք ՚ի հող դարձէք:
Ես աղաչեմ զձեզ, սերովքէք,
Պանկատ ունիմ, ինձ լըսեցէք:

Երբ ի յԼէին դրախտըն մըտնէք
Յանմահ պտղոյն ճիւղ մի առէք,
Իերեք յաչացս ի վըայ դըթէք
Օխաւարեալ աչս ողջացուցէք:

Երբ ի դըրախտըն մըտանէք
Ի զդրախտին դուռըն մի՛ փակէք.
Օխս ի դիմաց կանգնեցուցէք,
Պահ մի հայիմ կարճ դարձուցէք:

Ե՛հ, կու յիշեմ ըզձեզ ծաղկունք,
Ե՛նուշահամ աղբերակունք.
Ե՛հ, կու յիշեմ ըզձեզ թռչունք
Վաղցրաբարբառ եւ անասունք:

Որք ըզդըրախտըն վայելէք
Ձեր թագաւորն եկայք լացէք,
Որք ի դըրախտն աստղաճառունկ
Յերկրէ ընտրեալ ազգի ազգունք:

Ողբ մօր ի վաղամեռիկ որդին:

Նայիմ ողբամ ծնող տղայիս,
Վա՛յ եւ եղուկ ասեմ իմ անձինս,
Ըրդ զե՛նչ լինիմ եղուկ եղկելիս,
Տեսի մեռեալ զոսկեհատ զորդիս:

Օ, անուշահոտ վարդն իմոյ գըրկիս
Խլեցին առին, թալկացաւ հոգիս,
Օ, իմ գեղեցիկ ոսկի աղանիս
Թռուցին յինէն, խոցեցաւ սըրտիկս:

Օ, քաղցրանուագ սիրուն տառարակիկս
Սահու բազան էզարկ, խոցեաց զիս,
Օ, իմ քաղցրաձայն արտուտիկ ձագիկս
Լռեալ թըռան ի վեր ի յերկինս:

Օ, իմ ծաղկալի կանաչ նըռնենիս
Կարկըտահար արին դէմ աչիցս,
Օ, իմ կարմրացեալ խնժորն ի ծառիս
Օ, անուշահոտն 'ի մէջ տերևիս:

Օ, իմ գեղեցիկ ծաղկեալ նըշենիս
Թօթափեցին անպտուղ արին զիս,
Հարեալ ձըգեցին ի վերայ երկրի
Կոխան արարին հողոյ տապանին:

Ո՛հ, զե՛նչ լինիմ եղուկ եղկելիս,
Շատ տրտմութիւնք պատեցին զիս:
Ըրդ, Տէր, ընկալ զհոգի աղայիս
Եւ հանգո ի լուսեղէն երկինս:

Ի նոյն:

Իմ արեգակըն խաւարեցաւ

Եւ աչերուս լոյսըն մըթացաւ.

Յորեկն ինձ խոր գիշեր դարձաւ

Եւ աստեղաց լոյսըն ծածկեցաւ:

Վարունըն խիստ ձըմեռ ինձ դարձաւ,

Ըմառն սաստիկ ձիւնաբեր եղաւ.

Ինձ եղանակըն փոփոխեցաւ

Եւ դառնաշունչ օդըն զիս հարաւ:

Քաղցրըն լեղի եղև դառնացաւ

Եւ կերակուրս ինձ մոխիր դարձաւ.

Սարսփնս յոսկերս կրցեալ չորացաւ

Լեզուս ի քիմն իմ ցամաքեցաւ:

Ըյս գեղեցիկ որդեակս որ մեռաւ

Շունչըս քաղեցաւ, չըթունքս կապեցաւ.

Ըյս նազելի որդիս որ մեռաւ

Կեանքըս հողոյ հաւասարեցաւ:

Ըյս սիրամարգ գառնիկս որ մեռաւ

Խելքըս գնաց և ցընորեցաւ.

Ըյս սիրունիկ ձագիկս որ թըռաւ

Իերանս լըռեաց, ականջըս խլցաւ:

Ըյս զուարճալի տունկս որ չորացաւ

Ուրս բեկաւ, թւըս կոտրեցաւ,

Իոլոր մարմինըս փոշեացաւ

Եւ ընդ որդոյս ի հող մերձեցաւ:

Ըրդ գոհութիւն Տեառն որ ըստացաւ,

Ընդ սուրբ մանկանցն ըզսա ընկալաւ:

Ըրդ, Տէր, ընկալ զհոգի տըղայիս

Եւ հանգո ի լուսեղէն երկինս:

ԵՐԳ ՀԱՐՍԻՆ:

Յէմկիկ մի՛ ժաժա.	Լուսին դուն մ'եղնա.
Ես եմ ժաժալու,	Ես եմ ելնելու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Տախթիկ մի՛ թընտա.	Լուսին մի՛ պատի.
Ես եմ թընտալու,	Ես եմ պատելու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Հողիկ մի՛ սըռա.	Լսողունք մի՛ ցոլաք.
Ես եմ սըռալու,	Ես եմ ցոլալու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Դառուկ մի՛ դողա.	Կըռունկ մի՛ կըղա.
Ես եմ դողալու,	Ես եմ կըղալու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Տերիկ մի՛ թափի.	Սէրիկ գուն մի՛ լա.
Ես եմ թափելու,	Ես եմ լալու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Լքել գուն մ'եղնի.	Հէրիկ գուն մի՛ լա.
Ես եմ ելնելու,	Ես եմ լալու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:
Լքել մի՛ պատի.	Լղէր գուն մի՛ լա.
Ես եմ պատելու,	Ես եմ լալու,
Ը ուշան տանելու:	Ը ուշան տանելու:

Օմէրիկ խաբեցին թօփ մը շիշով:
 Օհէրիկ խաբեցին կուռէ մը գինով:
 Օաղբէր խաբեցին ջուխտակ մը ճըզմով:
 Օքուրիկ խաբեցին մատիկ մը հինով:

Օգրամի հանգուրց արձակեցին
 Օաղջիկ մամուց ջոկեցին:

Մէրիկ փ' աւել զաւթիկ
Ոչաւրի քու աղջկայ հետիկ.
Թող մընայ քեզի նըմուշիկ
Որ հանիս զքու սըրտի հասրաթիկ:

Օ չամիչ մաղով մաղեցին,
Լղջկայ ճիւղեր լեցուցին,
Վարիպ ճամբուն գըրեցին:

60

Նրդ հարսանեաց փեսայի:

Օրհնեալ բարերար Լստուած.

Կամքն օրհնեալ մեր Լորտղին (Նրիցս).

Օ ուգեցինք. հայ թամամեցինք,

Օ խաչն ի վըրէն բազմեցուցինք (Նրիցս):

Վացէք բերէք զԹագւորի հէր

Իգայ նստի դարպազ էնէ.

Շընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,

Խէրն ու բարին մեր Թագւորին (Նրիցս):

Վացէք բերէք զԹագւորի մէր

Շընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,

Խէրն ու բարին մեր Թագւորին:

Վացէք բերէք զԹագւորի աղբէր, (զքուր եւայլն եւայլն)

Վացէք բերէք զկոռնկն ի չօլէն

Իգայ նըստի սէյրան անէ.

Շընտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,

Խէրն ու բարին մեր Թագւորին:

Վացէք բերէք զբաղն ի կօլէն

Իգայ նըստի սէյրան անէ.

Նօրնտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէբն ու բարին մեր թագւորին:

Վացէք բերէք զկաքան ի սարէն,
Իգայ նըստի սէյրան սնէ.
Նօրնտրիկ զարկէ սուրբ սեղանին,
Խէբն ու բարին մեր թագւորին:

❖ * ❖

Մեր թագւորին ծաղիկ պիտէր ծաղկունաց (Նորիցս).
— Նօաղիկն ինչէնի՞ պիտէր ծաղկունաց.
Նօաղիկ պալատն պիտէր ծաղկունաց,
Որ փթըթէր ծառն ու ծաղիկ հետ իրրաց:

Նօաղիկ ձընծաղիկ պիտէր ծաղկունաց.
Նօաղիկ անթառամ պիտէր ծաղկունաց.
Նօաղիկ նռնենի (նունուֆար, վարդենի, եւ այլն):

❖ * ❖

Սուրբ կարապետին զօրութենով, հայ զօրութենով,
Խաչերես թագաւոր մը կիգէր:

❖ * ❖

Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Ֆասն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ:
Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Խըզն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ:
Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Խաչփոկ խաչումայ, արեւն էր կանանչ:
Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Խընծորն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ:
Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Պինիշն էր կարմիր, արեւն էր կանանչ:
Մեր թագւորն էր խաչ, մեր թագւորն էր խաչ:
Իւքեբն էր նըշխուն, արեւն էր կանանչ:

❖ * ❖

Ելէք ուր առջեւն երթանք
Ուր ճէհլիկ խաթրիկ չիմընայ:

• • •

Եւ զիզան բէտ բէտ զիզան տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ զիզան բէտ բէտ զիզան գեղի համբէքն է:

Եւ իւծներ մըմըռալ էն, տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ իւծներ մըմըռալ էն, վարդապետներն է:

Կաբըններ կըղկըղալ էն, տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Կաբըններ կըղկըղալ էն, էն երիցներն է:

Նճըղներ ճըլըստալ էն տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Նճըղներ ճըլըստալ էն, սարկեւրկներն է:

Եւ միջի հաստագերանն տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ միջի հաստագերանն թագւորի հէրն է:

Եւ քուլա բամբակն ի ծակ տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ քուլա բամբակն ի ծակ թագւորի մէրն է:

Եւ զոհալ աստղ ետեւանց տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ զոհալ աստղ ետեւանց՝ էն թագուհին է:

Յախ աւել ետեւ գըրան տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Յախ աւել ետեւ գըրան էն մըշկըներն է:

Եւ ունն եկաւ պարկն ի բերան, տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Եւ ունն եկաւ պարկն ի բերան, գեղի գըղիւրն է:

Սուկն եկաւ ալըրթաթախ, տեսէք թէ էն ո՞րն է.

Սուկն եկաւ ալըրթաթախ, էն ջաղըլպանն է:

• • •

Գոլեցինք, հայ թամամեցինք, հայ թամամեցինք,

Օխաշն ի վըրէն բազմեցուցինք:

Պանդուխտ առ կռուակ:

Կռուակ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ.

Կռուակ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս.

Սի վազեր երամիդ՝ շուտով կըհասնիս.

Կռուակ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունի՞ս:

Թողեր եմ ու եկեր իմ մըլքերս ու այգիս.

Վանի որ ախ կ'անեմ կուքաղուի հոգիս,

Կռռունկ, պահ մի կացիր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Քեզ խապար հարցնողին չես տանիր տալապ.
Ձայնիկդ անուշ կուգայ քան զջրրի սոլապ.
Կռռունկ, Պաղտատ իջնուս կամ թէ ի չալապ,
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Արտերնիս կամեցաւ. ելանք գընացանք,
Լայս սուտ աստընւորիս տէրութիւն իմացանք.
Լղուհացկեր մարդկանց, կարօտ մընացանք:
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Լստընւորիս բաներն կամաց կամաց է.
Սիթէ Լստուած լըսէ, դըռնակըն բացցէ.
Ղարիպին սիրտն է սուգ, աչերն ի լաց է:
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Լստուած, քեզնէ խնդրեմ մուրվէթ ու քէրէմ.
Ղարիպին սիրտն է խոց, ճիկերն է վէրէմ.
Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ:
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Առ ըզլուր օրն գիտեմ ոչ ըզկիրակին.
Ջարկած է զիս շամփուրն, բըռնած կըրակին.
Լարիլըս չեմ հոգար, ձեզնէ կարօտ եմ:
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Պաղտատու կուգաս, կ'երթաս ի սէհրատ,
Թըղթիկ մի գըրեմ, տամ քեզ ամանաթ.
Լստուած թող վըկայ լինի քո վըրադ.
Տարեալ հասուսցես զայդ իմ սիրելեաց:

Ղըրեր եմ մէջ թըղթիս, թէ հոս մընացի.
( )րիկ մի օրեր զաչերս չըբացի.
Աիրելիք, ձեզանէ կարօտ մընացի:
Կռռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս:

Լչունն է մօտեցեր, գնալու ես թէտպիր.
Երամ ես ժողվեր հազարներն ու բիւր.

Ինչ պատասխան չտուիր, ելար գնացիր.
 Կռունկ, մեր աշխարհէն գընա՛ հեռացիր:

62

Ողբ կաքաւոռ:

Նըստեալ կայր ու լայր կաքաւոռն (կրկին)

Ի վերայ քարին. ա՛յ հաւեր.

Ու գանկատ կ'անէր ձագերուն.

Թըռչունք, ա՛յ հաւեր:

Ի բարձր լերունք ելայ (կրկին),

Ի կանաչ մարգեր նայեցայ.

Թըռչունք, ա՛յ հաւեր:

Իջի որոգայթ ընկայ

Ի վարմին մէջ ի ծովակին.

Թըռչունք, ա՛յ հաւեր:

Եկին զիս ի վեր առին.

Օհհաբեկ սուրըն ցըցուցին.

Օայս իմ կարկըլուն վըզիկս

Ճականջէ յականջ զննեցին.

Օայս իմ կարմըրուկ արիւնս

Ի գետին ի վար վաթեցին.

Օայս իմ կարմըրած՝ կըտնուցս

Կըրակին կածըն հասուցին.

Օայս իմ մանտրուքայլ ոտկունքս

Ի ծընկացս ի վար կըտրեցին.

Օայս իմ գունըզգուն փետուրս

Սէկն ի սար արին մէկն ի ձոր.

Օայն որ ի սարն էր ընկեր

Օայն իջեր քամէկն ու տարեր,

Օայն որ ի ձորն էր ընկեր

Օայն ելեր հեղեղն ու տարեր:

Եւ սուրբ Գրիգորի նըման

Օհս ի խոր Վ իրապն իջուցին.

Եկին զիս ի վեր առին

Սէճլիս հաւասարցուցին.

Եւ սուրբ էջակոճկայ նըման

Սասնն մասնն կըտըրտեցին.

Օլաւաշն ինձ պատանք դըրին

Ու կարմիր գինով զիս թաղեցին:

Ես ձայն զՆորեմիային ածի

Նախահօրն ու մօրն Նալայի:

63

Սանեցւոց երգ կաթաւու:

Սորեւ տէպաւ 1) սարին վերէն,

Խօրօտիկ 2) խօրօտիկ.

Կեաքեաւն ելաւ իր բեռնէն 3),

Բարեւ արեց ծաղկըներէն,

Թաւաւ եկաւ սարին ծերէն 4),

Խօրօտիկ խօրօտիկ,

Եւ սիրունիկ կեաքեաւիկ:

Երբ կեաքէւոն ձայն կըլըսեմ

Երգիսն ի վեր դիւս կ'երիշկեմ 5).

Կեաքեաւ կուգայ կըրկըրալով

Պարին վերէն շորորալով.

Եւ խօրօտիկ խօրօտիկ,

Եւ սիրունիկ կեաքեաւիկ:

Քեո բեռն հինած 6) ծաղկըներով,

Ուրհան նարկիս նունուֆարով.

Քեո տեղ լըցուած է շաղերով 7),

Պիւ կըմայլիս անմահ հոռով.

Եւ խօրօտիկ խօրօտիկ,

Եւ սիրունիկ կեաքեաւիկ:

1) Գպաւ: 2) Վեղեցիկ, սիրուն: 3) Բոյն: 4) Նոյր: 5) Պէտ
'ի վեր նայել: 6) Նկարած, հիւսած: 7) Զօղ:

Վրեռ փետուրներ են փափուկիկ,
Վրեռ վիզն երկէն, կըտուց պըզտիկ.
Վրեռ թեւին գեռն 1) է նըխշունիկ,
Ղիւ անուշ ես քանց եղունիկ 2).

Ե՛յ խօրատիկ խօրատիկ,
Ե՛յ սիրունիկ կեաքեաւիկ:

Երբ կեաքեաւիկն ծառին կ'իջնի,
Իր քաղցր ձէնով ճըլվըլ կ'անի,
Եշխարհս ըմէն 3) զըւարթ կ'անի,
Երուն ծովէն սիրտ կըհանի.

Ե՛յ խօրատիկ խօրատիկ,
Ե՛յ սիրունիկ կեաքեաւիկ:

Հաւերն ամեն ք'երնեկ 4) կուտան,
Հետ քե կիւգան շարան շարան 5),
Վրե շուրջ եկած կըճըլվըլան,
Բսկի չիկայ քեզի նըման.

Ե՛յ խօրատիկ խօրատիկ
Ե՛յ աղուորիկ կեաքեաւիկ:

Բաղճավէպ, 1850 թ. է. 230.

64

Նրդ արագիւ. (լագլագ, аистъ):

Արագիւ, բարով եկիր,
Ղուռն արագիւ, բարով եկիր.
Բմե գարնան նըշան բերիր,
Ղուռ մեր սըրտիկ զըւարթ արիր:

Երագիւ, մեզի իջիր,
Ղուռն արագիւ մեր տուն իջիր,
Սեր խացի ծառին բունիւր,
Ղուռ մեր սիրուն:

1) Ղիւն: 2) Եղանի: 3) Եմէն: 4) Վրեզի երնեկ: 5) Կարգ
կարգ շարուած:

Երագիլ, քե՛ գանգրտիմ,
 Հայ արագիլ քե՛ գանգրտիմ.
 Իմ հազար ցաւերս ասիմ
 Սըրտիս ցաւեր հազար ցաւ:

Երագիլ, եւ գընացիր
 Ղուկ մեր ծառէն եւ գընացիր,
 Օղւումաթ հովեր արին,
 Օրծողուն ծղղկներս չորցուցին:

Պըսպղուն երկինքն մըթներ,
 Լն պըսպղուն երկինքն մըթներ.
 Սեր վերէն ձըներ բըրդեր,
 Օտաղկաթափ ձըմեռն հասեր:

Ս արագայ սարէն բըռնած
 Լն Ս արագայ սարէն բըռնած,
 Ձիւն իջնէր բմէն ծածկեր,
 Կանաչ դաշտիկըս ցուրտ աներ

Երագիլ մեր դրախտին ձիւնիկ
 Պատեր մեր դրախտիկ.
 Կանաչուն մեր վարդնիս
 Յամքեր պաղէն ը ձըմըռէն:

ԲաղմաՎէպ, 1858, է. 305:

Սանուկն և ջուրն:

Սյդ վայրի լեռնէտ ի վայր
 ջուրն ի շինուտ ¹⁾ մէջն անցանի. Հայ.
 Խուխ մանուկ մ'ի ի դուրս ելեր
 Ձեռքն ու զերեսն է լուացեր.
 Լուացեր, հայ լուացեր,
 Ղարձեր ի ջուրն հարցունք եղեր. Հայ:
 ջուր դու ի յոր լեռնէ կուգաս,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ. Հայ.

¹⁾ Գեղ, աւան, չէն:

Ես ի յայն լեռնէն կուգամ,
Որ հին ու նոր ձիւնն ի վերայ. և՛
Զ ուր դու ի յո՞ր առու կ'երթաս.
Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ:
Ես ալ ի յայն առուն կ'երթամ
Որ փունճըն շատ է մանուշկին:
Զ ուր դու ի յո՞ր այգի կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ անուշիկ:
Ես ի յայն այգին կ'երթամ
Որ տէրն ի մէջն է այգեպան.
Զ ուր դու ո՞ր տունկ կու ջրես,
Իմ պաղիկ ջրիկ անուշիկ.
Ես ի յայն տունկըն ջրեմ
Որ տակըն խոտ բերէ գառին.
Տակըն խոտ բերէ գառին,
Նշառըն խնձորի, հաղարվարդին: ¹⁾
Զ ուր դու ի յո՞ր պաղջայ կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ անուշիկ:
Ես ի յայն պաղջան կ'երթամ
Որ պուլպուլի ²⁾ քաղցր եղանակ:
Զ ուր դու ի յո՞ր ազբիւր կ'երթաս,
Իմ պաղիկ ջրիկ անուշիկ:
Ես ի յայն աղբիւրն երթամ
Որ գաջ քո եարն ³⁾ ու ջուր խըմէ.
'Վէմ գամ ըզդունչըն ⁴⁾ պագնեմ
Լպա սիրովըն յագենամ:

Նշերն ու նաւն:

Մեր Տէրըն ծեր եւ ալեւոր
Փառօք բազմեալ Տէրն ի խաչին:

¹⁾ Махровая роза. ²⁾ Սոխակ, соловей. ³⁾ Սիրական, նազելի:

⁴⁾ Շուրթ, уста.

Վաղցրը ձայներ նաւաւարաց,
 Եւ նաւաւարք դուք իմ եղբարք,
 Եղբարք, առէք զայս ծերս ի նաւն,
 Եւ ձեզ բազում աղօթքս առնեմ:
 Եւ, գնա՛ գնա՛ ծեր ալեոր,
 Սեր նաւըս չէ վասն աղօթից:
 Եւ, աւըս մեծ է, վարձըն շատ է:
 Եւ, աւս ի վարձ է վաճառականին:
 Խաչ եհան քարտէ կրնքեաց,
 Ձեռըն տարաւ, աւաղն էառ,
 Վարն էառ գեկան, Եւ, հա՛,
 Եւ, հա ձեզ դրամ և դահեկան:
 Սարձըն երես և նաւ մըտաւ:
 Եւ, հա ձեզ դրամ և դահեկան:
 Գուրն անդընդոց պըղտորեցաւ,
 Եւ, աւն ի յալուն կործնուա՛ն էառ:
 Ուստի՛ց եկիր մարդ մեղաւոր,
 Ու դու կորար մեզ կորուսիր:
 Եւ, մեղաւոր. տուք նաւտ ի յիս,
 Եւ դուք անուշ ի քուն եղիք:
 Եւ, ջու ձեռք խաչահանէր,
 Ձախու ձեռք նաւըն վարէր:
 Գեռ չէր եղեալ հասարակաց
 Եւ, աւն ի ցամաքն հաստատեցաւ:
 Եղբարք, եղբք անուշ քընուտ,
 Եւ, նուշ քընուտ, դառն երազուտ:
 Ի յոտն անկեալ ի Վրիստոսի:
 Եւ, հա մեզ Տէր, ահա մեր նաւն:

Լուսապաւ Լուսապաւ:
 Լուսն է քաղիւն,

Ծիտն է ծառին,
 Հան է թառին:
 Ծոյլ մարդկանց քունն է տարի.
 Եշտատաւոր վեր կաց բանիդ:
 Երկընքի գրոններն բաց էր,
 Ոսկէ աթոռն գըրած էր,
 Քրիստոս վըրէն նըստած էր.
 Լուսաւորիչն կանգնած էր,
 Ոսկէ գըրիչն բըռնած էր
 Սեծ ու պըստիկ գըրում էր.
 Սեղաւորներն լալում էին,
 Երդարներն խաղում էին:

Երջ, աղօւէս եւ գայլ:

Գայլն ու արջն ու աղուեսուկն են բարըշեր,
 Հօրեղբօր և քուերորդիք են դարձեր.
 Օ աղուեսուկըն միակեց են օրհնել:
 Սուտ միակեց, սուտ աղօթարար սուտ:

Եղուեսուկն ի փողոցն իջել ջուլ մ'է ճարեր.
 Օ պյն ծակեր վիզն է անցուցեր, գաւզան առեր,
 Երկաթէ քարքաշ հագեր, զքարն է ծակեր:
 Սուտ միակեց, սուտ աղօթարար սուտ:

Եղուէսն ըզգայլն արջուն խնդիր է ուղարկեր,
 Թէ վասըն քո զայս ճըգնութիւնս յանձն եմ առեր,
 Ղու ինձ բաժին չես յուղարկեր, կոճա է տեղեր,
 Կոճա է տեղեր, ծունկս է տեղեր ծունկս:

Եռաւօտուն երբ լուսացաւ յորս են ելեր,
 Սին մաքի և մին թօխլի և գառ մ'են ճարեր,
 Հոգևոր բաժանարար ըզգայլն են գըրեր:
 Ծուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ:

Գայլն ըզգառն արջուն բաժին է հաներ,
Օթօխին խեղճ միակեցին աղըսպրեր.
Սաքին ինձ, ասէ, ես շատ ժուռ եմ եկեր.
Ծուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ:

Երջն ըզչանչուլն էր քարշեր գայլուն զարկեր,
Հանց զարկեր՝ որ երկուս աչքն ի դուրս վազեր.
Սեծ եմ ես ի ձեր միջիդ, զգառն էք տըւեր.
Ծուռ դատաւոր, ծուռ բաժանարար ծուռ:

Եղուեսուկն որ զայն տեսեր, խիստ վախեցեր.
Ըզպանիրն յակնատ տեսեր Լարջուն ասէր.
Գեղեցիկ, մեծ հօրեղայր, վանք մ'եմ շիներ,
Տեղն է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ:

Երջն ըզչանչուլն էր տարեր զպանիրն առեր,
Եկանատն վիզն էր անկէր յըրար եկեր.
Եղուեսուկ եղբօրորդի յէր չես օգներ.
Տեղս չէ վանուց տեղ, Լաղօթելու տեղ:

Եղուեսուկն որ զայն տեսեր՝ ուրախացեր,
Երջուն պաշտօն է տարեր, հոգուն կանգներ.
Գայլուն խեղճն որ դուն արիւր՝ զքեզ է բըռներ.
Տեղս է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ:

Դատաստան, ամ ես խիստ քեզ եմ հաւաներ.
Ով պլոց վատ կամեցեր, շուտ է կորեր,
Որպէս արջն ի յականատն է չորակեր.
Տեղն է վանուց տեղ, աղօթելու տեղ:

Տաղս խաղալիկ է ի չախուս: 1)

Սիրտս ի փորիկս դողայր վախուս,
Ձեռուիս ի բաժն չերթար յահուս.
Ես ի՞նչ ճըլապ 2) տիտամ պտպուս,
Որ կորուսեր եմ զիմ չախուս:

1) Օթօխին, զալամթրաշ: 2) Պատասխան:

Խիստ զօրաւոր էր ու ձայնեղ
Սեօ մեծ խիար կըտրեր մէկ հեղ-
Ոչ կուգընի ի յայտոց գեղ
Իոչ կուհանի ծոցուս ի տեղ:

Չախուս ունէր աղէկ յատապ,
Հետ քնն կենար զօրն առանց կապ-
Պփնով արին տըւին քնն խաբ
Լուկ ձրգեցին զչախուս ի յափ:

Չախուս փուտար քննի խըրատ,
Թէ չոր հացէն կացիր ի զատ,
Պփտեմ որ խէր չենէր աղուատ,
Համ անմոռննաթ բառնան ի վրատ:

Կակուղ լաւշեր լինի, տաք հաց,
Ուրախացիր զերեսըդ բաց-
Խըրատ քարոզ տուր տանտիկնաց
Եղով ճըմռեն զինք հետ իրրաց:

Օէտ որ երթանք հարկ ու մէծլիս,
Չախուս ասեր գաղտուկ դէպ յիս-
Եղէկ պատառ երբ նըկատիս
Եռանց քննի ձեռք չըտանիս:

Խիստ աստապով տաշէր չոք միս,
Քաջալերէր յորդորէր զիս,
Օգաւթըն լից տուր ի յափիս
Ուտենք խմենք որ հանգչի հոգիս:

Չախուս ի հետս էր խիստ գըթով,
Բարի խըրատ կուտար սիրով,
Թէ մի՛ նըստիր ի մարդու քով
Որ կըշտանաս քիչ մի հոգով:

Խեղճըս կուգայ ակուպ չուճիս,
Ենեփ մըսի երբ հանդիպիս
Եգահութեամբ կուլ չիտանիս՝
Փակչի պողտզգ, չինիս ճառիս: 1)

1) Խայտառակ:

Չախուս ի հետս էր խիստ սիրուն,
Երբոր երթաք ի յայլոց տուն,
Հրաման տեսնար զմիսն ի յեփոց՝
Աթողէր տանիմ ձեռքս ի մածուն:

Քան զվարդապետ էր իմ չախուս,
Օօրն քարոզ տայր ծըխերուս,
Երբ տընօրհնէք գայ տօներուս
Տապկած ձըկնիկ բերէք տիրուս:

Չախուս ասաց. իմ տէրն դու,
Օհս մի՛ ցուցնե՛ր ամէն մարդու.
Պահ մ՛ աստ պահէ զքեզ ՚ի գինու,
Եւլվի չըտաս գողանալու:

Երգս է գըրած Սարտիրոսի.
Չախուս յաշըղ էր չոր մըսի.
Հարսնիք տարան ի նոր փեսի,
Խէր չըտեսայ, քան կորուսի:

Ետուած ինձ քաղցր էր ւողորմած,
Չախուս գըտայ, չելաւ ձեռաց.
Եւլ ոք ուտեն յամէն իրաց
Տեսնում՝ դողայր սիրտս ի դիմաց:

Չախուս ասէր. խիստ մի՛ հոգար,
Ուրախացիր երբոր գըտար.
Մինչ ի յուլիս ունիս դիժար
Որ կերցընեմ մեղրով խիար:

Չախուս համեստ էր խիստ սիրով,
Ի տանտիկնաց նըստէր ի քով,
Բարի խըրատ կուտար յողով,
Մեղրիկ բերէք կամին սերով:

Ոչխարի միս լինէր փուշտայ
Օինք տաքդեղով ծեծած քուֆտայ,
Նիստ ի յեզերն յորդորէ զնա,
Տուր գաւաթիկ մ՛այլ ի վերայ:

Ձեզ էր երէց ժամանակաց
 Սըտացն ասէր յամէն իրաց.
 Ձընի յառաջ բերէք չոր հաց,
 Ձեռք չիտանի ի յամօթաց:

Ի յընթեռնուլն սաղմոսիս
 Տամ տըւողին շատ ողորմիս.
 Երկու օրիկ որ թարկեց զիս
 Եակուս չընկաւ ճնճղուկ մի միս:

Եաշխարհս չըկայ այլ խենթ քան զիս,
 Հաւաս կալայ անգէտ բանիս,
 Ծօծղան մարդիկ նախատեն զիս,
 Երբոր որ ասեն ի մեծ մէծիս:

70

Չան գիւլում, ջան ծաղիկ:

1

Ծառիս տակը մանիշակ, «ջան գիւլում» ջան ջան» ¹⁾,
 Իմ եարը քանց քեզ շիշակ, «ջան ծաղիկ» ջան ջան» ²⁾
 Ութ թումանիցն անց կենամ, «ջան գիւլում» ջան ջան»,
 Քեզ կ'անեմ եարիս մշակ, «ջան ծաղիկ» ջան ջան»:

2

Տեղ եմ քցել զալամքեար,
 Սէջն եմ գրել Քեալանթար.
 Ես մի բուռը լեղակ եմ,
 Իէզիրգեանի տեղակ եմ:

4

Չաղացս մանի մանի,
 Քուռն անոյշ կրտանի.
 Իմ եարս սարում՝ քօլում,
 Իմ քուռն հնց կ'տանի:

3

Սիրել եմ սերն երեսին,
 Իէյհան թերն երեսին.
 Ո՛վ իմ սիրածը ինձ չի՝ տայ,
 Եստուծոյ կրակն երեսին:

5

Չաղացիս գուռը տաշած,
 Եղլըխիս գիւլը քաշած.
 Կէռ կէռ ունքերիդ մեռնեմ,
 Ոսկէ զալամով քաշած:

- 1) Ըմենայն տանց առաջին և երրորդ տողում զայս կրկնեմ:
 2) Ըմենայն տանց երկրորդ և չորրորդ տողում զայս կրկնեմ:

6

Հանքէն գաս՝ գեղը մտնես,
Իմ քցած տեղը մտնես.
Ինձնից գիւման եար բռնես,
Ի՛նչ մուրվաթ, հողը մտնես:

8

Ոչխարս արեւ եմ դուզը,
Գոկեւ եմ զարագեօզը.
Ըղլուխդ զարկի՛ նաշխեմ,
Թափ տո՛ւր քաքուլիդ թողը:

10

Վարիս տակը քարոտ ա,
Պարնի ձիանն արօտ ա.
Թամամ օխտը տարի ա,
Վոյրն՝ աղբօրը կարօտ ա:

12

Մեր կտրուվը քօ՛ւ ա երթում,
Քօւ քօչի մէ՛ջ ա երթում.
Իրէկ էն քուեր աչքի լին,
()խոն աղբօր մէ՛ջ ա երթում:

14

Տուն եմ շինեւ զանանայ
Վառղու կ'տամ գիմանայ.
Կուռդ մեկնի՛ ջուրն ինձ տո՛ւր,
Խմեմ՝ սիրտս հովանայ:

16

Ես մի կանաչ խիար եմ,
Վո ջանին ինթիար եմ.
Երթաս՝ երթաս, յետ կաննես,
Իմանաս՝ բէլլու եար եմ:

18

՛Ծաղիկ ունիմ՝ ալայ ա,
Ըլայ չի՛, ալվալայ ա.
Եար բռնիլը լաւ կընի,
Իաց թողալն բալա ա:

7

Ստիկ արէք էն ղըշին,
Ոտը դրեւայ փըշին.
Վլուխս ղուրբան կ'տամ,
Չալ աչք, կարմիր թշին:

9

Ընձրե եկաւ շաղալէն,
Ուռու տերեւ դողալէն.
Հրէս եկաւ իմ աղբերն,
Ըլ ձին տակին խաղալէն:

11

Վետը նի՛ մտայ, խոր ա,
Վաթան շարիկս նոր ա.
Իմ նանին խաբար արէք,
Ես օլբեայ օլբեայ կորայ:

13

Վնացի ջուրը ջըրի,
Ոտս ընկաւ օձի լեղի.
Իմ հօրն ու մօրն ի՛նչ ասեմ.
Ինձ տուին զարիպ տըղի:

15

Վու նստեւ ես դօշակին,
Ուշ ու միտքդ փէշակին.
Խմեւ ես նռան գինին,
Հոտ քաշեւ մանուշակին:

17

Սարիցը ջուր ա երթում,
Հարցրէք՝ ո՛ւր ա երթում.
Վենին մահանայ ա արեւ,
Եարողը տես ա երթում:

19

Կանաչ տեփուր մէյտան ա,
Տեսէք՝ իմ եարը տանն ա.
՛Եր Ժլած բէղիդ մեռնեմ,
Ոսկէթելի նման ա:

20

Մի ջաղաց երկու գըռնի,
Բարձ գրէք՝ ետրս կռնի.
Ես՝ դու մի բաղում պ'տինք,
Ես չինարի, դու նռնի:

22

Լճեր կամար կամար,
Կապել ես ոսկէ քամար.
Յիսուս օր պաս եմ պահել,
Իմ աղբօր ճամբի համար:

24

Կանգնել ես, կանչում էլ չես,
Բայիցդ ամաչում էլ չես.
Եկայ՝ կշտովդ անց կացայ,
Տէր ես՝ ճանաչում էլ չես:

26

Բերդիս կտերն ցել ունիմ,
Լճ աբրշում թել ունիմ.
Թիլիկ միլիկ սարկաւագ,
Ես քեզանից մէյլ ունիմ:

28

Սարի խոտը ծեղվէ ծեղ,
Լճեր երթանք միատեղ.
Որ հարամին վերայ տայ,
Պլուս տամ գլխիդ տեղ:

30

Կանգնել ես ախա բախա,
Լճակիդ տուտը կախ ա.
Սէ տղայ, սպիտակ աղջիկ,
Բռնել էք իրար եախա:

32

Լճեն ընկաւ մեր պատին,
Լճքայութիւն իմ տառին.
Հոգիդ դատուի, ա՛յ տառի,
Ինձ խի՞ տուիր կանառին:

21

Սարէն կ'գայ ձիաւոր,
Մեր տունը չարդախաւոր.
Հրէս եկաւ իմ աղբեր,
Երեք օրվան թագաւոր:

23

Սատանիք ոսկէջրած,
Լճ տղայ, դու ինձ գրուած.
Պիւ Խանին նօքար պըտես,
Ես քո ծոցը զանջիրուած:

25

Սարի թրթնջուկ թողա,
Չաւ ու մեխակ քեզ մաղա.
Ինձ պէս նազանի աղջիկ,
Քեզ պէս տղին ո՞նց սաղայ:

27

Հաց եմ թխել, գարի ա,
Իմ եարը սափարի ա.
Սափար երթալուդ մեռնեմ,
Խօսքերդ շաքարի ա:

29

Խնձոր ունիմ կըծած ա.
Հորեք կողմն երծաթած ա.
Լճերս ուզեց, տուի ո՛չ,
Լճիկ եարի ղրկած ա:

31

Երդիկ երդիկ բռնել ես,
Երդկակոճին կռնել ես.
Իմ նանը քեզ աղջիկ չի՛ տալ,
Լճոյ շքունդ կտրել ես:

33

Չճի վերայ սաղ պըտի.
Իմ օրդակը ղազ պըտի.
Ինչ եմ անում թուլունգին,
Իմ եարը Շահբազ պըտի:

34

Ե՛յ եար, այ եար, կոնեւ ես,
Մարայ 1) աղլուիս բռնեւ ես.
Բարեւ տաւի, առար ո՛չ,
Մագեար թարկո տուեւ ես:

36

Մեր գրանը ուռի ծառ,
Ոսկէ կաքաւ վրէն թառ.
Երթայր ու գայր՝ օրօր տայր,
Լճան ծաղիկ տանիւ տայր:

38

Կախրատափին խնկի ծառ,
Ինձոր քցեմ՝ արի, տա՛ր.
Ուրբաթ՝ շաբաթ քեզ մօհլաթ 2),
Լոյս կերակի արի, տա՛ր:

40

Մի բարձ եմ արեւլ՝ իմն ա,
Մինն էլ եմ արեւլ՝ իմն ա.
Վեռնջու քարաւան գալիս ա,
Միջի թաւաղն 3) էլ իմն ա:

42

Ե՛յ աղայ, դու հուր ես՝ մուր ես,
Ես ծարաւ եմ, դու ջուր ես.
Մուղարլամ՝ թառլամ շոր ես,
Համբարձում, գիշերն ո՛ւր ես:

44

Լմպեւայ ամպի տակին,
Դունկս ծնկանդ տակին.
Ես քեզ ո՛ր տեղ սիրեցի,
Մեխակի ծառի տակին:

46

Մեր դրան առաջին մի դարան,
Լըկերքն եկան, նի դառան.
Եւ աղջիկ եմ, ալ կուզեմ,
Եւ ծալուծալ կուզեմ.

35

Բաղումը կար բաղմանչի,
Շուին ածէր ու կանչէր.
Թաքունդառած՝ դուրս թռան.
Մինն իմ եարի նման չէր:

37

Հայ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Լճաւայ խալիս եմ կիտեւ,
Լն էլ քեզ օրօն ծաղիկ:

39

Իմ աղբերը սարուան ա,
Շուին գօտկածալուան ա.
Եղբեր ջան, շուիդ ածա՛,
Վերդ Լօռուայ քարուան ա:

41

Տեղ եմ քցել փոթ կ'առայ,
Բարձ եմ գրել սոթ կ'առայ.
Մեռնեմ միջի քնողին,
Ենդ խնկահոտ կ'գայ:

43

Երեն արեգունի,
Իմ եարս Վեղարքունի.
Վեղարքունայ սարը փուլ գայ,
Բալքի իմ եարը տուն գայ:

45

Մեր դրան առաջին մի դարան,
Տղայքն եկան, նի դառան.
Կուռս տարայ՝ որ բռնեմ,
(Թաղի 4) ու թուլայ դառան:

47

Ես աղջիկ եմ, ալ կուզեմ,
Եւ ծալուծալ կուզեմ.

1) Եգիպտոսի: 2) Վամանակակէտ, պայմանաժամ: 3) Եղնու-
կան, աղնուհի: 4) Որսորդ շուն:

Կոռուս տարայ՝ որ բռնեմ,
Եւ արած մարդարիտ դառան:

48

Ըղջիկ՝ աղջիկ, ալ աղջիկ,
Ընքերդ չալալ աղջիկ.
Պոռ մեր տանը հարս պըտես,
Իմ քիրը քեզ տալ¹⁾ աղջիկ:

50

Զաղացս ման եմ տուել,
Սիրել եմ, ջան եմ տուել.
(Խտը տարի սէրու թիւն,
Մէկ օր պայման եմ տուել:

52

Ըրազը²⁾ հեշտացելայ,
Շամբէքը կոշտացելայ.
Իմ նանին խաբար տարէք,
Սոռչտորիս շատացելայ:

54

Հայ էրն ա էրնա,
Տղայքն ձեր տէրն ա,
Ըղջիկք, դուք շատ մի՛ խօսաք.
Տակի դէհն ձերն ա:

56

Ըյ տղայ, դու հէրիս՝ մերիս,
Ուր եկար դու կէս գիշերիս:
Տեղումս քեզ տեղ չ'կայ,
Պլուխդ դիւր կոնքերիս³⁾:

58

Շրագ դնեմ լիսացու,
Կարմիր խառէն քիսացու.
Ես քո մօրը հարսնացու,
Պոռ իմ մօրը փեսացու:

Որ տունը որ ես մանեմ,
Ոսկին սարէսար կուզեմ:

49

Ըղբեր հանաքիդ մեռնեմ,
Ոսկէ դանակիդ մեռնեմ.
Շամբայ երթող՝ չէկ աղբեր,
Պուքքան բազարիդ մեռնեմ:

51

Զաղացիս աջոյ կուռը.
Կ'զընկայ միջի գիւլը.
Սալ, իմ սիրած բիւլբիւլը
Վարչեցին խանի դուռը:

53

Սանդ կ'ծեծեմ, խաղ կանեմ,
Սաշիկը ոտիս լախ կանեմ.
Ըյ տղայ, դու շատ մի՛ խօսալ,
Սուկն ըռիցդ³⁾ կախ կանեմ:

55

Ըյ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Տարենը մի՛ հետ կ'գաս,
Պատմ քեզ օրօն, այ ծաղիկ:

57

Ըյ տղայ, դու բաղդի արի,
Ոտներդ շաղդի արի.
Ես թաղը զալմաղալ⁶⁾ ա,
Սան տուր⁶⁾, էն թաղդի արի:

59

Նաղիկ եմ քաղել՝ դեղին ա,
Իմ եարը ձեր գեղին ա.
Հէլ ու մեխակ շատ ունեմ,
Հըրէ եարիս ձեռին ա:

1) Սմանայ քոյրը: 2) Երասի գետը: 3) Բերան: 4) Գիւկունք:
5) Կախ, շփոթ: 6) Ըրջել:

60

Նոսողիկ եմ քաղել՝ ա՛լ ա,
Ե՛լ չի՛, ալւալայ ա.
Եւր բռնելը լա՛ւ կըլի,
Բաց թողալը բալբալայ ¹⁾ ա:

62

Ե՛յ տղայ, դու բաղի ²⁾ միջին,
Ոտներդ շաղի միջին.
Կանչի՛, կանչելուդ մեռնեմ,
Ես եմ քո հաղի միջին:

64

Ե՛յ տղայ, դու սև չուխաւոր ⁴⁾,
Սաղմոսը ծոցիդ սովոր.
Երնակ կ'տամ էն օրը,
Տունս կ'գաս թագաւոր:

66

Յաղացի դուռը տարթա,
Կատուրը լիքը մարդ ա.
Հորէս եկաւ իմ ետրը,
Կօտիկը լիքը վարդ ա:

68

Սարդ եմ քաղել մաղերով,
Սայր եմ գրել շաղերով.
Հորէս եկաւ իմ ետրը,
Ե՛լ ձին տակին խաղալով:

70

Չուն գնեմ վըրէն՝ խաշեմ,
Ին՛ լեմ կտուրը, եաշեմ ⁷⁾.
Տեսնեմ, իմ աղբերը գալիս ա,
Չոքեմ, չաքմէքը ⁸⁾ քաշեմ:

61

Նոսողիկ եմ քաղել նարինջի,
Ե՛յ տղայ, վեր արի, փնջի.
Իմ մէրը քեզ աղջիկ չի՛ տալ,
Վանի՛ ման գաս եաւընջի:

63

Ե՛նց կենամ գետի կուռը,
Վաղեմ մի դասթայ ³⁾ նուռը.
Ո՛վ իմ սիրածն ինձ չի՛ տայ,
Կ'քարշեմ Խանի դուռը:

65

Ե՛յ տղայ, իր անել տո՛ւր,
Սի մատը գիր անել տո՛ւր.
Ինձանից քեզ ճար չ'կայ,
Վաքուլդ վեր անել տո՛ւր:

67

Ե՛ռուիդ արասին ղուրբան ⁵⁾,
Կ'ինուդ կարասին ղուրբան.
Շամբիցը գալող աղբեր,
Սրտիդ հաւասին ⁶⁾ ղուրբան:

69

Յուր ա գալի լափ տալէն,
Երկու խնձոր ծափ տալէն.
Հորէս եկաւ իմ ետրը,
Թուխ գդակը թափ տալէն:

71

Յաղացի դուռը փոս ա,
Վար կ'քցեմ, կ'խօսայ.
Կանչի՛, կանչելուդ մեռնեմ,
Ի՛ի նանի ազիլ փեսայ:

1) Սատ հետեանք: 2) Եւգի: 3) Փռնջ: 4) Երանց վերի հա-
գաւառ: 5) Օւոհ: 6) Սէր, փափաք: 7) Կայել, տեսնել: 8) Կոշիկ
Եւրպացոց ձև կարած, իսկ բուն հայաստանի ձև կոշիկն լափչի,
լափչիք և քոշերն են:

72

Նաղիկ, Նաղիկանայ ես,
Ըսլդ Երևանայ ես.
Տարենը մի հետ կ'գաս,
Սագեամ նուբարխանայ ես:

74

Ըղջիկ, մաղերդ հիւսէիր,
Թուշդ երեսիս քսէիր.
Ելլէիր բարձիս վերայ,
Բիւլբիւլի պէս խօսէիր.

76

Ըս տղայ, անունդ ա Սարգիս,
Ըրի նստենք էս կարգիս.
Ես ու դու բաղում պիտիմք,
Ես չինարի, դու նարգիլ:

78

Սպիտակ ձին նալն ինչ կանէ,
Սիրունն խալն ինչ կանէ.
Եարն որ եարին սիրէ,
Եսուլիսն ինչ կանէ:

80

Ըս տղայ, դուն ալ կապաւոր³⁾,
Տուն ունես չարդախաւոր.
Լն օրին էրնեկ կուտամ,
Իմ տուն՝ տուն գաս թագաւոր:

82

Ս երնաքամին գալիս է,
Թինգլայ մէջքս տալիս է.
Սէյդան արէք, անց կենամ,
Նարօտ եարս գալիս է:

73

Ձեր բաղի դուն բաց ա,
Ռաներդ շաղով թաց ա.
Եարիցդ հեռացել ես,
Ըքերդ լիքը լաց ա:

75

Ըղջիկ, գնանք մեր բաղը,
Պոկեմ շամամիդ թաղը.
Լդ երեսիդ շաֆաղը¹⁾,
Հանելայ սրտիս դաղը:

77

Ստիկ արէք էն դուշին,
Ռտը դրելայ փուշին.
Սեռնեմ չալչալ ունքերին,
Թուլի աչք՝ կարմիր թուշին:

79

Ձուն դնեմ թաւէն²⁾ խաշեմ,
Ղանամ կարովը եաշեմ.
Եթէ եարս գալիս է,
Ձոքեմ՝ չէքմէքը քաշեմ:

81

Ս հաւի ձուն փուրն է,
Իմ եարը Ղեանջու⁴⁾ կուռն է.
Ղեանջայ, քու սարը փուլ գայ,
Բալքի իմ եարը տուն գայ:

83

Ս ուր է գնում արխումը,
Ըբըրշում ա չարխումը⁵⁾.
Լն օրին էրնեկ կուտամ,
Ս ոմարդ կանգնես խալխումը⁶⁾:

1) Լոյս: 2) Կերակրի փոքր և տափակ պղնձէ աման: 3) շարժառիւթ: 4) Ելիզաւետոպոլ, Елизаветополь, Ղանձակ երկրումը: 5) Չքի անիւ, водочерпательное колесо. 6) Եղողով, խումբ:

84

Մէկ խնձոր ունեմ՝ կծած է,
Ի ուրքը զառով նըշխած է.
Եղբերս ուզեց՝ տուի ոչ,
Ես՝ եարիս զոված է:

86

Պնացի ջուրը լուացք,
Սպոնս էր ոսկէջրած,
Իմ հէրն ու մէրն ինչ անեն,
Ղակատիս էս էր գրած:

88

Մեր տան յետնէն մի մառան,
Տղերքն եկան՝ յետ դառան.
Ձեռս տարայ թէ բռնեմ,
Պիտի լալ ու մարջան գառան:

90

Պար 'ի վեր ջուր է գնում,
Հորքէք թէ սւր է գնում.
Քենուն մահանայ է արել,
Իր եարի տունն է գնում:

92

Մեր տան յետնէն բաղնայ ¹⁾ կայ,
Ի աղի միջին ըէյհան ²⁾ կայ.
Ի էյհանը քաղող պիտի,
Նոցումը խաղող պիտի:

94

Պիւլում գիւլում, գիւլ չիչակ,
Ես ու դու մոնենք մին դոշակ.
Սինչե 'ի լոյսը քըչփըւնք,
Լուսէն յետոյ կըրկըւնք:

85

Պնացի, ջուրը տեսայ,
Շաբաբայ գուռը տեսայ.
Նշած բեղերուդ մեռնեմ,
Իմ մօրս ազիզ փեսայ:

87

Իմ աղբերս ծառի տակին,
Սաղմոսն կռան տակին.
Սաղմոսն գիր է դառել,
Լեզուն բիւլբիւլ է դառել:

89

Սարերի սինձն ինչ է,
Կաթն ու բրինձն ինչ է.
Եարն՝ որ եարին սիրէ,
Խօսք ու զրիցն ինչ է:

91

Չան գիւլում կասեմ՝ կ'շարեմ,
Տօպրակը կածեմ՝ կու կարեմ.
Կտրէ կտուր ման կուգամ,
Քանց քեզ լաւը կու ճարեմ:

93

Մի տղայ, դուն ասա՛ մ'ասա՛,
Վազկիդ ³⁾ թափէն խաս ա.
Իմ մէրը ինձ քեզ չի տալի,
Իմ հօրը քրթամ ⁴⁾ ասա՛:

95

Եղջիկ, կապէդ ալ պիտի,
Ի տխէդ ծալ ծալ պիտի.
Ում տունն էլ որ տուն երթաս,
Սկին սարէսար պիտի:

1) փոքր այգի տան առջև; садикъ при домѣ, палисадникъ. 2) Виселекъ, ուշահան: 3) Վազարկ, шапка, фуражка. 4) կաշառք, взятка, подкупъ.

96

Մեր տան տակին վար կանեմ,
Չալ ագռաւին քար կանեմ.
Թէ իմ սիրածը ինձ տան,
Ղաթութիւնս թարկ կանեմ:

98

Մեր բաղումը բաղմանչի,
Սալբի ծառի նման չի.
Շատ հարսնաղջիկ դուրս եկան,
Ոչ մէկն իմ եարիս նման չի:

100

Եւ տղայ, դուն օտար լինիս,
Սէ հաւի կատար լինիս.
Ինձ մէկ խումար եար սիրի,
Ղառն ճօթ ու պատառ լինիս:

102

Չ'ուրը գալիս ա լափ տալով,
Երկու խնձոր ծափ տալով:
Հորէն ետրս գալիս ա,
Եւ գդակը թափ տալով:

97

Մեր բաղումը փ դարան,
Շատ հարսնաղջիկ նի դառան.
Ձեռս տարայ թէ բռնեմ,
Ղիփի թաղի՝ թուլայ դառան:

99

Ղու նստել ես գերանին,
Ղարդու շուին բերանին.
Ոսկէ զայթան 'տի գործեմ,
Ղանեմ ջիբիդ բերանին:

101

Եւ օրօն, օրօն ծաղիկ,
Կարմիր ու տորոն ծաղիկ.
Հարսն ու աղջիկ մեծրել ¹⁾ եմ,
Որ գան ու քաղեն ծաղիկ:

103

Ղիւլոււմ կասեմ՝ կ'շարեմ,
Չուսլը կածեմ՝ կ'լարեմ.
Թամամ աշխարհը ման կ'գտմ:
Վեղնից լաւը կ'ճարեմ:

104

Եւ աղջիկ եմ՝ ալ կուզեմ,
Բօխչաս ծալէծալ կուզեմ.
Երբ որ եարիս տուն կերթամ,
Ղօտիկս թերմա ²⁾ շալ կուզեմ:

71

Այ իմ մարգարտէ շարոց
Ոսկեթել ծածկոցն 'ի վրան.
Օքո հայրըն պատիւ ձէնեմ,
Վեզ ինձի կ'ուզեմ թէ կուտայ:

1) Հրաւիրել: 2) Վիրմանու, կաշմիրի շալ, кашемирская шаль.

Կըտրիճ՝ մի՛ անխելքանար,
Թե՛ հողար ուզես՝ նա չի տայ.
Օոցըդ լի ոսկով արա՛,
Եկո՛ մեր տուն խաղ-արա՛:
Օխմ՝ հայրըս պարտական արա՛,
Պու՛ կանգնէ զինչ քուրթ հաւալա՛ 1)
Ես իմ հօրքս՝ հետ կըռուեմ,
Թե՛ գնա, պարտքիդ ճար-արա՛:
Սայրըս քեզ աթոռ գընէ,
Պու՛ նըստիս զինչ բարձր ամֆրայ 2).
.
.
.
.
.
.

Ձեռքըդ բըռնեմ, ներս տանեմ,
Պու՛ռըն գընեմ զփակն՝ ի վերան,
Եպրչումի խալի 3) կըձգեմ,
Ոսկեթել դօշակ 4) ի վերան:
Բարձրիկ մի սեզան բերեմ,
Ու խորված կագուկն՝ ի վերան,
Օուգումի գինի բերեմ,
Որ խըմենք ի սիրոյ վերան:

72

Կիւզէ՛ 5) մի ես երեկ տեսայ
Ի քաղաքն՝ ի յՆճուրիա,
Թազաւոր մի խընդիր ելաւ
Ի Սոսկովայ, ի Փոթթագալայ:
Երես-տեսալիք 6) ետուր
Օվէլանիկ, զԼտրենէ
Օոով աչերուն գին ետուր
ՕՈսկուտարն եւ զԽալաթիա:

1) Պարտատէր: 2) Իշխան, Պարոն: 3) Կապերտ, գորգ, խալի-
շա: 4) Բնիդդին, քոբէթ. 5) Սիրուն, գեղեցիկ, նազելի: 6) Երեսը
տեսնելու գին, վարձ:

Ելաւ ու խալած քաշեց

Շամ քաղաքն 'ի հետ Սըսրայ,

Վաղցրիկ զրուցին համար՝

Շահրազուլ, Պաղտատ ու Պասրա:

Կիւզէլն այլ 'ի խօսք ելաւ,

Օայն ասաց, ինչ իւր պիտենայ,

«Իսագաւոր, քո գալն 'ի բարին,

Վայլափոխդ իմ գլխուս վերայ».

«Կամիս ինձ փէշքէշ ¹⁾ լայէի ²⁾

Շամ քաղաք 'ի հետ Սըսրայ,

Կուտաս զԼստամբօլ

Տուր Վենէտիկ կամ Լսփանիա»:

«Շատ սըրբոց մարմինք կայ

Նա եւ մարմին տեսան խալօբայ,

Կամ տուր զեզըն Լստուածածին,

Որ շինած է Լսիկուռնա»:

Լղջիկ դու՝ 'ի նա քաղաքէն,

Որ կոչեն զանուն Պոլիս՝

Սեծ Կոստանդինոս ասեն

Սէջ նորա Թագաւոր կու կենայ:

Սէկ ծայրն 'ի Հալապ նըստի

Սէկըն Համիթ, մէկն Լմասիս.

Սըսըր քեզ ճիհէզ ³⁾ տուած

Ու Պուրսա, Վէճէ 'ի վերայ:

Իօխատ քայլափոխողդ գինն է,

Լըզրում, Կէնճէն 'ի վրայ,

Լադ անուշ ծիծաղելիդ

Խորասան, Հիւմրիւզն աժենայ:

Սարկաւազ ասող բանիս

(Ինքենէս խիստ առատացայ,

1) Լնծայ, պարգեւ: 2) Վայելուչ, յարմար: 3) Շիւ, բաժինք, приданое.

Օպոս քաղաքներս ամեն
կիւղէլի մի տըւի ճապտ:

Երբ որ սէրն գայ մարդուն՝
Ոչ մանուկ ասէ, ոչ տըղայ,
Ոչ աշխարհական կ'ասէ,
Ոչ երէց, ոչ հարեղայ.

Ս'անկո՛ւնք՝ մի՛ մեղադրէք,
Սէրըն արաւ զիս տիվանա ¹⁾,
Օպոսչափ քաղաքներս ամեն
կիւղէլի՝ մի ճորտ ու ծառայ:

Լժէ ինչ որ տըւաք, եղբարք,
կեւղէլին իսկի գին չ'կայ.
'Եւ կիւղէլն, որ զքեզ սիրէ՝
Օհոգիդ տուր՝ զաչերդ 'ի վերայ:

73

Հէյ, մեկդի բացէք մէյգան,
Ինչ ասալէս առջեւ կու գան,
Օւորկ խամչին ²⁾, տուն մի՛ նայիր,
Հոնէն-ալ կըլայ սէիր.
Թո՛ղ էլլին կըտրիճները,
Տեսնունք նոցա ուժերը:

Ո՛ւր է գոմէշին գըլտիւր,
Թո՛ղ մէյտան գայ ուղեցողը,
Տէ՛ հածէ աեվէ խալտրան ³⁾
Լժխուլախ ⁴⁾, պոււ երխան ⁵⁾.
Հապա դուն կարճուկ Ս'առթին,
Ինչե՛ւ կը նայիս հալխին:

1) Խաղաղար, ցնորած: 2) Խարաղան, մտրակ, писть. 3) Ուղտ
վերցնող: 4) Չիու ականջ: 5) Լորջ կործանող:

Իշտէ ¹⁾ կարճուկ Սառթինը
 Կայնից Լ՛կորին առջեւը,
 Լ՛կան գօգի գօգիի,
 Լ՛նուեցան ձեռք ձեռքի,
 Թընդաց տակը գետինը,
 Հավա ²⁾ էլլան թօզերը:

Տաքցան, ասլան կըտրեցան,
 Չորս քովը պըտըտվեցան,
 Լ՛կորը փաթթըվեցաւ
 Ու մէջքէն խափմիշ արաւ ³⁾.
 Սառթինը մէկէն բըռնից,
 Շ՛րկից, վերուց ու թապլից:

Իլլան տահա կըտրիճներ,
 Լ՛ն Սառթինին հիւ բան չ'էր.
 'Լորա գալ էր պատուածը,
 Գիտէ ալայ ⁴⁾ աշխարքը.
 'Լա օմուզին ⁵⁾ վըրայէն
 ( ) պա թապլած կըտրիճ է:

Կարճուկ Սառթինին ուժին
 Ուժ չի հասնիր հէջ մէկին.
 Լ՛ֆֆէրիմ ⁶⁾ կարճուկ Սառթին
 'Լամ իս դուն գեղացիին.
 Գուն առիր ան գըլտիւր,
 Քըրտինքիդ հէլալ հախը ⁷⁾:

Ծօ՛ Սառթին՝ մէյնակ չ'ուտիս,
 Ս'եր փայն-ալ քիչ մը պահիս.
 Գուլխուն համը մննք-ալ տեսնունք,
 Քու ուժէդ մննք-ալ առնունք.
 Քեզի պէս ասլան կըտրինք,
 Գալ պատուինք, օպա զըրչինք:

1) Լ՛հա: 2) ( )դ: 3) Խլեց, բռնեց: 4) Լ՛որը: 5) Թ՛կոււնք:
 6) Ք՛ալ, փառք քեզ: 7) Լ՛րդար վաստակ:

Յորէս էկաւ մէկ մէկ ուտի,
Եղուէսն էկաւ լանճիկ լանճիկ,
Ոտեր ունէր կարճիկ կարճիկ,
Սիրաւը ուզեց հաւի քարճիկ,
    Մէջ իմ չալիք-մալիք, չալմալալիք,
    Չալմ պտորիկ, չալմատրպիկ, տոշտահոտ,
    Տմպլաճակատ, խաշխատպիկ, առգիկ ճոււտեր,
Եղուէսն պառկեց աղբի տակին,
Եւքերը ձգեց չաղ հաւ ձագին,
Նետով կըտամ աչքի տակին,

Ես մի բատուկ զարկած պահեմ:
Ելլեմ երթամ ձագերու հանեմ,
Ես էն աղուէսն կու սպանանեմ,

Յորէս եկաւ ջաւաթ-խանը,
Մը վ սորվացրաւ ամեն բանը,
Եղջիկ՝ վեր կաց, ջուր տուր հորթին,
Սեննի կատուատիրոջ որդին,

Եւ տղայ՝ անունըդ է Եւագ,
Քեզ կ'ուտացնեմ մեղը ու կաքագ,
Համ տիրացու, համ սարկաւագ,
Սեկ ճոււտ ունիմ իմ յիշատակ:

Սիրական քուրիկներ դառօսը ձեզի,
Եստուած սիրով պահէ մեզի.
Փեսայն կուգայ սուրով զաւով,
Սարդը շատ է կաննէ զոռով:

Կերթաս կերթաս ճամբան դիւզ է
Եւքդ կուլայ սիրտդ կուզէ,
Կերածդ չամիչով թուզ է.

Կարմիր և ճերմակ բացուած վարդ ես,
Թիւրլիւ չիշակ ուհան վարդ ես:

(Նոր Նախիջևանի երգ):

76

Սամաւարը պատուական է,
Սեջին ջուրը բաւական է,
Չայ խորթողին աչքը սիրեմ:
Չեռքին բռնեմ քովս բերեմ:

Չայ ասած բանդ խիստ ազեկ բան է,

Սարգուս սիրտը ռահաթ¹⁾ կ'անէ. չայ խորթողին և այլն:

Հանէ ոռմին շիշան հանէ,

Կեղին չայը կարմիր կանէ. չայ խորթող. և այլն:

Լըծթի պատնոս թաս ու գաւաթ,

Ոռմի շիշան մէջը դրած: չայ խորթ. և այլն:

(Նոր-Նախիջևանի երգ):

77

Նորէն նորէն Վազարէթ,
Սօրէն Թախթէն իսկ ելէ:
Շալէ շապիկ հագեւ է,
Վեմեր գօտին կապեւ է.
Սահլային դուռն էլիւ է,
Ոտքը չափոաստ դրիւ է,
Կիթառը ձեռքը բռնիւ է,
Վանչեն ժանչեն կը զալէ:

(ՆՊ):

78

Չըստիկ պըստիկ Վաճաճ-Սուք,
Ինչ ասենք քեզ—մարդ թէ մոկ,

1) Հանգիստ:

Ինչի՞դ է պէտք մեծ տունը,
Եկ, կացիր մեր ջիւղումը.
Հազար փառք քո ստեղծողին,
Որ մեզ հասցրեց էս օրին,
Վեզ տեսնելով լիանալ,
Վեզ ծաղրելով, կշտանալ.
Պէ՛հ Վաճաճ-Սո՛ւք, դէ՛հ վազիր,
Սարդ ես—մեր յետքից հասիր:

ՀԻՒԽՈՒՓԱՅԸ 1861 թ. Կ. 262.

79

Եկէք, բարեկամք, եկէք,
Ըրադ արագ վազեցէք,
Ճաշու սեղանը դրած է,
Կերակուրը բերած է.
Վանի տաք է, վազեցէք,
Եկէք, բարեկամք, եկէք:

ՀԻՒԽՈՒՓԱՅԸ 1861 թ. Կ. 266.

80

«Հաւար Օղւլօ, մադաթ Օղւլօ» 1)
«Սանի գեօրդում³⁾, եանդեմ⁴⁾ Օղւլօ» 2)

Ես Օղւլօն եմ Սաստարեցի,
Հինգ օր արի, մեր տուն կեցի,
Պէ՛մ աղօթրան եկեղեցի:
Ըրեն ելաւ կամար կամար
Օղւլօն կապեց ոսկէ քամար,
Վեզի բերեմ ջանիս համար:
Ըրեն ընկաւ Խամուր բերդին,
Վո՞ սէրն ընկաւ մէջ իմ լերդին,
Ես քեզ սիրեմ, թող զիս քերթին:

- 1) և 2) Ըմենայն տանց վերջումն կրկնեմ զայսոսիկ տողս:
3) Վեզ տեսայ: 4) Լըվեցի:

Տան քով անցայ, ճրագն էր վառ,
Ղու նման ես զօգանի գառ,
Որբւերցի՛, արի՛ զիս ան.

Զաղցի բոլոր ըմբն ուռ էր.
Ըշխարհն ասէր. Օղւոն ծուռ էր,
Սէջ իմ սրտին լալ ու գուրր էր:

Խոնտիւր վառեր՝ եղեր է մոռի.
Կապել փուշին՝ թորդելայ պուռի,
Ունքերդ կամար՝ աչքերդ թուռի:

( )ր մը աղէկ՝ օր մը վատ էր,
Կանանչ գլուռ չօլի ¹⁾ բադ էր,
Լ՛լի խօսքով զիս կու ասէր:

Տան քով անցայ՝ թափ քելցի,
Լանգով զարկի՝ զերդիկ բացի.
Լ՛արս տուն չէր, նստայ՝ լացի:

Խառ խորտիկ ասլի զագա՛.
Քո դարդ մէջ իմ սրտին շատ ա,
Քո ծոցն ընձի նաշխուն օդա ²⁾:

Սեր տան յետեւ արտ մի եօնջայ ³⁾,
Խիսեմ գաթա, ճամբեմ խօնջայ,
Ըռնեմ Օղւոն, շրջեմ Վեանջայ,

Շատ խորտիկ անմահութիւն,
Սիրելիս, մի՛ ըներ վատութիւն,
Խորդեմ՝ երթամ զարիպութիւն ⁴⁾:

Ղու կաննել ես գէմ ամրոցին.
Զուխտակ շամամ մէջ քո ծոցին,
Ղու կ'աղաս խեղ վըզնոցին:

Սեր տան յետեւ ջուխա մ'գերան,
Բոլոր երես՝ պստիկ բերան,
Քո սիրողիդ դռներ վերան:

Սեր տան յետեւ արտ մ' գարի,

---

1) Ղաշտ: 2) Սենեակ: 3) Клеверъ. 4) Պանդխտութիւն:

Լըթանք՝ քաղենք, տանք խխարի,
Դ՛ամբեմ (Օ՛ղւլջին գիարի ¹⁾):

Պաղ ջուր պրծել՝ կու գայ սարէն,
Ղան չի սաղցեր սրտիդ եարէն,
Ես ինչ անեմ զիմ քեօր սիթարէն:

Ծուրն է պրծել՝ կու գայ սարէն,
Կու գըլգըլայ մարմար քարէն
Եարն է գարձել իր իղճարէն ²⁾,

Ծափար Լըի նշխուն օդէն,
Ղոր եմ ելել Օ՛ղւլջի մօտէն,
Շեմ կշտացել անոյշ հոտէն:

Ղշխուն օդա՝ շինի քեասայ,
Ղանէին, գնա՛, թաքուն աստ,
Եսօր ես Օ՛ղւլջին թագնայ տեսայ

Ղու ելել ես՝ կ'երթաս ի բէր,
Ո՛չ բէրն ըլի, ո՛չ բէրատէր,
Տօ՛ պստիկ հարս, նոր սիրոյ տէր:

Ղու ելեր ես՝ կերթաս իգին,
Ղու ու քո ջուխտակ տեգեր կին,
Ո՛րն տեսնի՛ ելնի հոգին:

Քօ մօր անուն կըսեն Սառայ,
Ես քո սիրոյդ կրակ վառայ,
Ղըսմամ չ'ելա՛ւ քեզիկ առայ:

Ղու կաններ ես դարգեահի ³⁾ դուռ,
Սէջքդ նմանի խանչալի բուռ.
Օ՛խ ըրեցիր սազդա ⁴⁾ ու ծուռ:

Լմպերն եղեր բութա բութա,
Օ՛ղւլժն կապեր բալաք փութա,
Ես քեզ սիրեմ՝ թող ըսեն սուտ ա:
Տէնն ելար հալա հուլա,

---

1) ( ) տար երկիր: 2) Խօստուհի, խօսք տալը: 3) Սրահի դուռը,
ворота. 4) Սէր, սիրահար:

Նոյսերդ նմանի բանբկի բուլա,
Բշկունքս տեսան, տիրաս կուլայ:

Բաւաւաուն բարի լուսուն,
Վո կոճկներդ հարիւր յիսուն,
Ես ղուրբան եմ էդ քո տեսուն:

Օ, անունդ գիտեմ, ան, չեմ ասի,
Մանիշակ խառնուեր-հետ քո վարսի,
Ձեռս տարայ ծոցդ՝ խոցերդ հասի:

Օ, անունդ եմ ասեր զանազան,
Իսկի չի՛ կայ քեզի նման,
Նոյսերդ էր ճիւղ ճիւղ ըէջհան:

Պառ կու քելիս եանա՛ եանա՛,
Մէրկանդ ըսի՛ դուռը բանայ,
Օ, իրար սիրենք՝ մարդ չիմանայ:

Մեր տուն ձեր տուն մէկ դառապով,
Ելնես մոնես կանաչ կապով,
Օ, իրար սիրենք Բոտուածն ապով:

Պառ ելեր ես՝ կերթաս կանգառ,
Նոյսերդ ուսերդ էլէ խանգար,
Ես քեզ սիրեմ՝ թո՛ղ զարկեն չանկալ:

Մեր տուն ձեր տուն դիմաց դիմաց,
Հար երբ աչօք ընեմ իմաց,
Մեր երեսի հայէն գնաց:

Բշխարհ՝ ալամ քեզ կու գովեն,
()ր մ՝ չելար սէլի հովէն,
Նոյսերդ քաշած Ս, անայ ծովէն:

Մեր տան իտե արտ մ՝ մասուր,
Օ, ուլոն առնեմ՝ մոնեմ մսուր,
Օ, ուլոն սիրեմ՝ թորգեմ սկեսուր:

Հեղէլ վէլէլ Սարու գոմէշ,
Իմ ձեռ թալեմ Վաւալաշի փէշ,
Օ, ուլոն եղնի ընձի փէշքէշ:

Ս'եր տան յետև արտ մ'պընդուկ,
Չեր տան յետև արտ մ'պընդուկ,
Օ՛ղւոյն առնեմ՝ մտնեմ սընդուկ:

Վաճին եկաւ էրան էրան,
Վանաց հասաւ Ս'շու բերան,
Ս'շու հաւեր թեւաւորան,
Վեալաշի տուն սեւաւորան:

Ս'եր տան ետև քառսուն կարաս,
Վառսուն կարսի գինին էր խաս.
Ոսկէ գիւգիւմ՝¹⁾ արծըթէ թաս.
Լ՛աւն թասին պագիկ մ'տաս:

Ընդխարիկն՝²⁾ եկայ՝ ցախ էրի.
Եւփունջիս պտտէն կախ էրի.
Ս'տայ ծոցդ՝ շիլթախ էրի,
Պագիկդ առայ, օխայ էրի:

Յ՛ղւխտ մ' գութան դաշտ կու բանի,
Օ՛ղւո խաթուն խաց կու տանի:
Ս'ին կու քելէ, մին կու կայնի,
Լ՛աքով՝ ունքով մարգ կուսպանի:

Ս'եր տուն ձեր տուն մօտիկ մօտիկ,
Վուկապել ես կարմիր գօտիկ:
Երթանք՝ քաղնք կանանչ խոտիկ,
Տեսնունք՝ վճր ետքն է խորօտիկ:

Եկէք՝ երթանք գարի պոկենք,
Հայլի բերենք՝ գլուխ կոկենք,
Երթանք՝ Օ՛ղւլլի դրանը չոքենք:
Բալքեամ՝ Օ՛ղւոյն ընդեանց պոկենք:

Ս'եր տուն ձեր տուն երես երես,
Լ՛պըսպարեմ՝ հայլիս բերես,
Լ՛արարիչ Լ՛ստուածդ սիրես
Օ՛ղւլլիս անուն չ'աւիրես:

1) Սփոր, 833a. 2) Ս առարան:

Մեր տան յետև տուն մի կարաս,
 Ձեր տան յետև տուն մի կարաս,
 Ըմեն կարսի գինին էր խաս,
 Ոսկէ գիւգիւմ՝ էրծաթէ թաս,
 Ըմեն թասին պագ մը կուտաս:

Շահրիարցւոց երգ: ¹⁾

Ա՛, տղայ, դու հեր իս, մեր իս, ²⁾
 Ո՛ւր եկար կէս գիշերիս.
 Ը՛յ նանի ջան, այ լուլուլու ³⁾,
 Ծոցումս քեզ տեղ չըկայ
 Վ՛լուխդ դիւր կուներիս: ⁴⁾

1) Սուրբ Եղմիածնայ Ս աղարշապատ գիւղից գէպի 'ի արեւուտ, (հինգ կամ վեց անուր ճանապարհ—երկարութեամբ) «Շահրիար» կամ «Շահրիար», Սարգարաբագ (Մարգարտոն) բերդ հարաւային կողմը, գիւղ, ուր կը բնակին մօտ 80 չափ հայ գերդաստուն; ունին եկեղեցի: Շահրիարի մօտ կան մինչև այժմ ճացուածք հնագոյն քաղաքամօր (СТОЛИЦА, capitale) Հայոց Լճաւիկինը, Հայկայ թոռն Լճաւիկիսից շինած մօտ, 4200 տարի մեղանից առաջ: Երբ որ Երասխ գետը իւր ընթացքը փոխեց և հեռացաւ Լճաւիկից, այս մայրաքաղաքին նշանակութիւնը, ջրի սակաւութեան պատճառաւ, սկսեց նուազիլ, բայց տակաւին, մինչև 5 դարը Քրիստոսի ծննդեանից ետոյ, ականաւոր տեղի էր և յայտնի էէ երբ իսպառ անբաղ զարձաւ: Սարգարաբագու և Շահրիարի շինութեանը Լճաւիկի աւերակների քարերից շատ նիւթ վաստակեցին: Սարգարաբագու բերդը 1819 թուին Երևանու պարսկական փոխարքայ Հիւսէին-խան-սարդարը և Սուսը, տիրապետելով Հայկական նահանգին, 1828 թուակ. ետոյ, առաւել ևս ամրացուցին բերդը: Եւսմ Սարգարաբագու և Երևանայ բերդերը գրեթէ ոչինչ նշանակութիւն չունին և (սմանեան և Պարսից հետ եթէ պատերազմ պատահի, Սուսաց գլխաւոր և կանոնաւոր կերպիւ ամրացուցած, նորահնար թնդանթներով զինուորուած և պատերազմական պաշարով պատրաստութիւն տեսած բերդն Լճաւիկի գաւառումը, Լճաւիկի տեան աշխարհումը):

2) Եւս ուր ես: 3) Ըմեն երկու տողի կըրկնելու է: 4) Բազմաներիս վրայ:

Ը՛ տղայ, դու բաղո՞ւն¹⁾ արի,
 Ոտներովդ ջաղո՞ւն²⁾ արի,
 Լյս թաղը զալմաղալ ա³⁾,
 Սան տուր էն թաղո՞ւն արի:

Վեղից գաս գեղը մտնես,
 Իմ քցած տեղը մտնես,
 Խնձանից ջուկ եար բռնես,
 Բէմուրատ հողը մտնես:

Սարդ եմ քաղել մազերով
 Սեր եմ դրել շաղերով⁴⁾,
 Հրէս, ⁵⁾ եկաւ իմ եարն
 Լճ ձին տակին խաղալով:

Վնացի ջուրը տեսայ,
 Կուշապտեղ⁶⁾ դուռը տեսայ,
 Իմ հանի ազեղ փեսայ,
 Վուլգալ⁷⁾ երեսդ տեսայ:

Լճ ձին նալը ի՞նչ անի,
 Սիրունը խալը⁸⁾ ի՞նչ անի,
 Սիրածը սրտով ըլնի,
 Լշխարհի մալն ի՞նչ անի:

Ը՛ տղայ դու հատիկ մատիկ⁹⁾,
 Երեսդ նռան հատիկ,
 Ի՞նչ վախտ ես քեզ կու տեսնեմ
 Համ համբարձում է, համ Գլատիկ:

Սեծ արտումն փուշ կըլի,
 Սառն աղբիւրին թուշ¹⁰⁾ կըլի,
 Ուր գնում ես թէզ արի
 Եարդ քեզ կարօտ կըլի:

Չաղացքի դուռը տաշած
 Եաղլուխիս կիւլը քաշած,

1) Լճդու կողմէն: 2) Փայտով շինուած պատնէշէն անցիր: 3) Լաղ-
 նութիւն է: 4) Հօգերով: 5) Լճս: 6) Լճպակէ: 7) Սարգեգոյն,
 8) Երեսին սեւ բիծ: 9) Կտրիճ պատանի: 10) Սօտ:

Ս'եռնիմ կէս կեռ ¹⁾ օւնքերիդ,
 Հէնց ա (է) ղալամով քաշած:

Պանացի գետը լուածք,
 Սապոնս ոսկեջրած:
 Հերս ու մերս ինչ անեն,
 Շ'ակատիս էս է գրած:

Լղջիկ, աղջիկ, ալ աղջիկ,
 Երեսդ կայ խալ՝ աղջիկ,
 Լյրնէկ էն օրին կընի,
 Իմ քեռը քեզ տալ՝ աղջիկ:

Ն'առիս տակը մանիշակ,
 Իմ ետը քանց քեզ շիշակ, ²⁾
 (Իթը թուփից ³⁾ անց կենամ
 Վեզ բռնիմ ետիս մշակ:

Ս'ի ջաղացք երկու դռնի,
 Բարձ բերէք ետս կռնի ⁴⁾,
 Լս, դու, մի պաղում պտ'ենք ⁵⁾,
 Լս շնառի դու նռնի:

Լ' տղայ, դու պող ձիաւոր,
 Սաղմոսը ծոցիդ սովոր,
 Լյրնէկ կու տամ էն օրը
 Վաս մեր տունը թագաւոր:

Պանդուխտ վասպուրականցիքն *) իր ընկերին:

Թող անպէր ¹⁾, թող, որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի ²⁾,
 Թող իմ աչք կլկլացող ³⁾ պղտոր պղտոր անպիւր ⁴⁾ էլնի:

1) Կամար: 2) Վեր ու բարակ: 3) Թումանը տասը բուրբ է:
 4) Կուռն, թւ, կռնի, (կռնի, այս տեղ բայի եզ. գ. դէմ է և
 ոչ հոլով, և նշանակում է թւերը դնել (բարձի վերայ). յենուլ
 թւին: 5) Պիտի լինինք:

¹⁾ Եղբայր: ²⁾ Լինի: ³⁾ Կարկաջահոս: ⁴⁾ Լղբուր:

*) Ս' ասպուրական, ութերորդ նահանգ ինչ նայաստունի,

Թէ տխն⁵ էլ արասունք⁶ ունիտ, արե՞ն⁷ ծիկ⁸ հետ ու լաց արա, Սեր արասունք թող ամպ փարի, Հայոց դաշտեր անձրև էլին:

Թողեր ենք ծէթկիկ⁹ ծեազերս¹⁰ խեղճ ու կրակ վեր¹¹ պաղ
Թօրվան¹²,

Լի ախպէր ինոնց¹³ արև, ինոնց օրեր մենք ենք տուեր.
Թողեր ենք մեր կողակիցք վզիկ ծուած կէլիւ¹⁴ պէրան,¹⁵
կողակիցք որ չում¹⁶ մահուան հետն ապրելիւ¹⁷ ուխտ ենք արեր:
Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

կոչվումէր նաև. երկիր Լճորունեաց, տէրութիւն կամ Թագաւորութիւն Վասպուրականի (հայնեերը վրիպակաւ փոխումէին. «Վասպարականա, Լսպարականիա, Վերին Սարք (Սարաք երկիր), Վերին Սեդիա, Վասօրպէտա): Վասպուրականը ամենից ընդարձակ նահանգն էր և ունէր 36 գաւառ, զօր. Սաշուոնիք, բզնունեաց (Վանայ) ծովի եզերքը, որ կոչի ևս ծով Սաշուոնեաց, Խոսպեան լիճ, ծով Տոսպայ: Խորա եզերքն է Վարեկայ վանքը. Տոսք (Ետփրոմեթերա, այժմ Վան), մայրաքաղաքն Վան; մօտ 2000 տուն հայ ժողովուրդ: Սորա քարեակողմն ականաւոր է Վարագ քաան, ներքին և վերին; Լիթամար, Վանու չորս կղզիներից գլխաւորը, ուր կայ Սուրբ Խաչ եկեղեցին, Կաթիկ արքայի հրամանաւ շինած 915—921 թուակ:; Կան նաև զարմանալի հին աւերակներ, մետաքսան, կաթուղիկոսարան և այլն:

«Լճաղ» և «Լիկե» գաւառք (այժմ Սահլա վիճակ, քաղաքն «Սահլա» կամ «Սաքո», Պարսկաստանում), Սասիսից դէպ'ի հարաւ: Վլխաւոր քաղաքն և նշանաւոր դաշտն կոչումէր Եւաւրշան, ուր Հայոց Թագաւորների զօրանիստը և հովանոցքը կային, Սանտրուկի՝ տպարանքը: Սահլա սահմանումը կատարուեցան Թադէոս առաքեալը և արքայադուստր կգլաը Սանդուխտ, որի շիրիմը կայ մինչև այժմ մէկ մատուռի մէջ: Սիւս անգամ հռչակաւոր եղև և միշտ անմոռանալի է Հայոց համար Եւաւրշանայ կամ Եւաւրշական դաշտը, որ և Լարայր կոչի, մեծահռչակ և ազգասիրական նահատակութեամբ Վարդանանց զօրավարաց Հայոց, 451 թուականին: Սնացածները. Կողմն (Լգուլիս), Վախճուան (Վախիլեան), Վառնի կամ Կառնի (հարաւակողմն Բայազիդու), Լննեցիք կամ Լննաւացիք (Ստան, Վարբահ), Սարանդ և այլն:

⁵ Վու: ⁶ Լրտառութ: ⁷ Լի: ⁸ Լի: ⁹ Փղբ: ¹⁰ Ձագերս: ¹¹ Վերայ: ¹² Թոնիթ: ¹³ Վոցա: ¹⁴ Վայլու: ¹⁵ Բերան: ¹⁶ Սինչև:
¹⁷ Լարելու:

Վերելք ¹⁸ ենք շատ սար ու ձոր, արուն ¹⁹ գետերն էլ անցեր ենք,
 Եւ մարդ է թէ հրեշտակ է, քար է թէ հաւք զարմացրեր ²⁰ ենք,
 Եւ մեր տղէք ²¹ կանչելով ճամպա՜հ ²² զըմէն ²³ լացուցեր ենք,
 Ղարիպ ենք էս ²⁴ երկրի մէջ, ուր որ անպան ²⁵ հիտապուեր ²⁶ ենք,
 Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
 Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

Սեղ ինչի՞ համար գինի երբ մեր տղէք սև հաց չունին,
 Սեղ ինչ պէտք օտարին զարդ երբ մեր ինկեր ²⁷ պէօպիկ ²⁸ էլնի.
 Եւ երթանք տիսնիւ ²⁹ էն ³⁰ փառք որ մեր ճակտի քրտինքն էլնի,
 ( )տարին տուն մեզ ինչ շահ երբ մեր տուն փուռ գերան չունի,
 Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
 Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

Եւ կանտար ³¹ ենք խոնարհեր որ զըմէն մարդ մեզ պեռ ³² կը գնի,
 Եւ մարդ է թէ անասուն իակի ³³ հարց փորձ արող չկայ,
 Սէկ քրտինք մէկ փարայի կուտանք շատ տիր ³⁴ առնող չկայ,
 Փռսի մէջ ինկած զարիպ մեր ձեռք բռնող հանող չկայ,
 Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
 Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

Եւ երկնուց ³⁵ հաւքերը ³⁶ տես, ինչպէս կերթան ճլվլալով ³⁷,
 Որ ծեաղն ի ³⁸ առեր թիւին ³⁹, որ կուտ կը տանի ուր ⁴⁰ ծեաղերին.
 Սենք մարդ ենք, շայտ տղայ, կեանք կընցուցենք ⁴¹ ահ ու զարով
 կեանք չունինք, մահէ կը վախնանք, մեր գերեզման կը լցուի փշով:
 Թող ախպէր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
 Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

Թե՛ հովեր իրար զարնեն, տեղ մը չունինք պահուելիւ ⁴²,
 Թե՛ ամպեր կարկուտ թափեն, տուն մը չունինք սթարվելիւ ⁴³,
 Թե՛ երկինք ճէր ⁴⁴ էլ էլնի, խելք չունինք վասակելիւ ⁴⁵,
 ( )հ, էս ինչ հօրօտ ⁴⁶ օր է, կասենք, փարէք ⁴⁷, կուտանք գինու:

18 Վայլեծ: 19 Երին: 20 Զարմացուցեր: 21 Տղայք: 22 Ղ'անապարհ: 23 Եմեն: 24 Եւս: 25 Ենթան: 26 Համարուեր: 27 Ինկեր: 28 Իսկոսան: 29 Տեսնել: 30 Եմեն: 31 Եմենքան: 32 Ինուն: 33 Երբէք: 34 Ենգամ: 35 Երկնից: 36 Թռչունք: 37 Ղ'ուռուշելով: 38 Եւ: 39 Թիւին վրայ: 40 Իւր: 41 Կանցունենք: 42 Նշածկուելու: 43 Պատասպարուելու: 44 Պարզ: 45 Ը՛հ ընելու: 46 Գեղեցիկ: 47 Ստակներ:

Թող ախպեր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,
Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ազպիւր էլնի:

Չորս տեհէն 48 ծովերն առեր մենք չոր կղզի մը մնացեր ենք,

Ես կասեմ կեամի 49 շինենք, տիւ գինով ես աւալ թաւալ 50.

Որ մէկն էլ թէ ես շինեմ, կուկեայ 51, կոտրի յիմարաբար.

() 52 օր ծով կը պարծրանայ 53, շատեր խեղդեց, եաման մէկ ճար:

Թող ախպեր թող որ իմ սիրտ կրակ ու բոց վառուած էլնի,

Թող իմ աչք կլկլացող պղտոր պղտոր ախպիւր էլնի:

Լճէ ճան 54 ախպէր արէ, սիրտդ մ'աներ 54 քեարի 55 նման,

Թէ կը սիրես քեօ 56 Վրիստոս, քեօ պապերու սուրբ գերեղման.

Ու զըմէն զարիպ կուրպաթ 57 չայու տղէք հաւսարական,

Լճէք տանք մեր քրտինքներ, մեր ցաւ ու տարտ 58 կալմի 59 պէրան.

Չխապենք, վայ մեղ ասենք, մեր սիրտք փխրին, 60 աչք կլկլան,

Սեր արտսունք ամպ թող դառնան չայոց դաշտին վերէն խաղան:

Յիգրած Միգրմանեան:

83

Երգ Վանի լեզուով.

Շամբարձման երկու շաբթին

Լճայ զփոսին ¹⁾ ու զգերնդին ²⁾,

Լճայ ծովուն ծովյափան ³⁾,

Նորեցի ⁴⁾ ծորթփեցի,

Սանրիկ մանրիկ խորմեցի ⁵⁾

Ուհհան ճիւղով կապեցի,

Շա մէկ եարոջ ճամփեցի,

Շանէր նանայ նայնանայ, (կրկնիր ամէն տան վերջը):

Չանէր նանայ նայնանայ:

48 Կողմէն: 49 Ես: 50 Թաւալգլոր: 51 Կու գայ: 52 Եր բարձրանայ:
53 Սիրելի: 54 Լճեր: 55 Վարի: 56 Վր: 57 ( ) տարական: 58 Վ իշա:
59 Վրչի: 60 Կակղին:

1) Փոսին—փողի (որով քաղած արտը և խոտը կ'ոգողեն):
2) Վերնդին—գերանդու, մանգաղ (որով կ'հնձեն): 3) Նով յափան
—ծովի ափն: 4) Նորեցի—ծորեղ: 5) Խորմեցի—փնջել:

(Թորգերես ¹⁾) երկու ջուխտ ծամ ²⁾,
 Գուխտ ծամներ մէջն էր նշան,
 Կըզայ ³⁾ թէ պագնեմ նշան,
 Վլորայ ⁴⁾, ընգայ զնդան ⁵⁾.
 Հըմլայ ⁶⁾ զնդան ով է տեսի.
 Սէջ վարդ է բոլոր ռեհան:
 (Իր մէկ սուրբեր կանչի. չեկան խորոսան ⁷⁾,
 Սուրբ Սարգիսն էր խորոսան,
 Հանեց ու խրատ տուեց.
 Հերթաս յաւլիկն ⁸⁾ ի կնգան,
 Կընիկ սև օձու նման,
 Կաղնի փետն քոքեհան ⁹⁾
 Ըռ ու ընգի կնգայ ջան:
 Վացի գոնիկ կիսաբաց,
 Ստայ թառնեմ թաժայ հաց,
 Ընտէր շնիկ ճացած —
 Ընձի Բնչ խածնեւ ¹⁰⁾ պիտէր:
 Ընձի գիրկ ու ծոց պիտէր:
 Տարին տըսուերկու ամիս
 (Թորմաւ ¹¹⁾ խնձորն ի գօտիս ¹²⁾,
 Խնձորի կէս խածուկ էր,
 Հորս բոլոր արծթուկ էր,
 Շամփինք եարոջ գէ արի:
 (Լստի կուգաս—արտէն կալէն,
 Հագերէս վուշ ¹³⁾, թորգերես վալէն ¹⁴⁾.
 Վոր եմ ընգեր ¹⁵⁾ սիրու բալէն ¹⁶⁾,
 Ընգերես ծով կը լողաս,
 Վընց ¹⁷⁾ նռան հատ կըողաս:

Հայկական Օւլտարհ, 1868, № 2, է. 81-88.

1) Թորգերես—թողել ես: 2) Նամ—մազի հիւս: 3) Կըզայ—
 կըռացայ: 4) Վլորայ—գլորվեցայ: 5) Օնդան—բանտ: 6) Հըմ-
 լայ—այս տեսակ: 7) Խորոսան—օգնական: 8) Հերթաս յաւլիկն—
 հաւատ չնծայել: 9) Վոքեհան—արմատախիլ առնել: 10) Խածնեւ—
 կծել: 11) Թորմաւ—թառամել: 12) Վօտիս—ժապաւէն, գոտիկ: 13)
 Վ ուշ—հագուստ բամբակեայ: 14) Վալէն—հագուստ մետաքսեայ:
 15) Վնգեր—ընկնիլ: 16) բալէն—ցաւ, կրակ: 17) Վընց—բան,
 ինչպէս:

Տփխիսեցւոց երեխայոց երգ:

Արեգակ արեգակ դուս արի,
 Հէքն ու մէրդ էկիլ է,
 ( )սկէ բէթք բերիլ է,
 Պատի ծակը դրիլ է,
 Մուկն էկիլ է տարիլ է,
 Կատուն էդնէն վազիլ է,
 Գոմշն վուտը կոտրիլ է,
 Լշամանը վիթիլ է:

Նոյնը:

Էգուց ¹⁾ կիրակի է,
 Կօկօմ քաղելու է,
 Կօկօմ քաղեմ դէդին ²⁾ տամ,
 Գէդէն մէ ինձ գառը տայ,
 Գառը տանեմ Լստծուն տամ,
 Լստուած ինձ մէկ ախպէր ³⁾ տայ:
 Լսպէր ախպէր ես քու շուն,
 Գօտկի ⁴⁾ ծերին արբէշում, ⁵⁾
 Լճրէշում չըլի կազ ⁶⁾ ըլի,
 Սուփրի ⁷⁾ ծերին սաղ ըլի:

1) Ս աղը: 2) Գեղա, վրաց բառ է, նշ. «մայր»: 3) Լշապը: 4) Գօտի: 5) Ստաքս: 6) Սոսկագոյն, ցած մետաքս: 7) Ծածկոյթ սեղանոյ, սփռոց սեղանոյ, la nappe, скатерть. Պատառակալ, простыня, չարշափ, չարսաւ, սաւան, le drap, de l'л. Պատառաքաղ (մսահան) la fourchette, РЕЖНА.

ԱՋԳԱՅԻՆ (ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ) ԱՋԳԱՍԻՐԱԿԱՆ ՆԻ ԱԻՆՈՒՌԱԿԱՆ ՆՐԳԵՐ:

Հայրենիքին. քո սիրելի հայրենիքին եղբր (գաւ) կից
Այդ տեղ են քո զօրութեան բուն արմատները:

Շ Ի Լ Լ Ե Ր:

Քաջութիւն կայ, որ աւազակներն էլ ունին, քաջութիւն
կայ որ միտքն աւաքեալք ունին. աւազակներու ինչ լինելը
յայտնի է, իսկ առաքիններունը է, որ լաւութիւն անին
ու նեղութիւնը համբերութեամբ եւ առանց յուսահա-
տութեամբ կրեն:

Ն ր ա զ.

Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր,
Որպէս թէ մի պարտիզի մէջ կանգնած եմ.
Մշտադաւար զարդարված է կանաչով,
Ի՛նչու ծաղիկներ իւրեանց հօտը բուրումն:

Ուրախ ուրախ թուշունները երգելով,
Նոսուէ ի ծառ ողջունեցին՝ իմ գալը.
Նոսողիկները քնքուշ գլուխքը խոնարհած,
Ողջոյն տուին, զմայլեցաւ իմ սիրտը:

Գնումեմ խոր պարտիզի մէջ. մարդ չկայ,
Ոչ մի տեղից ձայն աղաղակ չէ լսվում.
Միայն հեռուից հասանումէ ականջիս
Գլխի ձայնը, բայց ջուրը դեռ չեմ տեսնում:

Իմ գնացած ճանապարհի ծայրումը
Ե՛հա բացվեց մի գեղեցիկ հրապարակ,
Մարմարոնեայ գեղեցկաշէն աւազան,
Ուր գործումէր ջուրը այնքան աղաղակ:

Երբ մօտեցայ աւազանին, ինչ տեսնեմ,
Ս'ի հրաշագեղ, մատաղահաս օրիորդ,
Լազանի ափի վերայ խոնարհած,
Լուսնու մէ խառակ ջրում մի լուսացք:

Վերբնական է այդ աղջկայ տեսիլը,
Ոչինչ չկայ դորա վերայ հողեղէն.
Լուսեղէն է, թափանցիկ է մարմինը,
Լնքը յօնքը սե սաթի պէս փայլումն:

Չքնաղ իրան, մէջքը բարակ, իսկ կուրծքը
Վուրս է նայում բարակ հագուստի տակից,
Որպէս երկու հասունացած մեծ նուներ,
Թաւիշապատ. խելք է թոցնում գլուխից:

Կերպարանքը կանոնաւոր ու սիրուն,
Ոսկիամայրն ¹⁾ չարժէ նորա մօտ օչինչ.
Նշածանումէ ուսի վերայ մազերը,
Ինքնի վերայ ծաղկումէ քաղցր ժպիտ:

Երբ երգելով, նա կտաւ է լուսնում,
Նորա ձայնը կախորդումէ թողչի պէս.
«Խաղա՛ս աղբիւր», նա երգումէ, «խալտալով,
Իմ կտաւը ճերմակցրու քօ ջրերով:»

— Ո՛վ իմ չքնաղ, աստ՛, ըսեմ, ով ես դու.
Ես մօտեցայ և ասումեմ նազելով,
Ո՛ր տեղից ես եկած այս տեղ և ինչո՛ւ,
Եւդ ինչ բան է, լուսնումն երգելով:—

Ինձ պտտասխան տուեց այսպէս. «Պատրաստ կաց,
Սահու պատանք լուսնումն քո համար.»
Եւ այս խօսքը ասած չասած, ծուխի պէս
Ենայտացաւ իմ աչքիցը ամեն բան:

¹⁾ Եսպէս ասվումէ Լնահիտ, զգեստութեան և մաքրութեան
առատաւճուհին շայերի, հեթանոսական ժամանակներումը: Սորան
պաշտումէին հեթանոս շայերը զանազան գաւառներում շինած մե-
հեանների մէջ, զոր օրինակ, Երեզ աւանումը՝ Եկեղեաց գաւառի
մէջ, Տարօնումը, Երասաշատումը և այլն:

Տեսանումեմ, որ կանգնած եմ անտառում,
Դառի կատարքը հասանումեն երկնքին.
Իւր մնայլոս գաղաթովը անտառը,
Սոսկալի էր ահաբեկված իմ սրտին:

Լսելիքս ամբողջեցան... վաստակեցան աչքերս...
Կացինի ձայն հեռուից յանկարծ լսումեմ.
Խիտ ծառերի միջերից դուրս վազերով,
Յանկարծ մի այլ նոր երևոյթ տեսնումեմ:

Ս'ի հաստաբուն, բարձր կաշին ահագին,
Վորա տակին նոյն օրիորդն է կանգնած
Կացին ձեռքին. ջարդոտվելով մեծ կաղնին,
Հրաժարվում է իւր դարաւոր արմատից:

( ) րիորդը կորուսեւ ու երգում է.
Վորա երգը սիրտ կախարդող է դարձեալ.
«Կարիր, կարիր, սրաբերան իմ տապար,
Փայտ կորստիր, տախտակ տաշէր իմ համար:»

— Իմ նազելի, իմ սիրական, առա՛ ինձ,
Ս'օտենումեմ նորան դարձեալ ասելով.
Լսա՛, ո՛վ ես և կամ ուստի՛ ես եկած,
Լ՛յր տախտակներ կորստումես երգելով:—

Իմ հարցմունքին պայպէս տուեց պատասխան.
«Բո օրհասը մօտեցել է, տախտակներ
Պատրաստումեմ ես քո դազաղի համար:»
Լսաց, դարձեալ անյայտացաւ. ես մնացի:

Վալքայվելով հօգիս ու սիրտս նայումեմ....
Լ՛հա դաշտը սեանումէ չորս կողմից,
Լո՛ւ չգիտեմ, թէ ինչ պիտի գայ գլխիս,
Լայց դողումեմ բոլոր մարմնով երկիւղից:

Լըթումեմ ես....բայց ամպի պէս մի պատկեր
Հեռուիցը երևեցաւ իմ աչքին.
Ս'օտ վաղեցի, դարձեալ տեսայ....ես նորան,
Ս'ի գունաթափ, տխուր դէմքով ուրուական:

Ս'ի ծանր մուրճ բռնած էր պիճդ իւր ձեռքում,
 Որով գեաինը փորումէր անգագար.
 Ո՛հ, թէեւ այնքան գեղեցիկ էր իմ աչքին,
 Բայց երկիւղեց սիրտս զարկումէր կատաղած:

Վա փորելով դարձեալ երգումէր մի երգ—
 Ս'ի սրտաշարժ, մի շատ տխուր, տրտում երգ.
 «Սուրճ իմ, մուրճ իմ, փորիր դու ինձ մի փոս խոր,
 Փորիր մուրճ իմ, մի գրկաչափ գետնափոր:»

Սօտենումեմ նորան գարձեալ խնդրելով,
 — Իմ նազելի, իմ սիրական, առանձն,
 Ես, ո՛վ ես և կամ ուստի՝ դու եկար,
 Կամ այդ փոսը դու փորումես ո՛ւմ համար:—

Իմ հարցմունքին պատասխանումէ այսպէս.
 «Ես քո համար պատրաստումեմ գերեզման.»
 Ղայթեց սիրտս....և երկիւղեց և ցաւից,
 Բայց կամեցայ տեսնել իմ այդ զթեւան:

Երբ գնացի ես փոսի մօտ նայելու,
 Սարսափելի մի ձայն եկաւ ականջիս.
 «Յետ եմ նայում, տեսնումեմ այլ աղջիկ,
 Վոյնպէս չքնաղ, նոյնպէս մատաղ, թափանցիկ:

— Իմ նազելի, գոնէ դու ինձ գթա՛, առա՛,
 Ո՛վ է փորող օրիորդը և՛ դու ո՛վ.
 Ինչո՛ւ այդպէս գիշատումէք իմ սիրտը.
 Ը՛ուտ պատասխան տուր նազելի խղճալով:—

«Ս'եք երկուքս քչոյր ենք միմեանց անբաժան»,
 (Րիորդը պատասխանեց հեգնելով.
 «Վա երէցն է, իսկ ես կրտսեր հարազատ....»
 — Բայց ո՛վ էք դուք,— ես հարց արի գոռալով:

«Վա ալեոր «Հայաստանի հոգին է».....
 «Իսկ իմ անունն է— «Նմիաբանութիւն»,
 «Ս'եք շատ գարեւր անցուցել ենք խռովով,
 «Եւ շատ մարդիկ փոռն են ընկել մեր ձեռքով:»

Եսաց ժպտաց. կատաղաբար երկու քոյր
 Վարդեցին ինձ փոսի մէջ. ես ընկայ....

Շնչարգելված նեղութենից զարթելով
Ստուգեցի, թէ երազ էր որ տեսայ:

ԳԺՄ Էմմանուէլ (Միքայէլ Նաւարդեան): Հիւսիսփայտ,
1858 թ. Կ. Ե. 412—415:

87

Իտալացի աղջկայ երգ 1859 թուականից.

«Սեր հայրենիք, թշուառ, անտէր,
Սեր թշնամուց ոտնակոխ,
Իւր որդիքը արդ գանչումէ,
Հանել իւր վրէժ քէն ու ոխ:»

«Սեր հայրենիք շղթաներով
Լայքան տարի կապկապած,
Իւր քաջ որդոց սուրբ արիւնով
Պիտի լինի աղատված:»

«Լհա, եղբայր, քեզ մի դրօշ,
Որ իմ ձեռքով գործեցի,
Ղեկներն ես քուն չեղայ,
Լքտաստեքով լուացի:»

«Լայի՛ր նորան, երեք գունով,
Նուիրական մեր նշան,
Ինչ փողփողի թշնամու դէմ,
Ինչ կործանվի Լստրիան:»

«Ինչքան կին մարդ, մի թոյլ էակ,
Պատերազմի գործերում
Կարէ օգնել իւր եղբօրը,
Օ՜նց չարեցի քո սիրուն:»

«Լհա իմ գործ, ահա դրօշ,
Շուտ ձի հեծի՛ր քաջի պէս,
Ղան փրկել մեր հայրենիք,
Պատերազմի վառ հանգէս:»

«Լ՛մենայն տեղ մահճը մի է,
Սարդ մի անգամ պիտո՛ մեռնէ.
Բայց երանի՛, որ իւր ազգի
Ըշտութեան կը զոհվի:»

«Վնա՛, եղբայր, Լստուած քեզ յոյս,
Ըգդի սէրը քաջալեր,
Վնա՛, թէեւ չեմ կարող գալ,
Բայց իմ հոգին քեզ ընկեր:»

«Վնա՛ մեռիւր դու քաջի պէս,
Խնող չտեսնէ թշնամին
Վո թիկունքը, թող նա չասէ
Թէ վատ է Խաւարցին:»

Լսաց. տուեց օրիորդը
Իւր եղբօրը մի դրօշ,
Սեպուքսից էր, ազնիւ գործած,
Ուր երեք գոյն կան որոշ:

Եղբայրն առաւ և ողջունեց
Իւր սիրական քնքուշ քոյր,
Լուա զէնքը, սուր, հրացան,
Շեծաւ իւր ձին սեւածոյր:

— Վուրիկ, — գանչեց քաջ պատանին, —
Սնա՛ս բարեաւ, սիրական,
Լսս դրօշակին պիտի նայի
Լմբողջ բանակ իտալեան:

Վա սուրբ է ինձ, երբ մկրտված
Ըրտասութիւն ու կնքած,
Վու յանձնեցիր ինձ յիշատակ,
Շայրենիքի նուիրված:

Թէ մեռանիմ, դու մի՛ սգար,
Իմացիր որ տարեցի
Վէպ ի մահու արքայութիւն,
Իմ հետ քանի թշնամի:

Լսաց. վաղեց դէպ ի հանդէս

Լսարիացոց յանդիման,
Խւր արիւնով գնեղ յաւեժ,
Լզտառութիւն իտալեան:

Ո՛հ, իմ սիրտը կտրատվում
Տեսանելով այսպէս ահբ,
Գեղ ի թշուառ մի հայրենիք,
Որ ոսնակոխ եղած էր:

Սորա կէսը, կէսի կէսը,
Գէթ երևէր մեր ազգում.
Իայց մեր կանայք.....ո՛ւր Եղիշէ,
Խւր մեր «տիկնայք փափկասուն»:

Ո՛հ....արտասուք ինձ խեղդումն,
Լալ չեմ կարող բան խօսել.
Չէ.....թշուառ չէ Խալիւան,
Եթէ կանայք այսպէս են:

Կոմ Էմմանուէլ (Մ. Նալբանդեան): Զօգէն, Մոյնի վերայ, Քրոնիկ
Քուրտի մօտ: Հիւսիսափայլ 1861 թ, № 11, է. 400—402:

88

Լճաքսի արտասուները:

Սայր-Լճաքսի ափերով
Վայլամուր գընում եմ,
Հին հին դարուց յիշատակ
Լճեաց մէջը պըտրում եմ.

Իայց նոքա միշտ յեղյեղուկ
Պըղտոր ջրով եզերքին
Գարիւ դարիւ խըփելով
Փախչում էին լաղագին:

«—Լճաքս՝ ինչո՞ւ ձըկանց հետ
Պար չես բռնում մանկական,
Գուռ դեռ ծովը չի հասած՝
Սըգաւոր ես ինձ նըման:

Ինչո՞ւ արցունք ցայտում են
Վուռ սէգ, հըպարտ աչերից,
Ինչո՞ւ արագ փախչում ես
Լճդ հարազատ ափերից:

Սի՛ պըղտորիլ յատակըդ,
Հանդարտ հոսէ խայտալով,
Սանկութիւնը քու կարճ է. —
Շուտ կըհասնիս դէպ ՚ի ծով:

Սարգի թըփեր թող բըսնին
Վուռ հիւրընկալ ափի մօտ,
Սոխակները նոցա մէջ
Երգեն մինչև առաւօտ:

Սըշապալար ուռիներ,
Սառ ծոցի մէջ քու ջրին;
Ղըկուն ոստըն ու տերեւ
Թո՛ղ թաց անեն տապ օրին:

Լիբերիդ մօտ երգելու
Հովիւք թող գան համարձակ,
Գառն ու ուլը քու վըճիտ
Զուրը մըտնին միշտ արձակ: —

Սէջըր ուռցուց Լրաքսը,
Փըրփուր հանեց իր տակից,
Լմպի նըման գողալով՝
Լապէս խօսեց յատակից.

— Էիսիզա՛խ, անմի՛տ պատանի,
Նիւրհըս ինչո՛ւ դարեւոր
Սըրդովում ես, նորոգում
Խմ ցաւերը բիւրաւոր:

Սիբեւի մահից, յետ
Ի՛րք ես տեսել, որ այրին
Սաքից գըլուխ պըճնուի
Իր զարգերով թանգագին:

Սրի՛ համար զարդարուիմ,
Որի՛ աչքը հրապուրեմ, —
Շատերն՝ ինձ են տաելի,
Շատերին՝ ես օտար եմ:

Սար ժամանակ, որ ես-էլ
Շըքեղազարդ հարսի պէս
Հազար ու բիւր պըջընքով
Փախչում էի ափերէս.

Տատակըս պարզ ու վըճիտ,
Կոհակներըս ոլորուն.
Լուսաբերը մինչև այգ
Զըրիս միջին էր լողում:

Տինչըս մընաց այն օրից,
Սր ջըրամօտ գեղերըս,
Սրը իմ շէն քաղաքից,
Սր բերկրաւի տեղերըս:

Տուրքը ջրի ամեն օր
Իր սուրբ ծոցէն Լրաբատ
Սայրախընամ ինձ սընունդ
Պարգէտւմ է լիառատ.

Տայց ես այն սուրբ ջրերով,
Սուրբ-Լիւօբի աղբիւրին
Պիտի ցոգեմ արտօրայք
Իմ ատելի օտարին:

Սլամ կենսատու իմ ջըրով,
Լիբերիս մօտ կըկըզած՝
. . . . .
. . . . .

Սինչ իմ որդիք— ո՛վ գիտէ—
Շարաւ, Նօթի, անտէրունչ
( )տար աշխար յածում են
Խոյլ ոտքերով կիսաշունչ. . .

Շեռու հեռու քըշեցին՝
Ինիկ ազգը իմ Հայկեան,
Նորա տեղը ինձ տուին
Լզգ անկըօն, մոլեկան.

Տոցա՛ համար զարդարեմ
Իմ հիւրընկալ ափերը.
Եւ կամ՝ դոցա՛ հրապուրեմ
Ղըպդոտ, պըլշած աչերը:

Տանի որ իմ զաւակունք
Լոյսպէս կու մընան պանդուխտ՝
Ինձ միշտ սըգաւոր կը տեսնեք,
Լոյս է անխաբ իմ սուրբ ուխտ. —

Ծանօթ. 87-դ երգումը, 191 և 192 երեսներումը, երկու տեղ,
փոխանակ «աղատութեան», սխալմամբ «աղտութեան» է տպած:

Եւ չի խօսեց Լուսբոր,
()որձանք տուեց ահագին,
()ղեկ օղակ օձի պէս
Լուսը սողաց մոլեգին:

Ռ 8.—Գ. Չափանիւն:

LES LARMES DE L'ARAXE.

(Թարգմանութիւն 88 համարի).

Sur les bords de l'Araxe, notre mère,
Je promène mes pas errants,
Les souvenirs des siècles depuis longtemps écoulés
Je les évoque du milieu de ses vagues.

Mais ses ondes, sans cesse agitées,
Le déroulant en flots bourbeux,
Et frappant ces bords,
Plaintives, s'enfuyaient au loin.

Araxe, pourquoi avec tes poissons
Tu ne te livres plus à des jeux enfantins?
Pourquoi, avant d'aller te perdre dans la mer,
Comme moi, tu es dans la douleur?

Pourquoi des larmes jaillissent
De tes yeux aux regards fiers et hautains?
Pourquoi fuis-tu si rapide
Loin des rivages qui t'ont vu naître?

Ne souille pas ton lit:
Roule paisible tes flots bouillants;
Ta jeunesse passe vite,
Et vite tu arrives à la mer.

Que l'arbuste qui donne la rose
Croisse sur tes rives hospitalières,
Et que, sur ses rameaux, le rossignol
Chante jusqu'à l'aurore!

Que le saule, toujours paré de sa verdure,
Dans tes eaux pleines de fraîcheur
Incline ses branches flexibles et son feuillage
Aux jours de la chaleur!

Que sur tes bords, en répétant leurs chansonnettes,
Accourent librement les bergers!
Que l'agneau et le chevreau viennent
Se baigner sans crainte dans tes flots limpides!

L'Araxe, en grossissant,
Fit jaillir l'écume du fond de ses entrailles,
Et grondant comme un nuage orageux
Laissa échapper ces mots:

«Jeune téméraire et insensé!
«Pourquoi viens-tu troubler
Mon sommeil séculaire,
«Et renouveler mes douleurs sans nombre?

«Après la mort d'un objet cheri,
«As-tu vu celle qu'il aimait
«Ornée des pieds à la tête
«De ses plus beaux atours?

«Pourquoi me ferais-je belle?
«Quels regards voudrais-je charmer?
«Combien sont nombreux ceux qui me répugnent
«Et à qui je suis étrangère!

«Il fut un temps où moi aussi,
«Belle comme une fiancée,
«Ornée de mille et mille attraits,
«Je m'échappais de mes rives.

«Mon lit était pur et limpide,
«Mes vagues roulaient sans cesse;
«L'étoile du matin jusqu'à l'aurore
«Nageait dans mes ondes de cristal.

« Qu'est-ce qui me reste de ces temps?
« Où sont ces villages qui s'élevaient sur mes rives?
« Où sont mes cités populeuses?
« Et tant de lieux enchanteurs?

« Chaque jour l'Ararat, de son sein sacré,
« Épanche pour moi ses eaux
« Comme une mère qui
« De son sein laisse couler le lait.

« Et moi, des eaux saintes
« De la fontaine de Saint-Jacques
« Arroserais-je les champs
« De l'étranger abhorré!

« Avec mon onde vivifiante

. . . . .
. . . . .
. . . . . ?

« Et mes enfants, peut être,
« Épuisés de soif et de faim, et sans asile,
« Errent dans les pays étrangers
« D'un pas chancelant, à demi morts!

« Loin, bien loin ils ont chassé
« Ma nation, les Arméniens;
« A sa place, ils m'ont donné
« Un peuple de mécréants farouches!

« Est-ce pour eux que j'embellirais
« Mes rives hospitalières?
« Dois-je attirer sur moi
« Leurs yeux pleins d'ordure?

« Tant que mes propres enfants
« Resteront dans l'exil,
« Vous me verrez dans la tristesse:
« C'est là un vœu inviolable pour moi!

Après ces mots, l'Araxe reprit le silence,
En faisant bondir ses flots impétueux,
Et comme un serpent aux anneaux tortueux,
Elle s'élance en rampant avec fureur.

Լճգասիրութիւն:

«Երբ զօրաց տէրն Լստուած օգնել կուզէ որք ազգին, 1)
Լորա մէջն կուղարկէ ազգասիրութեան հոգին» 2):

Գիտես, արդեօք, որ հոգին, կամ որ ազգեցութիւնն,
Եւ ինչ Եսթերայ թագուհւոյ ստորադրութիւնն,
Կամ ընդ նմա Սուրբքէի քան ազգասիրութիւնն,
Որ ապրեցոյց Նախկինայ ցիրուցան եղեալ տունն.
Ոչ ծննդական ձիրքն, ոչ հայրական արիւնն,
Եւ վերոյիշեալ հոգւոյ պարգէն էր թանգագին:

Լճգասէր մարդոյ միտքն ալէկոծեալ կ'լինի,
Երբ իւր ազգն այլազգեաց ստորանկեալ կ'լինի;
Իտրի նախանձն 'ի նմա անշէջ վառեալ կ'լինի,
Թէ և յԱրամեան գահին մօք բազմեալ կ'լինի;
Իայց վիճակաւ մե'րթ անարգ, մե'րթ զրպարտեալ կ'լինի.
Սակայն երբէք չի խախտուիլ սէգ և անդարձ գլխովին:

Լճգասէր մարդոյ տունն խաղաղութիւն կունենայ,
Ճշմարտօրէն աս ու լիս, պարզ դրութիւն կունենայ.
Թէ ողջ ազգին՝ թէ անձին-մէկ ընտրութիւն կունենայ;
Որքան միտքն, կամ սէրն տարածութիւն կունենայ,
Լճգասէրն նոյն չափով շուք և անուն կունենայ,
Վերլնծայլող Լորաչին և անձնատուր Լոյսերին:

Երբ տասնամեայ լինի ազգասիրի զաւակն,
Իւր հայրենի լեզուան կ'գրէ իւր նամակըն,
Հաւատոյ հանգամանքն և ծխից նպատակն.

1) և 2) Լճնայն տանց վերջում կրկնեալ զայսոսիկ տողս:

Լայնուհետև կ'շարժէ իւր մտաց աշտանակն,
 Լայլեայլ լեզուաց տալով իւր ուսման ժամանակն,
 Ինքն ինքեան կ'ընի համալսարան իւր ազգին:
 Լղգասէրն կ'ցանկայ իւր ազգի փրկութեանն,
 'Կաւ նորա լաւագէտ յաշխարհի կեցութեանն,
 Խաւար ազգաց մէջ՝ Կորա պարզ լուսաւորութեանն,
 Քաղաքական կանոնին, կրթութեան աստիճանն.
 Թէ առ Լստուած, թէ առ մարդիկ ապօրինաւոր բանն՝
 Ո՛չ իւր անձին կընտրէ, ո՛չ ազգական ընկերին:
 Բայց ես անբաղդ՝ և՛ անյոյս է իմ վիճակն ինձ համար.
 Ծորարեալ պահուած մնաց ուսման նամակն ինձ համար.
 Ո՛չ պիտանի, ո՛չ յարգի մարմնեղէն ակն ինձ համար,
 Լալ իւր միջօրեայ լոյս կայ իմ փափագն ինձ համար,
 Ծեր Կռնոսն ¹⁾ է դառել իմ ժամանակն ինձ համար.
 Չիք ազգասէր այնպիսի, որ ասէ. վա՛յ քեզ Ե իրին:

ՍԷԿ ՇԻՐԻՔ

90

Սարգան Սամիկոնեանի երգը:

Հիմի Է՛լ լըռենք, եղբարք, հիմի Է՛լ,
 Երբ մեր Թըշնամին իր սուրն է գըրել,
 Իր օրհասական սուրը, մեր կըրծին,
 Լկանջ չի գընում մեր լաց ու կոծին,
 Լսացէք, եղբարք չայեր, ինչ անենք,
 Հիմի Է՛լ լըռենք?
 Հիմի Է՛լ լըռենք, երբ մեր Թըշնամին
 'Կաւով, հրապուրքով տիրեց մեր երկրին,
 Զընջեց աշխարհից չայկայ անունը,
 Հիմից կործանեց Թորգոմայ տունը,
 Խրլեց մեզանից Թագ, և՛ խօսք, և՛ զէնք,
 Հիմի Է՛լ լըռենք:

1) Հին (չունաց ժամանակի շատուածը, որին կը ձևացնեն տեղարդ ծերունու նման, ձեռքին գերանդի, մանգաղ, la faux, коса; հնձել, faucher, косить.

Հիմի էլ լըռենք, երբ մեր թըշնամին
խալեց մեր սուրբ—պաշտպան մեր անձին,
Սըշակի ձեռքիցն էլ խոփը ¹⁾ խըլեց,
Լադ սուր ու խոփից մեր շղթան կըսեց,
Այ մեզ, շղթայով կապած գերի ենք.

Հիմի էլ լըռենք:

Հիմի էլ լըռենք, երբ մեր թըշնամին
Սոսկալի զէնքը բըռնած մեր գըլխին,
Կուլ տալ է տալիս արտասուներ առատ,
Եղէխարշ բողոք վարուց ապիրատ.
Սեր գըլխը լալու Եփրատ ուր պըտունք,

Հիմի էլ լըռենք:

Հիմի էլ լըռենք, երբ մեր թըշնամին
Լիրբ գողողութեամբ լցրած իր հոգին.
Երգարութեան ձայնն հանած իր սրտից
Երտաքսում է մեզ մեր բընիկ երկրից,
Պանդոխա, հալածեալ, եղբարք, ուր դիմենք.

Հիմի էլ լըռենք:

Հիմի էլ լըռենք, երբ մեր թըշնամին,
Ընգոհ մեր բերած ծանր զոհերին,
Իւր լիրբ, նըզոժած ձեռքը կարկառեց,
Եզգութեանս վերջին կապը պատառեց.
Հայի կորուստը մօտ է, քնչ անենք,

Հիմի էլ լըռենք:

Հիմի էլ լըռենք, երբ մեր թըշնամին,
Երհամարհելով մեր փառքն ազգային,
Սեր Եկեղեցուն ձեռնամերձ եղաւ,
Պայլազգեստ գառնին մեզ գըլուխ դըրաւ,
Սուրբ խորան չուսինք, արդ ուր աղօթենք,

Հիմի էլ լըռենք:

Հիմի էլ լըռենք՝ մարդիկ քնչ կ'ասեն,
Երբ մեր տեղ քարինք, ապառաժք խօսեն,
Չեն ասիլ որ Հայք արժանի էին,
Լադ սաըրկական անարդ վիճակին.

1) Եւրօրի կամ մաճի երկաթ (սաբան դէմքի):

Մեր սուրբ քաջ նախնեաց գործերը գիտենք,

Մինչև երբ լըռենք:

Խոյ լըռե մուշկը, անդամալքի՛ք,

Կամ՝ որոց քաղցր է թըշնամու լուծը,

Իայց մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ,

Ե՛կ անվախ եխենք թըշնամու առաջ,

Գոնե մեր փառքը մահով յետ խըլենք

Ու այնպէս լըռենք:

Ռ. Յ. Գ. Գրական:

91

Մամիկոնեան Մեծ Սահանի պատասխանը:

Հիմի է՛լ խօսենք, եղբարք, հիմի՞ էլ:

Երբ ընտանեկան երկպառակութեամբ

Ուրիշ բան չունինք, բայց իրար դաւել,

Եւ սարսափելի ազդուրացութեամբ

Մեր նախնեաց ուխտը ուժով կոխել ենք:

Հիմի է՛լ խօսենք:

Հիմի է՛լ խօսենք, երբ քաջն Սարգան,

Սլաթսուն հազարից, հազարով մնաց,

Մինչ մնացել էր Պարսից լոկ մատեան

Գունդը, մեր վաթսուն հազարի դիմաց,

Երբ մեր վատութեամբ՝ ճղլ կորուսել ենք:

Հիմի է՛լ խօսենք:

Հիմի է՛լ խօսենք, երբ օտարից շատ

Մենք ենք մեր ազգի արիւնը խմում;

Մոխրատնով լցինք Գուին, Լճրաշատ;

Ծախ մէջ կորաւ խաչն եկեղեցուն;

Երբ այս ամենը մենք կատարել ենք:

Հիմի է՛լ խօսենք:

Հիմի է՛լ խօսենք, երբ հրապարակում

Պարսիկը առակ արել է շային:

Եթէ Լսորու նման աշխարհում

Չկայ մի վատ ազգ, բայց, քան Լսորին,

Ի՛նչ վատ է շայր», մենք այս տանճումներք.

Շիմի է՛լ խօսենք: -

Շիմի է՛լ խօսենք, երբ իշխանութիւն

Պարսկական անարգ հացկատակներին,

Սինչ սարուկ մարդիկ նստան մեր գլխին

Եւ մեզ կարծումեն հող իրենց սաքի,

Ու մենք մեզ կոխող ճաքը լիզումներք.

Շիմի է՛լ խօսենք:

Շիմի է՛լ խօսենք, երբ Լուսաւորչի

Բնիկ ժառանգի թւերը կտրած,

Լնարգ Պարսիկը՝ այս ու այն թեմի՝

Կարգումէ տեսուչ ըստ իւր չար մտաց ¹⁾

Եւ մենք դեռ՝ «կեցցէ՛ արին» գողումներք:

Շիմի է՛լ խօսենք:

Շիմի է՛լ խօսենք, երբ ձեռք ենք տալիս,

Երբ ողջունումներ մենք այդ չքերին,

Որ դրան շուն են, և մեզ տեսնելիս՝

Ընտ ադիմակները դնում երեսին,

Լայդպիսիներին դարձեալ պատվումներք.

Շիմի է՛լ խօսենք:

Ի՛նչ մեր երեսին մօտց մի կաթիլ

Լճութի սուրբ ջուր, որ բերան բանանք:

Ո՛չ, թէ չենք ուզում հոգէց հող կորչել,

Թշնամու արիւնով մեր թրին ջուր տանք,

Լճք, եկեղեցի փրկենք ազատներք.

Լպա թէ խօսենք:

Միեպէլ նաւաւորեան:

1) «ԼՂԼ և քորեպիսկոպոս ոք չարաչար (զիս), զոր Պարսիկք և արքանանք գործեն և այսօր: Եւ ուղիւն Վ. Փարսիցոյ առ Վ. Վահան Տէրն Սամիկոնէից...: «Լայց 'ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ 'ի բազմաց, նմա հաւատայր: Բնդ որ նախանձեալ և այլոց եպիսկոպոսաց ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով 'ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց: Սովսէս Խորենացի, Պատմ. շայոց, գիրք Գ, գլ. 44. (66):»

Յիշենք:

Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք,
Թափենք նոցանից հնութեան փոշին,
Նորանց յիշելով արդեօք մի նոր կեանք
Լռենու Հայաստան—նոցա խեղճ պարին:

Կեցցէ յաւիտեան պարին Հայաստան,
Նա՛ որ իր որդոց գեռ սրտի խորքում,
Ղունի հաստատուն մի ոտքի կայան,
Ու որդիքն պանդո՛ւխտ, իրենց բուն երկրում:

Եղբարք, բանը չէ անշուշտփելի,
Սիսյն թէ կամաւ չկարծենք ցնորք,
Սաղո՛ւց մարմնացել ու տեսանելի
Պարձել է Հայոց լուծը անողոք:

Սեր յոյսը սակայն, մեր վրայ լինի.
Լսսինքն ազգի մեր ընդհանրութեան.
Եղբատ ու հարուստ տուած թե թեկ՝
Լսսպէս թէ միայն կայ ճար փրկութեան:

Կեցցէ Հայաստան, որ երազական
Նշել է այսօր իրօք և խօսքով,
Ոչինչ աւելի հնախօսական
Վրան թէ անխորհուրդ անուն դառնալով:

Եղատութեան իղձ շրթունքի վրայ
Սի քանի մարդոց տեսնումենք, այո՛,
Ովքե՛ր են դոքա, ո՛չ երգուեալ ծառայ,
Որ օտար լուծին մեան միշտ հլու:

«Կը փչէ շրթան.... կերթայ Հայաստան».
Հա՛, հա՛, հա՛, այդ էր պակաս մնացել,
Որ նախանձայդ դառնայ Հայութեան
Կատարելապէս. բայց յետոյ ի՞նչ էլ:

«Կառէ. եկել եմ մայր իմ հարազատ,
Պիկկդ բաց որդուդ քո չուսուկան».

Համբուրումեմ քո փողին անարատ....»

(Յեւոյ, մի ամբողջ գայլի շարական):

Հարաւ հիւսիսից փողի բարձրացաւ....

Հառաչին զէնքի.... մթնեցաւ օրը,

Ղաւազ, տարբազի գլուխն երևեցաւ

Սեր ազգասէրը մնաւ ծակուռը:

«Հը, Հայաստանը» — թող տեղը կենայ,—

Լսումէ զգոյշ մեր ազգասէրը.

«Լահ ու հրացան, ինչ եղան նոքա,

Ի՞նչ քշումէիր՝ դու ուրջունները....»

— Ես այդ ամենը անումեմ բերնով,

Կեցցէ սուրբ Սարոպ, որ մեզ գիր տուեց.

Հողեր եմ վարում հեռուից՝ խօսքով.

Հրացան իմ պէսը կուրծքին երբ սեղմեց....

Եւ Հայկ, Տիգրանին յիշենք մենք եղբարք

Կորոգենք նոցա փառքը սուրբ անուան

Ղաւցէ այս կերպով, մի ստոյգ նոր կեանք

Լեռնա խեղճ, պրի, մայրն Հայաստան:

Մ. Նալբանդեան:

Ղարանամուտ:

Քեզ ողջոյն զուարթուն,

Լաւագահասակ գարուն.

Քեզ ողջոյն բիւր անբուն,

Տալիս է Հայոց Տուն:

Լնուշաւանի սօսիք տերեւով,

Շխտերը ծառից իւրեանց ճըռ-

վըղով

( ) Երհնումն գալըդ երկնքի դես-

պան, Սիրահար սոխակը

Ղաւ ես մեր կեանքի պաշար ու իւր վարդի յեաքից

պաշտպան: Վաղեց Լրարատ

Երբ հեզիկ մօտեցար

Սասիսի դաշտերին,

Լքածին ամպերը

Տարագիր գնացին.

Հին լեռը բացեց

Իւր թաւաւ կուրծքը,

Քեզ կանաչ դիպոյ

Սփռեց հովիտը;

Սիրահար սոխակը

Իւր վարդի յեաքից

Վաղեց Լրարատ

Ը ինե՛լ իւր բունը:
 Ը առ երկար Հայաստան
 Վրո գալուն սպասեց
 Ծաղկեցաւ նա ալեօք
 Ը առ լացեց արտասուեց:
 Տխուր ձմեռը
 Սասեաց գագաթը
 Թաղեց անխնայ
 Յուրտ ձնի մէջը.
 Կարօռ շատ նստաւ
 Ղալար արօտի;
 Ծով դարձաւ, Թափած
 Լրտասուքն աչքի.
 Հին Սասիս միւս անգամ
 Չարթեցաւ խոր բնից,
 Զորս բոլորը ծաղկով
 Ծառերով դարգարեց;
 Ստեղծական զոք,
 Որ ունի Սասիս,
 Թափեց միւս անգամ,
 Զիմացաւ Հիւսիս;
 Վա ինքն Լրեւելք
 Հանդէպն Լրեմուտք,
 Հիւսիսն ու Հարաւ
 Ընկած են մի կողմ:

Վրո գալը իմացաւ
 Սասիսի վալկանը,
 Սիւս անգամ սկսեց
 Տեսնել իւր գործը.
 Սառեց շատ սրտում,
 Ընչեջ կրակներ;
 Ղարբնեց հրացայտ
 Լերկաթի շանթեր;
 Ինչ կարժեն նորան
 Ղնդակ ու վառօդ,
 Վիզակ, հրացան,
 Ըհեղ թնդանօթ:
 Թէ այսքան քո գալը
 Պատճենեց ծեր Սասեաց,
 Յնծութիւն խրախոյս
 Սհատեալ զաւակաց:
 Ուրեմն կանգնիր
 Սի յաւերժ արձան,
 Ոք քո գալուստը
 Յիշվի յաւիտեան:
 Տուր դու Հայերին,
 Ընտիր Հովուապետ,
 Հայկական Հօտին
 Ընքուն անխոնջ դէտ: 1)
 Տարաբաղդ Հայկածին

1) Ըջօրեան վէճերին նայելով, որ ( )սմանեան տէրութեան բջ-
 նակող մեր եղբարց մէջ ծագել են կաթողիկոսական խնդրքի մտ-
 սին, այս երգը յարմարումէ շատ: Ըռանց երեսպաշտութեան խօ-
 սելով, համարձակվումենք մեր ընդդիմութիւնը յայտնել այն մեր
 ազգայնոց դէմ, որոնք կամենումեն Ըջօրեանայ կաթողիկոսութիւ-
 նից, — միւս նոր կաթողիկոսութիւն հաստատել ( )սմանեան տէրու-
 թեան մէջ, որով Ոռուսաց կառավարութեան բնաւ փաս չեն տա-
 րու, այլ, ընդհակառակն, ինչ վատ հետեանքներ որ ելանէ այդ-
 պիսի շարժողութիւնից, բոլորը Հայն պէտքէ ուտէ: Եամանակ է
 որ խեղճի գանք; Ժամանակ է որ ցնորքները մեկդի ձգենք և իր-
 կան գործով պարապենք; Ժամանակ է որ նուրբ հասկացողութեամբ
 հասկանանք մեր օգուտը և փեսսը:

Որքերը յանձնեցին
Լայ խօսքերը քեզ ասել
Կոմս Լամանուէրին:
Հայաստան աշխարհ
Սիրեց նա անյագ,
Իւր կեանքը կըտար

Նորա փոխանակ,
Եթէ արեւնով,
Որ պիտի թափէր,
Իւր հայրենիքը
Փրկելու էր:

Մ. Նալբանդեան:

94

Թէ իմ ալեւոր հերքս սենային,
Ոյժս ինձ յետ գար, կըտրի՞ճ դառնայի:
Նըժոյգ ձի նըստած, բեխերս ոլորած,
Ձեռքս թուր առած ես դաշտ կերթայի:

Լմենայն չարեաց ճանապարհը բռնելու դէմ, ամենայն բարոյական և մարմնական, իրական, հասարակաց օգտին հասանելու, միով բանիւ ազգի հոգեւոր և մարմնական դրութիւնը բարելաւացնելու միակ հնարքը, ամենակարճ հնարքը, ամենահաստատ հնարքը և ճանապարհը՝ այն է, որ ազգի մտաւոր հասկացողութիւնը բարձրացանքներ, այսինքն, ազգին, բոլոր ազգին, և ոչ թէ միայն բէյ և հարուստի զաւակաց, տալ կանոնաւոր դաստիարակութիւն և կրթութիւն: Լայս բանը գլուխ կուգայ այն ժամանակ միայն, երբ կռնենանք կանոնաւոր վարժապետներ Լըրոպայի և, մանաւանդ և մասնաւորապէս, հիւսիսային Վերամանիայի վարժապետական դպրոցներում պատրաստուած վարժապետներ, հմուտ իւրեանց լեզուին, գրականութեան և ազգի այժմեան դրութեան և պիտոյից: Ուսը, կամ Պարսիկը, կամ Տաճիկը ինչով է մեղաւոր, որ մենք մինչև այժմս ոչինչ պատրաստութիւն անգամ չենք տեսել այդպիսի վարժապետներ պատրաստելու? Լըրեխայի պէս այլոց մեղադրելու տեղ, առաւել մեծ օգուտ կը լինէր և ազգին օգտաւէտ, որ պարապէինք և, ժամանակը չկորուսանելով, պատրաստութիւն տեսնէինք ազգի համար կանոնաւոր վարժապետներ պատրաստելու հիւսիսային Վերամանիայի վարժապետական դպրոցներումը և, առ հասարակ, ազգային դաստիարակութիւնը կանոնաւոր կերպիւ առաջ տանելու, միտներս ունենալով միշտ և նուրբ հասկանալով Լորդ Բրուսի խորհրդաւոր ասածը, թէ. «դպրոցական վարժապետի այբուբենքը աւելի կարող ու զօրաւոր են քան թէ պատերազմողների նիզակները»:

Ս. Սիւնսարեանց:

Ես գալիս ե' երթայի — գալիս Լ' արայի,
Ողորած ցազած Զայոց արիւնով,
Լ' զգ խ' օրովան, դու ազգ խ' օրովան,
Քու կորցրած թագը քեզ յետ կուտայի:

Կ' ասէի Զայոց օրիորդներին,
«Շախեցէք հագի ձեր թանգ շորերը,
Խողէք պաճուճանք, զարդ մարգարիտներ —
Սանգոտած ու գուլ են մեր թըրերը;
Տուէք բեհեզայ մեզ ձեր շապիկը,
Որ մենք փաթած ենք մեր մարմնու վէրքը;
Ս' իրակապ ¹⁾ հիւսէք դուք ձեր մազերից.
Լ' ասպէս յայտնեցէք՝ դուք մեզ ձեր սէրը:

Ի՞նչ ես լինէի հարսուտ մեծատուն՝
Սընգուկներըս լի զսկով արծաթով,
Շատերու նրման ես չէի լինիլ
Երբէք ազգասէր ունայն խօսքերով:
Շամպանեա գինու ալմաս խաչի տեղ
Կ' առնուի առատ գնտակ ու վառօգ,
Լ' ձեռք համարձակ կ' երթայի հանդէպ
Զայասեաց ազգին անթիւ զօրքերով:

Ի՞նչ ես լինէի մի երկրի իշխան՝
Կուտայի զօրքիս սասաիկ հրաման,
Շուտաքայլ երթալ գէպի Զայաստան,
Խըղճուկ հայ ազգին լինել օգնական:
Եւրոպ' Լսիա արեան գետերը
Կը վազեցնէի հեղեղի նրման,
Ս' ինչեւ որ թագ, գահ ու ազատ կըրօծ
Ինձնից չըստանար թշուառ Զայաստան:

Լայց՝ եթէ մի օր, մի ժամ, մի բոպէ
Լստուած լինէի մեր հողագընդին,
Ի՞նչ սուր սրբաքներ պիտի շաղ տայի
Ս' եր արինարդու թշնամաց գընդին:

Բ. 3—7. Գալստեան:

1) ԵԱՊԵ, վէրքը (եարէն) փաթած ելու նեղ և երկար կտու:

( ) Թարուհին եւ հայ երիտասարդ:

Օ Թարուհին ինձ ասաց «հէ՛ր ես լալիս, արցունքը
 Հեղեղի պէս ինչո՞ւ են ոռոգում քու աչքունքը,
 Քու արամուլեան ճար ունիմ, կը փարատեմ քու դարձը,
 Խըշիս վըրայ չէ՞ս տեսնում փայլած շուշանն ու վարդը»:

Օ ուր մի՛ ջանար, սիրական, իմ դարձը չես փարատիլ,
 Հոգիս հոգաից, ցաւերից չես փրկիլ, չես ազատիլ,
 Խո՛ղ իմ աչքից հեղեղայ արտասունքի աղբիւրը,
 Երտասունքն է լըւանում սըրտի խոր խոր ցաւերը:

( ) Թարուհին ինձ ասաց «տե՛ս հասել է գարունքը,
 Դաշտերի միջ բացուել են հազարերանգ ծաղկունքը,
 Իջնէ՛ք դաշտը օդ քաշէ՛ք, ծաղկունք քաղէ՛ փունջ փրնջէ՛,
 Հայրենիքիդ կարօտն առ, որ թախիժ քեզ չի տանջէ»:

Հայրենիքիս կարօտը ձեր դաշտերից չեմ առնիլ,
 Սառ հիւսիսում երկինքը Հայաստանի չեմ տեսնիլ,
 Ուր բիւր պատիկ ցոլուն են արեգակի շողերը,
 Կենսատու է անձրեւը, մեղրածին են ցօղերը:

( ) Թարուհին ինձ ասաց «մոռացի՛ր քու հայրենիք,
 Քու հայրենին այնտեղ է, ուր սիրում են քեզ մարդիկ»:
 Տես արեւին, նա պայծառ չէ՞ շողշողում հիւսիսում.
 Հայաստանը կորել է, խեղճ, դու ցընորք ես ուզում»:

Սուտ են, սուտ քո զըրոյցքը, Հայաստանը չէ՛ կորած,
 Դա այնտեղ է, ուր Եփրատ ու Տիգրիսն են գրկուած,
 Ուր Երասխը մըրմունջով յուզած ջուրն է գըլըրում,
 Ուր Սասիսի գագաթը ամպերից ցած է նայում,
 Ուր փայլում է արեգը իր կուսական շողերով,
 Ուր ջըրում է երկինքը երկիրն զով ցօղերով,
 Ուր որ չի կայ բորէաս, չի կայ չիման ու խորշակ:

( ) Դը շունչ է հրեշտակի, ջուրը մեղը է անուշակ.....
 Հայաստանը կայ..... աւա՛ղ, խոպանացած, ամայի,
 Եւ կըծաղկի, երբ նորից ձըծէ քըրտինքը Հայի.....

1) Ինչպէս Լատիններէն ասած կա. ubi bene, ibi patria.

«Լորա ստինքը յամառ է, չի կերակրում օտարին,
 ( )տարն խաբուած ասում է «չիջաւ աստղը չայերի»:
 Բայց ի՞նչ, դու չես հասկանալ իմ սրտամաշ դարդերը:
 Ս'ի ջանար. ինձ չեն սփռփիլ թըշնդ փայլուն վարդերը:
 Իմ տրտմութեան ցաւակից խանդաղակաթ գրկելով,
 ( )տարուհին ինձ տըլաւ գաւաթը լի գինիով,
 Երկնակապոյտ աչերը անթարթ աչերիս յառած,
 Լաց ու ժրպիտ երեսին՝ նա մեղմ ձէնով ինձ ասաց.
 «Խըմէ՛ գինի, պատանի, 'ի յիշատակ այն երկրին,
 «Որ սրտամաշ կարօտով կոչում ես քու հայրենին,
 «Պարզէ՛ ազնիւ ճակատըդ, զըւարթացիր, ոգի առ,
 «Յօւսակըտուր այդ դէմքով իրըճալի՛ մի՛ ձեռնար;
 «Ձիւնաթաղ ու կիսամեռ դաշտքը գարնային շնչից
 «Ձեն ըսթափում ե յառնում մահահանգոյն խոր քընից.
 «Երբ ծագում է արեւ մըռայլը չի՛ հալածովում,
 «Ս'եռած բնութիւնն դէպի նոր կեանքը նա չի՛ վերածում.
 «Ղահճ, պատանի, քաջ եղիր, խըմէ գինի, երգ երգէ,
 «Տէրն է օրաց օգնական, նա քու ազգն էլ կըփրկէ»:

Ռ. Յ-Գ. Պատկանեմ:

98

չայկ ու լեռնին մոռանանք, եղբարք,
 Խափ տանք մեղանից փոշին հընութեան,
 Ս'երածնենք մեր մէջ նոր կեանք ու նոր բարք,
 Կեցցէ՛ շատ օրեր մանուկ-չայաստան:

Կեցցէ շատ օրեր մանուկ-չայաստան,
 «Լա՛ որ դեռ միայն մեր սրտի խորքում
 Ունի իւր հիմքը. ոչ տուն, ոչ կայան
 Չունի տակաւին բուն չայաստանում:

Եղբարք՝ բանը դեռ անշօշափելի
 Լա՛մուս մեր մըտքին՝ ցընորք չի կտրծենք,
 Բանը կ'մարմնանայ ու տեսանելի
 Կըլինի շուտ. միայն մենք վստահ լինենք:

Մեր յոյսը միայն մեր վերայ լինի,
 Չեն պէտք մեզ նրպաստ մեծատուններին,
 Ողորմութեամբ թող մոլորացիկն ապրի:
 Մուրացողն միշտ ստրուկ է օտարին:

Կեցցէ՛ շայաստան, որ երազական
 Կարծում են ծերերն. իրօք չէ այդպէս,
 Մեր հայրենին դեռ չէ չուառական,
 Վանի որ ունի քաջ որդիք մեզ պէս:

Խաւ է. օտարին շատ ծառայեցինք,
 Ստըրկի վիճակն չէ յաւերժական,
 Եղատութեան գինն մենք քաջ սերտեցինք,
 Եւ չենք հաւատալ օտարի խոստման:

(Օտարի շահը թոյն է մահաբեր,
 Եւք է կուրացնում, միտք է պղտորում,
 Գերի է դարձնում մարդ ազատասէր,
 Ոսկի շղթայով ձեռք ոտք է կապում:

Կրփչեմ շղթաս, կ'երթամ շայաստան,
 Կըպագնեմ նորա հողը անարատ,
 Կ'ասեմ «Եկել եմ որդիդ չուառական,
 Գրկիդ մէջ ինձ ան, մայր իմ հարազատ:

Չունիմ ես ոսկի, այլ ոսկու մազան,
 Զլըտ ձեռք ջուխտակ ու սիրտ անվեհեր,
 Ձեռքումըս ունիմ բահ ու հրացան,
 Սըրտումըս ունիմ ազնիւ խորհուրդներ:

Վու հողն արգաւանդ, ես մըշակ արի,
 Մենք հաշտ կու ապրինք շատ ու շատ տարի:
 Ուրջուններէդ քեզ ոչինչ շահ չըկայ,
 Խոյլ տուր, որ բըռնի հալածեմ նոցա:

Գու որդիք ունիս հինգ միլլիոն ու կէս:
 Խէ յանկարծ գաղթեն, նոցա տեղ ունեւ,
 Ստինքիդ կաթը խնայէ օտարին,
 Կալու որդիքըդ քաղցած, ծարաւ են.....

Ս'եր սուրբ քաջ նախնեաց գործերը գիտենք,
 Ս'ինչև մեր լըռենք:
 Թող լըռէ մունջը, անդամալոյժը,
 Կամ՝ որոց քաղցր է թըշնամու լոսեր,
 Իսկայ մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ
 Ե՛կ անվախ երեսնք թըշնամու առաջ,
 Գոնէ մեր փառքը մահով յետ խըլենք
 Ու այնպէս լըռենք:

Ռ. Յ—Գ. Պատկանեան:

91

Ս'ամիկոնեան Ս'եծ Ս'ահանի պատասխանը:

Հիմի Է՛լ խօսենք, եղբարք, հիմի՞ էլ,
 Երբ ընտանեկան երկպառակութեամբ
 Ուրիշ բան չունինք, բայց իրար զաւել,
 Եւ սարսափելի աղքատացութեամբ
 Ս'եր նախնեաց ուխտը ուղքով կոխել ենք:

Հիմի Է՛լ խօսենք?

Հիմի Է՛լ խօսենք, երբ քաջն Ս'արդան,
 Ս'աթսուն հազարից, հազարով մնաց,
 Ս'ինչ մնացել էր Պարսից լոկ մատեան
 Գունդը, մեր վաթսուն հազարի դիմաց,
 Երբ մեր վատութեամբ՝ ի՞նչ կորուսել ենք:

Հիմի Է՛լ խօսենք:

Հիմի Է՛լ խօսենք, երբ օտարից շատ
 Ս'ենք ենք մեր ազգի արիւնը խմում;
 Ս'օխրատնով լցինք Գուին, Լ'րոտշատ;
 Օխի մէջ կորաւ խաչն եկեղեցուն;
 Երբ այս ամենը մենք կատարել ենք:

Հիմի Է՛լ խօսենք:

Հիմի Է՛լ խօսենք, երբ հրապարակում
 Պարսիկը առակ արել է Հային.
 «Եթէ Լ'սորու նման աշխարհում
 Չկայ մի վատ ազգ, բայց, քան Լ'սորին,

Լ՛լ վատ է չայլ», մենք այս տանձներ.

Չիմի Է՛լ խօսենք:

Չիմի Է՛լ խօսենք, երբ իշխանութիւն

Ծախումէ անարգ հացկատակներին,

Սինչ սարուկ մարդիկ նստան մօր գլխին

Եւ մեզ կարծումն հող իրենց ստքի,

Ու մենք մեզ կոխող ստքը լիզումներ.

Չիմի Է՛լ խօսենք:

Չիմի Է՛լ խօսենք, երբ Լ՛ ուսաւորչի

Ինիկ ժառանգի թւերը կտրած,

Ընարգ Պարսիկը՝ այս ու այն թեմի՝

Կարգումէ տեսուչ ըստ իւր չար մտաց ¹⁾

Եւ մենք գեռ՝ «կեցցէ արին» գողումներ:

Չիմի Է՛լ խօսենք:

Չիմի Է՛լ խօսենք, երբ ձեռք ենք տալիս,

Երբ ողջունումներ մենք այդ չքերին,

Որ դրան շուն են, և մեզ տեսնելիս՝

Ը ուս դիմակաները ղնում երեսին,

Լ՛ աղպիսիներին դարձեալ պատվումներ.

Չիմի Է՛լ խօսենք:

Լ՛լ մեր երեսին մնաց մի կաթիլ

Լ՛ մօթի սուրբ ջուր, որ բերան բանանք:

Ո՛չ, թէ չենք ուզում հողէց հող կորչիլ,

Խնամու արիւնով մեր թրին ջուր տանք,

Լ՛ զգ, եկեղեցի փրկենք ազաւենք,

Լ՛ պա թէ խօսենք:

Միքայէլ Նաւասեդեան:

1) «Լ՛Լ և քորեպիսկոպոս ոք չարաչար (զիս), զոր Պարսիկք և արք անարժանք գործեն և այսօր»: Թուղթն Պ. Փարպեցւոյ առ Սահան Տէրն Սամիկոնէից...: «Լ՛այց 'ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ 'ի բազմաց, նմա հաւատայր: Ընդ որ նախանձեալ և այլոց եպիսկոպոսաց ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով 'ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց»: Սովսէս Խորենացի, Պատմ. չայոց, գիրք Պ., գլ. ԿԳ. (66):

Յիշենք:

Հայկ ու Տիգրանին յիշենք միշտ եղբարք,
Թափենք նոցանից հնութեան փոշին.
Նորանց յիշելով արգեօք մի նոր կեանք
Լնու շայաստան—նոցա խեղճ պարին:

Կեցցէ յաւիտեան պրֆն շայաստան,
Նա՛ որ իր որդոց դեռ սրտի խորքում,
Չունի հաստատուն մի ուրի կայան,
Ու որդիքն պանդոկիտ, իրենց բուն երկրում:

Եղբարք, բանը չէ անշուշտի,
Սիայն թէ կամաւ չկարծենք ցնորք.
Սաղմուց մարմնացել ու տեսանելի
Պարծեւ է շայոց լուծը անողոք:

Սեր յոյսը սակայն, մեր վրայ լինի.
Լսինքն ազգի մեր ընդհանրութեան.
Նշքատ ու հարուստ տուած թե թե՛
Լսսպէս թէ միայն կայ ճար փրկութեան:

Կեցցէ շայաստան, որ երազական
Եղել է այսօր իրօք և խօսքով,
Ոչինչ աւելի հնախօսական
Քան թէ անխորհուրդ անուն դառնալով:

Լզատութեան իղձ շրթունքի վրայ
Սի քանի մարդոց տեսնումենք, այժ,
Ովքեր են դոքա, ո՛չ երդուեալ ծառայ,
Որ օտար լուծին մեան միշտ հլու:

«Կը փչէ շրթան.... կերթայ շայաստան».
Նա՛, հա՛, հա՛, այդ էր պակաս մնացել,
Որ նախանձայոյզ դառնայ շայութեան
Կատարեւապէս. բայց յետոյ ի՞նչ էլ:

«Կառէ. եկել եմ մայր իմ հարազատ,
Պիկիդ բաց որդուդ քո չուսուական».

Համբուրումն քո փոշին անարատ....»

(Եսայ, մի ամբողջ գայլի շարական):

Հարաւ հիւսիսից փոշի բարձրացաւ....

Հառաչին զէնքի.... միջնեցաւ օրը,

Ղաւազ, տարբաղի գլուխն երևեցաւ

Սեր ազգասէրը մնաւ ծակուռը:

«Հը, Հայաստան՝ը» — թող տեղը կենայ,—

Լսումէ զգոյշ մեր ազգասէրը.

«Իհա՜ ու հրացան, ի՜նչ եղան նոքա,

Ի՞նչ քշումէիր՝ դու ուրջունները....»

— Ես այդ ամենը անումնմ բերնով,

Կեցցէ սուրբ Սերոպ, որ մեզ գիր տուեց.

Հողեր եմ վարում հեռուից՝ խօսքով.

Հրացան իմ պէսը կուրծքին երբ սեղմեց....

Ի՛չ Հայկ, Տիգրանին յիշենք մենք եղբարք

Նորոգենք նոցա փառքը սուրբ տնուան

Գաւգէ այս կերպով, մի ստոյգ նոր կեանք

Լռեալ խեղճ, այրի, մայրն Հայաստան:

Մ. Նալբանդեան:

93

Գարնան ամուտ:

Քեզ ողջոյն զուարթուն,

Լաւագահասակ գարուն.

Քեզ ողջոյն բիւր անբուն,

Տալիս է Հայոց Տուն:

Լնուշաւանի սօսիք տերևով,

Ծիւտերը ծառից իւրեանց ճր-

վողով

( ) Երհնումն գալըդ երկնքի դես-

պան,

Դու ես մեր կեանքի պաշար ու

պաշտպան:

Երբ հեզիկ մօտեցար

Սասիսի դաշտերին,

Իքածին ամպերը

Տարագիր գնացին.

Հին լեռը բացեց

Իւր Թաւառ կուրծքը,

Քեզ կանաչ դիպոյ

Սփռեց հովիտը;

Սիրահար սոխակը

Իւր վարդի յետքից

Աղեց Լճարատ

Ե ինե՛լ իւր բունը:
 Ե առ երկար Հայաստան
 Վո գալուն սպասեց
 Ծաղկեցաւ նա ալեօք
 Ե առ լացեց արտասուեց:
 Տխուր ձմեռը
 Մասեաց գագաթը
 Թաղեց անխնայ
 Յուրա ձնի մէջը.
 Կարօտ շատ նստաւ
 Վալար արօտի;
 Ծով դարձաւ, Թափած
 Երտասուքն աչքի.
 Հին Մասիս միւս անգամ
 Օարթեցաւ խոր քնից,
 Չորս բոլորը ծաղկով
 Ծառերով գարգարեց;
 Ստեղծական զոքը
 Որ ունի Մասիս,
 Թափեց միւս անգամ,
 Չիմացաւ Հիւսիս;
 Կա ինքն Երեւելք
 Հանդէպն Երեւուտք,
 Հիւսիսն ու Հարաւ
 Ընկած են մի կողմ:

Վո գալը իմացաւ
 Մասիսի վուլկանը,
 Միւս անգամ սկսեց
 Տեսանել իւր գործը.
 Սառեց շատ սրտում,
 Ընչքէ կրակներ;
 Վարրենց հրացայտ
 Երկաթի շանթեր;
 Ինչ կարժեն նորան
 Վնդակ ու վառօդ,
 Կիզակ, հրացան,
 Ե հեղ թնդանօթ:
 Թէ այսքան քո գալը
 Պատճեռեց ծեր Մասեաց,
 Յնծութիւն իրախոյս
 Ս հատեալ զաւակաց:
 Ուրեմն կանգնիր
 Մի յաւերժ արձան,
 Որ քո գալուստը
 Ե իշկի յաւիտեան:
 Տուր դու Հայերին,
 Ընտիր Հովուապետ,
 Հայկական Հօտին
 Ընքուն անխոնջ դէտ: 1)
 Տարաբաղդ Հայկածին

1) Եւթմեան վեճերին նայելով, որ ( ) սմանեան տէրութեան բը-
 նակող մեր եղբարց մէջ ծագել են կաթողիկոսական խնդրքի մա-
 սին, այս երգը յարմարումէ շատ: Եւանց երեսպաշտութեան խօ-
 սելով, համարձակվումենք մեր ընդդիմութիւնը յայտնել այն մեր
 ազգայնոց դէմ, որոնք կամենումեն Եւթմեանայ կաթողիկոսութիւ-
 նից, — միւս նոր կաթողիկոսութիւն հաստատել ( ) սմանեան տէրու-
 թեան մէջ, որով Ուրուաց կառավարութեան բնաւ փնաս չեն տա-
 լու, այլ, ընդհակառակն, ինչ վատ հետեանքներ որ ելանէ այդ-
 պիսի շարժողութիւնից, բոլորը Հայն պէտքէ ուտէ: Եւթմեանակ է
 որ խեղճի գանք; Ժամանակ է որ ցնորքները մէկդի ձգենք և իրա-
 կան գործով պարապենք; Ժամանակ է որ նուրը հասկացողութեամբ
 հասկանանք մեր օգուտը և փութը:

Որքերը յանձնեցին
Եւս խօսքերը քեզ ասել
Կոմս Լամանուէլին:
Հայաստան աշխարհ
Սիրեց նա անյագ,
Իւր կեանքը կըտար

Նորա փոխանակ,
Եթէ արիւնով,
Որ պիտի թափէր,
Իւր հայրենիքը
Փրկելու էր:

Մ. Նալբանդեան:

Թէ իմ ալեւոր հերքս սենային,
Ոյտս ինձ յետ գար, կըտրի՞՞մ դառնայի:
Նըժոյգ ձի նըսած, բեխերս սըրած,
Ձեռնս թուր առած ես դաշտ կերթայի:

Լմենայն չարեաց ճանապարհը բռնելու դէմ, ամենայն բարոյական և մարմնական, իրական, հասարակաց օգտին հասանելու, միով բանի ազգի հոգեւոր և մարմնական դրութիւնը բարելաւացնելու (ժառանգեալ հնարքը, ամենակարճ հնարքը, ամենահաստատ հնարքը և ճանապարհը) այն է, որ ազգի մտաւոր հասկացողութիւնը բարձրացանք, այսինքն, ազգին, բոլոր ազգին, և ոչ թէ միայն բէյ և հարուստի զաւակաց, տալ կանոնաւոր դաստիարակութիւն և կրթութիւն: Եւս բանը գլուխ կուգայ այն ժամանակ միայն, երբ կանոններ կանոնաւոր վարժապետներ Նշարայի և, մանաւանդ և մասնաւորապէս, հիւսիսային Կերմանիայի վարժապետական դպրոցներում պատրաստուած վարժապետներ, հմուտ իւրեանց լեզուին, գրականութեան և ազգի այժմեան դրութեան և պիտոյից: Ուստի, կամ Պարսիկը, կամ Տաճիկը ինչով է մեղաւոր, որ մենք մինչև այժմ ոչինչ պատրաստութիւն անգամ չենք տեսել այդպիսի վարժապետներ պատրաստելու? Նշարայի պէս այլոց մեղադրելու տեղ, առաւել մեծ օգուտ կը լինէր և ազգին օգտաւէտ, որ պարապէինք և, ժամանակը չկորուսանելով, պատրաստութիւն տեսնէինք ազգի համար կանոնաւոր վարժապետներ պատրաստելու հիւսիսային Կերմանիայի վարժապետական դպրոցներումը և, առ հաստիակ, ազգային դաստիարակութիւնը կանոնաւոր կերպով առաջ տանելու, միտներս ունենալով միշտ և նուրբ հասկանալով Նշար Սրուփ խորհրդաւոր ասածը, թէ. «դպրոցական վարժապետի այբուբենը աւելի կորոշ ու զօրաւոր են քան թէ պատերազմողների նիզակները»:

Ս. Սիւննասարեանց:

( ) Թարուհի եւ հայ երթաւսարգ:

Օտարուհին ինձ ասաց «հէ՞ր ես լալիս, արցունքը
 չեղեղի պէս ինչո՞ւ են ուռգում քու աչքունքը,
 Քու արտմութեան ճար ունիմ, կը փարատեմ քու դարդը,
 Խըշիս վըրայ չէս տեսնում փայլած շուշանն ու վարդը»:

Օ, ուր մի՛ ջանար, սիրական, իմ գարգը չես փարատիլ,
 չոգիս հոգսից, ցաւերից չես փրկիլ, չես ազատիլ,
 Թող իմ աչքից հեղեղայ արտասունքի աղբիւրը,
 Երաստունքն է լըւանում սըրտի խոր խոր ցաւերը:

( ) Թարուհին ինձ ասաց «տես հասել է գարունքը,
 Դաշտերի մեջ բացուել են հազարերանգ ծաղկունքը,
 Իջնէք դաշուր օդ քաշնէք, ծաղկունք քաղէ՛ փունջ փնջէ,
 չայրենիքիդ կարօտն ա՛ռ, որ թախիժ քեզ չի տանջէ»:

Չայրենիքիս կարօտը ձեր դաշտերից չեմ առնիլ,
 Սառ հիւսիսում երկինքը չայաստանի չեմ տեսնիլ,
 Ուր բիւր պատիկ ցոլուն են արեգակի շողերը,
 Կենսատու է անձրեւը, մեղրածին են ցօղերը:

( ) Թարուհին ինձ ասաց «մոռացիր քու հայրենիք,
 Քու հայրենին այնտեղ է, ուր սիրում են քեզ մարդիկ 1)»:
 Տես արեւին, նա պայծառ չէ՞ շողշողում հիւսիսում.
 Չայաստանը կորել է, խեղճ, դու ցընորք ես ուզում»:

Սուա են, սուա քո զըրոյցքը, չայաստանը չէ՛ կորած,
 Կա այնտեղ է, ուր Եփրատ ու Տիգրիսն են գրկուած,
 Ուր Երասխը մըրմունջով յուզած ջուրն է գըլորում,
 Ուր Սասիսի գագաթը ամպերից ցած է նայում,
 Ուր փայլում է արեգը իր կուսական շողերով,
 Ուր ջըրում է երկինքը երկիրն զով ցօղերով,
 Ուր որ չի կայ բորէաս, չի կայ շիմուռ ու խորշակ,
 ( ) Դը շուշ է հրեշտակի, ջուրը մեղը է անուշակ.....
 Չայաստանը կայ..... աւազ, խողանացած, ամայի,
 Եւ կըծաղկի, երբ նորից ձըծէ քըրտինքը չայի.....

1) Ինչպէս Լ. առինքէն ասած կա. ubi bone, ibi patria.

«Կորա ստինքը յամառ է, չի կերակրում օտարին,
 ( )տարն խաբուած ասում է «չեջաւ ասողը չայերի»:
 Բայց ի՞նչ, դու չես հասկանալ իմ սրտամաշ դարդերը.
 Ս'ի ջանար. ինձ չեն սփոփիլ թըշեդ փայլուն վարդերը:
 Իմ տրտմութեան ցաւակից խանդաղակած գրկելով,
 ( )տարուհին ինձ տըւաւ գաւաթը լի գինիով,
 Երկնակապոյտ աչերը անթարթ աչերիս յառած,
 Լաց ու ժղպիտ երեսին՝ նա մեղմ ձէնով ինձ ասաց.
 «Խըմէ՛ գինի, պատանի, 'ի յիշատակ այն երկրին,
 «Որ սրտամաշ կարօտով կոչում ես քու հայրենին,
 «Պարզէ՛ ազնիւ ճակատըդ, ղըւարթացիր, ոգի առ,
 «( )ռւսակըտուր այդ դէմքով իրղճալի՝ մի՛ ձեռնար;
 «Ղիւնաթաղ ու կիռամեռ դաշտքը գարնային շնչից
 «Ղեն ըսթափում ե յառնում մահահանգոյն խոր քընից.
 «Երբ ծագում է արևը մըռայլը չի՞ հալածվում,
 «Ս'եռած բնութիւնն դէպի նոր կեանքը նա չի՞ վերածում.
 «Ղէհ, պատանի, քաջ եղիր, խըմէ գինի, երգ երգէ,
 «Տէրն է որբաց օգնական, նա քու ազգն էլ կըփրկէ»:

Ռ. Յ—Գ. Պատանեան:

98

Չայկ ու Լեոնին մոռանանք, եղբարք,
 Խափ տանք մեզանից փոշին հընութեան,
 Ս'երածնենք մեր մէջ նոր կեանք ու նոր բարք,
 Կեցցէ՛ շատ օրեր մանուկ-չայաստան:

Կեցցէ՛ շատ օրեր մանուկ-չայաստան,
 «Լա՛» որ դեռ միայն մեր սրտի խորքում
 Ունի իւր հիմքը. ոչ տուն, ոչ կայան
 Չունի տակաւին բուն չայաստանում:

Եղբարք՝ բանը դեռ անշօշտփելի
 Լո՛ւսմուս մեր մըտքին՝ ցընորք չի կարծենք,
 Ի՛նչն է կ'մարմնանայ ու տեսանելի
 Կըլլինի շուտ. միայն մենք վստահ լինենք:

Մեր յոյսը միայն մեր վըրայ լինի,
Չեն պէտք մեզ նըպաստ մեծատուններին,
Ողորմութեամբ թող մուրացիկն ապրի.
Մուրացողն միշտ ստրուկ է օտարին:

Կեցցէ՛ շայաստան, որ երազական
Կարծում են ծերերն. իրօք չէ այդպէս,
Մեր հայրենին դեռ չէ չուառական,
Վանի որ ունի քաջ որդիք մեզ պէս:

Բաւ է. օտարին շատ ծառայեցինք,
Ստըրկի վիճակն չէ յաւերժական,
Լճատուութեան գինն մենք քաջ սերտեցինք,
Լճ չենք հաւատալ օտարի խոստման:

( )տարի շահը թոյն է մահաբեր,
Լճք է կուրացնում, միտք է պըղտորում,
Գերի է դարձնում մարդ ազատասէր,
Ոսկի շղթայով ձեռք ոտք է կապում:

Կըփշընմ շղթաս, կ'երթամ շայաստան,
Կըպագնեմ նորա հողը անարատ,
Կ'ասեմ «Լճեւ եմ որդիդ չուառական,
Գրկիդ մէջ ինձ առ, մայր իմ հարազատ:

Չունիմ ես ոսկի, այլ ոսկու մադան,
Զըլտո ձեռք ջուխտակ ու սիրտ անվեհեր,
Չեռքումըս ունիմ բահ ու հրացան,
Սըրտումըս ունիմ աղնիւ խորհուրդներ:

Վու հողն արգաւանդ, ես մըշակ արի,
Մենք հաշտ կու ապրինք շատ ու շատ տարի.
Ուրջուններէդ քեզ ոչինչ շահ չըկայ,
Թոյլ տուր, որ բըռնի հալածեմ նոցա:

Գու որդիք ունիս հինգ միլլիոն ու կէս:
Թէ յանկարծ գաղթեն, նոցա տեղ ունեւ,
Ստինքիդ կաթը խնայէ օտարին,
Գալու որդիքըդ քաղցած, ծարաւ են.....

Հարաւ, հիւսիսէն փոշի վերացաւ.....

Ձայն, տրոփ, խօսք, շքշուկ զիւ զիւ լսուեցաւ....

Մասսայ ճակատէն մեզը հեռացաւ....

Մանուկ— Հայաստանն ուրքի կայնեցաւ 1)....

Ռ. 8—Գ. Պատկերան.

97

Գիշեր.

Սիրուն պատկեր: Պարզ գիշեր էր,

Եւ օդեղէն ովկիանում

Փայլումէին անթիւ աստղեր,

Եւ ուրախ էր սիրտըս զարկում:

Լճաբոսական ծաղիկներ վառ

Լնուշումէին էին բուրսում,

Եւ երկնքի ցօղ կենարար

Լնուշումէին էր զովացնում.

Եւ անխող երգումէի,

Իմ երգըս սուրբ և մաքուր էր.

«Լճատուութիւն» էի երգում,

Հայրենիքի «պարծանք» ու «տէր»:

Ս. Շահադիլեանց, Հիւսիսափայլ 1861 թ. է. 343:

98

Լճամ-երգ:

Սեր քաջ Հայոց ղորութիւն, } երկիցս
վեր կացէք, ասաց Լճամ.

Լճաջեաւ բացէք նըշան,

Գնանք Հայ լեզուն տարածենք.

Ո՛հ Լճամ, Լճամ, Լճամ

1) Մ. Եւլանդեանցի «Գիշեր» (92) երգը Ռ. Պատկերանի այս 96 երգի պատասխանն է:

Կիւքար զստրովն Լճորին
 Բարբառ կոչէ առաջին.
 Գլուխն յաշտարակ մխեցէք,
 Որ յերկնից սորուի հայերէն: Ո՛հ, եւայլն:
 Յորդան տուք, զօրք ին յորդան
 Դէպ 'ի կողմն Լճեւմրտեան,
 Պայաճիս Վաղէայ Տիտան,
 Դիք զ'ի տապաստ 'ի դամբան: Ո՛հ, եւայլն:
 Յորդան տուք ին, զօրք յորդան,
 Տեւրք լայնալիճ աղեղան,
 Վընքուշախօս ամբոխին
 Տալ ըզլեզու շայկաբան: Ո՛հ, եւ այլն:
 Ո՛վ չըգիտէ շայերէն,
 Ո՛չ ճանաչէ նա զօրէն.
 Որ բանիւ շայոց արար
 Լճս մեծ աշխարհ մեզ համար: Ո՛հ, եւ այլն:
 Ի ծովէ մինչեւ 'ի ծով
 Խոյ խօսին շայ բարբառով.
 Կերհակողին նիզակով
 Յուցէք ո՛հ, ասաց Լճամ:
 Ո՛հ Լճամ, Լճամ, Լճամ:

99

Լճմիածին:

Լճմիածին խիստ սիրուն պայծառ տեսի,
 Երկու հարիւր կանթեղ՝ յիսուն ջահ տեսի,
 Դիպի ամենը ջերկա ջերկա վառ տեսի,
 Սաթսուն աւել հէնց ոսկէ բուրվառ տեսի,
 Լուսաւորչի տաճարն մարմար տեսի:
 Սարմար քարից շինած էր աւազանն,
 Բերին՝ դրին տասներկու գաւազանն,
 Որ խաչով խաչակնքեց Սրբազանն,
 Ինքն իրան եփեց մեռոնի դազանն.
 Շամբուրեցի՝ մէկ էսպէս հնար տեսի:

Ուխտ 'ին եկել շիւսիսոյ մինչ 'ի շարաւ.

Ղիփ լի՛ էին, ոչ սոված 'ին՝ ոչ ծարաւ.

Տասներկու եպիսկոպոս թափօր արաւ,

Տիրացուների ձայնը խեղքս տարաւ,

Նորանց ժամ ասելն-ուրիշ բառ տեսի:

Շուփսիմէն, Շողակաթն, Վայրանէն—

Երեքն էլ խիստ զօրաւոր նշան են.

Սեփ ու փոքր. հինգ հարիւր միաբան են,

Լջով՝ խաչով սիրուն պատարագ կանեն,

Երեք հարիւր ոսկէկապ շուրջառ տեսի:

Միակին Բուրջին ասումէ՛ չիլիլ հատը,

Սուրբ Լուսաւորիչն է տուել խրատը,

Որ անիծեց՝ խոզ դարձաւ Տրդատը.

Ոսկի՝ արծաթ պատկեր է ամէն պատը,

Լբրշումէ խալիչէքն զառ տեսի:

Միակին Բուրջի:

100

Պիւղական աղջիկ եմ ես զամբիւղաշէն

Եկեալ աստ զամբիւղօք 'ի շայոց երկրէն,

Յուսամ, զի շայ տիկնայք եւ պարնայք շընդկաց

Բարձր գին տայցեն իմ սիրուն զամբիւղաց.

Լ'ա զամբիւղս 3) յօտար աղջկանէս:

Օ, Լճարատ, զԼճփրատ եւ զՏիգրիս թողի

Միայնակ շրջիմ աստ յեզերս Վանգէսի,

Պանդուխտ եմ, օգնեցէք անտերունչ անձինս,

Օ, ի ծնողք ձեր յառաջ աստ պանդուխտ էին:

Լ'ա զամբիւղ, եւ այլն:

Չամբիւղք իմ են յարմար ասղնագործութեան՝

Պահել անդ զմատնոց, զթել, զսողաման.

Իմ ձեռօք եմ գործեալ ես զամենեսեան,

Երբ խաշինք եւ գառինք իմ զինեւ խայտան:

Լ'ա զամբիւղ, եւ այլն:

Վանձք բազումք, ցաւք բազումք կան յայսմ աշխարհի,

Պէտք սակաւք, ցաւք սակաւք կան յիմում երկրի.

Օպդի մի ունէի՝ զամբիւղ գործէի,
Լոկ կաթամբ եւ պողով երջանիկ էի:

Լո զամբիւղ, եւ այլն

Լստ սերկեւիլ, ծիրան եւ խաղող չի կայ,
Բայց միայն ադայ, բիլա ու քիլայ
Լէ, երբ իցէ, զի արժանի եղեց վերլստին
Ղաշակել զպտուղս իմոյ պարտիկին:

Լո զամբիւղ, եւ այլն:

Լպա դուք լաւ տիկնայք՝ զամբիւղս իմ առէք,
Գիւղական աղջկանս սիրով օգնեցէք.
Օհ դարձեալ յերկիր իմ հանդերձ ձեր շնորհօք՝
Օւերախտիս ձեր առեալ՝ գովեցից բազմօք:
Լո զամբիւղ 3) յօտար աղջկանէս:

Մերոպ Թաղիադեանց:

101

Մայրենի լեզու.

(Կերմաներէնից)

Մայրենի լեզու, մայրենի բարբառ,
Լխորժ, ընտանի իմ հոգու համար՝
Լռջին դու խօսք, ականջիս հասած,
Գու սիրոյ քաղցրիկ առաջին յօգուած,
Մանկական լեզուիս թոթովանք տրկար,
Հընչումես իմ մէջ դու միշտ անդադար:

Ո՛հ, ինչպէս պըղտոր է սրբտիս օրը.
Երբ պանդուխտ էի օտարի տանը,
Եթէ հարկ էր ինձ այլազգի լեզուով
Իմ միտքը յայտնել օտար բառերով,
Որ երբէք սիրել կարելի չէ ինձ,
Որ ձայն ողջունի բնաւ իսկ չեն ինձ:

Գեղեցիկ լեզու, հրաշալի լեզու,
Լադ ինչպէս քաղցրը հընչումես ինձ դու.
Կամիմ աւելի քաջ ծանօթանալ

Վո ճոխ գանձերին, հոգով հայանալ:
Լսես թէ ահա գանձումքին ինձ

Պապեր ու հայրեր խոր գերեզմանից:

Հընչի՛ր դու հընչի՛ր այժմ և յաւիտեան

Սայրենի լեզու, բարբառ սիրական,
Լսի՛, բարձրացիր հնութեան փոշուց,

Դու իմ հայ լեզու, մոռացած վաղուց;
Ըզգեցիր նոր կեանք սուրբ գրուածներով,
Որ ամենայն սիրտ վառվի քո սիրով:

Լմեն տեղ փշուռ Լստուածոյ շունչը,

Սուրբ է այժմ միւս, այլ ձև ու ոճը,
Բայց թէ աղօթել, գոհանալ պէտք էր,
Իմ սըրտի սէրը յայտնել արժան էր,
Իմ հրանական մտածութիւնքը—

Լպա կը խօսեմ իմ մօրըս խօսքը:

Ս. Նազարեանց:

102

Հայրենիք:

Քո հայրենիք լիցի քեզ մեծ քան զքնաւ,
Օստի բարիս թէ նրմա զոհես է իրաւ,
Բնութեան է ազդ՝ հայրենի տանն ածել գութ,
Եւ գազանք զորջ ծննդեան սիրեն զխաւարչուտ:

Մի ինչ բոլոր է հայրենիք, մի մարմին,
Եւ մէք անդամք, մի մի մարմին եմք նորին.

Մոլորի այր քաղաքացի թէ ուրոյն
Կարծիցէ զանձն 'ի տոհմակցաց ժողովոյն:

Չէ պաքտ նրմա գիտել օգուտ կամ վնաս,
Եւլ զայն եւ եթ ուր հայրենեաց իւր եհաս,
Վանդի նրմին պարտի զաստիս ամենայն,
Ո՛չ ի նմանէ ընկալաւ զայն ամենայն:

Թէ քրտանց դու վաւրն նորին կալար ժոյժ,

Թէ մատնեցեր ըզքեզ յարիւն յապաժոյժ,
 Սակայն ոչ քո ձեռական ինչ է այն տուր,
 Եւ ի նմանէ զոր ընկալար, զայն ետուր:
 Եւ իսկ ծընաւ, սընոյց ըզքեզ եւ մարզեաց,
 Եւ օրինօք քեզ առ տընին ի չարեաց
 Պաշտպանէ միշտ զինուք իւրովք՝ յօտարէն.
 Տայ քեզ ըզբարձ, զանունդ, զփառս՝ համօրէն:
 Ընդ քաջութեան հատուցանէ վարձ յաւէժ,
 Ընդ զրկանաց թէ կրես ուրեք, առնու վրէժ.
 Եւ մայր սիրուն, ջանայ, ճըգնի նա ցանգորդ
 Երջանկութեան առնել միշտ զիւրսըն բագորդ:
 Որչափ գամ մի մահկանացուքըն մտրդիկ
 Եւ ինել աստէն մարթայցեն շէն երջանիկ:
 Բայց է եւ բեռն, կամ եւ փարտիք ընդ տուրս այն
 Չառնո՛ւս զբեռն. թո՛ղ զհայրենեաց եւ զընծայս:
 Եւ թ մնակեցիր յանտառ անշէն՝ մուրական.
 Եւ եր հաճ իւրշտօք, չնչին կաղնեօք՝ որ անդ կան,
 Եւ արեսջիր կեանս ազատ, վայրագ, ընտրբոյս,
 Սո՛ւնասջիր անդէն դու առանձին ըստ հաճոյս:

103

Խորախոյս ի միութիւն:

Դեռ նոր Հայրենիք, դեռ նոր ազգութիւն
 Պարուս շնորհիւ պարտք և իրաւունք
 Սահման և կշիռ թոթովել որ գիտցա
 Ո՛վ Հայաստանի պանդուխտ զաւակունքս
 Կրնանք արդ զոհել կրնանք ամէն բան
 Ենձնական կրօնց մատնել անխընայ
 Եւ ()տարին շահն Բզգին փնասող
 Ո՛վ կրնայ խնդրել, որ այն եղեռն Հայ
 Օգոյշ ով Հայեր, զգոյշ կենանք միշտ
 Վանդի ազգադաւ սլանան նետեր

Սեր խոցուած սրտերն կրկին խոցելու
 Պահենք զայն ամուր սիրոյ վահանաւ
 Սիւթիւնն ըլլայ զըրահ անվշտանգ
 Եւ անհամաձայն թէ գտնուինք մեր մէջ
 Լալոց միջամուտ ներենք ոչ երբէք:
 Լզատ ու հաւսար, ամենքս ալ եղբայր
 Հեռատես, ըզգոյշ և գործն անդուլ
 Լզգային կամաց հըպատակ անխօս,
 Լսապէս կրթուի Հայ մանկութիւնը
 Լսապէս պատրաստուի պատանեկութիւնն
 Ու երիտասարդութիւնն ըլլայ աննըկուն
 Լնտէր ախոյեան Լզգին իրաւանց
 Ու թող ծերութիւնն հսկէ լըջամիտ
 Հայոց բաղդն ու արև յուսով ողջունել:

Ս. Գ. Գ. Փափազեան:

104

Հայկ երգ:

(Ն) եկայք արի Հայեր,	Վերեզմանք կոչի դաշտն այն,
(Ի) իշեսցուք զնախնիս մեր,	Ուր Բէլն անբարտաւան
Սիւթան ելցուք ի վեր —	Եւ զօրքն իւր անկան կործան
(Ե) իշելով զարին Հայկ:	Ի բազկաց քոց, ո՛վ Հայկ:

Հայր մեր Հայկ էր դիւցազուն:	Լճո՛ւ՝ պընդեալ զսիրտս մեր
Եղիցուք նըմին հանգոյն,	Հայաստան, որ է յաւեր՝
Լզգ մեր փոքրիկ, այլ քաջազուն,	Սիրեսցուք ՚ի փառս մեր
Եւ մեր քաջ ազգս Հայկ:	Վոչելով՝ «փառք մեր Հայկ»:

Հայկ երեք հարիւր հոգուով	Հօր մերում հետեւեսցուք
Սիւսիրտ որդուով, թողնով	Սերտ սիրովն կապեսցուք
Գոկեց մեզ Հայ անունով:	Լրժանի յայնժամ լիցուք
Պարծանք մեր դու Հայկ:	Հայր կոչել մեզ Հայկ:

( ) ԲՆԵՐԳՈՒԹԻՆ ՎԵՐԱԿԵՆ

Տէր՝ կեցո՛ր գու զայս
Եւ արա զնոսա պայծառս.

կեցո՛ր զայս.

Օ՞ղորմութիւնդ վերին
Նաճեաց ձօնել նոցին,

Օ՞յ նովիմք մարթասցին
Եւրիլ յաստիս:

Մ՛՛՛՛ Տէր մեր, Տէր փութա՛ն,
Օ՞ւազգ մեր համայն փրկեան,

Ի թշնամեաց.

Կա՛նո՛ր զայս նոցուն,
Նա՛ն զարմատոյն զգուն

Եւ զազգ մեր պարտասուն
Եւր՝ հըլոր:

Ի քո իջեալ տեղի

Օ՞ւթոռ ձայրապետի

Սեր հաստատեա՛ն:

Օ՞ւերկարութիւն կենաց

Նոր մեր աստուածազգեաց
Շնորհեա՛ն պետին մեր հարց,

Որ զմեզ հովուէ:

Եւր՝ համատարած

Օ՞ւազգ մեր արտահալած

Փոյթ գումարեան

Յաշխարհ Եւրարտեան,

Ի վայր մեր ծննդեան,

Որ այժմ է սեփական

( ) տար ազգաց:

Եւր՝ իբարձանց

Օ՞ւհամակցութիւն կամաց

Ի մերազնեայս;

Օ՞ւմն ի մէջ յարո՛

Նովիւ ազգի մերոյ,

Տո՛ւր նմա ցուպ հուժկու

Նովուել զմեզ:

Մ. Դ. Բաղդատեան:

Եւր՝ տարեգարձ ազգային սահմանադրութեան

1861, Մայիս 24 (Կ. Պօլիս):

Արեւ ձայնազունք, յառաջ ընթանանք,

Սահմանադրութեան նոր բարե մ'ալ տանք,

Որ Եւր՝ երբ զՆ՛նի փրկարար գոչեց,

Նոր հոգի, նոր կեանք Եւր՝ պարգեւեց:

Եւր՝ բարեկամք, առ բարձրեալն Եւր՝

Ուղղեմք մեր մաղթանք սուրբ սրտէ բղխած:

Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ,

Եւր՝ ու սահմանադրութիւն:

Օ՞ւրկանք, բռնութիւն վատթար վարչութեան

Բերին մահն ի դուռն չայոց ազգութեան.

Սահմանադրութիւնը եկաւ զայն վանեց

Եւ կենաց ուղին մեր առջին հարթեց:

{առաջդիմութեան բացաւ ասպարէզ,

Սուր ամեն վայրկեան գոչել պարտ է մեզ

Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ

Եզգն ու սահմանադրութիւն:

Յնջեց ամենայն կարծիք անձնական

Խեղդեց ամենայն ձայն անհատական,

Շրաւէր կարգաց Եստուծոյ ձայնին

Եռաջնորդ լինել գործոց ազգային:

Եսն որ Եստուծու ձայն տուաւ մեզի,

Սենէ թող առնու ձայնով մ'այնպիսի

Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ

Եզգն ու սահմանադրութիւն:

Չայերս անարգուած փրկեց բարձրացրուց

Սարդկային կոչման մեզ արժանացուց,

Շնորհեց մեզի, զոր ազատն աստուած

Սարդկութեան երկրորդ նշանն է դրած:

Որուն շնորհիւն յարգ ստացանք մենք,

Ենոր յարգ տալով ապրինք ու երգենք,

Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ

Եզգն ու սահմանադրութիւն:

Պու ալ չայաստան, սիրուն հայրենիք,

Եւ այսուհետեւ մի սգար լռիկ,

Օհ ա՛լ քու որդիք նոր ոգւով բերկրեալ,

Օքեղ հարս կուգին տեսնել զարգարեալ:

Եւ մի՛ լար մայրիկ, լացդ ի պար փոխէ

Եւ ձայնով քաղցրիկ որդւոցդ հետ երգէ:

Կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ

Եզգն ու սահմանադրութիւն:

Չայեր, միանանք մեր մօրն հետ օրհնենք

Օանոնք, որ մեզի տուին սուրբ օրէնք

Սահմանադրութեան, բարեաց փոխանակ,

Թող վարեն ուրախ կեանք ի փառունակ:

Թող և մեր որդիք հետ անոնց անուան

Ի իւրաւոր տարիք օրհնեն ու կտրդան
կեցցէ, կեցցէ, կեցցէ միշտ
Լճգն ու սահմանադրութիւն:

Յ. Գ. ՍԵՎԱՃԻԱՆ, ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆՕՐԷՆԻԻԺԱԳԻՐ Վ. ՊՕԼՈՎ
(Մեղու) լրագրի:

107

Ս՚ԻՈՒԹԻՒՆ:

Ի չորրորդ տարեգարձ ազգային սահմանադրութեան
(կ. Պօլիս):

Ո՛չ զուարթ գարուն, ո՛չ օր մի սիրուն
Իկաւ ու պարզեց մեզ այգն շայութեան.
Որ գեղածիծաղ ժպտէր խնդագոյն,
Քան սուրբ արշալոյս Սահմանադրութեան,
Որ տուածեց շայոց սրտերուն,
Սէր և Ս՚իւութիւն:

Ո՛չ Լճրարատայ աւերակներէն,
Սիրաւառ արև ծագեց կենսական.
Ո՛չ Սասի հնցած ծերուկ ծոցերէն,
Քան զանբիծ արև Սահմանադրութեան,
Որ ելաւ ծագեց շայոց սրտերուն
Սէր և Ս՚իւութիւն:

Յայն արիւնաներկ վայրերն, ուր մէկիկ,
Սէկիկ անկան փառք շայոց Լճգութեան.
Ո՛չ շնչեաց հովիկ մի սրտազովիկ,
Քան զանուշ զեփուռ Սահմանադրութեան,
Որ հեշտիկ փչեց շայոց օրտերուն,
Սէր և Ս՚իւութիւն:

Ի գլխակորիկ շուշանիկն ու վարդ,
Որ ՚ի սգապատ հովիտն Լճիկնեան
Ո՛չ երգեաց բնաւ թռչնիկ մի զուարթ,
Քան սիրուն սոխակ Սահմանադրութեան,
Որ իջաւ երգեց շայոց օրտերուն,
Սէր և Ս՚իւութիւն:

Ի պաղուկ լերանց ձիւնապատ ծայրէն,
 Օ՛հջան առուակներ արծաթանման.
 Ո՛չ վճիռ գետեր հեղիկ խոխոջեն,
 Վրան զովուկ նեկտար Սահմանադրութեան,
 Որ վազեց յորդեց շայոց սրտերուն,
 Սէր և Սիրութիւն:

Պարուն է եկեր շայութեան ի դաշտ,
 Ծլեր ու ծաղկեր Սէրն ու Սիրութիւն.
 Ում Լստուած վերէն, ժպտելով ի հաշտ,
 Տուաւ պարգևեց Սահմանադրութիւն:
 Որ նա պիտի տայ շայոց սրտերուն,
 Կեանք ու զօրութիւն:

Ս. Հ. Ֆէլէկեան:

Ի հանդիսի երրորդ տարեդարձի ազգային
 սահմանադրութեան (Լ. Պօլսոյ):

Պարուն շայաստան գայ ծաղկապսակ
 Օ՛այն ողջունելու ելէ՛ք շայ զաւակք,
 Լնցան սև օրեր, օրեր մահահոտ,
 շայոց նոր բաղդի ծագի առաւօտ,
 Սահմանադրութիւնն ուղեցոյց կենաց
 Սիրոյ դրօշակով եկաւ զարդարուած,
 Որ փայլէ՛ Լըւ սուրբ շայաստանի
 Որ շայ Լզգութիւնն փառօք վերածնի.
 Կեցցեն անձնուէր որդիք շայկազուն,
 Կեցցէ՛ Լզգային Սահմանադրութիւն:
 Կաթիլ մ'արտասուք հեղունք՝ աննախանձ
 Ի սուրբ յիշատակ մեր քաջ նախահարց,
 Կաթիլ մի քրտինք հեղունք անխնայ
 Ի նպաստ Լզգիս յուսոյն ապագայ,
 Եւ ոչ իսկ խնայենք բոլոր մեր ճգունք
 Կրօնի, շայրենեաց և Լզգի սիրոյն,
 Որ փայլէ՛ Լըւ և այլն.

Հայեր, միանանք, կ'ընենք առաթուր
 Եւ մէն ուժ և նենգ, պարիսպներ ամուր,
 Երկինք զայս մեր սուրբ կ'օրհնէ Ս'իուծիւն
 Ի Եստուած Վրիգորի զօրավիգ արթուն,
 Հապա խրախուսինք, կուրծ տանք անվեհեր,
 Ընկճենք, կործանենք ամեն արգելքներ,
 Որ փայլի Երև և այլն:

Ունինք սիրտ արի, ոգի եռանդուն,
 Ժառանգ մնացած բազուկ աննրկուն,
 Վարերու յաղթող Եզգի զաւակ ենք,
 Եւ մէն նախատինք զն փութով ջնջենք,
 Եւ մահ Հայութեան կանգնենք յաղթանակ,
 Հայոց Ս'օր ճակտին հիւսնք պերճ պսակ,
 Որ փայլի Երև, և այլն:

Ս. Գ. Գ. Փափազեանց:

Յաւուր գործադրութեան ազգային սահմանադրութեան
 24 օգոստոս 1860 (կ. Պօլիս):

Հայրենեաց սիրով վառուած վեհ սրտեր
 Ինչ կը յապաղէք ելնել 'ի հանդէս.
 Ինչ կը յապաղէք.—սիրտ կը դիմանայ,
 Սիրտ որ ազգասէր ըլլալ կը ցանկայ,
 Տեսնել հայրենեաց այսքան բիւր աղէտ,
 Եւ դու անտարբեր ցարդ մեալ յաւէտ:
 Խեղ ատելութեան և չար նախանձու
 Սերմերն ու ոգին հեռու մղենք հեռու.
 Սիրտ սրտի կապուած, թե թեի տուած,
 Հայրենեաց սիրոյ ասպարէզն բացուած.
 (Ն) վաղէնք յառաջ 'ի սուրբ խաչն վստահ,
 (Ն) երթանք յառաջ, և անձնանուէր՝
 Հայրենեաց օգտին ըլլանք ուխտանուէր.
 Հայ մի վճատիր, սիրտ առ և սիրտ տուր,
 Տկարք զօրանան, քաջք խրախուսին,

Սխտերը բացուին, վառերը զատուին,
Ճշմարիտ շայերն յառաջ թող անցնին.
Խաչ, սէրն են նշան ճշմարիտ շայուն
Խաչ, սէրն են պարծանք ճշմարիտ շայուն.

Սիրոյ գրօշակներ
Թող արգ պարզուին,
Շաշտութեան ձայներ
Թող արգ հնչուին.
Շայն մէկ սիրտ եղաւ
Սիրով միացաւ,
Սուա են որ ըսեն
«Շայք զիրար կատեն»:

Սուրբ Լբարատեան մայր աթոռոյն գիրկը,
Եկէք շայկազունք, եկէք միանանք.
Եւ օփոփենք մեր վշտացած մօր սիրտը,
Օրհնելով Տէրը, որ մեզ պարգևեց
Սեր Լզգին կապն ու հոգին,
Լզգային Սահմանադրութիւն
— (Յաւերժացի արդիւնաւէտ:

Ս. Գ. Գ. Քաթաղեանց:

Գարուն:

Ոհ բնչ անուշ և ինչպէս զով
Լռաւօտուց փրչես հովիկ,
Ծաղկանց վրայ գուրգուրալով
Եւ մազերուն կուսին փափկիկ.
Լայց չես հովիկ իմ հայրենեաց,
Գնա՛ անցիր սրտէս ի բաց:
Ոհ, բնչ աղու և սրտագին
Ծառոց մէջէն երգես թռչնիկ,
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Ըզմայլեցան ի քոյ ձայնիկ.
Լայց չես թռչնիկ իմ հայրենեաց,

Գնա՛ թըռիր սրտէս ի բաց:
 Ո՛հ, ինչ մրմունջ հանես վըտակ
 Լ՛կանակիտ և հանդարտիկ.
 Վ՛ու հայելոյդ մէջ անապակ
 Վ՛ային զերենք վարդն ու աղջիկ.
 Բայց չես վըտակ իմ հայրենեաց,
 Գնա՛ հոսէ սրտէս ի բաց:
 Թէպէտ թռչնիկ և հոլմն չայօց
 Լ՛ւերակաց թռչն վերայ,
 Թէպէտ պղտոր վըտակն չայօց
 Վ՛ոճիններու մէջ կը սողայ,
 Վ՛ոքա հառա՛չք են հայրենեաց,
 Վ՛ոքա չերթան սրտէս ի բաց:

Պ. Պ. Պէշկէթաշէան:

111

Լ՛ու չայաստան:

Ա՛ռ ընկալ ՚ի գիրկդ մայրդ չայաստան,
 Օ՛րդիս քո սիրուն ցրուեալ աստ և անդ,
 Տես՝ ինչպէս սիրովդ և քու կարօտովդ,
 Ա՛ռ ուռած բորբոքած քու տեսողդ ցանկան.
 Լ՛ռի կաց ուրեմն ով մայր չայաստան,
 Վ՛որդդ զգեցիր փառօք անվախճան:
 (՛)ն զրահաւորիմք ով որդիք չայկեան
 Ա՛նր մօր արցունքներն ջնջել յաւիտեան,
 Օ՛րանանք սիրով և սուրբ միութեամբ,
 Ը՛լլալ ախոյեան ընդդէմ թշնամեաց.
 չապա գործելու ժամանակն հասաւ,
 չայրենասիրին կայ փառք անզըրաւ:

Յ. Փափազեան:

Յառաջ գնացէք.

Ամեն մարդ վարումէ իւր կեանքը,
 Ըմենում զարկումէ իւր սիրտը.
 Ինչպէս որ նորա մէջ ժամերը
 Վործումեն օրերի հիւսուածը,—
 Ուրախ է կամ տըրտում և մարդը:
 Սիշտ յառաջ, միշտ յառաջ, անսասան
 Կայ միայն ինչ որ ինքն ըստ ինքեան
 Ունի յարգ և կշիռ մեծութեան.
 Ինչ որ չէ կեանքի մէջ տեւական,
 Ըյն բանը և կեանքի չէ արժան:
 Սիշտ յառաջ, միշտ յառաջ, վասն զի
 Կորած է արտասուք քո թափած
 Ի վերայ օրերի գնացած.
 Ինչ բան որ Ըստուծուց է ծնած,
 Կա և իսկ կը յաղթէ աշխարհի:
 Քաջ, արի դէպ ի գործ. ձեռք շարժիր,
 Ըշխտաիր, վաստակիր անձանձիր.
 Սերջումը—աներկմիտ դու կացիր,—
 Ըյս աշխարհ կամակոր, ախտակիր,
 Ըմթով ոտքիդ մօտ կ'իսոնարհի:

Հիւսիսփայլ, 1861 թ. է. 1—2.

Ըն հայաստան:

Հայաստան երկիր դրախտավայր,
 Վու մարդկայնոյ ցեղիս որրան,
 Վու և բնիկ իմ հայրենիք,
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Ի վեհ անունդ սիրտ իմ, ոհ, յոյժ
 Ոգևորի ի նոր խրախոյս,
 Եւ անձկայրեաց ի քեզ յուսամ,

Ի քեզ՝ ի քեզ յոյս իմ միայն:
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Հայաստան անուն փարելի,
 Ի քեզ հանգիստ Նոյեան տապան
 Եղիտ և քե ապրեցաւ Նոյ,
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Վետք քաջառաջք աղենաբուղի,
 Օհողդ բարի առնեն յուռթի.
 Վե ապրիմ ես, քե միշտ ցնծամ,
 Վե, քե պանծամ փառք իմ միայն:
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Հայաստան ծնող դիւցազանց
 Եւ հրաշալեաց հանդիսարան.
 Վո զեփիւռին քաղցր է շնչին,
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Հայկ, Լճմենակ, Լճամ, Տիգրան,
 Տրդատ, Սմբատ, Վարդան, Վահան.
 Օոր շնչեցին և զօրացան,
 Օքեզ յիշեմ, զքեզ սիրեմ,
 Օքեզ, զքեզ, սէր իմ միայն.
 Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան:
 Յովհաննէս Միրզա Վանդեցի:

114

Լնձուկք հայրենեաց:

Լ:

Հայաստան, քաղցր իմ Հայաստան,
 Ոգիքս յանունդ հալեցան.
 Մինչև ցերբ ես ի քէն պանդուխտ,
 Ոգւոյս իմ ցերբ լըցցի ուխտ:
 Լորեօք աչքս անձկալից
 Երբեք ըզքեզ տեսցեմ,
 Լճքս այս արտասուալից
 Երբեք դադարեսցեմ.

Շուրթն իմ ի հողդ կենսաւոր
Տացէ՛ զճամբոյրն ուխտաւոր.

Երդեօք գլուխս վշտակոծ
Հանգիցէ՛ քոյդ ի ծոց:
Հայաստան, սէր իմ հայաստան,
Ոգիքս ի տենչդ հալեցան.
Սինչև ցերբս ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ երբ լըցցի ուխտ:

Ի

Հայաստան, իմ պերճ հայաստան,
Ո՛վ երկիր նուիրական,
Հընոց կենաց և որորան,
Հաշտարար երկնից խորան.
Ի քո սուրբ հովանիս
Ո՛ր զնըժղեհ տանէր զիս.
Ո՛ր ի ստուերսդ Երազմոյն
Ի զնախնեացս հեղցէ քուն,
Ենմահութեանց վեհաբուն
Օ՛րծեւ անդ զօդ և զաւին,
Եւ զաստեացքս վըշտաց
Վաւտանեւ կատարած:

Հայաստան, քաղցր իմ հայաստան,
Ոգիքս յանունդ հալեցան.
Սինչև ցերբս ես ի քէն պանդուխտ,
Սըրտիս իմ երբ լըցցի ուխտ:

Վ

Հայաստան, սիրուն հայաստան,
(Նուսոյ խարիսխ մարդկութեան.
Վաւ ու իմ լոկ ակընկալեաց վայր,
(Նոր աչք իմ ձրգին յամայր.
Ո՛ր գին գէթ տայր լընոււ
Օ՛րմս ըղձից ի քեզ հոյւ.
Ո՛ր զփափաքս յարատեւ,
Իբր ըզսիւք մի թեթեւ,
Հասուցաներ մինչ առ քեզ,
Եւ զայս ողջոյնս սըրտակէզ:

Եւ զհառաչս ոգւոյս բիւր
 Ձոր ընդ բլուր տայր ի սփիւռս:
 Հայաստան, քաղցր իմ հայաստան,
 Ոգիքս ի տենչդ հալեցան,
 Մինչև ցերբ ես ի քէն պանդուխտ,
 Սըրտիս իմ ցրբ լըցցի ուխտ:

Պ

Հայաստան, իմ վեհ հայաստան,
 Երանութեան օթարան.
 Ի տայր զաւուրս իմ ցաւալիս
 Փոխել ո՛հ յերանելիս,
 Ոչ փառօք փայլելով՝
 Սաղանցուկ ոչ ոսկւով,
 Եւլ ի զքեզ տեսանել
 Սուրբ ըզսարսդ ողջունել.
 Օւաւերակօք քով փարել
 Եւ զհարցս անդուստ ձայն լըպել.
 Եւ զնոցին հետս անանց
 Համբուրել գետնամած:
 Հայաստան, քաղցր իմ հայաստան,
 Ոգիքս յանունդ հալեցան.
 Մինչև ցերբ ես ի քէն պանդուխտ,
 Սըրտիս իմ ցրբ լըցցի ուխտ:

Ե

Հայաստան, անոյշ հայաստան,
 Պուռ զոգիս լընուս համայն.
 Պուռ խրախոյս, փառք իմ եւ վիշտ,
 Եր սիրտ իմ թըռանի միշտ.
 Ես պատիւ, զինչ և զերկ,
 Խանդ, ըզշունչ և սին զերգ՝
 Ի բագինդ արգադիր
 Կախեցից լիաձիր.
 Մի լոկ խընդրեալ փոխարէն՝
 Օ՛ի զքեզ աչք իմ տեսցեն.
 Օ՛ի մի ցմահ անձկալից
 Օ՛երդ սերկեան գոչեցից.

Հայաստան, իմ քաղցր Հայաստան,

Ոգիքս յանունդ հալեցան.

Սինչև ցերբ ես ի քէն պանդուխտ:

Սըրտիս իմ երբ լըցցի ուխտ:

Խորհուածի (Խորէն Վ. Գլխոյեան): Մատեն Եղածի, 1858 թ.
Եղբէս, է. 93—94:

115

Երգ հայրենի:

(Նմանութեամբ Quant tout reniat)

Սինչդեռ յուսով խայտայ բնութիւն
{Ես դանաշունչ ձմերայնայն,

Եւ ի գաւառն իմ հայրենի

Վեղածիծաղ դանաջ գարուն;

Սինչ բոյր ի բոյր փթթին ծաղկունք

Եւ ճռուողեն նորեկ ծիծուռք,

Ի քեզ ես դարձ առնեմ յայնժամ

Ով ցանկալիդ իմ Հայաստան:

Ոչ Հելուետեան ինձ դաշտավայրք,

Եւ կամ զուարթ մարգագետինք,

Ոչ քան զքեզ չքնաղագեղ

Խալական պայծառ երկինք:

Հեռի ի քէն պանդուխտ գոլով,

Վրոյովդ յար տապիմ անձկով,

Ի խանձարուրդ իմոց կենաց,

Ով Հայաստան, առնում քեզ դարձ:

Վայցեն աւուրք, ուր մանկութեան

Ընկցի տիոցս իմ գեղ դալար,

Եւ յինէն խոյս տացեն վայելք

Կենաց թեթև ի գարշապար:

Աւր հէք մուսայս մասն ի յերեր

Սոռանայցէ երգել զսէր,

Օնինչ ի ծոցդ առնեմ յայնժամ

Ով ցանկալիդ իմ Հայաստան:

Մկրտիչ Պէշթեթ-Ղան, Երբեմն աշակերտ Փարիզու Մուրատեան
Վարժարանի, Բաղմազէ, 1850 թ. է. 223:

ՏԵՍԻՆ

Աշնան վերջերում, նոյեմբեր ամսին,
Յրտիցն ստիպուած իմ տանս միջին,
Հիւանդ, անկողնումս, արտամալից սրտով.

Սնացի ամբողջ երեք օր վերջին,

Ելայ ու գնացի մեր գիւղին մօտիկ
Վեղեցիկ մի դաշտ, դրութեամբ փոքրիկ,
Որոյ սահմանը փակել են բլուրք.
Տեսարան աչքի ուրախ, գեղեցիկ:

Բնութիւնն իւր ամեն գեղեցիկ ձիւրքեր
Օւեղիօրէն այս տեղ անխնայ թափել էր.
Չմեռան ցուրտ շունչ թէև դեռ չկար,
Բայց պարզ նորա հետք երևելի էր:

Երևն, երբ որ գեղեցիկ դէմքով
Հորիզոն ի վեր խաղումէ փառքով,
Եռաջին իւր լոյս, կարծես թէ այս տեղ
Պիտի ամփոփէ ոսկեայ ճաճանչով:

Իսկ լուսնի պայծառ լոյսը խաւարի
Հետքերը անհետ առնէ գիշերի,
Եւ մի հոյակապ կրակի նման

Եւս դաշտի վերայ վառ լուսով փայլի:

Մինչ այսպէս միայն կայի զարմացած,
Եսելով «մեծ է փառքդ, ո՞վ Եստուած....»
Եւ ահա տեսայ մի մարդ հոյակապ,
Իւրի գագաթից իջանումէ ցած:

Ուրախ ու փայլուն դէմքով մօտեցաւ,
Ենունս, ազգանունս իսկայն հարց արաւ.
Եւ երբ ճանաչեց հայկազեան սերունդ,
Իւր սուրբ բերանը կրկին բաց արաւ.

«Ենունս է Ոգի Հայասէր մարդկան.
Դ՛նունդ եմ միակ սիրոյ մարդկութեան.
Սկզբից մինչև այժմ, անարգ մարդու պէս,
Շրջումեմ անտուն և միշտ անկայան:

«Լ՛մեն մի Հայի չար վարք ու բարքեր,
Օլարկեցին սրտիս բիւր հազար նետեր.
Իմ պաշտօն թուեցաւ նոցա հակառակ
Եւրբ սփռումէի սուրբ սիրոյ սերմեր:

«Լ՛յլ իմ խօսքերին ընդդէմ ու ներհակ
Ընեցին նոքա մի չար ամբարտակ.
Վարձան թշնամի անհաշտ ազգութեան,
Թափեցին արիւն Հայոց համարձակ:

«Լ՛ի, որի գործը, որ մարդու արարք,
Պատժեմ մի առ մի, պատանի հայազգ.
Սեհրուժան, Սասակ, Նիկոլ, Լիրակոս,
Օանգագ, Սեստ Սարգիս, գիւածին Սուրմակ,
«Եղան ազգութեան կործանիչ պատճառ,
Լեւրման երկրի, գործովք անարդար.
Լզգութեան հիմքը, նաեւ հաւատքի
Խախտեցին նոքա մինչ ցայսօր խաղառ:

Սոցա գործերը չէր մեղ բաւական.
Սատանայ բնութեամբ, մի մարդ անպիտան
Սողաք դժոխքից, ինչ կայծակ զարկեց,
Թափեց արիւնը....ծերի պատուական:

«Հայազգի սիրտը ի սուգ համակեց,
Վորա խորհուրդները հիմնովին քանդեց,
Լզգի վէրքերի թարախը սրբելու
Փոխանակ, կրկին վէրքերը բացեց:

«Լայց և արժանի, այսօր ահա՛ նա;
Հազար, բիւր տանջանք պիտի ստանայ.
Թէ այս տեղ, թէ տեղ, Լստուծոյ ձեռնից.
Յաւիտեան ի հուր գեհնէին կը մնայ:»

Լսսպէս ասելով գնացինք միասին,
Լանգնեցինք բլրի մաքուր գազաթին.
Լսն տեղից ցոյց տուեց մի վանք հոյակապ,
Ըքեղ զարդարած պարսպով ահագին:

«Լսս տեղից ահա ես եկայ քո մօտ,
Պատմելու մի անցք, որ այս առաւօտ
Լնցաւ իմ ու միւս մարդկան առաջը,
Լհա պարօճնակ անցքին համառօտ:

«Պաշտօնիս անուամբ գնացի այն տեղ,
Սաայ վանքի մէջ, զարդարած շքեղ,
Սենեկից սենեակ անցայ, և միւսում
Օւնաղան աթոռք դրած են մէջ տեղ:

«Չանցաւ մի րոպէ, և ահա եկան

Օւնաղան մարգիկ, իմ մօտ ներս մտան.

Ըմենն իւր համար պատրաստած տեղում

Կարգով, ախրութեամբ, կարծես բազմեցան:

«Իսկ նոցա մէջ տեղ մի մարդ էր բազմած,

Պաշտօնին յարմար զգեստներ հագած,

Սօրուքն սպիտակ, փառահեղ, գունեղ,

Կարճիկ հասակով, սրբութեամբ վռուռած:

«Ընեղ, սուրբ սիրոյ կայծը երեսին

Փայլումէր, յատակ վերայ ճակատին

Կապել էր կամար շնորհք արարչի

Հարազատ պարգև հայազգի ոգին:

«Կերեզմանական լուծիւն խորին

Պատել էր նստած մարդերի սրտին.

Սի մարդ սեւագլուխ հասակով միջակ

Չոքած էր անձայն ծերի առաջին:

«Կախանէ սևախանէ, աչքի մէջ արիւն....

Պարզաբար տեսայ. տեսիլ մաայլուն.

Վիմաց գծագիրն ինձի ցոյց տուեց,

Ըյս պարզ նշաններն, Վիրասս էր անուն:

«Փառահեղ գէմքը ծեր մարդոյ, ուրախ,

Սկսաւ բարբառել հոգով անխորախ,

Որ ներէ յանցանք այն չոքած մարդու

Որ մերկ դիմակով սատանայ խարդախ:

«Ըսեց. ո՞վ Վիրասս, ծառայ հաւատար,

Չկամիմ թողուլ խորհուրդս անկատար,

Ելիւր ու գնա կրկին քո տեղին,

Ուստի քո յիրաջ հրամանով եկար:

«Հատ մարգիկ ինձի, երբեմն խօսքով,

Վանգատ տուեցին երբեմն գրով.

Իայց և լուրի վատաբանութիւնք

Ընպտուզ եղան քո պատճառներով....»

«Վեռ խօսքը կիսատ, գոները բացուեց,
Սեպտեմբերի մի մարդ մեր ներս մօտ վազեց,
Կատաղի դէմքով նայեց չոքածին
Եւ նորա կողքին ինքն ևս չոքեց:

«Հայր իմ ալեզարդ, ծերունի հայկազն,
Խիղճ իմ ստիպեց, որ ուղիղն ու պարզն
Յայտնեմ ձեր առաջ, որ պսքան տարի
Պահել չկարացայ, գիտէ տէր Լոռուածն....

«Բայց նախ խոստացիր, հայր իմ հայազգի,
Տալ իմ մարմինը կերակուր շների.
Կամ ի կախաղան, նշաւակ մարդկան,
Սիւսն թէ չաւ նուիրած հողի:

«Ներունի մարդու....այս իմ պիղծ ձեռներ
Խաթաւեց արեամբ այս չոքած ընկեր.
Սայ իմ տարաբաղդ գլխին յաւիտեան.
Չկան ինձ ոչ այս, ոչ այն տեղ յոյսեր:

«Թոյն խառնած նուան հետ կարմիր ջրի

«Երա խորհրդով սուրբ ծերին տուի....

«Ես միւս առաւօտ չկար երկրումս....

«Երան այն մահով մեծ փառք հասուցի:

«Բայց, արձակ մեր մեղքն խոստովան եղայ,
Սեր դատաստանը ձեր կամացն կայ.
Տուէք երկուսիս արժանի պատիժ
Ինձ և Վիրսասին, բնութեամբ սատանայ:»

«Յետոյ դադարեց. խորին լռութիւն

Տիրեց սրտերին, դիմաց ամենուն,

Եպա ալեզարդ ծերը բարկութեամբ

Վոչեց բարձրաձայն, յայտնի բոլորուն:

«Սահու դու որդի....այ դու մարդասպան,
Ենիսիղճ, անհոգի, բաժին դիւական.
Ինչպէս իշխեցիր ձեռներդ յուզայի
Խաթաւել մի մեծ մարդու մէջ արեան:»

«Ես խիստ ընթացքը յանկարծ հանդարտեց,

Չբռաջերմ արտօսը երեսին փայլեց,

Իբրև մարգարիտ թափուեցաւ գետին.

Վարձեալ առաջին բարկութեամբ ասեց:

«Իմ արդար դատից, չես երբէք պրծնիլ.
 Օ՜անազան կերպով հարկ է քեզ տանջուիլ.
 Ընիրաւ, անգութ, անխիղճ գիւածին,
 Քանի կենդան եմ, ինձնից չես փրկուիլ,
 «Իսկ այն աշխարհում ծերունու.... և քո,
 Գաաաստանն կայ ձեռին Լստուծոյ.
 «Լղովեալ լինիս, դաւաճան ազգի....
 Կայեն, Ս՜էհրուժան, դահիճ արդարոյ....»

Վահանի Հիւսիսափայլ, 1861 թ. Է. Ե. 405—409:

117

Գերեզմանք չայոց:

Լուս և տխուր դաշտեր գեղեցիկ
 Քաջ որերոյն աճիւններով դեռահեղ,
 Ուր սուրբ շիրմաց ծածկէ տեսիլ խաղաղիկ
 Օ՜արմենազան հազար ծաղիկ գունագեղ:

Ընդ չայոց արևուն

Ընդ չայոց քաջերուն,

Որոց կրեմք մէք արիւն,

(Օրհնեալ է չայք, Ձեր անուն:

Ո՛ վեհ նախնեաց, կտրիճ եղբարց սուրբ շիրիմ
 Ձայն մը տուէք, որ մեր արտասուքը ցամքի
 Ս՜անկ մը հերիք ցաւած սրտիցս, որ բերկրիմք
 Ս՜եզ ժըպտեցէք շիջեալ աստ չայրենի:

Ընդ չայոց և այլն:

Բացէք, բացէք մառմուռտ սաքորք սրբակիրք,
 Հուցէք քաջացն ոսկերոտիքն համբուրենք
 Եւ համբուրէ մեր և սգաւոր չայրենիք
 Ս՜եք հարազատ որդիքս ողբամք ու երգենք:

Ընդ չայոց և այլն:

Գետք հայրենիք քանի ի ձեզ կան ալիք
 Եւ դուն, լուսին, քանի կանդեղդ վառ ձայ

Գուն ալ, տխար քանի ունիս դայլալիկ
 Երգեցէք զայն, լըսն սերունդք ապագայ:
 Ընդ այս և այլն:

Նշան Զհրապեան:

118

Հայրենիք:

Թէ իմն Հայրենեաց քնար սգաւոր
 Հեծէ տխրագին՝ իմ հոգիս է այն.
 Թէ նորա բեկբեկ թերեր վշտաւոր
 Խօսի ողբաձայն՝ իմ սրտիկս է այն:
 Թէ Հայ միւսային սրտառուչ նուագ
 Գեռ կ'եղերերգէ՝ հառաչանքս է այն.
 Թէ Հայաստանիս սև բաղդին հագագ
 Լայ աղեկտուր՝ հեծեծանքս է այն:
 Թէ իմն Հայրենեաց կիսամեռիկ շունչ
 Գեռ լսի տխուր՝ իմ ողբերս է այն.
 Թէ լռիկ մեջիկ հեծէ անշըշունջ.
 Ե՛հ անկարեկիր իմ լալիքս է այն:
 Եւ Հայկայ փառաց յօժար ողբերգուն
 Հարադատ լացողն իմ ձայնիկս է այն.
 Չորս հազար տարուան պարծանած դարուն
 Երձագանգ տուողն՝ աղաղակս է այն,
 Իմ Հայաստանիս ցաւերուն հատոր
 Ե՛հա այս մաշած իմ կուրծքս է այն.
 Սև սև թերթերուն էջ սրտակոտոր
 Երտասուք գրուած՝ իմ աղիքս է այն:
 Թէ բանաս կարգաս արիւնոտ դաշտեր
 Սարդագոյն ներկուած՝ իմ կողերս է այն.
 Թէ աչքէ անցընես շամփրած նիզակներ
 Սահահոտ ցցուած՝ իմ թիկունքս է այն:
 Թէ Հայկ և Երամ, Սարդան, Սահաններ
 Ինկած տեսնես՝ իմ ուժըս է այն.
 Թէ ղէնք, թէ զբահ, թէ սուր, թէ սուսեր

Փշրած կոտորած՝ ոսկորներս է այն:
 Թե արեամբ ներկեն ակունք եղեմին
 'Նշխար քաջերուն՝ իմ բիբերս է այն.
 Թե քաղցր ու ամբիժ ալիք Նփրափին
 Լեղի են դարձեր՝ արտասուքս է այն:
 Թե վճիտ գէտերն, աղբերքն արծաթի,
 Լալիք առուակեն՝ երակներս է այն.
 Թե Տիգրիս, Ղաւհոյն, Փիսոն մանչեն՝
 Թե պղտոր գնան՝ իմ արիւնս է այն:
 Թե սառնամանիք ձման փգաբեր
 Լեռներն է պատէր, իմ գագաթս է այն,
 Եւ քաղցրիկ զեփուռն անուշակ հովեր
 Յրտագին փշեն, իմ շնչիկս է այն:
 Թե վտակ վտակ ցողէ զսիշատակ
 Օայս տրտմովաստակ, աչքերս է այն.
 Թե սրտաձայնիկ երգէ զայաստան,
 Կանչէ զայաստան՝ անկեղծ սէրս է այն:
 Թե մթին խորշերն ու ձորեր լռեն,
 Սկերով ծածկին, մենաստանս է այն.
 Թե ողբ կը կարդան վայրերն եղեմին
 Շնչած լերդերուս՝ արձագանքն է այն,
 Եւ այաստանիս հողերը ուխտիւ
 Պինդ սիրով գրկողն՝ իմ ձեռքերս է այն.
 Թե կը համբուրեն կաթոգին խնդիւ՝
 Ո՛հ մայրակարօտ շրթունքներս է այն,
 Եւ այոց լերանց ցուրտ շուքերուն տակ
 Ընկած ապաբաղդ՝ իմ ճակատս է այն.
 Մասեաց սուրբ քարերն իւր բարձն ու պսակ,
 Ղրած սգաւոր գլուխիկս է այն:
 Եւ կիսակործան տաճարն այրենի
 Սև սուգ է պատեր՝ տաղաւարս է այն,
 Ուր շէջելավառ կանթեղ դեռ հիւծէ
 'Նուաղ առ նուաղ՝ իմ յոյսս է այն:
 Ուր տխուր նստեր մաղերն են ծածկեր,
 Իւր սևուկ աչքեր՝ սիրականս է այն.
 Ձեռքերն 'ի ճակատ կռնակն 'ի հողեր,

Յուսով կռթըներ՝ շայաստանն է այն,
 — Գերեզմանն է այն:
 Ուր երբ տեսանեմ զիմ հէգն շայաստան
 Ի գահ իւր փառաց՝ իմ բաղձանքս է այն.
 Յայնժամ թող մեռնիմ յիւր ծոց մայրական
 Զիմ վերջին շնչոյս միակ ուխտս է այն:

Սիմոն Հայկ Կ. Քէլէկեան:

119

Յերկրորդ տարեդարձ ազգային սահմանադրութեան
 1862, մայիս 24:

Ողջն քեզ ո՛ր դաշտ և սիրուն ամրունք,
 Ուր այսօր սիրով խմբին շայկազունք.
 շարք շայաստանեայց սրբազան աճիւնք
 Թող ցնծան շայոց ի սուրբ միութիւն.
 շէգ շայաստանի եմք մեք զաւակներ,
 շայեր ըզձեզ հոս, հոս կոչողն է սէր,
 Եւ շայրենիք, սուրբ շայրենիք:

Շրջապան շայկազանց
 Շոս կը սաւառնի.
 Յառաջ, պսակաց
 Շականտք արժանի:
 Սահմանադրութիւն,
 Սահմանադրութիւն,
 Յորչափ մընայ երկիրս և դու կեցցեն:
 Եւ շայրենեաց սէր
 Որդիք անձնանուէր
 Ի շինութիւն տանն շայկազանց կեցցեն:
 Ոգին միութեան
 Որ զմեզ միաբան
 Շոս գումարեց սիրոյ հանդէս կեցցէ:

Նշան Զահրապեան:

Ո՛հ յիշեցէք զՀայաստան:

Յորժամ յազգային համախումբք ի տօն
Սիրտք առ սիրտ հըպեալ, յաղօթս, յիղձ եւ ձօն,
Ոգիքդ ի հըրճուանս եւ ի սէր եռան,

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ սըգաւոր կարկամին շըրթունք,
Կամ գետայորդոր պաղպաջին աչկունք,
Յորժամ սիրտ լըքեալ հեծեծէ անձայն՝

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ ըզնորեկ ծիծուան լըսէք ճիկ՝
Պանդըխտին անոյշ քան բնաւ դայլայլիկ,
Եւ գարնան ի սփիւռ աւետիք գընան՝

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ ըմպէք ջուր՝ որ ոչ հայ յերկնից,
Եւ ոչ յԱշրասխայ գըլեալ սառն յուղեից,
Կամ ոչ թըխեալ սուրբ յաղբերց Խննակնեան,

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ հեշտաբար շընչիցէք սըղոխ՝
Որ ոչ անց ընդ ձեր հայրենախառն հող,
Կամ վարդ՝ որ ոչ հարց փըթթեալ ի տապան՝

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ լուսացայտ յայգն ըզսար դիտէք
Կամ զըստուեր լերանց ձըգեւ ընդ երեկ՝
Պանդո՛ւխտք, որ Ս՝ասեաց չէ ստուերն, ու արտեւան՝

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ ոք խօսի ձեզ զիւր հայրենեաց,
Եւ սիրտն ի նորուն բարախէ փառաց,
(Օտարամեծար մի շըլանայք յայն.

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յորժամ հայրենի յատակին ի տես
Հալի ոք անձկաւ, կարդայ սըրտակէզ,
Ըսէ՝ ՀԱՅՈՒՆԻՒՐ զե՛քաղցր են մարդկան...

Ո՛հ, յիշեցէք ըզՀայաստան:

Յո՛ւշ երբ զառագաստ ոք պարզէ յայն դե՛հ՝
 Յորմէ անջատեալ՝ ուի փա՛ռս եմք նըժգեհ՛հ.
 Եւ մաղթէ զերկինս՝ անդ գիպել մահուան,

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

Իսկ յորժամ ի ձեր յերկրէն ոք օտար
 Վարձ ընդ հարց ձերոց առնէ սուրբ նըշխար,
 Երջանիկ քան զձեզ, որդիք տըրտմութեան....

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

Յո՛ւշ, ո՛հ, յո՛ւշ յաւէա երբ ոք ձեր եղբայր
 Ձեզ պանդըխտակցել գայ լալեացդ ի վայր,
 Սի՛նդ նա արկանել զաչըս ցըրտութեան,

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

(Ն), փարէք տարփմամբ, տուք գիրկս ըզնովաւ,
 Երանի՛ ում մեր՝ հայրենիս ծընաւ,
 Այր բիւք յէդեմին արեւ փըթթեցան,

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

Ո զնոյն երկնիւք՝ հարց խօսեալ ըզբարբառ,
 'Եւստեալ ընդ կընձնեաւն՝ ուր առնուն դադար,
 Եւ տըւեալ համբոյր յոր նոքայն հըպան.

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

Որ ի նոյն կանխեալ սուրբ եկեղեցիս
 Եդ ճակատ՝ նոցուն յարտասուաց տեղիս,
 Եւ զխոր կամարօք՝ լուաւ ձայն ըզհեծման.

Ա՛հ, յիշեցէք ըզ՛այաստան:

Յո՛ւշ, ո՛հ յո՛ւշ...հարցէք ո՛ւր է ՛այաստան.
 Ուի վայրէդ յոր կեպք՝ քանի՛ բացական,
 Ա՛հ, բայց ուի սըրտէդ նոյնքան հեռաստան...
 Զայք...դուք յիշէ՛ք ըզ՛այաստան:

Խորին Վ. Գալփայեան: Մատեաց Աղանի, 1868 թ.,
 Դ տարի, Մպիս, է. 117—118:

OH RAPPELEZ-VOUS L'ARMÉNIE.

(Թարգմանութիւն 120 համարի):

Quand rassemblés pour vos fêtes nationales

Les cœurs touchant les cœurs, au milieu des prières, des vœux et des dons,

Quand vos âmes bouillonnent dans l'ardeur de l'amour et de la joie,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand les lèvres en deuil se serrent,

Et que les yeux resplendissent sous des torrents de pleurs,

Quand le cœur abattu soupire en silence,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous entendez la voix de l'hirondelle à son retour;

Cette voix plus douce à l'exilé que tout autre chant,

Et que partout se répand l'heureux présage du printemps,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous buvez une eau qui n'est pas tombée du ciel arménien

Où que n'ont pas roulée les flots cristallins de l'Araxe,

Où qui n'a pas jailli des saintes fontaines d'Innaghian.

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous respirez un zéphyr doux au cœur,

Qui n'a point effleuré le sol mêlé des cendres de vos ancêtres,

Où la rose qui ne s'est point épanouie sur le tombeau de vos pères,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand vous voyez les pics resplendir éclatants au soleil du matin,

Où les ombres des monts se répandre vers le soir,

O! pèlerins, si ce ne sont pas les pics et les ombres de l'Ararat,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand l'étranger vous parle de son pays,

Et que son cœur bat au souvenir de ses gloires,

Ne vous laissez pas éblouir, n'en faites pas trop grand cas,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Quand à la vue de sa terre natale

Il se consume en ardents désirs, que son cœur brûlant l'appelle,

Qu'il vous dit combien il est doux d'avoir une patrie....

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Rappelez-vous, quand le voyageur déploie ses voiles vers ces régions

D'où l'homme éloigné reste toujours comme un exilé même au sein

(de la gloire,)

Et qu'il prie les cieux de lui faire trouver la mort en ces lieux,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Mais quand de votre terre natale quelque étranger
Revient avec des restes sacrés de vos pères,
Plus heureux que vous, ô fils de douleur...

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Rappelez-vous, oh! rappelez-vous surtout, quand un de vos frères
Vient dans votre séjour de larmes pour partager votre exil,
Ne jetez pas sur lui des regards d'indifférence,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Embrassez-le avec transport et jetez-vous dans ses bras;
Heureux! celui qui est né dans la patrie,
Et dont les paupières sont écloses au soleil d'Eden,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Heureux! celui qui a parlé la langue de ses pères sous le même
Qui s'est reposé sous l'orme où ils reposent, ciel qu'eux,
Et qui a baisé tout ce qu'ils ont touché,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Heureux! celui qui, matinal dans les mêmes temples,
A imprimé son front sur les traces de leurs larmes
Et qui a entendu leurs soupirs sous la profondeur des voûtes,

Oh! rappelez-vous l'Arménie!

Rappelez-vous, oh! rappelez-vous... demandez-lui où est l'Arménie
Et combien elle est éloignée des lieux où vous vivez?
Hélas! serait-elle aussi loin de vos cœurs?

Arméniens! Vous rappelez-vous l'Arménie?...

Լ. շօթք վասն հայրենեաց:

Լ. արժանապատիւ Սարգիս Ս. Թեոդորեան:

Լ.

Տէր, կեցո ըզայաստան,

Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.

Տէր, կեցո ըզայաստան,

Եարո՞ զնա նոր յիւրն աւերս:

Յերբ, Լստուած հըզօր, Լստուած Գրիգորի,
Լստուած զոր կարգամբ իխորոց սըրտի,
Թողուցնու զի զմեր հայրենիս թըշուառ
Սուր, հեռ եւ հերձուածք առնուցուն յաւար:

Բ.

Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս:
Տէս, օտարք անգութ այսին ըզմեօք առնեն,
Եւ ըզսրբութեամբք մեր թըշնամանեն.
Բայց մեք երբ իբոյդ հովացաք իսէր.
Թէ եւ իմահու զքեզ պաշտեմք իստուեր:

Գ.

Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս:
Տէր, Տէր, դու ըզմերս օրհնեա զուղղութիւն,
Որ իԳրիգորի սըրբեալս եմք արիւն.
Դու զնորուն պահեա հաւատս անսասան,
Եւ զԼԹոռն իւր սուրբ իւշայս յաւիտեան:

Դ.

Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս:
Իբր ըզգարնանի ցօղ իսիրտ եղբարց
Շաւալեա ըզսէր, հեղ զոգի մեր հարց,
Եւ իջահ լուսոյ նոցա տար ըզմեզ,
Իբր ըզհօտ յարօտըս քո իկադէս:

Ե.

Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Լուր զորդւոցն առ քեզ աղերս.
Տէր, կեցո ըզւայաստան,
Յարո՛ զնա նոր յիւրն աւերս:

Ահ, շատ իսկ աղէտք ծանրացան իմեզ,
 Շատ իսկ մահ իմեզ հաշուէ ողջակէզ...
 Տէր կենաց, յերկիր մեր, անբաւ տապան՝
 Երկ ըզշունչդ եւ կեանս առցէ նայաստան:

Խորեն Վ. Գալֆայեան: Մասեաց Աղանի, Դ տարի.
 1858, յունիս, ե. 141—142

122

Երգ միութեան:

Եղբայր, մինչև երբ այսպէս լուռ տրեւուր,
 Օերթ թշուառ պանդուխտ հեծեծես վիշտ, վիշտ.
 Սէրն ու գոլթ ազգիդ խանձէ սիրտըդ միշտ.
 Գիտեմ... արդ ցրուէ ցաւդ, զուարթ օն ձեռքդ ինձ տուր.
 Եւ քեզ նոր ողջոյն Սահմանադրութիւն,
 Օոր շնորհաց նայուն թուական վաթսուն:
 Սիրենք Լզգութեան կեանքն ու միութիւն,
 Սիրենք, որ ապրի Սահմանադրութիւն:
 Եւն անմահ օրն, երբ մեր սրտերուն մէջ,
 Սահմանադրութեան ոգին արծարծեց.
 Եւ մինչև դաշտերն անոր փառքն երգեց,
 Ծեր, երիտասարդ, մանկտին յեւ և էջ.
 Եւ զոր չազգի ձեռք դիմէ զայն ջնջել,
 նայուն աւերման անգութ, անտարբեր:
 Սիրենք Լզգութեան....

ներիք չէ՞ լուսոյ դէմ ապրիլ զերթ կոյր,
 Ենտես Սարչութեան Լզգի մը թշուառ.
 նամազգի անուամբ պառակտել իրար,
 Իրաւանց ձայնին դէմ մընալ միշտ խուլ,
 Տեսնել սա դարուն փոյթն, ընթացքըն յառաջ,
 Գեռ բիրտ կամաց հետ յամել անամաշ:
 Սիրենք Լզգութեան....

Սոռնանք երեկուան ոխն ատելութիւն,
 Սերժելով վըրէժն պաշտենք ազգի սէր,
 Սարին նայ սրտէն սև կըրթից բոցեր,

Գիրկընդիառն. համբոյր, և ուխտ հաշտութեան,
Ի փառս մեր յուսոյն Սահմանադրութեան,
Որ պաշտպանէ մեր հաւատքն, ազգութիւն:

Սիրենք ազգութեան....

Հերիք չէ՞, որ ծաղը ըլլանք օտարին,
Ուշ չէ, որ կզգանք ազգութեան պարտքեր.
Երկինք ձայն կուտայ, մենք դեռ չենք լսեր,
ԸՆԼ վըրէժ ձայնենք եղբօր ականջին,
Սէկ արեան կաթիլ, ծնունդ մէկ հայրենեաց,
Չ'ուզենք հնազանդիլ ազգիս օրինաց:

Սիրենք ազգութեան....

Ս կայ են մեզի մօտ օրերն անցեալ,
Ի՞նչ քանի անգամ ազգի բաժանում,
Հայ երակներու մէջ լեցուց դառն արիւն,
Փորձուածը կրկին փորձողն է յիմար.
(')ն, սրբենք այն խորթ աւուրց արատներ,
Որ մեր ազգութեան տունն ու տեղըն աւերեր:

Սիրենք ազգութեան....

Ըստուած Հայութիւնն աշխարհի վըրան,
Որոշ ժողովուրդ մ'ազգի անունով.
Ընտրեց, որ կ'ապրէր ազատ օրէնքով՝
Իրեն ազգութեանն յարմար և պատկան,
Եւ զոր բաղդ գողցուց գրժխեմ ձեռքերուն,
Պէտք չէ՞ արդ անոր տալ կենդանութիւն:

Սիրենք ազգութեան....

Ս ի ինչուսուր Հայ ձեռքն ի ծնօտ մինչ ցարդ,
Կսպասուէր միակ Սահմանադրութեան.
Իղջոյն տալ դարձեալ և երրորդ անգամ,
Սիրելով անոր սկզբունքն հաստատ.
Ըրդ ուրախութիւն, անցաւ փոթորիկ,
Որ սպառնացաւ անձրեւել սաստիկ:

Սիրենք ազգութեան....

Ս ինչեւ երկնից տակ ապրի ազգութիւն,
Ճշմարիտ Հայերն օրհնեն յաւիտեան.
Հազար ու թն հարիւր վաթսու թուական,

Ուր սովորեցաւ մեր ազգին Սարչուծին
( )րենք գործել և հաստատ հիման
Սլբայ զետեղել շայ պարտուց պայման:
Սիրենք ազգութեան...

( )ն արդ, ո՛վ հայ կղեր, աւուրն ականջ տուր,
շաւատոյ դրօշակ ձեռքդ և սուրբ խաչն յոյս,
Սիրոյ խոստումներ քանդակածի կուրծքս.
Քարոզէ ժողովուրդդ որ գընայ յառաջ,
Ձեռք տուր ազգային բարեկարգութեան,
Գիտցիր, որ պաշտօնդ է պարտք սրբազան:
Սիրէ՛ ազգութեան....

Լ'զնուական շայ լսէ ժողովուրդին
Որ պատրաստ յարգել քեզ միշտ իբրև հայր.
Եկուր ազգութեան մէջ ըլլանք եղբայր,
Ձայնակցէ՛, ո՛վ մեծդ, փոքրերուն ձայնին,
Շոն է քու պատիւդ, հոն քոյդ ճոխութիւն,
Որ պատմութեան մէջ տան անմահութիւն:
Սիրէ՛ ազգութեան....

Շայ երիտասարդք ցրուենք այն խորհուրդ,
Օ՛րոր մեր դաշտին մէջ սերմանեցին շուտ.
Լ'պագան այնպէս բարօրենքի փոյթ,
Ուր չար դրացիներ չըգտնեն յագուրդ.
Լ'սկէց ալ յարմար օր կըլլայ շայուն:
Ճ'անշաւ Իրաւունք. ( )րէնք՝ Լ'զգութիւն:
Սիրենք ազգութեան....

Ներսէս Մեղակ-Քեան:

Օճով չափէ թող գիտուն,	Թող մարմասէր, լի ահով.
Օճերկին դիտէ իմաստուն,	Տատամսի վտանգով.
Թող սիրաբեկ սիրտ դատարկ	Թող անզգայ ստոյիկեան
Փրփրներու վրայ ակնարկ	Տեղաւորուի իբր արձան:
Լ'նոյս հալի և գոչէ,	Եւ ձեր սիրով հայրենիք,
Թէ կեանք մեր այս ոչինչ է:	Բարեկաշէր, ընտանիք

Յափշտակեալ կը մոռնամ	կը թափառի յերկիր լայն
Լիքք, անդունդ, մահ անգամ:	Բարօրութիւն խնդրելով:
Չոր այս տախտակ, որու վրայ	Բայց կը գտնէ վիշտի բով:
Օգոստոս երգ գրեմ ես հիմա,	Ո՛հ հայրենիք ի քո յուշ
Լնասելի հեշտութեան	Շով մը կ'զգամ շատ անուշ,
Տեղ կ'երեւայ յայս վայրկեան:	Եւ մանկութիւն իմ ահա
Շայրենիքի գաշտ և սար,	Շաղկենքով կ'երեւայ:
Երկինք կապոյտ, արեւ վառ,	Կ'առոյգանամ և ոգի
Շոն կը տեսնեմ. և անդէն	Կ'առնում շունչէդ կաթոգի:
կը համոզուիմ թէ անդ են	Փութած շոգի, հով շարժէ
Եւ կեանք և սէր ճշմարիտ	Սամ մը առաջ գանձ կ'արժէ
Երանութեան մարգարիտ:	Շասնիլ, ըսել. Վեղ ըստեւ
Շեռի անկէ մարդ ունայն	Շող որ տըւիր ինձ արեւ:

Յ. Ռահմաննէր կը համարուի: Արեւմուտք, 1859 թ., Ե տարի, № 4, փետրվարի 15.

124

Երգ 'ի դէմս քաջին Սարգանայ:

Շայրենասէր Լաւանք,

Օ՛հ կայք 'ի քուն ընկզմեալ,

Բացէք զաչս ձեր հոգեկան,

Տեսէք զօրս ձեր ժամանեալ:

Ո՛ւր են փառք, ձիր ձեր նախնեաց,

Ո՛ւր են պատիւ վեհ արանց,

Որք զաշխարհ շայաստանեայց

Եջին փառօք դիւցազանց:

Յառաջ մատիք ինձ լսել,

Շառաւիղք քաջին շայկայ,

Ես կամիմ ձեզ արդ պատմել

Օգոգասէր գործ Սարգանայ,

Որ զգլուխ իւր կենօք չափ

Եդ 'ի փրկանս իւր ազգի,

Եւ կընքեալ զայն իւր արեամբ՝

Եղեւ փրկիչ հայրենի:

Սուրբ խաչ փայլեաց փրկչական,
 Հոգւոց ազգիս Հայկական.
 Պահեա զմեզ Տէր Լոստուած
 Եւ աշխարհիս փորձանաց:

Լուսաւորեաց Հայաստան,
 Լուսով խաչին փրկչական.
 Հնչեա աշխարհ ամենայն
 Օփող մեծի աւետման:

Խարձրացիր արդ Լորատ,
 Պճնեալ ծաղկօք զքոյդ գագաթ,
 Լզգիս Հայոց խնդութեան,
 Լեր դու վկայ յաւիտեան:

125

Պուլպուլն է հագեր 'ի յոտքն կօշիկ,
 Օվարդ կու փընտրէ սիրով անուշիկ,

Ձայն է արձակեր, կուկանչէ՝ վարդ, վարդ, վարդ,
 Ղու զուարթ ես պուլպուլ, գուն՝ վարդ:

Եայնժամ խընդութեամբ այգին մըտանէ,

Օվարդըն պայծառ ծաղկեալ գըտանէ: Ձայն է, եւ այլն,

Պուլպուլն է բազմէր 'ի վարդին քովուն,

Ղանգատ կու առնէ 'ի ձեռաց հովուն: Ձայն է, եւ այլն:

Եայտամ նըմա վարդն զայս պատասխան տայ,

Թէ սարսեալ դողամ, երբ հոյն կու գայ: Ձայն է, եւ այլն:

Կարապետ դըպիր, որ ծառայն մեղաց,

Օպուլպուլն ընդ վարդին սակաւ մի գովեաց: Ձայն է, եւ այլն:

126

Գողթան երգ:

Լորի արքայն արքայից

Լորաաչէս մեծ վերականգեալ

Գիցն կամաւ 'ի յերկինս.
 Ըզարեալ ընդ շատ մահունս
 Եւ նախճիրս, ասէ Լրտաւազդ.
 Սինչ դու գնացեր եւ զերկիր
 Ըմենայն ընդ քեզ տարար.
 Ես աւերակացս 'ի վեր
 Որպէս թագաւորեմ:

Եւ արքայից արքայն սաստեալ
 Շարժէ զգլուխն ահուելի
 Սրժիթնդրութեամբ անիծից,
 Եթէ դու յորսքս հեծցիս,
 Յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս,
 Ըկնարկեալ առ Լրտաւազդ,
 Օքեզ կալցին քաջք, տարցին
 Յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս,
 Ընդ կեցցես եւ զլոյս մի՛ տեսցես:

ՕԼրտաւազդ, մանուկ մատաղ,
 Սիշապազունք ցանկացան,
 Գողախիժեալ դեւ դժպհի
 Եդեալ փոխանակ մանկանն
 Ըժդահակայ կանանց զարմ
 ՕԼրտաւազդ մանուկ մատաղ
 Կախարդելով կախարդեաց,
 ՕԸժդահակայ կանանց զարմ
 Ըրտաշէս բազում շարշարեաց:

Եւր գեղով արքայ Լրտաւազդ,
 Եւ սիրէր զգլխերբուն
 Եւ զերգս գուսանաց.
 Եւ հազարք էին նորա հարճք
 Եւ կանայք նազելիք,
 Սշտազուարճ ձրդեալ կեանս
 Նընգասէր վաճաշութեամբ.
 Գեղապանծ արքայն Լրտաւազդ
 Յառոյդ տիս եղեւ կենտրեալ:

Օւարի արքայն Լճրաաշէս
 Լնիծեաց հայրն Լճրաաւազգ,
 Սինչ յամենին ձիավարեալ,
 Օխշավայրիս եւ զկինձ
 Որսաւ զակամբքն Գինայ,
 Օւարի արքայն Լճրաաւազգ
 Երիվարան ընդ վայր յած
 Խորասուզեալ գեւք դժպիհ
 Լճրգելին մի՛ զլոյս տեսանել:
 Երկամի կապեալ շղթայք
 Սասկապատիժ յայրի անդ,
 Շանց երկուց հանապազօր
 Շղթայն կրծել ատամնակեր,
 Օյի աշխարհի տալ վախճան
 Թէ ելանէ Լճրաաւազգ,
 Թախեցէք, դարբինք, կռանաւ:
 Օսալն հարել կռանաւ:
 Օօրասցին շղթայք Լճրաաւազգայ:

127

Երգ Գողթան:

Յուլունսն Շամիրամայ,
 Յուլութք յուլունսն Շամիրամայ,
 Յուլութք 'ի ծով ծածանէին,
 Նրածանէին 'ի ծով ծիրանի —
 Յուլութք 'ի ծով ծիրանի
 Նրիծաղախիտ ծածանէին:
 Յուլունսն Շամիրամայ,
 Յուլութք յուլունսն Շամիրամայ,
 Նրածանէին 'ի հով զովարար,
 Նրածանէին 'ի ծով ծիրանի
 Գիսակք 'ի հով հիւսիսոյ:
 Սիրապատար աարութքէին:
 Յուլունսն Շամիրամայ

Դածկոյթք յուլունսն Շամիրամայ,

Դածկոյթք զստինսն սքողէին —

Աքողէին յաչաց պատանեկաց,

Դածկէին յաչաց պատանեկաց

{Յաչաղելով զստինսն սքողէին:

{Յուռութք յուլունսն պատանեկուհւոյն

Նըռունք յուլունսն Շամիրամայ

Նըռունք կիսեալք քողարկէին —

Քողարկէին 'ի ծոց սպիտակ,

Նըռունք 'ի ծոց սպիտակ:

Պատուածովք քողարկէին:

{Յուլունսն Շամիրամայ,

Ի սպիտակ ծոց Շամիրամայ

Խընձորք անոյշք բուրէին,

Բուրէին խընձորք սպիտակք,

Խընձորք 'ի ծոց արքայուհւոյն,

Քաղցրանոյշ սփռէին բուրումն

Օ, անոյշ բուրումն տային:

{Յուլունսն 'ի ծոց Շամիրամայ

Լմբառնան բըրգունք ստեանց —

Բըրգունք անուշահոտ նըռանց,

Նըռանց կիսելոց, խընձորոց կիսաբոլոր.

Ընդ զմայլին 'ի հոտ անուշութեան,

Օ, մայլին քաջիկք Լսորեստանի:

{Յուռութք յուլունսն Շամիրամայ,

{Յուռութք 'ի ծոց արքայուհւոյն

Խոզկն զազկն Լքարատայ,

Արբն յաչաց զարտասուս —

Օ, արտասուս վասն մահու Լքայի,

Տեսանեն զկարգոս 'ի գահի:

Դով է ծոց իւր, ծոց Շամիրամայ,

{Յուլունսն 'ի ծոց մատաղաւուրց աշխարհակալին

Լմբառնան բըրգունք սպիտակք,

Լմբառնան բըրգունք ստեանց,

Լմբառնան բոլորակք ստեանց

Ի ծով անգ ծիրանի,

Նաժանին ճաճանք արժույն:

Ընդունի յուրունսն արքայուհայն,

Գործք ձեռաց զրադաշտաց,

Կառուցանեն զբնիստս գետոց,

Շիջուցանեն զթափ նետից, նիզակաց,

Կլրեցուցանեն զսիրտս քաջաց

Ի սէր մատաղաւորց թագուհայն:

Սիրտացուցանեն զերիտասարդս

Ի գեղ երեսաց Շամիրամայ:

Ընդունի Շամիրամայ

Նորանի ծածկոյթք ծածանէին,

Նորանիք 'ի ծով տարումբերէին

Ընդունիք 'ի ծով ծիրանի,

Ընդունիք 'ի ծոց արքայի:

Ընդունի յուրունսն յաղթողին

Ձգէին հազարաւորս սրտից,

Վարչէին բիւրաւորս թագակալաց,

Լմենքեան սիրով թագուհայն վառեալ,

Լմենքեան վառեալք 'ի մարտ.

Սառէր զնոսա Շամիրամայն սէր.

Սառէր զնոսա ժպիտ շրթանց թագուհայն:

Ընդունիք յուրունսն նորա:

Ընդունիք Շամիրամայ յաչս,

Ընդունիք Շամիրամայ 'ի շրթունս

Ձգեաց զաչս եւ ետես զլեառն,

Օլեառն, որ վկայ էր քաղութեան շայկին,

Որ տեսեալ էր զմահ Ներսիսայ,

Օհարուած երեքթեւեան փքնին:

Ընդունիք 'ի շրթունս հզօր պատանեկուհայն

Ժպիտք շարժեն յազգս եւ լեզուս,

Սեպացեալ լեառն փոփ 'ի քաղաք,

Սանեակ 'ի պարանոց սիրին,

Գօտի ընդ մէջ լեռին

Լծաւ ձեռամբ թագուհայն,

Կառուցաւ Շամիրամակերտ:

Յուսուժք յուրունս Շամիրամայ
 յազդովեցին անդ զամենայն հրաշակերտս,
 Իրրգունք երկնաշափք բարձրացան
 Կրկարիւ յերեւոյթս ծովուն ծիրանի, —
 Դովուն՝ առ որով կանգնեցաւ կոթող
 Կոթող յազմութեան մարին Կեբրովթայ
 Ընդ անոց փառաւոր անուն յԷթամար:

Յուսուժք յուրունսն Շամիրամայ
 Դածանէին ի ծով անդ ծիրանի,
 Շամիրամ լուանայ գերեսս ի ծով անդ,
 Շամիրամ աւազան արար զծովն,
 Դածանէին անդ գիտակք հերաց,
 Դածանէին յուսուժս ուլանցն:

8—Գ. Պատկանեան, Ռափայէլ Պատկանեանի հայրը:

Ի ուրաստան:

Ահա, իմ փոքրիկ բուրաստան, ափօռս անջուր մնացիր,
 Վարունն մերձեալ ժամանեաց, արդեօք, դու ուր մնացիր,
 Սիւնգամայն բուրձ զգեցեալ, սեւափետուր մնացիր,
 Վու ի միջի աղբերաց ծարաւի հիւր մնացիր,
 Սասահամբաւ, տմարդի, վրիպալուր մնացիր,
 Որովհետեւ անթառամ գանձիցը կոյր մնացիր:

Ըհա՛ յարեաւ մէկ տիկին, որ Եւրոպ անունով,
 Կաթի զքեզ տեսանել անշափ կարօտութիւնով,
 Օուր համբաւոյդ եկին թաւս քանի՜ պատարաստութիւնով,
 Սիրամարգով, սոխակով, երգով, ուրախութիւնով,
 Չէին բացուած՝ զօրացած ծաղիկներդ պարզ գունով,
 Վիւովին անարգվեցար՝ ճարակտուր՝ մնացիր:

Վու Զրասուզ անունով մէկ պահապան ունէիր,
 Կախատինքդ տեսնելով, խփոյն եղև տարագիր,
 Ըստ ասութեան Ըրարչին՝ ուր իմաստուն, ուր զպիր,
 Լոյ մթնազգեսաց հոգիեդ դու ամաչի՛ր, դու երկիր,
 Ինչ շահեցար նիրհելով. ուրեմն արի՛ արթնացիր,

Եւ այս դարին նմանող, շատն՝ թէ զուր մնացիր:

Եւս բուրաստան՝ բուրաստան, աէր ունենաս երանի,
Նազելկներդ՝ վարդերդ այդքան անհոտ չ'իկնի.

Սերատեսուչ պաշտպանդ է հասակաւ պատանի,

Սերոյիշեալ տիկինը գարնան ոգիք շատ ունի,

Խնդրէ յուսով՝ նամակով, իցէ թէ քեզ հասանի,

Եւ իրին, քոյ անձիդ համար զեմրդ դու սուր մնացիր:

ԱԼԵԿ ՇԻՐԻՆ

129

Նորդ մի զօրականի:

(Հանգարացւոց բանաստեղծութիւնից աւան)

Խեղքես ու միտքես արիւնաշաղախ

( )րեր կը սպասեն, որ գան անյապաղ.

Եւս օրերն են, որ աշխարհ կը քանդեն,

Եւս օրերն են, որ աշխարհ կը փրկեն:

Օգնէի շառաչիւնը թէ երկինք հասնէ,

Իսկ մեր գրօշակը յաղթութիւն յայտնէ,

Արժուանք ու պարծանք է այն իմ համար.

Եւս ցանկութիւնքս կը ստանան կատար:

Սրբնութաց ձիւս կողերը կը խթեմ,

Որ քաջերի մէջ շուտով հասանեմ.

Այրենեացս համար չէ՛ ինչ իմ աչքում,

Ոչ վերք, և ոչ մահ, և ոչ գերութիւն:

Ի՞նչ սուր թշնամոյն սիրտըս թափանցէ,

Ունիմ ես մի ոք, որ խոցըս ծածկէ.

Ունիմ ես մի ոք, որոյ նուէրքը,

Ազօր քան բալամ, կ'ըլուծեն իմ վերքը:

Իսկ թէ թշնամիք գերի ինձ առնան,

Կը գայ կը գանէ նա թնձ մութ բանտում:

Նրկու գեղեցիկ աշուները փայլուն

Կը լուսաւորեն խաւարիս անկիւն:

Ի՞նչ մահ հանդիպի պատերազմի մէջ,

Կը գայ իմ հրեշտակ կիներս սիրտանէչ

Լճիւնաթաթախ մարմինը լուսնալ
Խւր արտասուքով նա չի ձանձրանալ:

Մ. Բուգաշեան, Հիւսիսփայլ, 1861 թ. № 11. Կ. 403.

130

Երգ պատերազմի

որտեւ ի փաստաբանէն Ենջեւ Բրոֆֆերիօ, եւ յարմարեալ յեղանակ երաժշտէն
Պրիմի՝ վասն զօրաց եւ ազգային պահանդաց (garde nationale) խառնածոց:

Ի շողշողին սուսերաց

Օլարթեան գահք եւ ժողովուրդք.

Իտալացիք ի մարտ, մարտ,

Ձայն մայրենի կոչէ զձեզ:

Խնդանօթից ի բոմբին

Ելէք սլասցուք ի վաշտ վաշտ,

Սառնալ ի սուր եւ սաղաւարտ.

Կեցցէ արքայ յԼլպեանց ի ծով:

Յերիգանէ ի Տիկին

Ի Սիկանիոյ յերկիր Տոսկ,

Եւ ժողովուրդ Լատինեան

Լստուած կամի, եւ յաղթեալ:

Խնդանօթից ի բոմբին, և այլն:

Սալոյացին Ռայարդոս

Պալեստրոսի 1) յաղթական,

1) «Պալեստրոս» է աւան փոքր մերձ յԼլքեքսանդրիա քաղաք Պիէմոնտի, ուր մեծամեծ նահատակութիւնս արար Սիկտոր Լամանուէլ ընդդէմ Լատինացւոց յամին 1859, մինչև ընկալաւ 'ի զուալ՝ կոչեցեալ գաղղիացի զինուորաց զտասնապետի անուն:

Իսկ Ռայարդոս է գաղղիացի զօրագլուխ ոմն, դուքս Սալոյայ, հռչակաւորն մեծամեծ քաջութեամբք, ծնեալ յամին 1476: Համբաւաւոր գտաւ 'ի պատերազմունս ընդդէմ Սպանիացւոց 'ի Լոպոլի յամին 1503, ազատեաց զՍիլան և զՂ'ենովա, և արար բազում այլ գործս նահատակութեանց, մինչև կոչիլ «ասպետ աներկիւղ և անստգիւտ»:

Սեղ կարապետ արութեամբ

Յաջաւոր ռազմ խրախումբ:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ի բարձրագէտ դիտակաց

Վոչէն առ մեզ, — Սվ կայ անդ: —

Իտալիոյ եմք զօրականք

Յազատութիւն եւ ի մարտ:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Սեր են ակունքս սրբալիք,

Սեր ճանապարհք ծաղկաւէտք:

Վաշտք եւ ալիք, օդ, երկին,

( ) տարականդ, վանեն զքեզ:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Լզգ աւզոնեան բարձր ի բաղդ,

Լնվրիպելի է քո աստղ:

Լըքայն Ս իկտոր երդուաւ զայն,

Ղեղեւ նա բնաւ երդմնազանց:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ըղբաշ առիւծն Ս ենետկեան

Վոռոզաբար ծածանէ,

Վոնդոլավարդ օն դարձիր

Օ, երգ քո առեալ ի բերան:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Ի փառաց ցանգ ի շաւիղ

Յիտալական երկիր քաջ,

Սուրբ Սարտինեայ ²⁾ փայլեսցէ

Փայլեսցէ նոր արեգակն:

Խնդանօթից ի բոմբիւն, և այլն:

Իազմադարեան ըզփափագ

²⁾ «Սուրբ Սարտինոս» է աւան փոքր մերձ 'ի Սօլֆերինո, ուր իտալացիք յաղթող Հանդիսացան ընդդէմ Լ'ստորիացւոց յամին 1859. մինչդեռ գաղղիացիք խորտակեցին իսպառ զթշնամին 'ի Սօլֆերինո: Ս ասն որոյ ճակատամարտն այնր աւուր կոչի առ գաղղիացիս յանուն Սօլֆերինոյի, և առ իտալացիս յանուն սուրբ Սարտինեայ:

Լնն զօրութեանց հանցէ յանգ.

Վատթարագոյն քան զբիւր ժահ

Լնն նախատինք գերութեան:

(Խնդանօթից ի բոմբին, և այլն:

Բազմավեպ, 1866 թ. Կ. 299—301:

131

Վրենագերներ:

Երկու գրենագեր գնումէին Ֆրանսիա,

(Որ գերի էին հիւսիսում ընկած ¹⁾).

Եւ երբ որ նկան, հասան Վերմանիա,

Եւն տեղ թեքեցին գլուխներն վաստակած:

Եւս տեղ լեցին այն տիւր վէպքը

(Ի՞նչ նոցա սիրուն Ֆրանսիան կործանուած,

էջալթուած ու ջարդուած քաջազուն զօրքը,—

Եւ կայսրը, կայսրը ²⁾, թշնամուց գերուած:

Նոքա միասին լաց էին լինում,

Եւդ արտասուելի լսելով լուրքը.

Վայ, ասաց մինը. «ինչպէս է ցաւում,

Ինչպէս է այրում, ան, իմ հին վէրքը»:

Երկրորդը ասաց. «Վերջացաւ բանը,

Եւ ես կամէի քո հետ մեռանիլ,

Նայց կին ու զաւակ թողել եմ տանը.

Նոքա առանց իմ կարող են կորչել:

Ինչ փոյթ է ինձ կինս, որդիքս ինչ փոյթ են,

Որտիս բաղձանքը աւելի լաւ է.

Թող գնան, հաց մուրան, եթէ սոված են,—

Կայսրը, իմ կայսրը գերի տարած է»:

«Լատարիւր, եղբայր, իմ մի խնդիրքը,

Եթէ ես այժմ մեռնիմ այս երկրում,

Տար դէպ ի Ֆրանսիա գուր իմ գիակը,

Թաղէր ինձ այն տեղ Ֆրանսիայի հողում:

1) Ուստիայում: 2) Եւսինքն Վապուէօն առաջինը:

«կարժիր թելից կախ պատուանշանը¹⁾,
 Վիր գուքո ձեռով իմ քաջ սրտի վրայ
 Եւ աջ ձեռս տուր իմ հին հրացանը,
 Եւ լի իմ սուրս կապիր մէջքիս վրայ»:

«Եւ այսպէս պարկած, ականջ կը դնեմ,
 Ինչպէս պահապան, գերեզմանումը,
 Երբ թնդանովի որոտը լսեմ,
 Եւ լի խրինջող ձիերի տոփը

«Եւ կայսրը կ'անցնէ իմ վերայ ձիով,
 Կը շառաչեն սուրեր, և նոյն ընկերին
 Իմ գերեզմանից գուրս կը գամ զէնքով,—
 Եւ կը պաշտպանեմ կայսրին, իմ կայսրին»:

Հինէ գերմանացի բանաստեղծութիւնից Թարգմանեց Գ. Բաբիւզարեան:
 Հիւսիս-արեւմուտ, 1863—1864 թ. է. 604—605.

132

Չինուորի երգ:

(Թարգմանութիւն)

Չինուորիս երգերը եղբարք լսեցէք,
 Եւ խարհիս բաները լաւ ճանաչեցէք:
 Մէկն ունի մեծ տներ, միւսն գիւղ ունի,
 Միայն խեղճ զինուորը ոչինչ բան չունի:
 Շորերը թանկագին, փորը միշտ քաղցած,
 Տուր ձիուն միշտ գարի, ինքդ կեր չոր հաց:
 Ի՞նչ քաջ պատերազմես կ'տան մեծ պարգև,
 Ի՞նչ ոտքդ կորցնես, կ'ասեն միայն բարեւ:
 Ուր գնամ ես մենակ աշխարքիս վրան,
 Եւ հա՛րկաւ լաւ վաստակ քսան մէկ տարուան:

Գ. Դուրիսեանց, Սիմֆերոպոլցի, երբեմն աշակերտ Մոսկովցի Լազարեանց ուսումնարանին, ուսանող Դորպատեան համալսարանի:

1) Պատուաւոր լէժիոնի, почетного легиона.

Տարագիր հայ զինուոր:

Տարի մ'ալ անցաւ,
Գնաց սահեցաւ,
Ըսլ դու չայ զինուոր
Թափառական մնաս,
(Յերկիր հեռաւոր,
Սուգ անմխիթար
Օքեզ շուրջ պատած,
Եւ դժբաղդ սիրտդ ալ
(Յուսաբեկ եղած,
Սուրդ ու քո տէգդ
Ժանդոս վար գրած,
Եւ զօրեղ արմուկդ
Տեգիդ յեցուցած:
Դիր դու չայ զինուոր
Քու յոյսդ առ Լստուած,
Ս եր վերցուր գլուխդ,
Տես ով է կանգնած,

Ըռ քեզ կ'անհարկէ
Ըլատիչն Լստուած,
(Յաղթութեան պսակ
Իւր Սուրբ ձեռքն բռնած:
Ըռ ուրեմն նիզակդ
Ստք ելիր կանգնէ
Ըլ սրտիդ խորէն
Ընոր փառք խրկէ:
Ս հատիր մի բնաւ
Քաջ զինուոր դու չայ,
Օ՛ր այսուհետեւ
Ը՛ն Լստուած գթած
Ընդ քեզ է յաւէտ,
(Յազգասէր միջանոց
Կու տայ քեզ պսակ
Ընդոր ճգնեցդ փառք.
(Յանկալին ազատութիւն:

Մարտիրոս Ս. Յեգրէտեանց:

Սասն չայաստանի:

(Յանալուէի տ' ձգիով):

Սն աշխարհն պատուական է, ուր բուսնումէ նուռն ու խաղող,
Ըն աշխարհն չայաստան է, յորում գոյ բազում հաղ հանող:
Չայաստանի աշուղներն հայրենիքն զարդարել են,
Ըղգասիրութեան սերմերն պտղատու հողում վարել են,
Տեսել են օգնական չկայ, իրանք իրանց դադարել են,
Օնապան նեղութեանց միջին ազգի ծէսն կատարել են,
Ընճմարան՝ անվարժապետ՝ առանց սատար և առանց փող:

Երբեմն անման ջուրն՝ երբեմն առ ու տուրն են գովել,
Երբեմն բերդի ամուրն՝ երբեմն էլ սուրն են գովել,
Երբեմն թշնամեաց հուրն՝ երբեմն ազգի մուրն են գովել,
Երբեմն կեղծիւ համբոյրն՝ երբեմն վատ լուրն են գովել,
Կարճն ասեմ: ազգի համար, եղել են վարպետ՝ խրատող:

Բաղդաւորաց հետ զովդ արին, անբաղդից հետ լաց ու շիւան,
Խողաղ վախտն մալ դատեցին, նեղ օրերն ջառմայ տուան,
Սեղքն իշխանքն գործեցին, նորանց վիզն անկաւ չուան,
Հայաստանն քայքայեցաւ՝ ամենայն շահիցն զրկուան,
Եզգի վատ արարմանց մասին նոքա եղեն միշտ ամաչող:

Հայաստանի նշաններն նրանց խրատն է պահպանել,
Վանդի ուրացող Հայերի սկսել են հոգիքն հանել,
Ուրացողքն էլ՝ ուղիղներին փախցրել են և սպանել,
Չի գիտեմ այս չար բնութեան սերմն ո՞վ է մեր մէջ ցանել,
Որ այս թշուառ գրութիւնից չեմ տեսանում մէկ զերգունող:

Ինչ ազգ որ աշուղներ չունի, նա իւր սրտումն սէր չունի,
Ինչ ազգ սրտումն սէր չունի, նա, Մատուոյ պատկեր, չունի,
Ով Մատուոյ պատկեր չունի, նրան բարի գործեր չունի,
Ինչ մարդ բարի գործեր չունի, նրան աշխարհին խէյր չունի,
Նորա կեանքն՝ քամոյ պէս է, ինքն չարեաց միաբանող:

Գեորգ Մագաթեան (Սկյուդ):

Հրաւիրանք Հայաստանի:

Ով իմ գեղեցիկ բուրաստան,
Բացուիր, բացուելոյդ ժամն է հաս,
Ե՛հա կենսատու օր գարնան,
Բացուիր, բացուելոյդ ժամն է հաս:
Վարխան՝ Եղեմայ՝ ի քեզ կրթա,
Փխողն, Եփրատ, Գեհնդն, Տիգրիս,
Եւքրան բարեք է՛ր ո՛չ բերկրիս,
Բացուիր, բացուելոյդ ժամն է հաս:
Վոյ է Ենի, Երուանդադաշտ,

Լճամաւիր, Դուռն, Լճտաշատ,
Հրաշքաբերդ, Սօզ, Սաղարշապատ,
Լացուիր, բացուելոյդ ժամն է հաս:

Քոյ է Լճարտան ախոյեան,
Քոյ է սուրբ տապանն Վոյեան,
Օարթիր, ո՞վ տղանդ Լճաման,
Օարթիր, զարթնելոյդ ժամն է հաս:

Վերսէսն է ¹⁾ տնտես քոյ տանըդ,
Վշուխ արժանի տնուանըդ,
Սէյեադն լինի զուրբանըդ,
Օարթիր, զարթնելոյդ ժամն է հաս:

Գ. Մագաթեանց,

136

Ի գիմաց Հայաստանի:

Գահըս փղոսկրեայ էր, աղամանդիւ զարդարած,
Խաղըս կ'արժէր աշխարհին, խոշոր մարգարտիւ կարած,
Վայխոնըս երենոս, խոր Լճիրիկայից բերած,
Սուրըս ընտիր պողպատից, թիլսիմի ջրով ջրած,
Պալատներըս մարմարեայ, ոսկէզօծ՝ լայնատարած,
Վաստատանատներըս՝ իբրեւ ժամացոյց լարած,
Հարկըս՝ ռամկաց միջին, անաչառ հաւասարած,
Վանձատանըս պարտիբը ժամանակին վըճարած,
Լանակներին կարգերը իմաստութեամբ յարմարած,
Խշնամեացըս ամէն տեղ քաջութեամբ յաղթահար:
Լանկարծ տեսի աղիքս թունաւորած՝ գալարած,
Թիշկ չի՝ մնաց՝ հարցրի, չիմացան ցաւիս դեղն,
Լացին, անծանօթ է մեզ դորա սեռն ու ցեղն:

Սինչ երիտասարդ էի, ես էի փառքն աշխարհի,
Հառ տէրութիւնք հարկ տուին իմ զօրաց բազում տարի,
Սմանք գահ և թագ ետու յատկութեամբ բարերարի,
Ղեկարհիս մէջ երկու էր, կամ երեք, իմ համարի,

1) Վերսէս Ե. կաթուղիկոս ամենայն Հայոց, Հազազիդեանց
պօղոցը, Լճտարակցի:

Խաչապաշտ դրացեացըս՝ նման անմիտ յիմարի
 Հաւատալով՝ յուսացայ, գլուխըս կպաւ քարի,
 Իւրաքանչիւրն կամեց ինձ որոգայթ հնարի,
 Խաբելով՝ իշխաններիս ձգեցին իւրեանց շարի,
 Ո՛վ է կարող նախատես լինիլ պաշարանաց չարի,
 Որդիքըս զիս ուրացան, յոյս կապեցին օտարի,
 Ս' երջն ցիրուցան եղեն՝ զետ անհովիւ պաճարի,
 Ընհաւատարմութիւնն է արատութեանց տըգեղն,
 'Լոպաւ յոյժ շուտ կ'խաբուին միամիտն ու անմեղն:

Ընլազգիք՝ տեսանելով մեր անհամաձայնութիւնն,
 Քրիստոնէից ունեցած սիրոյ ունայնութիւնն,
 Սոլեգնաբար խղեցին ազգիս փրկութեան սիւնն,
 Հիմնայտակ արարին վանքերիս շինութիւնն,
 Քաղաքներըս մոռացան նախնական խնդութիւնն,
 Իմ յոյսըս միայն մնաց Սիւնեաց ամուր անկիւնն,
 'Լորան էլ խախտեց՝ ցրեց Սասկայ շնորութիւնն,
 Ըմենեին ջնջեցին ազգիս արտօնութիւնն,
 Բարւոյ նշան չի՛ պահել անհաստատ բնութիւնն,
 Փառքն կորած մարդոյ Բնչ շահ է երկմտութիւնն,
 Ս'ի միայն դեղն է նորա ուսմունքն ու գիտութիւնն,
 Ընարգութիւնն է յատուկ թշուառ վիճակի նեղն,
 Վժժաղդութեամբ կ'հալուի զգացող սրտի եղն:

Ո՛վ որ ետես զիս տկար, ինձ վերայ փորձեց սուրբն,
 Հպատակքս ցրուեցան, խափանուեց առուտուրբն,
 Պառուղք դրախտին դառնացան, անհամեց քաղցր ջուրբն,
 Ի միջի ազգիս մեքենայ չարեաց դարձաւ համբոյրբն,
 Սինչ ցայսօր էլ չի՛ շիջել ատելութեան վառ հուրբն,
 Ըզգըս իրան աւերեց, և ո՛չ թէ Լանգ Թէյմուրբն,
 Հազար ցնծութիւն տեսնի՝ էլ չի՛ գնալ տըխուրբն,
 Ինքն իրան սեւացրուց՝ ո՛չ թէ օտարաց մուրբն,
 Ինչ պատահի՝ արժան է, ես Բնչպէս ասեմ՝ զուրբն,
 Ս'եռ' լի տէրն ո՞նց կուտէ իւր մեռ' լի կերակուրբն,
 Ճառապական կերպասից լաւ է ազատ նաշուրբն,
 Սէյակդ, իմա՛, անզօրին միշտ կ'յաղթէ ուժեղն,
 'Լետն երբ փնաս կ'տայ՝ մինչ չի՛ լինի աղեղն:

Պ. Մագաթեանց:

Ի գիմաց իւրաքանչիւր հայկազնոյ:

Ս եր ամպն այնքան թանձր է, որ ամէն հողմվանել չէ՛ կարող,
 Ս եր ցաւը ամենայն բոխչկ լաւ պարզաբանել չէ՛ կարող,
 Ս չինչ վիճակ վատթարութեամբ մերին հասանել չէ՛ կարող,
 Ս եր հացի մէջ աղ չըկայ, ո՛վ ուտէ՝ մեզ փնաս կրտայ,
 Լ յն պատճառի համար զմեզ ո՛չ ոք այպանել չէ՛ կարող:
 Ս Վ որ պատմութեան ծանօթ է՝ նա գիտէ մեր քաջած ցաւըն,
 Պատմագիրք մեզ խնայելով՝ պատմել են նորա սակաւըն,
 Ս չ ոք չուզեց ալեաց ձեռքից օգնել՝ ազատել մեր նաւըն,
 Ս չինչ սրտում չայոց օգուտ՝ ո՛չ ողորմութիւն կայ, ո՛չ գութ,
 Լ նբազդութեան բեռը ո՛չ ոք մեզ նման տանել չէ՛ կարող:
 Վրիստոնեայք աւերեցին մեզ՝ ո՛չ թէ անօրէններն,
 Լ նօրէնն չէր հասկանում մեր Վրիստոսի սուրբ պատուէրն,
 Ս ր ասումէ. ձեր անձանց պէս պիտի սիրէք՝ զձեր ընկերն.
 Ս Վ որ փնաս է խեղճ չային՝ նա իսկ պատկեր է ճուգային,
 Լ որա հոգին դժոխքիցն երբեք ելանել չէ՛ կարող:
 Չայ չի՛ տեսայ, որ սրտի մէջ սառուցեալ արիւն չունենայ,
 Ե այնի բան է՝ արիւն կուլի այն սիրտն, որ սիւն չունենայ,
 Խ չուառութեան մէջ կու մնայ՝ ինչմարդ գիտութիւն չունենայ,
 Չանգամանքից նկատումս՝ հառաչելով վհատումս,
 Ս չինչ առիթ այս վիճակից մեզ շուտ բաժանել չէ՛ կարող:
 Ս եր ազգի ցաւն եմ արտասովում առանց այլոց վատն ասելոյ,
 Ս եր խելքից եմ գանգատ անում, որ արժան է բամբասելոյ:

Գ. Մագութեանց:

Լ. Ն. Չայաստան:

Լ չ Չայաստան, Չայաստան,	Ս չ քեզ պէս բարեպաշտ կար,
Լ նդէր կորուսեր տէրըդ,	Ս չ վանքերիդ պէս վանքեր,
Լ ղեր այլոց ապաստան,	Ս չ դաշտերիդ պէս դաշտ կար,
Խ առամեց վարդ պատկերըդ:	Ս չ հանքերիդ պէս հանքեր:

Հողըդ պաղարեր՝ աղնիւ,
Քարերըդ ողջ ակունք են,
Գետերըդ լիքն, անթիւ
Կարմրախայտ ձկունք են:

Լերինքըդ ծաղիկ հագած՝
Իբր հարսնացեալ օրիորդ,
Եղջերուքըդ վաստակած,
Ինչ շահ, որ չունիս օրսորդ:

Լապեացդ ամեն մէկն
Եւ դրախտ եղեմական,
Բայց անբաղդութեան տէգն
Խղեաց լարըդ կենսական:

Խող թշնամիք բերկրին
Սեր աչաց արտասուքով.
(Յուսամ՝ երկար չի՛ ձեան
Նրանք էլ ուրախ հոգալով:

Լստուած ամենագէտ է,
Լնսահման, արդարագաւ.
Լնաչառութեամբ գիտէ
Լուին լաւ տալ, վատին վատ:

Ես եմ Սէյեադի կինն,
Սաղաթեան տոհմի Բակին,
Հայրենեաց կաթոգինն,
Հաւատացէք իմ խօսքին:

Յիկին Ուկի Յովսէփեան Մաղաթեանց, ամուսին
Գ. Մաղաթեանցի (Սէյեադի):

139

Նուէր առ քնար հայկական:

Ողջ լեր քնար ձայն տուր թշուառ Հայաստանի զաւակաց,
Որոնց բաղքը է և սրբազան մեր հայրենեաց յիշատակ;
Հընչէ քնար և թող խայտան ոսկերք Հայոց դիւցազանց,
Եւ որ տար մեզմէ թէ հոս, հոս, հոս ըսէ ողջ են դեռ Հայք:
Հայկայ պանդուխտ զաւկըններուս կանչէ երգերդ հայրենի,
Խող յաւիտեան ձայնդ անուշիկ հնչէ Հայերուն,
Եւ թէ լսեն ամեն ազգեր եթէ աշխարհքն ալ անցնի,
Եւ Հայաստան սուրբ Հայրենիք երգէ դուն:

Մենք այն երկրին

Օձակըններն ենք,

Որուն նմանն

Եւ չկայ:

Երկրին, որուն

Գլխուն եկածն,

Ուրիշին չէ

Պարտահաճ:

Բարք եւ վարք օրիորդաց հայոց Երարատեան աշխարհի:

Գլխի մազերը՝ երկու ծամ արած,
 Շամերը ուլունքներով զարդարած,
 Շապիկը երկար՝ ոտի երեսից,
 Կապան գոյն զգոյն՝ կերպասից կարած:
 Գլխին մախմուր ֆէս՝ աստառը առլաս,
 Ալբիս երծաթ փող՝ սիքքէն Շահաբաս,
 (Նմաղը բերնին՝ գուլպայ գործելով,
 Աւարդ կու դառնայ երբ՝ նրան մօտիկ տաս:
 Գետ չի տարածված՝ արեւի լուսը,
 Երբ որ տղամարդ՝ շերեւալ գուսը,
 Սեծ զգուշութեամբ՝ վուգնայ ազգիւր,
 Բարձեալ պղնձէ՝ սափորը յուսը:
 Նամբին գլուխը չի բարձրացնել,
 Կաշխատի սափորը՝ շուտ լըբցնել,
 Գառնալ վազելով՝ յաղբերէ՝ ի տուն,
 Զօրը, մօրը քրնից վերկացնել:
 Եւքը չի տեսած զկերպ օտարի,
 Զօր տան մնումէ նա բազում տարի,
 Սինչ որ գալիս են՝ նրան նշանում,
 Ենտրուունջ է զետ գառն ոշխարի:
 Զայոց աղջկան՝ թէատրօնը,
 Ի պատկառանքը և սուրբ կրօնը.
 Օթօսանք սիրող՝ աղջիկն է քնար,
 Եւսպէս է դատում անուամբն Ղ'օնը ¹⁾:
 Չէ քիտում երբեք՝ եւրօպական մարդ,
 Չէ տաած թնային՝ բանտի հօտ,
 Խանգազին անխնայ ի արտի կրելով,
 Իբրեւ եղջերու՝ զգայլ է երկջատ:

¹⁾ Ղ'օնը՝ էր դօքտոր (բժիշկ) Ենգլիացի, որ ի ժամանակս վերջաւորութեան Շուրուանշահաց նա եղև ի ձեռն պատկերափոխութեան Թաքաւոր ի Շրուան, յետոյ (Սմանցիք առին զայն, իսկ ինքն դարձաւ ի հայրենիս իւր:

Թէ ասես նրան «այլազգւոյ կըտանք»,
կու լինի սրտին՝ ծանր ստգամներ.

Եւդ վիճակիցը փրկուելոյ համար,
Իր սպանմանը՝ նա միշտ կանէ ջանք:

Թող էն այլազգին՝ լինի եներալ,
Վրաֆ, կնեազ կամ ֆելտմարշալ,
Հայի աղջիկը՝ հայ աղին թողած,
Սրտումը նրանց՝ սէրը չի զգալ:

Իրան հայազգի՝ տաւարարածին,
Չի փոխել խաշերով՝ զարգարածին,
Վանզի ի բնէ՝ հայոց արիւնը,
կատէ նրանց որք են օտարածին:

Ինչ հայի աղջիկ էս միտքը չունէ,
Իչ ինչ Հայ նրան՝ հայ ազգ կ'ունդոտնէ,
Ինչ հայ որ հայի աչօք չի հայեց,
Վա չէ հարազատ՝ թէ և գիտուն է:

Ինչ լաւ կուլի որ հայ աղջկերբը
Սիրեն մի միայն՝ հայոց աղերբը.
Սէյեա՛գ յայտնի է՝ որ այդպէս լինէր:
Եւսչափ չէր խառնակվիլ նրանց բերբը:

Պ. Մարթեանց: Ծառաշ 1859 թ. է. 415—416:

141

Եզգային վիճակ:

Յառաջ հայութիւն, յառաջ ազգութիւն,

Լուսաւոր դարուս գաղափարներով.
Ետիւր, ով իմ ազգ, խաւար ագիտութիւն,
Մի տար քեզ խաբել խարդախ խօսքերով:

Կորէք դուք, իսաւար և Տգիտութիւն,
Կորէք գարշելի ձեր ծնունդներով.
Մինչ երբ մեր վերայ ձեր վայրենութիւն
Պիտի բռնանայ կոպիտ ճանկերով:

Իշդբայր է նա մեզ, որ ճշմարտութեան
Օխնուորված այսօր զօրաւոր որով,

Կամք քայքայել կապանք գերութեան,
Խաւարի բանաք փլատակելով:

Բաւական է մեզ, որքան փթացած,
Լքհամարհեցինք մարդկութեան բարիք.
Լա՛ր բաւական, որքան կուրացած,
Կարեցին կեանքից մեզ անկեանք մարդիկ:

Լստուհեաւ «Սէր» դէպ ի գիտութիւն,
Որ առհաւատչեայ է բարորութեան.
Լստուհեաւ «Կամք» և «Լշխատութիւն»,
Որ մի ծնունդ է առաքինութեան:

Հանդիսացէք Լճոս և Ղճմարութիւն,
Թո՛ղ փախչի գիշեր մուսլուած սրտերի.
Յաղթիր, խորտակիր, Բանականութիւն,
Սոլար կարծիքներ, որդէք խաւարի:

Լզգ մազմաշարչար, Գու ազգ թորգոմեան,
Թո՛ղ անշարժութիւն այդ քս մահաբեր.
Գէպ ի ասպարեզ առաքինութեան....
Գէպ ի մի նոր կեանք փրկութենաբեր:

Լստուածեղէն աջ մարդկութեան փրկչին
Լինելու է քեզ առաջնորդ հօր.
Գէպ ի կրթութիւն յանուն սուրբ խաչին,—
Լա՛ր է պահանջում մեր դար լուսաւոր:

Սահ .Օջիւններին 1). Նախանձով վառված,
Լքսոր ու կորուստ Ս եսա-Սարգիսներին:
Գոցա համար լոյս ագիտահալած
Գարձել է մի ժանտ դահիճ գառնագին:

Գա՛թս սեփական օգտին պարտապան,
Գեաին են զարկել իրաւունք ազգին.
Եւ, առաւ հայութեամբ գիմակաւորված,
Փոսեր են փորում բարի մարդերին:

1) Օջիւրուը էր մի խնայող և անհատական, Լմֆիպօլիս քաղաքից, Սահագոնիայում, փիլիպոս թագաւորի ժամանակում, որ իւր չափազանց և անտանելի կշտամբասիրութեամբ, որով յարձակվումէր մանաւանդ Հոմերոսի Իլիականի վերայ, և այս պատճառով ստացել է անուն «հետադարձական շուն», յետոյ ժամանակներում տուել է իւր անունը բոլոր շարամիտ կշտամբասէրներին:

Եւոդը մտածողն— «աղանդաւոր է».

Ղշմարիտ խօսողն— «չայի ռիւրիմ».

Ինչ որ չային է,— «այն երկնքից է».—

Գաւտ արա սոցա, Տէր իմ, Եստուած իմ:

Սիայն կաշառվածն անարգ արծաթից,

Կարող էր այգալէս խորհել ու մտածել:

Սիայն մոլորվածն կեղտոտ ախտերից,

Կարող էր այգալէս իւրեան փայփայել:

Նզովեալ է նա և միշտ նզովեալ,

Որ քարոզել է սուտ ազգայնութիւն:

Որ ազգի առջև մեր դար լուսափայլ

Խաւար է կոչել և ագիտութիւն:

Խուճաւորված են օրերս վշտալի

Եզգիս անզգայ շահամդներից:

Տեաներով ձեր գործ, ով ծնունդք թծի,

Երիւն է կաթում իմ խաբշած օրտից:

Սրբութիւն պղծուած, հաւատ կաշառուած:

Եզգ ու հայրենիք անխիղճ վաճառուած:

Կարգ, օրէնք, պատիւ—բոլոր ունեւորի,

Եմեն տեղ դժողք, մասնութիւն ու զիս:

Յուսահատութեան սեւամած ամպեր

Գալիս դիզվումեն իմ օրտի վերայ:

Ո՛հ, ի՞նչ դառն վիճակ, ինչ տխուր ժամեր:

Ենիծեալ չինիք, մարդիկ անուպայ:

Ո՛ւր որդիական արտասուք ու սէր,

Ո՛ւր ցաւակցութեան դառն հառաշունքներ:

Սի՛ր թէ ձեր խեղճ մօր գերութեան շղթան

Օգտլի չէ ձեզ, որդիք չարութեան:

Ե՛ր, եթէ, չայ ազգ, մի օր կամ մի ժամ,

Եստուած պարգևեր քեզ միտք խելացի,

Գու Կը տեսնէիր, որքան անզգամ

Մարդիկ կան քո մէջ անկեանք, անհոգի:

Գու Կը տեսնէիր, որ քո չորս կողմում

()ձեր են բնակում, դահիճք կորստեան:

Որ անխիղճ օրդիքդ արիւնդ են ծծում,

Սա՛հ քեզ խնդրելով, անբաղդ չոյսատան:

Նիւթապաշտութիւնն մահու կապանքով
խեղդել է նոցա իւր ծանր լծի տակ.
Ձեռներն ու ոտներն պինդ կաշկանդելով,
վարումէ անգիւտ կորստի յատակ:

«Ոսկի ու արծաթ, արծաթ ու ոսկի,—
Ե՛հա մտածմունք քո ընտրեալների.
Սոքա՛ են նոցա էութեան կենտրոն,
կեանքի նպատակ, աստուած ու կրօն:

Ո՛վ ազատութիւն, սուրբ աքտորական,
Օ՛րհնելու եմ քեզ իմ անձս յաւիտեան.
Խո՛ղ ստրկացած դարերով մարգիկ,
Դնեն իմ վերայ նզովքի կրնիք:

Խո՛ղ սրէ չար լեզուն անզօր թշնամին,
Խափելով վերաս թռչաւոր սլաքներ.
Ես պիտի խնդրեմ, ազգ իմ լալագին,
Ոտնակոխ եղած քո իրաւունքներ:

Ոչ ոք չէ կարող հոգուս նպատակ
Ղշնել, խորտակել բռնութեան գէնքով.
Ո՛չ սուր, ո՛չ արիւն, ո՛չ բանտ, ո՛չ կայծակ,
Ո՛չ նոյն իսկ գեհնն մշտավառ բոցով:

Խո՛ղ անմիտ մարդիկ փրփրան ու գոչեն—
Ե՛նվեհներ հոգին կ'մնայ միշտ ազատ.
Խո՛ղ ալիք ժայռին զարկեն ու կոծեն,—
Նա ծաղը առնելով կ'մնայ միշտ հաստատ:

Բայց սպանեցէք դուք, օրդէք խաւարի,
կը գայ ձեր վերայ ահեղ դատաստան.
Նորած գրաւելու չեն ձեր ուփեղի
Պարկեր ու գանձեր աւ հարստութեան:

Կ'երթան կ'անցանեն այս դառն օրերը,
կը գոյ երևան նոր ազգ, նոր կեանքով.
Նա կը դատէ ձեր վաւթար գործերը,—
Ե՛մօթու արձան ձեզ կանգնեցնելով:

Ս. Շահազիզեանց, Հիւսիսփայլ, 1862 թ., մարտ, .հ. 100—142.

Ամեն տեղ տիրած խորին լռութիւն.

Կարծես թէ մեռած լինի բնութիւն:

Կոտած սգաւոր, պանդուխտ միայնակ,

Մհ. քնզ եմ տեսնում, ով փայլուն լուսնակ:

Բշարհի սկզբից դու մինչ ի վախճան,

Երկնակամարով առնումես շրջան.

Մհ, դու տեսնու ես այն ազգ բարեփառ,

Երգեօք տեսնումես նորա ցաւ անձար:

Երգեօք դու ևս խղճալուս նման,

Տեսած այսաստան ժանտ ոտքի կոխան,

Թափումես աչքիցդ աղի կաթիլներ

Եւ սրտիդ միջում ցցվումեն նետեր:

Քար է քո սիրտը, և խիղճըդ մեռած.

Քանի՞ արիւններ, քանի՞ կոտորած

Տեսար. լռեցիր և դարձեալ պայծառ,

Այն եկրի վերայ կապումես կամար:

Ձայն տուր, ով ծովակ¹⁾, ինչո՞ւ լռումես.

Ողբակից լինել չկա՞մս գժբախտիս:

Շարժեցէք, զեփիւռք, ալիքը վէտ վէտ.

Խառնէք արտասուքս այս ջրերիս հետ:

Այսաստանի մէջ անցքերին վկայ,

Ողբից մինչ այժմ, խնդրեմ ինձ ասա՛.

Մի՞թէ մշտ այդպէս, կը ձայն ապաստան

Փշալից անպատ երբեմն բուրաստան:

Մի՞թէ մշտ այդպէս ազգը խղճալի,

Կը լինի ծառայ օտար իշխանի:

Մի՞թէ Լստուծոյ աթոռին մօտին,

Ենարժան է այն և այն որդին:

Երգեօք գալու է մի օր, ժամանակ.

Տեսնել Սասիսի գլխին մի գրօշակ.

1) Եղթամարայ, Ուանայ, Ванское озеро.

Եւ ամեն կողմից պանդուխտ Հայազգիք
 Ղիմեւ գէպ իւրեանց սիրուն հայրենիք:
 Ղաժուար այդ միայն, Տեսուչդ վերին,
 Կենդանացրու Հայութեան հոգին,
 Օսագիր նոցա դու քո լոյս գիտութեան,
 Որով իբր էակք նոքա բանական,
 Կ'ճանաչեն մարդուս կեանքի խորհուրդը,
 Կը լինի գործովք Տիրոջ փառաբան:

Յանկարծ ծովակի երեսին մի լոյս.
 Զրից դուրս եկաւ նազելի մի կոյս,
 Ս'ի ձեռնում ունէր նա վառած լապտեր,
 Իսկ միւսում քընար փայլուն փրղոսկեր:
 Լրդեօք Հոգիի էր, հրեշտակ աննշան.—
 Ի՞նչ, Հայ մուզաների տիպ համանման:
 — Հայոց ճակատգիրը կարդա՛, ով մուզա,
 'Երկայ և գալոց գուշակիր, ասա՛:

(Սաց երկնային այն ոգի քաղցրեկ:)

«— Ըւետիք տամ քեզ, նժդեհ պատանի.
 Սրբիւր աչքերից արտասուեդ աղի:
 Կը գան նոր օրեր, օրեր երջանիկ.—
 Երբ Տիրոջ կամքը, ազատ ու արդար
 Կը թագաւորէ—կրկին Ոսկեդար»:

«— Հայոց Սուղայքը կը զարթնուն կրկին.
 Հայոց Պարնասը կը ծաղկի վերստին,
 Եւ Լպողոնեան կառքը լուսարար
 Կը բոլորէ Հայոց թուի երկնակամար»:

«— Ս'եք ևս քո պէս,—երբ խորին գիշեր
 Պատեց Հայաստան,—սգաւոր օրեր
 Շատ ենք անցուցել. այժմ սիրելի,
 Ս'եք ևս Հաշուութեան ստացանք ձիթենի»:

«Սրբեցէք քնարի լարերը ժանգոտ.
 «Ելէք Հայաստան երգով եռանդոտ.
 «Օջարթեցրէք Հայոց աշխոյժքը մեռած,

«Եղբայրս Կամբը, հասաւ ժամանակ,
«(»)ը կը բացվի.— ահա՛ Երուսեակ
«Ձեզ յայտնի նշան» ասումէ Եստուած:

Կրկին մթնացաւ: Աբացաւ պատկերը:

Երկար ժամանակ գիւթական ձայնը
Եսվումէր խառն ալիքների հետ,
(»)դին տիրել էր բուրումն հոտաւէտ:

Ետորժելի՛ լուր, աւետիք քաղցրիկ:

Ո՞րպիսի հրճուանք. Սուղայդ գեղեցիկ,
Եսա մեզ, մեկնիր, արդեօք հնարքն
Սի մեռած մարմնի զարթնուլ վերստին.....:

Յօդ Ծեղիք Յօդերանց, Հիւսիսափայլ, 1860 Թ. № 11. Է. 422—424:

143

Հայոց աշխարհիկ:

Հայոց աշխարհիկ, գարունդ է հասել,

Եհա գեղեցիկ գարուն քո եկել:
Ո՛վ դու ի վաղուց մոռցուած հայրենիք,
Ո՛վ դու իմ սըլտիս անմոռաց տեղիք:
Եհա գարունիկդ եկել է եկել
Եաւադ Սասեաց ծայրն ընդ քեզ հաշտ հայել:
Եյն սեւ սեւ ամպերն են դարձել ի փախ,
Եյն ճերմակ ճերմակ սարերն են անվախ:
Ձընիկն ի ծոցին բացեր է ճանպարհ,
Քաղցրիկ կըրկըջով գլորէ գետս հազար:
Եայն բարձր ժայռից, որ երկնուց են մօտ,
Կենաց օրհնութեան ծագէ առաւօտ:
Եհա քո բլուրներն Հայոց աշխարհիկ,
Եյն քո բիւր բլուրներ ու բիւր վտակիկք,
Հազար քո ձորերդ ու հազար քո դաշտ՝
Տարան ցուրտ ձմեռդ ու ձիւներդ շատ:
Եերինք ու հովիտք ընդարձակ ու լայն

'Կախշուն զարգարին նոր հարսին նրման,
 Կապուտակ սարերդ գունըդդուն պրտակ
 Կապեն ի գըլուխ զինչ նոր թագւորակ.
 Ի ծայրից սարից որ երկնուց են մօտ՝
 Փըռուի մինչ ի խորն հօրոտն ու մօրոտ.
 Գետեզերքն ամէն բացել են շուշան
 Պայծառ գընդըղնով ¹⁾ ցընցըղին գընան,
 Սարեզերքն ամէն զվարդն երեւցուցին,
 Ե՛հ կարմրուկ վարդեր, զաւակք Եղեմին:
 Պըլպուլն ի հեռուանց թողեց ճըգնարան
 'Նովեր ցամբըներ թեւեց անգուժան ²⁾,
 Կանչեց ի յօգուն երեք հետ բարեւ
 Ստկունքըն դըրաւ ի սարին վերեւ,
 Սարին վերեւէն ի վարդին տերեւ,
 Հայոց գշխարհիկ, քեզ երես բարեւ.
 Սարեկն ի սարին եկաց ու մընաց,
 Ենմը նախընծով եղաւ երգասաց.
 Երագիլն յերգիս մաքրեց իր բունիկ,
 Կանգնեցաւ կըղաց «Հայոց աշխարհիկ»:
 Երառտիկըն թռաւ, թռաւ, թռաւ վարուվեր
 Սանրիկ ճըլլըլով ասաց շատ բաներ.
 Տատրակիկն իջաւ, իջաւ ցած ու ցած
 Կըրծկունքն ի գետին բզկո՛ւվո՛ւ ճըլաց,
 Հովիւն ու հօտաղ, գառինք եզն ու կով
 Գոհացան զ'ստուած՝ մարգեր շուրջ գալով:
 Հանց քեզ տէրն է աուել գարուն գեղեցիկ
 Որ դրախտի նմանիս Հայոց աշխարհիկ.
 Գրախտիկն անցեալ քեզ դարձեալ գայ գաթնամբ
 'Օինչ սղոյծառ արեւն որ ծածկէր ի յամբ:
 Բայց 'Կահապետիս ի՛նչ ասեմ ծերուկ
 Որ եմ քան զամէն ծաղիկ վաղանցով.
 Իմ գարունս անցել ու հասել աշուն,
 Համբած տերեւուկս ըսպասեմ հովուն
 Ի՛նչ երբ ի լերանց ծոցուն փըլէ խոր

1) Եւիք. ծփանք: 2) խանկարծ. վաղվազ:

Ձրգէ անկրակի՞ծ զիս ի մահուն ձոր:
 Վահագետիս կեանքն եղաւ բաւական
 Խընդութեամբ կեցաւ ի յիւրն շայաստան
 լիամ է որ երթայ ի յայն հայրենիք
 Ուր իսկի չզատուին եղբարք սիրելիք.
 Խընդութեամբ կ'երթամ քեզնից շայաստան.
 Վեզնից առած հողս՝ ի քեզ տամ թաղման.
 Ի քո ծոցէտ վեր կանգնեցաւ Լիւս
 Եւ ի քո ծոցէտ ա'ն լինման թաղում:
 Լիւս մանկտիք եկէք շուրջ Վահագետիս
 Լիւսնջ գիւք շայիր ¹⁾ հօրդ յետքի ձայնիս.
 Պլպուլն ու սարեկն երգերն են նորիւ.
 Իմն՝ հետ տառակին հողու հաւատրել.
 Սանկտիք զիս շայոց հողն ու ջուր անուցել,
 Եւ այն հողն ու ջուր սըրտով եմ սիրել.
 Շայրենեաց հարուստ է հող, ջուրն անուշ,
 Վանց օտար վարդ քաղցր է հայրենեաց փուշ.
 Շայաստանի օղն է քաղցր ու բարակ,
 Շովերն են անուշ, պայծառ են վըտակք.
 Զ շուրն ու պըտուղն համ տան անմահութեան,
 Խոտն ոսկեզօծէ զգառներուն բերան.
 Ենտեմիւր ամպոց յայգուն զովագին
 Խորթոր իջանէ ցօղիկ մանրագին,
 Լարմիր ճաճանչով արեւուն շաղուած
 Վայ ի խաւըրծիլ մանանայ կենաց:
 Ո՛հ լերունք ծաղկած, ո՛հ ջուրք ծիծաղկոտ
 Օ՛ անուշիկ հովերտ ի յիս ածէք մօտ.
 Շողմունք անուշիկք եկէք մօտ ի յիս
 Ը՛նչ ու երգս առէք տարէք ի Սասիս.
 Տարէք վերջի շունչս ի տուն տապանին
 Ու լըսեցուցէք զաւկաց Խորդոմին:
 Ձեզ կ'ասեմ մանկունք սիրունք նազելիք,
 Որոնց է ընական շայոց աշխարհիկ.
 Ս'ուրանայք զերկիրդ ու զազգըդ սիրուն,

1) Վերթող. երգահան:

Դասն՝ արմատով ծառ, տունն հիմամբն է տուն:

Մեր տէրն, ի յերկնուց ծայրէն երբ իջաւ,
Երկրիս հիման քարն յԱրարատ դրուա;
Ըսն մեր Սասիսու երկնածեւ սարէն
Էջեց ըզբոլոր՝ վերացաւ նորէն;
Հոն չափեց սահման իւր նախաստեղծին,
Օ՛ Եփրատն ու Ղըրասիս բաժակ դրաւ դրախտին;
Կենաց փայտին ծառն ի հոն ծաղկեցաւ,
Չար գիտութենէ բարին մեզ տրորուաւ;
Ի Հայոց հողէն կազմեցաւ Եդամ,
Օ՛ օդն Հայոց Եւայն ծրծեց քաղցրահամ;
Էջերբն պայծառ երեսքն աննրման
Հրեշտակաց առջեւն հոն հանդիսացան.

Դաղկունքս այս ծընած են ի յայն ծաղկոց,
Որ Եւայի պսակ եղան ու նքստոց;
Ըստ մեր սարերուս ծերուկ արձագանդք
Ըստուծոյ ձայնին տըին պատասխանք;
Ըստից երգք սիրոյ ու ապաշխարութեան
Երկինքն ի վեր նախ յեկրէս վերացան;
Ըրեամբն Ըքելի Վրիստոս հոս զենաւ
Կըրկին եւ կըրկին մեզ յոյս խոստացաւ;
Եդամ ծերունին այս սարիս ներքեւ
Օ՛ աւակացն ասաց զիր յետին բարեւ;
Ըսն ձորիկն ի վայր լալով գնաց Եւա
Վալուխն ի քար դըրաւ կարօս Եդեմայ;
Ի հոն են նընջել մարգիկն առաջին,
Որ հետ հրեշտակաց զԸստուած օրհնեցին...

Երբ գոռաց երկինքն ու գետին սարոց
Ըմպերն ի ծով, ծովն ի յամպեր վազեց,
Ըսն սարին ծարէն լոյ մտաւ ի տապան
ԶԱրագունտ երկրիս շուրջն եկաւ մանուկման ¹⁾.
Իջաւ բազմեցաւ ի բարձրն Սասիս
Օ՛ աղու աղանին ղըրկեց աւետիս.
Երկիրս էր դարտակ, անապատ ահեղ:

1) Ը՛ուրջ շուրջ:

Լուկ ի Հայաստան կայր մարդկութեան տեղ:
 Սեք եմք հարազատք ծեր Նոյի ծննունդք
 Որ ժառանգեցինք զհովիտս ու լեբունք:
 Նախընծեցաւ Նել բընաւոր արքայն
 Օհասակն անճոռնի կանգնեց բարձր ու լայն.
 Հատ զօրքեր շարան բերաւ անհամար,
 Թուի արեւ բընեց մեր երկնուց պայծառ.
 Լըսեց Հայկն արի, ձէնեց քաջերուն,
 Սարն ի վար վազեց զինչ կայծակ յամպուն.
 Օաղեղըն լարեց կամբըջի նըման
 Որոտաց Թըռուց ըզնետըն գերան,
 Օերկաթն ու պըղինձ կըրծից հըսկային
 Սըրտոյն ու Թոքով հանեց կըռնըկին.
 Փլաւ Բէն ի բըրէն ի խոր Վերեզման,
 Օէտ ծուխ օեւ զօրքերն եղան ցիրուցան:
 Հատ կըարըճուորայք հանեց Հայաստան,
 Հատ Բէլեր փլուցին քաջքն Հայկի նըման.
 Հոռոմն, Լսորին, Սար, Սըկիւթ, Պարսիկ
 Հայոց Թըրերուն եղան պատառիկ.
 Լսա սարեր, ձորեր ու դաշտերս ամէն
 Կարմիր են քրտնել, կարմիր խըմել են.
 Ի հոն են խաղցել Տիգրան ու Տրդատ,
 Վարդանն ու Վահան, Լշոտ ու Սըմբատ:
 Հոն կրակէ Թըռուցել նետ Հայոց մանկտին,
 Խըզի պէս Թափել գունդ գունդ Թըշնամին.
 Լսա բլուրներուն ծայր գրօշըկներ բացուել,
 Լոկիւծն ու արծիւ հետ խաչին վառել:
 Օէնք ծարւած գացել, դարձել են արբած,
 Շըմոռտած ճակատք պարզել են պսակած.
 Բնկել են ընկել հոն Հայոց ալ քաջք
 Սէկ ձեռքըն նիզակ ու մէկալըն խաչ.
 Խըռէլ ի դաշտէն ելեր են յերկին
 Բազմել հետ Վրիգոր, Տրդատ, Վարդանին:
 Լքար Թագաւոր մեր քաջ իմաստուն
 Խըզթով է խօսեր հետ Լստուածորդայն,
 Լընէկ եւ ընծայ առել Վրիստոսէն,

Պետական ընդունել զառաքեալ Խաղէն.
 Օտուաջին պատկերն այն սուրբ դաստառակ
 Փրկչին կողաբաց Վեղարդըն միակ,
 Եւ շատ նըշխարքներ, մասունք զանազան
 Ի ծոցն է պահել աշխարհս շայաստան.
 Եւ առաքեալներ ունի իւր քարոզ
 Եւ առ սուրբ հայրապետ ու շատ մարտիրոս.
 Ի իւրաւոր ունի մատրունք ու տաճար
 Եւ նապատ ու վանք հազար ու հազար:
 (Յ)Ստուծոյ առեր ըզլեզուն ու զգիր.
 Խարգմաներ յամէն ազգէ գիրք ընտիր
 Շարպիկ տղայք ղըրկել ի Ստամպուլ, յԵթէնք,
 Շայն հոռոմ լեզուով յաղթել է զձեռնէնք.
 Եւ առ գըրքունք գըրեր մեր հարքն ու մագղաթ
 Օհտ ցորեն դիզել քանց բարձր Երարատ:

Իայց ափսոս հիմիկ, որ չար թըշնամիք
 Իսկի չեն խնայել շայոց աշխարհիկ,
 Եկեղեցիք, վանք, գըրատուն գարպաս
 Օարկել են թըրով հըրով դաս ու գաս.
 Օազգն ընչօք տեղօք քանդել ու գերել
 Պէտ չորս հովերուն տըւել ու ցըրուել:
 Եւ աղ քեզ, աւաղ շայոց աշխարհիկ,
 Տուն երկնանըման, փըլած տաղարիկ:...

Եւ ինչ ափսոսամ ըզքեզ շայաստան,
 Երբ ձեռքն Եստուծոյ տեսնում յանգիման.
 Ինքն է հրամայած քակել ինք շինէ,
 Օինչ ըզհետ ձըմնան գարուն քեզ բերէ.
 Օաշխարհ մեր սիրեաց Եստուած ի սկըզբան,
 Խէ անէծք երես՝ սիրոյ էր եւ այն:
 Ի թուխ ամպերէն ելնէ փոթորիկ,
 Ըզհող համբուրեն ծառերն ու մայրիք,
 Տերեւքն եւ ողկոյգըն մարգարտաշար
 Ի յոտից ներքեւ երթան ի խաւար.
 Եւ մպն եւ փոթորիկ վաղիւ վերանայ
 Եւ որ արեւ, գարուն, ծառն ու այգին գայ:
 Եւ մատք հին՝ նոր ճիւղ, հին ճիւղք՝ նոր ծաղիկ

Ընծայեն բնութեան, շայոց աշխարհիկ.
 Գուգ այլ կործանած սիւնք, դուք այլ կանգնիք,
 Կապին կամարքդ, ո՛հ, սուրբ եկեղեցիք.
 Վակեալ վանորէք՝ շինիք հոգւոց տուն
 Գառնան ձեր սաղմոսք, ձեր քաղցր ալէլուն:
 Եւդ քո աւերակք, շայոց աշխարհիկ,
 Եւջան մեծութեանդ են, թողմած ծաղիկ.
 Թողմած ես՝ բայց վարդ, ցամքած՝ բայց հալուէ.
 Ով ըզքեզ օտար ծաղկան հետ փոխէ՝
 Եւ կոյր է յիմար. զհոտն անմահութեան
 Ընդ սուտ գոյն փոխէ տըխմարն ու տըղայն.
 (Եիմար է յիմար որ զպարծանքն հարանց
 Երթայ վաճառէ ընդ օտար ազանց.
 Եւշրըհիս օրէնք՝ որ ծնողք չըփոխւին
 շայրենափոխք չեն, ուրացողք լինին.
 Դառն՝ արմատով ծառ, ծառովն է արմատ.
 Գալար մանկտիք, ձեր տակն է Երարատ.
 Պինդ կացէք, Եստուած ցօղէ ի վերէն,
 Դըլիք ու ծաղկիք քանց վարդ ի թըփէն.
 Չընի ոք նախանձ չընի հակառակ,
 Խէ չէ՝ նման խոտու լինի խայտառակ.
 Եւք ծըլին ծաղկին, թէպէտ քըչիկ մ'ուշ.
 Չարկամըն մընայ միշտ դըժնիկ, միշտ փուշ.
 Արք խելօք սիրով կան զինչ աղբըրիկք
 Տեսնեն քո գարունդ շայոց աշխարհիկ,
 Եւ ես Եւհապետ ցամքած ծերունիս՝
 Երթամ մեր հին հարցըն տամ աւետիս,
 Եսեմ, թէ գարուն երեկ տանս շայոց,
 Գուգ Եւհապետիս ասացէք՝ հոգւոց:
 Դուր Եւհապետիդ՝ տուր կակուղ հողիկ
 Որ զքեզ պինդ սիրեց, շայոց աշխարհիկ:

Հ. Ղեւնդ վարդապետ Ալեքանեան, Պենեպո-
 տիթարեան ուխտէն:

Հայ հայրենիք:

Առաւօտուն դռնակն է բաց,
Ե՛լ ել արեւդ Հայաստանեայց:
Ե՛հա ելնեն որք կան ի քուն,
Ու ՚հահապետն այլ որ անքուն՝
(Յաստուածազարդն ելնէ հանդէս,
Հայ հայրենեացն ելնէ ի տես:
Ելնէր ելնէր նա մինչ յԱրտոս
Օջաչերն ածել ընդ չորս բոլորս,
Երբ սեաւ գիսակն էր ճակատուն
Ոսկունքն արագ էր քանց այծուն.
(Յաստուածազարդ ելնէր հանդէս,
Հայ հայրենեացն ելնէր ի տես:

Պառք որ սարերտ ի վեր երթայք
Ե՛յ իմ սիրուն կտրըճուորայք,
Պէ՛մ 1) Թէ զդալար աչուիդ սիրէք,
՚հահապետին մըտիկ արէք.
(Յաստուածազարդ ելէք հանդէս,
Հայ հայրենեացս ելէք ի տես:

Ե՛հա ելանք ի մեծ հանգէս,
Հայ հայրենեացս ելանք ի տես.
Ե՛հա տեսանք զաշխարհն Հայոց,
Որ զդրախտիկն առել ի ծոց,
Պէ՛մ երկընուց կայր կանգնըման,
Ենդրանկածին մօրըն նըման:

Ե՛հա ելնէր արեւն յամպոց,
Վարդ կու Թափէր յաշխարհն Հայոց.
Յօղըն տեղայր զով ու սիրուն,
Օյնչ մարգարիտն ի սատափուն.
Կարմիր կանաչ ծին ծիրանի
Պօտի ածուէր Հայաստանի:

1) Պէթ. գոնեայ:

Լեւրանց սարերըն բարձրածայր
Ոսկի պըսակ եղան հաւսար.

Հայոց գետերն հազարաւոր
Իջանէին ճաճանչաւոր.

Հազար թէ գետ, բիւր թէ առուի
Հայոց ծովակքն այլ աւելի:

Եւ զրախտի ջրեր իջէք, իջէք,
Օւերկիրն Հայոց արբեցուցէք.

Եւ հա վտակունք կըրկըլային
Ձորն ու հովիտ արբենային.

Եւ ամէն կաթէն աստղիկ ծընէր,
Եւ ամէն ծընէն ծաղիկ ծագէր:

Եւ հա տեսանք զծաղկունքն Հայոց
Գոյնն էր երկնից, հոտն խընկոց.

Վարդն ու շուշան էին վառման
Հարսնամատերն ի ջուր փըռման.

Հօրոտ մօրոտ էր տարածել
Բզտեսողաց աչքըն քաղել:

Եւ հա տեսանք զհաւերն Հայոց,
Ձայնն հրեշտակի, գոյնն էր ծաղկոց.

Կռունկ ու արագիլ գային հիտրաց ¹⁾,
Ղարիպներուն սիրտըն ճըխաց.

Եւ բեղաձագ, սարեկ, արտուռ
Կաքաւակ, պըլպուլ վարդակարօտ:

Եւ հա տեսանք մեծ կարաւան
Ի չորս դիհաց ելեր կու գան.

Քուրդըն կուգայր յարօտ աճնան,
Հօտերն ի հետ շարան շարան.

Եւ զկունք առեալ զասրըն հիւսեն,
Մանկունք ըզսառն աղբիւրս խըմեն:

Եւ հա տեսանք զվաստակն Հայոց,
Սերմըն թափել էր յերկընուց.

Հոն որ Եղամ վարէր գուգան ²⁾
Քանց ըզքառսուն հասկերն տան.

1) Հետ իրերաց. միաբան: 2) Եւրօր մեծ ութ ընկեր:

Հոն որ Լճեւ գառն ընծայէր՝
Սաքիքն ածեն միշտ ջուխտըկներ.
Հոն որ զայգին է տընկեր 'Լոյ,
Ոսկի ողկոյգքն են խաղողըյ.
Կաթն այն կըրծքի, գինին բազկի,
Զջուրն հասիաթ ¹⁾ է ամենի:

Լճա տեսանք զխորանքն Հայոց,
Կամար կապեր են յերկնից ծոց.
Լկեղեցեաց թիւն հազարով,
Սատրունք՝ սրբոցն են համարով.
Խունկըն ծըխէ առտու 'րիկուն,
Լստուած առնու զհոսըն սիրուն:

Լճա տեսանք զքարերն Հայոց,
Սեր հայրերուն մահուան օրոց.
Վերեզմըններն լուռ էին,
Խաչվէմքն ի քոջն աղօթէին.
Տէրն ողորմի հանգուցելոց
Եւ ամենայն երկրիս Հայոց:

Լճա տեսանք զերկինք պայծառ,
Ըրթներն՝ երկրիս Հայոց հաւսար,
Հաւերն ի հունչ, հովերն ի շունչ,
(¹⁾դըն վառվառ, ջուրն ի մըրմունջ.
Լուսիկս է ճոխ, արեւս անուշ,
Սարերն ի վար իջնումք մեք ուշ:

Լճա ի գունտն երթայր արեւ
'Լահայետին մենք տանք բարեւ:—
Չ'եր 'Լահայետն այլ ձեզ բարեւ,
Լստուած վերէն տայ շատ արեւ.
Իժիր գնացէք դուք յայդ հանդէս,
Հայ հայրենեացդ ելէք ի տես:

Հ. Ղեւոնդ Վ. Ուլիշանեան:

1) ( )գտակար, առողջարար:

Ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ:

Չայս իմ կենաց դառնահամ ծովս որ եմ կարել
 Հայոց աշխարհ, զքեզ իսկի չեմ մոռացել.
 Հիմ՝ որ շնչիկս ի հագագիս է ոտնառած,
 Սաղթափ ճակատըս գետընուց ակընկորաց,
 Ընդ չորս բոլորտ հետ հայիմ, հետ ծածկին հեռի,
 Ելլուի քըչիկ մ՝ ու Վահագետըն տի ¹⁾ մեռնի.
 Մհ, զիմ կընտիկ ճակատս այլ չեմ կարեր կանգնել
 Ու պըսպըղուն ²⁾ Սասեաց սարերն ի վեր նայել.
 Ելլուի քըչիկ մ՝ ու այս ափունքս տի լըռն,
 Եյս բարկ շքերըս ըզծերունիս չի տի գըռնեն.
 Գուր բազմաշար Սոկաց լերունք քարաբերանք
 Գուր ինձ եղիք գերեզման դուք ինձ արձագանգ.
 Փետտած քընար, ահա քեզիկ տամ Թոյլ մատներս,
 Ենմա՛շ փափագ, անմա՛շ կըրակ մըտէք ի ներս.

Օայն պատառուկ սիրտն որ տեսնուք՝ այնոր ներքեւ
 Կան մին քանի սուր հառաչանք կարմիր ու սեւ.
 Շընչած կրծկունքս աղէկըտրին ոհ, զինհար ³⁾,
 Եյսոր քարչեմ ու դուրս բերեմ զիմ ցաւն հազար.
 Թող ի Տարօն հասնին ձայներս, սարքըն պատռին:
 Սեղոյ գետոյն ալիքն անոյ՛շ լեղի կըտրին.
 Հետ Խորօնից քերթողահօր պատմագըրին ⁴⁾
 Թող կիսատ շունչս ողբակցելով երթան ոլրին,
 Օաշխարհն Հայոց ես լամ զիմ քաղցըն հայրենիք,
 Երիւն արցունքըս հետ թափեմ քաղցր ու ցըրտիկ:
 Եհա Թուլցած աղիքըս պինդ պինդ քարչեցան,
 Սոխրէն ի դուրս կրակունք ելան սիրտըս լըցուան.
 Թըռաւ ելաւ Վահագետին սիրտ վեր ու վեր,
 Իջաւ խորցաւ գերեզմանաց վախեր վըհեր:

Ողբամ ըզքեզ Հայոց աշխարհ, ողբամ ըզքեզ,
 Որ փառաւոր նըստած երբեմն արքայապէս՝

1) Պիտի: 2) Փայլուն. շողշողուն: 3) Նիս. խնայեան: 4) Սոփ
 սէս Խորենացին:

Երեւելից եւ հիւսիսոյ ազգացն հազար
 Ճոկան¹⁾ ի ձեռդ առած՝ կայիր հրամանաւորար.
 Ողբամ զիշխանքդ ու թագաւորքդ, որ անց կացին,
 Ողբամ զորդիք մեծ Վարդորի, որ շերելին.
 Ըզբիւր հազար ցաւերոտ ողբամ աշխարհ չայոց,
 Օր թըշնամիքդ ետուն ու միտք կուրացելոց:
 Օարթիր, զարթիր Լարեմիա մարգարէ զգօն,
 Տես ինչ եղաւ գեղեցիկ նորըս մեր Սիոն.
 Ոչ Յովսիաս մեզ մընաց, ոչ Սեզեկիա,
 Եշխարհս ամէն ոտնակոխած աւեր մընայ.
 Հըկայ քաջաց հայր Սատաթի, ոչ Սակարէ,
 Որ զայսպիսի մեր կործանմանք նորէն կանգնէ...
 Ո՛հ, իշխանաց աթոռանին անկեր գետին,
 Թանձրատեսակ ծըխով լըցուեր եկեղեցին:
 Օարթիր, ելիր արեկ, թէ ճար գիտես ցաւոյս,
 Յուսակըսուր պընդէ զաղիս, սիրտ աուր երգոյս.
 Ե՛կ ի Սըսրայ, եկ ի յուռեաց Բաբելոնի,
 Սաղմոսարանդ իջո՛ արեկ յԼրածանի.
 Կայ ուռեստան եւ չայոց, կան մեր շատ ալիք,
 Կան կաղամախք, կան սեւ նոճիք կան եւ օօսիք.
 Մեր գերեզմանքս այլ շատ, մեռեալքս այլուի շատ են.
 Որբ ու պրի՝ եկեղեցիք դարպասք ամէն.
 Թէ լուկ հայիս իմ աշխարհին երեսըն սեւ՝
 Լերդըդ վառի, սըրտիկդ ըլլի ներքեւ վերել:
 Պաւ այլ զարթիր ու ար՝ եկ քերթողդ մեր Սովսէս,
 Որ ողբակից հրաւիրէիր ըզմարգարէս.
 Տես մյս երկիրն է չայկազանց ւ Լըշահունեաց,
 Որոց փառօք լըցեր ըզգիրըս պատմութեանց,
 Եւս մյն երկիրն է Տիգրանին եւ Երամայ,
 Որ բըռնէին ըզբըռնաւորքըն զինչ սըղայ.
 Եւս մյն երկիր մեծ Տըրդատայ քաջ Սարգանին,
 Ում նախանձէր Պարսիկ, Հոռոմն եւ Լսորին.
 Եւ մյս երկիր Լուսաւորչին ու Լերսիսի.
 Եւս Սահակայ, Սեսրովպայ, քո իսկ Սովսիսի.

1) Վաւազան:

Ահ, ի՞նչպէս փառքըն ամէն մըթնած եւ այլափոխք,
 Ս'իայն անփոխ գուշակութիւնք քո կան ցաւօք.
 Եւար, աւեր, սուր, գերութիւն, սուգ եւ չարիք,
 Ե՛ւ չար՝ նախանձ, տըգիտութիւն մընան հիմկ.
 Պարեր անցին գնացին, չայոց փառքըն մօսցւած
 'Կահապետիս միայն խաւարն ու սուգ մընաց:
 Շէ խեղճ ծերուկ, զա՛րկ ըզգործիդ, ու ըզքեզ քարի՝
 Կամ թէ քաղէ զաղիք սըրտիդ որ քաջ թըթթոի.
 Խօսին կանչեն այրած լերդերդ, լըսէ աշխարհ,
 'Քո գանկըտանք բըռնեն լեռներ ձօրեր հաւար:

Աղբամ, ողբամ, հազար ողբամ զքեզ չայաստան,
 Երբեմն բիւր փառաց տեղեք, հիմայ դամբան.
 'Քո ծիրանիքըն մերկացան, քո թագգ առաւ,
 Երկութիւնըն չայկական անդէն թըռաւ.
 'Քո սուրբ յաջորդք քահանայիցըն պակսեցան,
 Ե՛մէն չարիք մըտին ի մէջ ժողովորդեան.
 'Քո ծառաներն ապրստամբ գէմ քեզ առին սուր,
 'Քո իշխաններն՝ մէջ քո տան վառեցին հօւր,
 Լըսեցին Պարսք ու բարբարօք գաղանական,
 Սէկ առ մէկ ձայն տըւին ելէք ի չայաստան.
 Ելան եկան ամառնամուտ ամպոց նըման,
 Ար յԼ՛ռնոսայ սարերն ի կախ կու կըրկըռան.
 Չայաստանի չորս բոլորտիքըն պատեց սեւ,
 Բիւր տակ ամպէն ի՞նչ ցեղ ¹⁾ ի դուրս ելնէ արեւ.
 Պահակք բացուան, սահմանքն առան, արգելքն ընկան,
 Փախիր պահուիր, թէ չէ՝ մաշխ ո՛վ չայաստան...
 Բայց ո՛ւր փախչես, դու ժողովաւրդ անհայր անտէր,
 Բերդն ու պարիսպ, շէնքն են հողու հաւտօտերը:....
 Ե՛հ անիծեալ երկաթ ու ձեռք որ դայն սըրեց,
 Չայոց արիւն քեզ լուկ այդքան անդշ թըլեց.
 Ս'իթէ անկուշտ քաղցիդ ու չար քո ատամանց
 Օ՛հմ չայաստան ցըցուց արեւն անօդորմած.
 Ա՛ր բըռնաւօք, ո՛ր տիրապետ, ո՛ր անօրէն
 Չեկաւ սըրով բաժին մ' առնուլ չայոց երկրէն.

1) Օ՛հարդ:

Ո՞ր բարբարոս անբաժու ձեռաց նըշան
 Չեթող վեկայ մեր շէնքերուս երկնամբման,
 Մէկըն կըտրեց, մէկըն հընձեց, մէկըն լափեց,
 Մէկն այլ փորեց, զարմաւն հանած հողըն ցրուեց.
 Ե՛հ, այս անոյս ո՞վ գիմանայ թէ չէ արձան,
 Կամ ի՞նչ ցեղ քեզ չողբայ, խեղճուկ իմ շայաստան:
 Տեսէք գեղանքն ու քաղքընին խառնուփընդոր,
 Սառնապազուկ գետոց ջրերն՝ յարիւն յորդոր.
 Տեսէք ռափէն ու մեծատուն ամէնքն աղբաւ,
 Տընակորոյս բարբարական գաշտէ ի գաշտ.
 Փախչին գընան, չըգիտեն ո՞ւր, յետք չընային,
 Օ՛հ սուրն անգուլթ փըռէ զայնոնք ցուրտ ի գետին.
 Դձբա այլ ո՞ւր ըզփախ առել ըշտապ կ'երթան.—
 Ե՛մէնքն ի մէկ տեղ. ո՛հ, ամէնքն ի գերեզման:
 Ե՛հա ծերեր, որ հարկեւոր ալիքն առել
 Փախչիլ փորձեն, փորձանք գոչեն, ընկնին մեռել.
 Ե՛հա անոթրա խեղճ կընկըտիք, որ անլաչակ,
 շեռ էրկընուն կանչըռտելով, մընան մինակ.
 Պարկեշտ աղջկունքն, որ արեւէն ծածկըւէին,
 Կազանակերպ մարդկան ձեռքէ ի ձեռք ընկնին.
 Ե՛հա մատղաշ մայրն, որ զըստենի տըղեկն առեր,
 Լեղապասառ խողռ մոլոր կ'երթայ վըհեր,
 Պահ մի թողու զաբղայն ի վայր, դէմ գայ գահճին,
 Զամբած ծոցիկն առել՝ մօր գուլթ յիշէ նըմին.
 Բայց սուրն ահեղ ոչ մօր գըթայ ոչ որդեկին,
 Դառնիկն ու ճուղ մէկտեղ կըտրէ վառ վառ նոին.
 Կաթն ու արիւն զինչ եղ ու մեղը հետ կաթկթին...
 շրեշտանք, թե գուլթ ունիք՝ հանէք զայս կաթս յերկին:—
 Ո՛հ, ես քանի՞ քանի՞ ներքեւ այս ձորերուս
 Գերեզմանաց վըբայ թափել եմ արաատուս,
 Ուր քորք ու եղբարքա, հարս ու փեսայդ, հարք եւ որդիք
 Կարճ օրերով զերկայն գիշերըն կու հանգչիք...:
 Ե՛հ կ'ահապեա, քանի՞ յիշես թափես արատունք,
 Երնեկ պտտոնց որ զինչ վեկայ մեռան սիրունք.
 Եւին զաչերն յայս սեւոտած մոխրած երկրէս,
 Չըտեսան զայս աւերակներս, յոր ժուռ գամ ես.

Երնեկ անոնց, որ չըտեսան գետին փրուուած
Օւրնոյ նըշխարքն հազար ու մէկ եկեղեցեաց.
Ոչ զայն ամուր բերդըստանին ու պուրճընուն ¹⁾
Լմագորացի ծայրերն հաւասար գետնի հողուն:
Սայ իմ աչացս, որ լոյսն չայոց տել եմ տեսել.
Թագաւորաց դարպասն՝ եզանց գում է դարձել.
Սայ իմ ձեռացս, որ հող ժողվել եմ զեղիանաց
Սազապակաս ճակտիս վըրայ եմ զայն ցանած.
Սայ իմ ոտացս, որ սուրբ կոխել են գմբեթունք
Ուր լոկ արեւն հասցընէր Թոյլ Թոյլ փայլփրմունք.
Սայ զիս, վայ վայ, որ զչայաստան մեռել դիտեմ
Ի գերեզման դարձել տեղիք նըման յԵդեմ...
Լճու գերեզմանք, լճու մեռեալք, քաղցր ըլլի ձեր քուն,
Վանզի լըռեց եւ ընկաւ սուր ձեր Թընամուլոյն.
Իայց դու չայոց աշխարհիկ, երբ դու այլ հանգչիս,
Երբ տի ցամբին աղբիւր արտառունք Վահայետիս:
Ոհ, ես այլ մեծ չարիք տեսնում ողբամ ըզքեզ.
Ողբամ հազար, որ այդ չարեաց պատճառ գուն ետ:
Երնեկ արնեկ հայր իմ ողբոցըս, դու Սովսէս,
Իմ սիրտ այլ չի երթալ, ասա՛ դու քաջ գիտես.
Վո Երեմիկդ ու քո Օւքարդ հեա առ ողբա՛
Չայոց ազգիս տարակուսեալ գըլխուն վըրայ.
Ողբամ ըզքեզ չայոց աշխարհ, ողբամ ողբ բիւր,
Վան ըզգետերն յորդորցընեմ աչացս աղբիւր.
Պէմ ժողովուրդըն շըւարած մընաց միւլար
Ոչ ձեռընտու, ոչ առաջնորդ ունի, ոչ ճար.
Եռան վերցւան մեր Թագաւորքն ու քահանայք,
Խորհրդապետքն եւ վարժապետքն քաջիմայք,
Եթոռանին ու սուրբ բեմերն ի լաց յողոք,
Ի բըռնութեան ներքեւ ընկած կանչին բողոք..
Սիշտ ոտնակսի, միշտ բարեզուրկ, ի լաց ի կոծ
Չարըն կամի զքեզ ո՞վ բարի աշխարհ չայոց..
Եւլ դու լըռէ՛ ծածկէ զչարիք երկրիդ Սովսէս,
Ս'աներ զամէն, որ ի չայոց մէջ կու տեսնես.

1) Իերդք եւ բրգունք, կամ աշտարակք:

Մի՛ զայն եղբարք հարազատաց ընդգիմութիւնս,
Օւնգիտութիւն, որ ի հաւատք եւ ի յուսմունս,
Եւ մի՛ զարդար՝ բայց խիստ երկնից ծեծ վրէժխընդիր,
Որ զւայաստանն յօտարաստան ըրաւ ցան ցիր:

Եւ՛հ, Վահագետ, ծածկէ կնկղով ըզդլուխդ ու զքնար,
Խուլցուր թելերդ, եւ այլ սրգով յառաջ մ'երթար:—
Վիտեմ, գիտեմ այն մեր մեղաց պարտքն էր արդար.
Սակայն երկնուց արգարութիւն չունի՞ վրձար.
Եւ, հրէական ազգին նրման նըզովք յերես,
Վարէ ի դար յուսահատեալ աի գնան շայերս:
Ղէ. ողորմածն Եստուած թողել չէ զւայաստան.
Վա ինքըն գինքն է գըլորել յայս խոր զընդան.
Երբ որ կամի՝ կանգնի. բայց թող գընան կըռիւք,
Երթայ նախանձ. թող գայ սէր, թող միանան սիրտք.
Յայնժամ չողբայ զքեզ Վահագետս՝ շայո՞ց աշխարհ,
Եւ երանիս կարգայ բերանս հողու հաւար:

Ի յեղը հողուս երդումն ուզեմ ձեզնից ո՛վ շայք,
Եյս հառաչանքս ըլլան ձեր ձայն, ձեր այս փափաք.
Որ հանդարտիկ ելնէ հոգեակս երթայ իաղաղ,
Վերեզմանիս ծագէ արեւն շայոց ծիծաղ..
Թէ չէ՝ քարշեմ զազէկըտուր թելիկ սըրտիս,
Ի սեւ սարուկն համբուրեմ զհալն որ ծածկէ զիս...
Մհ, թող մեռնի ծեր Վահագետ, մտնու տապան,
Եւլ թող ելնէ ի տապանէն նոր շայաստան:

Հ. Ղեւոնդ Վ. Սելչանեան:

Մասիսու սարերն:

Աւագ Մասեաց սարն ելեր բարձրացեր՝
Յամպերն ի վայր ձայն ահեղ արձըկէր.
«Ինձ մըտիկ արէք հաւար դուք լերունք,
Ես բարձր եմ քանց ձեզ, ճակատս ի յաստղունք.
Ես Երարատեանն եմ Աւագ Մասիս,

Ելիւ քան զամեն լերունք աշխարհիս.
 Ետուած զիս չափեց, Եղամ նախ տեսաւ,
 Տապանն հիւր երեկ յիս, 'Այ յիս իջաւ.
 Հայկն ալ յիս դարձաւ փռոք յաղթական,
 Օյս Եմասիայն կընքեց ու Երայն.
 Տիգրանն ինձ գերի բերաւ զԵփազակ,
 Հայոց թըշնամեաց բանտ եմ դըժընդակ.
 Ետուազդն ի խոր յիմ քարայրս ի ներս
 Եշխարհի սպառնայ տալ թունդ եւ աւերս:
 Յիմ կողէս իջուց Տըքդաւ մեծազօր
 Սուրբ Լլմիածնայ հիմունքն ահաւոր:
 Օյս բոլոր պատեն անուանք եւ փռք հին
 Քաջաց դիցազանց Հայոց աշխարհին.
 Ես միշտ եմ պարծանք Հայոցն մեծաց
 'Երբ ալ պարծանք են ինձ անմուռաց:
 Լերիւնք եւ բարձունք, ահա տեղէք զիս,
 Ես ձեր թաղաւորն եմ Եւագ Սասիս:

Փաբր Մասիսն աւեր.

Ես քո հարազատն եմ Եւագ եղբայր,
 Փառաց պարծանաց հաղորդ հաւատար.
 'Կու բարձր ես քան զիս, քանց լերունք ամեն
 Բզբեզ չէ կոխել՝ բայց հրաթել սրորէն.
 Քո պարծանքն են հին հաւտար արեւու:
 Որ ողջունէ զբեզ նախ ամեն առտու:
 Բայց մի՛ շատ գողար դու յամպերա ի վայր,
 Ի՞նչ կու ճանաչես զիս քո փոքր եղբայր.
 Չընի որ լերունքն ու բարձունքն ամեն
 Ի քեզ շուրջ հային ու տընազ անեն.
 Չընի որ ասեն, թէ մի՛ ալ պարծիր,
 Օյ հիմիկ փոխուել է Հայոց երկիր.
 Թէ փռք, թէ պարծանք անցել են գնացել
 Քո բարձր գըլխէտ ի վայր են սահել,
 'Ելման աղբերացտ այդ ու գեաերուդ,
 Որ կողերտ ի վայր իջնուն գունդագունդ,
 Պաշտեր ու ձորեր անցնին եւ երթան
 Ու թափին ի մայր Եոֆն անդարձական:

Աւագ մասին ասէր.

Կու գընան թափին, կու մընան անանց,
Լիք կու գընան, ալիք գան յետւանց,
Լւագ Մասիս բարձր, աղբիւրքն անըսպառ
Փառք ու պարծանքն այլ ձըգուի դարէ դար:

Փոքր Մասին.

Ընի՛ր քո փառքն այլ նըման գետերուդ,
Որ հետ կու երթան, հետ գան շուտ ու շուտ.
Եւ ես այլ Մասիս, ես այլ սար քաջաց,
Երբեք էի ես այլ տեղ պարծանաց.
Հատ փառք ունէանք, հիմիկ ի՛նչ ունինք,
Լաւ, լուկ ամօթ, միայն նախատինք.
Չեմ, չեմ այլ փառաց ու բաղդի նըշան,
Եւ մեռելութեան չայոց մահարձան.
Գան, գընան, դառնան պիք գետերուն,
Չիդառնար որդւոց՝ պարծանք հայրերուն.
Միթէ կու հալէն անցեալ ամառներ
Չայս մէկ ձըմերանս ահագին սառներ...
Պահ մի կու զարնէ արեւուն փայլակ,
Պարծեալ կու թողու ցուրտ, դարձեալ սեւակ:

Աւագ Մասին.

Մի՛ այդպէս ասեր Սարուկ, մի՛ այդպէս
Միթէ քան զԼւագ դու լաւ կու տեսնես.
Ես իրք կու տեսնեմ քանց քեզ առաւել.
Յերեսէն չայոց փառքըն չէ կըտրել:

Փոքր Մասին.

Նարձրէն կու նայիս, բարձր կու տեսնես,
Ղըլուխտ ի յարեւ՝ զամէնքն լոյս կարծես.
Յածիր ինձ նըման քիչ մ'այլ խոր նայէ,
Քո դուրսըն ձիւն, ներսըն պաղուկ քար է.
Չազար գարունք գան, թէ հազար արեւ
Ի ներս չեն մըտնուր, անցնին քո վերեւ.
Եսպէս սառնեղէն իրք մի զչաք պատեր,
Յուրտն այլ, վախեմ, զսիրտն ի քար է փոխեր:

Ուրա Գրութիւն.

Ով խոր կու նայի՝ թող պինդ խոր մըտնու,
 Լոկ կեղեւ տեսնել՝ չէ սուր աչերու.
 Գու քիչ մ'այլ իջեր, քըչիկ մ'այլ ցածիր,
 Եւ եկ իմ խորունկ ծոցիս մօտեցիր.
 Հանց տեսնուա ահեղ կրակներ ու հնոցներ,
 Որ վախուդ հալիս, գաս դաշտի ընկեր.
 Ի՛նչէ՛ մէյմ՝ աչէ՛ զայս վիհս ահագին,
 Որ յատակն յանդունդ հասանէ երկրին.
 Ինքանըն ձիւնով, սառով կու ծածկի
 Կերսըն դըժոխոց քութուկ ¹⁾ բորբոքի.
 Գիտես թէ մարած է զինչ հին կանթեզ,
 Իայց թէ տամ քըչիկ մի քուքուրտի դեզ ²⁾
 Հանկըսկած դաշտերտ ամէն ի ման դայ,
 Գու այլ հետ լերանց դողաս զինչ տըզայ.
 Ընդուման զերկրիս սիրտն ի վեր բերեմ,
 Ըզմուխն ու զմոխիր ի սարերտ հանեմ.
 Սեւ պատեմ զերկիր ու սեւ զամպերն այլ,
 Կուրս ու բոց անեմ, կարկըտամ ³⁾ փայլ փայլ.
 Թէ ուզենամ նոր կանգնեմ ես սարեր,
 Սըրգած դէսպան զըրկեմ բարկ քարեր.
 Իոցեղէն գետ մ'այլ հետ ածեմ վազան ⁴⁾
 Սայ որ դէմ կանգնի, լափեմ զինչ գազան:
 Հանց գիտցիր զԼազ Սասիսն, ով եղբայր,
 Հանց ցըրտիկ ծոցեր՝ ունին սիրտ հրավառ.
 Սասեր թէ դոքա մեռած են մարած,
 Հանցնիր այն ճըրագն, զոր վառեց Լստուած:

Փոքր Գրութիւն.

Սառել է վառել, բայց մի՛ բարկանար
 Թէ բանիկս անեմ, Լազ իմ եղբայր.
 Իայց որ կու վառէ, նա ինքըն մարէ,
 Կեանք տայ ու կ'առնու, ասաց Սարգարէ.
 Չընի որ հայ ց արեւն այլ անցել,
 Սեղ արեւմըտքի լուսիկն է միացել:

1) Կոճղ: 2) Կ'ծումբ: 3) Տեղալ կարկուտ: 4) Սաղեցուցանել:

Աւագ Մատեն.

Լստուած մահ չարար, կ'ստէ իմաստուն,
Ինքքն մեռելոց այլ տայ յարութիւն,
Քարէն կ'եղնէ կայծ՝ ու կայծէն կայծակ,
Լստառ կ'այրէ այն, որ կայր մոխրի տակ,
Սըտած արեւ՝ նոր լուսով գայ յաւատուն,
Սոսիկն այլ մարած՝ օր տայ գիշերուն:
Թէ ցուրտ թէ մարած ասես զլստառսն՝
Վայ ժամ որ վառի, տայ կենաց նըշան:

Փոքր Մատեն.

Ես կու վախենամ յայն սեւ անիծից,
Որ մեր հայրապետքն են տըւեր կըսկիծ,
Ներսէսք ու Սոփսէսք շայոց սեւ օրեր
Ընցել են գալիս, շայոց շատ եբեր:

Աւագ Մատեն.

Լմաքն այլ փարատին, մըրքիկն այլ դագրի,
Իսկի անփոփոխ չէ բաղզն աշխարհի.
Օր Լստուած կ'օրհնէ՝ մարդ չանիծաներ,
Օւնէծքն առին լոկ ու կ'առնուն չարեր:
Շայք մոռցան զԼստուած ու մոռցան զիրար,
Ըհեղ հովերու եղան դիրուտար.
Երբ յիշեն զԼստուած, զիրար այլ յիշեն,
Սիարանութիւն ու սէր մէջ քաշեն,
Թողուն խարդախանքն ու զանձնասէր շահ,
Ընին իրարու օգնող ու վըստահ,
Չանեն չար մէկում՝ ուղեն ըզբարին,
Սիրով համբերեն, յուսով աշխատին.
Յայնժամ ասս փոքր եղբայր, հնց թըւի,
Ընի՞ թէ շայոց ճրագիկն այլ վառի:

Փոքր Մատեն.

Ընի թէ այդպէս անէ ազգն շայոց՝
Վա կու հաւատամ թ' իւրեան վառի բոց.
Կու հաւատամ երբ սիրտք գան ի բարին.
Ի մեզ այլ դառնայ մեր պարծանքըն հին:
Երբ տի ընի որ վառին սըրտեր,
Երբ տի անսնունք զայն երջանիկ օրեր:

Աւագ Մատեն.

Ինձ մըտիկ տրեք լերունքըտ հաւասար.
Հանց գիտացիր դու այլ իմ փոքր եղբայր.
Երբ յետ դարերու առաջին անգամ
Եւ Աւագ Սասիս ներսուց որտեամ,
Կանչեմ ու շնչեմ արձակեմ ծովս բոց,
Սասանեցընեմ զԱրարատն Հայոց,
Եւս թնի նըշան Հայոց աշխարհին,
Թե՛ գայ ժամանակ, որ գան փոքրն այլ հին.
Բայց միայն սիրով հանգարտ ու խելօք
Զանք գընեն բարւոյն ու չըլնին անհոգ:

Փոքր Մատեն.

Կացէք մեզ վեկայ լերունք դուք հաւասար,
Սե՛ծ խոտմուռնք երես Աւագ Սասեաց սար.
Երբ շարժի Աւագ, շնչէ ծովս ու բոց,
Նըշան է բարւոյ աշխարհին Հայոց:

Աւագ ու Փոքր Մատեն.

Բայց միայն սիրով հանգարտ ու խելօք
Զանք գընեն բարւոյն ու չըլնին անհոգ:

Նահապետն այլ ասաց.

Ըշարժիր հա՛ շարժիր Աւագըդ Սասիս,
Երձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս.
Ընչէ՛ հա՛ շնչէ՛ ծըխին ծիրանի,
Որ քո մանկըտեացըդ նըշան ընի:...

Ե՛հա շարժեցաւ Աւագըն Սասիս,
Երձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս.
Ե՛հա շարժեցան դաշտք Արարատայ.
Դուք այլ շարժեցէ՛ք մանկըտիք Հայկայ:
Ե՛հա շնչեցաւ ծովսըն ծիրանի.
Դուք այլ շնչեցէ՛ք հոգի հայկազնի.
Բայց միայն սիրով հանգարտ ու խելօք
Զանք գընէ՛ք բարւոյն, ու չըլնիք անհոգ:

Ըշարժիր անձ շարժիր դուն այլ Նահապետ,
Սասեաց սարերուն շնչիկն ան մէկ հետ:
Ե՛հա շարժեցաւ ծեր Նահապետն այլ.
Ո՛վ գէպ ի Սասիս իւր հետ կ'անոնու քայլ:

Հ. Ղեւոնդ Վ. ՆԱԽԱՆԵԱՆ:

Հրազդան ¹⁾;

Հրազդան, գետակդ իմ հայրենի,
 Հրազդան, ջրերիդ իմ անուշիկ,
 Ե՛հա թողել զհողն օտարի
 Բարկենս հասել եմ պանդրխտիկ.
 Ե՛յ Հրազդան, այ ջուրք հայրենիք,
 Ե՛յ ափունք, յէր լայք լըռիկ:
 Ես ձեր դրացնակն եմ, չէք ճանչել,
 Սիրտս ըզձեզ չէ մոռցել իսկի.
 Դուք կարկըջիկդ էր էք մոռցել,
 Ծիծղուն երեսդ էր սուգ ունի:
 Ե՛յ Հրազդան, այ ջուրք հայրենիք,
 Ե՛յ ափունք, յէր լայք լըռիկ:
 Ս՛հ, մեր կանաչ անտառիկս ո՛ւր,
 Ո՛ւր տաղարիկս, ո՛ւր մեր նըշխ,
 Հովո՛ւն եղան թէ ծովուն կուր.
 Ո՛ւր մեր տընակն, ո՛ւր մեր այգիս.
 Ե՛յ Հրազդան, այ ջուրք հայրենիք,
 Ե՛յ ափունք, յէր լայք լըռիկ:
 Ո՛ւր ես աչիցըս լոյս խանտուկ.
 Իմ ընկերներն ո՛ւր են Հրազդան.
 Սի՛թէ Պարսփն առաւ գերուկ,
 Սի՛թէ ամէնքն ի հո՛ղ դարձան.
 Ե՛յ Հրազդան, այ ջուրք հայրենիք,
 Ե՛յ ափունք, էր լայք լըռիկ:
 Ե՛հ, անցուգնաց եղել ամէն.
 Ե՛հ, անցուգնաց է այաստան.
 Օ՛խ անմէկիկ թողած աստէն
 Հեա անցնիս գնաւ դո՛ւն այլ Հրազդան...
 Ընցի՛ր գընա ջրիկդ հայրենի
 Ըրտտունք հերիք են Բաբգենի:

Հ. Ղեւնդ Վ. Սիւլանսկի:

1) Հրազդան, այժմ Զ. անգի, մեծ այաստանում, դուրս է գալիս Վեղամայ ծովէն (Սեւաւանայ ծով, Վեօգչայ, Геокчайское озеро),

Շուշանն շաւարշանայ:

Կուսանք շայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Պայծառ պատկեր կուտանաց
Շայոց պրստկ պարծանաց:
Ճ'ակասն ի քօղ խորոտիկ ¹⁾,
Յանած ի հով խապոպիք,
Տատրակ տոտամբ ²⁾ մանտրութայլ
Սան գայ ի դաշա ցօղափայլ:
Սեղեր կաթէ շրթներուն,
Փայլկըտան աչքըն սիրուն:
Կուսանք շայոց, նոր շուշան
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Հիւսիսային մեր աստղիկ
Շայաստանեայց գեղեցիկ
Էրեւնըմանն հայելի,
Էրքայդստրիկ նազելի,
Սիրասընունդըն Սանգուխտ,
Որում արեւ ելքն ու մուտ՝
Փափագէին սրտմաշուկ,
Շարսն է ելեր շնորհաշուք:
Կուսանք շայոց նոր շուշան,
Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
Քանց զարուսեակ պսպրղուն
Ի մէջ մանտրիկ ամպերուն,
Քանց վարդենի արեւակ
Ի խնժորի տերեւակ,
Քանց Երասխայ նունուֆար
Վլիկին ի ցօղ շարուշար,
Քանց զամէնն այլ գեղեցիկ
Վաղի Սանգուխտըն բամբռիկ:

անցանում է Երեւան քաղաքը և միանում Երասխ (Մարզ) գետի հետ:

1) Վեղեցիկ: 2) Տատրականման ոտիւք:

Կուսանք չայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Սխալտակ սառերն յայնոր տես
 չալին լինին կարմրերես.
 Նառք ու ծաղկունք տան պըպլուկ ¹⁾,
 Խօսի ամեն պըպլուկ.
 'Կարկիզ' աչեր բիւր հանէ
 Ուր որ Սանդուխտ անցանէ.
 Յայնոր շնչէն հաւասար
 Նաճկին ծաղկով ձոր ու սար:
 Կուսանք չայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Բարձրապըսակ ճակատներ
 Շողու հաւար են եկեր.
 Ոսկի գոհար տեղ ցանած
 Չորն են լերին հասուցած
 Եւ մարգարտէ բարկ աւազ,
 Ուր որ անցնի հեղանազ
 Չայոց օրւորդն Սանդուխտ
 Տոտանց հետկին ²⁾ գան ի յուխտ:
 Կուսանք չայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Թագւորորդի կարիճներ
 Ընդ դարպասներ դուրս ընկեր,
 Ի յԱլանաց մինչ Պարսիկ,
 Մինչ ի չափմ, մինչ ի շընդիկ
 Բերանաբաց կու նային,
 Երնեկ տալով փեսային,
 Որ զօրհորգն այն չայոց
 Յիւրըն տանի տուն եւ ծոց:
 Կուսանք չայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Բայց Սանդըխտոյ արժանի
 Չըկայ մին տեղ արքունի.

1) Բողբոջ: 2) չետք ոտից:

Յայնոր աշացըն կամար
 Յած գայ երկիրս ու խանարհ.
 Երկինքն ասէ, իմ գահի
 Սանդուխտ պիտէ՛ր թագուհի.
 Նոյ՛մ՝ իմ ծըփանցբա ծիրան՝
 Սանդուխտ ասէ տայր հրաման:
 Կուսանք շայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:

Բայց մեծ մի կայ քան զերկիր,
 Լայն՝ քանց ծովուն ծրփան ծիր,
 Եւ քան զերկին բարձր անհուն,
 Պայծառ քանց լոյս արեւուն.
 Կայ մին ահեղ թագաւոր
 Որում չըկայ չափ սինոս ¹⁾.
 Եւն, եւ միայն այն պիտի
 Փեսայ կուսին Սանդըխտի:
 Կուսանք շայոց, նոր Շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:

Իւր լոյս դարպասն է պատրաստ
 Կարծիր կանաչ առագաստ,
 Եւ աստղազարդ կապուտակ
 Տատրակ տոտանցն է յատակ.
 Ճապուկ ճորտերն են հրեղէն,
 Ուր որ նային կայծ թափեն.
 Ինչ որ խօսին՝ երգ է այն,
 Խնտում ու սէր ամենայն.
 Կուսանք շայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:

Ի Սանիրայ սուրբ սարէն ¹⁾
 Փութայ փայեկրն ²⁾ թաղէն,
 Երկնախօսիկ փեսաւէր
 ( )րիորդին տայ հրաւէր.
 «Տէրն այն երկնուց և երկրի,

1) Սահման: 2) Սանիր Պաղեստինոյ, հայրենիք թաղէի առաքելոյ: 3) Կարապետ. յառաջընթաց:

Օ, որ պաշտե՛քս մեծ քեռի ¹⁾
 Սիրեց բզբեզ պրորբիկ կոյս,
 Ե՛կ հարսնացիր ի վերիտառս:
 Կուսանք շայտց, նոր շուշան
 Տեսեք ի գաշտ Շաւարշան:

Սանդուխտ ելաւ դարպասէն.

Բաշեց շայտց տունն ամէն:
 Սանաարուկ հայրն որ լըսեց
 Վտտիկ Թախտէն ²⁾ վայր վազեց.
 «Սանդուխտ, սիրուն իմ դատրիկ.
 Ուրանձս դու զքո հայրիկ.
 Ուրանձս դուն զՄնահիտ,
 Պաշտե՛ս պատառւածն շրէիդ:
 «Բշացըս լնյս ոսկեթել,
 Բշքս արտասունք դեռ չէր կաթել.
 Վեզ համար՝ դուստր աննքման
 Վետեր յաչեքս ի վայր գան...
 Սանդուխտ, ուզէ՛ ինչ կ'ուզես,
 Բրամազդաւ, քեզ տամ՝ ես.
 Ի՞նչ շայտստանքս է պըզտիկ՝
 Օ՛հնքս ու զօրքերս են հերիք.
 «Շրամէ՛ դատրիկ իմ աղուոր,
 շայրիկդ բլլայ քեզ ցինուոր:
 Բննում աղեղս ու երթամ՝
 Խոլոր աշխարհս քեզ որտամ.
 Օ՛խաքանն ³⁾ սեզես թէ զլիւսար ⁴⁾
 Խոնեմ քերեմ քեզ հաւսար.
 Ի՞նչ ծովուն մէջն ուզենաս
 Խերեղ կանգնեմ՝ քեզ դարպաս.
 «Սանգուխտ, քու հայր քու գերի,
 Լուկ ի շրէեգ կայ հեռի.
 Լըսէ՛ ինձ դուստր իմաստուն
 Լոյս իմ աչացս արեւուն

1) Բքգար Թագաւոր: 2) Վահ: 3) շոնաց Թագաւորն: 4) Կայսր
 Նուովմայ:

( )տար կրօնք մի՛ պաշտեր
 Վու հօր գրեալ սեւ մ'ուղեր.
 Սանդուխտ դատրիկ իմ սիրուն
 Սղորմէ՛ հօրդ աշերուն»:
 Կոյսըն կեցեր լուռ յուշիկ
 Հապա հառչեց անուշիկ.
 «Հայր, քանց ըզքեզ սիրելի
 Հըկայր ոքիկ մ'ինձ յերկրի.
 Իպց երբ զՆստուածն իմ գիտցայ,
 Սէր՝ քանց զամէն մեծ ճանչցայ:
 Պաշտէ՛ զՆստուած քո քեռուն,
 Հապա չերթամ ես հեռուն:
 «Լ՛մ ¹⁾ թէ ասես գու զ( )խուս
 Սր կեանք բերաւ մեր հոգուս,
 Խէ՛ զիս շուպես քրիստոնեայ.
 Խէ՛ այլ խօսիս զՆնահապ,
 Սանդուխտ այլ չէ քո դատրիկ,
 Սանատրուկ չէ իմ հայրիկ.
 ( )խուս՝ իմ հայր իմ փեսայ.
 Լ՛յս իմ վերջին խօսքըն ըլլայ»:
 Օ, այս վերջին խօսքն երբ լըսեց
 Սանատրուկ դէմքըն ծածկեց,
 Փերթ մի փըրթաւ ի սըրտէն,
 Եւ հեռացաւ Սանդըխտէն,
 Կանչեց նըման առիւծու,
 Երգուաւ լուսնի ու արեւու.
 Օ, էտ ըզկայծակ սեւ ամպուն
 Իերնէն փըչեց բոթ մահուն:
 Վողաց սարսեց Հայաստան.
 Սանդուխտ վազեց ի զընդան.
 Կարծր կոճղիկն ըրաւ գահ.
 Օ, արդերն ամէն փայլին մահ.
 Կուսական քողըն սեւակ
 Սիպտակ ճակտին վայլէր թագ.

1) Իպց:

Ի՛նչպէ՛ղ բաղկացն ապրանքան
 Պողոստ շղթայք շղթանքան:
 Սուրբ առաքեալն շալոց լայր.
 Կապից կուտին պագիկ տայր.
 Լորկուան եկած միաբան
 Փրկչին յերկինք փառք կու տան.
 Ճայն Սանգըխտին շարժէր սիրտ,
 շայք թողուին զԼ՛նահիտ.
 Վընար քրքրին մընայր մունչ,
 Լըուէր սաղմոս հոգեշունչ:
 Կուսանք շայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Ըհա ելեր կոյան շայոց
 Փրկչին երթայ հարան ի ծոց.
 Օհա բարկ արեւ յարշաղյս
 Ինհեղազարդ սուրբքն կոյս
 Կանգնէր պայծառ ի գիմաց
 շայոց հազար բիւր զօրաց.
 Վետին թընդայր ի հիմանց,
 Լորկինք շարժէր ի նախանձ:
 Կուսանք շայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Սանատըրկոյ սեւ հրաման
 շնոցի ծըխոյն գայր նըման
 Կըծէր աչաց բարկ արտսունք,
 Լային կուսանք եւ հարսունք.
 Ի մօր գըրկին տըղայն լայր,
 Սայրքն լալով յետ դառնայր.
 Կըտրիճ տըղայ միաբան,
 Եւ լայր ամէն շայաստան:
 Կուսանք շայոց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Շաւարշան:
 Ըմէք կանչն, «Ինագուհի»
 Ողորձ՝ շայ աշխարհի.
 Վո թագուոր հօրդ արեւուն,
 Վո աննըման լուսերուն.

Լպրիր Սանդուխտ, մի՛ մեռնիր,
 Սի բերեր մեւթ մեր երկիր.
 Սանդուխտ, ամէնս քեզ գերի
 Ողորմէ՛ հայ աշխարհիս:

Սանդուխտ երկնից լըտ լոկ
 Եւ լացերուն կայ անհոգ:
 Լալով զինուորքն յառաջ գան,
 Օ՛կնքերն ի յուս կու դողան:
 Ըտ լարեցան աղեղանք,
 Ըտ թափեցան դիակունք,
 Բայց չրգըտաւ մահ տեղի
 Ի գեղեցիկ Սանգրիտի:
 Կուսանք շտոյց, նոր շուշան
 Տեսէք ի դաշտ Ըտարշան:

Վրման ծաղկանց կարկտահար,
 Երբ նա գիտեց զօրս հազար՝
 Օ՛խրար զարկած եւ ընկած
 Ու զմահն իրմէ օարտափած,
 Ըարժեց զճակատըն սիրուն
 Ըրտտունք տեւեց աչերուն,
 Եւ հառաչեց առ Յիսուս,
 «Տէր իմ, հրաման տուր հագուս»:

Երիտասարդ մի յանկարծ
 Կայծակնաթափ սուր շողաց.
 Ուսկից արդեօք էր եկեր.
 Դա՛հի՛ճ, թէ տաք օիրոյ տէր.
 Երկինք՝ թէ հալլին էր զըրկած.
 Ու զք գիտէ զայս դիպուած:
 Սուրըն շողաց ու զարկաւ...
 Ը ուշան Սանդուխտ՝ վարդ ընկաւ:

Սուրըն շողաց մէկ մի փայլ
 Սանդուխտ ծաթեց իրեք այլ.
 Կարմիր կաթեր ի կրճ. քէն
 Սարգեր թուօան չորք գիէն.
 Ըքքըն կոկոն մանուշակ,
 Ըմ՝ Բնչ նայուածք անուշակ.

ՊԼԱՆԵՆ ԽԼԱՐԱՅՐԻ:

Անց գաս իմ լուսնակ հեղեկ ու հանդարտ
 Համապիւռ լուսովդ ի լեռ, ձոր եւ արտ,
 Եւ ի Վահագետս, որ մըտօք մոլոր
 Գիշերաժամիկ ժուռ գամ՝ յՎարայր,
 Ուր քաջ ու աննրման իմ հօրք հայկազունք
 Ընկան զէտ հըսկայ, ելան զէտ զուարթունք,
 Սիթէ գահ սըփռել ոսկերաց սըրբոց
 Ձիւնափայլ ամպէզ ոսկեթել ծածկոց,
 Թէ ճերմակ ճակտիդ՝ թէպէտ եւ պայծառ
 Վաջացս արենէն սւղեւ կարմիր վառ,
 Թէ լըռիկ մընջիկ ակեջիս տակաւին
 Թէ ինչպէս ընկաւ Վարդանն ահագին,
 Սահու սեւ ըստուերն ի սիրտ թըշնամեաց,
 Օհոգին ձրգելով յերկին առ Վստուած:

Գու ալ ով Տըզմուտ տրտում ու արիւնուտ,
 Որ գաս կամկար լառ ի մէջ շամբերուտ,
 Եւ հովիկդ, որ գաս ի Սահուայ քարէն
 Կամ ի ծեր Սասեաց սըրբազան սարէն,
 Գու ալ ինձ նրման դողգող եւ երեր
 Թող թեւօք անցնիս սարեր ու ձորեր,
 Ընտառէ անտառ, տերեւէ տերեւ,
 Կոծկոծելով գաս ի գաշտիս վերեւ,
 Օայս մաշած ընչիս վերջին հառաչանք
 Ձրգել ի Հայոց սըրտից արձագանքը:

Ո՛հ դու բարեկամ պրած սըրտերու,
 Խօսնակ գիշերոյ, հոգեակ վարդերու,
 Երգէ պըլպուլիկդ երգէ ի սարէդ,
 Օանմահ քաջքն Հայոց երգէ հոգւոյս հեռ,
 Թաղէի վանուց ձէնիկդ ինձ դիպաւ,
 Սըրտիկս՝ որ ի խաշն էր կիպ՝ թունտ առաւ,
 Ի խաշին թեւէն թըռայ ու հասայ
 Գըտայ գրեզ ի դաշտ քաջին Վարդանայ:

Պըլպուլ, քեզ համար մեր հարքն ասացին
 Խէ չէ հաւ՝ պըլպուլ մեր Մարայրին,
 Եղիշեայ հոգեակն է քաղցրազրուցիկ,
 Որ զՄարդան ի վարդըն տեսնու կարմրիկ,
 Ձըմնուն յանապատ կու գնայ կայ ի լաց,
 ՅՄարտազ գայ զգարունն ի թուփ վարդենեաց,
 Երգել ու կանչել յԵղիշէին ձայն
 Խէ պատասխանիկ մ'արդեօք տայ Մարդան:
 Խէ կիսահոգի պըլպուլիս նըման
 Ձէնիկս հասնի ձեզ որդիք Խորդոմեան,
 Որդիք, որոնց հարք քանք ու առաքինիք
 Լըցուցին զդաշտեր, գըքքեր ու զերկինք,
 Խէ ի սրտի ծովդ կաթիլ մ'արունիկ
 Կայ չայկայ 'զբիւրէն կամ ի Պահլավիկ,
 Խէ զփառքն հայրենեաց ձեզ այլ գրիւք փռաս,
 չեա Վահագետիս ելիք ի Մարտազ:

Լ.

Կէս գիշերն տուել էր գիշերավար
 Լուսնակն յամպի տակ բացխրփիկ խաղայր.
 Չովըն շըրջառիկ կախ թեւքն յանտառ
 Օդոց եւ ծառոց հանգիստ կու կարգայր:
 ՕՄարայրի մուծն ու կանաչ ծոցիկ
 Շայրէ ծայր ճըղքած Տըզմուան հոնդարաիկ,
 Մետաքսանըման անձայն խառուտիկ
 Կու թաւլեցընէր հազար բիւր ալիք.
 Ի՛ յաստից ու անտից կան երկու բանակք
 Իբրեւ անկըռիւ ընկած միտունակ.
 Յերկուցըն միջոյ բարձրացած լուսնակ
 Կու թըւի վահան զօրաց պահպանակ.
 Ոչ մէկ հընչի ձայն, ոչ մէկ շարժի ղէն.
 Կարծես յաղթըւեր ամէնքն ի քընէն,
 չաղիւ հազ ձիանքըն թօթուին դոփեն,
 Դողան պահպանքն ի կաշեվըանէն:
 Մէկ գունդն է Պարսից հազար ու հազար,
 Որոնց վըրայ ամպ տաքածի խաւար.

Սէկ գունդն այլ չայաց է թիւով ցանցաւ,
Լուսնի լուսով զէնքըն փայլին վառ վառ.

Օրոցերն ուռուցիկ, թեւերըն քաղոյծ
Օյնչ հանգչած բաղէք՝ կան թեւօք աշխոյծ.
Օյնչ ծով ահագին որ ալեօքըն խռած
Յանկարծ սարսեցնէ զսփռնքըն վատուծ:

Եւ այց յայնչափ քաջաց քան զամենքըն քաջ
Սէկիկ մի արթաւն կայ գընդին յառաջ.
Խեւի տակն առած նիղակ ծայրախաչ,
Չեւքն ի ճակտին, ոչ ձափ հայի ոչ աջ:

Եւ որ խորանաձեւ լուսնին ճառագայթ
Օեռանդուն բանակըն գիտէ հանդարտ.
Օյնչ մայր գարաղի որ գիշերն ընդհատ
Ղիտէ զքուն աղային կարմրիկ ու զլաւարթ:

Եւ զվաթսուս հաղար զադրած քաջերուն
Սանձըն ձեռք առած՝ վազուան առւարտուն,
Յաղթութեան անիւըն սահեցնելուն
Շընարք մըտածէ ու զչայոց անուն:

Ի բոլոր ազգէն առաջնորդ ընտրած
Յաջորդ քաջամարտ ըսպարապետաց,
Պատասխանատու ազգին չայկազանց,
Օանոր բաղդըն յիւքըն տեսնու կախուած:

Յիսուն յաղթանակք չահած քրորաընքով
Ենցնին ի մըտացըն մէկըզմէկով,
Ղէմ ինքեան կանգնին իւր փառքըն կարգով,
Սիրան առնու եւ սոց մեծամեծ թրնդով:

Եւ որչայն նիզափոքն յանկարծ վազէ գուրո
Օյնչ կրակէ վիշապն ի յերթից մըտուրս ¹⁾
Սան գայ ու փրէ գընդին չայոց հուր,
Սարդանն այն վառած ի օէր եւ ի սուր:

Սայի ընդ երկիր, նայի ընդ երկին,
Չափէ չափչլփէ զբանակքն երկոքին,
Քաշէ զմէկն ի վեր ի ծոց Ղրիգորին,
Խափէ զմէկն ի վայր սանգարամետին,

1) Օտիւր Յարգողն,

Ի մեծ բարկութիւն կամ ի տարակոյս
Օւշկունքն շըջէ ի յայս եւ յայն կոյս.
Կանչէ ի խորացս թէ ո՞վ իմ հագագոյս
Տացէ պատասխանս յետին հարցաւորոյս.

Իսոյց ի՞նչ, բայց ի՞նչ այդ տեսիլ յանկաւակած
Վաջին յի արդանայ ելնէ ընդ առաջ.
Ի փոքրիկ ըլլալ գետոյն եզերաց
Հուր բոց վերանայ ի ծոց եկեբաց:

Կայծք անձրեւանման շորս դին հաւասար
Խոցեր յաջ ու ձախ, մեջն ըջոյս պայծառ,
Եւ ի միջ ըւտոյն ճերմակ վեհափառ
Սէկ մի երեւի տեսօք յոյժ անձառ.

Երաներն քաշեր տուր կամար կապեր
Հնոցի պէս կրակաւն զոյգ ահեղ աշեր.
Լմպի պէս ըջոյս երկայն թաղկրներ,
Կարծես թէ հրեշտակ բազդին է իջեր.

Իջեր ի բանակն եւ ահեղ կըշուք
Կըշտէ զՊարսն ու հայ, գըրէ աստեղօք.
Պառնայ ի Պարսիկն հայի արհաւիրք,
Պառնայ ի հայն՝ սէր կաթմէ արտասուք:

Ի բլուրն ի վեր քաջըն թըռչի ի արդան,
Ենվախ անկաւակած ձայնէ սիրական.
«Եւր Սոփեսո, Երեսն, քաջ մեր Սատամեան
Եսա՛ զինչ երկինք գըրեն բաղդ վաղուան»:

Եայնժամ բոցափայլն երեց յի անանդոյ
Օւշն հրեղէն ձըգէ ի ճակատ նորայ,
Կընքէ, ու զերկինքն առջեւն թափայ,
Հայոց բանակին մասն հոն երեւայ:

Տեսաւ, հիացաւ յի արդանն ու կանչէք.
«Հայր, իսկի տեսիլդ մեղ չըսեաց.
Եղիւ տի կըռուինք քաջութեամբքս մեծ,
Երկիւնն հանգչիմք ի դարդոսն աստեղոյ»:

Եսաց ու առաւ զօրհնութիւն ծերոյն,
Խօթվեց զաջն հրաթափ, փրկեաւ ի բըլրոյն.
Շօճ տայր նիղակին փութայր գայր իսկոյն,
Փողէր ու կանգնէր ըզգունդ քաջերուն:

Ի

Դեռ չէ արեգակն ըզգլուխըն հանել,
 Երկու բանակներն ըզգաշան են բռնել,
 Օչտ ջուխասկ բերգեր գէմագէմ կանգնել,
 (Յիրար ուզեն գալ՝ փշթիլ ու փըշթել:
 'Կախանձափրփուր գըծոխոց սասան,
 ԲՂԸ ապուհ ի ծոցն տաած ու զլլատան.
 Հոն թափել ուզէ օձու պէս դաժան
 Սեւ ատելութիւն երկհարիւր տարուան:
 Օ, երկհարիւր տարուան վրէժ ահեղ ու մեծ
 Հայաստանն եկել է խնդրել անկէց.
 Խոսարով ու Տրգատ, Լքատշէտն այլ գէջ,
 Հայրենի պարտուց պահանջեն ըզվերջ:
 Ի մէկ մի վայրկեան ամէնքն են պատրաստ,
 Փող կարծեն ըզձայն միմեանց անհանգարտ...
 Ըհա թոան գացին զարնուեցան հըպարտ.
 Օ, ինչ երկու վիշապք մեծ իրարապատ.
 Սէկ շարժումն ահեղ, մէկ ահեղ հոտան
 Օ, Լքատպն է բռններ թնդմամբ կայծական.
 Ոչ ի պատերազմըն թըշնամութեան
 Լալ զտարերքն ամէն կարծես աւրել գան.
 Տրոփէ ոտընւորն ու գաշաքն թընտայ,
 Հեծելըն գետին մոռցել՝ յօգ գընայ,
 (Դն առանց հովի գէնքերով ծըփայ,
 Հովիտն հետ ձայնէ, երկինք կու գատայ.
 Հրդեհ է բռններ ճարակի երթայ,
 Գիւցաղուքն այրէ հողու հաւսար աայ,
 Բոցեղէն ալիք զօրացըն ճօճայ
 Գէմ այն բռնութեանն ո՞վ կու գիմանայ.
 Օ, ինչ յաշխարհաւեր կրակէ լափլիզող
 (Յանկարծ կայծ մ'ի վեր ցառքէ յահ ու գող,
 Կամ ի դաշտաձեւ բոցէն գայ խանձող
 (Յանկարծ երեւող ու յանկարծ ծածկող.
 Հանց խառըն խըմբէն քաջ մի հեծելուր
 Լարձր երիվարի վըրայ կանգնաւոր՝

Վեր վեր վազելով զինուր ճոճաւոր
Նետուի թըշնամեաց մէջ քանց գունտ հրաւոր.

Պըզինձ գըլխանոցն ու զընհ երկըթի
Լքեւուն շողէն կու փայլփայլկրտի,
Շ'երմակ փեռուրներն ի սաղաւարտի
Կարծես թըոցընեն ըգբաջ զայն մանկտի.

Նայիս սարսափած սըրտիւ ալէկոծ
Խէ ո՞վ այն յանդուգն է քաջաց շայոց,
Լքդեօք Լքշաւթըն յաղթող սուր թուշոց,
Խէ հըսկայածն. Խորէներն մարտկոց.

Օ, Լրտակ ու ըզլ ահան պահ մի կու տեսնես
Իբր անխոնջ դարբինք վազեն հնոցն ի ներս.

Սեծամեծ ճայթմունք, տապըլմունք լըսես,
Ըզզէն ու զինուոր փըռուած կու գըտնես:

Երթալով երթան ձայնքըն զօրսնան,
Շ'եշտակի շաչիւնք լըսուին աղեզան,
Ըհեղ կոփկոփիւնք վահան ընդ վահան,
Նետք նիզակք թափին անձրեւի նըման.

Բլրածն փըղաց ոտքերուն գարգափ
Ըշտարակազարդ բըրգօք ըերդակապ՝
Պաշտաց ու լերանց արկանեն սարսափ,
Երկիրն ի հիմանց տայ դղորդ ու կափկափ.

Ըյլ քաջածի շայն անվախ համարձակ
Ընճոռնի մարմնոցն ելնէ հակառակ,
Կորդուացին կշռէ ձողաշափ նիզակ,
Ըեռան պէս փըլչի փիղն ու Պարսն յիր տակ.

Ըքձագանգք ամէն ձայն վերացընեն
Բանակներն ի հետ կրկնեն ու սարսեն,
Շ'ըփոթ եւ աղմուկ նոր տիրէ անդէն.
Պատառտին գունդք յիրար անցնելէն:

Պարսից բանակէն հազարք են փըռուած,
Ի շայոց բանակէն հարիւր է ընկած.
Ձիակոխ ծաղկունքն յարիւն թաթաւած
Պըրգուեն ըզկատղած եռանդըն զօրաց:

Ի Տըղմուա գետոյն եղերքըն պըղտոր
Ուր արդէն արիւն հեղեղ կապէ նոր,

Եռան ու զեռան բանակք ժօռաւոր,

Սէկն անցնի, մէկն պէջ չքեղաւ անցորտ:

Իայց քաջ Գարեգին չընտրե՛ թուր ցամաք:

Սարազրատանման ցաւքն գինչ փայլակ,

Օտովի զարկածին գլուխն՝ իբրեւ գրնտակ

Ձրգէ իւր զօրաց՝ որ գան համարձակ:

Օէտ մրըրկաւ ամպեր չպք տռնուն ձիան

Լողալով կրողին ի գետոյն բերան,

Ֆրսան ու ծրփան, զալիքն տռնուն տան,

Զլրով արիւնով հասնին յանգիման:

Լշինն զինչ քաղցած գազան ծովային

Լնիւրտիր դիմն ուժ եւ պատահին,

Շատ զօրք զօրավարք փրան ի գետին,

Շեծեալ հետեւակ միատեղ պառկին:

Սըրմըռան Պարսիկք գինչ ալիք վարած:

Յետ դառնան ի ձախ թեւ չայոց քաջաց:

Բնկնին բարկութեամբ տան ու տանուն հարտած:

Սեր ու վայր թաւին հօգիք հազարաց:

Շոն յառաջագէ՞ն ու քաջ Գարեգին

Շայ զօրավարաց տռնու պսակ նախկին:

Շաղար խոցերով ի զքեհրս սքաւին,

Գեա չուզեր անխոց թաղուլ թըշնամին:

Օէնքերըն կոտորած, մարմնն կիսամետ

Գեռ յուղարկաւոր հեռն ուղի շատեր:

Բնկած դիականց մէջ՝ խնգրէ սուսեր:

Կարծես յետ մահուն ալ կրտուիլ ուզէր:

Ըհ Գարեգին, մութ իջաւ յաշուիգ խած:

Կա դեռ ձեռք շարժէ զսուրն տծել ի քարշ:

Շունն ի կէս վըզին կանչէ աղէթարշ:

«Ե՛ղբարք մի՛ թողուք զիս Պարսիցն այն գորշ»:

Յայն ձայնէն վազեն ջուխտակ կայծակունք

Շաւսար Գարեգնի հարազատք սիրունք:

Օէտ ի բարձր բոյն արծուիք սուրակունք

Պաշտպանել իջնան զիւրեանց նոր ձագունք:

Ըստի ու անտի կան զինչ երկաւ հրեշտակ:

Կէմադէմ վառին այսքըն կարմրորակ:

Ոչոստում թուխաչուն եւ ագռաւգիսակ,

Ս ռամիկ վարդահերն ու մորթով ճերմակ.

Սինչգեւ Վարեգին սողայ անբարբառ

Բնդ հոգւոյն կըգտի մոռնալով զաշխարհ,

Եղբարքն առ ոտիւք թափեն զօրս հազար,

Երդնուն հոն մեռնիլ քան թողուլ զերար:

Իհ սքստապատառ վըսեմ տեսարան.

Հազիւ սուրբ երգմունքն ելին ընդ բերան՝

Յ ուխտ մի նետ յերկնից կարծեմ յանկարծ գան,

Օ ի Պարսկին այնքան պատուոյ չէր արժան.

Վան նետերն ու զոյգ վարներն կըարըճնուն,

Որ երկու ձեռք կըռուէին ի բուն.

Չունէին վահան, ինչ պէտք քաջերուն

Որ միմեանց վերայ կուրծք դրին սիրուն:

Եղբայր...կանչեցին, ճակատ ի ճակատ

Բնկան պատեցին զերրորդն հարադատ.

Երեքն այլ ի հետ բացին զաչք հանգարտ,

Երեքն այլ ի հետ փակեցին զըւարթ.

Իսեւ ի թեւ ու վիզ վըզե պըլլըւած

Երեք կոկոն մէկ մանկաղով հընձած,

Բզկարմրիկ արիւնըն վարդ տարածած

Ենհոգ կու քնանան ի մէջ բանակադ.

Երբ հոյ՞ հիւսիսի շնչէ ցուրտբերան՝

Ու հետ կոծկոծեալ ընկնին վարդ շուշան,

Իր ծաղիկ չուզէ փըռուիլ ի մարգն այն

Ուր իշխանք ծաղկանց գետնաւարած կան:

Եհ. յայնժամ հատան քաղցր արեւքն չայոց,

Քաղեցան կրակէ շնչեր ջերմածոց.

Սասըն քո ընկան աշխարհ իմ չայոց,

Կըտրիճք աննըմանք վեհք հիւսիսայնոց.

Ոչ ոք ի թիկանց էաւ ըզհարուած,

Իմէնքն ըզՊարսիկն ունին իւրեանց բարձ.

Սարգազոյն արիւնք սրտերնէն բղխած

Ուժոյ եւ սիրոյ վըկայք անմոռաց:...

Եւ զհր է Սարգան ախոյեանն անյաղթ: —

Օ ինչ առիւծ ահեղ այծուց դիմամարտ

Ի թանձր անտառէ վազած անհանգստիւ .

Հազարով դրնէ զորսերն տապաստ ,

Հանց հետ Մշտւոյ ու քաջ շքանշանի

Ի ձախ թեւ Պարսից նետուած համարձակ ,

Յարձրէր կողրէր ցրուէր հասարակ ,

Կարկտահար թափէր ըզմեծ զայն բանակ ,

Եւ երբ տեսաւ զիւրն ըզձախ թեւաբեկ ,

Սըռնչեց զինչ ծով , յունեւ կանգնեց տէգ ,

Փայլակնտնուման հըրեց ձին հրաշէկ ,

Քաջքն ի հետ ընկան զինչ յորձանուս գետք .

Սեւ զրեհօք ի սեւն հեծած երիվար

Վայր զինչ սաստկորոտ ամպ մըրըրկավար .

Սուսերն ահագին զինչ կայծակ շողայր ,

Քան զայն ահեղ՝ մահն իսկ ոչ երեւար .

Օինչ հրդեհ ըլլոնած յանտառի ծայրէն

Չիղաղրի՝ մինչ փայտ չիւրփէ զամէն .

Սառուեցաւ ըզհետ թեւուն համօրէն .

Ըզհարուածքն համրեց Մասուած ի վերէն :

Ենհուն հետեւակք զինչ շուր եղբգունք

Վետնակոխ արար ի ձիուն ոտկունք .

Չիանք ու փրղանք զինչ մայրիք բարձունք

Սէկմէկէ առաջ թափին երագունք .

Յաջ ու ձախ զարնէր փըռէր ու անցնէր ,

Օանտառ զօրքերուն յանապատ փոխէր .

Սինչ Պարսիկն յահէն զինչ ընեւ խորհէր ,

Սուրըն Սարդանայ ի մահ հրամայէր :

Ի փախ դարձան քաջք մընացեալ Պարսից ,

Եւ մեծ զօրավարն հաս ձայն բռնալից .

Վալըեցաւ Սուշկան զինչ օձ թիւնալից

Խածատէր զմատներն երգմամբ անիծից .

Փողէր դարձընէր ըզփախուստ զօրաց ,

Կանչէր Մտաշայ ի վերայ փրղաց .

«Փուլթա՛ գազաններն առ եկ ի հոս դարձ ,

Օ՛ի Սարդան մարէ զարեւ մեր Մրեաց» :

Սարսեց համօրէն բանակ պարսկական

Փըղօք հեծելօք գընդօքըն Սատեան ,

Խեղճէս եւ կոտորած՝ դեռ անթիւ խուժան
Սիրաբան դիմեն գէպ յարին Վարդան.

Երեք քայլ ի յետ մէկ յառաջ գային,
Սէկ տային ու տասն հարուած առնուին.

Շուրջ բոլորեցան հեռուստ պատեցին...
Սօտեցաւ վայրեկեան ահաւոր բաղդին:

Երեսը պարխպք դէմ քաջին կանգնել են,
Ունաւորք, հեծեալք եւ փիղք լեռնեղէն.

Սէկն ի մօտանց գայր, մէկայլն ի ձիէն
Շողալով անցնէր կրուէր հեռուէն.

Ետեւանց կատղած գազանքն ահագին
Օւնճուռնի քրթերն քրնթրունեցնէին,
Բոմբիւնք ու գոմունք որոտմանց տային,
Ըզբերդերն յուսոցըն տատանէին.

Վէմ քաջին կարծես քաղաքք եւ ամրոց
Օյնուած են ելեր մահ բերելու ծոց.

Լմէն Լսիոյ ձայնք ժողովրդոց
Սիրաբան վերջին ընդ գիւցազն շայոց:

Իսկ քաջըն Վարդան աչեց քաջերուն.
Կանգնեցաւ ի մէջ գրնդիցն երկոցուն.

Լհեղ մի գոռաց, սարեր ձայն ետուն,
Շատ կապարճակիրք կանչեց մօտ ձիուն

Օյնչ գերանդաղէն անիւ շրջամահ
Սան գայր ու զարնէր առտ անդ պահ ընդ պահ,
Օյնչ գունտն արեւու յօդուն ճանապարհ
Չորս բոլոր սրփուէր ու տարածէր ահ.

Կամ զինչ լեւ հրաբուխ ի սեւ ծոցէն խոր
Ըզսարսափ բնութեան հանէ նդ սեւ որկոր,
Բոցեղէն գետեր վաղցընէ յորգոր,
Քարինք կարկրտայ լընու պղաշտ ու ձոր.

Ի՞նչ ամպ թէ երկինք ճաթին ի վերէն՝
Ինքն ամենեւին չըզադրի վարէն,
Սինչ որ բոլոր կրակն հանէ յանդընդէն,
Լնթիւ մահերով հանգչի յիւր սըռէն.

Լայպէս աննրմանն շայոց գիւցազանց
Կ'առնուր ըզյետին վրէժ իր հին հարանց.

Եւ վրկայեցին հոգիք շայկազանց

Թէ քաջութենէ նա շարար ինչ զանց:—

Լճդ մինչ չորս բոլորքն մարդով ընկած

Եւ ինչ շնորհնոյ պէս առտաւ հընձած.

Շընձանաքարի պէս զինքն այլ թաթիած

Սինչ ի կէս ձիոյն՝ յարին կըտարճաց.

Շայեցաւ յերկինք՝ տեսաւ զարեգակն

Որ զտիշած գեղնած օրաշուրջ գընառն

Սահէր Սանատրուկ լերինն ի կըռնակ

Կամկար ոտօք գայր ժամըն խաւարակ.

Քըթթեւ մի աչաց կեցաւ անշըփօթ,

Եւ կարծելի քաղցր աչեր տըւաւ յօգ.

Երկայն մի շընչեց հոգի երկնահոտ

Ետուռնոյ տեսոյն սիրան էաւ կարօտ.

Վըշաւիւր կանչեց, ահա ժամն եհաւ.

Պաւ շայոց լիմ տանս առաջնօրդ ըլլաւ.

Պատմես Սահանայ զայս իմ յեան գառ,

Թէ զնախնիքն ու զսուրբ հարբըդ չըմոռնաս:

Սինչ զայս քաջն աւեր, ընկան յոտքն անդէն

Երին այն Երտակ Պալուռնեաց ազգէն,

Եւ հըսկայակերպ կորովին իտրէն.

Սարգան ձայնելով թըռան ի յանտէնն:

Ձըգեց քաջերուն վրայ քաջն Սարգան

Բըմակուկաձեւ գիրեն մեծ վահանն,

Բըսուր, սաղաւարտ ու զհամբոյր մահաւան

Տըւաւ առ եղբայրն իւր շամաղասպեան.

Եւ իբրեւ արծուին ի սարից քարանց

Սլացաւ ի գընգէ քաջացն շայկազանց,

Սէկիկ նիզակաւ ընդ Պարսից գունդն անց,

Նեա էր որ թըռաւ թէ հուր փայլականց:...

Շուն ի մէջ երկուց գընդից զարհուրած

Ի վերայ զօրաց եւ զօրավարաց

Խաչածայր նիզակն ի յերկին ուղղած

Սարգանն շայոց կայ հանգըստտարած:

Սոսկացան սրացան Պարսիկքն հապըլեապ,

Եւ քաջին սըփուեց նոցա սեւ սարսափ,

Գիշերըն խոնարհ փրաւ զինչ տարափ...

Լաւ կայէք... Դարդան կայ հոս ի մըրափ...

Գ.

Ով ես դու՝ որ քառ շնչո ի Ըաւարշան,
Խեւօք թըռնօրէն ոտիւք փայլական.

Գաս մօտիս մըրանուս ի գաշարն մահուան,

Յաջ ու ձախ դառնաս ու կաս իբր արձան:—

Երկրորդ պահ էր այն ահեղ գիշերոյն.

Լուկ բարակ մըրմունջ զինչ ծովեղերոյն

Լըսուէր կիսամահ զօրաց խոցերոյն

Յաւոց և մահուան ներդաշնակութիւն:

Յանկարծ քօղ բացաւ լուսնակըն յերկընքէն,

Եւ սըրտապատառ ըզգունդս համօրէն

Տեսաւ զինչ պատկեր սեւանքկարէն.

Հառաչեց ի հոն հասած Լըդիշէն.

Լըդիշէն՝ մեղաւ շըրթունք, սըրտի սէր,

Որ ընդ Վարդանայ հոգւով էր կապուեր,

Մինչ հասակակից առ Սահակ նստէր

Եւ զյգ որդեպէս ի սըրտոյն գըզուէր:

Օարմանաց ձագունք, որ ի մի վանդակ

Միաթեւ մեծցած ի անունդ հոգունակ,

Երբ ժիր մանկութեանքն բացաւ դռնակ՝

Մէկըն արծիւ թըռաւ, մէկայլն աղաւնեակ.

Ղաշտ, պատերազմ, սուր, զրեհ, ձի, կրակ ու բոց՝

Լին սիրելիք Վարդանայ թեւոց.

Ընձայն անապատք, խաղաղ հովանոց

Եղու Լըդիշայ մասն էր ընդ գըրոց.

Հաւիճն հեղ երբեմն յարծւոյն թեւ սլայնայր

Եւ ընդ դիցազնին այն դիցազնեանայր,

Երբեմն այլ արծիւն ըզթեւն ուրանայր,

Օաղաւնոյն մընչնիկ յըսէր՝ հեղանայր.

Ղըղաճիւս նաւակ ի քաղցր ի հովիկ

Օեղերքն առեր մէկն երթայր հանդարտիկ,

Մէկայլն ահեղ նաւ ի պիտդ տողվատիկ

Նաղընլով խաղայր յանդունդ և յալիք.

Լալ նաւահանգիստ մէկ էր երկոցուն,
 Փառաց շայկազանց սրտերն էր սիրուն.
 Սէկըն յաղթանակ կանգնել զիւր անուն,
 Սէկայըն յաղթողաց տալ անմահութիւն:

Լապկէս երկոքին սոքա սիրելիք
 Եղբարք անմեկին՝ զինչ աւազ ու ալիք.
 Սէկըն մըռնչէր. մէկըն կայր լըռիկ,
 Լալ սիրով տային յիրար համբուրիկ:

Երբ ըզքաջութեան բացած աւազաստ
 Սարգանն յաղթութեամբ նաւէր ի ճակատ,
 Շայոց և Լալանց վրայ հասնէր ըզգաստ,
 Կանգնէր յաղթանակ քան զտարիքըն շատ.

Նաւակն Եղիշեայ ի Բիւզանդ յԼժէնս
 Եւ յԼճէքսանգրեայ ուղղէր հեղաթեւս,
 Բանաւոր ծաղկանց մէջ շըրջէր թեթեւս,
 Ի միտք առնոյր մեղր իմաստից պէսպէս.

Երբ դարձաւ յուսմանցն ու տեսաւ զՍարգան,
 Օխուր թողած կորիւնն հիմ՝ յաւիւծ նըման,
 Բնծայեց ըզմեղըն ի քաջին բերան,
 Գիրան երեց եղաւ տանըն Սամգունեան.

Ենթած ի քաջէն շըրջէր Եղիշէ,
 Ի դաշտս այլ երթայր՝ ուր զէնք հրաւիրէ,
 Ի վրանին կարգայր ըզՏէր ի յերկնէ՝
 Ար ըզսիրելին յաղթող դարձընէ:

Լալոյ զաւջի գիշերն որ գիտաց Սարգան
 Թէ վաղիւն հասնի ժամ փառաց մահուան,
 Սախեց գալարել զաղիս սիրական,
 Խաբեց ու զըրկեց ի գեղ Ըլաւարշան:—

Հանց երկրորդ գիշերս որ ըզգաշտն առաւ,
 Շողին Եղիշեայ սընտէն դուրս թըռաւ.
 Երբ ի բանակէն գարձւորներ տեսաւ՝
 Սաղեց ի գեղջէն ու դաշտըն մըտաւ..

Սըտաւ յարիւնոտ սահմանս Լաւապայ,
 «Սարգան» որոտաց, պաասսխան չըկայ.
 Սահըն պատեցաւ ի սըրտին վըրայ,
 Եւ սուրբ վարդապետըն լայր զինչ տըղայ:

Լայր ու յառաջէր գայր խորխափելով,
Օյնչ կոյր շօշափէր ոտօք ու ձեռքով,
Սինչեւ դեղընցած լուսին գըթալով
Ծագեց գիշերուան պաղ արտասուէքով:

Ժամ մի Եղբչէ ժուռ եկաւ լըռիկ,
Տեսարանք տեսաւ ողորժ ու լալիք
Պաղեցաւ արտսուներն ու արիւնն ի սրտիկ.
Հագաւ ի հոգին պատկեր սրգառիկ.

Ըստ երերագին անցուգարձ արար.
Իբր ի կարկըտէ տեսաւ գիրուտար
Բզմեծ բանակացրն մանրած պատառ,
Յորոց վերայ լայր լուսին դալկահար.

Օյնչ որթատներեւ ու կանաչ գընտակ
Գունագոյն ծաղկուներ ու հասկ նորհասակ,
Եւ ծառք հինարմատք եւ նոր բարունակք
Ի յերար անցած եւ ընկած խառնակ.

Լսապէս ի տըխուր դաշտին այն Լքտազ
Խառնափընդորեալ կային առ իրեարս
Գրօջք ընդ դրօշակիր, զօրք ընդ զօրավարս,
Ձի ընդ հետեւակ, կտրիճք ընդ տըկարս.

Լսն խրոխտ մըսեղէն բըլուրն անկառի
Բնկել էր անշարժ զինչ կոճղ անտառի,
Լսն հրաշունչ մըբրկոտ վընջոտ ձին արի
Կարթակոտոր կայր ի տեսնէն հետի.

Լսն քաջ մանկըտիք կայտառ ու զըւարթ
Որ գեռ առւըտուն փայլէին զինչ վարդ՝
Սայրամած գիմօք, ա՛հ, ընկեր են արդ,
Ընդուսպ սիրտն և աչքն այն թնչպէս հանգարտ:

Լսն ջաջուռ բազուկք, այն լանջք զբահագէն,
Լսն ճօճան ճակատք յամուր պըզընձէն
Որ գային վարնեւ զբանակն համօրէն՝
Հանց փըռուեր՝ որ ոչ զատւին ի գետնէն:

Եւ այն յորդորակ սպառնալից բերան
Որ փողով ու անփող բիւրոց տայր հրաման,
Կենաց եւ մահու կարծէր զինքն իշխան՝
Օխւր իսկ չըպտառէ զորպէսըն մահուան.

Եւ այն հին զէնքեր արիւնով մըխած
 Որ խոստանային դառնալ ի տուն հարց
 'Կորանոր արիւն լիզելով փայլած,
 Եհա կամ փշերէ համ գերի ընկած:

Եւ այն մոխրաշունչ Պարս փարձուորայք
 Որ քանց մուծն ըզլոյս ատէ՛ն ըզւայք,
 Ընդ ոտիւք նոցին անկեալ անըզգայք
 Պաղած ու դեղին քան բանտի ծառայք:

Եւ այն, ո՛հ, եւ այն շայոց նահատակք,
 Ո՛վ սուրբ հայրենիք, տուրք եկեղեցեանք,
 Եւ այնք ընդ գարնան ծաղկանց գեղունակ
 Եւ այնք հոն նընջեն քուն անմահունակ:

Շ'երմակ ու կարծիր զինչ վարդ ու շուշան
 Ո՛հ, քանի՛ աղուոր են ի Շաւարշան
 Պըլուկք ի խաչին եւ ոտք յատուշան
 Ս'անկըտիքն շայոց՝ որ ի սուրբ քուն կան:

Վաջ քաջ կըլուեցան, սուրբ սուրբ մեռանին,
 Եւ չեն ընդ երկինք ու ի տուն հայրենին,
 (Ի չեն ըզծընդք ըզքաղցր ամուսին,
 Ս'արեն զլոյս աշաց յարասունք սիրային:

Փոխան սիրելեաց ցուրտ հով գիշերոյն
 Եղապատելով փարի այտերոյն:

Պատառոտի աչք դողդող աստղերոյն,
 (Յօղիկ կաթնաբուխ տեղան յամպերոյն:

Ս'ատղաշ հոգիք դեռ զըրթունքն համբուրեն
 Ուսկից այդպէս շուտ ի դուրս ելանն,
 Պահ մի զվարսագեղ ճակատսըն դիտեն
 Եւ զմանկութիւնն յերկինք փոխադրեն:—

Եւլ դու եկ դարձիր եզնիկ Եղեշէ,
 Թե՛ զհոգիդ սիրես՝ քաղցր արեւդ յիջէ:
 Եհա նօսր աղիք սըրտիդ խըշխըշէ,
 Ս'իթէ մահն ըզքեզ այլ մեղեից քըշէ:

Ս'ի աչեր մի՛ այն թումած գէմքերուն,
 Ս'ի դըպչեր մի՛ այն ցուրտ մնամիներուն:
 Եհա զգլուկդ առեր թաթաւ ամպերուն,
 Օ՛ոտկունքդ է թացեր արիւն քաջերուն:

Լալ Լոշեշէն, քաղցր սիրտ Լոշեշէն
Իսկի չեղադրի թափառիլ անդէն,

Սէկ մէկ որոնէ զքեզք շայոց գընդէն,
Շամարէ զվրկայքն զոր երկինք համրեն:

Բանտէն այն անշարժ՝ շարժի յիւր սրբափն
Ըլթութունքն լըռիկք մըտքին մէջ խօսփն,
Վաջերն այն ընկած՝ հոգւոյն մէջ կանգնիւն,
Սահ կենդանանայ, մեռնի կենդանին.

Ի սիրտըն փափուկ մաղձ քանց մեղր անդշ
Խաղանթէ թաղանթ ծաւալի քընքոյշ՝
Օ, երկայնուկ թարթիչ աչացըն մեղոյշ՝
Չորս բոլոր ածէ կամաց եւ ուշ ուշ:

Բզթեն ընդ ուսով զարկած զինչ հաւիճ՝
Կարծես ականջ տայ լըռիկ եւ մընջիկ
Օ, ինչ ձայն կիսամեռքն արձըկեն սրտոտիկք
Վեղ հառաչանօք եւ շընչով ցըրտիկ:

Խաղաղութեան զինքըն կարծես հրեշտակ
Կամ թէ կուսական փողար ողբերգակ,
Կամ պատգամաւոր սիրելեաց գաղանեակ
Տանիլ զեաքի ուխտն առ սիրտ ըսպարեակ:

Եւ ահա տեսնու կուտակ մի մարմն,
Ընդ զինչ կորիւնք, փայլունք քան լուսին,
Օ, իրար թեւոտած քանց որթ զուռենին,
Թուի Ոստոմն ու վարդ Սրամն ու Վարեգին.

Ընկունքն Լոշեշէայ վտին ի յայն տես
Կրակէ արսասուք թափէ ջրի պէս.

«Պարծեցի՛ր, կանչէ, ծերունի՛ք Վերսէս,
Ըհա քաջորդիքդ ընկած քաջաց պէս»:

Բայց ինչ է այդ կապն ի գութի քաջաց
Ընդ մէջ Ոստոմայ եւ Սրամն կապած.
Բարէ քաջերուն, բարէ սիրելեաց,
Ի՞՞՞ սուրբ յիշատակ՝ մընաս անմոռաց.

Սխաբան ընկերք ի հայրենի տան
Սէկտեղ կեալ մեռնիլ իրարու երգուման.
Ըռին զկապ հիւսած սիրելեաց ընծայն
Օ, իրար կապեցին մընալ անբաժան.

Եւ իսկ Կապով մա եկան Վարդգէսն.
Եւ մահ սիրոյն զինքն այլ հաղորդ բռնեալ...
Ի՞նչ այդքան սիրով հիւսուած կապ անգին...
Ի՞նչքեզ տասնչափ մէջ կախեմ յերկինս—

Հիւսի տառն քայլ ի քայլացն անդրդ
Վարդապետի վաճառեալ նրման կայ մանուկ.
Երկաթ ահագին ի կողն իւր փափուկ՝
Օ, ալ ուսածք ի մէջ ծագեանց կայ պառկուկ.

Հանց պայծառ անբանի երեսքն չառն.
Որ յերկնից ընկած կարծես նոր չառն.
Եւ մազ ծընաք. խառն աչկանք փառքերն,
Օ, մահն ի քուն փոխեր է Վանան Վաճան:

Սոս ի նա անաքն կիւր խառնալէն
Կայ երեսասարդ զօրավար մ'անգէն,
Ճակատն երկնագէտ ծրծէ զօր յամպէն.
Ի կեանս եւ ի մահ ցանկալին Երեսն:

Իսկ մեծահասակ հիւսն գիւցազունք
Որ իւր անտառի եղեւինք բարձունք
Ի նկեր ու ծածկեր են հազար ծագունք.
Օ, յերեսն այլ ծածկեն նեաք սուրք գեղարդունք.

Վարդապետի զօրուն Վարդանայ գիտէ.
Օ, Երեսն եւ իտրէն ներքեւ տեսնէ
Եւ հաւոր գիւմք՝ զինչ առիւծ քրնէ:

Հոն սաղաւարտեալ Պարս զօրավարաց
Տեսնէ գլխուինն ընդ ոտիւք քաղաց,
Եւ նիզակս Հայոց՝ որ զոյգ են շամիրած
Երկու նահատակ գրնգին թըշնամեաց.

Հոն մեծ բազմութիւն զինչ փայտ ի յանտառ
Կամ աշնանաթափ տերեւ հողմավար
Ի նկած ու խուկած մօտ ու վերուվար.
Պաշարի մարմնովք ու հայի շուար:

Հանկարծ բըլրաձեւ գիւղանց դարէն
Փայլակ մի շողայ քան զայն որ յերկնէն.
Երկայն լոյս ցոլայ ի զէն խառնալէն,
Սէկ թընդմամբ սըրտի հոն գայ Երեսնէն...

Երից սեւադրած Պարս զօրավարաց
Ս երայ տարածուած հանգչէր ոմըն քաջ,
Ըզձախն էր ածել ի սրբոխն դիմաց,
Եջն ունէր նիզակ մահուամբ ձանձրացած.

Օրեհքըն պրզընձի ծակել ն հազար,
Ի ծակուցն ի դուրս շող ծախէ պայծառ.
Նոցին ու ձեռաց միջուկն արիւն վառ
Վընտածել դիզուեր վարդի հաւասար.

Ըզսեւագանգուր մազն ի լաց շըրջէ
Ի յանսաղաւարտ քաջին ճակատէ...

Խեղաքնաց լինի դողայ Եղիշէ
Ըզմեծն իւր Ս արդան ի հոն ճանաչէ:

Եղու քաջին լուռ, Խօսի ինքն ամէն,
Լաւքըն թըռայի եւ յոնք կըռընձկէն.
Սահու իսկ կարծես հրաման յիւր մահէն
Տայ իշխանաբար՝ եւ ամէնք սարսեն.

Ի շըրթանցըն մէջ կայ ծայր նիզակին
Վառածայր թեւօք ոսկեզարդ խաչին,
Օոր պապն իւր Սահակ ի ժամըն յետին
Եհշատակ երես քաջապանծ թոռին:

Ընդ երես քաջին մահախառն անմահ
Օամբողջ գիշերոյն զերրորդն այն պահ
Հայի Եղիշէն ի զարմանս եւ յահ
Խորին լըռութեամբ լեզուն շըրջապահ.

Կըռէ զգլուխ քաջին ձեռօքն երերուն
Որ զինքն ետ կըշիւ իր ազգին սիրուն.
Համբուրէ զճակատն՝ ուր բաղդն հայկազուն
Օանդարձն էր գըրեր ապագայ դարուն.

Ընդ լայնադիր լանջքըն հայի ուռած
Վաջ քաջ եւ վեհ վեհ սրբոխից տուն սիրած,
Իբրեւ պրզընձի ամուր մի կանգնած
Պաշապանել զորդիք թորգոմայ ցաւած.

Ընդ գեղեցիկ ձեռքն հայի՝ ում հնազանդ
Կայր ամէն հրաման եւ շատերուն բաղդ,
Ուստից յաղթանակ եւ փառք մեծազարդ
Երեսուն տարի ելնէր անընդհատ:

Ո՛հ, չէր նա 'յնպէս վեհ երեւցած տեսօք
 Երբ յիսուն անգամ դառնալով փառօք
 Պըսակն յաղթութեանց բերէր սքփուէր լոկ
 Հայրենի շիրմաց ու մատրանց վրայօք:

Կամ երբ արծուօրէն ընդ կովկաս անցած
 Սազւորներ բըռներ բարբարոս ազգաց
 Ի շեցընէր քըշէր տանէր տայր Լճեաց,
 Ինքն իբրեւ յորսէ գալով եղէրուաց,

Ինչպէս հոն վերայ քաջացըն յեցուկ՝
 Յետին յաղթանակ Հայոց անանցուկ
 Օյնքըն կանգնելով Պարսիկն ընդ սախւք
 Ինք զինքըն դիտէր հոգւոյն նայեցիւք:

«Ո՛հ, ես ի ճակատիդ վթայ երգնում Վարդան,
 Կանչեց Եղիշէ, որ ձեռքն աստուածեան
 Ի հոն փոխարէն է գրեթ քո մահուան.
 Խէ՛ բիւր դարք անցնին՝ գու մընաս Վարդան»:

Լսաց Եղիշէն, հետ վերջին շքին
 Փախաւ ծածկեցաւ սիրաձայն հոգին...
 Պըլպուլն ի թրիկէն սովբեցաւ զայն բան,
 Կանչէ զըռն գիշերըն Վարդան Վարդան...:

Կանչէ պըլպուլիկ, կանչէ յԼճարայք,
 Որ Վարդան հայի յերկնուց պլ ի վալք,
 Յիշէ զՀայաստան ըզսիրելին վալք,
 Հայաստան յիշէ զՎարդան իւր յամսյք:

Հ. Դ. Լեւոնդ վ. Սիւննեան:

Ըշտ Երկաթ ի ծովուն Սեւանայ:

Յուրտ ցուրտ ձըմունք բրդան յարձակ հովերէն,
 Սիպտակ կարւանք իջան լեռանց կողերէն.
 Փըչեցին պինդ քամիներն, հա՛, փըչեցին,
 Սառով ձիւնով ըզսարն ու զձոր զագեցին.
 Ս արդըն քափուր վատեցաւ,

Նորիծղուն ծագիկ ծառիկեցաւ,

Եւ Հայաստանն սուգ մըտաւ:

Սուգ էր պատեւ մեր գեղեցիկ աշխարհին

Եւք գառնաշունչ հովքն փրշեց օտարին,

Երբ հայ իշխանքըն քաշուեցան յամուր վայր,

Եւ աղ ոամիին՝ որ մոլորէր վեր ու վայր.

Տեսաւ արեւ՝ դեղնեցաւ,

Եւ սննակ աւ աստղիկ սեւացաւ,

Եւ Հայաստանն ամբնեցաւ:

Ո՛վ ան մառնիչք, ո՛վ այն դահիճք, ո՛վ գազան՝

Որ առ աշխարհ առ թռնաւոր ձայն կու տա.

Եւք ինչ քարէ սիրտ, ինչ սառէ չորթունք էր

Որ հայրենեաց հօգուն կարգաց սեւ օրեր:—

Ենէ՞ծք արւէք այն բերին,

Ենէ՞ծք գըրին ու ձեռնին,

Որ Հայաստանն մառնեցին...

Ո՛վ եւ Բշտ. եւ եկ թագւոր, խըրճա՛ յիս,

Աւագոստի գօրք դան վերայ մեր աշխարհիս.

Ի Բաղտատայ գան, Սօւլայ գան, Շամայ գան,

Խիտ քանց մարախ, սեւ քան զամպերտ ի Սեւան.

Վանց ըզհովերն հասին տուր,

Բոլորեցան ամեն ուր,

Կու շողացնեն նեա ու թաւր:

Շա՛ իմ թագւոր, արե՛կ Բշտ, երեւցիք,

Վաճ՛ զերկաթգ, ըրէ զայգունք ցիր ու ցիր...

Դադրեցե՛ք գաշտք, ի դողալեգ թընտալեգ

Թագւորն Հայոց ելաւ, ահա նա ձեր հեա.

Կու գայ նըման փայլակին,

Կայծակ թափէ ի չորք դին.

Ե՛հ, չգկայ նիւթ իր կրակին:

Թագւորն եկեր աշտրակներուն աչք ածէ,

Եւ խեղճարար ձենէ, ոչ ոք չի լքէ...

Ե՛հ, սուրն երկաթ շողայ փայլէ ի մըթան,

Թողու երթայ մըրմըռալով ի Սեւան.

Ի քարն ելնու բարձր ամուր,

Չորս դին կապոյտ եռայ ջուր.

Սիրտն ի վերայն հալած հուր:
 Վիշերըն չորս գեհ քաշեր թանձր մըրուր:
 Ե՛հ, արխուր այն երկինքն, երկիրն այն աբխուր:
 Նաոներ ժայուեր յիրար անցած կու կանչեն,
 Կու թուի թէ զհողն շայաստանի կու քանգեն:
 Կեւ թըշնամին ծովուն մօտ
 Վանց ծովն եւել մըրմըռոտ
 Կու, սպասէ լոյն յառաւօտ:

Ի սեւ դարձաւ կապոյտ ծովակն ու ծըփայր,
 Շառչեց խորէն ու քարն ի վեր կու փրփայր:
 Ելին զալին զարկած, փրփուրն ըզփըրփուր
 Խաղւորին լոռքըն ցառքըտէր բիւր ու բիւր:
 Կա շայ ազգին արտսուծքն էր,
 Խաղւորին լաց կու հանէր
 Երգեօք իրեն ճար մ'աներ:

Վանց գիշեր մութ պատեց յաչկունք թաղւորին,
 Վանց ըզլեւան ծով մեծ փըլաւ ի սըրտին:
 Շանց որ յիշեց զիր հայրն ու զօրն երջանիկ՝
 Երիւն ցատքեց ծոցէն ի ծովն ու ցամքիկ:
 Օւաչերն ածեց ու ցոլաց:
 Փայլակն երկնուց կանկ առած
 Սէջ ամպերուն պաղ մընաց:

Եւ արժեց ըզսեւ կամարն ահեղ յունեռուն,
 Ըզսեւ մազերն ի շուրջ սփռեց ուսերուն,
 Բացաւ հընոց բերանն, հառաչ մ'արձըկեց:
 Ենդունդ ծովին պատուած՝ հառաչ մի կրկնեց:
 Շրամէ՛ մեզ քաջ մեր թաղւոր,
 Նոյս ու ցամաքս հեռաւոր
 Ձենիդ ծառայ ենք բոլոր:

Շանց որ զիր ձայնն ահեղ լըսեց քաջն Եշտ,
 Շանց որ ըզգաց ըզզարկ սըրտին կայծակոտ,
 Խընտաց թընտաց հոգին, վազեց կուրծքն ի գուրս,
 Ձեռներն երազ կ'ուզեն աղեղս նետս ու թուրս:
 Կոփեց զնիզակն ի քարին:
 Շաղար կայծեր ցատքեցին,
 Շրամեց իր փոքըր գընդին:

«Օ՛հն առէք, ժիր կացէք ընկերք իմ սիրուն,
 Հաւատարիմք ձեր թագւորին ձեր հողուն.
 Ի հազարաց մէկիկ մնացած դուք իմ հետ,
 Պուք շատ էք, ձեզ չբաւեն հազար թուր ու նետ.
 Խող աշխարհաց լուր լինի՝
 Որ քանի եմք կենդանի
 Հայաստան ո՛չ աի մեռնի»....

Հանց որ գիշերն ըզսեւ քօղերն ժողվէր
 Եւ ծիրանին զամպոց փէշերն վառեր,
 Ելաւ ի բարձրո քարին, դէտ կեցաւ լուռ,
 Լըսեց զօրաց ձիոց ալեաց բարկ մըմուռ.
 Սիրտն նետեց մինչ յերկին
 Լըտասունք ի յաչքն եռացին,
 Շունչն մըմուկէր ի շըրթուին:

Իսկ երբ իջաւ առաւօտուն հովն հանդարտ
 Եւ կապուտակ ծովին խառնեց կարմիր վարդ,
 Բզշորս բոլորն առաւ պատեց այլազգին.
 Եռայր ծովուն, եռայր ալիք ցամաքին.
 Կատղած զօրաց ահեղ խումբ
 Շուրջ կանգնեցաւ զինչ սեաւ թումբ,
 Նիղակ, աղեղ, պարս ու ռումբ:

«Ո՛ր ես, կանչեն, Լշոտ, Հայոց Շահնշահ,
 Համբէն ի ծով, ծովէդ փախչել չունիս շահ.
 Տես օնց հազար որսորդ պատէ զքո պարեխ
 Սէջ թռուրուն տի նկնիս քան խեղճ մի տառեխ.
 Լշոտ, դու յի՞նչ ես վըստահ,
 Պիտցիր, այլ չես Շահնշահ,
 Պրօղդ հասաւ, քեզ չըկայ շահ»:

Պըստեց թագւորն Հայոց, պացխուն մի չերեա,
 Օ՛հ թմնաստուն կարիճքն ի տան հանեց փէտ.
 Նիղակաւ կոփ տըւին քարին Սեւանայ,
 Քշեցին զձօձան փայտերն հանդէպ Վեղամայ.

Շուրջն ցընծայր շուրջնայր,
 Պիտէր այլազգն՝ արմըննայր,
 Հայն անեթկիւղ յառաջ գայր:

(Հայնժամ գողաց հրամմեց թագւոր մեր Հայոց,

Եւթանասուն տղեղք թափեն կայե հաւր բոց.
Երազ երազ դառնան ի շուրջ ծովակին,
Յիրար անցած կու յիմարի թըշնամին.

Ընտ հրեղէն գընտի նման
Փէտէ ի փայտ ցաաքըտան

Սիրտ տայ քաջացն աննրժան:

Շարժին շըչեն փատերըն մօտ ի ցամաք,

Օտնեն փշրեն ըզխըջ ու զօեւըն բանակ.

Կէսն ի ծովին կէսն ի ցամաքին նետահար,

Սէկն ի գետին կարած, մէկայլըն ջրատար.

Պառնան մնացորդք ի փախուստ,

Պիտեն զվրաններն ի հեռուստ

Վըռաղ կու տան ամէնուստ:

Կապուտ կանաչ ալիք ծովուն գունաթին

Յարիւն եւ մազ՝ զոր փօխէ ժանտ այլազգին.

Օբզուին ձըկունքն ինջնուն յանդունդըն զով վայր,

Ընդընդայինքն ի վեր վաղեն յալեաց ծայր.

Ընմիտ որսորդքն որսք որոց

Տարուբերին ծոցէ ծոց

Ողորմ պագեն զափն շայոց:

Կարմիր արեւ Վեղամայ, ել սարն ի վեր

Կրակէ կըզակըդ դըրած շուրջ տար ու բեր.

Սթից ¹⁾ հովիկն ի ծովդ առնու ման պըտոյտ

Ուր ուր ունուն դոնդողքըն կապոյտ,

Որորելով գլորելով

Նափ ըզծափի բերելով

Շուրջ գան զշայոց թագաորով:

Շրամէ թագուոր, նետերդ բացին քեզ ճամբահ,

Ուր որ դիմես՝ դու ես շայոց Շահընշահ.

Խաղա՛ վազէ՛ ի դաշտ ու ի ձոր համարձակ,

Բըշըն փշրած կորաւ գընաց անդարձակ:

Երբ որ մըտար ի ծովս աստ՝

Եիր Ընտ լուկ երկաթ,

1) Պաւառ եւ աւան յեկեց հարաւոյ ծովակին, ուստի յաճախ շնչէ ի նմա հողմ:

Զիմ՝ որ ելնեա՝ կուռ պողպատ:
 Զա՛ փայլեր, հա՛ սլացիր երկաթ ու պողպատ,
 Զազրո՞վ բերով թափէ բոցեր անընդհատ.
 Ը՛ռւրջ շողացիր ծայրէ ի ծայր հայրենեաց
 Ս՝անրէ՛ մաշէ զդէնք մեր ամէն թըշնամեաց.
 Զայոց հողուս դու կեանք տուր,
 Երկինք քեզ տայ հրաթափ թուր,
 'Կահապետին՝ սիրտ քանց հուր:

Հ. Ղեւոնդ Վ. Սլեշենսն:

Լուսնկայն գերեզմանաց Զայոց:

Այ իմ լուսնակ գեղեցիկ, աստուածավառ դու լապտեր
 Օ՛ր առաջնորդ գիշերոյ դըռաւ յերկինս ինքըն Տէր,
 Կոր մըթուլթեան աչք անփակ, սրբոսիս այլ դու աչք կու տաս
 Երբ շողշողուն շղթայով կախուած շարժիս յիմ վըրաս,
 Վո թե՛ն՝ երկնից արծաթէն հիւսած, պատրոյգդ ալ ոռկի,
 Եդամանտէ կայծակներ սփռես զաստղերըդ չորս դի.
 Եղի մեղրի նըման կաթ մը յամանէդ յիս թափած
 Կու խաղաղէ կըրքերս զինչ ալիք լըճիս հանդարտած:
 Ո՛հ, ո՛նց պայծառ էիր դուն կենացդ երկրորդ գիշերին
 Երբ նոր քաշուած Լստուծոյ ճախարակէն ընդ երկին.
 Ո՛հ, ո՛նց փայլուն էր քո լոյսն՝ երբ առաջին այն անգամ
 Վիշերազուարճ պըլպուլիկըն ձըգեց ձայն երկնահամ.
 Ը՛ռնչըն պայծառ քեզ նըման հովտէ հովիտ կու խաղայր.
 Զեզիկ հովով թուռդ ելած մաքուր առուակըն հեւայր.
 Զըկայր ականջ հողեղէն որ զայն լուսէր ու փառք տայր
 Սիայն հրեշտակք լուսին եւ շարժէին ըզքեզ վայր.
 Եւ դուն լըռիկ չափեցիր զանամպ երկնից կէս բոլոր,
 'Օով՝ ու ցամքի վարագոյր բացիր, ներքեւ մըտար խոր,
 Երբ արեգակըն կու գայր հրեղէն ոտքն յօդս ի վազ
 Օ՛արշալուսոյ ցօղ սփռէր եւ զառաւօտն հըրամազու...

Կացիր արեւ, յետ կացիր, մ'եններ յերկինքըդ կապտա
 թող լուսնեկիդ ի ման գալ գեռ ի մէջ թուխ ամպերոյտ.

Կ'անց կ'անց լուսնակ դու յառաջ, լեռնէ ի լեռ սարէ սար
 Սէջ ձորերուս խորերուս անցի՛ր յուշիկ հաւասար,
 Հեռ քեզ ունիմ ես գանգատ, քեզ 'Վահագեան ունի բան,
 Սինտըն յերկուս է ճղգթած, եւ ցաւերն, ո՛հ, զանազան.
 Պայծառ լուսնակ մի՛ փախչի՛ր թէ տրամուլթեան լըսես ձայն,
 Հաւած սրտի մխիթարանք ես դու կանգնել յերկինքն այն.
 Ս'ան գաս յերկիրն Եդեմայ, բայց ոչ ի հինն այն գիշեր
 Երբ երջանիկ էր դեռ մարդ, լոկ սէր ու զկեանքըն յիշեր.
 Ճ'երմակ ճաճանչդ յայնժամ տաք էր ջրերուն ու ծաղկանց,
 Ուր որ կաթէր քու շաղիկ՝ կենդանութիւն էր անանց...
 'Կարձիր նայէ՛ հիմ'. ի վայր, նայէ՛ ի փէշ սարերուս,
 'Կայէ՛ ի տափ տաճարիս, եւ ի հողրանք գեղերուս...
 Ե՛հ, գերեզմանքն են շայոց, որ ոչ եւս են յաշխարհի,
 Սաշած նըշխարք մեր հարանց՝ թաղուած ի խոր խաւարի:
 Ե՛յն շայկազունքն անուանի եւ մարդկութեան անդրանիկը
 Որ զԴդամայ տունն իրենց վարձեցին տուն երջանիկ,
 Ե՛յն մեծամեծ հըսկաներն՝ որ հըսկայից յաղթեցին
 Լեռնանըման կըտրիճերն ի 'Ձորն շայոց թափեցին,
 Հեթանոսաց կուռքերուն յաղթող որդիքն այն շայկայ՝
 Ընկան անոնք՝ այլ ի քուն ներքեւ ժայռիցըն շարքայ:
 շայկն որ ամէն շայու սիրտ պիտի կանգնէ դարուց դար,
 շայկն այլ ի քուն է ահեղ, եւ ո՞վ գիտէ զիւր դադար.
 Ո՞ր արդեօք սար կամ բլուր ծածկէ զհըսկայն այն բարի՝
 Որ փառք որդւոցըն տըւաւ ու ազատութիւն աշխարհի:
 Ո՞ր լեռն արդեօք է քո թարձ՝ թարձրագըլուխ քաջդ Երամ,
 Որ ի Սարաց մինչ Սաժակ վազեցիր տէր, յաղթանդամ.
 Եւ դու Երայդ գեղեցիկ, յո՞ր դաշտ արդեօք յո՞ր հովիտ
 Կարմիր գանգրովըդ պըլլած ծածկես ըզնոց՝ ճակատիդ.
 Եւ՝ որ զահեղն Եժդահակ շամփրած ի ծայր՝ նիզակին
 Ի մութ քարայրս իջուցեր զվիշապազունս սեւագին,
 'Կու ոսկեծամ և խարտեաշ Տիգրան, դու յո՞ր կաս քարայր.
 Եւ դու ծընունդ ծիրանի երկնից ու երկրի հրեղէն այր,
 Վ՛հատեսիլ դու Վ՛ահագն՝ որ ընդ աստուածըս նըստար,
 Նաճկե՞ց ըզքեզ ապառաժ, թէ հալեցաւ քան ըզսառ:
 Երկհաղարեան տանուտէրք շայոց հողուս հայկազունք
 Երգեօք ի խորըս նորին դեռ կեցե՞ր էք իբր՝ հիմունք.

Եւ ինչպէս ողջ ըլլալով զողջ բրոնաւորքն զարկիք,
Եւ դպէս զմեռեալ բրոնաւորսն հողուն ներքեւ այլ դառնիք.
Որ պղծեցին զսուրբ երկիր մեր հարց չայոց սեփական,
Կարծեցին ձեր քով նընջել, եւ ի դըժոխս արթնցան:

Պուրբ այլ պանդուխտ բարեկամք, Եւ շահունիք տընաչն
Որ զչայկազանց հին անունն հըռչակեցիք յազգս ամէն,
Ի կամեալ կամարէն խըլուած յանգուծ գերողաց
Եւ ի կտրիճ տիրասէր մանկանցդ նորէն ազատած,
Պըլուխ գլխի խառն ի քուն Եւագ Սասեաց մօտ վըհին,
Եւ դեօք խորհուրդ ընելով դեռ կու յիշէք ըզվըէժն հին:
Պուր այլ ո՞վ մեծդ հըսկայից եւ թագւորաց, օուրբ Տըրդատ,
Որ զցանկալիս քո թողած՝ զլըրէզ, Վառնի ու Երտաշատ,
Օհհեղ գըլուխդ վերուցիր եւ յետ մահուդ ահաւոր
Եւ ի հանգիստըն շոգեաց վանաց առիւր քուն մ'այլ նոր,
Օհհեղ Բաղատ թողած՝ զորով վաղ տըւիր երագ ի մի քայլ
Վարածօրան Տիգրիսի լսես զխոխոջ այլեւայլ,
Եւ դեօք հերիճ քեզ տեղդ այդ, Թէ դարձեալ շարժ տաս քարանց
Եւ ի Սեպուհ կամ Սասիս վազես՝ ըզմահն այլ սանձած:
Եւ դուք կարմիր Սարդանայ վարդանըման դուք ընկերք
Որ յԵրտաշու դաշտերէն մինչ ի չամչէնն էք քընքր,
Եւ դեօք ձեր սուրբ արեան գին աշխարհիդ բազմն յիշելով
Շարժէք դեռ զքաջ բազմընիդ հոգիներուդ կըրակով,
Բագրատունիք շինարարք, յԱրագգաւորս եւ Բագրան
Կու փընտըռէք զդաստակերտ ձեր ու զյետին քընարան.
Եւ յաշտարակըս քաղքիդ՝ յԱղնիւն Ենի աչք ձըգած
Պըլուխ շարժէք, եւ երկիրըս սասանի սարսափած.
Տաճար, դարպաս, վանք, խորան՝ օփուն յերկիր աւերակ
Շէնք եւ անշէնք գերեզման լինին չայոց բովանդակ...
Խաւար վերայ խաւարի հագած կանգնի սեւ գիշեր.
Վահագետիս սիրտն այլ սեւ. Եւսուած, զմեղս հարց մի՛ յիշեր....

Եւ դ իմ լուսնակ, փութա՛ յամպերէդ
Ե՛լ փարատէ զմութ Վահագետիս.
Սփռէ յերկիր դեզման վարսերէդ,
Շէտ քարերուս կապէ զսին սըրտիս.
Շանդարտ ու լուռ է շուրջըս բոլոր,

Երկիրս ի քուն երկինք լոկ արթուն,
Լուսնակ՝ վառէ՛ զկանթեղդ կըտր
Ի գերեզմանս իմ հարց շայկազուն.

Ճ'երմակ թեւօք գրկով երերուն
Երկընցու զլահդ յամպերուդ մջէն
Սարից գըլխէն, յետանց ծառերուն,
(Ս)րարատայ երկճիղ գազաթէն:

Սարն ի սարին դիզած տասըն տակ,
Ձիւնակոյտ սառն ի վըրայն հինգ բարդ,
Ու այլ ի վըրայն քո լոյսն ըսգիտակ,
Ու այլ ի վըրայդ իմ արտուռն հրազարդ.

Երգօք հալն արդեօք տի մաշէն
Օթանձրո պատանք գերեզմաններուս.
Երգօք ի խորչն հասնի՛ն քաթեղէն
Լըւալ զանլաց ոսկերք հայրերուս:...

Ե՛հ, ո՛հ...լըսէ՛ք ոգիք շայկազանց
Վահապետիս լըսէ՛ք հառաչանք...
Լըսեմ լըսեմ ես ըզձայն հարանց,
Ե՛հա շարժին բացուին գերեզմանք:
Բարեւ հանգիստ ձեզ հին շայկազունք
Որ մշակեցիք զագարակ Վըյայ,
Եւ թէ ելան ձեր դէմ դիւցազունք
Ի նկան հընձոց պէս յարտիդ վերայ:

(Յ)ղջից ծոցէն կանգնած մըմուռով
Թագապրսակ ահեղ ճակատներ,
Սարդանք Սահանք ըզվրէժդ առնըով
Շարին զ(Ս)ասան, հանգչեցէ՛ք զքուն ձեր:

Սվ հայրապետք սուրբք, փառք աշխարհիս,
Որ նընջեցիք ի մատրանց ներքեւ,
Վայցեցէք մէկ մ'այլ վերայ երկրիս,
Որ յաչընուդ ծագէ նոր արեւ:

Եւ դուք կտրիճ սիրուն զօրականք
Կրակաթափ թուրք, մահացան բաղուկք,
Վաղցր հայրենեաց պարիսպք եւ պահանգք,
Ձեր քիրտն ու արիւն անմահ անմոռոցուկք.

Վարձիք ամենքդ առէք հանգիստ քուն,

Վահագն լայ զձեզ, յիշեն որդիք:

Ե՛հա վեկայ լուսնակքս փայլուն,

Վարձիք առէք ըզքուն հանդարտիկ:

Իսկ դուք կայտառ ու կարմիր տըղայք

Վարաք Վրիգորի, զինուորք է՛խուսի,

Եկեղեցւոյս շայոց զարդ վեկայք,

Ո՛վ կրակէ սիրտք՝ յաղթողք հիւսիսի:

Ս՝ողորհաւատ ազգեր սեւակրօն

Շրո՛վ թրո՛վ եկան յիմ աշխարհ,

Կ'ասենք, վերցուի պատրագ ու պաշտօն,

Լուսաւորչի լոյսն ըլլայ խաւար...

Ե՛յ անիծեալ օձք, սիրտք գազանի,

Չորնան լեզուդ ու անգութ թաղկնիդ:

Թէ բըռնացայք հողուս շայրենի

Շոգիս չ'ինկնար ի չար ձեր ժանիդ:

Շայոց հաւատս է փրկչին հաւատ,

Յառաքելոց բերած նախընծայ,

Լուսաւորիչն տընկեր հաստատ

Ու մեր արիւնքս ոռոգեն ըզնայ:

Պարսիկք, փուճ տեղ ասորւշանք վառին,

Փուճ տեղ շագար այրէ զքաղըրնիս:

Սուր Սըկիւթին եւ Թուր Ռաթարին

Փուճ տեղ շողան. ազատ է հոգիս:

Լսպէս կանչեն կարմիր կայտառ շայք,

Ղէմ սուրերու կանգնին համարձակ,

Խաղան խընտան ընկնին նոր վեկայք,

Կանգնին փառօք, թըռչին լուսաթագ:

Կարմրածոցիկ զէտ հատից նըռանց,

Օ՛էտ հողմահար խայծեալ խընծորին,

Վըման սարիցն արեան աղբըրանց՝

Թափին նըշխարք կարմիր կըսորին:

Շողն հայրենի ծըծէ զսուրբ արիւն,

Շոցըն բանայ, առնու զիւր որդեակք,

Յանմարդաձայն յանձանօթ անկիւն

Կարմիր քընով նընջեն նահատակք:

Սըրտի հատոր հա՛ գան սիրելիք,

Հարցունք անեն ձորոց ու լեռանց.
 Ո՛ր մեր տըղայքն, ո՛հ, ո՛ր ծածկեցիք.
 Սարեր ձորեր, տըւէք մեզ նըշանց...

Սարերըն լուռ, ձորերըն արևուր,
 Հովն հեւալով թեւերուն տայ դող,
 Կարկընդով ընդ քարն անցնի ջուր,
 Տրտմեալ տերեւք կաթեն անուշ ցօղ:

Ո՛վ մայր, ո՛վ հայր, ո՛վ եղբարք եւ քորք,
 Եւք տուք յերկին, անդ ձեր սիրելին.
 Եւ ամէն քայլ օր կոխէ զայդ հողք
 Ծածկէ զնըշնար Հայ նահատակին:

Սըփոէ լուսնակ սըփոէ սուրբ լուսեր
 Կարմիր կայտառ Հայոց մանկըտոյն.
 Հողս այս տաճար է, դու այլ լապտեր,
 Կահապետն այլ ի սուգ է սիրոյն:...

Եւ դուք ամէն Հայ սիրտք վըշտահար
 Որ նախ քան զմահ մեռալք ցաւերով,
 Օր հալածանք կամ սուրն անդադար
 Եւ կամ դիպուածք բերին չար ժամով,

Որ զինչ երազ անցէք յաշխարհէս.
 Պահ մի սիրով լըցուած սուրբ ամանք,
 Յանկարծ ընկալք կոտրած կուծի պէս,
 Եւ ուտով խլեցին ըզձեզ գերեզմանք.

Գըլուխք կանգունք զէտ բարձր սարի,
 Սաղերդ ի ման ճաճանչից նըման,
 Բազկունք ամուր եւ կուրծքեր արի,
 Ծոցէր ծաղկած ցօղալից շուշան,

Պայծառ աչկունք ջուխտակ արեգունք
 Որ կաթէիք գութ, սէր ու խընտում.
 Վանի՛ շուտով անցան ձեր ճրագունք,
 Եւ դադրեցաւ սըրտիդ վերվերում:

Կերքեւ ճակտիս, ներքեւ այս քարիս
 Յամբած սրտեր տերեւի նըման,
 Ձեր սիրելեաց շունջն յորդոց յորդիս
 Եւ հասեր՝ հընչէ յիմ բերան.

Ո՛վ հարք, եղբարք, որդիք Հայ հողու՝

Ընլացք անսուգք եւ անյիշատակք,
Չեր սիրելեացն եմ ես արտասուս,
Հին հառաչանք, հայրենի կըբակ:

Սեւ աւերակք դուք, դուք Սեւ հողեր,
Թորրով թափած տըհաս հունձք եւ տունկք,
Ի գազանաց ոտնակոխ ճըղեր

Ո՛հ, ծաղկեցէք դուք այլ յիմ արտսունք.

Կարմիր կոկոն գլուխներ, վեր կացէք,
Լուսակաթ աչք, մէկիկ մի բացիք,
Սեղոտ շըթունք, մէկ մի ձենեցէք,
Բէք թէ հաշտ եմք, ու ի բուն դարձիք.

Վամեցէք հարք ըզճակտիդ քըրտինս,
Օխարտեալ մազերդ թօթվեցէք տըղայք,
Տըւէք այդոց մարք զյետին ըստինս,
Հալալ արէք, եւ բարեաւ երթայք:

Սուրաստատուր մեր սուրբքըն վըկայ,
Հալալ արի ես ալ ձեր հողուն,
Վարձիք ի բուն. լուսնակս այլ վըկայ
Որ անմոռաց էք ի հայ սիրուն:...

Ըսլ դու լուսնակ ահա կու նուաղիս,
Վաշես ճաճանչդ ի ծոցըդ ճերմակ
Օհտ արծըթի ափսէ կու թաւլիս
Սէջ ամպերուն թուիս ու կապուտակ.

Կայ, մէկ վայրկեան մ'ալ կայ իմ սիրոյս.
Սէկ քար մ'այլ կայ յ'նծանօթ հովտին,
Վընա հոն կաթէ՛ զվերջին բո լոյս,
Ըսն Վերեզմանն է՝ Վահայետին:

Հ. Ղեւոնդ վարդապետ Ուխանեան, Վենեակու Մխիթարեան սւխտն: Հ. Հ. Մխիթարեանց եւ, առ հասարակ, ազգային գրականութեան մշակողներ ժեջ Հ. Ղեւոնդը լուսափայլ աստեղներից մինն է: Ինչ նշանակութիւն որ ունի Հ. Ուխանեանը մեր աշխարհագրական եւ բանաստեղծական գրականութիւնումը, նոյնը սննի երջանկայիշատակ հանգուցեալ ծերունի Հ. Որսէն Բագրատունին, ազգային լեզուագիտութեան ասպարէզումը: Իբրեւ յաջորդ Հ. Բագրատունեանը եւ այժմ քանքարաւոր մշակող հայ լեզուագիտութեան պիտոյ է համարուի Հ. Որսէն Սյանեանը, Վիեննայի Հ. Հ. Մխիթարեանց միաբան, որ այժմ կը բնակի Կ. Պօլիս:

( ) րհնեալ որ սիրեն ըզհէդ Հայաստան:

Եւ Յ. Պրատի:

«Սահայն զարդք նորա զերծաւ ի նմանէ. փոխանակ սղաս-
թեանն ժամեցաւ ի սարկուծիւն» (Ս. Մօկ. Բ. 11.)

Եւ ասէին. Ըզհայրենեացդ ասա մեզ բան, ով քերթող.

Հայաստանեայց եմք սիրող:

— ( ) րհնեալ էք դուք ասպընջականք իմ պատուական.

( ) րհնեալ որ սիրեն ըզհէդ Հայաստան:

Եւ հեծեցի, եւ գընային արտասուք.

Եւ ասէին. զի քերթողին այսքան սուգ:

Ե.

Օ, ի քերթողին այսքան սուգ...

Խողէք. յորգին Հայկայ են դիւր արտասուք...

Խող լայցեն աչք որ երբէք ոչ անձկայրեաց

Ողունցին ըզվեհ հարձունս հայրենեաց.

Լացցեն որ ոչ ըզկենսախառն հող ծանեան

Ուր կեցին հարքս, երկիր պագին, եւ անկան.

Ուր ոչ յայն օդ՝ արքսորելոյն իղձ եւ ուխտ՝

Սիրտ մեծամեծըս բաբախեաց սիրտ պանդուխտ.

Եւ ոչ ջըրմունք կարօտակէզ հովացան

Ի կենսաբուխ ջուրց եւ յաղբերց Հայաստան:

Ոհ ջուրք անոյշ որ ըզգրախտին հին զափունս

Նանեայք եւ զուհս եւ գըրգեցէքն ըզծաղկունք.

Չհուրք Եգեմայ, ձեր զի վիժակք քաղցրութեան

Ընդէն յաղի աչաց աղբիւր դառնացան.

Օ, ի պաղպաջուն պըղտորեցաւ ձեր բիւրեղ

Խառնեալ ի հարց մեր արտասուս յորդազեղ.

Ոչ եւս զերկնից մեր կապոյտ տայք գուր ըզփայլ:

Ոչ եւս ծաղկունս ադինասերմ փըթթեցեալ.

Եւ խոթողիցդ ոչ եւս ծանօթ խառնի ձայն,

Եւլ օտարաց ոյց ոչ առ ձեօք էր որրան...

Իսկ մեր տըխուր սըրտատողոր հառաչանք՝

Ընաւ պլուր՝ ուռչ յեմակսդ ունին արձագանգ....

Իայց դուք օրհնեալ ասպընջականք իմ պատուական.

( ) Իհնեալ որ սիրեն ըզհէդ Հայաստան:

Հէդ Հայաստան. ո՞նք քոյդ զարդի տեսեալ զօր

Օնցեալն ի միտ առնուցու բախտ քո հըզօր.

Ո՞յանկեւոյդ՝ թէ էր երբէք բարձրաճեմ

Վլուխ տանէիր հանգոյն լերին քո վըսեմ.

Իբր արշալոյս փոթորկածին յառաւօտ

Եւ ճակատուդ սահեցաւ փայլ անաղօտ.

Ո՞չ եւս ես դու. եւ փառք քոյին մեծ եւ կեանք

Ըրդ յիշատակք են լոկ անշունչ անկենդանք.

Ըրդ ուղեւորն առ բեւ անցեալ գընալով

Սեծ է թէ քեզ տացէ ակնարկ մի գըթով.

Սեծ յոյժ թէ զքայլսն հաշուէ կասեւ արժանի

Յերկիր ուր փառք հանգեան ընդ գարս այնքանի.

Եւ ոչ գիտէ թէ յոր հային արհամարհ՝

Պա լաւութեանց եւ քաջութեան էր աշխարհ.

Եւ թէ փոշին զոտիւքն ի դէզ սիգապանձ՝

Ըճիւն է գա երկրադըզորդ դիւցազանց,

Որ զգահոյիւք փըշընաւ ազգաց հիւսիսին

Օ Հայաստանայց յաստեղս ըզդահ վերառին.

Ընդուստ արքայք քոյին՝ իշխանք աշխարհաց,

Ըրեւելից տային ըզձայն պատգամաց.

Ընուն քո ահ յոսոխ, էր յոյս դաշնակցին,

Եւ նիւթ վըսեմ երգոց ի քնար քերթողին.

Ըրդ զայն՝ օտարն հընէ ի հեզն անպատկառ,

Եւ քնարն՝ իսեաւ քօզ հեծեծէ զայն յաշխարհ...

Իայց դուք օրհնեալ ասպընջականք իմ պատուական.

( ) Իհնեալ որ սիրեն ըզհէդ Հայաստան:

Օ երկիր՝ յաբգոյն գըրգեալ ի շողս անդրանիկ,

Ուր բընութիւն ցանգ նոր եւ ցանդ գեղեցիկ,

Սահճու կարծէք զայն անյարիր գերեզման.

Ո՞չ դա կենաց տըւաւ երկիցս որորան.

Օ երկիր ուր բախտն ապաւինէր մարգկութեան՝

Կարծէք բախտին այցելութեան անարժան,

Իբր ըզպափար ի խորշ լերանց խորասոյղ

(Յորմէ ի գող սրացեալ փախուստ առնու լոյս.
 Օ՛խ՝ յայպն եւ ոչ կարեկիր ակն արկանել
 (Յոր արդ չունին ձեզ բայց զաւերս ցուցանել.
 Իսկ մոռասցին ըզհայրենիս իւրեանց փառք
 Օ՛խ ոչ եւս յայն տայք մեծարանս, ո՛վ օտարք.
 Օ՛խ դըշխոյին կորզեալ է քօզ ոսկեհոռ
 (Յաւիտենից մե՞րկ կարծիցէք ըզզլուի իւր.
 Պիշ զակն յառէք. վեհագիտակն այն ճակատ
 Գեռ եւս ըզհետս ունի թագին լուսահատ,
 Շա՛կատն՝ որ խոյրս քառեակ անաւ հետքզհետ,
 Ս'ի քան ըզմիւսն փառազարդ լուսաւէտ...
 Ո՛հ, մինչ ազգաց գու բաշխէիր խոյրս եւ բարձ
 Եւ խոյրաբարձ գըլուխս յաթոռս աշխարհաց,
 Հայաստան, այս ճակատագրեալ էր քեզ, մայր...
 Իսկոտ՝ գաշնակից հաւատարիմ՝ քեզ յամայր
 Ի պողոտայն փառաց՝ նենգեալ քեզ յանկարծ
 Սրանայր՝ տըւեալ ոչ ողջոյն ոչ յոյս ի գարձ.
 Ուանունդ՝ դր չէք թըւէր սահման եւ կամ վերջ՝
 Իբրեւ ըզբոց մի շննանէր ի խար գէջ.
 Ու Քոյին ոչ յայլ ինչ եզնն կեանք երկայն՝
 Երկարագոյն բայց զի զգայցես զմահդ յառայն.
 Օ՛խ զմէն մի քոյդ անցեալ պատիւ եւ հրքճուանս
 Դու քաւեսցես յայսքան տրոսօր եւ ձաղան.
 Օ՛խ զքոյդ տեսցես փըշընալ մական երկնատուր
 Իբր ըզլուշան մի երէոց առաթուր.
 Լայնածաւալ եւ ըզսահմանս քո փառաց
 Տեսցես զերդ գաշտ ուր մահ ըզթեւս տարածեաց.
 Սահ ի յոգիս, մահ ի սիրտ, մահ յաւանդուստ,
 Ենմահ՝ անէ՞ծք լոկ, վեհ յոր կամք խորասոյզ...
 Իայց դուք օրհնեալ ասպընջականքդ անընտելան,
 (Օրհնեալ որ սիրեքդ ըզհէգն Հայաստան:
 Եսէք սիրել. բայց սակայն սէր իմն է գայ
 Թըրուառութիւն, զօր ի յօճան իւր կարողայ.
 Եւ Հայաստան՝ առուր տայ ձեզ գաղափար
 Որոյ հազիւ ծընեալ՝ ունի զայն խաւար.
 Ո՛հ, որ յերկար զոլորտ ձըգեալ ունի մեր

Երբէ՞ք ի լոյս ո՛չ փարատի այս գիշեր...
 Տեսցո՛ւք եւ մէք զեւս խոստացեալ Թըշուառաց,
 Սեք որ չուտեմք Թըշուառութեան բայց ըզհաց...
 Յարեւելից ցանդ տարածի յաշխարհ լոյս,
 Լըփն յետ մըտից դարձեալ զեւիցն այցէ կոյս.
 Լըեւելից մէք հարազատ նախորդիք
 Սեք յաղճամուղէ իսկ մինչեւ ցերբ դանգաչիմք.
 Հրատն որ ք գլուխ Սասեաց վառէր բոցալիւր
 Եւ ո՛չ մի տարր ամփոփիցէ կենսակիր.
 Ո՛չ մի կայծակն՝ որ ոստնուցու նորարծարծ
 Դարձեալ ըզսիրտըս հըրդեհել շայկազանց,
 Յորժամ ի դոյն շիջելափառ սեաւ մոխիր
 Սերձեսցի մատն ըզնա պոցել կենսաձիր.
 Որ յանէիցն ի խաւարէ առ ըզբոց,
 Եւ սերմանեաց զայն անսահման ընդ միջոց,
 Շայաստանեայց աջն պոյն իցէ միայն ուշտ.
 Թէ լոկ արդեօք ի ցաւս առատ եւ ի վիշտ...
 Բայց դուք օրհնեալ թաղընջականք իմ պատուական,
 ( ) Իհնեալ որ սիրէքդ ըզհէգն շայաստան:

Սի դուք, ո՛հ, մի ոյց աչքդ ի լոյս պարարին
 Իբրեւ ըզմարդ յառուս որ ո՛չ նըւազին,
 Վառեակ դարուց զակընկալիսն, ո՛հ զերկնր,
 Սի՛ մեր սըրտից մի զայն բառնայք մըլիսիթար:
 Բ.

Ողջոյն քեզ ո՛վ թատաւածայինդ, ողջոյն յոյս,
 Ոյր Թանձր ըզբօղ յաչաց հերձեալ ծագէ լոյս.
 Ողջոյն որ զիմ շողաս քնարաւ դողդողոտ
 Օքդ արուսեակ աւետաւոր զառաւօտ.
 Եւ ո՛հ ազգի միոջ յաղերս խոստանալ
 'Եորոյ աւուր իմն արշալոյս գեղափայլ
 Իհրք որ յարտօարը մըլթագնեալ են խաւար՝
 Ողջունեսցեն անձկաւ զայգոյդ նոր ըզվառ,
 Իբր ըզնախնին զաստուածալար եօթնարփի՝
 ( ) Լորարատայ որ ետ աւետ աշխարհի.....
 Տէր, Թէ բազուկդ յողորմութեան եւս հըբօր՝
 Դարձեալ զեւրամբ մեր սուրբ ըզնոր ցուցցէ զօր,

Երդնումք զի քեզ զուխտից սեղան մաքարձցուք
 Ընդ՝ ուր յետ Զուրցն հոտոտեցար անուշիւք,
 Եւ ողջակէզ՝ ոչ խոյք այլ սիրաք զըշտամեռ՝
 Որ ուի փորձայդ բով չկորուօին զկնիք քո, Տէր,
 Բայց թէ դեռ ոչ ճակատագիր մեր լըցաւ՝
 Գեռ ոչ երկնից չափ ողբքս եւ վիշտն ամբարձաւ,
 Երդնսւմք շայք ուխտ ազի՝ կընքեալ յադի լաց,
 ՅԱյտարատայ երդուեալ ի սարս արկղաբարձ,
 Երդնումք ի հող՝ ուստի նախկին առաւ մարդ,
 Եւ ուստ նախկին գարուն ըղշնորհն առեւ զվարդ,
 Ի հող՝ որ զհարց մեր ամփոխէ սուրբ զոսկերս—
 Ըկօսք՝ ուստի զկենդանութիւն յուսամք մերս,—
 Երդնումք յո դեհ եւ անկցի շայն ի բախտէ՝
 Հիմալայայ սարս, յԱլպս, ի Սէն, յԱփրիկէ,
 Սի զժառանգեալն ի հարց անտի մոռասցի
 Օւաղնըւարար սէր ի յատակն հայրենի,
 Սի ըզփառացն աւուրս, մի զտօն տարեկանս՝
 Յոր հարց մեր սիրաք բաբախեցին ի հըրճուանս.
 Եւ զաղետից մի՝ յոր արկին աշաց զուխս
 Սըկըրծութիւն՝ իւ լըւացին ըզմեր գլուխս.
 Սի զօրն՝ որ զժեզ ի մօրէ հար վըտարակ.
 Ո՛ր գիտէ ցօր վայր եւ ցո՛ ձիգ ժամանակ.
 Ու ի մենջ՝ նըժդեհս արար յաշխարհս ամենայն,
 Նըժդեհս ուառ քեզ թէ դառնամք մնյր շայաստան...
 Բայցդուք օրհնեալ ասպընջականքդ իմ պատուական,

( )Րհնեալ որ սիրեն ըզհէգն շայաստան:

Լըւայ ուստեք. շրէից այդ ազգ նըմանի.

Ճանեալ ցըրուեալ յո եւ շահուն յոյս տանի...
 Ընդութք, դուք զի՞ զթըշուառութիւն եւ զոճիր,
 Օւանէս եւ զհեծս ի նոյն դընէք մի կըշիւ.
 Իբրեւ զեղբարսն Յուդայ եւ շայ դատապարտ՝
 Որ զդրօշ իսաչին լըւաց յարին իւր անպարտ,
 Ոյր թագ՝ նախկին եկաց վըսեմ պատուանգան
 Յոր աստուածեանն յետ Վողգոթայ եւ նըշտն:
 Ը՛հ, զմեր անգէտ լերուք ըզփառս եւ ըզվէպս,
 Ուրացարուք զքաջս, յոտն՝ հարէք յերաշխէպս.

Սոռացարուք զերկիր ծընող մարդկութեան,
 Օգորդ ապաշնորհ որդի զարգանդ մայրական,
 Եւ զէթ թողէք զի ընդ լոքմանն բստուերաւ
 Հանգչիմք զերդ ծառ յերկիր զոր մարդ ոչ ծանեաւ,
 Ըճէ, եւ վեհ դիտակ յերկին ամբառնայ,
 Օգի աշտադուրդ ոչ մերձեցան ձեռք ի նայ:
 Եւ՛ր, յածիմք գլուխ խոնարհեալ ակընկոր,
 Եւ հարցանեմք. «Ո՞ր արի տայ լոյս մեզայսօր»
 Բայց ոչ թէ մեր վատ շահ քայլեցն է լուցկիք՝
 Եւ աղէտք մեր, անհաւոյց գոն ՀԵՅՐԵՆԻՍԻՔ,
 Որ զմեզ պանդուխտս առնեն յաշխարհս ամենայն,
 Պանդուխտ թէ դարձ ուրիշին առնեմք Հայաստան.
 Բայց դուք օրհնեալ ասպընջականք իմ պատուական,
 (Օրհնեալ ուրք սիրեն ըզհէգն Հայաստան:
 Եւ հեծեցի, եւ գընային արաասուք.
 Եւ չասացին. «Օգի՛ քերթողին՝ այսքան սուգ»:
 Սակայն ի զ՛ուր. ի զուր աղէտք մաքառին,
 Սուր, բըռնութիւն եւ թըշնամանք օտարին...
 Եւանիկ չիք երկիր, չիք կայս հանգըստեան,
 Եւ ոչ անդօրր յուսամք ունեւ մեզ տապան.
 Բայց է մեր է՝ որպէս ի էջոմ՝ ինչ մի լոկ
 Ում չիք հրաման զի կորզեսցէ եւ ոչ ոք.
 Ենուն մի սուրբ, ժառանգութիւն մեր միակ,
 Օգոր ոչ աղէտք, ոչ կապանք, ոչ ժամանակ
 Բառնալ ի մէնջ ոչ բաւեսցեն յաւիտեան,
 Ոչ, ոչ, մինչչեւ կորզեալ սըրտիցս հայկական.
 Ենուն մի վեհ, որ զի կապտեալ մեր եւ գանձ՝
 Գեռ ճոխ թըլիմք մինչեւ չունեւ յոք նախանձ:
 Ենուն մի քաղցր, որ զմեր զանցեալ փառս եւ կիրս
 Սէր, զիղձս ունի, զակընկալիս եւ ըզձիրս:
 Որ ի ցըրուեալ բազմահաղար սիրտս իփիւռ՝
 Ունի ըզգանգ իմն անթարգման զգացմանց բիւր.
 Ենուն որ զհարսըն մեր վառէր նահատակ
 Ի վեհ հանդէս յաղթանակաց յաղթանակ.
 Օգոր՝ առաջինք մեր գոչեցին անձկայրեաց
 Երբ քարշ ընդ դրունս վարէին քաղցր հայրենեաց.

Օ՛րը՝ ուսուցին յաքսարան երկնից ամենայն.
 Օ՛րը՝ հեծեցին յօր սեռա մերդյո ծընընդեան,
 Է՞ր զմեզ ի գիրկան տուեալ լալով վարժեցին,
 Գողգոթ ժառամբ ցուցանելով ո՛ւր Եդին.
 Եւ ի վերջին շունչ՝ ի ցաւոց յետին պահ
 Բզդէման յայն մարդ ուղղեալ յոր քաղցր էր եւ մահ՝
 Ի՛հ հայաստան, հայաստան
 Կողկողեցին եւ մեռան:
 Օքեզ ամփոփեալ մեր սրբազան ովշտնչ հարց,
 Օքեզ սիրաքս հնչեն, շրթունք կրկնեն ժշտարժարժ
 Ի՛հ հայաստան, հայաստան...
 Եւ ուխք Ս՝ ոլկայ, Գանգէս, Սւրալ եւ ալիք,
 Ս՝ սարոր եւ Սէն... ընդ մեզ հեծեն ցաւալիք
 Ի՛հ հայաստան, հայաստան...
 Եւ հեծեցեն ընդ մեզ, աւանդ, յաւիտեան...
 Երգւոց հանի, ի գող մատանցս անկաւ քնար,
 Եւ յարտասուացս ինչ ոչ տեսի յայն խաւար,
 Բայց հառաչմանցս ողբակից հեշտ լըւայ հայն,
 Ի՛հ հայաստան, հայաստան:

Խորեն Վ. Գալֆայեան: Մասեաց Ազնաի, Գ. տրի,
 1858 թ. յունվար, է. 1—8:

ՏԻՆՆԱՅՐ ՀԱՅՈՑ:

Իսկ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն
 ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն հայոց համօրէն համարել
 ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտե-
 ցեմ: Օ՛ր հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ
 միայն որ աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս ի կրտսերագունաց անտի:
 Եմենեքեան միահամուռ զերկնաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ
 ընդ հատ երևեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ: Վանդի
 եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ մանկագոյնք, զի առաքինութիւն
 հաւատոյ զգեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենեկն զանուան փափկութեան
 մայրենի ազատութեանն, այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեւ

իցեն անգաւին ի շինական սովորութեանցն տանձերով վարեալ իզ-
կեանա աշխարհիս, անդրադոյնք ևս քան զնոսա յանձն առին զհամ-
բերութիւն վշտաց:

Այս միայն յոգիսն մտիմարեալ կացին առ աներեւոյթ զօրու-
թիւն յուսոյն յաւիտենից, այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել
ևս բարձին զբեռն նանքութեան: Օյ թէպէտ և ունէին զիւրա-
քանչիւր ձեռնասուռն սպասաւորս, ոչ ոք երևէր ի նոցանէ՝ թէ ո՞ր
տիկինն իցէ և կամ որ նաժիշան. մի հանդերձ էր հասարակաց, և
միապէս գեանախաշովք երկօքեան: Այ ոք ումք անկողնարկ լինէր,
բանդի և չճանաչէին իսկ զխոռեղէնն ընտրել ի միմեանց. մի գոյն
թխութեան փսիրայիցն, և մի գոյն սեռութեան սնարից բարձիցն:

Այ գոյր նոցա համեմ խախամըք անուշարար առանձինն, և
ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ ազատաց կարգի, այլ
հասարակաց էր: Շաբաթամուսն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ
յանապատի բնակեալ են: Այ ոք ումք ջուր ի ձեռս արկանէր, և
ոչ կրտսերք անաղաց դաստառտիս մատուցանէին. չանկաւ ոշնան ի
ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցեալ եւղ ի զուարթութիւն
խրախութեան: Չեզոքն առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժա-
կակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս,
և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա. չյիշեցան
նոցա՝ թէ գուցէ ոք ասնեկն ի բնակասանդ գայեկաց եւ կամ
բնաւ ի սիրելի հարազատաց:

Փռշտոնեցան և ծխոտեցան սրահակք և սրսկապանք նորեկ հար-
սանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան ի սննեակս առադաստաց նոցա.
կործանեցան բարձրագահք տաճարաց նոցա, և խանդարեցան սպառք
երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապա-
լեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա: Չորացան ազազեցան
բարաստանք ծաղկոցաց նոցա, և դաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր
այգեաց նոցա:

Եւջօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց,
և ականջօք իւրեանց լսան ըզբարչարանս վշտից սիրեւեաց իւրեանց.
առան գանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենեկն զարդք
երեսաց իւրեանց:

ՏԻԿՆԱՅԹ ՓԱՓԳԱՍՈՒՆԹ ՀԱՅՈՑ ԱՅՆԱՐՀԻՆ, որ
զրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաասեռունս և ի գահա-
ւորակս հանապաղ բոկ և հետի երթային ի տունս ազօթից, ան-

ձանձրոյթ խնդրեալ սւխախւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի ներութեան: Որ ի մանկութենէն իւրեանց սեկալ էին ուզողք զուարակաց և ամճովք էրեոց, խոտաբուս կենօք իրրև զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենեկն ըզտովորական փափկութիւնն: Սեպեալ ներկան մտրթ մարմնոյ նոցա, վասն զի ցերեկ արեակէզք էին և զամենայն գիշերան գեանաբեկք:

Սաղմուք էին մշանջնաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարդաբէիցն: Սխալանցին երկու երկու իրրև ամոլք հաւանք և հաւատարք՝ ուղի տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստն խաղաղութեան:

Սողացան, զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգեոր պատերազմին. մարտ եղեալ կռուեցան ընդ մեղոն կարեւորս, հատին կորեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա: Սխալութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, եւ սուրբ սիրով լուցին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս աղահուլութեան, և չորացան մահաբեր պտուղք ստաց նոցա: Խռնարհութեամբ կորեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն: Մզթիւք բացին զփակեալ գրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն լուսն աւետիս ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զՍտուած ի բարձունս:

Մարիք որ ի նոսա էին՝ եղեն վերտօին հարսունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց ընծախատինս այրութեանն: Խոկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ շարշարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակաց մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն: Սատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարքունուսա՝ ամ յամբոշակ առնէին և տային տանել նոցա մխիթարութիւն: Մնարին ճգունաց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրածաց կեան, և կենդանի են միայն զօրն ծծելով, զանմարմնոցն բերնն ընդ նմանութիւն:

Սաղում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս գարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդացին կենցաղատէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Նաղիկք

գարնանային յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա: Սպանեցան բարակք որսակոնք, և խցեալ կուրացան արշաւանք որսորդաց: Ընագրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ տօին զնոսա ի հեռաստանէ. ի ճաշկատեղս նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Ըստ զում արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա:

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կողմանց ավէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ Թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Ըրտաքնոցն երևէին իբրեւ այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով:

Ոչ ևս սոգորեցին հարցանել զեկեալ ոք ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիսն մեր. այլ այն էին իղձք աղօթից նոցա առ Ըստուած եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ ի նմին կատարեսցին լի երկնաւոր սիրով:

Եւ մեր և նոքա հասարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Ըստուծոյ ի Քրիստոս խիստ և Տէր մեր: (Նշիչէի պատմութիւն Սարգանանց: Կ. Պոլիս, 1866, Է. Ե. 433—442):

Мнѣ невозможно назвать по-именно доблестныхъ женъ плѣнниковъ, павшихъ въ великомъ сраженіи, столь пагубномъ для Арменіи. Я знаю по-именно около пятисотъ, но есть еще множество, которыхъ я не знаю. Между тѣми, которыхъ я знаю, большую часть составляютъ знатныя, другія же принадлежать классу низшему. Всѣ онѣ были обѣяты ангельскимъ соревнованіемъ — отказаться отъ благу и удовольствій міра, и жены благородныя, и жены простолюдиновъ облеклись въ одно мужество въѣры и въ одно терпѣніе добродѣтели.

Онѣ изгладили изъ своей памяти все, что могло напоминать имъ прежнюю пышность. Онѣ несли бремя своей жизни, какъ закосившіе въ трудахъ земледѣльцы, и какъ будто съ самаго младенчества привыкли выносить тяжкія лишенія, налагаемыя бѣдностью. Сколько душъ этихъ добродѣтельныхъ женъ были подкрѣпляемы благодатью и надеждою на вѣчность, столько же и тѣла ихъ удручены были бременемъ

жизни, которое имъ было тяжело выносить. Каждая знатная госпожа, по обычаю страны, держала при себѣ женщинъ, съ дѣтскихъ лѣтъ въ великолѣпномъ домѣ ея воспитанныхъ—теперь нельзя было отличить служанокъ отъ госпожъ: онѣ носили всѣ одинаково грубое платье и вечеромъ никто не сталъ постели для другой: нельзя было различить общую ихъ постель—черное сѣно. Онѣ одѣвались однимъ жесткимъ чернымъ покрываломъ и клали свои головы на одно жесткое изголовье. Не было болѣе изысканныхъ блюдъ для нихъ приготовляемыхъ, не было при нихъ особыхъ хлѣбниковъ, по обычаю знатныхъ домовъ. Каждая изъ этихъ женщинъ, безъ всякаго различія званій, имѣла свою долю въ хозяйствѣ, соблюдала въ дни воскресные воздержаніе, какъ монахи пустынные. Никто не подносилъ воды знатымъ госпожамъ, чтобъ онѣ вымыли руки, и для обтиранія ихъ, служанки не подавали имъ тонкихъ полотенецъ. Онѣ перестали употреблять душистые мыла, разные эссенціи и духи по днямъ праздничнымъ. На столахъ не красовалось уже прекрасной посуды, и богатые кубки заздравные были съ нихъ изгнаны. Церемоніймейстеръ уже не стоялъ у дверей великолѣпныхъ залъ для пріема гостей; дворцы не отворялись для принятія особъ знатныхъ: всякій сказалъ бы, что въ памяти ихъ не осталось ничего, напоминающаго имъ, что въ мірѣ есть у нихъ родные братья и друзья близкіе. Пыль и копоть лежали на туалетахъ, покрывалахъ и занавѣсахъ постелей молодыхъ супруговъ, въ опочивальняхъ растгали ткань свою пауки, почетныя кресла и парадныя балдахины лежали опрокинутыми, великолѣпные сервизы были перебиты и обширные дворцы стояли въ страшномъ запустѣніи. Наконецъ укрѣпленные ихъ замки были, по повелѣнію царскому, срыты до основанія. Душистые цвѣты роскошныхъ садовъ поблекли, плодоносныя виноградныя лозы были вырваны. Собственными глазами видѣли онѣ, какъ грабили и разоряли ихъ, и до слуха ихъ доходили только рассказы о страданіяхъ ихъ друзей. Всѣ сокровища женскія и украшения были конфискованы въ пользу царя. Не оставалось ни одной жемчужины для украшенія доблестной груди ихъ, ни одного камешка для благороднаго чела ихъ. Пѣжныя жены армянской страны, взлелѣанныя съ дѣтства въ нѣгѣ и роскоши, воспитанныя на софахъ и мягкихъ подушкахъ, ходили теперь изъ сырыхъ жилищъ своихъ босыми въ церковь Божію или модельню—испрашивать у Бога пламенными молит-

вами благодатную силу выносить терпѣливо тяжкое горе жизни. Тѣ, которыя съ юныхъ лѣтъ привыкли къ изысканной пищѣ, съ радостью утоляли свой голодъ травами и овощами, вовсе не вспоминая о прежнихъ вкусныхъ блюдахъ. Увяль цвѣтъ лица ихъ и заглубѣла кожа, цѣлый день подвергались онѣ загару на солнцѣ, а ночью склоняли головы на грязное стѣю, брошенное на землю. Уста ихъ произносили только стихи псалмовъ и единственнымъ утѣшеніемъ ихъ было чтеніе пророковъ. Онѣ сходились часто между собою, чтобы вѣрно нести свое иго, идти по одному пути въ рай и достигъ, не сбиваясь съ пути, обители мира и покоя. Онѣ сбросили слабость пола своего и стали доблестными воинами на духовной войнѣ. Онѣ боролись съ грѣхами, къ которымъ клонила ихъ невольно природная слабость, и вырывали ихъ съ смертоноснымъ корнемъ. Онѣ побѣдили обманъ простою голубя и святою любовью своею выбѣлили багровыя пятна ревности. Онѣ срѣзали корни скупости и ядовитые плоды ихъ высохли на отрѣзанныхъ вѣтвяхъ. Онѣ пристыдили гордость своимъ смиреніемъ и этою добродѣтелью возвысились до небесъ. Своими молитвами онѣ отверзли замкнутыя врата неба, и ангелы спасители сошли на землю, привлеченные ихъ мольбами. Наконецъ онѣ получили добрыя вѣсти, которыхъ ожидали нетерпѣливо изъ далекихъ странъ, и прославили милосердаго Бога. Вдовы, находившіяся между ними, сдѣлались супругами добродѣтели. Жены именитыхъ князей—плѣнниковъ добровольно заглушали желанія плоти, изнурили и умерщвляли свое тѣло и причастились мукъ доблестныхъ супруговъ своихъ. Жизнью своею онѣ уподобились святымъ мученикамъ, борющимся до послѣдняго мгновенія жизни. Изъ далека утѣшали онѣ плѣнныхъ и трудами рукъ своихъ вырабатывали средства для пропитанія, и ничтожное жалованье, получаемое ими отъ царя, берегли, ничего для себя не истрачивали, чтобы ежегодно посылать его въ помощь своимъ супругамъ. Онѣ походили на стрекозъ, не имѣющихъ въ себѣ крови, которыя живутъ воздухомъ и мелодіей, онѣ представляютъ намъ собою образъ духовъ безтѣлесныхъ. Ледъ многихъ зимъ растаялъ; весна нѣсколько разъ уже возвращала ласточекъ: все радовало сердце человѣка; но жены плѣнныхъ христіанъ тщетно ждали радостнаго возврата возлюбленныхъ своихъ супруговъ. Видъ цвѣтовъ весеннихъ напоминалъ имъ ангельскую нѣжность святой любви возлюбленныхъ и взоры ихъ жаждали

отдохнуть на прекрасных ихъ образахъ: Охотничьи гончія собачки благородныхъ вельможъ погибли одна за другою въ отсутствіи своихъ господъ, и перестали ржать борзые кони ихъ. Бѣдныя жены христіанскія не вѣдали другихъ воспоминаній о супруггахъ своихъ, кромѣ ихъ портретовъ. Торжественныя собранія, дни великихъ праздниковъ, проходили и не приносили имъ свиданія съ милыми и возрата ихъ изъ земли отдаленной. Бѣдныя проливали слезы, проходя опустѣлыя зады, и звали ихъ по именамъ: въ этихъ залахъ поставлены были статуи въ память ихъ, и на каждой было вырѣзано имя отсутствующаго. И такъ, все волновало тоскою убійственною душу этихъ доблестныхъ женъ; но онѣ неутомимо исполняли святой доигъ добродѣтели. Въ глазахъ другихъ онѣ казались печальными вдовами въ траурѣ и унылыми; но внутренно были утѣшены любовью божественною. Онѣ наконецъ перестали спрашивать путешественниковъ, возвращавшихся изъ земель далекихъ. «Увы, когда увидимъ мы прекрасныхъ друзей нашихъ!» Одно было предметомъ ихъ обѣтовъ, объ одномъ молили онѣ Бога: чтобы онѣ, исполненныя небесной любовью, терпѣливо вынесли до конца свои мученія. Постараемся же и мы, подобно имъ, быть достойными блаженства небеснаго. Будемъ и мы безпрерывно трудиться чтобы достигъ покоя, обѣщаннаго вѣрнымъ слугителямъ Божиимъ милостью Господа нашего Іисуса Христа. (Исторія Египте Варданета, въ русскомъ переводѣ Петра Самойловича Шаншьева. Тифлисъ, 1566 г. Стр. 337—344).

Ծանոթ. Իդիշէ վարդապետ (վարժապետ), Լճատունէից իշխանութեան եպիսկոպոս, աշակերտ երջանկայիշատակ սրբոց և բազմերախտ ազգասիրաց Սահակայ և Սեսրուպայ, Լճատունէի կրտսերագոյն թարգմանիչներից մէկը, իրրև ատենադպիր (սեկրետար, секретарь) ազգային զօրապետի և երևելի հայրենեաց նահատակի սրբոյն Վարդանայ Սամիկունէից իշխանի, ներկայ գտնուեցաւ, 450 թուին (մեղանից 1418 տարի առաջ), Լճատաւ քաղաքի ազգային ժողովի մէջ: Լճո այն յաւիտեանս անմոռանալի ազգային ժողովն էր, ուր մեր աննանուէր ազգի երեսփոխանքը — հոգևորականք և աշխարհականք — վճռեցին իրանց զոհել մեր սուրբ հաւատոյ համար, զէնքով պատերազմիլ Պարսից արքայ Շահկերտ II-ի դէմ (Էշահերդ), որ կամենումէր թռնութեամբ ուրացնել տալ մեր սուրբ հաւատը, հարկադրելով պաշտել Պարսից պաշտօն

կրակից և արեգակից, որ մենք, հաւատոյ հետ, կոթուանենք մեր լեզուն էլ և ազգութիւնը: Այս պատերազմը տեւեց 439—485 թուականը: Լեզիշէի պատմութիւնը, կամ առաւել ճիշդ ասելով, ժամանակագրութիւնը, մէկ վիպասանաձե ճիշդ պատմութիւն է մեր անցեալինը և, իւր գեղեցիկ և ազդու նկարագրութեամբ, կարող է համարուիլ և ազգային երգ, և ողբերգութիւն, և նահատակագրութիւն, և կենդանագրութիւն և բանաստեղծութիւն: Լեզիշէի պատմութիւնը կոչվումէ «Պատմութիւն Վարդանանց և Հայոց պատերազմի»:

Լուսին անգամ տպագրեալ Լմստերգում (Հօլանդիայում) մեզանից մօտ 125 տարի առաջ; յետոյ. 1764 (Լեմբաժնայ միաբան Վարդան վարդ. սպագր.), 1823 և 1866 թ. թ. Վ. Պօլսկ; 1787 Ս. Պետերբուրգ և Կոր Կախիլեան; 1828, 1832, 1838 և 1858 Վ. Ենտիկ;—1860 թ. Կոդուսի և Սոսկով.—բոլորը գրաբառ: Լեւոնտհարաւ թարգմանութիւնը 1863 Սոսկով: Վաղդիւրէն թարգմանութիւնը. 1844 թ. Փարիզ; Սուսերէն թարգմանութիւնը, 1853 թ. Տիֆլիս; Լեզիշէի թարգմանութիւնը, 1830 թ. Լոնդոն; Խաւերէնը 1841 թ. Վ. Ենտիկ, ընդ ամէնը 12 տպագրութիւն գրաբառ, 1 տպ. աշխարհաբառ, և 4 թարգմանութիւն օտար լեզու—բոլորն 17:

Լեզիշէի միւս գրուածներից մեզ հասել են. Խրատ մանձանց, Վ. Ենտիկ, 1828: Սեկնութիւն Տէրունական աղօթից, Վ. Ենտիկ, 1838: Սեկնութիւն ծննդոց, (Եստույ, Գատաւորաց և այլն, Վ. Ենտիկ, 1833: Օւնաշան ճառք. աղօթք, ճառք եկեղեցական կանոնաց և ճառ վասն հոգւոց մարդկան, ձեռագիրք:

Լարայրի (կոչվումէ ևս Դաւարշան) դաշտում, Տղմուտ գետի վերայ, եղև գլխաւոր պատերազմը, որ տվին Հայերը Պարսից: Այս պատերազմում նահատակվեցաւ և հայ զօրաց սպարապետը (главнокомандующий) քաջն Վարդան, միւս 1035 հայ զօրավարաց և պատերազմողաց հետ:

Հայաստանեայց եկեղեցին մեծաւ հանդիսիւ տօնում է Վարդանանց զօրավարաց նահատակութեան օրը, որը կատարվումէ, համարեա թէ միշտ փետրվար ամսին, բարեկենդանի օրերումը:

Հայոց ուսումնարանների երախտագէտ կառաւարիչքը և ուսուցիչքը նմանապէս տօնումեն այս օրը, գնալով աշակերտաց հետ միասին լսել սուրբ պատարագը և յետոյ, ուսումնարանների դահլիճներում, պատշաճաւոր ազգասիրական ճառերով, որոնց նիւթն է թէ Վարդանանց նահատակութիւնը, թէ ազգի անցեալ և այժմեան դրութիւնը և թէ, մանաւանդ և մասնաւորապէս, ազգի բարելուութիւնը և բարօրութիւնը ազգային դաստիարակութեամբ և ուսմամբ, որոնք միակ և ամենահզօր

ժողոգր և հնարք են մարգկային հոգեւոր և մարմնաւոր բարեբաղդութեան:

Իսկոյ որովհետեւ մենք, նայելով մեր ազգի այժմեան ցրուեալ և աննախանձեղի գրութեանը, պէտք է աշխատենք զխաւորապէս ազգի լուսաւորութեան և դաստիարակութեան համար, արժանի կը լինէր և հարկ է ամենայն դասու ազնուամիտ և ազգասէր հայոց, թէ արանց և թէ կանանց, թէ հոգեւորականաց և թէ աշխարհականաց, այսպիսի խորհրդաւոր ասոներին, թէ սուրբ տաճարի, թէ ուսումնարանների, թէ գերգաստուանների և թէ հրապարակների մէջ ստորագրութիւններ (ПОДПИСКА) բաց տնել և գումար հաւաքել ազգային լուսաւորութեան և դաստիարակութեան համար: Ըստ գումարները ծախսել. 1) Նախ և առաջ ամենայն աղջկանց և ազգայոց ուսումնարաններում մէկ փոքր բայց կանոնաւոր գրադարան, գրատուններ հաւաքելու, հաստատելու, ամենայն գիտութեանց ընտիր շարագրութեանց, նախ հայերէն լեզուաւ գրած, և ետզ այն լեզուաւ, որ հասկանումն այն երկրի հայերը: Եթէ կարելի է, ամենայն գրքից երկու օրինակ լինէր, մէկը աշակերտաց համար և միւսը այն քաղաքի կամ գիւղի ժողովրդոցը համար. 2) Ըստ գումարներով պատրաստել հիւսիսային Վերմանիայի վարժապետական դպրոցներում հայազգի վարժապետներ. 3) Օրինական ուսումնարաններում ուսումնի աւարտած ընդունակ և ամուր կազմուածքի աղայոց ուղարկել օտարեւ Վերմանիայ այն արհեստները, որոնք մեզ առաւել հարկաւոր են, և այլն և այլն:

Ազգաւարտ գրեանք և լրագիրներ, մանաւանդ հին և այժմ հազուադէպ տպագրութեանց, գտնվում են մերայնոց մօտ: Ինչ կլինէր որ նոքա այս գրեանքը ընծայ ուղարկէին Տփլիսու Վերսիսեան, Ը ուշուայի, Երևանայ, Պոլսոյ Կուբար-Ը ահաղարեանի, Ը միւսնիայի Սեպրուպեան և Ս անու (Ը ամբարձակերտի) ազգային վարժարաններին, որ, ժամանակաւ գոնեա, այդ տեղերը կազմուէր ազգային գրադարաններ, որոնց մէջը կարելի լինէր գտանել ամենայն գիրք, լրագիր և թերթեր, որ դուրս են եկել հայկական մամուլի տակից ի սկզբանէ մինչև այսօր: Ս երոյիշեալ ուսումնարանները, եթէ ունենան մէկ գրքից երկու կամ երեք օրինակից առաւել, սոցանից աւելորդը կարող են ընծայել միւսին և ինքներն ստանալ այն գիրքը, որը կամ չունին, կամ ունին մի օրինակ միայն: Հայտնի է որ այսպիսի գրադարանների համար, որոնք պէտէկ դասնան անյագելի գանձ ազգային լուսաւորութեան, հարկաւոր են կանոնաւոր կերպիւ, եւրոպացոց գրադարանների ծրագրով, նախագաղափարով, պլանով (ПЛАН) և կրակից ապահով, առանձին տուններ կամ սենեակներ և կանոնաւոր հաշուատեսութիւն, ցուցակներ և ցուցակների տոմսակներ այսբենական կարգաւ:

(Traduction du 152 chanson).

(152 Կրկն Բարբառաւորներ).

BÉNIS SOIENT CEUX QUI AIMENT LA PAUVRE ARMÉNIE!

A M. J. PRATI.

„Toute sa magnificence lui a été enlevée;
elle était libre, elle est devenue esclave“.
(I. Mach. II. 11).

Et ils me disaient: «Poète, parle-nous de ta patrie;
Nous aussi nous aimons l'Arménie».

—Soyez bénis, mes hôtes vénérés;

Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!

Et j'ai soupiré, et mes pleurs ont coulé;

Et ils disaient entre eux: Pourquoi ce grand deuil du poète?

I

Vous demandez: Pourquoi ce grand deuil de poète?

Ah! laissez! les pleurs sont la seule consolation de l'enfant de l'Arménie;

Laissez pleurer ces yeux dont les regards avides

N'ont jamais salué les hauteurs aériennes de la patrie;

Laissez-moi pleurer de n'avoir jamais connu cette terre de vie

Où mes aïeux ont vécu, où ils ont adoré, où ils sont tombés;

Cette terre, objet des désirs et des vœux de l'exilé,

Dont l'air pur n'a jamais fait palpiter son cœur, son cœur de pèlerin;

Laissez-pleurer de n'avoir jamais rafraîchi ses lèvres desséchées

Aux fontaines vivifiantes de l'Arménie.

O doux ruisseaux qui avez connu les anciens contours du Paradis

Et ses sentiers! qui en avez carressé les fleurs;

Ondes claires de l'Éden, pourquoi vos sources si douces

Sont-elles sitôt devenues amères de l'amère source de nos yeux?

Pourquoi votre pur cristal s'est-il sitôt terni,

Mêlé aux pleurs abondantes de nos pères?

Vous ne réfléchissez plus la beauté de nos yeux d'azur;

Vous ne produisez plus ces fleurs issues des bocages d'Éden,

A vos échos ne se mêle plus une voix connue,

Mais la voix de l'étranger dont le berceau ne fut pas sur vos doux rivages.

Et nos sanglots, partout entendus, tristes et brûlants,

Ne retentissent jamais dans vos vallées.

Mais vous soyez bénis, ô mes hôtes vénérés!

Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!
Pauvre Arménie! qui donc en voyant ton présent
Pourrait concevoir la splendeur de ta fortune passée?
Aujourd'hui tombée, qui croirait que tu as porté la tête bien haut!
Aussi haut que ton mont sublime?
Comme s'éclipse l'aurore dans une matinée orageuse,
Ainsi s'éclipsa l'éclat éblouissant de ton front.
Tu n'es plus; et ta grande gloire et tes jours de triomphe
Ne sont plus que des souvenirs sans vie.
C'est beaucoup si, passant près de toi,
Le voyageur te jette un regard de pitié;
C'est beaucoup qu'il te croie digne d'arrêter ses pas;
Toi, dont pendant tant de siècles le sol a servi de séjour à la gloire;
Il ne sait pas que cette terre qu'il regarde avec mépris
Fut une terre de vaillance et de vertus;
Il ne sait pas que la poussière que soulèvent ses pas dédaigneux,
C'est la cendre des héros qui ont ébranlé le monde,
Et qui, sur les débris des trônes des nations du nord,
Ont élevé jusqu'aux cieux le trône de l'Arménie;
Il ne sait pas que c'est de là que tes rois, princes des nations,
Envoiaient les monarques de leur choix, oracles de l'Orient.
Ton nom, terreur de l'ennemi, était l'espoir de l'allié;
Il était chanté en accords sublimes sur la harpe du barde;
Et aujourd'hui l'étranger, en se raillant, le prononce sans respect;
Et la harpe couverte d'un voile noir le soupire en pleurant.
Mais vous, soyez bénis mes nobles hôtes!
Soient bénis tous ceux qui aiment la pauvre Arménie!
La terre caressée par les premiers rayons nés du soleil,
Où la nature est toujours nouvelle et toujours belle,
Vous la croyez morte et changée en une tombe immobile;
N'est-ce pas elle qui a été choisie pour être deux fois le berceau de la vie?
Cette terre où se réfugia la fortune de l'humanité,
Vous la croyez indigne d'être visitée par la fortune,
Comme un coin enseveli entre les gorges des monts,
D'où la lumière en tremblant s'échappe et s'enfuit?
Pourquoi donc jeter des regards d'outrage et non de pitié
Sur celle qui n'a plus à vous montrer que ses ruines?
Quoi! la gloire oublierait-elle sa patrie!
Parce qu'elle n'est plus respectée par vous; ô étrangers!

Parce que le voile-brodé d'or de la reine a été rejeté de son front,
Croyez-vous que sa tête soit nue pour toujours?
Regardez-la bien! Ce front d'une si mâle beauté
Conserve encore les traces lumineuse du diadème;
Ce front qui, l'une après l'autre, porta quatre couronnes
Toutes plus glorieuses et plus éclatantes l'une que l'autre
Hélas! quand tu donnais des diadèmes et des trônes,
Et des chefs couronnés aux nations.
Arménie! était-ce donc là la destinée qui t'attendait?
Le sort, ton allié fidèle pendant tant de siècles,
Dans les sentiers de la gloire, devait-il, te trahissant à l'imprévu,
S'envoler, ne te laissant ni adieu ni aucun espoir de retour?
Et ton nom, qui semblait n'avoir ni limite ni fin,
S'éteignit comme la flamme sur des herbes humides.
Mais ta vie ne fut-elle donc si longue
Que pour tu faire mieux sentir ta mort plus longue dans l'avenir?
Pour te faire expier davantage tous tes honneurs et toutes tes joies passées,
Dans tant de pleurs et tant d'outrages?
Pour te faire voir ton sceptre, don des cieux, broyé
Comme un lis sous les pieds des bêtes sauvages?
Pour te montrer les frontières vastes et sans limite de ta gloire,
Comme un champ où la mort a déployé ses ailes?
Mort dans les âmes, mort dans les cœurs, mort de toutes parts.
Une immortelle malédiction seule nous reste, abîme où nous sommes perdus.
Mais vous, soyez bénis, ô mes nobles hôtes!
Soyez bénis, ô vous qui aimez la pauvre Arménie!
Oui, vous l'aimez; mais cet amour
Le malheureux l'implore à son secours;
Et l'Arménie vous donne l'idée d'un jour à peine éclos
Qui disparaît voilé sous les ténèbres.
Hélas! l'obscurité, qui depuis si longtemps pèse sur notre horizon,
Ne sera-t-elle pas bannie? ne sera-t-elle pas bannie par la lumière
cette nuit affreuse!

Verrons-nous, enfin, le terme promis aux malheureux,
Nous, qui ne brisons que le pain du malheur?
C'est toujours de l'Orient que nous vient la lumière;
Le soleil après son départ revient encore visiter le levant;
Et nous, les enfants privilégiés de l'Orient, les premiers de ses fils;
Nous, jusques à quand devons-nous errer dans les ténèbres?

Ce feu qui brûlait, avec ses brillantes flammes, sur les sommets du Massis
 Ne conserve-t-il plus aucun élément de vie?
 L'étincelle, de nouveau ravivée,
 Ne s'élancera-t-elle pas pour rallumer le cœur des Arméniens?
 Quand donc enfin de cette cendre noire et éteinte
 S'approchera, pour la visiter, la main qui donne la vie;
 La main, qui des ténèbres, a séparé la flamme
 Pour la semer dans l'espace illimité?
 Cette main n'est-elle avare que pour les Arméniens?
 Ou ne s'ouvre-t-elle libérale que pour leur donner des douleurs et des
 Mais vous, soyez bénis ô mes hôtes vénérés! tourments
 Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie!
 Vous, enfants de l'Europe, dont les regards nagent dans la lumière,
 Comme la prairie nage dans les ruisseaux qui la baignent,
 Ah! cet espoir si long de quatre siècles,
 Ne nous l'enlevez pas! n'enlevez pas cette consolation à nos cœurs!

II.

Salut! espoir! espoir divin, salut!
 Toi dont la lumière apparaît en déchirant le voile épais des yeux.
 Salut! toi qui resplendis sur ma harpe tremblante,
 Comme l'étoile du matin qui prédit le soleil.
 Ah! descends aux prières toute une nation
 Pour lui promettre l'aube brillante d'un jour nouveau!
 Les paupières noyées de pleurs
 Salueront avidement la nouvelle naissance de ton aurore,
 Comme cet arc aux sept couleurs décrit par Dieu,
 Qui, des sommets de l'Ararat, apporta le pardon et l'espoir au monde.
 Seigneur! si ton bras si puissant, même dans la miséricorde,
 Fait luire pour nous sur notre sainte montagne un jour nouveau;
 Nous jurons de t'élever l'autel des vœux,
 Au lieu d'où après les déluges s'exhalèrent vers ton trône de suaves parfums;
 De t'offrir, pour holocauste, non des brebis, mais nos cœurs immolés
 dans les tourments;
 Nos cœurs qui, même dans le feu tentateur des douleurs, n'ont pas
 perdu la marque de ton sceau.
 Mais si notre destinée n'est pas encore accomplie,
 Si nos lamentations et nos souffrances ne sont pas encore montées jusqu'aux
 cieux,

Nous jurons, nous Arméniens, le serment de sel, scellé de nos larmes
amères;

Nous jurons par les hauteurs du mont qui porta l'arche;
Nous jurons par la terre dont l'homme fut pétri,
Et qui donna ses grâces et ses roses au premier printemps,
Par la terre qui recueillit les saints ossements de nos pères,
Sillons d'où nous espérons la vie;
Nous jurons que, partout où l'Arménien sera jeté par le hasard,
Sur les rudes flancs de l'Himalaya ou des Alpes, près de la Seine ou
Il n'oubliera jamais l'héritage de ses ancêtres, dans l'Afrique,
L'amour ennoblissant de la patrie;
Ni les jours de gloire, ni les jours de ces fêtes,
Où bondirent de joie les cœurs de nos pères;
Ni les jours de malheur où ils répandirent des pleurs,
Baptême dont ils lavèrent nos têtes;
Ni ce jour qui nous frappa et nous arracha du sein de notre mère,
Pour nous disperser dans combien de lieux, et qui sait pour combien
de temps!

Ce jour qui nous a faits pèlerins par le monde entier,
Pèlerins, même quand nous retournons vers toi, Arménie, notre mère.
Mais vous, soyez bénis, mes hôtes vénérés!
Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie.

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

L'Arménien qui, de son sang, lava l'étendard du Christ!
L'Arménien dont la couronne fut le premier piédestal,
Piédestal sublime, d'où s'éleva le signe de vie après Golgotha!...
Ah! ignorez nos histoires et nos gloires;
Niez nos héros; foulez aux pieds toutes nos plaies;
Oubliez la terre qui donna naissance à l'humanité,
Comme un fils ingrat oublierait le sein maternel!
Mais au moins laissez-nous dans les ombres de l'oubli,
Comme un arbre dans les savanes inconnues à l'homme;
Il croît et élève vers les cieux son front majestueux
Dont ne s'approche aucune main avide.

Oui, nous errons la tête baissée vers la terre,
Et nous demandons quel soleil aujourd'hui nous luira;
Mais ce n'est pas le vil intérêt qui guide nos pas,
Ce sont nos malheurs, incompréhensibles à quiconque a une Patrie,
Qui font de nous des pèlerins sur toute la surface du monde,
Pèlerins, même quand nous retournons vers toi, ô Arménie notre héritage!
Mais vous, soyez bénis ô mes nobles hôtes!

Bénis soient ceux qui aiment la pauvre Arménie.

Et j'ai soupiré et mes pleurs ont coulé.

Et ils ne disaient plus: Pourquoi ce grand deuil du poète?

Mais en vain, combattent contre nous et nos infortunés

Et l'épée, et l'oppression et l'opprobre de l'étranger.

Nous n'avons plus de patrie; nous n'avons plus un lieu de repos;

Nos ossements ne peuvent même pas espérer la paix du tombeau;

Mais il est, oui, il est en nous une seule chose comme en Job,

Une chose qu'il n'est permis à personne de nous arracher:

Un nom saint, notre seul héritage,

Dont ni les malheurs, ni les chaînes, ni le temps,

Dans l'éternité des siècles, ne pourront jamais nous dépouiller;

Non, jamais, tant qu'ils ne nous auront pas enlevé notre cœur arménien.

Un nom, richesse immense, qui à nous privés de tous nos trésors,

Nous semble une fortune suffisante pour n'avoir à porter envie à personne;

Un doux nom qui comprend toutes nos souffrances et toutes nos gloires,

Et les dons de la nature, et l'amour et les vœux et les espérances;

Qui, dans des milliers de cœurs vivant partout,

Trouve un écho de mille sentiments intraduisibles;

Nom qui, de triomphe en triomphe, guidait nos aïeux,

Nobles champions, dans tant d'actions sublimes;

Nom, que nos pères ont invoqué ardemment, -

Quand, bannis, ils furent entraînés loin des portes de la douce patrie;

Nom, que dans leur exil, ils apprirent à tous les cieux,

Nom qu'ils soupirèrent au sombre jour de notre naissance,

Qu'ils nous apprirent en plurant, en nous soulevant dans leurs bras,

Et en nous montrant de leurs doigts tremblants où était Éden;

Nom qu'au dernier soupir, au dernier moment des douleurs

En dirigeant leurs regards vers ces saints lieux où la mort même

O Arménie! Arménie!

était douce:

Ils redirent et moururent.

Souffle sacré de nos pères, nous l'avons recueilli;

Nos cœurs retentissent d'amers soupirs et nos lèvres avides t'invoquent:

O Arménie! Arménie!

Et les torrents du Volga, du Gange, de l'Oural et les flots des océans,
Le Bosphore et la Seine.... gémissent avec nous de douleur:

O Arménie! Arménie!

Et ils gémiront avec nous, hélas! éternellement....

J'ai oupiré et ma harpe s'est échappée de mes mains tremblantes;

Mes yeux se sont voilés sous des torrents de pleurs;

Mais à mes sanglots j'ai entendu de douces voix répondre:

O Arménie! Arménie!

ԳԼՈՒԽ Ե

ՈՒՍԱՆՈՂԱՅ ԵՐԳԵՐ (STUDENTEN LIEDER, СТУДЕНЧЕСКІЯ ПѢСНИ):

154

Ըն մայրենի լեզու:

Ով մեծասքանչ դու լեզու,
Ով հեշտ քարբառ մայրական,
Փափկահնչին բառերուդ
Վման արդեօք այլ տեղ կան:
Վու որ նախ ինձ հնչեցիր,
Վախ սիրոյ, ո՛հ, հեշտ խօսքեր,
Ըն նախ գրեղ թոթովելս
Վեռ իմ մտքէն չէ ելեր:
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեանք անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:
Ինչ դառն վիշտ է սրտիս,
Երբ օտար տեղ ու լեզու
Բռնի իրեն զիս քաշէ,
Սրտէս արին կը հեղու:
Ո՛հ, զայն օտարն ես սիրել
Բնաւ չեմ կարող 'ի սրտէ,
Չէ այն, չէ քաղցր իմ լեզու,
Որ սիրով զիս կ'ողջունէ:
Իմ մայրենի քաղցր լեզու
Կեանք անսասան, կեաց յաւէտ,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:

Լեզու համակ սիրաշարժ,
 Վանք ճոխ պերճ ու պայծառ,
 Մինչ կը հնչես գուն քեզի,
 Սրտերն ամեն գողացար.
 Անչէ, հնչէ յաւիտեան
 Վեհ՝ դիւցազանց պերճ երգ գու,
 Թոթովէ փոշիդ խոր մուծէն,
 Ե՛ւ երեւան պերճ երգ գու:
 Իմ մայրենի քաղցր լեզու
 Կեաց անսասան, կեաց յաւէտ,
 Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
 Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:
 (Յաւերժական Սուրբ Վրոց մէջ
 Կեաց միշտ նորէն ու նորէն,
 Կշռեալ անուշ քաւ տողերդ
 Թող ամեն սիրտ արծարծեն,
 Ե՛ւ նորհ ունեւ Լճարչէն,
 Կամ պէտք ըլլայ աղօթել,
 Ե՛րթունքս սրտէ բորբոքած
 Կաղաղակէ անարգել:
 Իմ մայրենի քաղցր լեզու
 Կեաց անսասան, կեաց յաւէտ,
 Կեաց միշտ լեզուդ հայկարժան,
 Կեաց ծաղկալից ծաղկաւէտ:

Ուսանող:

(Թարգմանութիւն Գերմաներէնից)

Այն ինչ ազգ է, այն ինչ ցեղ է,
 Որ միշտ անկախ է,
 Որոյ տունը ամեն տեղ է
 Ի՛նչ անփող ուրախ է.

Ուսանողն ¹⁾ է պիս զըւարթ մարդը,
 Կենաց քէֆն ²⁾ է նորա ցանկացած բանը: } Կրկնէ:
 Լոյն ո՞վ է արև ծագելիս՝
 Ինքն-էլ զարթում է,
 Ու քաղցըր ձախով երդելիս՝
 Փողոցներ շափում է: Ուսանողն է, և այլն:
 Ո՞վ երբէք սէրից չի վախում
 Ու միշտ հարօ ունի,
 Եւ իր անճոխ, անպերճ կեանքում
 Վարտ ու հոգս չ'ունի: Ուսանողն է, և այլն:
 Ո՞վ է միշտ առաջին կրովում
 Հայրենեաց համար,
 Փայլուն գինին շիշով կոնծում ³⁾
 Ուրախ, բայց արդար: Ուսանողն է, և այլն:
 Եղբար՛ք՝ դուք որ այն ազգիցն էք՝
 Վինին պատուեցէք,
 Ուսանողական պատիւը
 Հաստատ պահեցէք:
 Իրաւ մենք ենք այն զըւարթ ազգը, } Կրկնէ:
 Կենաց քէֆն է ամենուս ցանկացածը:

Քերթէ Յէր-Պետրոսեան Պատկանան, որդի Ստավրուպոլ քաղաքի (Պովկոսում)
 աւագ քահանայի, երբեմն աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, ուսանող Դոր-
 պտա, ետոյ Պետերբուրգի Պեդագոգիկական Ինստիտուտումը (Педагогический
 Институт), այժմս գոցէմ (ուսուցիչ) հայկական լեզուի Պետերբուրգի Հա-
 մալտարանում, հօրեղբորորդի Ռ. Յ—Գ. Պատկանեանի, մօր կողմից Թոմ
 Յարութիւն վարդապետ Ուսմդարեանի, Մովսէս Կաղանկաւացւոյ, Սեբեոսի և
 Ղեւոնդի պատմութեանց ուսուց լեզու թարգմանիչը, Изсѣхование о со-
 ставѣ Армянскаго языка գրքի հեղինակը:

156

Ուսանողի կեանքը:

(Թարգմանութիւն Գերմանականից)

Ուսանողաց կեանքից գեղեցիկ կեանք չի կայ,
 Ինչպէս Բաքոս ու Վամբրին ստեղծեց.

1) Студентъ. 2) Գուարճութիւն: 3) Խրմել:

Միշտ պանդոկներ վազէլ և իւր փողը մօտէլ

Մի պատուական ու ազնիւ գործ է.

Փող չ'կայ գրգռանումը, պարպը կայ պանդոկումը,

Միշտ ուրախ է մեր քաղցրիկ կեանքը;

Թէ փողերը պակսի՝ նոր պարտքերով կ'ապրի

Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Սիրով-էլ է պատած ուսանողաց կեանքը,

Մեզ պահում է չայոց աստղիկը.

Մեզ սիրող աղջիկներ ու պաշեր տուողներ

Միշտ շատ ու շատ էին այն տեղը;

Իսկ վերին ծարաւով, պղատոնական սիրով

Մեր սէրն միշտ անմեղ կու մընայ;

Բայց իւր վառ սրտումը ուրիշ կրակ վառում է

Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Չայրն ասում է՝ ծեծկվել, պանդոկները թրե-գալ;

Քրննութեան մէջ քեզ օգուտ չի տալ;

Բայց նա մոռանում է, թէ զի փղշապի է,

Թէ ամեն բան ունի ժամանակ:

Եւս է տխրութիւնը, որ շուտ քրննութիւնը

Վեց վեց ամսեակից յետ կու գայ.

Ուրիշ բան չ'էր ուզէլ աշխարհքումը լինել

Մեր խաչամտերիմ ուսանողը:

Գ. 8—9. Պատկանեալ:

(Թարգմանութիւն Լատինական ուսանողական երգից):

(Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus)

Ուրախացուք ուրեմն,
Մինչ երիտասարդ եմք. } (կրկնեալ):

{ Ետ տղայութեան ցանկանալոյն,

{ Ետ ծերութեան զառամելոյն

Օգնե՛ք կալցէ հողըն: (կրկնեալ):

Ուր են մեր բոլոր նախնիք } (կրկնեալ):
{ աշխարհիս բընակեալք,

Համբարձէք առ երկնայիսն,
Խափանցէք առ դժոխայիսն,
Ընդ ըզնոսս գլտջիք: (Լորկնեա):

Կեանքն մեր է կարծօրեայ, { (Լորկնեա):
Կարծօրէն վերջանայ,
Վայցէ մահն արագապէս,
Կըշտամբէ ըզմեղ կամաց ընդդէմ,
Ո՛չ իւիք յարդի նա: (Լորկնեա):

Կեցցեն միշտ Հայ վարժարանք, { (Լորկնեա):
Կեցցեն միշտ Հայ վարժապետք,
Կեցցէ ամեն մի անդամ,
Կեցցեն և բոլոր անդամք
Եւ միշտ լիցին ծաղկեալք: (Լորկնեա):

Կեցցեն բոլոր Հայ աղջիկք, { (Լորկնեա):
Քնքոյշ և գեղեցիկք,
Կեցցեն բոլոր Հայ կանաչք
Փափկասնունդք, սիրեցեալք,
Բարիք և քնասէրք: (Լորկնեա):

Կեցցէ հասարակութիւն { (Լորկնեա):
Եւս նմա իշխէ,
Կեցցեն մեր հայրենակիցք,
Լիցին սիրեցեալ և պատուեալք.
Որ մեզ խնամարկեն: (Լորկնեա):

Ի բաց կացցէ տիրութիւն, { (Լորկնեա):
Ի բաց կացցեն ատողք,
Ի բաց կացցէ սատանայ,
Որ ընդդէմ ուսանողաց,
Եւ համայն ծաղըագործք: (Լորկնեա):

1849 թ. Դորպատ:

Ստորագրող, Նոր-Նախիջևանցի, նախկին աշակերտ Մոսկվայի Լազարեայ
ուսումնարանի, ետոյ ուսանող Մոսկվայի բժշկական տեղեմիայի, ետոյ Ղ-
զանու համալսարանի, ետոյ Դորպատի համալսարանի: Վերջին բժշկական դժ-
նութիւնը տվեց Պետերբուրգ, 1864 թիւ, վախճանեցաւ Յիֆլիս 1862 թիւ
ձմեռը, բարակացաւից, բաւական աղքատութեան մէջ:

(Թարգմանութիւն Գեմանականից)

Եղբարք ուսանողներ ես գնումմ—մնաք բարե,
 Գառ սրտով ձեզ այստեղ թողնումմ—մնաք բարե;
 Պէտք է իմ հայրինիք այժմ ես յետ դառնամ,
 Ինքս էլ փղշտացի դառնամ:

Եղբարք մնաք բարե,

Եղբարք մնաք բարե:

Գառ տեղի ուսման համալսարան—մնաս բարե;
 Գառութեանց և հոգւոց կրթարան—մնաս բարե;
 Գառք մեծ դահլիճներ, դասերու սենեակներ,
 Ել ձեր մէջ ես մտնելու չեմ: Եղբարք մնաք, և այլն:
 Գառ տան գլխիս ուսանողաց բանտ 1) —մնաս բարե;
 Կործանվիս, քանդվիս, ո՛վ դու բանտ—մնաս բարե;
 Ել դու ինձ չես բռնիլ, լուսիցն էլ չես զրկիլ,
 Եւ այժմ ես անիծումմ քեզ: Եղբարք մնաք, և այլն:
 Եւ այց դուք մամուլատու սուտնողներ—մնաք բարե;
 Սիրելի հարազատ եղբայրներ—մնաք բարե.
 Պճնեցէք, ծաղկեցէք, կեանքն վեյելեցէք,
 Զեր երգելուս ինձ միշտ յիշեցէք:

Եղբարք մնաք բարե, և այլն:

Բ. Զ—Գ. Գառնեման:

(Ուսանող 2):

(Թարգմանութիւն Գերմանականից)

Երբ որ հողեց մարդ դարձայ,
 Երբ Լստուածանից հարցայ.

1) Карцеръ. 2) {Ելայտնի է ամենուրեւ, որ ամեն համալսարանի ուսանողները միաբան յօժարութիւն տուին մըտնել զինւորական ծառայութիւն, որ 'ի Տէր հանգուցեալ 'Նիկողայոս յօժարեցաւ և իր բարեհաճութիւնը ցոյց տուեց: Եւս երգը այդ դիպուածով է ստած 1854-ին:

Թէ՛ ինչ վիճակ ես ուզում,
Ես՛ի՛ ուսանողութիւն: կրկնէ:

Եստուած ուզեց զարգարել
Ինձ, գիտայ շորեր կարել:
Ես՛ի՛ էն գու կանանց տուր,
Ինձ մի նըշան ազգես տուր:

Ապագածըղիկ ¹⁾ գըղակ տուր,
Մէջքէս կապէ հասու սուր,
Մառանումըս լաւ գինին
Թող միշտ անպակաս լինի:

Իմ սիրելի նազելին,
Մնայ ինձ միշտ հաւատարիմ:
Փըղըշտացի ախոյեան,
Տես՝ իմ սուրն է իմ պաշտպան:

Ո՛վ չի իլել ուսանող՝
Լա՛ւ է, որ մընար միշտ հող:
Քանց Եստուծոյ լոյս արեւն
Ունայն տեղը վայելէր:

Ո՛վ չի կոնծել երգելով,
Ընկերաց հետ պաշուելով,
Նա չըգիտէ ցընծութիւն,
Եղճիկ սըբտին, վայ հոգւոյն:

Ո՛վ չի երգուել ընկերաց,
Պաշտպան լինել հայրենեաց,
Վ երջի արիւնը թափել,
Հայրենիքը ազատել,

Լնպէսն մեզնից հեռանայ,
Լոյս աշխարհից՝ վերանայ:
Թող ում ուզէ կարգն ընկնի,
Մեր մէջ նա թող չի մըանի:

Ռ. 8—Դ. Պատկանեան, Դարպաս:

1) Ուսումնասիր համալսարանների ուսանողաց նախնին պաշտ-
նական հագուստի ձևը և գոյները:

կրամբամբուլի ¹⁾:

(Թարգմանութիւն Ռուսերէնից)

Կրամբամբուլին էս էն օղին է,
 Որ մեզի քաջ ծանօթ է,
 Որոյ համը չի տեսնելը
 Ռառնազին ամօթ է;
 Բայց հանապազ, իմ սիրելի,
 Մենք կոնծումենք կրամբամբուլի,
 Կրամբամբում բիմ բամբուլի, կրամբամբուլի;
 Հայրս անդադար ինձ գրըումէ՝
 «Որդի-ջան՝ շատ աւարակ.
 Ժամանակդ արագ անցնումէ,
 Տես, գրեթէ լաւ սերտէ.»
 Բայց նորա պարտն որդին
 Կոնծումէ կրամբամբուլին, կրամբամբումբամբուլի, կրամբամ-
 Թէ գարգն ու հոգսը ինձ նեղումէ, բուլի:
 Թէ իմ քէֆը տեղը չէ՝,
 Թէ աղջիկը ինձ խաբումէ,
 Ու էլ հաւատարիմ չէ.
 Կ'ասեմ՝ «Լղջիկ, իմ նազելի,
 Վրու տեղ կ'սիրեմ կրամբամբուլի, կրամբումբամբուլի, կրամ-
 Թէ լերդս ու թոզըս իմ մաշուել է, բամբուլի:
 Գլուխս էլ սաստիկ ցաւումէ,
 Թէ որ խմելն ու քէֆ անելը
 Բըժիշկն ինձ արգելումէ,
 Բայց ինչ ցաւ կ'ուզէ ըլի,
 Ես կ'կոնծեմ կրամբամբուլի, կրամբումբամբուլի, կրամբամ-
 Երբ մայրս ինձ մի հարս ճարել է, բուլի:
 Ըսում է որ՝ պրտակուիմ,
 Եւ պարտքն ու կարգն ինձ ստիպել է,
 Որ ես ճաշ ու քէֆ սարքեմ.

1) Մի կերպ օղի է կարմիր գոյնով և քաղցրահամ:

Ես ճաշի տեղ, իմ սիրելի,
 Կ'առնուամ առաա կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամբամ-
 Բայց երբ կուգայ կեանքիս վերջը, բուլի
 Սահա-էլ առաջիս տեսնեմ,
 ( )ղին կ'ածեմ բաժակիս մէջը,
 Հոգեհանիս-էլ կ'ասեմ.
 «Վերջին անգամ, իմ պատուելի,
 Եկ տուաքացնեք կրամբամբուլի, կրամբիմբամբուլի, կրամ-
 բամբուլի:
 Գ. Յ—Պ. Պատիւներ:

161

Օձեզ որդիք Մըամեան ¹⁾
 Կոչէ Հայաստան,
 Օտրթեայ, ասէ, ի քնոյ
 Ինձ հանգիստ ոչ գոյ:
 Ո՛ր իցեն զաւակք իմ,
 Ո՛ր են իմ նաժիշտք,
 Ո՛ր ոսկէհուռ են զարդք իմ,
 Հայրենի օժիտք:
 Ո՛ր մեծասաստ գաւազան,
 Օոր Հայկ ինձ յանձնեաց,
 Ո՛ր քաջատէգ խուճ մարտկաց,
 Ո՛ր Հայք դիւցազանց:
 Ո՛ր են անթիւ քարոզիչք,
 Ո՛ր ակտեք բազմաց,
 Ո՛ր ներկուռ են իմ վարժիչք
 Պեռաբոյս կացեաց:
 Օձեզ կոչեմ, զաւակք իմ,
 Լուարուք իմ ձայնի,
 ( )իշեցէք զկաթն իմ,
 Օոր ձեզ ջամբեցի:
 Որդիք էք դուք Հայկոյ—
 ժառանգորդք իմ ասն,
 Որդիք սէգն Մըամեայ,
 Որդիք Տիգրանայ:
 Օմայրն ձեր որբացեալ
 Սինչե ցերբ թողուք,
 Օերկունս իմ յիշեալ,
 Չայնիս իմ լուարուք:
 Հայաստան մայր կալ զոյո,
 Լուր ձայնից որդուց,
 Սրբեմ յաչաց զարտասուս,
 Տեղի տո՛ր ցաւոց:
 Օկաթն զոր մեզ ջամբեցեր
 Լուր մեք յիշեցաք,
 Եւ զհայրենի թագն մեր,
 Օոր մեք կորուսաք:
 Հերիքասցին աղէաք քո
 Սայր մեր Հայաստան,
 Կառուցաք մեք 'ի սէր քո
 Չքնաղ զապարան,

1) Պրած է 1848 թ. Պարպատ; իսկականը ստացել եմ հեղի-
 նակից, 8 մայիսի 1849 թ. Սոսկվա:

Ըստի՝) ելցեն բեզ վարժեք 2) Ահր զոր 'ի մեզ վառեցաք,
 Որոց փափագիս, Ի՛նչ առաջնորդ մեր:
 Ըստի ներկուռ ուռալցիցէք Կեցցեն անգամք ուխտին մեր
 Որոց իղձ ունիս: Ինչպե՛ս (Ինչպե՛ս 3),
 Երգումն անխաբ երգուաք Կեցցե՛ք անխաբ փոքր հօտ մեր
 Կաաարեւ զուխտ մեր, Կ՛անն չայտատմիր:

Համբարձում Փափաղեան, որդի Յէր-Արբաճամ աւագ քահանայի, Կոստանդինուպոլսեցի, նախկին աշակերտ Մոսկվայի Լազարեանց սուսմարանի արեւելեան լեզուաց, ետպ առանձն Դորպատ, ետպ քահանայ, ետպ վարդապետ եւ միաբան սրբայ Էլմիանի, այժմ մօտ 42 կամ 44 տարեկան: Սորա ընկերակիցն է Գրիգոր Աղափրեանց վարդապետն, Ալտարեանցի, աշակերտ Լազարեան սուսմարանի, ետպ էն սեզ վարժապետ հայոց լեզուի, ետպ սուսմաղ Դորպատեան համալսարանում, վարժապետ Թեոփոփա, վերատեսուչ Շաշուայի ազգային ուսումնարանի, տեղապահ Թէլէթու (Յփլիսուց մօտ 12 վերստ, մղձ) սուրբ Գեւորգայ եկեղեցւոյ, այժմ Թեւոդոսիա:

Մօտ 15 տարի է, որ հ. հ. Համբարձում Փափաղեանցը եւ Գրիգոր Աղափրեանցը վարդապետ են, տեղեակ են հայերէն, ռուսերէն, գերմաներէն, գաղղիերէն լեզուաց եւ, մասամբ, պարսկերէնի, տաճկերէնի, լատիներէնի, յունարէնի եւ իտալներէի եւ, մինչեւ որ աչ 15 տարեւ մէջ 20 տեւի վարդապետք շատ թիւր սուսմա ունենալով եւ հայերէնից աւել ալ լեզու չգիտնալով, հայերէնն էլ շատ սակաւ, ստացան եպիսկոպոսական աստիճան, որքա Կնացին լոկ վարդապետ, ստորագրեալ շատ անգամ պնդիսի անձանց, սրանց բազում տարիք վարժապետութիւն կարող էին անել: Տխուր տեսարան: Ելի դանդառ ենք ահում որ մարդ չունիք!!!

162

Երգ ուխտի:

(Գերմանականից)

Որդիք չայկայ, գտլիք ներկայ, } 2
 2երոց զգացմանց տէր արքայ;
 Լուարուք երգեւ զերգս երգոց,
 Լուարուք զիմ ձայն եղբարք չայոց:
 Կրկնեա՛, կրկնեա՛ դու զայն բերկրադաս:

- 1) Ըստինքն ուսանողներից, ուսանողների ժողովից:
- 2) Իոնն, իսկական ձեռագրի մէջ, քարոզք:
- 3) Իսկական ձեռագրումը. (Եստերթին):

Ընտիր որդւոցդ շայտառանի | 2
Մինչ հնչեացին ձայնք երգոց,
Շայտառան, լեր. տուն մեծ փառաց.
Ուխտեա՛ վառն սրբոց մեծաց:

Օ քնշո, զկեանս քեզ նուիրել: | 2
Ըմենքեան եմք պատրաստ՝
Եւ մեռանել յամենայն ժամ;
Ո՛չ երկնել խոցէն մահուան,
Ե՛րբ զայն, երբ զայն կամի շայտառան:

Որ զայս չըզգայ չէ նա հսկայ | 2
Վաջ զաւակ մերոյն շայկայ:
Կեցցէ ուխտ մեր յարգեալ պատուեալ,
Օ՛ր մեք ուխտեմք զինուորեալ,
Մի՛ զէն ազգիս ապականեսցի:

Երբ երգոց թող հնչեացին, | 2
Գոցի հզօր ազգ շայոց;
Շայեցարուք յայս սուր ուխտի;
Սովորեսցիք ըստ օրինի
Վաջաց ծակել զխոյր ձեր:

Տեսչիք զփայլիլ սրոյն ի ձեռին | 2
Որ երբէք չապականի,
Որով ծակեալ զիմ խոյր երթնում
Ողջիկ պահել միշտ զպատիւ;
Կալ միշտ, կալ միշտ արի ուսանող:

Ե՛ւ լոյս բաժակ գու քաջ զաւակ, | 2
Շայրենական լի գինւով;
Ե՛ւ գու զսուր 'ի ձախ ձեռն,
Ծակեա՛ նովաւ զխոյր և արբ,
Յաղագս կենաց քոց հայրենեաց,

Տեսչիք զփայլիլ սրոյն 'ի ձեռին, | 2
Որ երբէք չապականի;
Սրով ծակեալ զիմ խոյր երթնում
Ողջիկ պահել միշտ զպատիւ,
Կալ միշտ, կալ միշտ արի ուսանող:

Ե՛ւ զայս բաժակ, գու քաջ զաւակ | 2
Շայրենական լի գինւով:

Ընդ գուշտուր 'ի ձախ ձեռն քո,
Նշանակեալ նորաւ գլխոյդ քո և արքո,
Եւ աղաքս կենաց քոց ւայրենեաց:

Բնկալ գլխոյդ 'ի գլուխ քո ծածկեցից
Օսուրն 'ի վերայ եդից,
Կեցցէ այս մեր եղբայր մեծ,
Շուն լիցի որ քեզ հայհոյէ:

Սինչ մեք զքեզ գիտեմք, եղբայր զքեզ գոչեմք,
Կեցցէ այս մեր եղբայր մեծ:

Խ. Աւագեանց, Նոր-Նախիջևանեցի:

163

Հին շոր:

(Թարգմանութիւն Բերանժեհից)

Ինչ չի մոռնաս, հին շոր, որին պիտի ևս,
Իմ կապաս, ինձնից չի հեռանաս,
Տասը տարի ես քեզի մաշել եմ,—
Իմ հին ընկեր, ինձնից չի հեռանաս:
Վրու միտքըդ է, երբ որ մէկ գիշեր,
Ես նորանից դառնումէի վրադ,
Եւ իր ձեռքով բռնեց քու հին փեշերդ—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս:
Իրաւ է, քեզ մուշկով ես չեմ սրսկել,
Բայց դու էլ պէտք է, որ չի մոռանաս,
Որ մեծերի առջև ես չեմ ճկվել,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս:
Ինձպէս եղիւր հանգիստ ու հաստատուն,
Սով—ծարաւից իսկի չի վախենաս,
Իւր շուռու թեանց մէջ եղիւր իմաստուն,—
Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանաս:
Չի ամաչես դու քու հին փեշերիցդ,
Որով հետև քեզի չի կայ փնաս:
Իմ ընկերներս բռնումն թեւերիցդ,—

Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանալ:
 Փոքր էլ սպասիր, շուտով կանցնեն օրերը,
 Ինձ հետ մէկ տեղ դու 'էլ կ'ծերանաս,
 Մէկ տեղ էին մեր փիքերներս ու գաղղերս,—
 Իմ հին ընկեր ինձնից չի հեռանալ:
 Բ. Յ. Պ. Գալփանեան:

164

Կենաց բաժակ:

(Գերմանականից):

Եղբարք՝ մի շուրջ ժողովեցէք,
 Քաջ Հայոց կերպի կոնծեցէք,
 Բաժակներդ դարդը կեցէք՝ կրկնէ:
 Մեր Հայ ազգի կենացը,
 Հայոց երիտասարդներուն,
 Հայրենիք պաշտպանողներուն,
 Որոց անկումէն աւել է մեզ —
 Եւս բաժակը նըւիրենք:
 Հայ ազգիկներու կենացը,
 Որք միայն Հայ մարդ կու սիրեն,
 Միշտ իրանց մաքսը կու պահեն,—
 Եւս բաժակը դարդը կենք:
 Եւրանց, որ մեր սիրան գրաւում են,
 Մեզ զգօն նամբով վարում են,
 Որոց կեանքը մեզ օրինակ,
 Մի երրեակ «կեցցէ» տանք:
 Եղբարք, որք «յժմ աւարտել են,
 Մեր ուխտի անդամ եղել են,
 Որոց ուխտը միշտ սիրում է,—
 Եւս բաժակը նըւիրենք:
 Եղբարք, որք դարդից ազատ են,
 Սահուն հանգիստ վայելում են,
 «Ողորմի հոգուն» ասելով
 Եւս բաժակը նըւիրենք:

Բայց որ դեռ գինին փայլում է
 Ու մեզ իրան մտքաշում է,
 Բաժակներըդ գարդըկեցէք
 Լճառութեան կենացը:

Գ. Յ—Գ. Պատկերներ:

ԳԼՈՒԽ Զ:

ԽՆՃՈՅՔԻ, ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ, ՀԱՐՄԱՆԵԱՑ
 ՆԻ ՆՐԳԻԾԱԿԱՆ ՆՐԳԵՐ:

165

Հայոց գինի:

Բաժակներ առնունք, եղբայրք, Հայոց աղջիկ է քաղել
 Եւ իբր լիբ բաժակներ գինով, Վրնքոյ ձեռներով քամել:
 Կարմիր ու ճերմակ գինին, Եւս բերքն է Հայոց երկրին,
 Սեզ լինի անուշ համով: Հայաստան տրնկած Վոյէն,
 Բերներիս տանենք անվախ, Եւմահ երկնային գինին
 Չէ դա խառնած կամ խարդախ, Վա խմեց, երբ իջաւ սարէն:
 Վեկտար է և ո՛չ գինի, Եւս անոյշ գինին խմողը,
 Խըմենք, մեզ անուշ լինի: Սրտէն թնդ հանէ ոխը.
 Եւրպասայ ջրով ցողած, Եւմենքս էլ ասենք ամէն,
 Հայոց արևով հասած, Որ մեզի շատ տալ ամ Եւն:

Գ. Յ—Գ. Պատկերներ:

166

Հարբած մարդու երգ:

(Դերմանականից)

Ուղիղ գնեսունից ես տուն եմ գընում,
 Փողոց, ա՛յ փողոց, էդ ի՞նչ եմ տեսնում.
 Եւ գընաս թէ ձախ՝ ծուռ են երկուսն էլ,
 Փողոց՝ տեսնում եմ՝ դու էլ ես հարբել:

Ի ուսման ջան՝ ռէխըդ ինչի՞ է ծրուած,
 Մէկ աչքըդ կապուել, միւսը կէս բաց,
 Դու ել ես կոնծել, այ գու անամօթ,
 Ըմաշի՛ր ինձանից, վաղուցուայ ծանօթ:
 Ի՞նչ էստեղ հասեղ,—տես լապտերներն էլ
 Չ'են կարող ուղիղ ոտքի վրայ կանգնել,
 Մէկ պարզ են վառվում, մէկ՝ սաստիկ խաւար,
 Կամ թէ՛ պատից պատ կը պշում անդադար:
 Ըղբէ՛ր՝ էս գիշեր ամենքն են հարբել,
 Ի՞նչ բան է մենակ մենակ ծով պահել,
 Չէ՛, եդ կը լինի իստակ գըժուժիւն,
 Ուրեմն նորից նոր դառնամ գինետուն:

Գեորգ Դադախեանց:

167

Ահ միրուք, սպիտակ միրուք, կարմիր միրուք և չալ միրուք,
 Ի՞նչ զատ ես՝ տեսնողն քեզ չի՛ ուզում բարե տալ, մի՛րուք,
 Դուրս եկիր՝ երեսումս ո՛չ գոյն թողիր, ո՛չ խօսլ, միրուք,
 Պատիւ չունես, եթէ որ հագնուես թիրմա շալ, միրուք:
 Ընկերներին միջուճն արիր ինձ բէիկբալ, միրուք:

Սինչի քո երևալն՝ կանանց մէջ ինձ համար դաւ էր,
 Ընկել եմ նրանց աչքից՝ ասիր, տեսնեմ, էս ինչ ցաւ էր:
 Քո իմ վերա դուրս գալից՝ որ շահ բան դուրս գար, խիստ լաւ էր,
 Սինչ՝ ի քեզ՝ իմ երեսին մին բաժակով ջուգն բաւ էր:
 Էիմա մին կուժ ջրով էլ չեմ կարում լուանալ, միրուք:

Ըսեն օր ես քեզ վերայ գործ եմ ածում մի ֆունտ սապոն,
 Եթէ որ լաւ չեմ նայում, իսկոյն լինումես ոչի բուն:
 Մազերիդ վերայ յայտնի լարախաղաց է լինում լուն,
 Սե երես լինիս, ինչպէս սե երես արիր ինձի դուն,
 Որ չեմ կարում համարձակ մին բերանս բանալ, միրուք:

Չի կանչած հիւրի պէս՝ քո գլխու եկիր իմ մօտս,
 Դեռահասների միջեց ձկնեցիր կտրել ոտս:
 Ո՛ւմ որ ես մօտանումեմ, ինձ ասումեն՝ մազմազոտս ¹⁾:

1) Մազոտ ես:

Լսիլներն էն է՝ թէ աբջի նման բուրդբուրդոտս 1)։

Եայտնի ասեմ՝ կամուսնում ես քեզ սափրել տալ, միրուք։

Եթէ որ պատահումէ մին տեղ հարսանիք եմ գնում,

Երկու օր յառաջվանից քեզ վերայ երանգ եմ գնում.

Ո՛րքան որ աշխատումս՝ մեջդ սպիտակ մազ է մնում.

Վո պակասութիւնները այլքը են թնձի հասկացընում.

Սկսումս ամօթով խնայից դուրս գալ, միրուք։

Դեռ սև ես՝ եղպէս ես, գուցէ թէ գոյնգ սպիտակեց,

Լնպէս իմացիր, որ իմ գլխիս Լստուած ձեռք թակեց.

Ո՛ւմ երեսից համբուրեմ՝ կասի, վնյ մազդ ծակեց,

Կը տեսնեմ՝ որ բարկացաւ, յանկարծ, երեսիս ապտակեց.

Լսնուհետև ո՛նց պարտիմ աշխարհքումը կենալ, միրուք։

Ինչ գեղեցիկ տեսնի ինձ՝ կասի, սա այժ է միրքաւոր

կամ խուրձ կապած խոտ է ամենայն մարգղջ հարկաւոր.

Դու դուրս գալիս՝ ինձ արդեօք նախ ո՞վ ասեց շնորհաւոր,

Ինչ շնորհաւոր բառն անէծք է եղէլ խորհրդաւոր.

Ստաղ կանեմ, թէ կարենան քեզ ինձնից գողանալ, միրուք։

Հազար ասեն՝ էս մարդն գիտութեամբ փիլիսոփայ է,

Հարստութեամբ աշխարհի վերայ կայ՝ չը կայ, մին սա է.

Փառքով՝ պատուով Լղեքտանդր Սակեդոնացւոյն թայ է,

Վեղ տեսնող աղջիկն էլ ո՛նց պիտի ինձ սիրով նայէ,

Ի՛նչ ծածկեմ, ինձ արել ես ամենայն տեղ լքեալ, միրուք։

Խէպէտ ես միշտ քսումս քեզ զանազան հոտով եղն,

կարծելով՝ թէ կարող է եղն տանել քո տղեղն.

Հազար եփ տաս մեղրումն ո՛նց կ'քաղցրանայ պաղլեղն.

Սիրուք, դու էլի պոչ ես և նորա բաշն է քո բեղն.

Ինձ պէս ցաւակից մարդին արեցիր խուլ ու լալ, միրուք։

Սէյեա՛գ, քեզ միրուք չունես՝ էգ ո՛ւմ վերայ ես քար քցում,

Սիրուքի պատիւը դու ի՛նչպէս ես գարիվեր քրցում.

Սասն է՛ր ես միրքաւորաց սրտները ահ ու զար քցում,

Սպիտակին ասես՝ ի ճահ է, տէին՝ ինչո՛ւ ես շառ քցում.

Սօսիս կէս փող ես՝ թէ որ լինիս Սոսութեմի Սալ, միրուք։

9. 8—8. Մաղութեանց, մականուանեալ Սէյեա՛գ, որ պարսկերէն, նշանակում է տրսորդ կամ սրտակեմ։

1) Բրդոտ ես։

Երգ ուրախութեան:

Ահա բաժակ ուրախութեան
Ի սէր յաւերժ միութեան,
Օյի վայելուչ՝ որդիք շայկեան
Սէկեակ հրճուն եւ ցնձան:
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրա մի արիւն:
Վ երցուր աչքդ յերկնից կամար,
Փայլի հեռուն աստղ մի պայծառ,
Եւ դու ո՛ր շայ զարթիր սիրտ առ,
Շայոց բաղդըն ալ չէ խաւար:
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրա մի արիւն:
Լաւ է այսչափ բաժանում
Բլլումք ուրախ եւ ինդում,
Վախանձ, վրէժ, ձեզ թողում
Ընդունդք եւ վիհք անհասնում:
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրա մի արիւն:
Փորձ մը ըրինք բաժանման,
Փորձ մ'ալ ընենք միութեան,
Լեցուի փափաքդ շայաստան,
Տես որդիք քո միանան:
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրա մի արիւն:
Ինչ եւ ընեմք ինչ կերպ առնեմք,
Ո՛ր չըգիտեց թէ մք շայ եմք,
Ո՛ր չըգիտեր թէ եղբայր եմք,
Լորիք ծիծաղ դիմօք երգեմք:
Կեցցէ սէր եւ միութիւն
Կրեմք մի սիրա մի արիւն
Ո՛ր բռնաւոր, ո՛ր օրէնքներ,
Կը պատուիրեն թէ մի սիրեր

Եղգիդ օգուան ու բարիքներ:
Սիրոյ գահն է յերկինս 'ի վեր,
Կեցցէ սէր եւ փութիւն,
Կրեմք փ սիրա փ արիւն:

169

Կադրիւ:

Ս. ձեւ

2 եւք 1 եւք է:

Դուք մեջէն, ես քովէն,
Ընցնինք դիմաց, փոխենք տեղ,
'Կոյն ձեռով տեղերնիս
Ղառնանք փատեզ:
Ընծածան մէկ մ'առաջ,
Սէկ մ'ալ ետեւ քայլ փոխենք,
Եղա տանք աջ 'ի յաջ,
Կլոր մը ճեմենք:
()ն, ձեռք ձեռքի բարեկամք,
Ընկեր թեւ սուր, շուրջ գառնանք.
Երդ կրկին մեր նախնի
Ընկերին երթանք,
Հապա ոստոստենք գիրկ գրկի,
Երթանք անդին պարելով,
Ետ գառնանք նոյն ոտքով,
Կայնինք քովէ քով:

Բ. ձեւ

Սէկ մը առաջ երկուքնիս,
Սէկ մ'ալ գառնանք տեղերնիս.
Իսկ այս անգամ դուն ասդին,
Ես դիմաց անցնիմ:
Սէկ մը աջ երթանք հիմակ,
Սէկ մ'ալ ետքը դէպ 'ի ձախ,
Ըսկէ մեր տեղն ընթանանք,

Օ՛րւարթ կայթենք և ուրախ:
 Ելեծածան մէկ մ'առաջ,
 Մէկ մ'ալ ետև քայլ փոխենք:
 Հիմայ ալ տանք աջ 'ի յաջ,
 Կլոր մը ճեմենք:
 Չորսս ալ արդ առաջ խաղանք,
 Կրկին տեղերնիս դառնանք,
 (Ետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
 Ղփմացը կայնինք:

Գ. ձեւ

Քալենք հիմայ դէմ դէմի,
 Հապա բռնենք թև թևի.
 (Ետոյ մէկ մ'առդին դառնանք,
 Մէկ մըն ալ անդին:
 Մէկ մը յառաջ դէմ դէմի,
 Պարենք երկուքս ու դառնանք.
 Մէկ մ'ալ պարենք նոյն ձևով,
 Երթանք ընկերնու քով:
 Կազմենք շղթայ չորսերնիս,
 Մէկ հոս, մէկ հոն ծածանինք.
 Եպա ամենայն ընկեր
 Ղփմացի կողմն անցնինք:
 Չորսս ալ արդ առաջ խաղանք,
 Կրկին տեղերնիս դառնանք.
 (Ետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
 Ղփմացը կայնինք:

Գ. ձեւ

Ղէպ 'ի առաջ քով քովի',
 Հիմակ երթանք դառնանք մերովի,
 (Ետոյ մէկ մ'ալ հոն անցնինք,
 Ղուռն հոն, ես հոս զատուինք:
 Երդ ես մինակ վազեմ ճեմեմ,
 Մէկ ոտք մը հոս մէկ հոն նետեմ.
 Կայթեմ ոստնում զերթ մ'ուրախ,
 Բլլայ հանդէսս ուրախ:

Լորդ նոյն քայլով յիս եկէք,
 Երեքդ մէյ մ'ետե գացէք.
 Կրկին ամենդ դէպ ինծի,
 Յետոյ նոյնպէս դէպ ետի:
 Չորսս կէս կ'լոր արդ դառնանք,
 Յետոյ քիչ մը հեռանանք.
 Ետքն ալ ասկէ հոն անցնինք,
 Ս'եր բուն տեղեկը կայնինք:

Ե. ձեւ

Հիմակ ալ առաջ քով քովի,
 Երթանք դառնանք մերովի.
 Յետոյ մէկ մ'ալ հոն անցնինք,
 Հոն հոս բաժնուինք:
 Լեծածան մէկ մ'առաջ,
 Սէկ մ'ալ ետե քայլ փոխենք.
 Հիմայ ալ տանք աջ 'ի յաջ,
 Կ'լոր մը ճեմենք:
 Ընկերք իրար քալեցէք,
 Հոս եկէք մէկ մը դարձէք.
 Ս'ենք ալ ընկեր ընդ ընկեր,
 Յետոյ օտարն երթայ ետ:
 Չորսս ալ արդ առաջ խաղանք,
 Կրկին տեղերնիս դառնանք.
 Յետոյ փոխն 'ի փոխ անցնինք,
 Պ'իմացը կայնինք:

Զ. ձեւ

Ընցնինք երթանք շիտակ առաջ ամենքնիս,
 Պ'առնանք դիմենք այր և ընկեր տեղերնիս.
 Թիւ Թե, դէմ դէմ երկանաքար դարձնենք,
 Փոխենք ձեռքեր այս կողմ ալ չորջենք:
 Չեռք ձեռք տանք ընկեր, Թե տուր, չուրջ դառնանք,
 Հապա ոստոստենք գիրկ գրկի, հոն անցնինք.
 Ընկէ դարձեալ մեր ընկերին քովն երթանք,
 Յետոյ նոյն ոտքով պարելով ետ քաշուինք:

Պ. Չափաստեան:

Լ. Ղէն տանն է:

(Թարգմանութիւն)

Չարմանք բան է, հէնց գիտենաս,
Լ. Ղէք տանը չին նըստում:
Իսկի չելաւ վուր մի գըտնիմ
Լ. Ղալօին իր տընում:
Ս'ի արմընա, պարուն Սարգիս,
Լ. ա աշխարքի աղաթին,
Ի չխանք, գանա, դու խաբար չի՞ս,
Վ. ուր քասիրին կու ատին:
Լ. ու օրինակ, թէ մեծավուր,
Ք. պալտները ուսին,
Վ. այ դըրան մօտ, հարցնէ աղին,
«Տանն է».— տանն է, կօսին:
Ն. ըրա էդնից մի փէշաքար,
Լ. չի էն նօքրին հարցնէ.
«Տանն է աղէն».— կընծին տալով
Խեղճին իսկոյն դուա կօնէ:
Թ. է աղի մօտ լաւ շուրերով
Կուգաս՝ տանը կու գըթնիս.
Վ. այ թէ չուխէդ հընացած է,
Լ. աւն էն է, տուն չի մըտնիս:
Թ. է սալօպով աղջիկ պարոն
Կու գայ՝ թող ներս հրամայէ,
Թ. է ղաթիպով պառաւ ձալօն
Հարցնէ,— կօսին տանը չէ:
Թ. է վուր ձեռիդ քիսա բըռնած,
Պարոնին փուղ բերիլ իս,
Փառք ու պառուով ներս մըտնում իս,
Վ. լիւի վըրայ տեղ ունիս:
Թ. է դուքանդար իս, հիսաբով
Փուղի էդնից իս էկի,
«Տանն է աղէն».— կօսին—հալա

ժամիցը տուն չի էկի:—

Ես ե հիմիկուայ աղաթը—
կ'ուզիս ջեգրից տըռաքի,
Թէ քասիբ իս, ջուրը ընկի,
Թէ խօջա իս՝ տուն մըտի:

Ռ. 8—Գ. Պատկանեան:

171

Առաւօտեան քաղցր և անոյշ հովերըն
Սերձեալ հընչեն մեղմով թըփոյդ քովերըն,
Երդ ծածանին աչացս լըցեալ ծովերըն,
Բացիր բացիր, իմ կարմիր վարդ պատուական,
Պեղըդ նըման արեգական վառվառման:
Քանի՞ ողբամ, նոր 'ի նորոյ խոցոտիմ,
Չփայլուն գեղըդ 'ի միտ բերեալ՝ բոցոտիմ,
Յորդ արտասուօք ցայգ և ցերեկ թացոտիմ: Բացիր, և այլն
Չմեռն էանց՝ ես քեզ կարօտ մընացի,
Եւրիմ, տապիմ որպէս 'ի հուր հընոցի,
Քեզ շատ օրեր ես 'ի ձեռաց գընացի: Բացիր, և այլն:
Տեսեալ զծաղկունս՝ զամեն ինձ փուշ վարկանեմ,
Թեօք բաղխեալ զսիրտ իմ քնքուշ հարկանեմ:
Յաւ իմ սըրտի ահա՛ քեզ յուշ արկանեմ: Բացիր, և այլն:
Երբայարան Իւզանդիոյ մեծ շինի,
Տեղ և բընակ յարմարեալ քեզ հարկ լինի:
Նաւակատեօք յիշատակ քո, տօն լինի: Բացիր, և այլն:

172

Երդ ուրախութեան:

Երեք որ երթամք
Սոխակաց երամք,
Շաղիկ բացուեցաւ,

Սիշտ փառօք ցընծամք:
Երի, գովելի,
Պովելի լի լի, (երիցս):

Ծաղկունքըն գարնան
Սոխակ աննւման,
Ձայնիւ ցընծալով,
Եղանակ բառնան:
Լճի, գովելի, և այլն:
Ձայնիւ երգեսցուք,
Սիրով գոչեսցուք,
Եւ 'ի դէմ վարդին
Ս'իշտ ոստոտեսցուք:
Լճի, գովելի, և այլն:
Եւ մեք երգեսցուք,
Սիրով գոչեսցուք,
Եւ 'ի ժամ գարնան

Ս'իշտ փառքս տացուք:
Լճի, գովելի, և այլն:
Եկայք սիրեսցուք,
Օ միմեամք փարեսցուք,
Ի հանդէպ վարդին
Պարուք բերկրեսցուք:
Լճի, գովելի, և այլն:
Լհա, ցընծասցուք,
Ի պարտէզ հասցուք,
Պու միշտ ցանկալի՝
Եկ ուրախացուք:
Լճի, գովելի, և այլն:

173

Պարունն է բացուէր, վարդն 'ի բաղանին 1),
Քաղցր եղանակեն սոխակն ու ղմրին 2),
Սիրով են վառեալ 'ի կարմիր թըփին,
Կանաչ ու կարմիր տերեւ կու հագնին:
Վինով եմ գինով, գիշերն երազով,
Վինով եմ գինով, ցերեկն արեւով:
Լ, շամս 3) ու ղամեր 4) աստղ առաւօտին,
Պայծառ արուսեակն եւ լոյսն 'ի լրին.
Լալ 5) ակն և գոհար ես դու մեծագին,
Ծիրանի ծաղիկ գոյն մանուշակին: Վինով, եւ այլն:
Պու նշդարենի 6) ծաղիկ շուշանի,
Պու կանաչ բրդգայ 7) 'ի մէջ շուկայի,
Պու քաղաք Խուլթան ու Չինոմաչին,
Խորասան բոլոր չէ քո տեսողդ գին: Վինով եւ այլն
Սոմէղէն մատունքդ հոտ բալասանի,
Պու նուշ ու շաքար, տուփ անուշ խնկի,

1) Պարտէզ, садъ. 2) Լարուտ, жаворонокъ. 3) Լրեգակ: 4) Լուսին: 5) Լին ինչ պատուական: 6) ազգ ինչ ծառի: 7) Լազան, бассейнъ.

Պոլ կարմիր խնձոր 'ի մէջ տերեւի,

Ծաղկեալ բուրաստան եւ ցօղ անձրեւի: Վինով, եւ այլն:

Սարգարիտ պայծառ եւ դու մեծագին,

Լկամբ զարդարեալ յոսկի տեղանին,

Նոնոֆար ¹⁾ ծաղիկ, գոյն ըռեհանին,

Սուսամբար անուշ իւղ բալասանին: Վինով, եւ այլն:

Համապիւր ծաղիկ եւ բուրաստանին,

Բրաբիոն պայծառ 'ի յՆդին գրախտին,

Օօհալ մուշթարի աստղ առաւօտին,

Օօհա ²⁾ լուսաբեր զամբար եւ լուսին: Վինով, եւ այլն:

Համա եւ արեգակն երկնային գնտին,

Պոլ ամպի նրման ցօղ եւ անձրեւին,

Ծառ կանաչտերեւ դու պտղով իլին

Բողբոջեալ ծաղիկ ոստ արմաւենին: Վինով, եւ այլն:

Կընդրուկ եւ զմուռս խունկ ընդ հալուէին,

Քաղցր եւ ախորժակ համով շաքարին,

'ի յամեն դիհաց բղխէ քեզ բարին,

Եւ քեզ հովանի նըշան սուրբ Խաչին: Վինով, եւ այլն:

174

Հարսանիք Լրտաշեսի և Սաթինկան:

Քեղապսակ պայծառանայ Լորարատ

Լուսատեսիլ տեսանելով զԼրտաշատ,

Ի՞նչ մեծամուտ մայր քաղաքաց Հայկազանց՝

Օհնչ է նոր այդ 'ի քեզ հանդէս դիցազանց:

Լհա՛ շքեղ և փառացին Լրտաշէս՝

Լըշակունեաց պարծանք քաջաց 'ի կրկէս,

Ի դարպասէն գայ սիգաճեմ յասպարէզ,

Ընդ փեսաւերս պար բոլորեալ դիցապէս:

Բացէք զգրուան՝ ո՞վ բարապանք արքունի,

Տեսէք զի գայ մեր Լրտաշէս կորովի,

---

1) Զրի շուշան: 2) Լրուտեակ, венера.

Բզնեանէ կալեալ նորոյ գըշխոյի՝
Փեսայութեան իւր յառագաստ խօսորի:

Իամք դասադաս օրիորդաց Արամեան
Բզնեա երթան դարշապարաց Սաթինկան.
Ո՛վ հարսնացեալ գըշխոյ փառաց շայկական՝
Երանի քեզ յաւէժ տացէ մեր բերան:

Ի հարսնութեան քում տեսանի շայաստան
Օռարթացեալ ի կեր, 'ի յումպ խնդութեան,
Եւտիս ե օր քո չքնաղ տիկնութեան
Շխախային ազգաց ազանց բազմութեան:

Ե՛ր այտք մաքուր սպիտակափայլ իբրեւ զձիւն,
Որ ըզբարձունս Արարատայ կալաւ տուն,
Օթսորային բերեն յինքեան կարմրութիւն,—
Դշխոյն շայոց ամբողջ պահէ զայտից գոյն:

Եւ առաջարան պայծառափայլ դիտակիդ
Խոխոջաձայն Երասխ լեցի դշխոյիդ,
Եւ հոտ անոյշ վարսից գլխոյ գեղեցկիդ
Շանգանակէ լեառըն Սոմխէթ և Սըքիթ:

Վընարերգուք Արամեան՝ զիմրդ նըստիք 'ի լուութեան,
Կառուցէք զնուագարան—երգել նոր երգ գողթնական.
Ե՛հա՛ մեր քաջ պատանի Արտաշէս Արշակունի
Բնդ Սաթինկան գըշխոյի յաթոռ փառաց իւր բազմի:

Եւտիս տուք Արամեանց, որք են 'ի ծագս աշխարհաց,
Թէ յաղթականն Ելանաց, առիւծ լերանց և դաշտաց,
Բզնեանական կոյս չքնաղ՝ իբրու ակն անշամանդաղ
Յեռեալ յոսկի հայրենեաց՝ բազմեցոյց 'ի գահ փառաց:

Շայաստան, եւ ընդ առաջ քո գշխոյին գալըստեան,
Արճուեա՛, կայթեա՛ ծափաձայն, պարեա՛ հանդէպ Սաթինկան,
Օ՛յ օրիորդ լեռնական տացէ քեզ արս դիցական,
Եւ յաթոռ քո պետութեան ծընցի որդիս գերարժան:

Եզգ շայոց՝ մի՛ մոռանար զհարսանին Արտաշէսի,
Յորում հանգոյց շիմի, զքաջն կապեաց ընդ կուտի,
Օ՛յ տեղ ոսկի արդ տեղաց 'ի հարսնութեան Սաթինկան,
Եւ մարգարտի ցօղ տեղաց քաջին 'ի փեսայութեան:

Նրա գեղեցիկ, երգարանք, այսօր մեծի խնդութեան,
 Խաղուհի է նոր հարսըն և թագաւոր նոր փեսայն,
 Սանեակ ոսկի առկախեալ ՚ի պարանոց դշնոյին,
 Եւ զարդ կարմիր շուրջ պատեալ զուլամբ փեսայ արքային,
 Լմենեցուն աչք և միտք յերկուս ձրկաին և յառին.
 Ի դիտակ նորոյ հարսին, յիրան չքնաղ փեսային.
 Երանի տան այն քաջաց, որք զայս օր տեսանէին,
 Երանի տան այն մլտաց, որք զայս հանդէս յիշէին:

Յառաջ մատիք, մանկունք մեր, ժողովեցէք ձեզ ոսկի,
 Եւ դուք կուսանք, դրստերք մեր՝ շարեցէք շար մարգարտի,
 Օհ տեղ ոսկի արդ տեղաց յԼրտաշխի խնդութեան,
 Եւ մարգարիտք ցօղեն ամպք ՚ի հարսնութեան Սաթինկան:
 Յէր Գաբրիէլ Պատկանեալ:

175

Լուսրեայ աշխարհ:

Ինչ ես գողում, ինչ խնդրում, Սերացական խօսքերով
 Դու անհանգիստ հեղինակ. Սի գար միւսանգամ հանդէս:
 Սեզ խաղալիք շինեցիր, Սեք առօրեայ բաների
 Ողջ աշխարհի խայտառակ. Նառայումենք անդադար,
 Լաց ես լինում, հառաչում, Դու ինչ՞ի ես մտածում,
 Գանգատդ անգամ յիմար է, Դրական է այս մեր դար:
 Խէ աշխարհն իւր գործերով, Բո բարձր ճշմարտութեան
 Իոլորովին փոխվել է: Շ'առաքայլները փայլուն,
 Լքեաւումես մի կերպով, Չեն տանելի մեր աչքին,
 Խաղաղութիւն վրդովել, Լտել են մեր հոգուն:
 Խլել մեր հանգիստ քունը, Շ'անաչումներ, հաւատում,
 Սրտերիս մէջ դող ձգել: Բայց չկամինք խոստովանել
 Չենք կամենում լսել քեզ, Պատճառ, նորա շփոթումեն
 Խող մեր ճաշն ուտենք հանգիստ, Սեր երջանիկ կեանքի թել:
 Յետոյ խաղաղ քուն լինինք... Սենք կամինք կեանք վայելել
 Զեռի գնա մեզանից: Ուրեմն ինչ հարկի համար,
 Սի գողար, մի՛ որոտար, Սեզ պիտոյ էր ծառայել
 Սարդ եղիր և դու մեր պէս. Շ'ամարտութեան անպատճառ,

Մինչդեռ և առանց նորան,
 Մինչ լոկ սուտի շնորհքով
 Ես աշխարհի բարութեան
 Մի մասը վայելելով,
 Կարելի էր Լստուծոյ
 Փառաւորել անունը.
 Եւ չթուլանալու համար,
 Եւ մարմինը պահելու,
 Երբեմն մի փոքր զրկել...
 Երբեմն մի փոքր գողանալ...:
 Չխռովելով մեր խիղճը,
 Չաղմկելով մեր հոգին,
 Տո՛ւր մեզ տաղեր, վէպ, առակ,
 չաճոյացիր մեր սրտին.

Թող դատարկ բաներ լինին,
 Մարգու վէրք տալ չունենան,
 Թեթեւ ու ծիծաղաշարժ,
 Փորերս փոյթ չէ թող շարժ. գան:
 չանգստութեան միջոցին,
 Մարսողութեան լաւ ժամին,
 Գու՛ դատաւոր մի՛ նստիր
 Խրատներով մեր գլխին:
 Վ շտաբեր ակնարկութիւնք,
 չե՛սի՛, նեղիչ գաղափարք.
 Մի՛ լինիր դահիճ մոլութեան,
 Որ չլինիս դահիճ մարդերին:

Մ. Նալբանդեանց, Հիւսիս-փայլ, 1858 թ. հ. 374—375.

176

Տաղ զատկի:

Մարտն կուգայր ծաղկըներով,
 Յերկնից հաւերն կարդալով,
 չրեշտակապետ փառքս տալով,
 Յորժամ չայոց Օտտիկըն գայր:
 Բարկ արեգակըն ծագեցաւ,
 Սաստիկ ձըներն հալեցաւ,
 Գառն ու մաքին ընծայեցաւ,
 Յորժամ չայոց Օտտիկըն գայր:
 Լմպ ու երկինքը խիստ գոռաց,
 Ողորմութեան ցօղն ցօղաց,
 Ծով ու գետերըն խիստ ծրփաց,
 Յորժամ չայոց Օտտիկըն գայր:
 Լղբերակունքըն յորդորին,
 Ծառ ու ճրղերըն զարդարին,

Խոտ անասունքըն ճաշակեն,
Յորժամ շայոց Օտտիկըն գայր:

Սարդապէս դատէ մեղուն,
Սողվէ ծաղիկն 'ի լեռներուն,
Ո՛չ վախենայ 'ի մեռնելուն,
Յորժամ շայոց Օտտիկըն գայր:

Բուլբուլն, զումրին ¹⁾ առաւօտուն
Եկեր դարձեր վարդին մօտուն,
Գանգատ կ'ընէր նա 'ի հողմոյն,
Յորժամ շայոց Օտտիկըն գայր:

177

Դուն մի վախնալ, Վարդուշքա
Ինչ խելքի բան բռնելուդ,
Սեր մահլան ալ մեկ կուգայ
Տօնախմբութեան օրըդ:

Նայէ՛ ի՞նչ հարկինք կուտամ,
Ի՞նչպէս կ'ըլլամ բաղդաւոր,
Թէ իմ ()վանէս աղան
Ըլլայ մեղ յօժարաւոր:

Երգըի ինձ ի՞նչ հարս կուգայ
Շէմ զարդարուած, հէմ սիրուն,
Ճ'եմըկութեան պէս չի կայ
Շէն մեկ խմոր շարմաղուն:

Եկաները պօռի պէս,
Եքերըն ալ հիլունի,
Կերպը նըկարածի պէս,
Ձանը ասիս պիւլպիւլի:

Սենք կըվայելինք աստեղ,
Օարմացք կ'ըլլանք ամենին,
Սուրբ-Խաչ ալ կ'երթանք մեկ տեղ
Օտտիկի կանանչ կիրակին:

1). Բրտուտ Թըւչուն, жоворонокъ.

Վտակս ծուռ, հալաւքս նոր,
 Պայլս՝ կըտրիճի կերպով,
 Խէ հարցնուն— «աս վնով է որ».
 Փռուունճի . . . . . կով:

Յովհաննէս Նսումեան Սարգսթեանց:

Սրեւելք առաջին
 Եւ արեւմուտք որ է վերջին՝
 Նստեալ հային դէմ փարչին,
 Եւ զանազան ի լի հռչին, ¹⁾
 Բարեխօսեա մեծ կարասին
 Որ զանազան է իւր գինին:
 Բարեխում է գինի
 Եւ յայս փայլուն սեղան ի լի.
 Վէր գէր հաւեր զանազան,
 Եւ այլ կարագ խառն ընդ մեղրի:
 Բարեխօսեա. և այլն:
 Վերագոյն լաւ մազայ ²⁾
 Եղով տապկած ձուկըն թազայ.
 Խուամար մարդուն բող պտուկ.
 Բղվով ³⁾ բռնած սիրուն բազայ:
 Բարեխօսեա. և այլն:
 Վարձեալ հայիւր թէ ի՞նչ կայ.
 Հալվայ, բորակ, և փախլաւայ,
 Վառըն դրած զափամայ,
 Եւ փորն ի լիք պահարլամայ:
 Բարեխօսեա. և այլն:
 Երանեալ հերիսայ,
 Եւ պատուական փոլլափաշայ,
 Սամիթ, թարխուն, ասիդայ, ⁴⁾

1) Վուցէ ֆըչը կ'իմանայ, տակառ: 2) Սէզէ: 3) Բղուզ.
 հողէ աման գաւանօզ: 4) Բսիտէ, խիւս, կամ խաւիճի նման:

(3) յոլով եփած փալուղայ: 5)

Բարեխօսեա. և այլն:

Օլարդարեալ է սեղան.

Ղապուլ փըլաֆ մսով եփման.

(3) եղուցեղ պիպերով

Եւ քիչմիշով լին միաբան:

Բարեխօսեա. և այլն:

Լըրեցաւ օրհասարակն.

Փուլթով եկեալ լահանայ,

Եւ փիրաղ, քուֆտայ զալիյա 6)

Լախի եկուն և զապուլղայ:

Բարեխօսեա. և այլն:

Բնարեալ ընտիր ազանի

Եւ պըլուրըին սեղանդոս իրաբ,

Ոչխարի միս ի լիկամ,

Փանչնակօշն 7) է լավ քապապ:

Բարեխօսեա. և այլն:

Խազաւոր է խոռոզն,

Եւս առաւել գեղեցկագոյն

Կարմիրերանգ գոյնզգոյն,

Խազ և պարծանք մեր սեղանոյն:

Բարեխօսեա. և այլն:

Դողովեցան ի սեղան.

Լըձակեցին զխորոջայն. 8)

Ուտեն խմեն անուշ գինին

Եւ փառս տան անձառեղոյն:

Բարեխօսեա. և այլն:

Ի կաքաւուց բերեալ միս,

Ի սալամուց 9) լաւ նաֆայիս, 10)

Լըղանոյ ձագ մեղ ընթրիս

---

5) Բարակ խիւսով շինուած: 6) Ղալիէ, անուշահոտ, պատուական: 7) Գուցէ փէնձէնկիւշթ, հինգտերեւով բանջարն: 8) Կոկորդ, բերան: 9) Սալամ կամ Սալամբ, պարարտահամ թըռչուն, զոր յիշեն մեր նախնիք ալ ի շայաստան: 10) Կեֆայիս, անուշահամ:

Հաճոյ թուեցաւ բազմականիս:
Բարեխօսեա. և այլն:

1) Լեցին միարան
Եւ ննջեցին ամենեքեան:
Երբոր քնեցան և զարթեան,
Շուտով հասեալ գաւն ¹¹⁾ ու կթզայն: ¹²⁾
Բարեխօսեա. և այլն:

Խնդացին և զուարճացան
Երբոր անսան գաւն ու կթզայն
Նստան բոլոր ի սեղան
Ըմպեն զարտոյն ¹³⁾ ուրախանան:
Բարեխօսեա. և այլն:

Օտղիկ բերեալ ի սեղան,
Սարդ, փանուշակ և ուհի,
Ղարանֆիլ և սուսամբ:
Նարկիզ, զիւմպիւլ և շուշան:
Բարեխօսեա. և այլն:

Կարմրացեալ գոյնզգոյն
Կանանչ բերեալ զվարդենին,
Սանուշակ թիւ պարանոց
Քաղցրառեսակ հոտոտելի:
Բարեխօսեա. և այլն:

Հազարվարդն այլ բոլոր
Զգուննոյն դեղ և աղւոր,
Կոկոնին հետ միաւոր,
Ի մէջ նոցա փառաւոր:
Բարեխօսեա. և այլն:

Ձեռեցան ի սեղան
Պայծառ տեսլեամբն աննրման,
Ըրձակեցին հոտ անուշ
Քաղցրացուցին ըզքիմս մարդկան:
Բարեխօսեա. և այլն:

Ղամբարանման փայլէին

11) Գաւաթ, բաժակ: 12) Գինւոյ աման: 13) Բագը, քքի, BOGHA.

Պայծառ գունավ մէջ սեղանին.

Նորա առեալ վայելցին

Եւ փառս տըւին պարգևողին:

Բարեխօսեա. և այլն:

Ղ'ըռաթափ արարին ¹⁴⁾

Օճնճըղուկըն մեծ և ահագին, ¹⁵⁾

Բերին յառաջ զենեցին

Օփետուրն իւրմէն կաղոպտեցին:

Բարեխօսեա. և այլն:

Ս'եծամեծք խորհուրդ արին

Բերին ըզսադն ընդ արօսին. ¹⁶⁾

Սանրամասըն կտրատեցին

Եւ ճնճըղիկն փորըն լըցին:

Բարեխօսեա. և այլն:

Յետոյ սինի մեծ կազմեցին

Լ'նուշահամ զարդարեցին.

Բերեալ յառաջ մատուցին

Ս'էջ սեղանին բազմեցուցին.

Բարեխօսեա. և այլն:

Նորոգեցան նոր սեղան.

Յերբոր հհաս ըզճնճըղիկն՝

Ի յայն քառասուն մարդն միաբան

Ս'էկ թէրն կերան յագեցան.

Բարեխօսեա. և այլն:

Շ'նորհեցին ի մրգերաց.

Յառաջ բերեալ մատուցին

Վեղեցիկ և զանազան.

Նորոյ սեղան զարդարեցին.

Բարեխօսեա. և այլն:

Ուղիղ բոլոր և աղւոր

14) Ղ'իւերը կտրեցին: 15) Նաղըածութեամբ կը մեծցընէ ըզ-
ճնճըղուկը, ապա թէ ոչ ջայլամէն տէվէգուշու մեծ թուչուն մը
զիտի ըլլայ, որ քառասուն հոգի մէկ թէր ուտեն կշտանան: 16)
Լ'քօս կամ զարօշ, սագէ մեծ թուչուն մը, թէերը գունաւոր, որ գտուի
ի շայաստան:

Սպիտակ կարմիր և գառաւոր

Համով հոտով լի խնեօր,

Սէջ մրգերացըն թագաւոր:

Բարեխօսեա. և այլն:

Չամիչ կթուն եկեալ շատ,

Լճմաւ և թուզ մէկ մէկ հատ.

Շաղբալուծ¹⁷⁾ լապլապուն,

Խառնեալ ի մէջ նոցա փշրատ.

Բարեխօսեա. և այլն:

Պընդուկն¹⁸⁾ եկեալ ամբններով,

Եւ նուշն ի հետ անուշ համով,

Ֆրատուխիկն է մաղտարով

Վան զամենայն մրգերն յորով

Բարեխօսեա. և այլն:

Գանաց խիեարն յառաջ մննալ,

Եւ յետ նորա խարպիզալ, սեխ,

Եւ շըլընկուն զճըմբուկ¹⁹⁾

Փուծով հասուցէք դանակն:

Բակեխօսեա. և այլն:

Ուետին քաղցրիկ, մանանայ,

Նօզըն շաքար միայնայ.

Չագուց մեզը ծաղը²⁰⁾ բոլոր

Սէջ սեղանին զօրանան.

Բարեխօսեա. և այլն:

Սերկէիլ թըթուաշիկ.

Նուռն այլ հետ լինի քաղցրիկ,

Ենդշ մաճուայ տանծ²¹⁾ մալաշի.

Լճոսսի և մեհրէնիկ:

Բարեխօսեա. և այլն:

Սասըն մեր գայ դարանֆիլ,

Վաղցըր տարչին և զանջաֆիլ,

17) Լճքակաղնայ պտուղ, ֆրնտըգ. կամ շագանակ: 18) Լճ ուլ վերնոյն նման պտուղ: 19) Կարծեմ՝ ձմերուկին շըլընկին՝ այսինքն վըզին՝ դանակ հասուցէք, կ'ըսէ: 20) Նոշաղմեզը, ազնիւ մեղր՝ նոր ձագուց շինած: 21) Վաղցրածոր, մեղր կաթող:

Ղարապիպեր, զաղուլայ ²²⁾
 Չաւրզ, ²³⁾ և բաղում տարիֆիլիլ:
 Բարեխօսեա. և այլն:

Տէրտէրներն և տիրեցուքն
 Եորժամ սեղանոյս հանդիպին,
 շընչեցուցէք զանգն և ձընձղայն,
 Երգեցուցէք տաղ և շարական:
 Բարեխօսեա. և այլն:

Բամբ թատերացն սուղան Վաւթի,
 Եւ քաղցրաձայն սանտուռ հըզօր,
 Սուղնի ²⁴⁾ և փող դանպուրայ,
 Եւարինհասակ ²⁵⁾ քամանչայ:
 Բարեխօսեա. և այլն:

Յան էր պատեր զիս չորս դիմաց
 Եւ ես տըկար էի մտաց,
 Օչայսչափս կարէ, ²⁶⁾ ժողովեցի,
 Որոնելով կամաց կամաց.
 Բարեխօսեա. և այլն:

Խսեալ պատիւըս զուարճացէք,
 Մի մեծամեծք և տանուտէրք,
 Կերէք արմէք ուրախացէք
 Եւսչափըս բաւ է թէ գիտէք:
 Բարեխօսեա. և այլն:

Փառքս տացուք ըստեղծողին,
 Եւսչափ բարեաց պարգևողին:
 Օրհնէ, Տէրտէր, զհայր-մեր-յերկին.
 Ելեալ գընայք յեկեղեցին,

Հարիւր տարուայ երգ կը համարուի: Հեղինակութիւն Միքայէլ սարգսապի:
 Բաղմովէպ, 1866 թուակ, ե. 20—22:

22) Վեաքիւլէ, զուիրակ խոտ, կիւլէի օթու: 23) Բնկոյզ
 շնչկաստանի, համեմ: 24) Սիւղանի, երաժիշտ, երգեցողք: 25)
 Եւրինակին Եւրին կամ Եւարին հասակ: 26) Կարէի, կընայի:

ՆՈՒԽԱԽՈՒԻ ԵՐԳ:

(Թարգմանութիւն Գերմաներէնէն)

Թէ ծխաքաշը ձեռիս
 Սենեակումըս նստած եմ,
 Վըրթիցս ծուխ հանելիս
 Կարծում եմ թէ՛ իշխան եմ.
 Երբ քամին ծուխըս փչի,
 Ես պինդ ծիծաղում եմ,
 Եսում եմ՝ մեր գործերը
 Եսպէս անցաւոր են:

Եղնիւ խոտ՝ դու զօրութիւն,
 Կեանք ու ուժ ես ինձ տալի,
 Ե՛ր կարնայի քեզ գովել,
 Ինչքան սիրտըս է տալի.
 Մի՛ վերկինք՝ տո՛ւր էս խոտին
 Դու արև և անձրև շատ,
 Եւ սորա մըշակողին
 (Օրհնութիւն, կեանք ու բաղդ:

Սենեակութեան ժամանակ
 Դու ինձ լաւ ընկեր ես,
 Թէ իմ սիրտըս նեղանայ՝
 Վեղ կ'առնեմ ես ձեռքս:
 Թանկ ես. թուրքի ծըխախոտ,
 Հարուստներու բան ես,
 Հոգիս-էլ տամ՝ քեզ կ'առնեմ
 Ու կ'ածեմ գըրպանըս:

Ինչքան էլ դատարկ լինի
 Փողերիս քըսակը,
 Պէտք է անպակաս լինի
 Ինչքան ծըխաքաշը:
 Ուսանող՝ առ ծըխաքաշըդ,
 Եւ ուտ կ'անցնի քաւ կեանքը:

Ու ծրխելով միտք արա՛,
Ունայն է աշխարհը:

Գ. 8—9. Պատկանան:

180

Յորժամ եղև գարուն՝ արև ծագեցաւ,
Հարաւ հողմն հընչեաց, սառն հալեցաւ,
Երկիր կանանչեցաւ, ծառն ծաղկեցաւ,
    Խըմենք, եղբարք, գինի՛ մեզ անոյշ լինի;
    Ըծէք, խըմենք գինի. բանն Լստուած շինի:
Մի՛ եղբարք, նըստեալ էք ծաղկեալ ծառի տակ,
Չեռներիդ է գինին կարմիր ու յստակ,
Խաօսի մէջ անկանի ծաղիկ ըսպիտակ. խմենք և այլն:
    Ըծէք կարմիր գինի և լցրէք շուտով,
Ի՛նքէք թազայ գառն սինի սարփուշով,
Ղաթլու փլաւ ձգէք մեխակով նըշով. խմենք և այլն:
    Խող չիման տեղ նստի՞ժք, ջուր լինի և խոտ,
Կարմիր գինի խմենք մեկամէկի մօտ,
Մի՛մեանց նուիրեմք զվարդ անուշահոտ. խմենք և այլն:
    Սաղին ոչ գիտեմք՝ թէ զինչ ծընանի,
Մարդուս կեանքն վայրի ծաղկի նըմանի,
Որ այսօր բացուել է՝ վաղին անցանի. խմենք, և այլն:
    Նոր գարուն, նոր արև, ծաղիկ շնորհազարդ,
Լստահետեւ բացուի մանուշակ ու վարդ,
Չայն բիւլբիւլին, տատրակին լսէ ամեն մարդ. խմենք և այլն:
    Ըսլ և խաղաղութեամբ խըմելն է հալալ,
Ո՛չ հարբել, գողալ և ո՛չ բարկանալ,
Ուրախութեամբ խըմել, սիրով զուարճանալ. խմենք, և այլն:
    Ղան, լաց քո մեղքն, Վախաշով Լոգամ.
Ըշխարքս անցաւոր է, չէ՛ մընացական.
Ղուր կերեցէք, խմեցէք, եղբարք սիրական,
Եւ օրհնեցէք զԼստուած այժմ և յաւիտեան:

Սգամ նախաշով, աչքդ:

Տաղ ուրախութեան:

Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ,
 Կարմիր վարդին ոստ կակղացաւ,
 Հալման սառին ժամ է արդէն,
 Նաղկման ծառին ժամ է արդէն:

Եկն էհաս բարեկենդան,
 Վաղցրիկ գարնան դրունք բացան,
 Նունունդք մաքեաց արձակեցան,
 Օննման գառին ժամ է արդէն:

Տաւ զբաժին 'ի փշրանաց,
 Լնուլ զծոցս տնանկաց՝
 Սփռել կարօտ խեղճ աղքատաց,
 Տուր զձեռին, ժամ է արդէն:

Քամեալք եղբարք 'ի միասին,
 Բանուլ զբաժակ գինւոյ թասին
 Եւ ամօքել մարմնոյ մասին,
 Կեանքս տառին ժամ է արդէն:

Ուրախութեամբ ուտել զհաց,
 Օուարճանալ անուշ գինեաց,
 Սարել զկեանս ընդ սիրելեաց,
 Օգտուրք տառն ժամ է արդէն:

Սիրել ներել աշակերտաց,
 Կոչել զգասս երաժշտաց,
 Ունկն դնել եղանակաց,
 Վաղցրաբանիլ ժամ է արդէն:

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի:

- Ինչո՞ւ կու լաս դուն, գառնիկ:
 «Խիստ ծեծ կերայ ես, մարիկ»:
- Ո՞վ ծեծեց քեզ, գառնիկ:
 «Սէկ ծեր կախարդ մը կընիկ»:

- Ընտր ծեծեց քեզ, գառնիկ.
«Նառին տակը իս, մարիկ»:
- Ինչո՞վ ծեծեց քեզ, գառնիկ.
«Սէկ պասթօնով մը, մարիկ»:
- Ըր տեղդ զարկեց քեզ, գառնիկ.
«Ուռնեբուս, իմ մարիկ»:
- Ինչպէ՞ս լացիր դուն, գառնիկ.
«Սէ, մէ, մէ, մէ, իմ մարիկ»:

183

Հայոց գինի:

Լքցրէք, եղբարք, ձեր բաժակները
Եւ քաջ պարպեցէք.

Եսպէս գինի բոլոր աշխարհումը
Պուր գլանելու չէք:

Ո՛չ Թուրքի է այս և ո՛չ Սաճառի,
Ո՛չ Ֆրանսիայի:

Թո՛ղ ուրիշ օտար գինի խմի,—
Սերն է հրաշալի:

Շամպայն գինին—կանացի գինի է,
Եւ դժբեր գինին չէ,
Խմել, կոնծել թէ և կարելի է,
Իայց սիրելու չէ:

Խըրիմի գինին լաւ գոված գինի է,
Իայց այս էլ այն չէ,
Ճաշեց յետ խմել կարելի է,
Իայց երգելու չէ:

Կախէթու գինին պատուական գինի է,
Թէեւ Հայոց չէ,
Իայց, ափսո՛ս, օր օտարի է,
Նոյեան աւնկած չէ:

Երասխի մօտ—այնտեղ է մեր գինին,
Օրհնեալ է Երասխ,

Երասխի մօտ ամենքն են գեղեցիկ,
Եւմենքն են սւրախ,

Եւրդ գինին պարգևեց մեզ Վաստւած
Ու գրախտից հանեց.

Երբ այլ 'կոն աշխատանքից մաշուած
'Խորան ազաչեց:

'Կոն իմաստուն մարդ եղած պիտի լինի,
Որ պոռպէս ճարտար
'Կա՝ ճըմլեց, քամեց, խմեց մեր գինին
Ու շինեց տակառ:

Ուրեմն, եղբարք, բաժակըն լքցրած է՝
Չամբեցէք անվախ,
Թէ լսենք որ՝ մէկը շատ աղխրած է՝
'Խորան գինի կ'տանք:

184

Փութա՛ առ մեզ, նաշխուն կաքաւ,
Սարերն ամեն կանանչացաւ,
Չարդ գգեցեալ պայծառացաւ:

Յայդ լեռներէն 'ի վայր փութաս
Յաւուրս գարնան պարեալ ցընծաս.
'Կախշուն ձագերով շուրջ կու գաս.
Երազ արագ ոստոստելով,
Ծաղկանց վերայ թաւալելով,

Սասն հոյր թըռչիս.
Ընդէր փախչիս
Կամ զի թագչիս,
Կողկողալով՝ ձայն արձակես

Շաղկղա՛, շաղկղա՛,
Կաղկղա՛, կաղկղա՛,
Սիշտ հառաչես
Ու կարկաչես:

Ոսկիափայլ փետուր քոյին

Օւնազան գունով շողջողին

Որպէս զլոյս բոլորովին։ Յայդ և այլն։

Փառօք ձեմես որպէս իշխան,

Լերինքըն բեզ յարկ սեփհական.

Պաշտերն ամեն համանգամայն։ Յայդ և այլն։

Նոյնադաձայն քաղցրիկ թըռչուն,

Չքնաղատիպ և յոյժ սիրուն՝

Ի մէջ ծաղկանց ննջես ՚ի քուն։ Յայդ, և այլն։

Վե ճոխանան ամեն լերինք

Եւ համօրէն մարգագետինք,

Օքեզ գովեն ազգ և ազինք։ Յայդ և այլն։

Ըրդ՝ բարձրացո՛ զձայն քո ընդ իս,

Եւ փարատեա՛ ըզսուգ սրտիս

Հայցմամբ քոյոյ երգաբանիս։ Յայդ և այլն։

Կարկաչաձայն այդ ձայն քո սուրբ

Տոչորէ զիս սիրոյ քո հուրբ.

Չես զովանալ արասուսաց ջուրբ։ Յայդ և այլն։

Եւ յ լեռներուն հուպ առննթեր

Պէտք զառ ի վայր և զառ՝ ՚ի վեր

Թերաբաց թեօք ճեմ առեր։ Յայդ, և այլն։

Պետրոս է. Ղափանցի:

Վարդը բացուել ա ծաղկոցին,

Եւ մպի ցօղը շողայ ծոցին,

Եւ իմ վարդին, կարմիր վարդին

Պաստայ Պարախին։ (2)

Թերթիկները գուլ փռուել ա,

Նախշուն գլխուխը ծըռել ա։

Եւ իմ վարդին, և այլն։

Չ'ես համբերել, վարդ Սայիսին,

Պուրս ես եկել Սարտի ամսին։

Եւ իմ վարդին, և այլն:
 Կու թառամիս, կու չորանաս,
 Սինչ Սայիս թէ չի գիմանաս:
 Եւ իմ վարդին, և այլն:
 Տաժան քամուն չես համբերի,
 Օւազիր ճըճուին կ'ըլես գերի:
 Չ'ես տեսնելու թիթեռնակին,
 Ոչ աւետման ծիծեռնակին.
 Կու գայ բըլբուլը թեմանէն:
 Վեզ կու կանչէ գերեզմանէն.
 Կու գանգատէ իր սև բազգէն,
 Թէ որք մընաց կարմիր վարդէն:

186

Գ. Ինի:

Խաղող՝ զքեզ գովել պիտի,
 Բոլոր պըտղովդ ես հաւասար,
 Օ՛խ դու միայն ես գեղեցիկ,
 Եմեն պտղոց թաջ ու բշվար:
 Ինչիդ քաղած է յոսկոյն միջէն,
 Գու մարգարիտ յոսկոյն շարաց
 Վու մէկ պտուղդ աժէ ջուհար,
 Տպազինոն ակն ու գոհար:
 Եզգ մի թուխ, ազգ մի՛ սպիտակ,
 Եզգ մի կարմիր, որ լուս կուտար,
 Եզգ մի դեղին խունկի նըման,
 Ենուշահոտ մուշկ ու ամբար:
 Գունն 'ի Գարխտէն մեզ արմաղան
 Ի յԱրարչէն պարգևեցար,
 Հոտով անուշ, գինով յիմար
 Սարգիկս սիրով որ յագենայր:
 Ենմահութեան պըտուղ դու ես,
 Որ աշխարհիս մէջն բուսար,

Օքեզ հրեշտակ եւեր 'լոյին,
Որ քո պըտղովդ ուրախանայր:

Օքեզ քաղեն, տանին հընձան,
Ճ'ըմլին գքեզ, ուտեն յիրար,
Սարգի նըման ջուր կու մըղխես,
Կետի նըման յորդոր գընաս:

Տանին ընուն վքեզ կարաս,
Ըռանց կրակի քու եւըդ գայ,
Շատ թագաւորք ժողւին առ քեզ,
Սեծ մեծ իշխանք և հուքմարարք:

Օթագաւորաց սիրտն թանաս,
Եւ տէր անէս քաղքի հազար,
Թէ ունէիր հազար չարկամ,
'Լա քու սիրովն մոռանար:

Թէ բարկացեր լինի մարդոց,
Կամ խոցեւ զինքն դիժար,
{որժամ խըմէր կաթ մի քենէ՝
Խաշխէր զամենն և հաշտենայր:

187

Երգ, սէր և գինի:

Ուրախ լինինք, եղբարք, քանի որ կըլարիճ ենք,
Թէ չէ՝ շուտով կ'անցնի մեր մանկութիւնը,
Կու գայ մեզ կու կոխէ ծերութեան ցաւը,
Եպա թնչ պիտ' անենք մենք ան ատենը:

Ըրտորանք երգելու՝ քանի որ շունչ ունինք,
Թէ չէ՝ դարնան ծաղկի պէս շուտ կու թառամինք
Ըփսոս է, ափսոս է մեր ոյժն ու սիրտը,
{աւ կ'լինի մեր սրտին անցած օրերըս:

Եկ սիրենք, եկ սիրենք, եղբարք, մեկզմեկու,
Սեր մէջից դէն ձըգենք շար թամբասանքը,
Խաց սիրտով, պարզ աչքով մեկ մեկու նայինք,
Թող սիրով անցկացնենք մեր մանուկ կեանքը:

Եղբայրք՝ խմե՛ք գինին Հայ ազգի կենացը,
 Որ ամուր պահպանե՛ իւր տուրք հաւատը,
 Քաջ սիրտով, վառ սիրով սիրե՛ իւր հաւատը:
 Ուրեմն դարդըկենք մենք մեր գաւաթը:

188

Չուպուխիս թեթեւ ծուխ, երանի քեզ,
 Որ բարձրանումէս ոդի մէջումը:
 Քամու հետ թռչելով հեռու տեղեր,
 Լզատ գնում ես պարզ հովերումը:
 Քեղանից խնդրումեմ աղաչանքս լսես,
 Կատարես քո թռչելումը,
 Գնա՛ մօտ սիրեկանիս պատմիր ինչ որ
 Խնդր տեսնումես սրբոխի միջումը:

189

Ըստ եղանակի

Кубокъ янтарный
 Положъ давно.
 Пѣною парной
 Блещетъ вино!

(Пумкинъ).

Խնդրեմ վեր կացէ՛ք,
 Եղբայրք անգին,
 Գաս դաս կանգնեցէ՛ք
 Ուրախագին:
 Լհա բաժակներ
 Ոսկեզօծած
 Լռէ՛ք, ընկերներ,
 Իմ զուարթացած:
 Լհա խնդութեան
 Եւ գինիներ,

Գոյն գոյն, զանազան
 Ըամպայն, Սադէս:
 Լհա կախեթին
 Կովկասեան մեր,
 Լհա թանգագին
 Խերէս, Ստեբն:
 Լռէ՛ք բաժակներ,
 Ուրախալի,
 Լցնենք՝ ի նըւէր
 Սեր Հայ ազգի:

Կեցցեն, երգեցէք:

Հայ աղջիկներն,

Կեցցեն, հնչեցէք,

Հայ զաւակներն:

Լցրէք, կոնծեցէք

Պարձեալ, կրկին,

Լ՛ը մի՛ խնայէք

Պաշտփող փողին:

Խմեցէք խնդագին

Սիրոյ համար,

Սէրն է ձեր հոգին,

Չեր բաղդն պայծառ:

Երգած է վաղուց.

Կեանք մեր կարճ է,

Եւսօր կանք—էգուց

Կըմենենք գուցէ:

Եւսօր կենդանի —

Եգուց գետնում,

Ենելանելի

Պինդ դագաղում:

Ուրեմն գաւաթներ,

Շխկացնելով,

Եռէք եղբայրներ

Ենօշ պաշով:

Սմբատ Հաճագիւղանց, Ուտարակցի, աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի,
կանգիդատ արեւելեան լեզուաց եւ այժմ վարժապետ հայաց լեզուի նոյն ու-
սումնարանումը:

190

Սատուակ, գինի տո՛ւր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,

Հողից ստեղծուած է, ինսանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,

Փոքր ինչ դիմանաս՝ դիւանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,

Ի հարկէ կուղղուի՝ միզանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ,

Կու առանձնանայ՝ մէյդանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ:

Ո՛չ ոք չի՛ կարող ինքն իրան անուանել անբաղդ՝
(Յայտնի գիտելով, որ շատ նուազք եղել են անյաղթ.

Եւս պտուղն արքայ եղև՝ յայտնի նստաւ 'տախտ,

Եւժիթ կու կրէ անհամբերն և՛ կու մնայ անբախտ,

Ուժով չի՛ լինիլ, ամէն բանին կարգած է մին վախտ,

Սատուակ, գինի տո՛ւր, շրջանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ:

Երկար չի՛ մնալ էս աշխարհքի մէջ շար ու բարին,

Իմաստ է պէտք, որ մէկ ըսպէից հասկանայ տարին,

Խորատ առնելով՝ խեղճ գլուխը չի՛ զարկի քարին,

Եւքն բարիքն իսկի չարժի քաշած աղարին,

Կենաց լաւ օրն՝ դառն ու լեղի է, վատն՝ արին,

Հողից ստեղծուած է՝ ինսանն էսպէս չի՛ մնալ միշտ:

Գիշեր ու ցերեկ մերձ 'ի մահ առնումէ ֆէրեագ,
 Ո՛չ ոք չի անում նորա ցաւերին ճար ու իմդագ,
 Թէեւ գնումէ հոգում չա միշտ առ Տէրն գանգատ,
 Եօփար չի լինում, նորա բանն որ լինի ապատ,
 Եյայտնի երեւի, խղճմտանքի հետ ընկել են 'ի նատ,
 Փոքր ինչ գիմանաս՝ գիւտնն էսպէս չի մեալ միշտ:

Լնցաւ ամէնի ճշմարիտն, մին սուտն մնաց,
 'Լախնիք լաւութեան իսկը տարին, մեզ տուտն մնաց,
 Բարեկամութեան մարմինն թափվեց, կուտն մնաց,
 Բարեգործութեան մեծերն կորան՝ ճուտն մնաց,
 Սերջն մօտեցաւ՝ տարիների էլ մուտն մնաց,
 Ի հարկէ կուղղուի՝ միզանն էսպէս չի մեալ միշտ:

Սէյեսդ, մի՛ ասիլ՝ դէպ ժամ չկայ, բանս խարտր ա,
 Ընէ հարկաւոր դէպ ժամն բեզ՝ գործդ շարաբ ա,
 Լս կեանքումն, ինչ ունենաս, է փուլ՝ խաբեբայ,
 Հոգին սատանից ազատողս միայն սէվաբ ա,
 Լս ժամանակ լաւ մարդ ճարելն մեծ հիսաբ ա,
 Կու առանձնանայ՝ մէյդանն էսպէս չի մեալ միշտ:

Գ. 8—8. Մագթեան:

191

Կափդիյ դեն՝ կափդիյ շաս, դուշա մայեա, պօմնիու վաս,
 Ինչ կուլի՝ զադամ փոխես, լայեաղ անես՝ մօտս գաս,
 Եթդ օղլու համդամ օլայ՝ գեալ՝ արան մաննան քեսու,
 Սարի Խուդա, համշարի, սուխան միգուլեամ աաս:

Ընի ճիրի մէ, աք մօ, էխլա շէն սմգ միդիխար,
 Եթդինան աշնա օլինջա՝ օլ մանրմ իշուն աղեար,
 Սխպեամ կրասնիյ վինօ, բազիգրայեամ գիտար,
 Լս զալում, եք շաբ բիես թու մարա մեհմանի գիգեար,
 Երծերդ դիր բերանս, թէ չէ՝ ես կուլիմ անմաս:

Ըաբ ու բուզ գիւլիշանդա լալ էյլադըմ բիւլբիւլի,
 Որ իմ կամքը կատարես, ասս տեսնեմ ինչ կուլի,
 Իէղափլ էշեսա դուշարմ՝ դաղըթարմ գունես փուլի,
 Լխլա մէ մօկուդէ՝ արարիս շէնի սուլի,
 Սիւ նի Բօղ, վիլ նի անգէլ, ըշտօ խատիտէ տա նտս:

Չուն բէլա բազանուփսան, բուհւր՝ զաբաղջա երի,
կրակի պէս շափաղդ դիփուն աշխարհքս կու երի,
կուղա պայդեօշ, պրաշու, մենեա ստաբօյ բերի.
Եք սահաթ սարբ բրքուն՝ բխանամ զազալի շէհրի,
Լյրթի՝ օրի պոօշտի էիւլա միեցի ամաս:

Խէշլի հարիֆ մարդ պիտի՝ որ խօսքերըս իմանայ,
Պադի սիւդա, սկազալոյ մընէ ադին ըազ անա,
Սօտի երթի դաբձանդի, գենացվալէ, չեմթանայ,
Ղուրբանի թու, դարդիմանդ, բիս՝ միրիմ զամփանա,
Սիսկին-Բօւրջի էյլիբր ինդի սամա իլթիմաս:

Միւկին-Բօւրջի:

192

Ա. մեն սազի մէջնն գօված դուն թամամ դասն իս, քամանչա.
Վաքաղ մարթ քիզ չի կանա տէսնի դուն նըրա պասն իս, քամանչա.
Ղաստ արա՝ էլ լալ օրերուն էդիվնն հասնիս, քամանչա.
Վիզ ինձնից օվ կանայ խըլի՝ աշուղի բասն իս, քամանչա:

Ընգաճըդ էրծաթէն պիտի, գըլուխըդ ջապահիր քարած,
կութըդ շիրմայէմեն պիտի, փուրըդ սադափօվ նախշ արած,
Սիմըդ օսկէն քաշած պիտի, էրկաթըդ փանջարա արած
(Ըօվ ղիթթիթըդ չի գիդի՝ լալ ու ալմասն իս, քամանչա:

Ճիպուտըդ վարաղնած պիտի՝ թահր ունենայ հազար ոսնգօվ.
Չարըդ ռաշի կուդէն պիտի՝ վուր դուն խօսիս քաղցըր հանգօվ.
Շատին զօրթուն կու լուսացցնիս, շատին կու քընէցնիս բանգօվ.
Ընուշահամ գինօվ լիքըն դուն օսկէ թասն իս, քամանչա:

Ըծօղիդ էրկու կու շինիս, առաջ չայի ղափա գ՝ ուզիս.
կու մէձըրվիս այիփնումըն, պարապ վախտի ըափա գ՝ ուզիս.
Եփ վէր գու գաս մէջլիսուլմըն քաղցըր զօղ ու սափա գ՝ ուզիս.
Բօլօրքըդ գօզալնիբ շարած մէջլիսի կէսն իս, քամանչա:
Շատ տըխուր սիրտ կու խընդացնիս, կու կըտրիս հիվընդի դուղըն.
Եփ քաղցըր ձայնըդ վիբ կօնիս՝ բաց կու՝ լի հիդըդ խաղողըն.
Խախին էս իլթիմազն արա՝ ասին. «Լպրի քու ածօղըն»:
Վանի սաղ է Սայեսթ-Լօվէն, շատ բան կու տէսնիս, քամանչա:

Սազ—նուագարան: Խաժամ—կատարեալ: Ղառ—orchestre, փա-
տեղ դասած զանազան նուագարաններու զուգակշիռ հնչուած: Խ-
ես: Վաքաղ—ցած և վատթար, ժլատ մարդ: Ղաստ անիլ—լա-
նար: Եշուղ—պարսկերէն ա՛լըղ, բառն իսկապէս նշանակումէ սի-
րահար. բայց սովորաբար ալըղ կամ աշուղ ասում են էն ազգային
բանաստեղծներուն, որք նուագարանն ածելով երգումն իրանցն
գեղընկ լեզուով շարագրած, երբեմն ևս յանկարծ ասած խաղերն.
շատ անգամ երևեալի աշուղներն բազմութենի առջևն, հրապար-
կում կամ ուրիշ պատահած տեղ, բռնում են իրար հետ հանձարեղ
վիճաբանութիւն. սաղն ձեռին վառվռուն ոգւով ներդաշնակելով
մէկ մէկու տալիս են դժուար լուծանելու չափական ձեւում բերած,
սիրուն խօսքերով զուգած և կոկած խորին իմաստներ. որանցմէն
կապողն (յաղթօղն) առնում, խլում է իբր յաղթանակ իր հակա-
ռակորդի ձեռից նուագարանն, որն որ սովորաբար հետ են դար-
ձնում պայմանով որ յաղթվածն երբեք չը համարձակվի յաղթօղի
առջևն, ինչ տեղ գ'ուղէ ըլի, խաղ ասելն: Բաս—վէճ, գործիք
վիճոյ: Ը իրմայի—փրզողակ: Փուր—փոր. Վախշ—նկար: Սիմ—
պողովատիկ կամ պղնձէ թել, որն որ գործ են ածում նուագա-
րանի համար: Վաշած—քարշեալ: Փանջար ասարած—fen-fenes estré,
ciselé à jour. Երգիչն նկարագրում է Պարսկաստանի և Ղրաստանու
մէջ գործ ածած քամանչէն (ջութակ): Պ իմէթ—գին:

Ղիպուտ—archet de violon. Սարաղնած — ոսկեզօծ: Խահր—
տեսակ: Բանգ.—երանգ, Բաշ Բիւստէմի հռչակաւոր ձիու անունն
է. էս տեղի բնակիչներու աւանդութենով, առջ ասում են թեւ-
ւոր ձիուն (hippogriffe). Կուղի—Սրաց բառ նշ. պոչ: Ս ուր—որ
լանգ—նուագ, եղանակ. ևս ձեւ, տեսակ. ասում են էս տեղ ինչ
հանգի մարթ իս էլի, այսինքն՝ ինչ տեսակ մարդ ես եղել: Բանգ—
Hyosciamus բոյսն և նրանից շինած դեղն է. արեւելիք առ հաս-
րակ, էս տեղի բնակիչներն էլ ամէն տեսակ քնեցնող դեղին ասում
են՝ բանգ, որն որ Երաբացւոց հռչակաւոր գիտնականի լըն Բայ-
թարի խօսքով պատրաստվում էր տերեկից և սերմից երեք տեսակ
Hyosciamus բոյսի՝ H. albus, H. aureus և H. reticulatus. Լսս վերջի
տեսակից շինում են եղել ամէնից թմբեցնող ու քնեցնող բանգն.

Ըծօղ—նուագածու: ածիլ բայն նշ. մէկ նուագարանի վրայ խա-
ղալ, սաղ ածել. էլի նշ. հեղուլ (ջուր, գինի ածիլ) քար ածիլ
(գերեզմանի վրայ քար դնել, քար գցել)

«Մէռնէլուս օրն բեղ գ'ուղիմ՝ վրէս քար ածիս ինձ տմա»:

(Սաղաթ-( )ղան):

Սնձրվիլ—մծարիլ: Ս ախտ—ժամանակ, ասում են ևս վուխտ:
Բափայ—պր. բափ նշ. հին ասորազով շինած տներում, սենեկի ա-

առտաղից (օձուք) մէքանի կանգուն ներքե, պատից պատկի պէս
դուս բերած բաց տեղն (corniche), սրան Սլաւոստանում սալաբարաբ
ասում են թարէք, որն որ է՝ տան պատուաւոր տեղն, ուր դնում
են եղել՝ զարդի համար, թանգագին Շիրադու ամաններ ու սա-
կաւագիւտ մրգեր: Եփ—երբ: Սէր գուքս—վայր կու գաս:

Դուղ—դող: Սիր կօնիս—վեր անիւ: Զիդդ—հետդ, բեզ հետ,
ընդ բեզ: Խալիս—արբ. բազմութիւն, ժողովուրդ: Խլթիմալ—ա-
ղաչանք, հայցումած. միջնորդութիւն: Սաղ—կենդանի:

193

Եւ չեմ ուզում էս թավուր ¹⁾ փիս ²⁾ մահուտը,
ինձ խաբելայ պարոն Խեչօ ³⁾ եահուղը, ⁴⁾
Սուլթը տեղը կտրեց՝ չիմացայ փուտը,
Պէտք է որ անիծեմ նորա մօր սուղը, ⁵⁾
Լստըճանով երդում կերաւ՝ ասէց սուտը:

Որ լաւը տաս՝ քեզ համար բաւ կուլի,
Բոլոր աշխարհի միջումը չաւ ⁶⁾ կուլի,
Ես ստօլի ⁷⁾ երեսքաշին լաւ կուլի,
Ստօլ չունիմ՝ կոտրովելայ չորս ոտը:

Սի տսէք պարոն Լաբին՝ էս ինչ զաւ ⁸⁾ այ,
Որ տուելայ Լղբարին՝ էս ինչ մաւ ⁹⁾ այ,
Կամենաս թէ ներկած բարդանի ¹⁰⁾ շաւ ¹¹⁾ այ,
Ղաշ ¹²⁾ էլ կըլի, որ մէջը ճըխտես խոտը:
Խաբար. առի՝ ըստուր ¹³⁾ գինը նէչա՝ ¹⁴⁾ այ,

1) Թավուր—Պէս, տեսակ, գունակ: 2) Սլաւ, անպիտան: 3) Խաչա-
տուր կամ Խաչիկ: 4) Եահուտ կամ Եհհուտ, Եահուտի կամ
Եհհուտի—հրեայ. երբայեցի, յուդայեան: 5) Սիւդ, Սիւլթ կամ
Սիւտ—կաթն: 6) Չաւ—չամբաւ, հոշակ, անուն. քարոզ: 7)
Սեզան: 8) Սլէք. կոխ խօսակցութիւն անտեղի: 9) Լղբարնք,
դիք, վաճառք: 10) Քուրճ, արայուսակ կամ խորդ մեծ՝ անկեալ
ի մալից այծու: 11) Զփսի: 12) կամ Ղաշիկ—Իեռնաբարձ
դոճի ի թիկունս բնականաբար: Ե՛ գաշ—չամետի, կորդնի և
փալնի ճակատն: 13) Սորա. այս կամ այսորիկ: 14) Կէչէ կամ
Կիչէ—Որչափ, որքան, քանի, քանի՛ն:

Լյս մահուդ չի՝ բալքա ¹⁵⁾ մահուտ բէչա ¹⁶⁾ այ,
Տեանողները հենց իմացան քէչա ¹⁷⁾ այ,
Խարաբ ¹⁸⁾ ըլնի ըստրայ էլ զաւօդը: ¹⁹⁾

Լյս մահուգի թարիֆը ²⁰⁾ ես շատ արի,
Տուի դերձակին՝ լայաղ ²¹⁾ չարաւ՝ որ կարի,
Լսէց՝ էս ինչ այ, չի արժի մի փարի, ²²⁾
Լեզուով նամ ²³⁾ տուէց՝ նամ չի տուաւ մի տուտը.

Սուննաթ ²⁴⁾ եմ անում՝ առաջ էն լաւը տաս,
Ֆոֆուալէն՝ ²⁵⁾ շաւաղ ²⁶⁾ տալէն խաւը տաս,
Լստառն ու քօբէն, ²⁷⁾ շըլնքի մաւը ²⁸⁾ տաս,
Խիաթին ²⁹⁾ ու գուկմէն ³⁰⁾ ու մերամուտը: ³¹⁾

Լզբար Լգամն եմ թահրզ ³²⁾ կանեմ,
Լղա երեսըս քեզ փիանդաղ ³³⁾ կանեմ,

15) Իւլքի կամ Իւլքիաէ—Վուցէ, իցէ թէ, թերեւ: 16) Իւ-
չէ—Չագ. ճուտ: 17) Վէչէ—Լայճ, թաղիք: 18) Լւեր, աւերակ,
քանդակ: 19) Վործատուն, գործարան: 20) Պատմութիւն. գոյք,
գողարանութիւն, գովասանք: 21) Լայլգ—Լրժանի, արժանաւոր,
պատշաճ: 22) Փարա կամ Փարէ—Լստակ, փող, գրամ, կէս կօղէկ:
23) Լէմ—Վէջ, թացութիւն կամ թաց. խոնաւ. տամկութիւն:
34) Սիննէթ—Խնդիրք, աղաչանք, աղերսանք, թախանձանք. մի-
նեթ անիլ—Ընորհ, երախտիս, բարիս, բարեբարութիւն կամ
բարեխաւութիւն համարել: 25) Ֆէր կամ Փէր—Փայլ, բոց, շը-
ֆէրֆէր կամ փէրփէր—փայլուն, շողաւոր, բոցաճաճանչ, —փայլ
Ֆէրֆէրալ, փէրփէրալ (և Ֆըրֆըրալ)—Փայլել, փայլատակել, բո-
ցափայլել, շողալ, փողփողել: 26) Ըլվգ—Ղաճանչ, շող. նշյլլ չէ
Փագ—ըյս երեկոյրին. կարմրութիւն երկնից երեւեալ ընդ երեկոյն
մտանել արեգական. շողք: 27) Սերջաւորք. ծոպք. կերպասեայ ժա-
պաւէն՝ կարեալ ի ծայրս կամ յեզերս հանդերձից: 28) Սախա-
րեայ կամ դիպակագարծ ժապաւէն՝ կարեալ յօձիս կամ ի փոշ-
պատս հանդերձից: 29) Խայթ—Թեւ, ասղանի. խիաթ — անգի:
30) Վիւլմէ—Կոճակ. ճարամանդ. աղիս: 31) ( ) Ղ կոճկաց կամ
ճարամանդից: 32) Թահրիզ — Վրգիւ, հրապուրանք. գրգռելի,
յորդգրելի. յուզում, շարժում, ի հաւանութիւն: 33) Փայնդաղ—
Պատառ կերպասեղէն. դիպակն մեծագին, զոր տարածանեմ ի
գետնի ընդ ոտիւք արքայի ի մտանել նորա ի քաղաք ուրիշ—
զինչ և իցէ իր՝ որ ընդ ոտիւք տարածանի, զայս կրէ անուն:

Թէ որ չի տաս՝ Պօլկովնիկին ³⁴) արդ 26) կանեմ,
Բնորանից ³⁵) կառնեմ ամէն եկամեւածը:

Աղբար Ագամ:

194

Ես մի սիրական կուզեմ դարդից խաբարդար ¹) ընի,
Համ խեղճ՝ համ դանանդայ ²) ոչ թէ խելագար ընի,
Կեանքիս հետ կեանք ունենայ՝ ահլի ³) բաֆադար ⁴) ընի,
Սեր երկըսիս պայմանը՝ էս թափուր իգրար ⁵) ընի

Ըմէն փուշ սիրականի համար՝ մի ջիվան պըտի-⁶)
Հաւատարիմ սիրելոյ փիանդազ ու ջան պըտի,
Ղանփումը ղուրբան անես օմրըդ բիրդան ⁷) պըտի,
Քաղցր խօսալ ունենայ՝ անուշ սիրական պըտի,
Սրտով սիրի սիրելոյս՝ սիրով սիրահար ընի:

Սի խօսքը սահ ⁸) եար կուզեմ՝ որ աշխարհս հաւանին,
Իմանաս էլ ինչ պէտք այ բաֆալու ⁹) սիրականին,
Պէտք փիանդազ անես՝ ջանըդ ղուրբան ջանին,
Որ հոգի տաս՝ չի կորած՝ էս թափուր գովականին,
Թէ գրուտ ¹⁰) միտք ունենայ՝ քեզ հետ մուղարար ընի:

Բաֆալու սիրականին պէտք է քէմալ ¹¹) ունենայ,
Ուրիշներին չի լսի էս թափուր հալ ունենայ,
Իրան սիրականի հետ քաղցր խօսալ ունենայ,

34) Վնդապետ: colonel: 35) Յանդիման լինելն. մատուցումն.
առաջի առնելն. — գանգատ. գիր աղերսանաց. խնդիր, խնդրագոր-
ծութիւն: Ըրդ անել կամ իլ — աղերսել, աղերսամատոյց լինել,
գանգատել, աղերսանօք յայտնել: 36) Ի նմանէ:

1) Տեղեակ, գիտակ. ծանօթ. հմուտ: 2) Պիտակ, հմուտ, հան-
ճարեզ: 3) Լահլ—Տէր. կարող. հմուտ. գիտակ. կից, կցորդ: Լահլի—
Բնանի, սովորական: 4) Ալ էֆագար — Հաւատարիմ, մտերիմ,
կտարիչ խոստմանց: 5) Հաստատութիւն, խոտուան. գաշն. պայ-
ման: 6) Պէտք է, պիտոյ է, պիտի: 7) Սիանդամայի, լի բովան-
դակ, բալորովին, գլխովին, ողջ ի միասին: 8) Ղշմարիտ, ուղիղ,
սողգ: 9) Ալ էֆալը — Հաւատարիմ, մտերիմ. հաստատ բարեկամ:
10) Պիւրբուլթ — Ուղիղ, ճշմարիտ, արդար: 11) Կատարելութիւն,
լրութիւն:

Գիշեր ցերեկ միապեղ սեյր ¹²⁾ ու ման գալ ունենայ,
Չարակամ թշնամիքոնց արաին ահազար ընի:

Փուշ սիրակեանի համար պէտք է ան ու վայ չանես,
Ընկած եղը ամեն վախտ ուղիզ սրտով սայ ¹³⁾ չանես,
Հաւատարիմ սիրելւոյ դունաղի ¹⁴⁾ հետ թայ չանես,
Ընձար Ըզբար Ըդամի աշխատանքն զայ ¹⁵⁾ չանես,
Չեմ հաւատալ աշխարհս թէ քեզ բարերար ընի:

Սղար Սղամ

195

Եթան տեսայ՝ ընդուր առայ կաղ էծը,
Օտուծուկ էլալ՝ տուէց մաղալաղ ¹⁾, էծը,
Սօլլի ²⁾ նման լաւ էր ասում հաղ, էծը,
Ըստ էր քէյֆով ³⁾, խմել էր արաղ ⁴⁾ էծը:
Եթան առայ՝ ասի տիրոջը խաբեցի,
Չադուն ⁵⁾ դրի՝ պոզերիցը կապեցի,
Փախսըն առաւ՝ լաղարնեւըն չափեցի,
Գլծվացըրէց ինձ՝ շինեց սարսաղ, էծը:
Ինձի չունեմ անեղիցը՝ նետիցը,
Ըստ եմ ծեծել՝ հարցեցէք փետիցը,
Ըրի՝ չարի, անց չի կացաւ գետիցը,

12) Օթսանք, ճեմք, երթ և եկ, ճեմում: 13) Գիտաւորութիւն, միտք, ուշադրութիւն. ջան. փոյթ, Ս'այ անէլ-ջանայ, աշխատել, գուն գործել, մտադիր կամ ուշադիր լինել: 14) Գիրնակ—Խղունգն (մարդոյ). կնդակ, սմբակ (շորքոտանեց): 15) Կամ Գայր—կորուսեալ, կորստական, վատնալ, ծախեալ անպիտան. Օայ անիլ—կորուսանիլ, վատնել, ծախել. աւերել ի չիք դարձուցանել:

1) Ս'ալալ—կախալ, ի կախ. գեղեղ, գլխովայր թաղ գլխո: գլխաթաւալ կամ գլխագլոր ընդստնուլ. գեղգեղ ալ կամ ի քիլ գալ մարդոյ: 2) Գլխովայր գլորիլ: 3) Կամ Ս'էվա—(ըր նեփան, որէնսքէտ, դասաւոր (Ս'ահմատակունաց): 4) Վէյֆ—(Երախութիւն, զաւարճութիւն, խրախուսութիւն, զուարթութիւն (ի գինւոյ): Վէյֆով—(Վէյֆիլ) — Օւարթ, զուարճակց, ուրի, խրախ, զուարթեցեալ (ի գինւոյ): 4) Ս'րակ կամ Ս'րալ—(ըն, ցքի: 5) Տոն, լար, ուլանոց. կապ որթուց:

Ինձնից ուզէց գէմի'ինան ⁶⁾ սալ ⁷⁾ էծը:

Ղուրս բերեցի սօկիւտուղի ⁸⁾ դգերը, ⁹⁾

Սլ'բէս թափեց կասսաբխանի ¹⁰⁾ շները,

Փախաւ՝ մտաւ մաթուշկեքանց տները,

Միտքըն ունէր դառնալ զուռումսաղ ¹¹⁾ էծը,

Երկու յետի ոտներիցը դքեցինք,

Ին՝ երկար ականջներիցը ձգեցինք,

Ուշունց տուինք՝ անիծեցինք՝ թըքեցինք,

Չէր ամաշում՝ ինձ անումէր լաղ ¹²⁾ էծը:

Ես չի՛ տեսել մի էսթաւուր օյունբաղ, ¹³⁾

Պողեր ունէր՝ որ ամէնն էր մի գաղ,

Համ քոսոտ էր՝ համ զօթուր ¹⁴⁾ էր՝ համ անմաղ,

Ստներիցը էլել էր դաբաղ ¹⁵⁾ էծը:

Ես չ'տեսայ սե իծի մըսի համը,

Վժութիւնումըն ըսկի շթողուց քեամը, ¹⁶⁾

Ինդուր համար թարթին արէց Մղար Մղամը,

Սրտիս վքէն գըբուց գուգիւն ¹⁷⁾ գաղ ¹⁸⁾ էծը:

Աղբ-Եղբ

6) Վէմի'իլէ—Վաւուվ հանդերձ. (գէմի—նաւ. և իլէ—հանդերձ, ընդ): 7) Լատ, լատափայտ: 8) Սէյիւտլիւք — Սուիք, անտառ ուռեաց: ուռաստան: Սէյիւտ կամ Սէյիւթ—Սուի: 9) Վիւզ— Սուիդ, հարթ հաւաքար, տափարակ (տեղի, տարածութիւն), դաշտ: 10) Կասսաբխանէ — Սպանդանոց, մաւվաճառնոց, սպանգարան. (կասսաբ—Սպագործ, մաւվաճառ, սպանդագործ. և խանէ—Տուն, տեղի): 11) Կաւատ, պոռնկախառնիչ: 12) Խաղ, կատակ, ծաղր. բանք ծաղու, խաղոյ և զուարճութեան: 13) Խեղկատակ, հոպիտ, միմոս, խաղառէր: 14) Խորտո, ուրուկ, քոսոտ: 15) Կամ Տապախ — Տապախ կամ Տապաստ. չաւ արջառոց փոխադրական, ուռուցիւք ոտից և կնշտեաց մինչև 'ի նետութիւն որդնալից: 16) Վէմ— Սուիւ, պակաս, փոքր: 17) Վիւլիւմ — շանգոյց կամ կապ (վերաց). խարան. աղբիւրիկ կամ աղբիւրակ (վերաց): 18) Խարան:

Սանահայր Սրբուհայր Կուսին Շողակաթի վանից՝
 Յովհաննէս Սարգսպետ, ճաշ պատարաստելով վասն մի-
 բանից, զայս գովասանութիւն ընկալաւ առ ժամի 'ի 10
 Յունիսի 1854 ամի, 'ի Սաղարշապատ:

Այն, Յովհաննէս Սարգսպետ, քնչ ասեմ ձեր աքլորին, ¹⁾
 Եւրի, ճշմարիտն ասա՛. ո՞րքան էր սրա ²⁾ տարին,
 Եւսդ ձեր յարգութեանը, ամօթ դրա ³⁾ կատարին, ⁴⁾
 Դեռ ճաշը չի վերջացած՝ աշըքը ⁵⁾ օջաղ ⁶⁾ արին,
 Իստակեցին աքլորը, պղնձոյ մէջը դրին,
 Սինչև էն տեղն հասաւ, որ փափագեցինք ֆօնարին: ⁷⁾

Պղինձը ցուր լցնելով՝ կուտ ու գիւյիւմ ⁸⁾ չի մնաց,
 Եքլորի յոյսն սննելով՝ ո՞վ արդեօք ծում ⁹⁾ չի մնաց,
 Բաղլումն արքատ, ¹⁰⁾ վանքումը սպիտակ մում չի մնաց,
 Սովածութեանն յաղթուելով՝ խելքս քնձնում չի մնաց,
 Երբ շահանոց մուսն իջաւ, ասինք, թէ հում չի մնաց,
 Սէք վազել, համբերէք. աչիքն էս լուրը բերին:

Սարգսպետէն հարցրի աքլորի թուականը,
 Եսաւ. իմ պապս էր գիտում դրա կենաց սահմանը,
 Երբ 'տոյ իր որդիքովը մտնել ուզեց տապանը,
 Իս աքլորն էր տապանի ձայն տալողը՝ դեսպանը,
 Ին վտանգիցն ապրելով, հիմա մտաւ զազանը, ¹¹⁾
 Յանկանումէր Բաբունիս առարկայից երկարին:

Տեսան կէս գիշեր դառաւ, պղնձիցը հանեցին,
 Կտրեցին մէկ հատ թւը, կերան՝ հում անուանեցին,
 Շարահատեալ հաց բերին, աքլորը բաժանեցին,
 Որքան կերան, լիացան, էնքան գովաբանեցին,
 Բնդեղ երես առ երես ինձ ուղղախօս շինեցին,
 Սէկ էս տեսակ տեսարան քիչ կճարվէր աշխարհին:

1) Եքաղաղ: 2) Սորա: 3) Դորա: 4) Բառի: 5) Եշտ կամ
 Եշտ-խոհակեր, խորակարար, խախտմբ: 6) Շրխահանք, ծխն,
 կրակարան: 7) Լապտեր, միմակիր. ֆանօս կամ ֆանուս: 8)
 Ենթ ինչ պղնձի վասն ջրոյ. սափոր պղնձի: 9) Ծում: 10) Բաթ,
 ուտք արթոյ չորացեալք: 11) Սան, կաթսայ, պղինձ կերակրի

Միսը երբեք չկերպով՝ էնքան, որ անպիտան էր,
Մահմուդները ¹²⁾ թզաչափ՝ մորթին դաբաղի ¹³⁾ բան էր,
Ունեցած ոսկորների ամէնքը մէկ գերան էր,
Թէեւ սրա գլուխը փթից պակաս կլինէր,
Բայց ծնազը ¹⁴⁾ մէկ աղքատ տան համար ներդիվան ¹⁵⁾ էր,
Պահարաններ՝ մաղազէք ¹⁶⁾ կար էս աքլորի փորին:

Քու սրտացաւ ընիլը, ո՛վ դու, յետոյ իմացան,
Թէեւ էն քիչ ատենին մասնաւոր ուրախացան,
Եբլորի դօլվածիցը ¹⁷⁾ շատերը հիւանդացան,
Միջոցը երկարելով, հազիւ որ առողջացան,
Տեսայ, որ իմ յոյսի ինձ տուած վիշտքը բազմացան
Միանգամայն տուր տուի ինձ վստահութեան լարին
Յայտ լիցի վեհանձն հոգի տեղակալ Սրբազանին,
Որ Յովհաննէս Բաբունին չի մնաց իր պայմանին,
Օտէր Եւեաիս քահանայն, ազգաւ Երարատեանին,
Երաշխաւոր կամ վկայ տուաւ Եջըղ ¹⁸⁾ Շիրինին,
Մէկ գառը ինչ էր արգեօք. աւաղ ձեր աստիճանին,
Խոստմունքի կատարումն է ամենալաւն ու բարին:

ՍԷՐ ՀԻՐԻՆ:

197

Սասն գինւոյ և արբեցութեան.

Քիչ խմիր կու հարբեցնէ, գինի է՝ ոչ թէ թթու թան,
Խմողին կ'ըրբացնէ, թէ իշխան լինի, թէ Սուլթան:

Ինչ մարդ խմելուց հա՛ղ արաւ, նորա քիսէն ծակ կու լինի,
Զուքի խմիչքն փողի հետ, կասեն, հակառակ կու լինի,
Երբեցողի որդիքն գող՝ կինն անառակ կու լինի,

12) Կարթ, բիտ աքաղաղի: 13) Կամ Ղէբբաղ — խաղախորդ,
կաշեգործ: 14) Զէնահ — թւել: 15) Կամ 'Կերդիւբան — Սան-
դուղք, աստիճան, վերելեակ, ելանելի: 16) Ուսմկօրէն՝ Սաղաղաւ —
Սախզէն՝ յգ. Սախաղին — Շտեմարան, մթերանոց, նկուղ, մա-
ռան: 17) Ողորմութիւն, բարերարութիւն, բարեխառութիւն: 18)
Կամ Եջըղ — Երգիչ, գուսան, բանաստեղծ ազգային:

Ինչքան պատուելի մարդ լինի՝ վերջն խայտառակ կու լինի,
Ե՛կեղ առենի օրն նա սեւերես կերթայ գատառաւան:

Երբեցողի տան միջիցն՝ վրդովմունքն անպակաս է,
Եթէ մին ծածուկ խօսք ասես՝ հրապարակի մէջ կատէ,
Նորա հետ ընկերանալն մարդոյ պատուին շատ վնաս է,
Որ տեղ մէջն փոս բան տեսնի՝ կու կարծէ թէ գինոյ թաս է,
Թէ կինն նամուսով էլաւ, սաղ կու մտանէ գերեզման:

Սեբ փրկիչն գինին էնդուր դրաւ իւր արեան փոխանակ,
Որ քրիստոնեայքն խմելու նորան չափ դնեն և քանակ,
Խեղճ մարդին բաւական է ամենայն օր մէկ ըմպանակ,
Ենչափ խմողն Վրիստոսին յայտնի մորթումէ անդանակ
Երբեցողն՝ ըստ իմ կարծեաց, է բնակիչ դժոխական:

Երբեցողի հետ ով ոք որ օւնենայ հաշիւ, առ ու տուր,
Ենպէս կարծէ իւր փողի մէջ կապեց մին սաստիկ վազկան ջուր,
Նորա դէմքն չի ծիծաղիլ, միշտ գտնացեալ կուլի, տխուր,
Թէ գիտուն ես, այս մասին, դու, իմ խրատներիս ականջ տուր,
Եթէ ո՛չ վերջն կափոտես, երբ որ կուլիս թշուառական:

Գ. 3—6. Մաղթեան:

Անցեալ գիշերն երազում

Պովլաթ բաժանողն մինակ

Ըշտապով ինձ մօտ էր վաղում,

Չեռին բռնած փողի սօպրակ:

Հարցրի ուստի՞ ես գալիս,

Սոռացիլ ես բէիղբալիս,

Եսաց. սրան քեզ եմ տալիս,

Թէ որ կուտաս ինձի մուրհակ:

Ընկայ վիզովն՝ պաշարի,

Եսամ. գալըդ հազար բարի,

Որ տեղ էիր անցեալ տարի,

Որ ընկայ ես մեծ պարտքի տակ:

Եսաց. առատաձեռն էիր,

Ինձ համար ծանր բեռն էիր,

Փող չ'ի տալ քեզ, թէ մեռնէիր,
 Եւստ մարդին չափ եմ ներհակ:
 Ես եմ գովաթմ բաժանողն,
 Որ քեզ տամեմ էսքան փողն,
 Չեմ սիրել ես փող ուտողն,
 Պիտի ման գաս առանց գառի:
 Խօրակըդ սօխ ու հաց արա՛,
 Հացն ջրումն թաց արա՛,
 Բանն ինքդ վեր կաց, արա՛,
 Չիլի փող ապա՛ բռնես մշակ:
 Որ չի կատարես խօսքերըս,
 Թէ լինիս իմ ծնող հէրս
 Վեզանից կու կարեմ սէրս,
 Կ'քցեմ մին խոր հորի բակ:
 Եսամ. ինձանից հեռացուր,
 Ո՛ւմ կամենաս, տա՛ր՝ նորա՛ն արուր,
 Որ ծառայի նա քեզ 'ի զուր,
 Վաշի բեռնդ՝ իբրեւ իշակ:
 Ես Այեադն եմ՝ գիշեր և տիւ,
 Չեմ տուել հէջ փողին պատիւ,
 Եստուհետեւ քոյ միննաթիւ
 Պէտք է ման գամ կօշիկս ծակ:

Պ. 8—8. Մագաթեան:

Ի հանդէպ ասացելոյն 'ի Հայ կատօլիկ Եղէքսանդր վարդապետէ Եղէքսանդրապօլցւոյ «Բայց ինձ հաւատա՛, Շիրին, բովանդակ մէջ աշխարհին».

Պատուելի Եղբ գիւրին, չե՞ս գիտում էս չար դարն,
 Որ լեզուի տակ ես ձգել մեր Եթովի աքլարն:
 Եքլարիդ պատմութիւնն մէկ կիսահայից լուայ,
 Չի հաւատացի, զի անհաստատ վկայից լուայ,
 Ենհաւատ, անյոյս, անսէր, գործն երկրայից լուայ,
 Վլուի կեղծաւորութեան՝ անհարս փեսայից լուայ,

Լաւ էր՝ թէ չէի լսել, սա էլ ձեր ուղից լուայ,
Լսած օրիցս կորաւ սրախ միջի գազարն:

Լսացի. ո՛վ պատմաբան, մեր չալքն էօ աքլարին՝
Մինչ էսօր ընդունին՝ սրբոց նախահարց շարին,
Սքաւ չորս աքլար էին՝ միջներն սա էր բարին,
Որ մէք արժանի տեսանք տալ նմա խաշած գարին,
Մնացեալ երեքիցն մէկն 'ի չոօմ տարին...
Որ՝ ըստ կարեաց, պահպանէ Լաքերոյ տաճարն:

Երբ հասաւ այն քաղաքն, իրան կիրքն արծարեց,
Գլխի երկար փետուրն թագ կայսերական կարծեց,
Որոնեւո՞վ քանի մի իրան պաշտօղներ վարձեց,
Ս'երջումն այն խեղճերին մնտանելի բեռ բարձեց,
Նորանց միջից մէկն ասեց. արի, չար ճամբից դարձեց,
Թէ ո՛չ, կուտով կ'պսակեմ գլխիդ կարմիր կատարն:

Երբ անպատեհ գործերն չոօմայ մեծ աքլարի
Սկսան անթիւանալ՝ ծովանալ տարէ ցտարի,
Խորակն չամիչ արաւ, չուզեց տեսանել գարի,
Սկսոնից մէկ Լոր էլաւ՝ խիստ քաջասիրտ և արի,
Չի կամեց՝ մեծ աքլարին ըստ արժանւոյն մեծարի,
Ս'ասն որոյ նա էլ կամեց գտնել այս ցաւի ճարն:

Կուռեցին երկար միջոց Լորն ու տաճարի տէրն,
Լքլարների միջիցն վերացաւ նախնի սէրն,
Լս մասին տրտնջացին էն կողմի դիպի հաւերն,
Լքլարի կողմից վատն՝ Լորի կողմից լաւերն,
Ս'երջապէս կոխեցին, հանին մեծ աքլարի աչքերն,
Կուրացաւ, էլ չկարաց ընթանալ ճանապարհն:

Խեղճ աքլարն կուրացաւ, եղև անպէտ և անշահ,
Չաւերն բողբ տուին, թէ չէ արժան սրան գահ,
Չի թողին տաճարումն, արտաքսեցին 'ի սրահ,
Վիչ ձնաց՝ որ մեռել էր աքլարն անցաւ անմահ,
Ո՛վ որ պեսնումէր նրան, ձայնիւ առումէր՝ վա՛հ վա՛հ,
Չպարտութեամբ վեր ընկաւ փառք ու պատուից էօ չարն:

Ս'երջն տեսան աքլարն օր օրից լղարումէ,
Միաբանքն ասացին. շուտ մորթե՛ն գատում է,
Մորթեցին, զազանն դրին, մինչի պսօր եփվումէ,
Լմէն չոօմ քաղաքն նրան սպասեալ ծում է,

Բայց նա փրկչի թուիցն մինչ ցարգ չի՝ եփվել, հում է,
Լսումեն. պնտութիւնով էլ չկայ բարեբարն:

Ինքն կովկասու սարն. ամպն նորա թևերն,
Վազաթն՝ կատարն է, երկինք է հասել ծերն,
Ձորերն երակներն, քրտինքն է գետերն,
Լնառաքն նորա հերն, Լեզկիքն ոչիւններն,
Լապէս բանի եփվելուն անց դիմանայ համբերն,
Սորա մսից շուտով է կարող եփվել սև քարն:

Լայս աքլարի միսն՝ որ քար էլ լինի, ձերն է,
Միսն մէկ ունայն բան է, թագն ազգի սէրն է,
Միշտ մեծ պատուի արժան է՝ ով ինչ բանի ծերն է,
Ո՛վ լաւ բանին վատ ասի, սխալն աչքերն է,
Լսումեն՝ էս աքլարն նախահօր ընկերն է,
կամ թէ՛ նա կար, երբ ձգին աշխարհքի հիման լարն.

Սխաբանքն կարեցին կացնով փոքր ինչ կատարէն,
կամեցան որ նրանով մին հացկերոյթ կատարեն.

Կերան, էլ չեն հեռանում միշտ ոտաց ճանապարհէն.
Փորացաւի ձեռիցն չեն կարենում դադարեն,
Լաւից լաւ բան գուրս կուգայ, վատ բան կուծնի չարէն,
Լաքլոր կու լինի կոչել էսպէս ապառաժ սարն:

Սերուն ժողովք արարին հաճութեամբ միաբանաց,
Միսն զազանից հանին՝ բաժանեցին գաղանաց,
Վազանների բերանումն երբէք առամ չի՝ ճաց,
Լայս աքլարի էս լուրն՝ մինչի յաւիտեան գնաց,
Սան օրոյ մեր աքլարի բնութիւնն եկ՝ մոռաց,
Թէ ո՛չ՝ ձերի վարքերով կու լցնեմ աշխարհն:

Պատմաբանն զայս լուեալ՝ իրան քաշեց սուր լեզուն,
Սան զի ծածուկ տեղն կոչումէր իրան գիտուն,
Պատասխանեց ինձ՝ թէ մեք մէկ ընտանի եմք, մի տուն,
Լսացի՝ որ պղպէս է, չէ՛ պարտ միմեանց զի տուն
Շարժեցընենք հաւատոյ հիմունքն տեղից բիթուն,
Որն որ մեզ տուելայ երկնային Բարերարն:

Շիրին, էլ այսուհետև խօսքիդ մէջ ամուր եղի՛ր,
Մեզ շահ չէլած բաներն մի՛ տեսանել, կոյր եղի՛ր,
Լազգի աղտն սրբելոյ՝ կամ ջուր և կամ հուր եղի՛ր,
Ինդ թշնամեաց կռուելոյ՝ թրոյ նման սուր եղի՛ր,

Մի երկնչիւր մահացող՝ կամաւ աննշատուր եղի՛ր,
սաւատա՛մ, սէրն է ամէն բանի գերակատարն:

Ի՛նչեւ մեր հին աքլարի միսն անհամ էլ լինի,

Նորան այլոց հազարին չեմ փոխել, որ ճար լինի,

Սխան ինչ մեղք ունի, որ ուսողն տկար լինի,

Խօսքն երեսին կասեմ, թէ ծնող եղբայր լինի,

Սէյեադն եմ, մեր աքլարն թող հոգւոյս սատար լինի,

Որ լինի ինչ բնակարան երկնից լուսոյ կամարն:

Գ. 8—8. Մագաթեան:

200

Մին քանի դարդիմանդ տղէրք ( ) թաճալայ ³⁾ քէփինք անում, ¹⁾
Խորվածի հետ կարմիր գինին խմում՝ ինք լազաթինք տանում: ²⁾

Ընկերիս մէկն Վիքօն էր, երկրորդն զառափ Պէպանն,

Նորրորդն գերծիկ Սիւսկն, չորրորդն զազալ Իվանն,

Հինգերորդն մեր Վիգօլին, վեցերորդն Վարսևանն,

Եղալօյնց տղայի հետ նստելինք բաղվանի տանն,

Չանինք ասում, ջանինք լսում, օրներս լաւ էր անցանում:

Փլաւի բրինձն քցած, քափն քաշուել էր բողբաշի,

Մեր Եղալովն դառել էր մէջլիսումը սոլուբաշի,

Տաք տաք պռօշտի անելով՝ քիչ մնաց սիրտներս խաշի,

Մեր խմելոյ շփշփոցին թռչունքն՝ ին եկել թամաշի,

Չեմ գիտում էն հէյվաններն նրանից ինչին հասկանում:

Սեց թունգի գինի՛նք տարել ամեններիս քօռացրուց,

Եռաւ խեղքներս մեղանից՝ էշի նման գօռացրուց,

Եշտարհը դիփ մերը շինեց՝ դիւան գարէն մոռացրուց,

Ես վեր քցեց մեռելի պէս, ես ծոնց՝ աթոռացրուց,

Մեր մէջում մին Պէպանի խեղքն էր մնացել իրանում:

Մին ափիցար քանի մարդով գալիս է՝ տեսնում մեր հալն,

Ետեւ էս կէս գիշերին է՛ր էք անում զալմաղալն,

Բակուռ մեր կռները իր մարդկանցը կապել տալն,

Ընիրան՝ տեսանելով խեղճ Եղալովի ողբալն,

Չի խնայում արտասուներին, մեղի ողորմութիւն չ'անում:

1) և 2) Եմնայն տանց վերջում կրկնեա՛ զայսոսիկ տողս:

3) Տփխիսում:

«Բաշքաշելով մեզ աննուստ մինչի պօղիցիայի գաւառն,
Լին տեղ հրաման է տալիս մարդկանց՝ բացուման մեր կողմն,
Վրացում է շին՝ բաղնիքը՝ չի պահպանում մեր արաւան,
Լսումէ. դուք առաւօտն կը յայտնէք դրուատն ու ծաւան,
Հիմա կիմանաք՝ ձեզ պէսն ինչպէս պատիժ է ստանում»:

Լին գիշերն արիւններս ծըծեցին գազան լուերն,
Բանտի պէս փիս տեղ չի լինիլ՝ քանդի նրան միայն Տէրն,
Կէս գիշերին սալգաթներն բլրովեցին մեր ոտներն,
Լճնքս մին բերան ասանք՝ խարաբայ չինի բաղերն,
Որ նրանցում սէյր անողի բանն էստեղ է հասանում»:

Բաւաւտն ութ ժամին մեզ քաշեցին զերցալի տակ,
Տերեւի պէս դողում էինք՝ իբրև մարդասպան աւազակ,
Սեկրետարն ասեց. «Լքմեաշի, սը վամի նադօրնօ վօտ կակ»:
Լսեցի. «վաշէ բլադօրօդիէ». ասեց «մալչի՝ պօղիցի, գուրակ»:
Խօսքերիցն իմացայ, որ փողի թամահ կայ նարանում»:

«Բաշեց մեզի մին ջոկ սենեակ, հրամայեց, «ըստօյտէ տուտ»:
Թուղթն ու գրիչն հազիրեց՝ հարցրուց, թէ «կակ վաս զաւուտ»:
Ինքն մին չորչոր մարդ էր՝ հագի հանդերձն դիփ կապուտ,
Լնպէս կարծեցի՝ «Ենմեց է՝ կամ թէ նոր միտուած Զհուտ,
Որով՝ դէպ ի մեր գրպանն աչքերը խօշօռ էր բանում»:

«Բասկս հանեցի գրպանէս՝ ցոյց տուի տեկրետարին,
Հենց գիտեսնա՝ հաց ցոյց տուի որբ երեխին սովի տարին,
Լփեցարն ու ինքն մնացին՝ մնացող մարդկանց դուրս արին,
Սին գիր բերին՝ մեր առջևը դրին, մեզ համար լսող արին,
Լսեցին. տեսէք, օրէնքն ձեզի Սիբիր է խոստանում»:

Ս երջապէս մենք տուինք նրանց ամէն մէկս երկու թուման,
Երբ որ փողերն ստացան՝ մեզի աղատութիւն տուան,
Վրիչները զոռը դրին՝ թուղթը պատլոտիլ սկսան,
Կեանքիս մէջ չէի տեսած էլ էօպիսի արդար դիւան,
Սրանից լաւն էլ կուլինի՝ մեզի օրէնքն է պահպանում»:

Երբ որ պօղիցի գուրս եկանք՝ ինքս ինձի բամբասեցի,
Լա ինչ էր՝ մին սէհր անելոյ համար կորչում ինք, ասեցի,
«Բաղաքի էս վատ աղաթն մանկութեան կարգին դասեցի,
Նոյն ժամայն էսպէս բաներից հրաժարուիլ սկսեցի,
Հենց հեռացայ նրանցից, որ շուաքն էլ չի կայ ինձանում»:

Ինչ մեզաւորի փող ունի՝ վախենալն հարկուոր չի,

Մին ժամանակ չեմ տեսած՝ որ փող օւնեցող մարդն կորչի,
Քրթամ բառն միշտ ելէլայ, Սէյեագ, մի՛ զարմանալ՝ նոր չի,
Որ պատահի՝ ինքդ ել կեր, հոռը չ'իմանուալ՝ սխառը չի,
Լնդէս գիտես՝ մեծաւորքն դօնլուզով են հարստանում:

Գ. 8—8. Մագիստր:

201

Պարտական մնայ նա օր գատաստանին,
Որ ծածկի՝ չի՛ գողի պատուոյ արժանին,
Ենդագար աշխարհքի վերայ ման եկայ՝
Տեսի, որ քեզանից արժան բան չ'կայ,
Ո՛վ գինի, որ արեան նման կարմիր ես,
Երգեօք մի բան կայ, որ նրան չ'տիրես.
Ո՛վ գինի, դու անհուն զօրութեան տէր ես,
Մանկանց հետ մանուկ ես՝ ծերոց հետ ծեր ես.
Ո՛վ գինի, քո թասը ո՛վ ձեռին պահի,
Նա տէր է, համարեա՛, կեանքի և մահի.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմէ ստտանէն,
Ձի վախիլ նա ահեղ սուրբ գատաստանէն,
Ո՛վ գինի, քեզանով շատերն մարդ եղեն,
Ետ մեռած կերպարանք լոյս զուարթ եղեն.
Ո՛վ գինի, թէ մանես փոր չքաւորի,
Նա զինքն նման կանի մեծ թագաւորի.
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ իմաստունն,
Մեծ պատուոյ չի՛ հասած՝ չի՛ տանիլ քունն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի յիմարն,
Եղընգով կու քանդէ կովկասու սարն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի թշնամին,
Եշխարհքն աւեր կանի բերանոյ քամին.
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզի հպարտն,
Հազար գամ՝ կաւելնայ իւր սրտի դարդն,
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ աւաղակն,
Կու կամենայ գողանալ լոյս արեգակն.
Ո՛վ գինի, երբ խմից քեզի ստասաց,

Պէտք է յաւիտեան խօսքին չէ լատծ.
Ո՛վ գինի, թէ խմի քեզ բամբասողն,
Խշնամի կու շինի մարդոյ հեա հողն.
Ո՛վ գինի, որ խմի քեզ բէիկբալն,
Ստքից կու ձգի իրան ովհալն.
Ո՛վ գինի, թէ քեղի խմի սգաւոր,
Կասէ՝ թէ սա Բնչ լաւ օր է շնորհաւոր.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի պարտական,
Կուկարծի՝ թէ պրծաւ պարագրբի տական.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի մահապարտ,
Գիտենայ թէ կսպանեն, չի անիլ նա դարտ.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի զարգեարն,
Կասէ՝ իմ ձեռքես է երկնքի լարն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի մաշկակար,
Եւթին իրանից կուկարծէ տկար:
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի փինաչի,
Կուկարծի՝ թէ երբէք փինաչին նա չի.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի սովդաքար,
Գարեհին նա իրան կու կոչէ նօքար.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի բազղաղն.
Գայիսն կու կարծէ իրան կէս գաղն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի շիշասաղ,
Եղամանդ աաշողին կանի նա տնաղ.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի տան հաւն,
Եղուեսի հետ կանի համարձակ դաւն.
Ո՛վ գինի, եթէ քեզ խմի տաւարն,
Չի՛ թողուլ՝ որ մէջքին գնեն նաւարն.
Ո՛վ գինի, թէ որ քեզ խմի աւանակ,
Ղարտասան կուլինի անթուղթ՝ անթանաք.
Ո՛վ գինի, դեղերի գլուխն գու չես,
Տեսել եմ հրաշալի գործերդ քո ես.
Ո՛վ գինի, որ խմի քեզ կոյրն աչօք,
Եշխարհքն ման կուգայ մին օր չոքէչօք.
Ո՛վ գինի, թէ հոտդ առնի չօլաղն,
Կասի՝ մի ոչինչ մարդ էր թէյմուր կաղն.
Ո՛վ գինի, եթէ որ քեզ խմի քառն,

Կասի՛ լտամեմ հրեշտակաց բարբառն,
 Ո՛վ գինի, եթե՛ որ քեզ խմի՛ լալն,
 Կսկսե՛ մարդկանց մէջ նա քարոզ տալն,
 Ո՛վ գինի, եթե՛ որ եգքան՝ ազգու ես,
 Սրանից յետոյ՝ իմ՝ ընկերս դու ես՝
 Ե՛մէնէն կ'հրատարիմ՝ քեզի՛ կուրանեմ,
 Ե՛րմոնեմ կարասիդ կուտամ՝ փակոնեմ,
 Հանապաղ քեզի՛ հետ կսկսեմ խօսել,
 Ե՛րանց քեզ անցուցած օրս աճառսել,
 Խե՛ղինչու՛ քեզ վազուց ես ծանօթ չեղէ,
 Ի՛նչ որոնդ անթիշկ ցաւերի դեղ է,
 Սեր մէջ կրկարդեմ մին տափառապետ պատանի,
 Որ նա միշտ մեզ՝ ի զուարճութիւն տանի,
 Տակառապետի պաշտօնն պիտի նա լինի,
 Որ ածի՛ տայ ինձի՛ շուտագիտցեմ գինի,
 Քեզանով լցնի՛ տայ ինձ բիւրեղի բաժակը,
 Չ՛թողու բերնիցս քնայ քո՛ ճաշակը,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, զոր Ե՛ստուած սիրեց,
 Կրանով հոգեօր աշխարհին տիրեց,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, որ արեգակ է,
 Ե՛նարժան տեղ մանի անշէջ կրակ է,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, որ հոգւոյ լոյս է,
 Վ՛ատերի՛մ՝ պատիժ է, լաւերին՝ յոյս է,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, որ միշտ սուրբերին
 Ոչինչ տեղ չի փոխիլ ընդ անսուրբերին,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, որ առանց ջուր է,
 Ո՛վ նրան ջուր խառնի՛ աչքերն կուր է,
 Ե՛ծի՛ տայ էն գինին, որ ի՛ վերնատան
 Քրիտառս տէրն մեր տուաւ մեզ՝ Ե՛շան,
 Սատուա՛կ՝ մին մօտս բեր՝ դու գինւոյ կուլէն,
 Որ հաճոյ է ինձ շատ նորա կուկուլէն,
 Սատուա՛կ, մին մօտս բեր՝ գինւոյ սպիտակը,
 Որ քնամ՝ աւերեմ դժոխքի տակը,
 Սատուա՛կ, մին մօտս բեր՝ գինին կարմրագունակ,
 Որ յեղու բացուի՛ լինիմ մին ճարտար թուլթակ,
 Սատուա՛կ, մին մօտս բեր՝ գինին գաղնա՛յա՛մ,

Իմ ցաւիս փրկիչն նա է յարաժամ.
 Իմ մատուռակ մին մօտս բեր էն գինին ծածուկ,
 Որ խմեմ՝ կուրինիմ մին հրեշտակ յատուկ,
 Մատուռակ, մին մօտս բեր երկնային ջուրը,
 Գուցէ, նա փարատէ ցրտիս տիւաւը.
 Մատուռակ, մին մօտս բեր ծերաց մահակը,
 Կայսերաց աթուղ՝ իշխանաց թագը.
 Մատուռակ, մին մօտս բեր խելքի բանալին,
 Խմեմ և բաց անեմ անիմանալին.
 Մատուռակ, մին մօտս բեր փառքն աշխարհի,
 Խմելով՝ զուարճանամ մին քանի տարի,
 Մատուռակ, մին մօտս բեր փրկչի արիւնը,
 Քաւարանք մեղաց հաւատոյ սիւնը.
 Կուրէն՝ չայր Մատուռակ է, Մատուռակն՝ Կուրբ չոգին,
 Գինին՝ Քրիստոս, որով հոգիք նորոգին.
 Սէյեադն խմէ և փառք տայ իւր Տէրին,
 Ողորմի՛ ասի միշտ իւր հայր տէրտէրին:

Պ. Յ—Յ. Մագեթեան:

202

Ի՛ծ:

Փող եմ տուել՝ դուն չի՛ գալիս չալ էծն ¹⁾,
 խօսացնումեմ էլ, չի՛ խօսում լալ էծն ²⁾:

Այ հազարաթ, էլ ինձ չի՛ ելաւ մալ էծն,
 Իմ գլխիս բերեց մեծ զալմաղալ էծն.
 Կօշա հանդին խիստ լաւ կասեց կալ էծն.
 Ինձնից չուզեց կամ ու մալ էծն:
 Մարդ էլ փողը կ'տայ էս թափուր մալի,
 Բնկերս նստելայ ճամբումն՝ լալի,
 Ինչ անումեմ՝ չեմ անում, տուն չի՛ գալի,
 Չեմ գիտում՝ ի՞նչ է արել խիալ էծն:
 Ըռաւօտէնց հէնց թարս անկաւ իմ բանըս:

1 և 2) Ի՛մենայն տանց վերջումն կրկնեա՛ զայստիկ տողս:

Գլխանոցն նապիւր էր անում ջանքս,
 Լսի. անց թէ անտէր ձեաց խիզանքս,
 Գլխիս էլաւ պատուհաս մալ էծն:
 Ինչ փխլիկով հասցրեցինք Լճնատուն,
 Երիշ արեց, ընտել սրտիս էլաւ սին,
 Երեւոյ Գրամփէն, ասի, հասանք տուն,
 Ստմաշ էլաւ, ինձնից ուղեց նալ էծն:
 Ինձի չի՛ ունեմ անեղիցն՝ նետիցն,
 Ըտտ եմ ծեծել, հարցրեցէք փէտիցն,
 Ինչ որ արի, անց չի կացաւ գետիցն,
 Ինձնից ուղեց գէմի-ինան սալ էծն:
 Ըտտ անցի, լաղզաթ չի տուայ սաղիցը,
 Չալ չուծայով կապել տուի պողիցը,
 Սուր միրատով՝ որ խուղեցի մաղիցը,
 շարայ կանչեց, արեց ղալմաղալ էծն:
 Լսի. զարար կանենք, տանք էլ ղառսաբի,
 Ուստ եկանք դադ ու ղամի արբաբի,
 Սեր աղերքը հասան փողի հիսաբի,
 Իուկդ կապենք կանաչ, կարմիր, ալ էծն:
 Գահանակով չըւել գեղը բրթեցինք,
 Տարանք՝ դարվաղի դրանը մորթեցինք,
 Չորս օքմինով անջաղ սրան քերթեցինք,
 Կասէս ընէր մէկ դավա ու քեալ էծն:
 Օրումը սրան մի ուրիշ տեղ ունէր,
 Գետն անց կենալիս խիստ սիրուն լեղ ունէր,
 Վարով՝ կշիռքով հինգ լիտր եղ ունէր,
 Իրանու գետրայ ունէր աշվալ էծն:
 Որ մորթեցինք, ոտովն քանդեց հողը,
 Օգնողներին բաշխեցի երկու կողը,
 Փոշմանեցի, յետ դառայ՝ առայ փողը,
 շիսաբ արի, էլ արեց զարար էծն:
 Սի քիչ ունէր էլ կաղ իծին մուրուզվաթ,
 Ես չեմ տեսել չալ իծի պէս բիմուրուզվաթ,
 Լստոնց համար Լճամն արեց թարիֆաթ,
 Գլխիս էլաւ պատուհաս՝ ամալ էծն:

Սղար Սղամ

Ուլ էիր և տիկ ¹⁾ դարձար.
 Տկահան չարչարվեցար.
 Հավաքրի դարիդուսին
 Տուինք մշակի ուսին:
 Ա՛վ, ո՛վ սուրբ տկճոր
 Լուլէդ բաց մեզ ողորմեա:
 Խեղճ թաղութեանց,

Առաւօտեան քաղցր և անոյշ հովերն,
 Խերձեալ հընչեն մեղմով թրիոցդ քովերն.
 Երդ ծածանին աչացըս լըցեալ ծովերն.
 Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ անըման.
 Գեղըդ նըման արեգական վառվառման:
 Տեսեալ զծաղկունս՝ զամէնն ինձ փուշ վարկանեմ.
 Թեօք բախեալ՝ զսիրտ իմ քնքուշ հարկանեմ.
 Ըզցաւ սրբտիս՝ ահա՛ քեզ յուշ արկանեմ.
 Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ, և այլն:
 Քանի ողբամ՝ նոր 'ի նորոյ խոցոտիմ.
 Ըզփայլուն գեղդ 'ի միտ բերեալ բոցոտիմ,
 Երդ արտասուօք՝ ցայգ ու ցերեկ թացոտիմ,
 Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ, և այլն.
 Երբայարանն Բիւղանդիոյ մեծ շինի,
 Տեղ և բընակ յարմարեալ քեզ յարկ շինի.
 'Եւաւկատօք՝ յիշատակ քո յա՛ր սօնի:
 Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ, և այլն:
 Երարից քեզ հովանի մի կերպասեայ,
 Երծաթակար և ոսկեհոռ մարգարտեայ.
 Եկնահիւսեալ շուրջանակի երփներփեայ.
 Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ, և այլն:
 Պետք ամենայն՝ հոգեկանք և մարմնականք,
 Եղեալ են վասըն քո՝ իբրու լալականք.

1) Տկճոր:

Բանաստեղծք և դրպիրք երգոց երգարանք.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Եղուս քննար՝ սիրտըս ջընար՝ քեզ երգեն.
Թեք իմ մատունք՝ որք միշտ ըզլանջս հարկանեն.
Թռչունքն ամեն՝ քեզ բաղմաննք ըսպանեն.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Գլուր ոռոգման՝ քեզ արտասուքս ընծայեմ,
Ընդ հովանի՝ զթե և ՚ի վերուստ տարածեմ.
Ի սէր սիրոյն՝ սեռն սիրով վառած եմ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Յորդ արտասուք՝ թեք բարձեալ սընուցից.
Ի գիրկս ՚ի լանջս հանգուցեալ պահեցից.
Շաղով ցողով՝ յար ոռոգեալ արբուցից.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Ընաւօտըն բանիլ փութայ վաղվաղէ.
(Դն ըզցողիկ՝ ՚ի վերայ քո շաղշաղէ.
Խոնջեցայ յոյժ՝ թռչնոտելով թաղ թաղէ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Բարձրաձայնեալ զօր ամենայն վայվայեմ.
Սագրովք զերեսս պատառոտեալ քայքայեմ.
Ընձարացեալ ըզտերևսդ փայփայեմ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Վանձ ես սըրտիս՝ ՚ի կոկոնի թագուցեալ.
Շաղոտ ցողոտ տերեւներով հանգուցեալ.
Ի տօթոյ և տապոյ լինիմ պակուցեալ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Ելով կոծով և արտասուք լընանիմ.
Խոր հառաչմամբ և սուր սըգով սընանիմ.
Խելազարաց համանմանեալ դեգերիմ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Ի սար ՚ի ձոր շըրջագայեալ վարանիմ.
Միշտ թագնաբար և աստ և անդ դարանիմ.
Ընկեալ յերկիր ախով պարսն պարանիմ.

Բացիր, բացիր, իմ կարմիր վարդ. և այլն:

Ես զօրն ՚ի բուն՝ գիշերն ՚ի գլուխ արտասուեմ.
Քուն և հանգիստ ոչ գիտելով սըգւորս եմ.

Օթռչունս երկնից՝ ինձ լալականս աղերսեմ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ողբով սըգով և արտասուօք ծովանամ:

Եւրիմ կիզիմ և ոչ երբէք հովանամ,

Եւ մի միայն՝ գեղով քոյով զովանամ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Եթէ ըզգեղդ երևոցես՝ երանիմ:

Եւ որոգ սիրով եռանդնոտեալ ջեռանիմ:

Ի՞նչ յամիցիս սակաւ մի ևս՝ մեռանիմ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Օրս՝ ի վերայ իմ առանց քո՝ վատանայ:

Ի բերկրութեանց՝ անձն իմ իսպառ զտտանայ:

Եւ ոչ սըգով՝ հոգիս երբէք շատանայ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Եւ ի վերուստ և ի ներքուստ կոչեցից:

Օհաւքերն ամեն՝ ինձ արարից ողբակից:

Գետոց նըման՝ դառն արտասուօք միշտ բացից:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ողբակից կեանքն աստընվորիս դառնացաւ:

Օօրէն ալեաց՝ ի վերայ իմ լեռնացաւ:

Եւնձն իմ արդէն՝ արդ ընդ մեռեալս խառնեցաւ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երգով քոյով գեղազարդեալ նարօտիմ:

Եւ որ նոր սիրով բոցակիզեալ կարօտիմ:

Սաստիկ գանիւ՝ ի չար լեզուաց քարօտիմ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Սիրաբա փութայ՝ ի սուգ և՝ ի լաց մըտանէ:

Եւ ժամ առ ժամ՝ յոյսն յինքենէ հատանէ:

Հայցէ ըզքեզ՝ և ոչ երբէք գըտանէ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Գարունն էանց՝ ես քեզ կարօտ մընացի:

Եւրիմ տապիմ՝ որպէս ի հուր հընոցի:

Վեզ շատ օրեր՝ ես ի ձեռաց գընացի:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Եւրասուռագետ լացահեղեղ կառաջմամբ,

Բարձրակական մեծահեծեծ հառաջմամբ:

Ենկեալ յերկիր փշտ պաղատիմ աղաչեմքի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Օ երգըս սրգոյ՝ սիրտըս լեզուիս կարկառե.

Բերանս ուսեալ՝ զօր ամենայն բարբառէ:

Ահրաւր ըզհոգիս՝ իրրու հըրով վառվառէ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ամանք ոսկւոյ՝ ոմանք պատուոյ՝ անդադար:

Քզսէրս իւրեանց տան նոցա՝ յոր քղան յար.

Խակ ես միայն՝ քում Թերթիցդ եմ սիրահար.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Իցէ՛ արդեօք՝ եթէ տեսից փայլեցեալ.

Կարմիր գունով անոյշ հոտով այլեցեալ.

Վաւ գերիս՝ գեղով քոյով զմայլեցեալ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վեղդդ նըման արեգական վառվառի:

Ի մէջ ծաղկանց՝ զէտ մարգարիտ շարշարի:

Ի՞նչս ծագեալ ինձ՝ նըստելոյս ներ խաւարի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երգ կիսամեն անկեալ դընիմ անբարբառ.

Եւ եմ ահա՛ ես մերձ ՚ի մահ հոգեվար.

Օ իս բժշկեւ ո՛չ ոք կարէ եմ անձար.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Եւ ու վախով՝ զօրս անցուցի ներ սրգոյ:

Կեանք իմ լըբաւ՝ անց և գընաց զէտ փըքոյ.

Ենկայ ահա՛ ես ՚ի փառաց և շըքոյ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ճանապարհս է խիտ մանէման ոլորուն.

Յաքուտ փըշուտ յոյժ մացառուտ մոլորուն.

Ա՛խիս մընամ կարօտ դեղոյդ բոլորուն.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Օով սիրոյ քոյ՝ եզերօք ո՛չ անձկանայ.

Սիշտ յարաճօճ ալեօք ՚ի վեր բարձրանայ.

Ի ծըփելոյ՝ զէս ո՛չ երբէք մոռանայ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Յայս աչքերուս՝ սաստիկ հեղեղք իջանեն.

Օովուց գետուց՝ նմանելոյ ՚ի ջանեն.

Յորդին հոսին՝ և ոչ երբեք զիջանեն.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ո՛չ մի կարէ զիս ըսփոփել բընաւին.

Սարգսգետինք և բիւր պարտէճք դեր քոյին.

Ես քո գերին՝ դու իմ սըքտին լոյս բաժին.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ուր ուրեք իսկ՝ որ չունիցիս դու բնակ.

Խէ պարտէճ և թէ այգի է աւերակ.

Լոյս ես գարնան՝ և աշխարհի հասարակ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վո ալաքներդ՝ ագռաւուց փուշ երևի.

Բայց քո գերւոյս՝ մահիճ քընքուշ տեսանի.

Թարց որոյ ինձ՝ աշխարհս է բանտ ցաւալի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Թաւսպ և միշուշ՝ շորջապատեալ ժողովին.

Սարերն առնն՝ չանկակալեալ լընանին.

Վեզ ցօզ ու շալ այգուն պոգուն պատրաստին.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ընդլ տնոյ՝ պազուկ ջրերն աղբերաց.

Թուօք բարձեալ բերեմ առ քեզ՝ ի լերանց.

Յա՛մ ցօղեմ՝ քոյդ լըփերուդ եզերաց.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Պիշերն էանց՝ զիւր շամանդաղն եզերեաց.

Եւ արուսեակն ճառագայթեալ յառաջեաց.

Ըրտասուքս իմ արդ ծովացեալ զիս ծածկեաց.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ի կարօտոյ՝ կեանք իմ այսօր աւարի.

Սըգով սիրտ իմ խարի՝ ի խոր խաւարի.

Փափագանօք և երկիւղիւ շիւարի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Փշոր փըշուր, մանրիկ թերթերդ՝ ի տափի:

Տեսանելով անձն իմ՝ ի խելաց թափի:

Կարօտով քով մաշի և միշտ տապտապի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Հաւքերն ամէն եղանակօք երկնային.

Երամ երամ գան ճախրելով՝ ի յայգին:

Օյս ըզմեռեալս ուշաբերեալ յարուցին.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Հոգեվարի գերւոյդ փութա՛ ժամանեա՛.

Թերթիւք քոյին զիս պարփակեալ ամփոփեա՛.

Մէկիկ մէկիկ սրբոտիս ցաւերն փարատեա՛.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Շարժիլ մերձիլ առ քեզ կամիմ՝ ո՛չ կարեմ.

Ուշագնացեալ յուժոյ թափեալ՝ անճար եմ.

Յայդ ու ցերեկ՝ ՚ի լալոյ ո՛չ դադարեմ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ընացս գետերն արդ ծովացեալ ծաւալի.

Ըռ որ անկեալ անձն իմ թաւալ թաւալի.

Ե՛կ բերկրեցո՛ զայս քո գերիս ցաւալի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ըմպերն ամէն՝ ՚ի ծովերուց դարձեր են.

Յօղ ու անձրե՛ քեզ համար շատ բարձեր են.

Սարիւ ինքեանց՝ զհոգիներն հեղիկ վարձեր են.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վարունն էհաս ծաղկունքն ամէն երևին.

Բոլոր աշխարհս երփնազարդեալ տերևին.

Լինիմ գերի քո ամէն մէկ տերևին.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Կոկնքներդ է՝ փունջ մարգարտի և ական.

Ծորանահոս՝ անուշահոտ պալատան.

Եպաքինիւ հոգւոյս վերացն ամենայն.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Եղբիւրք և գետք յորդեալ յաչացս արդ յարեան.

Շըրջապատեալ ընկըղմցին զիս յարեան.

Օօրութիւնք իմ պակասեցան և կորեան.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ի բանտ սիրոյ քոյ մատնեցայ գերենման.

Յորում տապիմ լալով մինչև ՚ի վախճան.

Տեւել տանիլ ո՛չ բերէ կար յաւիտեան.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Բիւրաբեկբեկ գեղգեղանօք ձայն բարձեալ.

Եղաղակեմ յորդ արաասուօք ծովացեալ.

1. ուսաւորեա՛ զայս իմ սրտիկս մըթացեալ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Օ՛րծաղելոյ և բերկրութեանց շարժեցայ.

Վասն այն 'ի սուգ և յարտասուս շարժեցայ.

1. ալեաց բանից միայն և եթ վարժեցայ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ս'ինչև ցըմահ ո՛չ ողջանայ խոցերըս.

Ո՛չ շինանի սրգաբորբոք բոցերըս.

Պառ ժամ առ ժամ առաւելուս լացերըս.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ա և օրեր ինձ՝ այս քո գերւոյս վաղվաղեն.

Օ՛խոցեալ սրտիկս՝ զմիտս և զհոգիս քաղքաղեն.

Լ՛շացս ամպերն՝ արեան ցօղեր շաղշաղեն.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Պառ ծովային անդիւրագիւտ մարգարիտ.

Լ՛նաղտ ամբիժ լուսափայլուն և վըճիտ.

Ս'ի մոռանար զայս քո գերիս լալամիտ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ի գահոյս քոյ արքայական նոր խընկեալ.

Օ՛այս խզճալի քո սիրահարս ա՛ռ ընկալ.

Ի գուճս անկեալ աղաչանօք կամ ծընգեալ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վախագահին 'ի յիս լալոնք հեծութեանց.

Վան ըզհրճուանս և քան զփառս մեծութեանց.

Պառ անկեւոյ սըրտիս նեցուկ յեցութեանց.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Տասանորդեալ ըզբիւրս ոգեմ համառօտ.

Կական բարձեալ՝ դէմ քեզ ամէն առաւօտ.

Ողբամ սըգամ՝ դարձեալ մընամ այնց կարօտ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վախշերն արդէն հալածական լեալ վանի.

Յօղուտ շաղուտ քաղցր առաւօտըն բանի.

Խերթերուդ կոկոնքդ թերեբաց արդ թանի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Արրով սիրոյդ՝ տակին բոլոր տապակիմ.

Իբր եղջերու՝ խոր ծարաւով պապակիմ.

Սայիսն եհաս՝ բացման քոյին փափագիմ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երկարեցաւ սրգոյ օրերս լալագին.

Չունիմ հանգիստ՝ ցայգ տ ցերեկ բընաւին.

Սերձի ամառն՝ և աւուրք իւր տօթագին.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երկին՝ ի վեր՝ երկիր՝ ի վայր հայեցայ.

Պիմել առ քեզ՝ յորդ արոսասուօք հաճեցայ.

Եհա անկեալ՝ ցաւօք վըշտօք մահեցայ.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ենտակ ծովերն՝ ինձ արտասուաւ ոչ բաւէ.

Շիջուցանել՝ զայս իմ բոցերս ոչ հաւէ.

Եայդբան յամիլգ երկարապէս՝ ինձ ցաւ է.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ենձն իմ՝ ի ցաւս և հառաչանս հարհարի.

Իբրև բարւոյ՝ ըզգիրկս ածեալ յարյարի.

Տարին ինձ դար՝ ժամըն տարի արարի.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երփիափայլ գեղ վառիվառ աննըման.

Փառք և պարծանք՝ իսկ և պըսակ գու գարնան.

Հըրով սիրոյդ՝ այրիմ գերիս լալական.

Բացիր, բացիր, և այլն:

Տառապանօք՝ սիրով քոյին դեգերիմ:

Ի սուգ՝ ի լաց՝ կայեալ կապեալ ես գերիմ:

Հալիմ մաշիմ՝ և բիւր ցաւօք երերիմ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ի սէր քո սուրբ՝ ես հըրացեալ բորբոքիմ,

Սան ոչ կանուխ բորբոքելոյս մորմոքիմ:

Ես գեղով քօ՝ ի հնութենէ նորոգիմ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Երդնում՝ ի գլուխ և յարև քո տիրական.

Ոչ ծիծաղիլ և ոչ բերկրիլ յաւիտեան:

Սինչև տեսից ըզքեզ բացուած՝ ի լըման:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ըզքեզ խորշակ՝ զես կարօտ քո չարչարէ.

Օօրէն ծովուց՝ յայս կոյս յայն կոյս հարհարէ.

Ի սար 'ի ձոր՝ հողմավարեալ տարտարէ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ընդլ ածող՝ անմահութեան հոգ հընչէ:

Ի յեզերաց մահու 'ի կեանս զիս կոչէ:

Նոր զօրութիւն 'ի հոգիս իմ ներփռչէ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Սէրդ ըզսէրս իմ՝ սիրով ընդ սէրդ ոլորէ:

Պարաբարձեալ՝ առ քեզ միայն բոլորէ:

Ըզիսփազ քո՝ իսպառ 'ի յիս ջօլօրէ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ըզբոց սրտիս՝ Ովկեանոսն ոչ մարէ:

Տալ զովութիւն տապոյ սորին՝ ոչ կարէ:

Իւրաքանչիւր ժամ գիշերոյս՝ ինձ դար է:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Յար հոլովմանց՝ պարուց բանից յօգուածոց:

Փափագեցայ ներհիւսելոց մանուածոց:

Տեղի սրւեալ՝ ձրմեռն էանց յօծելոց:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ինչնամին քո՝ ընդոռնեցաւ 'ի գանի:

Օօրէն խրոուոյ՝ 'ի խիստ հողմոց տար վանի:

Պաղասելով մատչիմ 'ի նոյն ոճ բանի:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ես մեռելոցն եմ 'ի հաշուի՝ հարազատ:

Վերեալ կապեալ՝ 'ի մահուանէ անազատ:

Նօսողանց արքայ՝ գարնան պարծանք՝ պայազատ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Վարնան արև և շողաբեր առաւօտ:

Խաւարացիր հով զովարար հետազօտ:

Տապ 'ի խորշակն՝ եղեն արդէն մահամօտ:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Փըշոտ անտառքն՝ 'ի գիմաց քոց կորացան:

Ընկլան սուզան՝ արմատախիլ չորացան:

Նրենք դաշտաց՝ այլազանեալ նորացան:

Բացիր, բացիր, և այլն:

Ողբակենցաղս և լալակոծս բազմամեայ:

Սըգաւորաց լըմանն եղէ աւարկայ:

Եթէ յամիս՝ բողբ կաշնում առ արքայ.

Բացիր, բացիր. և այլն:

Որքն և ուտիչ՝ պակասեցան տեսակաւ.

Փոքունք մանունք և մեծամեծք աւագաւ.

Յար պաղատիմ աղաղակաւ նըւագաւ.

Բացիր, բացիր. և այլն:

Եթէ չեցեն քեզ փափագողք՝ նաղելի.

Ընասունք են 'ի յանտառի աշխարհի.

Օքեզ ծանօղաց՝ ցոյց ըզդէմ բո՝ փարելի,

Բացիր, բացիր. և այլն:

Լուսափայլուն մարգարտատիպ սուրբ շաղերս.

Լաց գիշերոյս և լաց աւուրս քեզ աղերս.

Ընդ այնց ընկալ հաճոյապէս և զտաղերս.

Բացիր, բացիր. և այլն:

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի:

205

Արտուտիկն դընէր վեղար

Օտրդ արեղայ աղօթարար:

Յանձըն հագէր կարմիր կապայ

Եւ 'ի ներքուստ դեղին աստառ:

Ձագուկն 'ի բունկին

Ձայնէր քաղցրագին:

Ըգուան ոտիւք քորէր զգետին

Պոռայր ձայնիւ զվազն իւր դարձին:

Կարդան երգհաւք քաղցրաձայն

Լընուն զանտառն ամենայն.

Իսկ իձընկատարն 'ի գագաթան

Ունի վեղար սեագունեան:

Իսկ Լըսեռնիկն իբր խելագար

Տայ զվիզն 'ի շուրջ ինքն անդագար:

Սալամըն գայր իբրեւ զկաքաւ

Պէտպէս պուտիւք զարդարանաւ:

Յոգրողին էր զարդարեալ
Վլուխն ունէր թագ ու կատար:

Ստեփաննոս Լեհաստանցւոյ (պօլժիացւոյ, պօլշաքներէ երկրից) ձեռագրի մէջն է գտած: Բաղմովէկ, 1862 թ. է. 95:

206

Տաղ ուրախութեան

Եւսացեալ ի՛նչ աղաչէ՛ 1):

Նըստէք ՚ի մէջլիս,
Հարըք և եղբարք
Եւ մեծ պարոնայք:
Վոհանամք զՏեառնէ,
Որ ունիմք սեղան.
Եւ դուք շէն կենայք:
Խընդրեմք որ այսօր
Վրան զամենայն օր
Ըստ ուրախանայք:
Թասերըն չինի
Կարմըրիկ գինի
Ձեզ անոյշ լինի:
Եսա՞ 2) Կարապետ,
Տակառապետին
Վընա՞ իմաց տուր:
Կարասներըն բաց,
Ե՛կ խաբար բեր մեզ,
Եւ ուրախացուր:

Սիւրահիքըն տա՛ր,
Ընչէքըն լից, բեր,
Թաս տուր, խըմացուր:
Վալապալուխ է,
Վէժերս է հասեալ
Եւսօր խիստ աղէկ:
Սեղանըս լըցեալ
Միրգեր և ծաղիկ
Ձլինի վեր քաղէք:
Եսա՞ հով կերէք,
Սըրտով խըմցէք,
Ուրախ ծիծաղէք:
Թասերըն չինի, և այլն:
Եպա ո՛վ սըրտի
Վէն ունի՞ հանէ,
Հաշտութեամբ մընայ:
Եւ մարդըն այն է,
Որպէս եկեալ է,

1) Հեղինակ երգոյս կարծի Սկրտիչ եպիսկոպոս Բաղիշեցի՝ Եւսաց-նորդ Եմգայ՝ ձեռնագրեալ ՚ի Կոստանդնույ Եւ. Կաթողիկոսէ, յամի Տեառն 1430, որ և ՚ի պատճառս հմուտ գոլոյն նկարչութեան արուեստի՝ Վաղաշ անուանէր յայլազգեաց: Կան սորա և այլ երգք և բանք հատակոտորք. յորոց մի է և Ողբն յօրինեալ չափաւ ՚ի վերայ կոտորածի մարդամահուն եղելոյ ՚ի Սիջազետս յամին 1469:

2) Եսա՞ թուի կրճատեալ ՚ի բարեկցս այ տղայ:

Լը այնպէս գընայ:
 Խասերն չինի, և այլն:
 Շոր մազէն ³⁾ համեղ,
 Գինին է զօրեղ.
 Գուք անոյշ արէք:
 Սինակ մի՛ ուտէք,
 Լալ բաժանեցէք.
 Հաւասար շարէք:
 Տաղերըն կանչէք,
 Սաղերըն ածէք.
 Ծափ տուէք, պարէք:
 Լըր չէք խնդալի.

Լյօթօր ունիմք մեք,
 Լաւ գինի սառըն:
 Գապլու խորովու,
 Հաւու քապապներ
 Ու խաշամայ գառըն:
 Լսա մէջլիսումըն
 Տըխուր և դառըն
 Սարդ չլինի խառըն:
 Խասերըն շարած
 Ողջ ոսկէջերած,
 Խըմօղն է օրհնած:

Ճառքաշ, 1880—1861 թ. հ. 216.

207

Լյօթօր տօնեմք, ձեզ աւետիս.
 Լհա՛ ցընծամք յայսըմ տօնիս.
 Խարով տեսայ գաւաթն յափիս.
 Լւետիս տամ Հայոց ազգիս:
 Գաւաթն որ եկ՝ մեծ ապխորն յիս՝
 Գինիս անոյշ՝ երբ ճաշակես՝
 Գու ալ խըմէ ըզգաւաթնիս: Լւետիս տամ և այլն:
 Լսա քեզ կարաս բանամ գերիս,
 Լը քեզ բերեմ անոյշ գինիս,
 Զի դու խըմես և կարմըրիս: Լւետ. և այլն:
 Լըրէց, տանուտէր, զոր կամիս,
 Լպիսկոպոս, արեղանիս,
 Լհդ ձեզ՝ խըմենք եօթն ութ ամիս. Լւետ. և այլն:
 Խէ դու լըսես իմ խըրատիս,
 Խող դու հազար տարի ապրիս.
 Լամ ժամ իսմէ հանգչի հոգիս: Լւետ. և այլն:

3) Գուցէ՛ չոր մազէն. զի մէզէ՛ ՚ի Պարսիկ լեզուի նշանակէ չոր խորտիկ, տաճկերէն չէրէզ:

Ինձ մեծ ամեն տուր՝ թէ ունիս.
Ի քեզ նայիմք երկցանիս.
Լից տուր, եղբայր, ինչ կունայիս Բւետ. և այլն:
Խնդամք ամէն շուրջ կարասիս,
Խորվենք հոգ տաք ոչեւրի միս.
Օտղկունք բերենք մէջ ժողովիս: Բւետ. և այլն:
Կամկար կերէք զամէն բարիս:
Կաւած լցէք շուրջ սեղանիս:
Հիւրեր բազում և դըրացնիս: Բւետ. և այլն:
Ձայն գայ պաշաման ՚ի ձեր մէջիս.
Ձեզ շատ էրէց գայ յայս տարիս:
Ղարիպ շահիս զորս ընդունիս: Բւետ. և այլն:
Ճ'երմակ գինի լաւ դեղ սրբտիս,
Ճ'աշակն անոյշ, համն առ ու տես.
Սեք այլ այտից խրմենք այտից: Բւետ. և այլն:
Զարի ՚ի վեր հաշտեաց ընդ իս.
Զարի խրմէ համուրէ՛ զիս.
Նոյնպէս ամէն ժողովորդիս: Բւետ. և այլն:
Շ ուտով խրմէ որ գու օքհնիս.
Շատ մի խրմեր, քուն չըլինիս.
Որ դու գինւոյն պահակ նըստիս: Բւետ. և այլն:
Չորս մեծ գաւած տուր՝ թէ ունիս
Չափով մի՛ տար քո ծառայիս:
Պըզտոր մի՛ տար քընքուշ լերդիս: Բւետ. և այլն:
Զ ուր մի՛ խառներ, որ չըյտ հարբիս.
Զարդես քարղէն և գըլորիս.
Ուամկաց շատ տուր յայսմ ատենիս: Բւետ. և այլն:
Սիրով, խրմէ, վեց թաս ՚ի յիս.
Սէրն Լստուծոյ կամ սուրբ Սարգիս.
Վեց տաս, ու վեց հարիւր շահիս: Բւետ. և այլն:
Տանձ և խընծոր, նուռն իմ առջիս.
Տասըն դեռ կան ՚ի գըրպանիս.
Բամեալ գինի բերեմ հարկիս: Բւետ. և այլն:
Յընծման արժան արար Տէր զիս.
Յուօք մաշիմ յայսմ աշխարհիս:
Իւսսին պըսակ տուր կարօտիս: Բւետ. և այլն:

Փրօքեա՛ խընդրեմ՝ զսգորմելիս:
Վո՛ւ Սարտիրոս Խաղասարցիս: Եւ այլն:
Մարտիրոս Խաղասարցի: Ճապար, 1859 թ. է. 45—46.

208

Երգ բաքոսի կամ բարեկենդանի:
Եկողի խորհուրդը:

Ահողիին մեծ կարասին
Բողորտիքն են բազմեր.
Եւադ իշխանք, մեծ պարոնայք
Ժողովք են հոն կազմեր:
Եւո՛, այո՛, ժողովք են հոն կազմեր:
Սաստիկ է վէճն. մեծ է խընդիրն
Օտոր հոնաեղ կը խորհին,
Թէ ինչ կերպով դարման մ'ընեն
Հիւանդ մեր աշխարհին.
Եւո՛, այո՛, հիւանդ մեր աշխարհին:
Սէկն աս կ'ըսէ, մէկն ան կ'ըսէ
Կը ծաղի լոյսն առտուն.
«Ինչ լսեցէք, պեարք, կը կանչէ
Եւանին պետն արթուն.
Եւո՛, այո՛, Եւանին պետն արթուն:
«Թող թագն առնու, կ'ըսէ, Բաքոս
Ու փառօք ապրի շատ.
Իսկ ցընծութիւնն ըլլայ դըշխոյ
Եւ գահն ալ յԵրտաշատ.
Եւո՛, այո՛, Եւ գահն նալ յԵրտաշատ:
Եւսպէս մեզի նոր զուարթութեան
Երեւներ կը ծագին.
Եւողը կ'ըլլայ մեր ժամանակն
Եւ նոր մեր աշխարհ հին
Եւո՛, այո՛, Եւ նոր մեր աշխարհ հին:

Հ. Եփրեմ Գ. Զաքէան, Գ. Պօլեցի, Վիեննայի Միֆթօրեան ութօճն: Եւրոպա, 1858 թ. № 2. էր. 13—14:

Բարեկենդան:

Ս ե շ ա ն ի ե ր գ:

Չեն օրերս մեզ օր խնդութեան
 (Ն) եկէք մեք միաբան,
 Երբ արդէն եմք բազմած սեղան
 Երգենք զարնենք նուագարան.
 Կազմենք երգոց ժողով սիրուն
 'Նուագենք գինիս այս պաղպաղուն,
 Տես սիրուն սա փրփուր
 Ընկեր դուն ալ լեցուր:
 Ը, բարձրացուր գինւոյդ բաժակ,
 Ըհա իմս ալ բարեկամ.
 Օ, արնենք բաժակ տանք երկար կեանք,
 Սեղանակցացս հազար ամ:
 Օ, ուարժութիւն սա կը բերէ,
 Պինիս տրեւած ոգիներէ.
 Սարգիկ կ'ընէ զուարթ,
 Ըդէ՛ ընկեր խմէ արդ:
 Տեսա՛ր ուրեմն, խնտումերես
 Խախտութենէդ եղար արդ.
 Պինիս կ'ելլէ ուր ասպարէզ,
 Խորախութեանց կ'ըլլայ զարդ:
 Հապա մանուկ լեցուր նորէն,
 Սեղանակցացրս համօրէն.
 Ըրդ վայել է խնդալ,
 Ընկեր պարպէ մէյ մ'ալ:

Հ. Ներսէս Է. Շիրազեան Գ. Պօլսեցի, Վիեննայի Միլիթարեան ուխտէն,
 Եւրոպա, 1859 թ. № 4, Ե, 29.

Երգ 'ի վերայ

«Սահման անսահման խորոց հաստչին անօրէնութեան»,

Սիրով Սուրբ Հոգւոյն կապակցեալ 'Նոր 'Նախընտանցիք.
 Սրտիւք եռանդուն միաբան և բարեկեցիք
 Ընդիւ իշխանք անուամբք արդեամբք և յատկութեամբ.
 Ըտենակալք իրաւաբանք և անաշուք
 Վաճառականք և սոսկականք ծերք և տղայք.
 Հարք և եղբարք քորք իմ և մարք գուք հաւասարք:

Ես եմ թարգմանիչ, պատգամաց և նոր աւետեաց.
 Բարեկենդանին որ զձեզ յայտնել ինձ հրամայեաց.
 Ըսէ հասի ահա առ ձեզ ընդ սուրհանդակի.
 Բայց շեշտակի դառնալ խորհիմ ուստի եկի.
 Ըստ օրինակի կոչեալ հոգւոց մարդկան աղբի.
 Որ փափագի թռչիլ յերկինս յանկարծակի:

Թպէք հոսանուտք տուան ձեզ առ գործոց բարեաց.
 Ի ինեւքաջ հմուտ մթերելոց զպտուղս արդեանց:
 Բայց ձօնեցան ձեզ սոյն աւուրք խորհրդական.
 'Նշան ծննդեան նորոյ մանկան բարեկենդան.
 Օրմէ մարդկան խորհիլ պատկան է և արժան.
 Օ՛ի և մահուան բակլախորան է յոյժ նման.

(Օրէն է ուրեմն նոյն խորհրդով սկիզբն առնել.
 Ընձնիւր ումեմն զտուան տեղին սրբել մաքրել.
 Օղագականս կոչել պարտ է 'ի բնակարանս:
 Օբարեկամս հրաւիրել 'ի խրախճանս.
 Օտարականս նաև զաղքատս 'ի ձեր սեղանս.
 Օ՛ի աւուրք իմ բեցին Տեառն հաճոյակառն.

Բարի է եահնին զկնի սուփին փոքր ինչ ուսել.
 Ղալեան էքշիլին և բորանին անուշ անել.
 Կեր խաշամայն, բիֆտէ, զապլուն յետոյ դօլման.
 Վապապ, պիւրեան, սագ բաթ գողել ընդ սալթան.
 Ինջէ մանջան փիլաւ խորտիկ ֆիլան ֆալան.
 Խողէք խթման պալեւ չորպայն և տապակայն.

Ի՛հաս ժամանակ բանալ զփեշտո պուծիկայից,
 Լ՛ռնուլ զճաշակ 'ի յընպելեաց զանազանից,
 'Լախ զտօնցկին սահաւ ըմպել և մոլտովցկին,
 Օ՛քպոցկին, վիմոցկին և ալոնցկին,
 Օ՛վենկեոցկին զշամպանցկին և զսանդուրցկին,
 Օ՛քբմցկին և մին մին թաս գումարտարցկին.
 Խոնարհ պաշտօնեայ, խորհիմ աստէն նոր խորհուրդ տալ.
 Լ՛նկէ 'ի ներկայս զսազերուն նիզամն տալ.
 Օ՛թամպուռն ածէք՝ զքեմանէն և զթէֆն հարէք
 Սանթուրն հնչէք և զֆիլեստրն փչեցէք.
 Լաւ պարեցէք և դէմ առ դէմ կաբաւեցէք.
 Տաղ երգեցէք և ոսոստամամր ծափս հարէք.
 Օ՛հառայ եմ տէրանցդ՝ բաւական է այսքան խրախճան.
 Պատշաճ է մեծարացդ՝ սեղանոյն ձեր տալ զվախճան.
 Ուտիքն էանց սրբիչ մաքրիչ մեծ պաքն էհաս.
 Լ՛հա Լ՛ստուած զԼ՛դամ ներքուստ արտաքս վարեաց.
 Որ և ելաց վասն այն մահուան իւրոյ փրկեաց.
 Լացցուք և մեք՝ զի Յարուծեանս հասցուք փառաց:

211

Լ՛ռիւծ և էշ:

(Թիֆլիզեցւոց լեզուաւ):

Առիւծն աքլարից խիստ շատ կու վախի,
 'Լորա ձենէմէն՝ չուստ կու սըլքըվի;
 Իշն էլ խօմ գիտիք՝ ինչ խասեաթ ունի
 Ու ինչպէս ախմախ՝ աղքատ է խելքի:
 Դէ անկաջ գրէք՝ էս կարճ առակի
 Ոչ ո՞վ խեղճ իշին՝ մասխարայ չանի:
 Սէկ օր առիւծը խիստ շատ սովեցաւ՝
 Ըտտ դէս դէն ընկաւ՝ շատ չալիշ էկաւ,
 Ընօթի փորով՝ մէկ մեծ գեղ մըտաւ
 Սէկ չաղ շուն ճանկէց՝ սրբել սկսաւ,
 Բառաստ աքլարը՝ կտրին վեր ելաւ

Կիգլիկօ կանչէց՝ ճաշն հարամ արաւ:
 Ըռիւծն արլարի՝ երբ ձենը լսէց
 Պոչը հաւաքէց՝ գեղէն դուս փախէց,
 Գիծ էշը տեսաւ՝ անկաջին սրէց
 Իր անուշ ձէնով՝ ատաթին զռէց,
 Ըռիւծի ետքէն՝ երիշով վազէց:
 Գօչաղ տղի պէս՝ վախցնել ուզէց:
 Ըռիւծն որ արլարն հեռացած տեսէց
 Զիքականջ իշին՝ իր թաթով զարկէց,
 Սփռ կոխէց ջարդէց, պատանք ձևէց
 Ընտանիք հայվան անկաջին առէց,
 Օւլում առիւծը քեզմէն չի վախէց,
 Ըբլարի ձենէն զլուէց ու փախէց:

Եթէ խելք ունիս, դէ չուստ իմացիր
 Ո՞վ է առիւծը՝ ո՞վ է իշի ընկեր:

Նիկողոս (Նիկողայոս) Տէր-Շմաւոնեանցի, Սբութին վ. Սլամդարեանի աշ-
 փերտի, հեղինակութիւն կը համարուի; ոմանք էլ Յարութին վ. կը հարծեն:

Եղբայր եմք մեք:

Ի բիւր ձայնից բնութեան շքեղ
 Խէ երգք թռչին սիրողարար,
 Սատունք կուսին ամենագեղ
 Խէ որ զարնեն փափուկ բընար,
     Չունին ձայն այնքան մի սիրուն
     Քան զանձկալի եղբայր անուն:
 Տուր ինձ քու ձեռքդ, եղբայր եմք մեք,
 Որ մրրկաւ էինք զատուած,
 Բաղդին տմեն ոխ չարանենդ
 Ի մի համբոյր ցրուին ի բաց:
     Ընդ աստեղօք Բնչ կայ սիրուն,
     Քան զանձկալի եղբայր անուն:
 Երբ ալեոր Սայր չայաստան
 Տեսնէ զորդիս իւր քովէ քով,
 Սրտին խորունկ վէրքըն դաժան
 Քաղցր արտասուաց բուժին ցօղով:
     Ընդ աստեղօք Բնչ կայ սիրուն,
     Քան զանձկալի եղբայր անուն:
 Սէկտեղ լացինք մենք ի հընում...
 Եկէք դարձեալ յար անրաժան
 Խառնենք զարտօսր և զինտում,
 Որ բազմածնունդ ըլլայ մեր ջան:
     Ընդ աստեղօք Բնչ կայ սիրուն,
     Քան զանձկալի եղբայր անուն:

Սէկտէղ հոգնինք, մէկտեղ ցանենք,
 Սէկտեղ թափին մեր քրտինքներ,
 Բզհունձ բարեաց յերկինս հանենք,
 Որ կեանք առնուն շայոց դաշտեր:
 Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն,
 Քան զանձկալի եղբայր անուն:

Մ. Փէշեթաշէան:

213

Սիրոյ եղբայր, ինձ մտիկ տուր, խօսքիս դրութիւնն է սէր,
 Լսութեանս լըումն է սէր, աստ եղած կանոնն է սէր.
 Կախատանացն յօժարամիտ՝ մահին անձնատուր եղև,
 Լսեալարանին նայելով, իմ Փրկչիս անունն է սէր:
 Սէրն է գլուխ պատուիրանին և օրինաց լըումն,
 Սարգարէից և նախահարց ասութեանց կատարումն,
 Շամայնից հաստատութիւնն, անկեալ բնութեան ներումն,
 Տանաքանեայ սուրբ խրատուց բովանդակութիւնն է սէր:
 Սիրոյ մէջն կեանք եմք տեսնում, իսկ 'ի մեղս-վիշտ ու մահ,
 Սէրն օտարաց խնամարկու և ընկերաց անխնայ —
 Կերող, գթած, երկայնամիտ, օգտամատոյց, բազմաշահ,
 Լսն վերստին ծնանիլն՝ սուրբ նորոգութիւնն է սէր:
 Սէրն հանդարտ բարենախանձ՝ ամենայնի գոհ վիճակ
 Լնչարաչար կեանք կ'վարէ ազատօրէն՝ անփափագ.
 Սիրով նայեա՛ քոյ Ըրիւնիդ, ո՛վ Ղու սիրոյ հեղինակ,
 Սան զի Լմենազօրիդ մեծ այցելութիւնն է սէր:

Սէւր Շիրին:

214

(Թարգմանութիւն Լէրմոնովից)

Սկայ է աստղը չէս գիշերային,
 Սկայ են ելքն ու մուտքն արեւու,
 Որ ոչ մի իշխան Պարսից աշխարհին

Չէ տուել համբոյր այդպէս աչքերու;
 Տաք օրերի մէջ, ոչ մի ժամանակ
 Հով շատրուանը Շահի հարէմում
 Չէ զովացրել այդպիսի հասակ,
 Սարգարտանման ցողովն իւր փայլուն;
 Գեռ ոչ միանգամ երկրային ձեռներ
 Չեն հիւսել այդպէս գեղեցիկ մազեր:
 Քանի որ դրախտը աշխարհից գնաց,
 Երգվումեմ որ դեռ, ոչ մի ժամանակ,
 Եւդպէս գեղեցիկ մի կոյս չէ ծաղկած
 Հարաւոյ կողմի արեգական տակ:
 Գ. Սահաթեան:

215

ԳԼԻ ԵՐԴՈՒՄԸ:

(Թարգմանութիւն Լուսերէնից)

Երգվումեմ ահա ստեղծագործութեան
 Եւաջին օրով,
 Երգվումեմ ահա նորա կատարման
 Եւ վերջին օրով,
 Եւաւակութեամբ մեղապարտութեան
 Տալիս եմ երդում,
 Եւ յաղթանակը սուրբ ճշմարտութեան
 Վկայ եմ բերում:
 Երգվումեմ անկման դառն կսկիծով
 Եւ յաղթանակի կարճատև ցնորքով,
 Քո հետ տեսութեամբ երգվումեմ նոյնպէս,
 Եւ հրաժեշտով, որ գալոց է մեզ:
 Ողջ հոգիների ժողովարանով
 Եւ իմ հպատակ միաբանների
 Ճակատագրով,
 Եւաւառ և սուրբ հրեշտակների,
 Եւն է, իմ արթուն թշնամիների
 Սուր սուսերներով:
 Երկինք ու դժոխք վկայ են խօսքիս,

Երկրի սրբութեամբ երդում եմ ուսում:
 Երգվում եմ և քո վերջին հայեացքով,
 Եւ քո առաջին ջերմ արտասուքով:
 Շնչառութեամբը անչար բերանիդ,
 Եւ մետաքսեղէն քո գանգուրներով:
 Երգվում եմ երկնի երանութենով,
 Երգվում եմ նոյնպէս դառն տանջանքով,
 Ս երջապէս և իմ բորբոքուած սիրով:
 շրտարուեցայ ես հին վրէժից,
 շրտարուեցայ չար խորհուրդներից:
 Ըստ այսուհետեւ թոյնը նենգութեան
 Ոչ դքի միտքը չունի շփոթել:
 Ըստ այսուհետեւ ես միանգամայն
 Կամիմ երկնի հետ հաշտութիւն կապել,
 Կամիմ ես սիրել, աղօթել կամիմ,
 Ընաքինութեան հաւատալ կամիմ:
 Եւ զղջում տալով ես արտասուածոր,
 Ճակատիցդ քեզ արժանաւոր
 Երկնային հրոյ հետքը կը սրբեմ:
 Եւ թող առանց իմ աշխարհ համօրէն
 Դադկի իւր խաղաղ-անգիտութեան մէջ:
 Ո՛հ, հաւատա՛ ինձ, ես միայն ցայսօր
 Վեզ ճանաչեցի, գնահատեցի:
 Եւ քեզ ընտրելով սրբուհի ինձ նոր,
 Իշխանութիւնս ոտքիդ տակ դրի:
 Վեզանից պարզ և սէրդ եմ սպասում,
 Նորա թոյլին կը տամ յաւիտեան:
 շաւատա, որ ես միշտ եմ հաստատուն
 Նոյնպէս սիրոյ մէջ, ինչպէս չարութեան:
 Ես, որ եթերքի աղատ որդին եմ,
 Վեզ աստղերից վեր կը թռուցանեմ,
 Ըստ տեղ աշխարհի կը լինիս թագուհին
 Եւ նախամեծար իմ ընկերուհին:
 Ընանց գթութեան և մասնակցութեան
 Կը սկսես նայել դու երկրի վերայ,
 Ուր ոչ ճշմարիտ բաղդ կայ կենսական,

Եւ ոչ յարատե գեղեցկութիւն կայ,
 Ուր միայն պատիժն ու մեղքն են լիուլի,
 Որ կեանքն անցնումէ փոքրիկ կիրքերով:
 Եւ ուր չգիտեն առանց երկիւղի
 Ոչ արհամարհել, ոչ սիրել հոգով:
 Գուցէ չգիտես, թէ արգեօք ի՞նչ է
 Կարծատե կեանքը մարդկային սեռի,
 Ս՛իայն արիւնի նա վըդովմունք է,
 ( )րերը կ'անցնին և այն կը սառի:
 Ո՞վ կարէ տանել հրաժարումը,
 Հրապուրանքը նոր գեղեցկութեան,
 Մանր վաստակը և ձանձրութիւնը,
 Կամակորութիւնը երեւակայութեան:
 Չէ, իմանա գու, ընկեր քաղցրունակ,
 Շակատագիրդ չէ սահմանել քեզ,
 Որ նախանձաւոր բրտութեանը տակ
 Իբրեւ մի ստրուկ, անյայտ թառամես,
 Կեղծ ընկերների, թշնամիների,
 Կամ թէ փոքրոգի և սառ մարդոց մէջ,
 Ունայն և ծանր աշխատանքների,
 Ընդհանուր յուսոյ և երկիւղի մէջ:
 Գու չես շիջանիւր առանց կիրքերի
 Բարձր պատի տակ լուռ և թախծալից,
 Ըղթիք առնելով մարդերից հեռի,
 'Եղնպէս և հեռի Լստուածութենից:
 Ո՛հ չէ, անման արարած սիրուն,
 Լսն չէ քո համար դրել օրհասը,
 Քեզ ուրիշ կիրք է այն տեղ սպասում,
 Ուրիշ ցնծութեան խոր զգացմունքը:
 Շակատագրին թող դու ուրեմն
 Թշուառ աշխարհը, իզձերդ նախկին,
 Եւ քեզ կը բանամ, նոցա փոխարէն,
 Բարձր գիտութեան անգունդը խորին:
 Եւ սպասաւոր իմ հոգիների
 Իողոր ամբոխը ոտքդ կը բերեմ:
 Թեթեւ նաժիշտներ և սքանչելի,

Ո՛վ իմ գեղեցիկ, քեզ կը պարգևեմ:
 Եւ արևելեան աստղից կը խլեմ
 Վրո համար չքեզ պսակը ոսկի,
 Եւ ըստ շուրջը նորա կը ցանեմ
 Փայլուն ցօղովը թարմ ծաղիկների,
 Ըրեամտի կարմիր նշուլով:
 Ժապաւէնի պէս մէջքդ կը պատեմ,
 Վաղցրահոտութեան մաքուր բուրմունքով
 Իողոր շրջակայ օդը կ'ոռագեմ,
 Եւ հիանալի նուագ հնչելով:
 'Առը լսելիքդ միշտ կը փաղաքշեմ,
 Եւ մեծ պալատներ փառաւոր շէնքով
 Ընդամանդներից կը կառուցանեմ,
 Ես մերթ կ'իջանեմ ծովի յատակը,
 Եւ մերթ կը թռչիմ աստղերից վերև,
 Ողջը քեզ կը տամ, ողջ երկրայինը,
 Սիայն սիրիւ ինձ... այս է քո պարգև:

Հիւսիսփայլ, 1863—1864 թ. է. 126—128:

Լեւոնտով, ռուս բանաստեղծի, (Դեւ) հեղինակութիւնից, Մ. Սաքաթեանց, երբեմն աշակերտ Լազարեան ուսումնարանի, եւայ ուսանող Մոսկովայի կոյսերական համալսարանի: Սյս վաղամեռիկ քանքարաւոր երիտասարդի մահը տկանաւոր կորուստ պիտոյ, է համարվի մեր այժմեան բանաստեղծական ազգայն գրականութեան համար:

216

Ժամագիր տեղի:

Մօնօրանսի անտարին
 Մօտ, երազներ զիս տարին:
 Օդ էր հանդարտ և զեփիւռ
 Մեղմիկ հնչէր համասփիւռ:
 Բայց հեշտութեան հոն մէկէն
 Ձայն մը եկաւ ինձ հեռէն
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Դառի մը քով չքեզ կին
 Կը մըրմնջէր կաթագին:
 Սիրտի թունդէն ո՛հ վեր վեր
 Իր լայն կուրծքը միշտ կ'ելլէր:
 Եւ չորս կողմը նայելով
 Ո՛ր ես կ'ըսէր աչերով,
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Վարդ մը ունէր ի ձեռին.
 Եւ ակնապիշ և լըռին
 Գէպ ի ճամբան կը դառնար:
 Իր նուրբ քօղը կը բառնար.
 Բայց ոչ մէկ անձ կը տեսնէր
 Եւ յուսարեկ կը կրկնէր
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Ո՛ր ես արդեօք, որո՞ւքով
 Դու կը բազմիս հրապարքով:
 Ս'ի՞ծէ աղջիկ սրիկայ
 Օքեզ մոգեց ճամբու վրայ.
 Ս'ի՞ծէ սրտի քու աւիւն
 Գտաւ արդէն պաղուծիւն.
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Ինչ որ երեկ կամք ըրիր
 Տըւի հոգով սիրալիր,
 Եւ դու այսօր... Ո՛հ կասկած
 չե՞ռու ինչ. չեմ խաբած,
 Իս կը սիրէ անիկա
 Թէ և լինի հեռակայ,
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Ս. Ուկանեանինը կը համարուի: Սրբամուտք, Ս տարի, 1858 թ. է. 39:

. . . . .
 Եսպէս մինչև իրիկուն
 Կէսմաշ սիրտով և նկուշ
 շոն կ'ապասէր այս կին հէգ:
 Եւ երբ եկաւ մոլութ և մէգ,
 Վերջին անգամ նայելով
 Ճամբայ ելաւ վայելով
 Իմ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Ո՛ր էր ըզքեզ տակաւին
 Չ'էի տեսեր բընաւին
 Եսանկ դիրքով և դէմքով:
 Ե՛հ, ինչ մորիկ, ինչ վրդով:
 Կոր մեռելի մը երես
 Տգգոյն, տմոյն չէ այսպէս:
 Ե՛կ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

Ո՛ւ վարդ ունի ո՛չ շղարշ
 Կը դողդղայ վայրաքարշ:
 Եւ սրտաբեկ և պրի
 Սէրէն որով նա կ'այրի,
 Իր տուն մինակ կը դառնայ
 Եւ մահ անձին կ'պառնայ:
 շատ սիրատու,
 Տու, տու, տու:

217

(Տփխիսումը երգումեն վրացւոց «Եւ դիլաւ, դիլաւ», երգի եղանակաւ):

Շայոց աղջիկներ՝ ձեր հոգուն մատաղ,
 Երբ միտս էք գալիս՝ ասում եմ ես ան,
 չալվում եմ, հալվում օտարութեան մէջ,
 Եւ, սիրտըս խորվում, ցաւիս չեկայ վերջ:

Երբ կարմիր գինին բաժակումն ածած
 Սեղանիս վերայ առաջն է դրած,
 Եւքըս ահամայ վերան եմ ձրգում,
 Ձեր սիրուն պատկերն եմ մէջը տեսնում:

Տեսնում եմ եւ, ախ, միտքս է մոլորվում,
 Գառն արտասունքով աչքըս պըղտորում,
 Կարծում եմ բոլոր աշխարն մըլթնեց,
 Երեւն-էլ խաւրեց, էնդուր որ տխրեց:

Շայոց աղջիկներ, ձեր հոգուն մեռնեմ,
 Ձեր սիրուն աչերն էլ երբ կըտեսնեմ,
 Ին սեւ սեւ աչքերն՝ սեւ ունքով պատած,
 Կարծես՝ երկնային զաւամով քաշած:

Ին սեւ սեւ աչերն, որ շատին սպանեց,
 Բայց էլի շատին գըժոխքից հանեց,
 Ես-էլ կենդանի տեղովս եմ մեռած,
 Եռանց կըրակի էրուած, խորոված:

Իշ երբ կըտեսնեմ ես ձեզ ման-գալիս,
 Բաղ ու բաղչայում սէյրան անելիս,
 Ինչտեղ ամօթից վարդն-էլ է դեղնում,
 Երբ-որ ձեր կարմիր թըշերը տեսնում:

Բըլբուլն-էլ վարդից ձեր ձայնը լսելիս՝
 Թըռռում է, թըռռում, ամպերում՝ կորչում
 Եւ իր Երարչի տեսածն ասելիս
 Փառք քեզ, Տէր Եստուած, փառք քեզ է կանչում:

Շայոց աղջիկներ՝ ի՞նչ անուն տամ ձեզ,
 Թե հրեշտակ ասեմ՝ հրեշտակ չեմ տեսել,
 Թե մարդ անուանեմ՝ բէգամաղ կ'անեմ,
 Ուրեմն ի՞նչ անեմ, մոլորուած եմ ես:

Սոլորուած եմ ես օտար աշխարում,
 Շաւառն-էլ օտար, օտար եւ լեզուն,
 Եղջիկն-էլ օտար ու ձեզ չի նըման,
 Շայոց աղջիկներ՝ դուք էք աննըման:

Ձեր սէրն է միայն սըրտումըս պահած,
 Ձեր սիրով միայն եմ ես կենդանի,

Ձեր սէրը միայն էս կեանքըս մաշուած

( ) տարուծեան մէջ դեռ կրպահպանի:

Գէորգ Միրիմանեանց, աշակերտ Լազարեանց ուսումնարանի, ետոյ ուսանող Դորպատեան համալսարանի, վախճանեցաւ իւր ծննդեան տեղը, Յոկիւ, բարակացաւից, երիտասարդութեան հասակում:

(Քարգմանութիւն հոսերէից)

Մայրի՛ իմ աղանիկ, լոյս արեգական,

Իւրդճա՛, իմ ծընող քաղցրիկ, ինձ՝ քու աղջնկան:

Լսես՝ օձ մի թիւնաւոր սիրտըս է խայթում,

Ու միշտ գիշերը բոլոր քնեւ չի թողնում:

Լնհանգիստ երաղներից քունըս չի տանում:

Նընջելից եւ յառնելից սիրտըս է մաշվում:

Մէկ տեսնես՝ թըռչունների երգեր եմ լըսում,

Սիրտըս այդ քաղցրիկ ձայնից վեր-վեր է թըռչում:

Ի՞նչ է այս, իմ ծընողըս, որ ինձ պատահեց,

Երեւի այս իմ ցաւըս չարից հանդիպեց:

Մի՞թէ չի կայ, մայրիկս, իմ դարդին մի ճար:

Հեռացուր այս տանջանքըս, գըտի՛ր մէկ հընար: —

«Իմ նաղելի դըստրիկըս մի՛ մաշուիր լաւով:

«Իմ սիրտըս-էլ մի՛ խոցիլ քեզ չարչարելով:

«Իմացի՛ր, այդ ցաւերը քեզ անվընաս է,

«Հասել է ժամանակդ, այդ սիրոյ դարդն է:

«Փոքըր ինչ-էլ համբերէ՛, դըստրիկ իմ սիրուն,

«Վու գայ փեսան, կը տանէ, կ'իլնես հանգիստ քուն»:

Բ. Յ—Պ. Պատկանեանց:

Ասի թէ սիրեմ գքեզ.

Ղու 'ի քեզ 'ի նազներ ելար.

Վա՛ւ ալ. թէ անցաւ աշխարհօ,

Որ այլ տեղ չ'կայ սիրոյ ճար:

Երթամ մեկնիմ այլ սիրեմ,

Որ աչուերն քեզ նմանի

Օ, անուներդ նորա դընեմ:

Որ լսես՝ սիրաբղի նուաղի:
 Թէ նուշերն աչացս ելար,
 Թէ շաքարն ինձ անպիտանացար,
 Թէ դուն սիրելու խընծորն,
 Լալ իմ աչքիս մի՛ երևնար:
 Երթամ սուրբ Սարգիս մտնում,
 Լ'նիծեմ որ դուն իմանաս,
 Ոչ կաղնաս, ու ոչ կուրանաս,
 Սարկարտան մնաս քան զիս:
 Վանի՞ ու քանի՞ ասեմ —
 Սարգ մի՛ սիրեր, փուշ ունի,
 Վնա՛ մանուշակ սիրէ,
 Փուշ չ'ունի, անուշ հոս ունի:
 Սարգին բացուած մի՛ սիրեր,
 Որ գայ 'ի ծոցդ թողմի,
 Սարգն բուլբուլիկ սիրէ,
 Որ գայ 'ի ծոցդ բացուի:

220

(Թարգմանութիւն Լուսինի)

Սերթ խօսակցիս, մերթ լուռ կաս դու,
 Մերթ հովանաս, մերթ բոցոտիս,
 Մերթ մարդատեաց, մերթ մարդասէր ես
 Մերթ լքանիս, մերթ զգածիս.
 Ղու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո:
 Լ՛ զի անքուն, է՛ զի ներհես,
 Լ՛ զի ցասման, է՛ զի խայտաս,
 Լ՛ զի վանես, է՛ զի կոչես,
 Լ՛ զի ճըգնիս, է՛ զի ցընծաս,
 Ղու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո:
 Ո՞րպէս խընդամ՝ այն ինչ ժրպիս,
 Մինչ զերթ զգարուն դու ծիծաղիս,
 Օ՛ւամէն զփառսդ նըշմարեմ յաչսդ,
 Յորս հայեցեալ միշտ հառաչեմ:
 Ղու ո՛չ հաւատաս (3) 'ի գեղդ քո:

Գորպաս:

Գրեգոր Աշտիբեանց:

Յերկու ձեռին երկու մօմ՝
 Ինձ ընդ առաջ ել 'ի տուն
 Ս'ի՛ հարցանէք—հիլ էր նա,
 Հրեշտակ, թէ կոյս լուսագեղ:
 Լմօթն ըղնա վարդ արար,
 Ես հիացեալ դարձայ քար,
 Լսն ի՞նչ օր էր և ի՞նչ ժամ,
 (Յորում տեսի ես կեանք նոր:
 Լիաճրագ յայնմիկ տան,
 Ի մարդաշատ բաղմուտեան,
 Ի մէջ աղջկանց և հարսանց
 (Յոտին կայր ոմն անդ յանկեան:
 Լսն օրիորդն էր պարկեշտ
 Ինձ պատահեալ առ դրամբ տան,
 Օղորդս գրաւեաց յիւր 'ի սէր,
 Ի նմա տեսի ես կեանք նոր:
 Սարգարտափայլ մարմինն էր,
 Հասակն էր յոյժ վայելուչ:
 Օտտիւքն վարսք քարշ գային,
 Ի գոյն քըրքմոյ փայլէին:
 Պիմաց շրքեղ երևոյթ,
 (Յօնից, աչաց, այտից գեղ,
 Շըրթանց, լեզուին համանոյշ
 Խոստանային ինձ կեանք նոր:
 Ե՛ր ասացի, թըմրեցայ,
 Սիրտս սկսաւ գողգողալ:
 Օջշխարհ համայն մոռացայ
 Ի գեղ կուսին ամիշեցեալ:
 Բամբ կոչելոցն յայն հանգէս
 Ընդ իմ մեծ բաղդ մախային,
 Օհ մերձաւորք այն կուսին
 Փեսայ զանձն իմ ձայնէին:
 Եթէ զաշխարհ լի գանձիւք
 Ինձ ոք քաշիւէր 'ի պարգև՝

Ո՛չ տեսանէր այնքան ռախ,
 Որքան 'ի գալս առ կուսին:
 Լճդեօք՝ գուցէ՞ յաշխարհի
 Սիրոյ նման ինչ հըզօր,
 Սէր 'ի ձեռաց Լճարչին
 Սեղ մահացուացս է ձիր նոր:
 'Կանրախորհուրդ ազգ մարդկան՝
 Շատ մի՛ սիրեր դու զաշխարհ,
 'Կա թըշնամի է անգուծ,
 Չար քան զքարք մահաթոյն:
 Յանցիւ սիրոյ զքեզ կարծէ,
 Ի հաղբ անել ըմբռնէ.
 Լպա զսիրոյդ առարկայ
 Ի քէն տրագ կողոպտէ:

Յարութիւն վարդապետ Սեմյարեան:

: 222

Իմ սիրտըս աղ ես արել,	Չիգեարըս կտրատել ես,
Չիգեարըս ¹⁾ դաղ ես արել,	Լճնաշաղախ ես արել:
Ինձանից հեռացել ես,	Ինձ տեսնելուս տուր բարով:
Ինձ բեղամաղ ²⁾ ես արել:	Խորհուրդդ ասա՛ գրով:
Պու ես իմ սիրահարը,	Ինձ-հօ մորթել չ'ես սրով:
Վաշկա ³⁾ տանեմ քու ճարը,	Լ'նսուր մատաղ ես արել:
Վըլիխս տըւել ես քարը,	Լ'ս եմ ազիզ աղբերդ:
Կիսակենդան ես արել:	Ինձնից մի՛ կտրիւ սերըդ:
Շատ մարդկանց ես խաբել,	Լ'րկնից կամար ունքերդ:
Սիրոյդ ես եմ կրակվել:	Ինձ վերայ թաղ ⁶⁾ ես արել:
Ինձ-հօ թոկով ⁴⁾ չ'ես կապել,	Պու միշտ կամեցիր բարիս,
Լ'մա դուստաղ ⁵⁾ ես արել:	Ուրախանալ մի՛ չարիս,
Սիրելիդ՝ ինձ ատել ես,	Լ'ս քըրքըրված ջիգեարիս
Լ'տել ես, նախատել ես,	Վափով ⁷⁾ արաղ ես արել:

1) լեարդ, печенка. 2) անբաւական. 3) երանի՛թէ. 4) չուս.
 5) թակարթել. 6) սփռել, պարզել, տարածել: 7) փրփուր:

Ինչ է, ասա՛, իմ մեզը, Կերպարանքդ տեսնելու
 Հալուել է սրտիս եղը, Ինձի արգելք ես արել:
 Երկու ճրճիդ մէջ տեղը Բոյըդ շամշու սուբայի,
 Բաղչա ու բաղ ես արել: Խարաբա սիրտըս շահի,
 Համդուդի⁸⁾ ես համ լաչին⁹⁾, Ինձ գու տար մօտդ քաշի,
 Ես մեռնում եմ քու պաչին, Հերիք է, եագ ես արել:
 Պօսթ¹⁰⁾ ու դուշմանի¹¹⁾ միջին Վաու ես իմ սիրակառնս,
 Լմօթապարտ ես արել: Սի՛ մաշիլ ջիվան ջանրս,
 Սուրվաթ¹²⁾ արա՛, սիրահար, Երեք տարուայ դուշմանրս,
 Սի՛ շարչարիլ շարաշար: Նոր բարեկամ ես արել:
 Ինձ քրցել ես քարէ քար, Սայիլ եմ գօշիգ խալին,¹⁴⁾
 Վերուստ սարսաղ¹³⁾ ես արել: Լնուշ խելք ու քեամալին,
 Կարօտդ քաշում եմ քու, Խըղճալի Վուրջիմալին
 Չ'եմ կարնում ասել ահու, Կարկըտահար ես արել:
 Գուրջի Նուէ, ալբ:

223

Ը. ու սիրականն:

Ինձ վատութիւն արի՛, մատաղ, մի՛ անիլ,
 Զանս քեզի կուրբան՝ սադաղ մի՛ անիլ,
 Սի՛ փուշ բանով ինձ բիգամաղ մի՛ անիլ,
 Լրտասուքս վարար բուլաղ մի՛ անիլ,
 Լստուած սիրես՝ խոց սիրտս դաղ մի՛ անիլ,
 Վարդ ու դումաններս ջաղ մի՛ անիլ:
 Վո՛ ճամիրումըդ ջիւան օմրըս փուշ արի,
 Կու խնդրեմ Լստուածանէ՛ տայ քեզ միշտ բարի,
 Սուրվաթ արա՛, կանգնի շարթ ու իկրարի,
 Ինչ որ ասեմ, խօսքս լսի, կատարի,
 Չէ՛ մի՛ ասիլ, ունքերդ թաղ մի՛ անիլ:
 Ինչպէս անեմ, ո՞ւմ ասեմ դարդ ու սարս,
 ( )ր բէ օր աւելնումէ ահ ու զարս,

8) քաղդ. 9) Թւչնոց. 10) բարեկամ. 11) Թշնամի. 12) ողորմութիւն. 13) խելագար. 14) կոծիծ, գորտնուկ:

Միկըտումէ, եռ է գաբիս ջիկեարս,
 Լշէիդ սիրով ճըղճըղել ես խուբարս,
 Լստուած սիրես՝ մըհլամ դիր, աղ մի՛ անիլ:
 Լւրոպացւոց թագաւորն ես դու շքեղ,
 Դոր զարդարուած թախտիդ վերայ փառահեղ,
 Ղահիճներդ կանգնացրաւ դու ահեղ,
 Խէէ սուշ չունեմ, անմեղ դութսաղ մի՛ անիլ:
 Լաց ու արտասուքս գետոյ նման ա,
 Թուրինջի պէս հէր մարդ դժուար դիմանայ,
 Ո՛վ ընկելայ, ո՛վ քաշելայ, կիմանայ,
 Լա քեզ կասի, էշխի հետ հաղ մի՛ անիլ:

Թուրինջ, ալըգ:

224

Լշէիկ:

Աղջիկ, արի՛ մէկ պաշ տուր, ջանիդ մատաղ:
 Լս մեռնումեմ, քեզ ու քու նանիդ մատաղ,
 Սատներումդ ոսկէ մատանիդ մատաղ,
 Կախշ ես անում՝ քարգահ ու բանիդ մատաղ,
 Կարմիր սուրաթ՝ սպիտակ կուլ չանիդ մատաղ:
 Լաւութիւնը լաւ կուլի աշխարհումս,
 Վեզնից աւել էլ ճար չունեմ ճարումս,
 Թէ Սարալ ես, եկ, ման արի սարումս,
 Լս կաղնած եմ իմ տուած իղբարումս,
 Հարսանիքդ կու նստի այս տարումս,
 Ծօրծիդ վըէն կախած նշանիդ մատաղ:
 Լշխարհումս չի՛ ճարվիլ քու գօլիցը,
 Թէկուզ բերեն չինդ ու Սամթօլիցը,
 Խսելքս գնաց՝ գուրս եկար էն ղօլիցը,
 Զէյրանի պէս, տեսայ, եկար չօլիցը,
 Կաքաւի պէս ձայն ես տալիս քօլիցը,
 Լնշոյ խօսքիդ՝ ճարտար բերանիդ մատաղ:
 Լս քեզ համար մեռած եմ թաղուածի պէս,
 Պիշեր ցերեկ մալուլ եմ շաղուածի պէս,

Խեղճս գլխէս դառել է քաղուածի պէս,
 ջիգեարս էլաւ նարին մաղուածի պէս,
 Վարգիւ, սուսան, սումբուլ եւ քաղուածի պէս,
 Բեր հոտ առնեմ, վարդ ու ըէյհանիդ մատաղ:
 Իշխի բանը, խօմ գիտես, ինչպէս կուլի,
 Սինչի իրան հասնի, ջանը կէս կուլի,
 Սէկ պաշ չի՛ տաս՝ Խէհրանը ինձմէն դէս կուլի,
 Երկնքի մալաքները քեզ պէս կուլի,
 Եպա տեսնենք՝ ո՞ւմ հագուստը էդպէս կուլի,
 Կարմիր շարիկ՝ կանաչ մինթանիդ մատաղ:
 Թէ բիւլբիւլ ես, բաս ինչո՞ւ չես բաղումը,
 Կարմիր վարդ ես, բաց էլած եարփաղումը,
 Լուսնիակ ես չարիւի մաղալաղումը,
 Կայսերի պէս կանգնել ես օթաղումը,
 Սիսկին-Բուրջուն պահիլ մի՛ գութաղումը,
 Խամբաշ արա՛, Թո՛ղ՝ քու դիւանիդ մատաղ:

Միւկիմ Բուրջի:

225

Ո՛հ, Թո՛ղ փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ,
 Երգեօք սիրտը սրտի հետ լաւ յարմարվումէ, —
 Գառն զղջումն հետևումէ ծուռ ընտրութեան:
 Խէ սէր ու սէր երկու կողմից չեն հանդիպում,
 Քահանայի օրհնութիւնը նզովք է դառնում,
 Հարսանիքը սուգ և աղբիւր թշուառութեան:
 Բայց եթէ ձեր սիրտ և հոգի են ձայնակից,
 Եպա սուրբ է սիրոյ դաշն և օրհնալից,
 Եդգպիսի սէր կը խորտակէ վշտի խայթը: —
 Ուրեմն փորձէ, ով իւր անձը միշտ կապումէ,
 Երգեօք սիրտը, սրտի հետ լաւ յարմարվումէ.
 Եպա թէ ոչ, ամուսնութեան չղնէ դաշը:

Շիւբի, Հիւսիսփայլ 1861 թ. № 8, է. 125:

Նոր բահար ¹⁾ ես գովելի,
 Թազա ²⁾ նուգբար ես գովելի,
 Դու աննըման ես, գեղեցիկ,
 Կախ ³⁾ ու նրկար ես գովելի:
 Թայ ⁴⁾ չ'ունես աշխարքումըս,
 Եարար ⁵⁾ դու ինչ օրինակ ես,
 Բլբուլ ես գարնանային,
 Շարտարախօս ծիծեռնակ ես.
 Բաց արա՛ արքայութեան
 Բաղի դուռը քանի՛ փակես,
 Գիտեմ՝ հոտով անուշ ես,
 Սարդ ու մեխակ, մանուշակ ես,
 Կամ՝ Խաթայի-Խութայի ⁶⁾
 Սուշկ ու ամբար ես գովելի:

Ո՛ր տեղանց որ տեղ, Թուրինջ,
 Բաաստ եկար ⁷⁾ էս բահարին,
 Գէս ու դէն պըտուտ գալով,
 Եխար ընկար էշխի ⁸⁾ ճանկըն. ⁹⁾
 Պըրծընելու ճար չի կայ,
 Հոգիս կ'առնի զալում ¹⁰⁾ մահըն,
 Թէ հազար դարդ ունենաս,
 Ինչ կ'անի հէքիմ ¹¹⁾ ջարրահ,
 Ինձ համար անմահական
 Գու գեղ ու ճար ես գովելի:

Ես ուսով ես պատկերովդ
 Վան զարեգակի վերայ.
 Փայլում ես մաշադի ¹²⁾ պէս,
 Գունով ես կրակի վերայ,
 Սառնում ես ճրագի պէս,
 Ոսկի աշտանակի վերայ,

1) գարուն. 2) նոր. 3) նկար. 4) նըման, զոյգ. 5) արդեօք.
 6) Չինաստան, Китай, 7) հանդիպել, պատահել. 8) աշխոյժ.
 9) մագիլ. 10) անողորմ. 11) բժիշկ. 12) աշտանակ:

( ) րինակ ես կայսերաց,
Թագաւոր Թագի վերայ,
Իրաշ արած ¹³⁾ անգին եաղութ, ¹⁴⁾
Չաւահիւր ¹⁵⁾ քար ես գովել:

Թուրինջ երգիչ

227

Ես սիրումեմ ձեզ, ցնորված եմ, տխուր,
Ի՞նչ է աշխատանքս և հոգս են ի զուր,
Եւ յիմարութեամբ ձեր առաջն ընկած
Խոստովանումեմ. ձեզնով եմ պրուած:
Վիտեմ, չէ՛ վայել ինձ այս իմ տարօք.
Ինձ պէտք է լինել աւելի խելօք,
Բայց ամեն շարժմունք, ամեն գործ սրտիս
Բորբոքեալ սիրոյ կայծ է ցոյց տալիս:
Եթէ միայնակ—ես նեղանումեմ,
Եթէ այլոց հետ—միշտ յօրանջումեմ,
Եւ երբ ձեր հետ եմ, տխուր եմ լինում,
Եւ ցաւ եմ ըզգում միշտ ես իմ սրտում:
Չկայ զօրութիւն. պէտք է ասեմ ձեզ.
Ոհ... Ի՞նչպէս սաստիկ ես սիրումեմ ձեզ:
Երբ ես մի տեղից լսումեմ ձեր ձայն,
Ձեր ոտների գնացք, և ձեր թեթեւ քայլ,
Կորցնումեմ յանկարծ ես իմ միտք համայն,
Տեղումըս կանգնած, մնումեմ ձեզ միայն:
Ձեր ժպիտ, ծիծաղ—ինձ ուրախութիւն,
Ձեր արհամարհանք—ինձ ցաւ տրտմութիւն.
Յաւիս դեղ բուժիչ կարող է լինել
Ինձ ձեր սիրուն ձեռք—ոչինչ առաւել:
Վաղցրատես հայեացք, աչքերըդ անգին
Կապոյտ և պայծառ, իբրու ջինջ երկին

13) ողորկած, տաշած. 14) յակինթ, яхонтъ. 15) անդամանդ,
брылліантъ.

Տեսնումեմ հեռուից, և գրեթէ ծածոպէ
 Սնջիկ զմայլվումեմ իբրեւ մի մանուկ,
 Միշտ տխուր կամ ես և անմխիթար
 Եւ անյայտ է ձեզ իմ նախանձը չար:
 Երբ թողնումէք ինձ և գնումէք ուր....
 Ես մնումեմ միայն, տխուր, ո՛հ տխուր....

Եւրի գու խղճա՛, ինձ մի՛ չարչարիր,
 Վեզնից չեմ կարող պահանջել ես սէր,
 Ղուցէ, իմ հրեշտակ, ես մեղացս համար
 Պէտք է մնամ տխուր և անմխիթար:
 Ղուցէ քո սիրոյ ես չեմ իսկ արժան.
 Կեղծաւոր եղիր. այս ինձ բաւական:
 Լ՛ա՛ղ, ինձ խաբել երբէք չէ դժուար.
 Ե՛ս ուրախ կ'լինիմ խաբուելուս համար:

Իշխան Բագրատունի: Հիւսիսափայլ, 1860 թ. № 8, Կ. 168—169:

Ուստի՛ գու քաս, զարիբ բըլբուլ,
 Ղու մի լաց'լի, ես իմ լալու.
 Ղու վարթ պըտուէ՛, ես գողալին,—
 Ղու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու:
 Եւրի՛, բըլբուլ, խօսի՛ բառըն,
 ( )ինըվի՛ քու էկած սարըն,—
 Վի վարթն էրից, ինձ իմ եարըն,—
 Ղու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու:
 Սան իմ գալի գիդարի հիդ,
 Սոնց զարիբ բըլբուլ խարի հիդ.
 Ղու վարթի հիդ, ես եարի հիդ,—
 Ղու մի՛ լաց'լի, ես իմ լալու:
 Սալբուի նըման կանանչ իմ,
 Ե՛կ, խօսի՛՝ ձայնդ ճանանչիմ,
 Ղու վարթ կանչէ՛, ես եմր կանչիմ,—

Պառ մի՛ լաց' լի, ես իմ լալում:
 Պարիս բըլբուլ՝ ձայնիդ մալում,
 Ես ու դու էրվինք մէ հալում:
 Սայաթ-Նովէն ասաց՝ զա'լում,—
 Պառ մի՛ լաց' լի, ես իմ լալում:

Սայաթ-Նովա:

Լճուծիւնի ասած թասիւր:

Ուստի—Թիֆլիզեցիք սրան համեմատ ասում են վոճր դղանց,
 վոճր տիղանց (ո՛ր տեղաց):—Լաց' լի—լաց ըլի:—() խնրվիլ—օրհ-
 նիլ:—Լկած—էն սարն՝ որ տեղից դու եկել ես:—Վիդար—պր.
 նշ. դէմք, երես. բայց էս տեղ նշ. սիրեկան. երբեմն գործ է ան-
 վում idéal բառի տեղ:—Հիդ (յետ)—էս տեղ նշ. էզնէն, զհետ,
 զհետ դիդարի: Ս՝ ունց—որպէս:—Խար—պր. նշ. փուշ, փուշ
 վարդենւոյ:—Սալբու—պր. սէրվ նշ. նոճի: Կանանչ—կանաչ:
 Շ'անանչիլ—Թիֆլիզում սովորաբար ասում են ճանչնալ, սրա կա-
 տարեալն՝ ճանչըցայ: Սալում—թրք. նշ. յայտնի: Լըվինք—
 ներկայի տեղ՝ էրում ինք. կարելի է հասկանալ ևս պիտի էրվինք
 խօսքի մտքով:

Պուն էն գլխէն իմաստուն իս, խելքդ յիմարին բաբ մի՛ անի,
 Լըրազումըն տեսածի հիդ միզի մէ հէսաբ մի՛ անի,
 Ես խօսմ էն գլխէն էրած իմ, նուրմէկանց քաբաբ մի՛ անի,
 Թէ վուր, գիդիմ, բէզարիլ իս, ուրիշին սաբաբ մի՛ անի:

Չը կայ քիզ պէս հուքմի հէքիմ՝ դուն Բօստամի Նօալ, թաքավուր.
 Եսկրդ ասկէրումըն գոված, համ դուն իս գօզալ թաքավուր.
 Թէ էսանց էլ սուչ ունենամ՝ գըլուխս արա տալ, թաքավուր.
 Մըտիկ արա քու Ստեղծօղին՝ նահախ տիղ զազաբ մի՛ անի:

Եարալուն հէքիմն էնդուր գ'ուզէ՝ դիղ տալու է, ցաւ տալու չ'է.
 Քանի գ'ուզէ արբաբ ըլի՝ ղուլըն աղին դավ տալու չ'է.
 Պառ քու սիրտըն իստակ պահէ եադի խօսկըն ավտալու չ'է.
 Եստուծու սէրն կանչօղի պէս դըռնէմէդ ջուղաբ մի՛ անի:

Եմն մարթ չ'ի կանա խըմի իմ ջուրըն՝ ուրիշ ջըրէն է.
 Եմն մարթ չ'ի կարթա իմ գիւրըն՝ ուրիշ գըրէն է.

Բռնիաթս ավազ չ'իմանա՝ քարափէ քարոսկրէն է՝
Սէլավի պէս՝ առանց ցամքիլ, դուն շուտով խորաբ մի՝ անի:

Վանի գ'ուզէ քամին տանէ՝ ծովէմէն ավազ չ'ի պակսի.
Թէ կու պակսիմ, քիզ կու պակսիմ՝ աշխարիս մէ մազ չ'ի պակսի
Ինչգուզ ըլիմ, Թէգուզ չըլիմ՝ մէջլիններուն սազ չ'ի պակսի.
Սայաթ-Վօվու գէրէզմանըն շինդ, շաբաշ, Լաբաբ մի՝ անի:

1758

Սպար-Նովա

(Նսպէս Լրուծինի ասած քրօնիկօնի 441-ին):

Բար—պր. նշ. համեմատ, հաւասար. բար անիլ նշ. համեմա-
տել: Վարաբ—պր. նշ. խորով: Բէզարիլ, բէզրիլ—ձանձրանալ:
Սաբաբ—պր. նշ. պատճառ. տաբաբ անիլ նշ. մեղադրել:

Բօստօմի Օւալ—Բիւստէմի Օւալ. Օւալի որդի Բիւստէմի
որդ քաջութիւններն գովաբանում է Ֆիդդօյսին իր Հահաթ-
ուսմէ: Լսկ—ազգ. մէ քանի բառերում գրոց ուղղագրութենով դը-
րած «գ» (Վերմանացոց ց) գիրն՝ հընչում են որպէս «կ», չն
ասում ազգ, անդգամ, և այլն. բայց ասկ (ask), անսկամ: շամ—
պր. նշ. ևս: Լսանց էլ—սրանից ազէլ, բաց 'ի սմանէ: Սուլ—
թրք. նշ. մեղք, յանցանք: Լրա՝ տալ—արա՝ հրամայեա՝ որ կարեն,
կարել տուր. հին ժամանակն տալ բայն խիֆլիզու բարբառում
ունեցել է կտրել բայի նշանակութիւնն, և այժմ ևս տալ, վէր տալ
նշ. խփել (զարկանել). հաւի գլուխը տրվին նշ. գլուխը կտրեցին.
ուրիշ խաղերում տուր դանակըն ինձի, սպանէ (խ. ժէ), տուր ինձի.
սպանէ, իխտիար ունիս (խ. իէ), և խօսքերում զանգակը տվին,
գլխին տրվին, բայն տալ նշ. զարկանել. Թէպէտ գլուխ տալ բայն
խակապէս նշ. գլուխ վէր բերել, ողջունել, saluer. տալ անիլ բայի
միայն անիլն է խոնարհվում: Վահախ—պր. նշ. զուր, 'ի զուր:
Տիղ—տեղ (tégħ): Վ ազաբ—թրք. նշ. պատիժ, բարկութիւն. դա-
զաբ անիլ նշ. պատժել:

Լարալու—թրք. նշ. խոցեալ: շէքիմ—բժիշկ: Լնդուր—
կարճացրած է էնդու համար բառիցն, նշ. վասն այնորիկ. ասում
են ևս էտուր, էստուր: Վիդ—գեղ (dégħ): Լաբաբ—արբ. նշ. մեծ,
գլխաւոր. արբաբ ըլիլ նշ. ևս՝ զրկած ըլիլ:

Վուլ—թրք. նշ. ստրուկ: Վավ—պր. նշ. դատախազութիւն,
ամբաստանութիւն, բողոք. դավ տալ նշ. դատախազի լինիլ, բո-
ղոքել: Լվտալու—հաւատալոց: Յուղաբ—պր. նշ. պատառնած.
ջուղաբ անիլ էս տեղ նշ. մերժել, congédier, refuser.

Բռնիաթ—պր. նշ. հիմն շինուածոյ: Սէլավ. պր. սէլաբ.
նշ. ուղիի ջուր: Լանց ցամքիլ—երգիչն մութն է նկարագրում
իր զգացմունքն. կարելի է կամեցել ըլի ասել. Սի խորաբ անիլ,

Քի՛ ջնջիր շտապով սէլավի պէս՝ չը տալով ժամանակ՝ որ ցամաքի,
 Գործնայ պինդ հիմնեալ սէրս: Խաբար անիլ—նշ. աւերել:

Հինգ—երգիչն խնդրում է իր սիրեկանից՝ չը տայ նեղութիւն,
 և պատճառ հեռանալու իր հայրենի երկրից՝ որ. չը նընգնի սար ու
 ձոր և չ'ըլի օտարամահ (ղարիբաթաղ) յԱրաբստան, 'ի Հաբաշ
 և այլն:

230

Արի՛ ինձ անգաճ կալ, այ դիվանա սիրտ,
 Հայա սիրէ՛, աղաք սիրէ՛, ար սիրէ՛.
 Լշխարքըս քունն ըլի, ինչ պիտիս տանի՛
 Լստուած սիրէ՛, հօքի սիրէ՛, եար սիրէ՛:
 Լն բանն արա՛ վուր Լստուծու շարքումն է,
 Խըրատնիրըն՝ գըրած Հարանց վարքումն է,
 Լրիք բան կայ՝ հօքու մարմնու կարքումն է՝
 Գիր սիրէ՛, զալամ սիրէ՛, դավթար սիրէ՛:
 Լ'կ արի՛, սիրտ, մի՛ կէնա դուն մէ դամաղի,
 Հալալ մըտիկ արա՛ հացի ու աղի,
 Հէնց բան արա՛ մարթ վըրէգ չը ծիծաղի՛
 Խըրատ սիրէ՛, սաբըր սիրէ՛, շար սիրէ՛:
 Հընպարտութին չ'անիս՝ դուր գու քաս Տէրիդ,
 Խօնարութին արքա կանց քիզ դէվէրիդ,
 Լստուած դիփունանցըն մին հօքի երիտ՝
 Լղկատ սիրէ՛, դօնաղ սիրէ՛, տար սիրէ՛:
 Սայթ-Լուլա, երնէկ քիզ, թէ էս անիս՝
 Հօքուդ խաթրի մարմնուդ ումբըր կէս անիս.
 Խէ գ'ուզիս վուր դադաստան չը տէսանիս՝
 Ս անք սիրէ՛, անապատ սիրէ՛, քար սիրէ՛:

Այսթ-Լուլա. 1758: Մայիսի 1:

Ուշլամա Լըութինի ասած Սայիսի 1-ին քօնիկօնի 441-ին:

Լրի՛—Խիֆլիզեցիք գալ բայի հրամայականի եկ բառի տեղ
 բանեցնում են արի՛, թէպէտ չ'են պատահում յառնել բայի ուրիշ
 ձևերն: Գիվանա—պր. նշ. խելագար: Հայա—արբ. նշ. ամօթ:
 Լղաք—պր. նշ. համեստութիւն: Լունն—քոյ. քաղցրաձայնութեան
 համար կրկնվում է դիմորդ յօդն: Լր—պր. նշ. ամօթ: Ս ուր—
 որ. է դերանունն յարաբերական: Հարանց—է ձև գրոց. թիֆլիզու

բարբառում մէ քանի բառերն յոգնակի սեռական և արական հոլովներումն պահպանել են գրոց անց վերջաւորութիւնն, և ասում են իրանց, դիփունանց, տղէրանց, պապանց, հօրանց և այլն. Հօքու—հոգւոյ, գրոց եզականի սեռական հոլովի ոյ վերջաւորութիւնն, և առ հասարակ գրոց ոյ վանկն՝ թիֆլիզու բարբառում դարել են ու, չ'են ասում մարմնոյ, մարդոյ, լոյս, կոյս, քոյր, անոյշ, և այլն. բայց՝ մարմնու, մարթու, լուս, կուս, քուր, անուշ:

Մէ դամաղի—միակերպ, մէկ եղանակի, մէկ մտաց դրութեան մէջ. պր. դամաղ նշ. քիմք: Հալալ—արդար: Մըտիկ անիլ (միտառնել?)—դիտաւորութենով նայիլ: Հէնց կամ էնէնց—այնպէս. ասում են ևս էտէնց (այդպէս), էսէնց (այսպէս): Վրէդ—քո վրայ: Սաբր—արք. նշ. համբերութիւն: Շար—արք. նշ. արգարութիւն. դատաստան:

Հնպարտութիւն—հպարտութիւն. գրոց թիւն վերջաւորութենի «ւ» տառն բաց են թողնում և ասում են թիւն. առհասարակ թիֆլիզու բարբառում գրոց իւ վանկն դարել է «ու» կամ լոկ լի, չ'են ասում: արիւն, հիւր, ալիւր, հարիւր, հիւսած, իւր, և այլն. բայց արուն կամ արին, հուր, ալուր, հարուր, հուսած, իր: Ղուր գու քաս—գուր գալ (դիւր գալ?) նշ. հաճոյանալ: Խօնարութիւն—էս օրինակից տեսնում ենք ինչպէս թիֆլիզեցիք շատ անգամ չ'են հնչում գրոց ուղղագրութենով դրած «հ» տառն, չ'են ասում աշխարհ, խոնարհ, և այլն. բայց աշխար, խօնար: Կանց—նշ. բան զ. մէ քանի բառերում գրոց ուղղագրութենով դրած «բ» գիրն հնչում են որպէս «կ» (Վաղղիացւոց կ), չ'են ասում խօսք, միտք, ուշք, աղքատ, և այլն. բայց խօսկ, միտկ, ուշկ, աղկատ: Վէվէր—կրճատեալ է դէպ 'ի վայր խօսքից, և նշ. նուաստ, կրսեր, ասում են դէվէր գալ—նշ. դէպ 'ի վայր գալ (իջանել). դիվիր գնալ—նշ. դէպ 'ի վեր գնալ, ելանել 'ի վեր, monter.—Վիփուն—ամեն. սեռ. և տրկ. դիփունի, բացո. դիփունէն. ուղ. դիփունանք, սեռ. և տրկ. դիփունանց, բացո. դիփունանցմէն: Վիփ—նշ. համակ, ող: Լըրիտ—տալ բայի կատարեալն է տըվի, տըվիր, էրիտ, տըվինք, տըվին, անց. ընդնթ. տըվիլ, տըված. հրամայական տու, մի՛ տա, տըվէք, մի՛ տաք: Վօնաղ—թրք. նշ. հիւր: Տար—օտար:

Լըրնէկ—Լըրանի: Ունրր—արք. նշ. կեանք: Վար—քարայր:

Առանց քիզ ինչ կօնիմ սոյաթըն ու սաղըն,

Չէնէմէս վէր կօծիմ չանգիրըն մէմէկ.

Չունքի ուշկ ու միտկըս իրար շաղէցիր,

Փահմէս կու հիւացնիմ հանգիրըն մէմէկ:

Ս'է դաւադուրն էրկու դադին քնչ անէ,
 Ս'է նօքարըն էրկու աղին քնչ անէ,
 Ս'է բաղմանչին էրկու բաղին քնչ անէ,
 Փէյվանդ գ'ուզէ թազա տընգիրըն մէմէկ:
 Ղ ուրթ ին ասի. փիր ուստաքար դադիրըն.
 Էլ աղ շինէցի, վարթն քաղէցին վադիրըն.
 Ջ ափէն ես քաշէցի, սափէն եադիրըն.
 Բաղիփէն էկաւ միզ էս րանգիրըն մէմէկ:
 Լուսնց քիզ քնչ կօնիմ աշխարիս մալըն.
 Շ'իմանաք քալագըն, չ'իմանա զալըն,
 Կու հաքնիմ մազէղէն, կու հաքնիմ շալըն,
 Կ'էրթամ ու ման գու քամ վանքիրըն մէմէկ:
 Բըլքամ մէ մարթ ռաստ գայ, վուր ինձ խըրատէ.
 Ղօզալ, քու էշխէմէն սիրտըս աղատէ.
 Կանց եօթըն իմաստնասիրացըն շադ է՝
 Լ'ս քու, Սայաթ-Նօվա, բանքիրըն մէմէկ:

Սոյթ-Նօվա:

Ղ ափիա՝ եարանա:

Սոյթ—արբ. նշ. մէջլիսում նստիլն, խօսակցութիւնն. սիրելութիւն առնելն: Ս էր կօծիմ—վայր կու ածիմ. վէր ածիլ նշ. jeter en bas, jeter à terre. և մէկ ամանից միւս ամանն հեղուլ (գինի վէր ածիլ, verser). ածիլ բայն մէ քանի բառերու հետ միաւորվելով գոյացնում է զանազան բայեր՝ փուլ ածիլ, ման ածիլ, դէն ածիլ (verser dehors, вылить), վիր ածիլ (փսխել), հիդ ածիլ (reverse, վերստին հեղուլ): Չանգ, չանգիր—պր. նշ. castagnette: Ս'է մէկ—մի մի: Չունքի, չուն—պր. նշ. որովհետեւ: Իրար—յիրարս, մէկու հետ: Փահմ—պր. նշ. ուշ:

Լ'նէ—անիլ բայի ապառնի ձևն է. երբ որ ապառնին է հարցական, յայնժամ կու մասնիկն բաց է թողնվում, և շատ անգամ բայն վեր է առնում աներևութի նշանակութիւնն, որ տեղ մտքով իմացվում է, բաց թողած պիտի բայն՝ քնչ անիմ նշ. que faire? que dois-je-faire? քնչ ասեմ նշ. que dire, que dois-je dire? քնչ անէ. նշ. que fera-t-il, que doit-il faire? Վօքար—պր. նշ. օպասաւոր, ծառայ: Բազմանչի—պր. նշ. պգեգործ: Փէյվանդ—պր. նշ. պատուաստ, la greffe: Թազա—պր. նշ. նոր, նորահասակ: Տունգ, տնգիր—տունկ:

Ղ ուրթ—ուղղորդ: Փիր—պր. նշ. ծեր, գլխաւոր: Ուստաքար—պր. նշ. ուսուցիչ, վարպետ: Ղադա—վարպետ, իմաստուն: Ս ադ—վատ: Ջ ափա—պր. նշ. աշխատանք: Բանգ—պր. էս տեղ նշ. խարդախութիւն:

անյաղթելի: Ղիվ—դե. պր. դիյվ: Բեգասլ—պր. նշ. վասթար-
ազգի. ասլ—քաջատոհմիկ: Խօլայ—կալաքարի ջուր (lessive), որով
թափիչք սպիտակեցնումեն կտան: Սիպտակիլ—սպիտակիլ: Սիվ—
սև: Փէտ—փայտ: Սանդա—պր. նշ. քերիչ հիւանց, varlope: Ղուր-
գար—պր. նշ. հիւան: Համարք—համար. համբիլ նշ. համարել:
Սիրուն—էս տեղ նշ. լաւ. ուշադրութեամբ: Ղուրձ—գործ: Լի-
տարան, աւետարան: Խուզ—խոզ: Լճիվ—առջև: Կիւք, կինաց—
կեանք, կենաց: Սիխկ—մեղք: Խնքար—պր. նշ. ուրացութիւն:
Հասնիք—հարսանիք: Ջրատար—գետատար, ջրից տարած, ջրում
ընկըմած. ջրատար ասումեն՝ ողորմելի, անհանճար, ապուշ մար-
դուն:

233

Բըլբուլի հիդ լաց իս էլի,
Սարթի նրման բաց իս էլի,
Սարթաջըրով թաց իս էլի,—
Թաց իս էլի.
Չկայ քիզի նման, չկայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.—
Ղոն իս աննրման:
Սիրունութիւնդ էլաւ արբար.
Մազեր ունիս՝ սիմ՝ ու շարբար.
Քի սազ գու քայ ղուշու զարբար.—
Ղուշու զարբար,
Չկայ քիզի նման, չկայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.
Ղոն իս աննման:
Լըէսըդ է շամս ու զամար.
Ջանըս դուս գու քայ քիզ ամար:
Սէչկիդ ունիս օսկէ քամար.—
(Օսկէ քամար,
Չկայ քիզի նման, չկայ քիզի նման.
Քիզ նման, քիզ նման.—
Ղոն իս աննման:
Հաքիդ զարըն՝ ալ իս արի.
Բըլբուլի հիդ լալ իս արի,

Բարի էրէսիդ իսալ իս արի,—

Իսալ իս արի.

Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.

Վիզ նման, քիզ նման.—

Պ'ոն իս աննման:

Պարզըս ասիմ՝ կու լան սարիր.

Իս ինչ բան էր, վուր դուն արիր.—

Սայեաթ-Վովուն՝ ջունուն արիր,—

Ջունուն արիր.

Չ'կայ քիզի նման, չ'կայ քիզի նման.—

Վիզ նման, քիզ նման.

Պ'ոն իս աննման:

1752 թ. Դարս:

Սայեաթ-Նով:

Վրոնիկնի 440-ին, Սարտի վերջին. Լսպէս բէլի շփի
Հանգում Թասլիբ ( ) սմանցոց մուղամի:

Երբար—արբ. նշ. մեծ. վեհագոյն. նշ. ևս՝ զրկիչ, Շար-
բար—(Շիրվանու) նուրբ մանած մեաբա: Պուշլու զարբար—
Վեաշանու՝ Թուշուններու (շուշերու) նկարներ ունեցող մէկ ոսկե-
թել կերպասի անունն է: Սազ գալ—յարմարիլ, պատշաճիլ, aller.
Հաքիդ—քո վրայ հագած զար շորն. հաքի (սա պիտի ըլի սեռ-
կան կամ տրական հոլովն բառին հաք կամ հագ՝ որն որ իսկի չէ
պատահում) բառն գործ է ածվում դիմորոշ յօդով կամ անյօդ, և
ունի հագած (հագեալ) բառի նշանակութիւնն:

234

Սորի հոգի, ջան, ¹⁾ ինձի եադ ²⁾ մի՛ անիլ,

Լաուութիւնիս փոխանակ վատ մի՛ անիլ,

Սարդը քաղած բիւլբիւլ եմ՝ դադ ³⁾ մի՛ անիլ,

Ինձի աչքից քցածի հատ մի՛ անիլ,

Չարակամների սիրտը շադ ⁴⁾ մի՛ անիլ:

Հագուստըդ, եարբա, ⁵⁾ ինսանի՝ ⁶⁾ կարածայ,

- 1) Ոգի, կեանք. գեղեցիկ: 2) ( ) տարական, օտար, անծանօթ:
3) Պատ դատաստան. արդարութիւն. իրաւունք. վրէժ. առբը:
4) Ուրախ, խրախ, խնդալից, ուրախալից: 5) Նարէբբ—Ուրբի-
ով տէր, տէր իմ: Եստուած իմ. արդեօք: 6) Սարգ:

Պուլգաղ ⁷ եախէգ ⁸ գուլարաթնով ⁹ արածայ,
 Լ՛կուիքներդ մարգարրտով շարածայ,
 Սարսարի ¹⁰ եմ՝ խելքըս գլխէս տարածայ,
 Լշշիւիդ ¹¹ հիւանդն եմ՝ դեղ ու զադ ¹² մի՛ անիւ
 Կուներդ շիմշադ ¹³ է բոլրդ ¹⁴ սուրահի, ¹⁵
 Վաշքա ¹⁶ հոգիս, եմ, ¹⁷ քու գրկումդ տայի,
 Սէկ պռօշտով ¹⁸ խարաբայ ¹⁹ սիրտս շահի,
 Պաւթսաղի ²⁰ պէս միշտ ինձ դրանըդ պահի,
 Լս ցաւիցըն ինձի ազատ մի անիւ:
 Խուլս մազերիդ փունջը չի գալ համարի,
 Լ՛նքերդ նման է շամս ²¹ ու ղամարի, ²²
 Ունքերդ նման երկնային կամարի,
 Պեղեցկութեան նշաններդ ջամ ²³ արի,
 Տասներկուսն թայ ²⁴ արա բադ ²⁵ մի՛ անիւ
 ‘Լոր մադան ես անգին քարի բարեբար, ²⁶
 Լստուած սերես՝ հալիցըս ²⁷ իլ ²⁸ մի խաբար,
 Վ երջիս նաֆասն ²⁹ է՝ անիրաւ՝ ինձ մի ճար,

7) Պիւլգաղզ—Վ արգագոյն մետաքս, վարդերանդ կերպաս. ծիրա-
 նեգոյն. զուտ կարմիր. խաս ալ: 8) ( ) ձիք. փողպատ կամ փողպատ:
 9) Ոսկեթել, արծաթաթել: 10) Սէրսէր և սէրսէրի — Լ՛պուշ,
 վարանեալ, ցնորեալ: 11) Լշշգ և Լ՛շշգ—Սէր. աժխոյժք հոգւոյ:
 12) Ղ՛ւր, դեղ. պարէն. դարման: 13) Ը՛իմշար, Ը՛իմշիւր և
 Զիմշիւր—Տաւաթի կամ տօսաթ: 14) շատակ իրան, կամ իրանք.
 չափ մարդոյ երկայնութեան կամ բարձրութեան: 15) կամ Սիւ-
 րահի — երկայնաձև. փեղամիկ (է՛ աման գինւոյ երկայնավիզ, թէ
 իցէ ապակեզէն և թէ այլ): 16) Վեաշ, — շա, Վէշքէ և Վեա-
 շքի — Երանի՛ թէ. աւշ թէ: 17) Սիրեի. մտերիմ. ընկերակից.
 բարեկամ. նազեի: 18) շամբոյր շրթանց: 19) Խարաբէ կամ—
 բի — խանգարեալ. աւերեալ. տրտմեալ. աւերակ. փլեալ: 20)
 Խուլթսագ—Կալանատր, գերի. բանտարկեալ: 21) Ը՛մս—Լ՛րե-
 գալն. արեւ: 22) կամբի — Լ՛ուսին: 23) Չ՛էմ—Պումար. գու-
 մարութիւն. ժողով. ջամ անիւ — գումարել, ժողովել, ՚ի հաշիւ
 ածել: 24) ‘Լման. հաւասար. հանգոյն. թայ անել—նմանեցուցա-
 նել, հաւասարել ընդ միմեանս. հանգոյն կամ միատեսակ առնել:
 25) Ուշինչ, չիք. հպարտութիւն, ամբարտաւանութիւն: 26) Վէ-
 րաբէր—շաւասար. նման: 27) շալ—շանգամանք կենաց. որպի-
 տութիւն. դրութիւն վիճակի: 28) Լ՛եր: 29) ‘Լէֆէս — Ը՛ուշչ,
 հագագ. ոգի. տուրեւառ շնչոյ. շնչումն:

Եղբար Եղամբն աղաչումէ մոռարար, 30)

Խարաբ սիրտըս մէկէլ բարբադ 31) Ժի' անիւլ:

Սղբոր Սգամ

235

Ս, սուսնս դիմացի՝ ոնց դիմանամ—մի թէ ես եմ քար՝
դարդիս 1) արա՛ մէկ ճար,
Կեանքըս մաշել ես բոլորովին՝ աճենը իսպառ՝
էս ցաւըն է դժուար,
Լաքան նեղութիւնը ինձի Ժի' տար անողորմաբար՝
ով դու իմ սիրահար:
Ենգին պարգևիցդ պարգևի՝ ըստ քոյոց զքոյս՝
բողբոջ ես նորաբոյս,
Եկ՝ սէր իմ ազնիւ, աղաչումս, խղճա՛ խղճալոյս՝
տո՛ւր բաւականին յոյս,
Ել ինքըդ էս անասնելի ցաւին գտի հնար՝
ինձ մի՛ թողուլ անճար:
Ըստ վախտ 2) է քաշումս կարտդ՝ չես գալի երես՝
մինչ ե՛րբ դիմանամ ես,
Իմ դժբախտութիւնըս բաւ է ինձ՝ մի՛ անիւլ էդպէս՝
կեանքըս արեցիր կէս,
Ողորմութիւն արա՛ աղքատիս՝ քաշի մօտըդ տար՝
տանջիւ մի՛ չարաչար:
Ս, Խիտ որոտումս, վախտ ամպումս, վախտ մթնումս շատ՝
անձրևումս կաթ կաթ,
Ս, Խիտ հարաւային հողմոյ նման հչումս խիտ սաստ՝
ես ընումս զգաստ,
Ս, Խիտ բարկանումս, վախտ նեղանում, կամենում ինձ չար՝
սարսափումէ աշխարհ:

30) Մոռարար, մոռարար և մոռարէր — Եղբար, ան-
ընդհատ, յար և միշտ, հանապազ. հաստատուն: 31) Երբեք—
ճշտեալ, աւերեալ, խանգարեալ. բերբադ անիւլ — Ոչնչացու-
նել, չքացուցանել. աւերել, խանգարել. հողմոյ տալ:

1) Ղեբա — խաւ, ախտ. վիշտ. կսկիծ, տրտմութիւն կամ
նեղութիւն հոգւոյ: 2) Ս, Կաթ և Ս, կերթ — յամանակ. ժամ. պահ:

Ինքնաբերա՞ն Կորեւ ես, հաւել է իմ սրտիս եղը՝
 էդ քու փայլուն գեղը,
 Խոցած սրտիս նշան է գրել՝ ունքիդ անեղը՝
 դու իմ ճար ու դեղը,
 Սփսպի՞ Կապած թարթափներիդ պէս՝ չի լիլ քէմանդար՝ Կ)
 սուր սուր քան զնշտար:
 Չարակաճների խօսքերը քեզ խրատ ես արել՝
 խիստ շատ վատ ես արել,
 Ուրիշների հետ ման գալը՝ քեզ աղաթ Կ) ես արել՝
 ինձի եագ ես արել,
 Ես իմ լախտիցն եմ գանգատաւոր միշտ և մոռնարար՝ Դ)
 ինձ չէ՛ տալիս դադար:
 Հաւըդ ինձ ես տալիս, ուրիշներին քաղցր խօսքերդ՝
 ինձ է՞ս այ քու խէրըդ,
 Ինձնից աւելի, ասա՛ տեսնեմ, էլ ո՞վ այ տէրդ՝
 ինձ նա տայ քու սէրդ,
 Պու քու դարդերդ լաւը գիտես՝ խեղճ Լ՛դամ Լ՛ղբար՝
 խալիւն Ե) ի՞նչ այ խաբար:
 Սգաւ Սգաւ

236

Լ՛ղջկայ երգ

(Ըստ եղանակի. Ты душа-ль моя,
 Красная-дѣвица,
 Ты звезда-ль моя
 Ненаглядная)

Հանգիստ իմ անոյշ
 Լ՛նցար գնացիր.
 Միայն վէրք անբոյժ
 Սրտումս թողեցիր:

Սրտակն գեղեցիկ
 Կանաչ պարտիզում,
 Երգելով քաղցրիկ
 Ինձ չէ գրաւում:

3) Իրաւունք, իշխանութիւն. աղատութիւն. կամք. անձնիշխանութիւն: 4) Սփ—կոթ. ցողուն. կոթուն. ծղօտ: 5) Լ՛ղեղնաւոր: 6) Լ՛դէթ—Սովորութիւն, սովորոյթ. բնութիւն. բարք. օրէնք: 7) Տես 234 երգ.—30 ծանօթ: 8) Խալկ—Լ՛րարածք. մարդիկ. ժողովուրդ. օտարք, այլք:

Վեղանով միայն
Երջանիկ էի.

Տիկին ինքնիշխան
Ինձ կարծումէի:

Երեկը մենակ,
Փակուած սենեկում
Ողբումեմ անյագ,
Ոչ ոք չէ լսում:

Վիշեր է գալիս —
Սահիճ եմ մտնում.
Տրտմումէ հոգիս,
Վռանս չէ տանում.

Սաղեր թուխ, երկայն,
Լճեր գրաւիչ:

Ինչ հասակ, ինչ ձայն
Ինչ հոգի կտրիճ:

Ոհ, սիրտըս այրուած
Ողջ քեզ է կանչում.
Ողբ քո անմոռաց
Լնուող է յիշում,

Լնգովթ. ինձ խաբեց,
Ուրիշին սիրեց,
Լիս, նա ինձ դեռ վաղ
Պատրաստեց դագաղ:

Ս. Շահադեղեանց: Հիւսիսփայլ, 1861 թ. է. 342—343:

237

Մ ու խ ա մ ւ ա զ:

Ք ու ժասին, իմ աչքի լոյս, ինչ ասումեմ՝ լաւ եմ ասում,
Յաւումեմ՝ արիստոսումեմ, ունեւլով իրաւ եմ ասում,
Լճէն տեղ, ամէն բանում՝ քեզ քաջահամբաւ եմ ասում,
Վրու խորհուրդդ ամէնի մօտ մի անիլ չաւ ¹⁾ եմ ասում,
Վրու անզգոյշ մնալդ՝ ինձ համար մեծ ցաւ եմ ասում:

Վանձը ժանգի համար է՝ մարդուս անունն է գովելի,
Բարի ընթացքը՝ կատարեալ կեցութիւնն է գովելի,
Լնուների տարածվիլը՝ անհատ արդիւնն է գովելի,
Վրու մի կարծիլ՝ թէ միայն գեղեցկութիւնն է գովելի,
Պակասամիտ սիրունին՝ ես մին դատարկ գաւ ²⁾ եմ ասում:

Բայց ասեմ՝ գեղեցկութիւնն Լրարչի մէկ պարգեւն է,
Հողանիւթ գոյացելոց՝ մէկ բարեբեր անձրեւն է,
Բայց շուտով կ'թարշամի՝ արմատը չէ՝ տերեւն է,
Վիտուլութիւնն ու աչքի լոյս՝ մարդուս երկրորդ արեւն է,
Ո՛չ գիշեր կ'ընդունէ՝ ոչ կըսիրէ սեաւ եմ ասում:

1) Հռչակ, համբաւ. ջաւ անել-հռչակ հարկանել, համբաւել, հռչակել, քարոզել: 2) Խեցեղէն երկայնավիղ անօթ ինչ գինւոյ:

Ինչանից միտք ծախու ա՛ռ՝ անհոտ բուրածտան մի՛ լինիլ,
 Խորատի միշտ կարօտի՝ շատ ինքնահաւան մի՛ լինիլ,
 Պու բարւոյն լե՛ր փափագող՝ չար սովորութեան մի՛ լինիլ,
 Լ՛նվայել լուր մի՛ հանիլ՝ կամ վատարեբան մի լինիլ:
 Մի թողուլ թանգ օրերդ վատկեցութեան գրաւ եմ ասում:
 Վիտու՛մեմ, որ յարգի է իմաստութեան քա՛րը քու մօտ,
 Շատախօս չի՛ երեւիլ՝ ինչ նման անճարը քու մօտ,
 Տեսնումեմ շնորհաց ոգին՝ և գիտութեան բարը ³⁾ քու մօտ,
 Լ՛մենեին չեմ ուզում՝ որ զօրանայ չարը քու մօտ,
 Եւ Շի՛րինըս ահա՛ քեզ խորհուրդըս լեզուաւ եմ ասում:

Ուլէշ Շիրին:

238

Թա՛մամ աշխարհքումք չկայ մի՛ն, աննման ջան, քեզի պես,
 Շա՛կատն մէյտան, քեզի պէս,
 Ունքերն քեաման, քեզի պէս,
 Լ՛քերն մաստան, քեզի պէս,
 Պուօշն մարջան, քեզի պէս,
 Սուրահի կեարդան, քեզի պէս,
 Կինն ո՛նց է կարող ծնանիլ մարալ ու ջէյրան, քեզի պէս:
 Վեզ տեսնողն ասումէ. սա հոգեղէն չի, հրեշտակ է,
 Կերպարանքն արեգակ է,
 Հար թուշն մին լուսնիակ է,
 Լ՛քերն վառած ճրագ է,
 Լ՛եզուն դժոխքի կրակ է,
 Իռեխաղն մեղը ու կարագ է,
 Որքան վարավուրդ եմ անում՝ չկայ էլ ինսան քեզի պէս:
 Երեսիդ մտիկ անողն ասումէ. քաշած պատկեր ես,
 Ստից ցգլուխդ դիփ սէր ես,
 Լ՛մէն բանից գեր ՚ի վեր ես,

3) Բարք, ճանաչմունք, սկըզբունք. պտուղ:

Իմաստալիր գլխի տէր ես,
Լրարիչըդ թէ կու սիրես,
Սխալմունքս պիտի ներես,
Որ կամենումս ասելն՝ չկայ մեհրիբան քեզի պէս:

Ինչ տեղով որ անցանումես, ասումն. եարաք՝ սա ով է,
Հանդերձն դիպի կարմիր մով է,
Երեսն մախմարի խով է,
Հանգարտութիւնով մին ծով է,
Բերան պիտումէ՝ որ գովէ,
Լնպատմելի շնորհքով է,
Կենացս մէջն չեմ տեսած Սուլթան ու Խաղան քեզի պէս:

Գեղեցկութիւն բաժանողից շատ փայ ստանողն դու ես,
Միշտ ուրախանողն դու ես,
Լմակ իմանողն դու ես,
Գատաստան՝ անողն գու ես,
Մարդոյ ջան առնողն դու ես,
Սէյեսդ սպանողն դու ես,
Քեամանդարների միջումն չկայ մին որսկան քեզի պէս:

Գ. 3—8. Մագաթեան:

239

Սմէն միտս ընկնելով էն եարս իմ,
Կորցնումեմ դողրու ճանապարհս իմ,
Թալահ չունեմ, ծովն ընկաւ քարս իմ,
Լի քաշելով՝ կորատվեց ջիկեարս իմ,
Լստուած սիրես ի՞նչպէս կուլի ճարս իմ:

Իշխի մէջն ընկնողն կուլի ծովի պէս,
Թէկուղ աշխարհք անի կեր ու խումի պէս,
Սլաովեցի՝ հալեցի թափած մումի պէս,
Զրերի հետ խառնըւցի զումի պէս,
Զունուն Սարգան աշղի Սաջնունի պէս

1. էյլու համար ման եմ գալիս սարս իմ:
 Խաչր ա տուել՝ չուիս բոյիդ սումբուլ կասեն,
 Փայլումէ ջամալդ ծովի հուլ կասեն,
 Չանիդ տակին թուշ չեն ասիլ, կուլ կասեն,
 Որ դռանդ կանգնեմ՝ ինձի ղուլ կասեն,
 Ս արդի կարօտ մայիսվայ բիւլբիւլ կասեն,
 Ղիշեր՝ ցերեկ չի՝ գալիս զարարս իմ:

Զօգէն մօտիկ մին աղալաթ խան կուզեմ,
 ( ) րինաւոր վճռող դիւան կուզեմ,
 Լս հագաղս եարս ինձի տան՝ կուզեմ,
 Եարիս հետ քէփ անելու. սաղ ջան կուզեմ,
 Լս աշխարհումս մին լաւ սիրական կուզեմ,
 Լնսիրական ինչ՝ կանեմ աշխարհս իմ:

Ողորմի մեռնողներուն, ապրին էլ սաղերը,
 Ղարունք բացուի՝ դաստով գնանք բաղերը,
 Կանաչ տեղը մորթենք գառի չաղերը,
 Լնոտ լինի մանուշակի թաղերը,
 Սիսկին-Բուրջին ասումայ էս հաղերը,
 Չէք հաւատում՝ կարգացէք դաւթարս իմ:

Միսկին-Բուրջի:

240

Լ. ու սիրականն:

Ո՛վ անողորմ եար,
 Քաշի՛, մօտդ տար.
 Քեզնից առաւել
 Չունիմ սիրահար:
 Տեսակով գեանջ ես,
 Սիրոյ նահանջ ես.
 Ինձ բա՛ւ է տանջես
 Սիրովդ չարաչար:
 Ինձ արա՛ խնամ,
 Քիչ ուրախանամ:

Սինչե երբ մնամ
 Լս անմխիթար:
 Լուր պաղատանքս,
 Լսեմ անցանքս.
 Լուսաւոր կեանքս
 Սի՛ անիլ խաւար:
 Ողորմեա՛ թերի,
 Կարօտ եմ սէրի.
 Ղառել եմ գերի
 Քեզ միշտ՝ անդադար:

Ս'եռայ հաւասուռ,
Ի սէրն Լ'ստուծոյ

Գիւրջի Կաւասուռ
Յաւին մի հնար:
Գիւրջի-նաւ:

241

Ծիծեռնակ ծիծեռնակի ոճովը:

Սիրա՛կան, սիրա՛կան,	Վո սէրը ինձ մաշեց,
Գու իմ սէր պատուական,	Եւ կեանքս խարշածեց.
Ս'ինչև ե՞րբ վշտահար,	Ս'թ թէ դու, օ՛վ անգուլթ,
Ես մաշվիմ սիրավառ:	Չե՞ս ըզգում սիրոյոս ուխտ:
	Սիրա՛կան սիրա՛կան, և այլն:
Լ'ի մինչ ե՞րբ ես այսպէս,	Ս'ի թէ դու սէր օտար
Տագնապիմ սաստկապէս,	Կը պաշտես քո սըրտում...
Ս'ինչև ե՞րբ անընդհատ.	Իսկ և ինձ այց կ'առնես,
Հառաչեմ յուսահատ: —	Սեաւ մահուան դագաղում:
Սիրա՛կան սիրա՛կան,	Սիրա՛կան սիրա՛կան, և այլն:
Գու իմ սէր պատուական,	Ո՛հ խըղճ սիրա՛կան...
Ս'ինչև ե՞րբ վշտահար,	Տուր ինձ յոյս հարսնական. —
Ես մաշվիմ սիրավառ:	Խո՛ղ կապվինք մի հոգով,
Գիշերը քուն չունիմ,	Ս'այելենք սէր սիրով:
Յերեկը վիշտ ունիմ,	Սիրա՛կան սիրա՛կան,
Բողոք կեանքս անհանգիստ,	Գու իմ սէր պատուական.
Ինձ չկայ կաց ու նիստ:	Ս'ինչև ե՞րբ վշտահար,
Սիրա՛կան սիրա՛կան, և այլն:	Ես մաշվիմ սիրավառ:

Յ. Դ. Հիւսիսափայլ, 1862 թ. Է. 262:

242

Կապոյտ երկնքում
Լ'ստգեր են փայլում,
Լ'լու լուսնակը.
Լ'մենից սիրուն,
Լ'մենից փայլուն
Ի՛նչ աւեգակը:

Կանաչ դաշտերում
Եւ այգիներում
Ծաղիկներ կան շատ.
Բայց չէ ոչ մինը
Ս'արդի նմանը,
Նա է բնութեան զարդ:

Սիրուն աղջիկներ,
Ինչպէս ծաղիկներ,
Ըմեն տեղ շատ կան.
Իսկ իմ ընտրածը,
Սրտիս սիրածը
Հրեշտակի է նման:

Գ. Բարսեղաբեանց, Հիւսիսփայլ, 1863—1864 թ. Կ. 603—604.

243

Ի ննջմանէդ արքայական, զարթիր նազելի իմ, զարթիր,
Եհաս նշոյն արեգական, զարթիր նազելի իմ, զարթիր:
Պատկեր սիրուն տիպ բոլորակ,
Իւրացելոյ լուսնոյն քատակ,
Ո՛չ գտանի քեզ օրինակ. զարթիր. և այլն:
Եւրդ քո տեսիլդ զոր գուռ ունիս,
Երար ծառայ քեզ զգերիս,
Երևակէզ գուցէ լինիս, զարթիր. և այլն:
Ղաբին սրտիւ քանի կոծամ,
Ի՞՞ վարդ կարմիր և անթառամ,
Տես թէ զեարդ խղճալի կամ, զարթիր. և այլն:
Տապ և խորշակ ժամանեցին,
Օթերթ քեզոյդ այրել կամին,
Քանզի էանց գիշերն մթին, զարթիր. և այլն:
Ի աննման իմ գովելիս,
Ի մեջ ականց քեզ քո մատնիս,
Ի ռահեակ սոյն թուականիս, զարթիր. և այլն:

244

Տաղ վարդի և պիւլպիւլի:

Պիւլպիւլն նստել էր լալով,
Ո՛յ կանչելով,
Ո՛րդին համար, վարդին համար:
Եւ առ աղաչէր եասմանին,
Սէկ խաղար չունիս իմ խանէն,

Ղուրպան լինիմ նորա ջանէն, վայ կանչ. և այլն:
 Օխնքն լէր յինքն վայ կանչէր՝
 Սանուշակ ծաղկին աղաչէր,
 Խոնարհէր ոտքըն պաքէր, վայ կանչ. և այլն:
 Սարի սնպուլն բացուեցաւ՝
 Պլպլուլի աչքն թացուեցաւ,
 Լըիւն արտասուօք լցուեցաւ, վայ կանչ. և այլն:
 Գոյնն քո թողոմեցաւ լալով,
 Սարգին հետ այսքան շուրջ գալով,
 Պիւպիւլն շրջէր ողբալով, վայ կանչ. և այլն:

245

Ո՛վ իմ սիրելի մէկ մօտս արի
 շարգամ քու դուռն, գալս իմացիր.
 Երկու աչքիցս արիւն է կաթըմ,
 Գլխիս վայ տալով լալս իմացիր,
 շերիք է, մուրվաթ արա՛,
 Ետ, հերիք է, մուրվաթ արա՛.
 'Լահախ տեղան մի՛ չարչարիր,
 Սէկ ռահմ արա՛, ետ քեզի զուրման:

Սրտիս դարդերն չո՛ւմ չեմ իմանլմ,
 Ինձ նահախ տեղան չո՛ւմ ես սպանլմ.
 Լէքիդ տակոյն մտիկ ես անլմ,
 Լնմուռնջ բարով տալս իմացիր:
 շերիք է. և այլն:

Սէկ խալվաթ օթաղ, մէկ ես ու ես եմ,
 Լըի դու իմ մօտ, քեզ հետ մէկ խօսեմ.
 Բացեմ դարդերս, անկաջ դիր ասեմ,
 Իմ քոռ անբաղդ եղբալս իմացիր:
 շերիք է. և այլն:

Եկ մին բան արա ինեմ քեզ ռաղի,
 Ինձ նահախ տեղան եկ մի՛ տալ ջաղի.
 Ինքդ ֆիքր արա, ետ, քեզ ու քեզի,

Սրտիս մէջի խիալս իմացիր:

Հերիք է. և այլն:

Լշէիդ կրակն սրտումս վառ այ,

Լքերդ ու ջիկեարս դառելայ եարայ.

Լստուածդ սիրես մէկ բռփճմ արա,

Խեղճ Խուրինջն եմ ես, հալս իմացիր:

Հերիք է. և այլն:

Թուրինջ,

246

Տասնուհինգ օր եկած բոլորված լուսին,

Կապել այ ունքերդ կամարի վերայ.

Պուռնիցն գուրս կը գաս զառով զարդարված,

Թամամ շողքդ կնկնի աշխարհի վերայ:

Բերանդ աղբիւր այ, աբուհայաթ այ,

Ըջ ու ձախ ունքներդ շարբաթ ու կաթ այ,

Պռոշներդ զանդ այ, լեզուդ նաբաթ այ,

Խօսուածքդ այ քաղցր շաքարի վերայ:

Խուրինջն եմ, ման եմ գամ դավրիշի նման,

Խմած, դիւահարված սարխոշի նման.

Սնացել եմ մոլորված բայդուշի նման,

Նստած եմ վաճ տալով չոր քարի վերայ:

Թուրինջ,

ԳԼՈՒԽ Ը:

ՏԵՈՒՐ ԵՐԳԵՐ:

247

Երգ մեռանող հայրենասիրի:

Ազնիւ ընկեր, մեռանումեմ,
Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
Իմ թշնամիքս ես օրհնումեմ,—
(Օրհնումեմ քեզ Լստուծով:
Հեռանումեմ, անգին ընկեր,
Չ'գնահատած ոչ ոքից.
Բայց հաւաստեալ անձնանըւէր
Բզգիս մշակ կ'հաշուիմ:
Ազնիւ ընկեր, չք մոռանաս.
Բնդաւաճան, ջերմ սիրով
Ես սիրել եմ իմ հայրենիք,—
Գնա՛ւ Դու նոյն շաւղով:
Խեղճութիւնը չայոց ազգի
Կարեկցաբար մտածիր.
Ոսկէ գրքոյկն Եղեշէի
Վաջ առաջնորդ քեզ ընտրիր:
Լսնտեղ սուրբ կրօն, ազգ միաբան
Բշատ կամբով ու խիղճով;
Լսնտեղ Սարգան, անմահ Սարգան,
Իւր խնկելի Վաջերով:
Հայրենիք, — սեղան սրբութեան —
Ես Լստուծոյ առաջև
Եւտ կ'աղաչեմ, շատ կ'արտասուեմ,
Որ ծագէ քեզ նոր արև:

Իմ մտերիմ, մահըս մօտ է,
 Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
 Որովհետեւ խիղճս արդար է,
 Շ'շմարտութեան ջատագով: —
 Ս. Շահադիզեան:

248

Սէպտեմբերի 24-ին 1898 թ.
 (Թարգմանութիւն):

Հայրիկ, ասաց դուտորը հօրը,
 Կապոյտ երկնքի վերայ
 Որքան աստղեր փայլումն վառ,
 Եսես համար, թիւ չը կայ.
 Եսումն որ ամենայն մարդ
 Ետզիկ ունի երկնքում:
 Շ'շմարիտ է ասա՛, հայրիկ,
 Իմը որ տեղ է փայլում»:
 — Ես, դստրիկ, այդ աստղերը
 Ունին հաշիւ ու համար,
 Եւ մեզանից իւրաքանչիւր
 Սի աստղ ունի իւր համար:
 Հայրիկ, տես տես, աստղը թռաւ,
 (Ետքից պայծառ գիծ թողեց.
 Ետզիկն ընկաւ երկնքիցը,
 Սիւս անգամ այլ չերեց»:
 — Ո՛վ իմ դստրիկ, հանգիստ կացիր,
 Գա մեծատան մի աստղ էր,
 Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
 Խիղճ ասածը չը գիտէր.
 Եղբատները նորա դռնից
 Գիշեր ցերեկ հալածված.
 Սի մարդ չը կար նորա ծանօթ,
 Որ չը լինէր վշտացած:
 Հայրիկ, տես տես, աստղը թռաւ,
 (Ետքից պայծառ գիծ թողեց,

Եստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Սիւս անգամ այլ չերևեց։
— Ով իմ զաւակ, մի՛ վրգովվիր,
Դա ազնկայ մի աստղ էր,
Որ իւր հօր ու մօր խօսքը
Իւր կեանքումը յարգած չէր.
Դա փախել էր իւրեանց տնից....
Սուր էր քսել տան ղերայ....
Իւր ծնողքը լացուցել էր,
Ինչքը վատնել անխնայ,
«Հայրիկ, գարձեալ թռաւ մի աստղ,
Սիւս ընկաւ նա երկնքից.
Հայրիկ, ովի աստղն էր արգեօք,
Որ զրկվեցաւ իւր տեղից»:
Ո՛հ գատրիկս, հանգիստ կացիր,
Կեղծաւորի դա աստղ էր,
Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Սարգու երբէք ասած չէր.
Փարիսական իւր ձևերով
Եշխարհք խաբեց, զարմացուց,
Եւդ պատճառով Եստուած նորա
Եստղի լոյսը խաւարցուց,
«Հայրիկ, տես տես, մի աստղ թռաւ
Եւ գիծ անգամ չը թողեց,
Եստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Սիւս անգամ այլ չերևեց»:
— Ո՛հ, սիրական, խաղաղ մնա՛,
Իննակալի դա աստղ էր,
Որ աշխարհը իւրեան գերի
Նսնած օրից կարծել էր.
Հատ հալածանք, շատ նեղութիւն,
Պատճառեց նա իւր կեանքում.
Հատ տուն քանդեց, շատ մարդ զրկեց,
Գուլթ չունեցաւ իւր սրտում:
«Եղա այն ի՞նչ աստղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառվումէ,

'Կորա մաքուր պայծառ լոյսը
 Չորս կողմը բակ բռնել է: :
 — Ա՛հ իմ դատրիկ, աղօթք արա
 Գա ծերունու մի աստղ է,
 Որ իւր կեանքում ոչինչ մարդու
 Ոչինչ ֆեսս տուած չէ:
 Եւն լուսաւոր բակն է նորա
 Եւաքինի գործքերը:
 Եղօթք արա, որ երկարվին
 'Կորա կեանքի թելերը:

Եւտ օր չանցաւ, երկնքիցը
 Մի այլ վառ աստղ պակասեց.
 Մի աստղիկն էր որ ընկաւ,
 Իան հարցանող չերեաց:
 Մինչ դեռ լուսինը արծաթափայլ
 Լոյս էր տալիս գիշերին,
 Խորհրդաւոր մինչ տիրել էր
 Ենվրդով խոր լուռութիւն,
 Մի սրտաթափ, մազերն արձակ
 Սաղեց աղջիկ սգաւոր
 Գէտ ի գեղի գերեզմանքը,
 Ծուռն չոքեց մի շիրմի մօտ:
 Եւայրիկ, աստղիկդ չէ փայլում,
 Գու յաւիտեան քնեցիր.
 Ե՛ն ինձ քո մօտ, քո ծոց, քո գիրկ,
 Ինչո՛ւ անտէր թողեցիր:
 Իմ աստղիկն ասա՛ նոյնպէս,
 Որ չը փայլի. հերի՛ք է.
 Եւս աշխարհը ինձ առանց քեզ,
 Մուլթն ու խաւար մի բանտ է: :

Մի մարդ չը կար, որ նկատէր,
 Որ հետեւալ գիշերին
 Պակասեցաւ երկնքիցը
 Մի պայծառ աստղ խնդագին:

Երրորդ օրը շատ սգաւորք
 Փորեցին մի գերեզման,
 Ուր Թաղվեցաւ իւր հօր մօտին
 Մարմինը խեղճ աղջկան:

« Հայրիկ, տես տես, աստղը Թռաւ,
 Յետքից պայծառ գիծ Թողեց,
 Մտողիկն ընկաւ երկնքիցը
 Միւս անգամ այլ չերեցեց....»

Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նաւանդեանց) Հիւսիսփայլ, 1858 թ.
 հ. 130—133:

249

Հ ա ռ ա չ ա ն ք:

Ս ա տիւրը վիճակ տարաբաղդ ազգիս
 Ինչ արիւն արցունք կ'հոսեցնէ,
 Նորնոր յոյս տաճող Հայոցս աչերէ:
 Սա մեր անողորմ բազդին հարուածներ
 Քանի սրտառուչ հառաչանքներով
 Ճ'մլեն Հայ սրտերն, գող տան ու երեր
 Ո՛վ Տէր, բաւ չէի՞ն ինչ որ մինչև ցարդ
 Կրեցինք սուր, ցաւ, աւար ու աւար,
 Ո՛չ դու հաշտութեան ծիածան զուարթ:
 Մեր սուրբ հայրենեաց երկինք պարզեցեր
 Եւ գեռ չչնորհած զԼ'րեն Հայրենի
 Կը զրկես զմեզ Մտողէն Հայրենի:
 Մէկ սիրտ, մէկ ոգի. ամենքս մէկ անուն,
 Մէկ յոյս, մէկ հաւատք կըրող, մէկ արիւն,
 Մէկ ապագայի և ակնկալու
 Ի՞նչու չմիանանք 'ի մի յօդ սիրոյ:
 Մի՛ զմեզ, Տէր, մի՛ պատժեր անաչառ,
 Կեցուր քու շանթերդ բարկութեան արդար,
 Օխրար սիրելու, օգնել իրարու
 Կ'ուխտեմք աւասիկ ուխտ քուրբ 'ի սրտէ

Եւ խաղաղութեան թող գայ հըրեշտակ
Սիուութիւն և սէր պահել 'ի սիրտ մեր:

Ս. Պ. Պ. Փափազեան:

250

Ողբալից բանք Լնի քաղաքին շայոց առ շայազգի ո՞ն,
որ գնացեալ էր նմա 'ի տեսութիւն:

Անի քաղաք նստեր՝ կուլայ, չկայ ըսող՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Կսես՝ քիչ է, թող, ֆայ՝ լայ. ան, երբ լսեմ՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Շատ ցաւերով կ'այրիմ՝ տապիմ, չունիմ մէկ մարդ հաւատարիմ,
Որ խղճալոյս գայ՝ մօտանայ, հէշ չէ՛ ըսէ՛ մի՛ լա, մի՛ լա.
Լն շայ տղայ, խղճա՛ ինձի, տես՝ թէ քո Լնին ինչպէս է,
ձերիք՝ ես լամ, դու, չ'գթաս, չէ՞ քոյ Լնին ափսոս է:

Լն ու վախով օրերս անցաւ, լալէն աչքերս կուրացաւ,
Որբ մնալն ինձ վիճակեցաւ, բախտս բնաւ զիս մոռացաւ.
Կորուցեր եմ թագաւորներ, ժողովեր եմ գլխիս քօռ բովեր,
Որք միշտ կ'երգեն «Լնին անցաւ, Լնին անտէր աւերեցաւ»:

Լնին եմ շատ մօրդաբնակ, մնացեր եմ դռնն աւերակ.
Իմ լացն, իմ կոծն, իմ աղաղակ՝ անտէր որբերու նմանակ.
Երբեմն էի շատ փնման, շայոց քաղաք արեւելան.
Լներեր եմ սեփահատակ, նստեր՝ կուլամ ես միայնեփ:

Եկար՝ տեսար, դարձեր՝ կերթաս, լալով կ'սես՝ «բարեաւ մնաս»
Լսողած սիրես՝ չ'մոռանաս, Ստոխ սարին երբ մօտենաս,
Լսես իմ քաջ Լրարատին. «Լստեր՝ կուլայ քո խեղճ Լնին»,
Կ'սէ. երբ աւետիք կ'տաս, թէ՛ «իմ Լնի, հերիք է լաս»:
Շայտէր ո՞ն:

251

Ի մ երգ ը....:

Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից,
Սերտ խարեկամք անջատած են ինձանից.
Թառամում եմ ես այս օտար երկրումը,

Ս'ենակ բըսած ծագկի նըման դաշտումը:
 Կամաց կամաց տարիները անցնում են,
 Ս'եղ նորոգած գարուն, ամառ դարձնում են.
 Ս'իայն իմ խեղճ կեանքը չունի ոչինչ նոր,
 Ինձ երեկը կըրկնըվում է միշտ այսօր,
 Լսպարիզիս նեղ է ճանփան ու փըշոտ,
 Խեղճութիւնըս համարում են ինձ ամօթ,
 Իմ վիճակին կարեկցութիւն մարդ չունի,
 «Վա, ասում են, իր կեանքումը դարդ չունի»:
 Ես դարդ ունիմ, քարգըս մեծ է ու պէսպէս,
 Բայց չեն տեսնում ձեր աչքերը կարճատես:
 Երբ ես մըտայ անհիւրընկալ այս աշխարհ,
 Վանի ըոպէ բազդը ժըպտաց ինձ պայծառ.
 «Հա, ասացի, դարձել է իմ անիւր,
 Լըբացել է իմ վատ բաղդի չար թիւը»:
 Յանկարձ փըչեց անտուժելի հիսփսին,
 Թառամեցուց վարդ, մանուշակ մայիսին.
 Լսպէս չորցուց իմ նազելի հասակը,
 Իմ անողորմ, անագորոյն վիճակը:
 Ե՛կ, մօտեցի՛ր օրհասական օր մահուան,
 Բեր քու հետը սև հող ու նեղ գերեզման,
 Թող սառ լինի իմ նոր տանը յատակը,
 Շունը քարէ վըքաս ծածկած վերմակը:
 Բայց ա՛խ՝ երբ որ կանցնի ամիս ու տարի,
 Լըմամուտի գերեզմանը այն քարի,
 Հետքը անգամ չի մընալու իմ խաչին,
 Իմ անունը, իմ յիշատակ—կըկորչին.
 Բայց կ'ուզէի թողնել այստեղ մի արձան,
 Որ դարէ դար մընար ամուր անկործան...
 Ես երգեցի երգ ոլորուն ու անուշ,
 Իմ քընարի ձայնն էր մեղմիկ ու քընքուշ.
 Ս'իթէ այնքան անգութ կ'լինի Լեւոս դետ,
 Որ անունըս անգամ կ'անէ նա անհետ:

Գ. Յ-Գ. Պարսկեան:

Երգ բանաստեղծույ

(Թարգմանութիւն)

Ուր դու նըժգեհ՝ ծիծառն անմեղ,
 Ի վարանաց դարեալ բունիկ,
 Օր տըրտմագին յընդհատ գեղգեղ
 Նըւագս հընչես, ողորմ հաւիկ:
 Թէ տարանջատ քոյդ վարուժան
 Բզբեղ միայն աստէն ելիք
 Յանմըխիթար սուգ ինձ նըման,
 Ողբա ողբա, ողորմ հաւիկ:
 Եւլ երանի՛ քեզ բիւր հաղար
 Օր թռիչս հարեալ ընդ սար ընդ ձոր,
 Ելատ յայերս յածիս կոծիս
 Կրկնեալ ըզքո զերգ տարփաւոր:
 Յանկարծ և ես...այլ զիս եղնկ.
 Գառն արտասուք են իմ բաժին.
 Հեծեմ տըխուր 'ի յարկս անձուկ
 Յիշեալ ըզփառս իմ զառաջին:
 Ոչ ինձ արփույն ծագէ նըշոյլ
 Յաղմամըզին յայս օթեան,
 Եւ ոչ հողմիկ հեշտին 'ի սոյլ
 Հասուցանէ զիմն առ քեզ ձայն:
 Յառաջ խաղայ և այս աշուն,
 Եւ գու կազմիս յերկայն ուղին.
 Ընք և աւանք և ծովք անհուն
 Քաղցր 'ի ձայնէդ ողջունեսցին:
 Իսկ ես այգուն այգուն 'ի կոծ
 Օւշո իմ բացեալ արտասուալից,
 Եղերական քոյին երգոց
 Յայնժամ մըտօքս 'ի լուր կացից:
 Սին տարափով 'ի խիստ մըրրիկ
 Թօթափեսցի ձիւն փըքալից,
 Ես կարծեսցի թէ քո ձայնիկ

Ինձ և յայնժամ է ողբակից:
 Ո՛վ դու նրժգեհ ծիծառն ազատ
 Ըզբեզ առնեմ ես երգմընի,
 Գլենա ողջամբ յերկիր 'ի զատ.
 Ողջամբ դարձցիս 'ի գարնայնի:
 Խաչ մի գըտցես դու աստառնօր,
 Ի նմա հանգիր զայն երկունն.
 Տուր ինձ զյետին ձայնիդ համբոյր,
 Եւ երթ ողջամբ հաւիկ սիրուն.
 Գրոսնի Բաղմալէպ, 1847 թ. հ. 226:

253

Մ շ ա կ :

Շինքը արևառ, քրտինք երեսին, բեռը շալակած,
 Ղարիբ Մըշեցին մայդանի միջին կանկ առաւ յօգնած.
 Կոշտացած ձեռքը երեսին տարաւ, քրտինքը սըրբեց,
 Բայց երբ որ աչքը չորս կուման դարձուց՝ ծանր անքաշեց.
 Տեսաւ նա շրթեղ մեծ մեծ դարբասներ գոյնզգոյն ներկած,
 Պատշգամբի վրայ գօզալ չայ կանայք շար 'ի շար նըստած,
 Ղումաշ հովհարով մարմառ թըշերին, հով ու զով տալիս,
 Փրփուր շորերը թեթեւ քամիէն բըրփոսն գալիս,
 Զուխտակ արտասունք ջուհար ակի ալէս աչքին ցոլացին.
 «Մըշակ, չիլի՞ թէ միտքըդ բերիւր քու կարօտած եարին».
 Մըշակը լուռ էր, նա ինձ չի տըւեց ոչինչ պատասխան,
 Ղարբասը թողած՝ աչքը դարձուց նա դէպի մայդան.
 Երկլուծ կառքի մէջ տեսաւ թէք ընկած մէկ նիհար տըղայ,
 Հաշմակը աչքին, բերնին նարգիլէ՝ զինչ թուրքի ազա,
 Մըշակի շրթին աննըմաբելի մէկ ժըպիտ խազոց
 «Մըշակ՝ այդ ի՞նչ էր, որ սիրտդ խօսեց՝ ծանր, թէ նախնն».
 Մըշակը ինձի պատասխան չի տուեց, ասես թէ լուռ էր,
 Բայց հոգեբանը իսկզբն կ'իմանար հոգին ի՞նչ հաշն էր.
 Մայդանը թողած նա աչքը դարձուց լայն մեծ փողօցին,
 Ուղբ չիմանալ թէ այն բոպէին ի՞նչ խօսեց հոգին.
 Ղուկոգ գունդ գալիս էր ձիով ու հետի սպառազէն լաշքերս:

Լ'աջէր առած հարուր ու հազար թմբկահար, փողար.

Յնծալիր երգով զօրքը տօնում էր իր յաղթութիւնը.

Ս'այ քեզ խեղճ..... քանդել էր քու ազգի տունը.

Ս'ըջակը լուռ մունջ մէկ դի քաշուեցաւ, դողդողուն ոտքով
 իր ճանփան գրնաց ծանրը տնքալով, կամաց երգելով.

Բահարն էկաւ՝ ծառը ծիւծիւ ծաղկեցաւ,

Չիւնը փախաւ, երբ արեւը ծագեցաւ,

Երնեկ արեւն կամ բահարը մեր չային

Խելք, միտք, նոր բարք, եւ քի նոր վարք շնորհէին.

Չ'այ բաց անքրդ, բու կորուստը մօտիկ է,

Չիմանաս որ տրին տարին զատիկ է,

Եւլիփազանը, զուամշ շորը քու ետրի

Չ'անդուկներէդ շատ հազարներ դուս տարին.

Ի՞նչ զարար որ՝ կրնկադ փէշը կարճ ըլայ,

Տափն աւելլու համար ասեմ՝ աւել կայ,

Բան կ'ասէ՞ի քեզ անօր շորի դէմ,

Երբոր ետրիդ բուդը չերենար տակէն.

Վեզ ո՞վ ասաց, որ ուտումը հագուել է,

()խան օտարի հետը գաղտուկ պագուել է,

Թէ որ ատ էր՝ տայիր զաւակըդ Չ'ուլօին,

Վա քեզ մուֆթա կըհասցնէր քու մուրազին:

Ես ինչ տեսնամ — սէլով կուգայ հիւսիսէն:

Չ'այ մարդ՝ թէզով ժողովէ՝ քու փաս ու փուսէն;

Ե'ն գըլօնդ, քօչէ դէպի քու աշխարհ,

Վանի օրէն ունըդ բունըդ չես ճանչնար:

Ռ. Յ—Գ. Պատկանեաւ.

254

Երազ:

Ես լսեցի մի անուշ ձայն, —

Իմ ծերացած մօր մօտ էր:

Փայլեց նշոյլ ուրախութեան,

Բայց ափսոս, որ երազ էր:

Կարկաշահոս ազգիւր այն տեղ

Թաւալումէր մարգարիտ. —
 Կա յստակ էր արպէս բիւրեղ,
 Եւն երանգ էր ցնորամիտ:
 Եւ մէզեգին տխուր, մայրենի
 (Յիշեց մանկուծեան օրեր. —
 Սօրըս համբոյրն ես զգացի. —
 Ե՛խ. ախոս, որ երազ էր:
 Կուրծքին սեղմեց կարօտագին.
 Եւքերս սրբեց—շատ թաց էր. —
 Բայց արտասուք գնճճ էին
 Ե՛խ, այգ ինչճճ երազ էր:

Ս. Շահաբադ: Հիւսիս-արեւմուտ, 1868—1864 թ. հ. 399.

255

Ի մ օ ո ի տ կ ի ն:

Սոխակ՝ ինչճճ դագրեցար քու տնուշ երգն երգելից,
 Որ քամում էր արտասունք շատ իմ հրճած աչերից,
 Սփտող է երբ ծագում էր արշալոյսը գարնային,
 Վանի՞ դու միտս բերիր իմ տաւրկան ցանկալին...
 Եւն յիշատակն անոյշ էր, ինչպէս երազ վաղանցիկ,
 Որ գէթ վայրկեան թշուառին դարձնում էր նա երջանիկ.
 Համակ աշխարհ մոռացած, ունկս քու ձէնին յառած,
 Սըտքով թռչում էի ես իմ հայրենին կարօտած...
 Գիտեմ, դու էլ ես կարօտ մշտագարուն այն դրախտին,
 Որից հեռու մեզ չիկայ քաղցր ժրպիտ մեր բաղդին.
 Ո՞վ կուտայ ինձ թեւ թռչի, որ խոյանան սըլանան,
 (Դն ու ամպերը ճեղքեն ու տանին ինձ հայաստան.
 Թէ նորա օդը շնչեմ, այն կենսատու սուրբ օդից —
 Գիտեմ, փրկուելու եմ անբուժելի իմ ցաւից...
 Գարուն անցաւ, ան սոխակ, խօսուն չեղուիդ կոպ դրոտ,
 Ու խեղճ վարդի թերթկի հետ շարախանդ էլ տարաւ:
 Կրանամ դուր վանդակիդ, ազատութիւն քեզ կուտամ,
 Բայց աղաչում եմ քեզի, թուիր դէպի հայազտան.
 Սըտք ես ուզում՝ այնտեղ է, անամպ երկինք, մեզմ հովեր,

Ղաճանչափայլ արեգակ, կարկաչասահ առունքի:
Եւ էլ քեզ պէս կարօտ եմ բնութեան պայծառ օրերին,
Սէգ, մառախուղ, հեղձուկ օդն հալեց, մաշեց իմ հոգին:
Փըշեց հողմը շիւսիսին, փոշին երկինք բարձրացուց,
Կարի վրայից ագռաւը խռպոտ զաղան հնչեցուց:
Ե՛հա՛ շիւսիսի սոխակն, ա՛հա՛ շիւսիսի այեր...
Ի՞նչ էք կորցրել շիւսիսումն, այ խելացնոր խեղճ շայեր
Ե՛հ, ես ատել եմ նորա կեանք ու վայելքը պատիր,
Տուէ՛ք օդը իմ երկրին, դաւար դաշտն՝ ու վարդ կարմիր:

Ռ. 8—9. Պատկանեալ:

256

Ելեալ հոգիս ամենայն բան մին դատարկ ձայն է, իմացէ՛ք ¹⁾,
Գիտի անհիմն են, իսկ հիմնաւոր Եստուած միայն է, իմացէ՛ք ²⁾:

Ութսուն տարի կեանք ունենան՝ քառասուն ամի գիշեր է.

Սինչ 'ի քսանն երեխայ, վաթսունամեայն յատուկ ծեր է.

Եւէ՛ք՝ տեսնեմ, մարդն էլ այս աշխարհումս ինչի՞ տէր է.

Տասն տարուայ համար քաշած ջաֆան ունայն է, իմացէ՛ք:

Եւտ մարդ կայ, որ յիսուն տարի չարչարվելով՝ փող է կուտել
(Յայտնի գիտենք, որ կու մեռնի՝ չի՛ կարիլ այն փողը ուտել.

Եւնպէս մարդոյ սրտի մէջ սատանայն սենեակ է գտել.

Ինչ փողն գիտի, յետ ու առաջ, դժոխքի փայն է, իմացէ՛ք:

Երգում ուտելն մեզ համար եղել է պարտաւորութիւն.

Ստութեամբ էլ է ուտում այն, որ ունի հարկաւորութիւն.

Եկեղեցի գնալ գալն՝ դարձելայ կեղծաւորութիւն.

Ում գործն երգումի անկալ՝ էնպիսոյ վայն է, իմացէ՛ք:

Ինչ մեղք սիրեմք՝ թող անենք, վերջն առանց տեղ չենք մնալ,

Գժողք էլայ խօմ կու գնանք, թէ արքայութիւն չենք գնալ:

Սեր կամքերից երևումէ, որ սիրումենք գողանալ՝ շնալ.

Գարդ մէք անիլ՝ տարտարոսն երկայն ու լայն է, իմացէ՛ք:

Թէ շուրմ, թէ Ոսկ, թէ (Յայն, թէ Թուրք, թէ Սօլթանի,

Սէկս մէկու օգնական են՝ իբրև իւրեանց ազգակառնի.

1 և 2) Եւնայն տանց վերջում կրկնեալ զայստսիկ տողս:

Եւս կանոնս էլ չի՝ խախտվիլ, Սէյեագ, ցօրն դատաստանի.
Սէկ մեկու անհաշտ թշնամի միմայն շայն է, իմացէք:

Պ. 8—8. Մագթեան:

257

Պ. անգամ:

Պարիսի սիրտն է խոց, ջեգէրն է վէրէմ,
Խրմած ջուրն է լեղի ու հացը հարամ:

«Կոռնի» երգ:

Հալածում է պլազգին ինձ իր բընիկ աշխարքէն, ~
Հիւրասիրութեան պարտքը իսպառ հանել է մըտքէն.
Ետում է «հէ՛ր ես ունայն երկրէ երկիր թափառում,
Սի՛թէ փոքրիկ խորշ չիկար քու հայրենի աշխարում»:
Եսացի թէ՛ անօրէնն կողոպտեց մեր հայրենին,
Շայաստանի մէջ փոքրիկ խորշ էլ չի ճնաց շային:
Եսաց եթէ՛ մարդ չունի իր աշխարումն կայարան,
Չէ՛ նա մարդու հաշումը, նորա կեանքն էլ է ունայն»:
Եսացի թէ՛ ես մահին շատ եմ կանչել, չի լըսում,
Եսաց դարձի՛ր հայրենիդ, թէ դու մահից չես սարսում:
Պանդխտութեան օրերըս անցնում եմ լաց արցունքով,
Իմ հայ լինելուս համար մարդ չի տալիս ինձ բարով.
Ստոգ վրաս նշանց են տալիս, վրաս թափում են բիւր կատակ,
Իրար հարցանում են «շայը ինսան է, թէ՛ նապաստակ.
Շայի երակների մէջ ջո՛ւր է վազում, թէ՛ արուն,
Թուր տեսնելիս զինչ մահից սարսափած հէ՛ր է վազում.
Շայի բայրաղի վրայ ի՛նչ էր գըրած՝ իմացէք.
— Թշնամին տեսնելիս արագ ու հեռու փախէք. —
Սէկն ասում է՝ «Կըռուի մէջ հայի ո՛ր տեղն է խոցած»
Ժպիտը բերնին միւսը — մէջքն է անշուշտ անկասկած —
Սէկն ասում է «շայ ազգի ի՛նչ էր զէնքը սոսկալի»
— Եման, կեանքըս խնայե՛ աղաղակելն խըղճալի: —
«Բաս ասում են որ հայը օր մի եղել է խիստ բաջ»
— ‘Ես հիսի էլ եղպէս է, միայն... իր կնկայ առաջ —

Ասիումը հընումը հայը հըզօր էր յիշում...

— Ի՞նչ զարմանք, երբ կուրերին միականին է իշխում, —

Այսպէս կըծու խօսքերով ինձ բարեւում են օտարք.

Օքնդան բանդ է իմ համար պանտիսութեան լուս աշխարք:

Ռ. Յ—Գ. Պատկանեան:

Ռափայէլ Տէր-Գաբրիէլեան Պատկանեան, ծնեալ 1880. ի սարկաւազութեան հօր նորա՝ Նոր-Նախիջևան քաղաքի Հայոց. անուն մօր նորա Նշիտաբէթ Մէլքոնեան, ի տանէ Սանդուկեանց՝ յԱտրախանայ: Ջառաջին աշակերտեալ ի մանկավարժարանի հօր իւրոյ՝ չլքաւ ի Մոսկուա ի Կեմարա Վեհապեայ Լազարեանց ի 1840 ամի. ուստի ի 1850 դարձեալ ի Տըփ-իլիս՝ կատարեաց զժամանակ ինչ զպաշտօն մանկավարժութեան ի Ներսիսեան զպրօքի. եւ ապա դիմեաց ի Գորպատան համալսարան ի 1852: Մնտի յեա քանի ամաց եկեալ ի Սանկտպետերբուրգ կատարելագործեաց դիւր հրահանգս ի Վայսրաբայական համալսարանի, եւ ապա վարեալ զպլէւսյալ պաշտօնս արքանի ծառայութեան՝ լուեաց ի Նոր-Նախիջևան եւ անդ ի 1867 երաց զպրօքս ի կրթութիւն Հայ մանկանց: Ի գրաւոր երկանց նորա ի լլոս ընծայեալ են «Գամառ քաթիպայ» եւ «Վարք Մեծին Պետրոսի»: Ուներ զհայերէն, ռուսերէն եւ զլոյսց լեզուաց տպարան, եւ հրատարակէր ի 1865 ամի զլաւութեղին «Հիւսիս», զորս ի պատճառս տեղափոխութեան խափանեաց: Ունի յամուսնութեան զգուստր վարժապետին Սրաբալուց լեզուի պարոն Յոհաննիս Սմիթի զՕլդայ, յարմէ ծնեալ է ի Սանկտպետերբուրգ զգուստր մի Սանդուխտ եւ ի Նոր-Նախիջևան զորդի մի Գաբրիէլ անուն: Այս Օլդայ Պատկանեանն է, որ ի Գերմանական լեզուէ փոխագրեաց ի Հայ աշխարհիկ բարձաւ զհամաշխարհական Պատմութիւն համառօտ, որ եւ տպագրեցաւ ի տպարանի նոցին իսկ:

Տէր-Գաբրիէլ Պատկանեան, որդի Սերաբէի Տէր-Պետրոսեան Պատկանեան, Վարժապետ մականունանլոյ, ծնեալ ի Տփլիս ի 1802 ամի. փետրվարի 26: Մնուն մօր նորա Մարիամ Միքայէլեան ի տանէ Կալէկայ Պապոց: Աշակերտեալ հօր իւրում եւ ապա ի Սեմինարիի ուսաց Սատրախանայ, ի 1817 ամէ մինչեւ ի 1827. վարեաց զպաշտօն վարժապետութեան ի հոգեւոր դպրատան Հայոց եւ զատենագրութեան ի Կոնստանտնուպոլիս Հայոց Սատրախանայ, պարապեալ ընդ նմին ի Թարգմանութիւնս եւ պէտպէս շարագրութիւնս. եւ ապա ի նմին ամի փոխադրեալ ի Նոր-Նախիջևան, մինչեւ ի 1845 ամն շարունակէր դիւր մանկավարժութիւն,՝ կատարելով եւ զպաշտօն քահանայական զոր ստացեալ էր ձեռնադրութեամբ Մեծանուն Ներսիսի արքեպիսկոպոսի ի Գրիգորիպօլիս, ի 1822. յունվարի 17: Ի 1845 ամի տեղափոխեալ ի Տփլիս, քահանայագործեաց ի նորաւ չին եկեղեցւոյ եւ ամ մի եւ կէս վարեաց զպաշտօն ինսպէկտօրի ի Ներսիսեան զպրօքի: Ապա ի 1851 վերադարձեալ ի Նոր-Նախիջևան, հանդիպեցաւ շարաքառակի վիճակի եւ կորոյս զամենայն ինչ զոր ուներ. եւ ի 1863 ամէ մինչեւ այսօր կոյ ի Սանկտպետերբուրգ յաննախանձելի գրութեան: Ի գրաւոր աշխատութեանց նորա սակաւ ինչ գտանի ի լլոս ընծայեալ. ի 1845 ամի էր գործակից «Վազկաս» Հայերէն լրագրին ի Տփլիս. եւ ապա ի 1840—1851 աման յիւրում տեղհական տպարանի խմբագրէր զՍրբաւոր շաքաթաղիւն իւր: Ի 1820 թուի ի լլոս էած զհամառօտ քրիստոնէական տեարակ «Ուղղափառութեան վարդա-

պետութիւն, անուանեալ, եւ ի 1825 զպատմութիւն Եղեքանդրի Մահեդ-
նացւոյ թարգմանեալ ի հեղինակութենէ Դիոգորի Սիկելիացւոյ: Յերգոց նոր-
տակեալ են միայն 1) Հայրենասէրք Սրաման. 2) Քընէ, քընէ՝ սիրուն սրդի.
3) Գեղէցիկ Նախիջեան. 4) Քրանաջան պղծական. 5) Յուլունան Շամիր-
մայ. 6) Գեղզեղի. 7) Գեղապահ պայծառանայ.
9) Վարդան Մամիկոնեան, 10) Շաւարշ Բ: 11) Միջնավեպ՝ Մեքք Հայոց ընդ
Երասխ. եւ հիմնարկութիւն Նոր Նախիջեան քաղաքի Հայոց. 12) Նիկոյ.
13 Ուսումնասիրութիւն եւ ուսումնարանք Հայոց:

258

Լ. Ղ. քատ կին:

(Գաղղիերէնէն)

Յուրաք փշեց. ձմեռ սաստիկ.
Չիւնը ծածկեց գետինը,
Լմնայն մարդ մտաւ իւր տուն,
Պատսպարվիլ ցրտիցը:
Ժամի դռնում դողդողալով
Կանգնած է մի աղքատ կին.
Նորա հանդերձը պատառ, պատառ,
Չունի շապիկ իւր հագին.
Լնհամարձակ նա իւր ձեռքը
Պարզումէ անց կացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Լնտուն, անտէր աղքատին»:
Չեզ, սիրելիք, ասե՛մ ով էր
Լսս խղճալի աղքատը,
Լն ցրտումը, ոտաբոկիկ
Կանգնած, ժամի դռնումը.
Շատ ժամանակ դէռ չէ անցել,
Լորս նա փառքով ու պատուով
Սան էր գալիս փողոցներում
Իւր սեպհական կառքերով.
Լսժմ, վախով նա իւր ձեռքը
Պարզումէ անց կացողին —
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Լ'նտուն, անտէր աղքատին :
 Ս'ինչ թատրոնում յայտնվումէր,
 Ս'ինչ խաղումէր հանդիսում,
 Գլըդումէր թէատրոնը,
 'Կա դափնիք շատ էր հնձում.
 Ժողովուրդը հաւաքվումէր
 Ս'օտ թատրոնի պատշգամբին.
 Չէր կշտանում նայել նորա
 'Քնքոյշ չքնաղ երեսին.
 Լ'յօժմ նորան չեն նանաչում,
 Ս'ողացել են բնաւին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն
 Լ'նտուն, անտէր աղքատին» :
 Լ'մենայն օր նորա դռնում
 Կանգնած էին շատ կառքեր.
 Ս'իշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
 'Կուգարան ու տաղեր.
 Լ'մենայն ոք ցանկանումէր
 Լ'ինել նորան բարեկամ.
 Լ'մենայն ժամ նորան բաց էր
 Ընայլ քսակը մեծատան.
 Լ'յօժմ զրկված ամեն բանից,
 Չունի անգամ հացի գին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն,
 Լ'նտուն, անտէր աղքատին» :
 Լ'մենայն օր իւր մարմինը
 Լ'նուշահոտ ջրերով
 Լ'ուանումէր, մազը սանրում
 Կրիայի սանրով.
 'Կա հագնումէր բեհեզ, կերպաս,
 Գիպակ, թաւիշ թանգադին.
 'Կա չգիտէր ինչ տանել է
 Լ'քծաթի կարօտութիւն.
 Լ'յօժմ անլուպ, մազերն արձակ,
 Չունի հագուստ թէեւ հին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Լ'նտուն, անտէր աղքատին:»
 Եւ որա շքեղ ննջարանում
 Բնակվումէր Լ'սողիկը.
 Եւ որա որդին փայփայումէր
 Եւ որան ամբողջ գիշերը...
 Լ'խտաբորբոք երիտասարդք
 Իւրեանց անձը երջանիկ
 Կը հաշուէին, թէ լինէին
 Եւ որա ձեռքում խաղալիկ...
 Լ'շօմ փողոցում քնումէ նա
 Խոնաւ պատերի տակին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն,
 Լ'նտուն, անտէր աղքատին:»
 Ժամի դռնում նա կանգնած է,
 Լ'չքերը կոր, վիզը ճուկ.
 Եւ որա նախկին բարեկամքը
 Չեն ասում նորան, «խղճուկ,
 Եւ դու մեր մօտ, մեք կ'ամոքենք
 Վրո վիճակի դառնութիւն,
 Կը թուլացնենք ճակատագրիդ
 Խիստ հարուածի սաստկութիւն:»
 Եւ աւանումէ տառապելով.
 Լ'յս սոսկալի վշտերին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն,
 Լ'նտուն, անտէր աղքատին:»
 Կոմս Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեանց):

259

Հայ մարդու հայրենիքը:

Հայ մարդ, Հայ ազգ, տաս, արդեօք
 Ո՛ր տեղ է քո հայրենիքդ.
 Կամ ունի՞ս գու ուր և իցէ,
 Ո՛վ են արդեօք ազգակիցքդ:

Հայ մարդ, ասա՛, ո՛ւր է առանդ,
 Հայ մարդ, որ տեղ քո կենտրոնդ,
 Ունի՛ս մի բան քեզ սեպհական.
 Յոյց տուր ինձ դու քո պարծանքդ:
 Ե՛նչ հայրենիք, յիմար գբեզ:
 Հարցանումես դու ինձանից.
 Ուր եմ ծնած, այդ ես քննում:
 Ե՛ս տեղ եկած եմ Թիֆլիզից:
 Ես տուն ունիմ և այն քարեայ
 Երկու յարկով շէնք փառաւօր.
 Դառաներիս թիւը չը կայ,
 Իմ հիւրերը հարկւրաւոր:
 Եղբարք ունիմ, ունիմ որդիք,
 Դստերք ու այլ շատ ազգական,
 Ինտիր ծանօթք, շատ մեծատունք,
 Ունիմ փեսայ և այն իշխան:
 Իմ պարծանքը, յիմար գբեզ:
 Յոյց տուր ինձ դու յառաջ քոնը.
 Շա՛ւ եմ ուտում, ազնիւ ընթրիք,
 Որ չէ կերել Լուկուլլոսը:
 Ես խմումեմ Շամպայն, Սադեա,
 Ուռցնումես դու փորդ ջրով.
 Ունիմ քանի տեսակ կառքեր,
 Բայց դու ման ես գալիս ոտքով:
 Ոսկի, արծաթ, քոհարեղէն,
 Իմ պարծանքը, իմ գանձերը.
 Թէ դոցանով չես բաւական,
 Տես իմ երկու պատուի նշանքը:
 Դու ինչ կենտրոն ես հարցանում,
 Իմ կենտրոնը է իմ փորը.
 Ոսկի, արծաթ, հարստութիւն,
 Ե՛հա կեանքիս լոկ խորհուրդը:
 Բան էք յուսել, յիմար գբեզ,
 Թէ հայրենիք պիտի սիրել:
 Բայց թէ ինչպէս հարկաւոր էր,
 Եմենեին չկամիք լսել:

Ես սիրումեմ հայրենիքը,
Վորան մշտ ու մշտ գովումեմ.
()տար ազգի առաջեը
Պակասութիւնքը ծածկում եմ:
Թէ մի աղքատ կը գայ իմ մօտ,
Վորան կը աամ ողորմութիւն.
Բայց թէ ո՞րքան, կամ ի՞նչ չափով,
Լադ քո գործ չէ, ներողութիւն:
Լմենայն օր գուք մեր ազգը.
Բամբաստումք անխղճմտանք,
Եզգի գլխից ձերպէսներով
Նկաւ անցաւ այնքան փորձանք....
Ողորմելի, դու կարծումես,
Թէ հայրենիքդ սիրելով
Բան կը շինես. սխալվումես,
Լադպէս յիմար մտածելով:
Վրո ուսումը չէ կշտացնում
Իմ, կամ իմպէսների փորը.
Սեզ պիտոյ է հարստութիւն,
Որ պարարենք մեր մարմինը:
Հոգու համար ուսում պէտք չէ,
Ո՛ր սուրբերը ուսեալ էին.
Կրօնի ծէսերը պահելով,
Ենչուշտ կ'երթամ արքայութիւն:
Ուրախացիր, դու Հայաստան,
Լսելով քո որդու խօսքը.
Փառք ու պատիւ քեզ կը բերեն
Վրո մարմնապաշտ մեծատունքը:»

Կամ Էմմանուէլ (Միքայէլ Նալբանդեանց): Հիւսիսափայլ. 1858 թ.,
Ե. 186—190:

Երկու քոյր:

Մեզնից շատ առաջ կար մի Թագաւոր,
 Հոգւով դեռ արի, գլխով ալեւոր,
 Մեծ ծով էր պատել նորա աշխարհը,
 Ոսկի ասացին գիտունք այն դարը:
 Ունէր նա երկու մատաղհաս աղջիկ,
 Մինը խիստ արգեղ, միւսը գեղեցիկ.
 Մի օր տըգեղը ասաց միտսին.
 «Երթանք ծովի ափ, քուրիկ միասին»:
 Սիրունը գընաց առաջից արտում,
 Տըգեղը ետնից ոխ պահած սրտում.
 Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած,
 Իր սիրուն քրոջ գըլերեց նա ցած:
 Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջրէից.
 «Քուրիկ իմ, քուրիկ փրկէ ինձ մահից.
 Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
 Ե՛ւ, էն քեզ լինի, պարգեւէ ինձ կեանք»....
 — Ե՛ն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
 Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ:—
 «Քուրիկ, թէ այդ էլ քեզ չէ՛ բաւական
 Կուտամ քեզ ոսկի պըսակ պատուական».
 — Ե՛ն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
 Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ:—
 «Քուրիկ, մի՛ թողնիլ դու ինձ անաէրունչ,
 Քեզ սիրուն փեսաս կուտամ անարտունջ»:
 Տըգեղի սիրտը դարձել էր ժէռ քար,
 Քըրոջ խնդիրքը թողեց անկատար:
 Ձկնորսը ծովը ձրգեց մեծ ուռկան,
 Բըռնեց մարմինը սիրուն աղջկան.
 Չըրիցը հանեց, դըրեց ափի մօտ,
 Շատ ծաղիկ ցանեց վըրան ու շատ խոտ:
 Մի աշուղ անցաւ, տեսաւ աղջկան,
 Լացեց ու առաւ, դըրեց ուսի վրան.

Տարաւ իրա տուն այգ. անգին գիւտը,
 Չորացուց նորա մարմնու դիպ հիւթը:
 Գեղեցիկ տաւիզ շինեց ոսկերից,
 Վաղցրաձայն լարեր հիւսեց մազերից.
 Նոր օր ամեն բան պատրաստեց կարգին,
 Գլնաց արքունիք տաւիզը ձեռքին.
 Նոր մըտաւ դահլիճ շքեղ զարդարած,
 Տեսաւ տղեղին փեսի մօտ կայնած.
 Թացեց բերանը, լարերին խըփեց,
 Հիւրերի առջև քաղցրաձայն երգեց.
 « Հընչէ՛ իմ տաւիզ, հընչէ՛ համարձակ,
 « Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ պըսակ.
 « Լըսէ՛ իմ ծընօղ, լըսէ՛ սիրական.
 « Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ փեսան.
 « Լըսէ՛ ժողովուրդ, լըսէ՛ անխրոով,
 « Հարազատ քոյրըս գըլորեց ինձ ծով ».
 Միւս օր գահիճք խարոյկ շինեցին,
 Սահապարտ քըրսջ մէջը գլորեցին:
 Հուրը պըլպըլաց, աղջիկը կանչեց.
 « Իմ մեղաց համար Լստուած ինձ պատժեց »:

Ռ. Յ—Գ. Պաւլանեան:

261

Լ. Ղ. ք ա տ ա ղ ջ ի կ:

Սաղ առաւօտուն, զարթեցայ մի օր
 Ե՛հեղ երազից, որ մարգ բաղգաւոր
 Նրբէք կարող չէ կեանքում տեսանել.
 Եւ մինչ արեգակն գեռ եւ չէր ծագել,
 Իմ սովորական լեառն ես գնացի:
 Նրբ բնութեան հետ նորից զարթեցով,
 Սանուկ թռչունը քաղցր երգերով
 Փառաբանումէր իւր տեղ բնատուր
 Եւ մայրն բերումէր նորան կերակուր,
 Եւքըս լցուեցաւ դառն արտասուքով:

Ո՛հ, ինչո՞ւ չունիմ ես ևս մի մայր,
 Ո՛հ, ինչո՞ւ ո՛չ ոք չէ դառնում ինձ հայր,
 Ո՛հ, ինչո՞ւ ես չեմ այս թռչնիս նման,
 Ինչո՞ւ աշխարհումս չունիմ ո՛չ մի բան,
 Ինչո՞ւ ինձ այսպէս զրկել է բնութիւնս:

( ) Բորոց անգամ ես չեմ ունեցել.

Սի քարի վերայ մանուկ են գտել
 Ինձ փոքրիկ գիւղում, եկեղեցու դրան,
 Հրտում, միայնակ, անտէր, անպաշտպան,
 Եւս քարն ևս իմ չէ. այս ինչ պատիժ է:

Ծնողներիցս հեռու գորով արտորում,

Չգիտեմ ճաշակ ծնողի գգուանաց.
 Եւ փոքրիկ մանկունք, որ գիւղումս կան
 Չեն խօսում իմ հետ երբէք ո՛չ մի բան,
 Եւ ինձ քոյր անուն երբէք չեն տալիս:

Երբէք ինձ իւրեանց ընկեր չեն շինում

Եւս երեկոյեան քաղցր խաղերում.

Երբէք երկրագործ ինձ ընտանեբար

Չէ ասում իւր տան. աղջիկ, հանգիստ առ.

Եւս է որդւոց հայր, ես միայն միակ:

Դէպ ի մարդասէր մատուռն հիւրընկալ

Ուղղումեմ լալով իմ հանդարտիկ քայլ:

Եւս երկրիս վերայ մի հատ ապրանքան,

Որի մէջ արդէն չեմ օտարական,

Սիակ է որ ինձ չէ փակվում երբէք.

Շուտ շուտ եմ զննում ես այն օւխտի քար,

Ուր սկսուեցան օրերս թշուառ,

Եւս տեղ եմ խնդրում նշան արտասուաց,

Որ գուցէ մայրըս իմ լինի թափած,

Երբ ինձ միայնակ թողնումէր այն տեղ:

Շուտ շուտ եմ գնում ողջիս բնակարան,

Որ գտնեմ այն տեղ ծնողիս գերեզման.

Եւս տեղ չեմ գտնում ես նոյնպէս ո՛չ ոք.

Ո՛հ աղքատ աղջիկ, դու չունիս ծնողք,

Ի՞նչ երկրիս վերայ, և թէ գետնի տակ:

Եւս լաց եմ եղել տասն և չորս գարուն,

Հետու ամենից, քաղած և անքուն,
Ե՛կ, քեզ եմ սպասում, մայր իմ սիրալիր,
Վոյն քարի վերայ, ուր ինձ թողեցիր:

Ստեփանոս Ստեփանեանց, Ուսումնասէր: Հիւսիսափայլ, 1860 թ. № 7. է.
20—21:

262

Սերջին գարուն:

Գարունն է եկել նախշուն թևերով,
Վախշուն թևերը պէսպէս ձևերով,
Վոյն գոյն ծաղիկներ՝ կարմիր ու սպիտակ,
Սարգ, միտակ, շուշան անուշ հոտերով:
Երկինք ու երկիր քեզ սունեն, գարուն,
Օ՛ր ես բան զամեն եղանակ սիրուն.
Վա անձրև ցօղէ առատ ի վերէն,
Վա օրհնել ապ քեզ եկուր հաւերուն:
Սկի արևը փայլէ քեզ վերէն,
Կենսաբեր հովք փրչէ ի լերէն.
Ե՛կ, աղնիւ գարուն, եղանակ սիրուն,
Երգեօք դու ինչ բազդ բերիր ինձ Տերէն:
Վլխաքարշ երթամ ի պարտէզ այգուն,
Ե՛կ ու վախ քաշեմ ես անդ օրն ի բուն.
Չիկայ ինձ հանգիստ, ցնծութիւն սրտիս,
Ես վաղ եմ մոռցել զի՞նչ արդորր է քուն:
Սեռած պատանքած գետնին կեանք տուար,
Տերեթափ ծառին ստուերախիտ արար,
Վեզ թռչնոց երամ հանդէս կանչեցիր,
Ինձ մենակ խղճիս էսպէս մոռացար:
Եռա՛ջ դեռ, գարուն, դէպ ի հիւսիսն ի խոր,
Վնա՛, կանանչո՛ւր դու անդ սար ու ձոր.
Որոյ տնհամբեր քեզ կան՝ տո՛ւր բարեւ.
Վ՛ր՝ ուրախ գալտեամք նոցա զուարճացո՛ւր:
Կուգաս գալ տարի, դու ինձ կրգանիս
Ո՛չ ի մեր այգին և ո՛չ ի պարտէզ:

ԼՆԼ անդարթ քննով հոգի տակ պառկած,
Պերեզմանաքար մի վրաս կը տեսնիս:

Բ. Գ—Դ. Պատկանան:

263

Սասն մահու կաթուղիկոսին ամենայն շայոց Տ. Տ. Ներ-
սիսի Լ. 'ի 13 փետրվար ամսոյ, 1857 Փրկչական ամի:

Օարթիք 'ի քնոյ, ով շայտտան, տնս՝ ուր է քոյ Ներսէսն.
ժամանակը պառաւելայ. էլ չի՝ ծնիլ էնպէսն:

Ըստ թանգագին գանձ է ազգի՝ հաւատարիմ Տնտեսն.

'Լա՝ էր քո որս որդւոց համար՝ Լստուածառաք Սովսէսն:

Նոնուդը մեծ, սնունդը՝ մեծ, անկեղծ ասեմ՝ յատուկ մեծ.

Իւր մեծութեանը հաւասար՝ Լզգին եղոյց 'Լա շուք մեծ.

Որոյ կեանքն էր երջանկութիւն շայոց, իսկ մահը՝ սուք մեծ.

Ըշխարհ գիտէր՝ որ 'Լա յայտնի մեծ էր, ոչ թէ անյայտ մեծ:

Սինչ Լքեղայ էր 'Լա՝ եղև Պանիէլեան աբրահեակ.

Իբրև հարազատ որգեգիր՝ անկաւ չարչարանաց տակ.

Շնոց խօսք՝ է թէ հանապազ չարն բարեաց է ներհակ.

Բայց ամպը երկար չի՝ կարող թագաւանել զԼքեղակ:

Ըստ վիճակին շայր հոգևոր, բայց ըստ նախնեաց Օօրաժար.

'Լա ընդ Կոմսին Երեանու՝ բազում սքանչս աբար.

Շալածելով զՊարսիկ զօրս իբրև փերոս զխաւար.

Կնճիոք բանից 'ի մէնջ ծնելոց՝ ձգեցին զ'Լա վնդ 'ի տար:

Տարագրութիւն 'Լորա յայնժամ լրուան ըղձից էր ոմանց.

Բայց այս սնոտի երջանկութիւն նոցա իբրև ստաւեր անց.

Բազդ 'ի շրջանն իւր առաջի գարձաւ կամանց և կամանց.

Վանդի զպատառ մանկանց Լստուած՝ ըստ առաւիլին՝ չի՝ տալ շանց:

Շաղար ութ հարիւր քառասուն երեք թուին փրկչական.

'Լա բազմեցաւ ըստ արժանւոյն 'ի Վահ Լուսաւորչական.

Փախեաւ խաւար անյուստութեան՝ ծագեաց լոյս արեգական.

Տրտմեալ ճակատք շայկազնէից զուարթագեղ փայլեցան:

Լրժան մարգը ագամանդ է՝ մաքուր ոսկւով պատելի.

Սիայն նորա ճաճանչըն է ցաւառ աչաց ատելի.

Բամբասանքն է մասնիկ հոգւոյ չարեաց անանջատելի.

Որչափ որ անաղտ լինիս՝ նիւթ ունին գանդատելի:

Բազմեալ 'ի Վահ յայտնի ետես զանազան զգոողութիւնք.

'Եկատելով 'ի հոգևորս՝ անտեղեաց յարգողութիւնք.

Յնջեաց յամենից ատենից աններելի գողութիւնք.

Եւ յանցաւորս 'ի 'Լմանէ ծագէին միշտ թողութիւնք:

Թէպէտ յայտնի խիստ երևիւր, բայց էր մէկ խաղաղ հրեշտակ.

Եզգի պայծառութիւնն էր միշտ 'Լորա համար նպատակ.

Արովհետեւ միմիայն էր՝ չունէր երբեք օժանդակ,

Ոչ մարթացաւ՝ որչափ ցանկայր թողուլ Եզգին յիշատակ:

'Կառ փետրվար նահանջ ամիս՝ թուր լինի քո երեսին.

Սխանգամայն բարօրութեան նշան չունի քոյ ծէսին.

Հիսուն ու հինգ թուին առեր դու Սեծ 'Եկողայոսին.

Հիսուն ու եօթին խլեցեր 'Լորա ընտրած 'Երեսին:

Պատմութեանց մէջ անհաշիւ է՝ փետրվար քոյ գործերդ.

Սերնապէս մեր շայտց անտէր Եզգին կալաւ քոյ խէրդ.

Ձեռս ընկնէիր՝ անխնայաբար կապոտէի ոռներդ.

Սուր քսելով աղտեղէի քոյ անամօթ պատկերդ:

Ար դու մեր խեղճ Եզգին թողեր 'ի դառնութեան վիճակի.

Թող զի ազահ սիրա քո՝ շայտց դժբաղդութեամբն յագի.

Կամեցեր տալ անհոտ ծաղիկ՝ մեզ փոխան մանուշակի. ❀

Գիտելով զի մետէօրայն ոչ տայ լոյս արեգակի:

Սայր հաւատոյ, քոյ անարատ փեսայէդ ինչ լիացար,

Ար այդպէս յոյժ վաղվաղակի օւ հագար՝ այրիացար.

Չիցէ թէ դու մեծամտեալ՝ մոլութեանց որդիացար.

Օհ 'ի պտտիժ յետս ընկրկեալ՝ նախկին դրութեան միացար:

Եւ եառնդ ուրբ՝ որ ցարդ պահես դու զ'Եղյեան Տապանն,

Իսկ ընդէր ոչ պահպանեցեր զքոյ Եզգիդ պահպանն.

Սիթէ չէիր գիտում՝ զի տէր չունի որբ շայաստանն.

Կամ թէ պիտի անդրադառնայ յառաջին աստիճանն:

Եղնկ շայեր, ընդէր ոչ լայք զմահ ձեր սուրբ Օնորին.

Գերի մարդը ոնց չէ զգալ կորուստը իւր փրկողին.

Շատ օր չէանց որ դուք զ'Լա աւանդ տուիք սև հողին.

Եսպէս 'Երեսէս չէք տեսանել ցգալ արդար 'Կատողին:

Սինչի վախճան 'Լա ամենիդ նախախընամող եղև.

Երժան մարդկանց՝ դք և իցեն՝ արգար գին դնող եղև.

Արովհետեւ 'ի հողոյ էր ստեղծեալ, կրկին հող եղև.

Սինչ կենդանի էր 'Լա, զնա ընդ սրբոց յարգող եղև:

Ընհարազատ մարդկանց համար այսօր է ցնծութեան տօն.
Ընպէս մարդկանց արասցէ Տէր՝ ըստ սուրբ գրոց՝ օն և օն.
Ըս մեծ գործիս հարկաւոր էր Հոմերոս կամ Լիկերոն.
Ըլ ո՛չ թէ՛ Սէյեադի նման անտաշ կոպիտ, անզգօն:

Պ. 8—8. Մագաթեան:

264

Ինձ համար չէ՛:

Քարգամանութիւն:

Ինձ համար չէ՛ գարնան գալը,
Ինձ համար չէ՛ ծառի ծաղկելը,
Ուրախութեան սրտի գրգիռը,
Ո՛չ մի բերկրանք չեն ինձ համար:
Ինձ համար չէ՛ կենաց բաղդը,
Ինձ համար չէ՛ երջանկութիւնը,
Եւ մրայօն կուսի աչքերը,
Կոյց արցունք չ'են ինձ համար:
Ինձ համար չէ՛ փայլուն լուսնի
Ընտառ ու սար լուսաւորելը,
Գարնան վարդի երգչի տաղերը,
Սոխակ ու վարդ չեն ինձ համար:
Ինձ համար չէ՛ բարեկամաց
Սեկտեղ սիրով տօն կատարելը,
Չատիկ օրուայ ուրախ ասելը
Կ՛ըրիստոս յարեալ չէ՛ ինձ համար:
Ինձ համար չէ՛ ծնողաց լացը,
Ինձ համար չէ՛ աղջկայ տըխրիլը,
Գերեզմանիս վըայ արտասուիլը
Բարեկամաց՝ չէ՛ ինձ համար:
Բայց ինձ համար կուգայ ժամը,
Կ'երթամ թըշնամեաց պատերազմը,
Եւ մահառիթ սպանիչ գընդակը
Ընդ պատրաստած է ինձ համար:

Բ. 8—Գ. Պատկանեան:

Մ Ի ԲՈՒՆ ՏՈՂ

(Գերմանական)

Մ Ի ԲՈՒՆ ՏՈՂ ԻՆՃ ԿՐ ԾԱԾԿԷ ՄԻԱՆՁԱՄ,
ԵՐԲ ՎԱՍՏԱԿԱԾ, ԴԷՎ Ի ՀԱՆԳԻՍՈՒ ԵՍ Կ'ԵՐԹԱՄ.
ԵՆՈՒՏԵՍԵ ԳԱԼԻԳ, ՎՆՈՒԳ ԱՂԱՍՎԱԾ,
Մ'ԱՏՈՒ ԲՆՈՎ ԿՐ ՆՆՋԻՄ ԵՍ ՄԵՂՄ, ՀԱՆԴԱՐԱՐ,
Մ'ԻՆՉԼ ԳԱՆՉԷ ԳԵՐԵԳՄԱՆԻԳ ԵՏՈՎԱՆ:

Մ Ի ԲՈՒՆ ՏՈՂ ԻՆՃ ԿՐ ԼԻՆԻ ՎԱՍՏԱԿԱՆ,
ԵԼԵԼԻ ԲԱՆ ՄԻ ՎԱՍՏԱՅԵՂ ԾԱՆՐՈՒԹԻՒՆ,
Ճ'ԱՐՈՒԱՐԱԳՈՐԾ ձՆԱՔԻԳ ՉԻՆԱԾ, ՔԱՐԱՆԻԼԹ.
ԵՐԳԷՆ ԳԱԼԵՐ ՇԱՍ ՕՐԵՐԻ ԾՆՉԵԳԻՆ
ԿԵԱՆՔՍ, ՀՈԳԻՍ ԾԱՆԸՐ ԾԱՆԸՐ ՄԵՆՆԵՐՈՎ:

Մ Ի ԲՈՒՆ ՏՈՂ ԻՆՃ ՀԵՐԻՔ Է, ԲԱԼԱԿԱՆ,
ՎԻՍԵՄ ԿՏԱ, ԼԻՆԵԼՈՒ ԵՄ ԵՍ ԱՆՉՈՒՇԱ
ՈՐԴՆԵՐԻ ՈՒ ՃՃԻՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՈՒՐ.
ԲԱՅԳ ԽԱՂԱՂ Է ԳԵՐԵԳՄԱՆԻ ԽՈՐՔՈՒՄԸ,
ՀԱՆՆ ՈՒ ՎԻՇՄԸ ԱՅՆ ՄԵՂ ԼՈՒՈ Է ԵՍ ՀԱՆԳԻՍՈՒ,
ՎՈՒՆԸ ՔԱՂՅՐ ԵՍ ԱՆԽՈՈՎ ՀԱՆԱՎԱԳՂ:

Մ Ի ԲՈՒՆ ՏՈՂ ԳՈՒԳԷ ձՐԳԷ ԻՄ ՎԵՐԱՅ
ԲԱՐԵԿԱՄԸՍ ՄՐՈՒՄ ԳԷՄՔՈՎ ՈՒ ԼՈՅՈՎ.
ԵԹԷ ՄԻԱՅՆ ՈՒՆԷԻ ԵՍ ՄԻ ԱՆՃՐՆ,
ՈՐ ԳԱԼՈՒ ԷՐ ԳԵՐԵԳՄԱՆԻՍ ՄԵՍՈՒԹԻՒՆ.
ԵՆՈՒՏԵՍԵ Կ'ԹԵԹԼԱՆԱՐ ԻՄ ՎԵՐԱՅ
ԵՍՏԾՈՒ ՀՈՂԸ ԳԵՐԵԳՄԱՆԻՍ ՄԻՋՈՒՄԸ:

ՎԱՐԳԱՆ ՍՈՒԹԱՆԵՆԳ: ՀԻՄՈՒՄԻՊԵՂ, 1859 Թ. Է. 167:

Կապույտ:

266

1854

ԵՐԳ ՎԱՆԴՈՒՄՍ ՎԱՍՏԱՆԵԿԻ:

ԾԻԾԵՆԱԿ, ԾԻԾԵՆԱԿ, ԵՒ, ԹԵՐԻՐ, ԾԻԾԵՆԱԿ,
ՂՈՒ ԳԱՐՆԱՆ ՍԻՐՈՒՆ ԹԵՐՆԱԿ, ԾԵՆԱԾ ՄԵՂԸՍ ԵՂԱՐԱՐԿ,
ՂԷՎԻ ՈՒՐ, ԻՆՃ ԱՍԱ, ԵՆԴ ՉԻՆԻՐ ՔՈ ԲՈՒՆԸ
ԹԵՐՆՈՒՄ ԵՍ ԱՅԴԱԿԷՍ ԱՐԱԳ: ԱՅԻՐԵՆԻ ԿՐՈՒՐԻ ՄԱԿ:

Ընդ հեռու ալեոր
Հայր ունիմ սրգաւոր,
Որ միակ իւր որդուն
Սպասում է օրէ օր:

Երբ տեսնես դու նորա՝
Ինձնից շատ բարեւ արա՛,
Ըսա՛, թող նըստի լայ
Իւր անբաղդ որդու վըրայ:

Ղու պատմէ, թէ ինչպէս
Ըստ անտէր ու խեղճ եմ ես,
Սիշտ լալով, ողբալով՝
Կեանքս մաշուել, եղել կէս:

Ծանօթ. Ըստ երգի հեղինակի մասին զանազան կարծիքներ
կան, ոմանք կարծում են թէ հանգուցեալ երջանկայիշատակ
Վերսէս Ե. էր սորա. հեղինակը, իւր խոսարարիա եղած
ժամանակը; միւսները այս երգը ընծայում են Վարդապետ
ուսանող հանգուցեալ Եսկարեանցին, որ աւելի հաւաստի է;
Երրորդները ասում են թէ Պ. Ղոզորխեանցի հեղինակու-
թիւնն է, և այլն:

267

Երգ աղքատին:

(Գերմաներէնից)

Ո՛հ, աղքատիկ եմ ես այր,
Ըմենեւին ամայի.
Ըլ իմ սըրտիս մըխիթար
Ընգամ մի գէթ ըղձայի:

Ի ծընողացս անդ ի տան
Ե՛ի մանուկ հեշտածին,
Ըլ արդ նոքա թաղեալ կան,
Եւ ինձ գառինք են բաժին:

Ճոխին պարտէզը ծաղկեն հոյլ,
Եւ զհասկ դիտեմ ոսկեթուռ.
Ըլ իմ շաւիղս է ամուլ,
Որ վիշտս եւեթ տայ տըխուր:

Սիրեմ ցաւովք լըռելեայն
Ի երկրեւոց կալ յերախան,
Որոց սըրտիւս ամենայն
Սաղթեմ աւուրս բարութեան:

Սակայն, ո՛վ Տէր, ոչ թափուր
Ի բնաւ թողեր զիս հեշտից,
Վաղցր ըսփոփանս ընդհանուր
Յաշխարհ սըփոփեալքոյ յերկնից:

Ըհա յամեն գիւղօրէք
Ըմբառնայ սուրբ քոյին տուն,
Եւ երգեհոն, սաղմոսերգք
Համայն զակոնջըս լընուն:

Ո՛չ այդ արփի եւ լուսին
Եւ ինձ ծագեն գըթասէր,
Եւ ի զանգակ գիշերին
Եւ ես խօսիմ ընդ քեզ, Տէր: Լճազմեցայց սեղանիդ:

Աւհւանդ: Բազմավեպ, 1856 թ. է. 296.

268

Ի վերայ ունայնութեան աշխարհի:
Հարբած էի ես սիրով աշխարհի,
Սէսն այն խաբուեցայ սուտ բարեկամի,
Ես շատին համար կեանքըս կու տայի,
Լճի՛ չիկայ մէկ մը, որ վրաս նայի:
Մեղք որ խաբուեցայ սիրով աշխարհի,
Հոգիս, մարմինըս չարին մատնեցի:
Ենցան օրերըս օտարի համար,
Ենոնցմէ ինձի օգուտ մը չի կար: *
Յաւի տիրացայ, մեռնիմ չարաչար,
Ձի կայ բարեկամ, որ պուտ մը ջուր տար:
Յատուկ գիտէի՝ հոգիս անմահ էր,
Մարմինըս սիրել ինձի ինչ պէտք էր,
Կերպ կերպ մեղքերով զիս կորուսանել,
Ենմահ փեսայէս այուպէս բաժնուել:
Թընդիկ-ալ եմ ես, ինքըս կըսէի,
Հայրն նայելով՝ կը հըպարտանայի,
Մեռնիլս միտքէս չ'էր անցընէի,
Բայց դեռ չի մեռած եղայ գանելի:
Սարդ էի բացուած, գոյնըս կըփայլէի,
Ենուշ հոտովս շատին խաբեցի,
Երբ-որ ծերացայ՝ դարձայ չոր խոտի,
Կորուցի տեսքըս, չ'ին հաւնիր ինձի:
Ուհհան ու նարգիզ, զիւմբիւլ, մանուշակ,
Չըքնաղ փայլէի որպէս զարեգակ,
Ես զիս կարծէի որպէս գոհար աղ,
Ձի կար յաշխարհիս ինձի նըմանակ:

Թողմեցայ, ընկայ, գոյնըս փախուցի,
 Տեսօք աչքերուս լոյսը կորուցի,
 Ո՞ր այն զարդարանքս, որ զարդարուէի,
 -Ըրդ՝ չ'ունիմ ես դժ կայնելու ոտքի:
 Ե՛լեարհք՝ խաբուեցայ, ի՞նչ ասեմ քեզի,
 Որ մէկ զր մըն ալ կուշտ չի խընդացի,
 Եւքերս միշտ արցունք, սիրտըս կը հալի,
 Հալած մոմի պէս կեանքըս կը հատնի:
 Արմանեցայ ես քրքրուած նաւի,
 Որ իմ մեղքերովս զիս կորսնցուցի,
 Ե՛հա կորնըչիմ ՚ի խորըս ծովի,
 Ե՛նտէր, անտերունչ, խեղճ ողորմելի:
 Երնեկ էր ինձի, թէ զիս ճանչնայի,
 Իմ Բստեղծողիս սէրըս ձգգէի:
 Ի՞նչ օգուտ եղաւ՝ մարդիկ սիրեցի,
 Սիրուեցայ մարմնով՝ հոգիս կորուցի:
 Սէր իմ, Եստուած իմ, Հիսուս—Փրկիչ իմ,
 Ե՛նուշակ Տէր իմ, Եստուած իմ, Սէր իմ,
 Դու մենակ յոյս իմ, գթած Փրկիչ իմ,
 Վե՛հ միայն, Հիսուս, մեղքէս կ'ազատիմ:

269

Ս ե Ր Ջ Ի Ն վ ա Ր Դ:

(Գերմանականից)

Վ երջին վարդ, վերջին վարդ,
 Սիրականիս վերջին զարդ,
 Եւ քեզ հանեց իւր կրծից, } կրկնէ:
 Ինձ պարգեւեց, վերջին վարդ:
 Մանկութեան ոսկի ժամերն
 Ենցել են անդառնալի,
 Կորած սիրոյս յիշատակ } կրկնէ:
 Դու ես միայն, վերջին վարդ:
 Գարնան օրերն անցել են,
 Տօթ ամառն է ինձ էրում,
 Միշտ սպասում եմ քու տեսքին } կրկնէ:
 Դուն ամառուայ, վերջին վարդ:

Արջանիկ կեանքիս օրերը
 Յաւ են դառել առաջիս,
 Ուրիշ օրեր, ուրիշ կեանք | կրկնէ:
 Միտքըս բերի, վերջին վարդ:
 Ըստ չի տեսիլ՝ կըբացուի
 Առաջիս սեւ գերեզման,
 Իս աշխարհից միայն քեզ | կրկնէ:
 Հետըս կ'առնում, վերջին վարդ:

Բ. Յ—Պ. Պատկերներ.

270

Ե Ր Ո Վ

Թարգմանութիւն

«Ո՛հ, լոկ երազ էր, մի՛ խռովէք ինձ,
 «Իմ մոլորութեան քաղցր պատկերներ.
 «Ինձ չէ թողլ տուած երկաթի կեանքում
 «Իսնդալ, վայելել ոսկի ըռպէներ:
 «Մի յիշեցնէք, մի՛, այն զգացմունքը,
 «Որով լցուած էր սիրտս և հոգիս,
 «Որով շնչեցի, որով ապրեցայ,
 «Ինչպէս մի ծաղիկ գգուած գեփիւտից:
 «Եւ դ մի երազ էր....կամ գէթ առաջօք,
 «Որ կրակ ձգեց սրտիս մէջ անմար.
 «Թշնամի վհուկ, երևի, կախեց
 «Աքբերիս վերայ բոժանք անհամար:
 «Ինձ այն ժամանակ քանի՜ ու քանի՜
 «Նրկեցաւ «նա» այն ծառերի տակ,
 «Մի՛նչ, լիալուսին խոր գիշերի մէջ,
 «Նրգումէր ուրախ, անհոգ, միայնակ:
 «Իս տեսայ «նորան», բայց մի այլ տեղում,
 «Յաւերթահարսնի ունէր կերպ ու ձև,
 «Թուչումէր, շարժում օգի մէջ, այնպէս,
 «Ինչպէս մի փետուր. առաւել թեթեւ:
 «Մի անգամ տեսայ լժեմնասի պէս
 «Օրահաւորված զինուորի զէնքով,

- «Մի ամբողջ խմբի տալիս էր հրաման,
«Իւր ձեռքի բռնած թեթեւ հրացանով:
«Ես տեսայ դարձեալ, մի ուրիշ անգամ,
«Մինչ անհոգ, ուրախ, խաղացած տեղից
«Եւորան բռնեցին, որպէս մահապարտ.
«Ինչ անմեղութիւն, ինչ հայեացք աչքից:
«Մինչ ոտքից գլուխ սպիտակ հագած
«Գլխումէր տխուր դէպ ի պատժարան,
«Ենհոգ արձակած սաթի պէտ մազերը,
«Երտասուք թափելով հեղեղի նման:
«Մինչ զրպարտողը խոստանումէր կեանք,
«Թէ միայն հաճէր.... լինել համաձայն:
«Եւ ինչ ինչ շնորհք էր, որ կաթեց մատից,
«Որով ցոյց տուեց երկինք ժանտին այն:
«Ո՛հ, մի այլ անգամ, ինչպէս փրկեց «նա»
«Եւազակներից մի անմեղի կեանք.
«Եւանց խօսելու, համր նշանով,
«Վ տանգի ժամը յայտնեց բացարձակ:
«Ինչ կարեկցութեամբ, ինչ անմեղ սիրով
«Թուենալի բաժակը տեղափոխեց «նա»,
«Որով դաւաճանը թունաւորվելով
«Խմրեցաւ մնաց, աթոռի վերայ:
«Ո՛ր մինը յիշեմ. ես տեսայ դարձեալ,
«Մինչ դուրս էր գալիս ծովից լայնարձակ.
«Հազար պչրանքով, քնքուշ շարժմունքով,
«Չկնորս էր որսում, սրտով համարձակ:
«Եւ «նա» խոստանումէր նորան անմահ կեանք.
«Եւորան» սիրելը էր անմահութիւն.
«Ես տեսայ, ինչպէս ձկնորսը ուրախ
«Վ այելումէր մի ճոխ արքայութիւն:
«Վ երջին անգամն էր, աւել չտեսայ,
«Գնումէի ծովով հեռաւոր աշխարհ....
«Երկինքը մթնեց, մրրիկը սուլեց,
«Որոտ, փայլակը անթիւ փայլակեց:
«Սարերի նման մեծ մեծ արիքի
«Կատաղած ծովին եղած խաղալիկ,

«Գլալիս էր մի նաւ, Զարդալած կայմերով,
 «(է)առաջ մեր նաւից տեսան նաւաստիք):
 «Եկաւ մօտեցաւ նաւը մեր նաւին:
 «Ի՛նչ սիրտ կտրատող մի պատկեր էր այն,
 «Թշուառ յուսահատ իբր անխել նաւորդք
 «Կորուսել էին և յոյս փրկութեան:
 «Վաւորդների մէջ ես տեսայ «նորան»,
 «Իննել էր կայմից խելքը կորուսած,
 «Ինչպէս յուսահատ անմեղ աղաւնին,
 «Բազէի աչքից անգուլթ հալածված:
 «Ենդունդի վերայ այսպէս քանի ժամ,
 «( )որօրաց ձօձաց տարաբաղդ նաւը,
 «Գիշերը կոխեց....կայծակը թնդաց....
 «Կիռլ տուեց բոլոր անյատակ ծովը....
 «Կայծակի թունդը, մրկի ձայնը,
 «Իսուլ աղաղակը կատաղի ծովի
 «Սխախառնվեցան վերջին ձայնի հետ,
 «Որ արձակեցին այնքան շատ հոգի:
 . . . . .
 «Սրրիկը անցաւ, ծովը հանդարտեց.
 «Շատ հեռի չէինք մեք ծովեզերքից....
 «Սրեղէն դաշտում, դեռ նոր խաղաղած,
 «Սի ապառաժուտ կղզի երևեց:
 «Նշա՛, «նա՛ դարձնա՛լ ծովում լողալով
 «Գիմոմէ դէպ ի քարքարուտ կղզին.
 «Սեք տեսանումնք....բռնեց քարերից -
 «Եւ շուտ վեր ելաւ իբր աննիւթ մարմին:
 «Հոգնած, ուժաթափ, մինչ վեր բարձրացրեց
 «Իւր արտասուքով յցուած աչքերը,
 «Եւ ահա լուսինը ամպերի տակից
 «Գուրս սողաց տեսնել «նորա» երեսը:
 «Ես շատ նայեցայ....բայց մեր նաւն արագ
 «Վազեց դէպ յառաջ....կորաւ իմ աչքից....
 «Եւ այլ միւս անգամ մինչև այս րոպէս,
 «Կամ գուցէ յաւեժ զրկվեցայ բաղդից:
 «Չէ. այն երանք էր....հեռի ինձանից,

«Խօլական ցնորք, հոգի գիշատող,
«Թողէ՛ք ինձ հանգիստ մաշել իմ կեանքը
«Եւ խաղաղ սրտով մանեւ դէպ ի հող»:

Միքայել Նաւրանդեանց, Հիւսիսափայլ, 1859 թ. և. 706—707.

271

Տաշ 'ի Ուոստոմ-Բէգ:

Մունետիկն 'ի ձայն բարձր աղաղակէ,
Եանտ դահիճն սուր 'ի ձեռին անյագ սրբէ,
Սագեր հանգոյն զիմ կենաց թել կըտրել խընդրէ,
Ի կախաղան և կամ ի սպանդ, ո՛ր զիս տանէ,
Վաղաքս համայն մահմետական զի՞ խուռն գան,
Օ՛ւիմ մահ սըգան,

Պառնագին լան զիս Լքովեան քաջ ախոյեան:

Մի՛թէ չիք ոք աստ Վրիստոնեայ զիս փըրկեսցէ
Եայս ամեհի և մահագոյն վայրագ դահճէ,
Ընդէր զանմեղ արիւն թափել յերկիր ցանկայ,
Նուիրական զենման իմոյ լերուք վըկայ,
Սէր հայրենեաց 'ի թըշնամեաց ձեռն մատնեաց,—

Ուրախ մեռայց,

Եւ դասեցայց ընդ դիւցազանց իմոց նախնեաց:

Փշըանք մնացեալ իմ սիրելի շայոց ազգի,
Որք գտանիք 'ի ձեռս Պարսից յայս քաղաքի,
Մի՛ մոռասջիք պատմել և զայս յորդուց որդի,
Թէ՛ քաջն Ուոստոմ վասն հայրենեաց 'ի սպանդ վարի.
Թէ՛պէտ ցաւիմ զի մեռանիմ 'ի մարտ ընդդէմ
Թըշնամեաց իմ,

Եւ յօժարիմ, զի զո՛հ լինիմ այսպէս վսեմ:

Եյս քաջ բազուկք յարեաց Պարսից հօկայս հըզօրս
Տապաստ արկին 'ի բազում նուազս հարիւրաւորս.
Եւաղ կնատ անգուծ դահճի եղէ ես որս
Պատմեսջիք զայս վէ՛հ դիւցազին զառամեալ հօրս,
Վաջ նահատակ որդիդ միակ 'ի ձեռս վայրագ

Պարսից էանկ.

Իւր յաղթանակ մահ դժընդակ էառ պըսակ.

Սեփդ յարեաց արքայորդիդ Լեւաս-Սիրզա,
Սուր 'ի ձեռին դահիճն սեգ առնթեր կայ,
Օհս թշնամիս քոյոյ ազգի տապաստ 'ի մահ
Օհմորդ կամիս սպանանել շուտ հրամայեա՛,
Սիայն սըգամ, զի կապեալ կամ: Թէ միւս անգամ
Հրացան, սուր իմ

Ի ձեռս ունիմ՝ ըզբազուկ իմ ձեզ ցուցանեմ:

272

Ս տ ա ծ ու թ ի ն ք:

Խորին տրտմութիւն և դառն վիշտը
Ճշշումէ անձս և մաշում հոգիս.
Երին է պատում իմ զգայուն սիրտը,
Տեսնելով թշուառ դրութիւնը ազգիս:
Ո՛վ իմ հայրենիք, խղճուկ Հայաստան,
Սինչև ե՞րբ արդեօք այդպէս պիտի մնաս,
Եւ երգիչներիցդ դու միշտ յաւիտեան
Սիայն լաց և ողբ պիտի իմանաս:
Եւ դու ազգ Հայոց, պաշտած ինձանից,
Ե՞րբ այն երջանիկ կը գայ ժամանակ,
Որ և դու զարթես այդ քո խոր քընից,
Որ պօքան հարիւր տարիք շարունակ
Կապումէ թէքերդ, քեզանից ծածկում
Քո տկար մարմնի անթիւ վէրքերը,
Սուտ երազներով է վարագուրում
Նուազած հոգուդ ծածուկ վշտերը.

Հերիք է, ազգ իմ, հերիք է, զարթիր,
Թօթափիր քունը, աչքդ բաց և տես.
Նայիր շորս նոզմդ, քո վերայ նայիր,
Ինչ էիր երբեմն և այժմ ինչ ես:
Կար ժամանակ երբ և դու ունէիր
Եզգերի շարքում անուն պատուակած,

Հաւատով, ուսմամբ գու ծաղկումէիր,
 Ունէիր քեզ գահ, թագ արքայական:
 Բայց այդ ազգային պարծանքն ու փառքը
 Ղու գնահատել սակաւ իմացար,
 Հայկից, Արամից քեզ տուած աշխարհքը
 ( ) տարի ձեռին եղել է աւար:
 Կորուսել ես քո ազնիւ բնութիւնը,
 Երկպառակութեամբ կեանքդ խանգարվել,
 Եւ խաւար, մոռնալ տգիտութիւնը
 Խեղճիդ չորս կողմը ծանր քող ձգել:
 Բայց քեզ չէ պիտոյ միշտ մնալ այդպէս,
 Այդ թմրութեան մէջ, քեզ կորստաբեր,
 Երկինքը նոր կեանք է վիճակել քեզ
 Ապագայումը և պայծառ օրեր:
 Այժմ փոխվել են հանգամանքները,
 Ունիս դու բարի և հզօր պաշտպան.
 Վանդիր տգիտութեան թոյլ կապանքները,
 Ղիմիր դէպ ի լոյս ազատ, անխափան:
 Գէորգ Բաբելոնաբեանց: Հիւսիսօտայն, 1859 թ. Կ. 806—807:

273

Ը ն ու ը ք ¹⁾:

Յամաւվերջն Ապրիլի զպատուհանս բացի,
 Օձիւնաթաղ դաշտորայս ծաղկազարդ տեսի:
 Արտասուք եռանդունք զայտս իմ այրեցին,
 Օձիմ անդարձ գերութիւն յուշ իմ մուտ ածին:
 Եղուապէս դառնացան վէրք վըհատ հոգւոյս.
 Խըմրեցան զգայարանքս հատան ելք շնչոյս:
 Ափսոս ինձ, ասացի, բիւր անգամ յայն օր,
 Հատ անէծս թափեցի 'ի ծննդեանս վատ օր:
 Սաշեցայ, թռչնեցայ, մըտի խոր 'ի քուն,
 Օչար կսկիծ հէք գերւոյս արկ'ի ծով անհուն:

¹⁾ Հայրապետ Սուքիասեանցի ձեռագրումը. «Վարդուն»:

Վրէլսոյն մեծ անմահից ել ինձ յայց տեսեամբ,
 Որպէս թէ ՚ի փոսոյ զիս ելոյժ ձեռամբ:
 Լներկմիտ մօտ մատեայ ՚ի համարոյր օտին
 Վերբնապէս սքանչելեօք զիս ազատողին:
 Բամբ ձայնեղ թըռնակաց ճոխ դայլայլեցին,
 Կենսածին Տիրամօրն փառս վերերգեցին:
 Երանի՛ ասացէ՛ք, կարմրացայտ վարդիս.
 Վաջալերս տուք նըմա ՚ի գով պաշտպանիս:
 Լնաղ իմ նեղասիրտ կարճամիտ լալոյս,
 Օխա՛րդ զիս կարծեցի կորուսեալ անյոյս:
 Վախատի՛նք իմ նեղչաց նետք եղեն ինքեանց,
 Վանրացան դաւք նոցա, անկան յիւրեանց ցանց:
 Հաւագնեալք՝ օրհնեցէ՛ք զանուն Տեառն, յաւէտ,
 Վի՛ք զլոյս ձեր յօգնութիւն Խաչին փըրկաւէտ:

8. Վ. Ալմադարեան:

27 Ապրիլի 1821 թ. Հաղպատու վանքի մէջ, երեւի երբ հեղինակը, կարծեմք, ժամանակաւոր աքսորանք էր ուղարկուած Տփլիսէն: Ներսէս վիճակաւոր առաջնորդի հրամանօք (ետոյ կաթողիկոս, Ներսէս Ե. Աշտարակեցի, Շահադիզեան ազգիցը): Այս դիպուածքը պիտոյ է գիտնան Յարութիւն վարդապետի աշակերտքը: Յանկալի էր որ նոքա տպէին այս ականաւոր, ժիւր եւ գրեթէ Ներսիսեան ազգային վարժարանի առաջին քանքարաւոր վարժապետի բանաստեղծութիւնքը եւ անկեղծ կենսագրութիւնը, որ այժմ ազգային պատմութեանը է պատկանում: Մերիայ ժամանակը անհետացնում է շատ ականաւոր աշխատութիւններ; պիտոյ է նորա մտացութիւնից ազատել սորանց:

274

Ես գիտէի զաշխարհս ինձ մուլք է տուած,
 Ուտէի խըմէի հետ իմ սիրեղեաց.
 Վա մահն յանկարծի հասաւ ետեանց.
 Օխնչ թէպտիր ունէի կիսկատար մընաց:
 Վիտէի թէ բերդ էի ՚ի յայսմ աշխարհիս,
 Սահուան ցաւն պատեց բոլորով զմարմինս,
 Հա՛ շարժեցաւ փըլաւ իմ բոլոր պարիսպս,
 Օխնչ հասրաթ ունէի մընաց ՚ի սրտիս:
 Երեկ վարդի նըման ես կու փայլէի,
 Սիրամարգի նըման ՚ի շուրջ կու գայի:

Սիրելեացըն հետ զըուց կու տայի.
Ես այս աւուրս իսկի խապար չունէի:
Ես գիտէի մարդ թէ չի մեռանիր
Եւ աստենի կենացըս չի բաժանիր.
Իսկի աղօթք չէրի կամ հոգւոյս թէպտիր,
Հա ընդուս կապուեցաւ 'ի բերանս զափիլ:
Եկաւ մոռթն տիրեց իմ ծովաչերուս,
Գընաց խելքս 'ի գըլխոյս, գոյնս երեսուս.
Իմ սիրելիք եղբարք ժողովեցան եզերս,
Կու հարցանեն թէ զմեզ կու ճանաչէս:
Եւ չէր լոյս չիգայ որ տեսնեմ ըզձեզ.
Ենդուս չի բարբառիր որ զոյց տամ ձեզ.
Եւ իմ սիրուն եղբարք, հալալ արէք ինձ
Որ կերայ անպակաս աղուհաց հետ ձեզ:
Ես իմ լուսով աչերս էր խաւարեցաւ,
Եւ իմ արագ ընդուս վասն էր կապեցաւ.
Սիւթէ մեռանելոյս օրն մօտացաւ
Եւ հոգիս 'ի մարմնոյս բաժնիլ կամեցաւ:
Գեռ հասեր էի իմ հօր գաւազան
Շուտով կը հասնէի 'ի յամենայն բան.
Թապտիր կու անէին որ դընէին նըշան,
'Եւ ըշանին փոխարէն դրին զիս գերեզման:
Ինձի հալալ արէք ո՛վ իմ սիրելիք,
Եսսօր թէ ես մեռայ՝ դուք այլ տի մեռնիք.
Եւ խարհս անցաւոր է, չիլինի թէ խաբուիք
Սահըն զափիլ կու գայ, հանց իմացիք:
Եսսօր ես կու հեռանամ 'ի ձեզանէս,
Ի տան և յընտանեաց կու բաժանիմ եօ:
Ի ձեզանէ կը խընդրեմ չիմոռանայք զիս,
Եսէք զայլ մեղայն, տէր ողորմի՛ ձեզ,
Եւ քան զմահն ընդի իսկի չըկայ վատ
Որ բաժնէ զփեսայն ու զնոր հարսն 'ի զատ.
Երբ բաժանողն Եստուած է ո՛ւմ անեմ գանգատ,
Շատ իմաստուն խելացիք որ կը մընան մաթ:
Եստուած միտիմարէ ձեզ սիրելիք,
Սխաբան ժողովուրդք որ իմ հետս եկիք.

Տայ ձեզ տէր Լստուած զինչ խընդիրք ունիք,
Հաւասար ժողովուրդք որ դուք զիս լացիք:
Հոգեկոր քահանայք դուք մի՛ ձանձրանէք
Օկարգս բոլոր ասէք 'ի տեղ մի՛ թողէք.
Եւ զաշխարհն ձեր հալալ արէք.
Ես ձեզնէ հեռացայ, դուք բարով կացէք:
Օխմ աստենի հանդերձս յիսնէ հանեցէք:
Եւ անտենի պատանքն ինձի հագուցէք.
Ի հող 'ի գերեզման շուտով իջուցէք,
Բնդ հրեշտակին իմոյ զիս ուղարկեցէք:
Երկար ճամբու պաշար պատարագ դրէք
Ելօթք ու աղաչանք, պաղատանք արէք.
Օձեզ ես աղաչեմ, զիս չիմոռանաք,
Բզէոյս Սարիամ բարեխօս առնէք:
Սահն հանդիպելոց է ամենեցուն,
Օայն ընդ մտաւ ածեմ, չոնիմ դադարումն.
Ողբամ հառաչելով ես զօրն 'ի բուն
Խէ ինչ ճուաղ տի տամ ես իմ Լստուծոյն:
Սեղօք եմ ըմբռնեալ, տողամք թշնամւոյն,
Որսայ և ընկընէ զիս 'ի գուք տղմոյն.
Օի միշտ և հանապազ ընթանամ 'ի նոյն,
Ղրնամ որպէս զվարազն 'ի ժահահոտոյն:
Սեղայ գոչեմ առ քեզ Լստուած ամենի,
Օի ոչ թողցես իմ անձ որպէս գնայի.
Ձգեա յողորմութիւն ուղկանաւ շնորհի,
Եւ հան զիս անդընդաց 'ի խորոց մեծի:
Ղրեմ առ քեզ Հեթում խորատ հոգեկոր:
Խէ ես մանուկ ուշիմ մաքուր մտաւոր.
Բնկալ առ քեզ զխրատս իմ որպէս խընձոր,
Իմաստութեամբ և ուսմամբ լեր գու զօրաւոր:

Բաղմազէպ, 1858 թ. է. 212—213

Սուգ դստեր Յեփթայեայ:

Յառաւօտ կենաց կուսանիս,
 Յարշալոյս աւուրց անմեղիս,
 Խորշակ մահուան տարածի,
 Եւ. լոյս աչացս պակասի:
 Եւ ծանօթ լերինք և հովիտք,
 Եւ պայծառ դաշտք ծաղկաթիթք,
 Եւ հա՛ ի ձէնջ հրաժարիմ,
 Փռութով երթայց ի շիրիմ:
 Լացէ՛ք զիս, ո՞վ անտառք, բլրղւրք,
 Լացէ՛ք հարք, մարք, եղբարք և քորք,
 Օհս փոյթ զենցէ սուր ուխտին,
 Յօգուածքս այժմէն սարսափին:
 Երիւն իմ է գին փրկութեան,
 Գիցամոլ տանն Խորայէլեան
 Սեղապարտքն ազատ մընան,
 Ենմեղ կեանք իմ չըքանան:
 Սայր իմ, ախ դու մի՛ շատ ցաւիր,
 Հօրս ուխտին բնաւ մի՛ ներհակիր:
 ՅԵստուած բարձրեալն զոյս քո դիր
 Բեր զզարդս իմ, մի՛ տըխրիր:
 Դուք դստերք տոհմին Յակովբեան,
 Շուրջ զինև կացէ՛ք միաբան.
 Երգեցէ՛ք զերգս հարսնութեան,
 Սիշտ աօնեցէ՛ք զիմ վախճան:
 Եստուած մեծ՝ փառք Խորայէլի,
 Ընկալ զիս իբր զհոտ կընդրկի,
 Իբրև զզոհն Եւթէլի,
 Իբրև զորդին Սարրայի:
 Բարունեաց վըճիռ համաձայն
 Ո՛չ կարաց տալ մահուս խափան.
 Լեր դու, Տէր իմ, օգնական,
 Դու հեշտ արա՛ զիմ վախճան:

Եղիկեւոյս ծընողք ցաւալի
 Սընասցեն առանց զաւակի,
 Տէր, տուր, նոցա սիրտ արի.
 Սեղմեա՛ զմորմոք դառն վըշտի:
 Լանիկ՝ երամք հրեշտակաց
 Ըն երկնիւք կան թեւատարած,
 Օհո հրաւիրեն յԵդին բաց,
 Օհո կոչեն հարսն շօր փառաց:
 Երկարեն քօղն իմ հարսնութեան
 Փոխարկի՝ ի պատան թաղման.
 Իմ պճնազարդ հարսնարան
 Եղէ այս խոր գերեզման:
 Յուցէ՛ք ինձ զիմ մահու գործի,
 Օսուրբ զէն զԾհիս արժանի,
 Ետդ՝ ողջ լերուք, սիրելիք,
 Օրհնեալ է Տէր, պիղծ են դիք:

Յ. Ժ. Սեւմաքեան:

276

Եղասիի երգը:

Սար ու ձոր ընկած մէկ չոր թփի տակին,
 Գետնին նայելով ճնացել եմ նըստած.
 Ձեռս ծոցումբս, գլուխս մէկ լուռ քարի
 Տըւած՝ լալիս եմ օրըս խաւարած:
 Եմպերն առաջիս, սարերն ետեիս,
 Վեզ մտիկ տալով, ա՛յ իմ քաղցր Սասիս,
 Եղի արցունքով էրուած, խորոված,
 Երեսիդ նայեմ՝ մընամ քարացած:
 Երնողք, ազգականք հեռու ինձանից,
 Լուսնին նայելով, ձեր սէրն յիշելով,
 Եարաբ երբ կըլի, որ ես ձեզանից,
 Իմ կարօտս առնեմ՝ ձեզ ջան ասելով:
 Եւքըս ծով դարձաւ ճամբին նայելով,
 Սէկ զուշ որ գլխիս պըտին է գալիս,

Թէ երբ մէկ խաբար կ'հասնի ինձ բարով,
 Հոգոց հանելով ասում եմ լալիս.
 «Լազուլ իմ, Լազուլ, աննքման Լազուլ,
 «Սիրաս խորովի անուշդ յիշելով
 «Լազուլ իմ, Լազուլ, հրաշալի Լազուլ,
 «Լղասին քեզ տայ իր յետին բարով:
 «Սարերի գօշին, ձորերի միջին,
 «Սայ գլխին տալով քու խեղճ Լղասին,
 «Երեսիցդ զբկուած, քու սիրով մաշուած՝
 «Տատրակի նրման փշի վերայ նրստած:
 «Լազուլ իմ, Լազուլ, մէկ շունչս է մնացել,
 «Ոսկերքս քրքրվել, աչքերս խաւարել,
 «Խող մէկ շունչդ առնեմ, յետոյ հող մտնեմ
 «Ղաթաքն-էլ տանեն՝ ես հանգիստ կ'ընեմ:
 «Քեզ եմ մընում, քեզ, քու ջանին մեռնեմ.
 «Հող ու գերեզման ես վըրես ունեմ:
 «Քանց իմ սառը մարմին էլ ինչ գերեզման
 Ինձի պէտք կուգայ, երեսիդ ղուրբան:»

Խաչատուր Աբովեան: 1840, Քիֆիս:

277

Անցեալ օրն դու ման էիր գալիս —
 Սարդկանց միջում՝ առողջ և կենդան,
 Եւ յիմ կոչումն, դու ձայն չես տալիս,
 Կամոմես մտնել մութն գերեզման:
 Եղգականքդ քեզ անշափ սիրէին,
 Սանուշակի պէս մէկ մէկու տալով.
 Ընդ քեզ մեռնելոյ ուխտադիր էին,
 Հիմայ թաղել են տանում՝ ողբալով:
 Ժամհարն շուտ շուտ զքեզ լուանայ,
 Հիւսն զարդարէ փայտեայ դագաղն.
 Սայրդ գնացեալ՝ կոչէ քահանայ,
 Օ՛ր մի՛ մնասցես տան մինչ 'ի վաղն:
 Ո՛ւմ դու հայր էիր՝ և նա քեզ որդի,
 Որ չէիր ուղիւ՝ աչքէդ հեռանայ.

33

Լայտմ տեսնելով՝ քեզ մին անշարժ դի,
 Ո՛չ կամի վերէդ մէջքէն կեռանայ:
 (Ըր է, ուր կորաւ սէր ազգականաց,
 Որ նախ քեզանից նա անբաժան էր.
 Ողջ փախան 'ի քէն՝ մտադ ու՛ վ՝ մնաց,
 Տես, որ ամէնն էլ մին դատարկ բան էր:
 Լայ է բնական վարքն աշխարհի,
 Միշտ իմանումենք՝ միայն չենք առում.
 Սիրումենք՝ իբրև աննման բարի,
 Մեռանելիս ենք նրանից գանգատում:
 Աշխարհքն՝ բաժակ, հրեշտակն՝ մատուռակ,
 Մահն՝ գինի է. մենք՝ խրախ անողն.
 Պիտի խմենք, որ առնումք ճաշակ,
 Ո՛վ է նրանցից զերծ մնացողն:

Պ. 8—8. Մագաթեան:

278

Սեկնեցայ հայրենեացն իմ աստ մընալով,
 (Ստար աշխարհ թափառելով մաշելով.
 Պանդուխտ եւ նըժգեհ վըշտակիր մարմնով,
 Ի յընտանեաց եղբարց կարօտ մընալով:
 (Ստար աշխարհ թափառ՝ չունիմ դադարում,
 Տարաբերեալ ծըփիմ նըման ծովերուն.
 Ըհ եւ կասկածք եւ վիշտք անթիւ անպատում,
 Ի յընտանեաց եղբարց կարօտ մընալով:
 Սիշտս ի աւաղակաց, վիշտս ի օուտ եղբարց,
 Սիշտս ի հրապուրանաց անօրէն ազանց.
 Ըհհհհհհհ հահարկուք զեւ ջուրց հոսանաց
 Պաշարելով անձն իմ, մնացի կարօտով:
 Ստորագլուխ կարկամեալ կամ երկիւղալից,
 Խանգարեցի ուսումն ի դէմս ամենից.
 Խէպէտ կամ ենթադրեալ յերկիր բարեւից,
 Բայց ոչ ունիմ հանգիստ, մնացի կարօտով:
 Նրերեալ զեգերիմ ի յայս կենցաղում,
 Պահ մի ուրախանամ, հազար պահ տըրտում:

Յայդ եւ ցորեկ տագնապ ահ եւ հառաչում,
Եւ պաղելով ի հոգս, մնացի կարօտով:

Սըրբուհի կոյս, օգնեա ինձ տառապելոյս,
Կըսկըծագին տառապելոյս ցաւելոյս:

Բարեխօսեա առ Տէր ողորմիլ գերուս,
Հանել զիս ի բանդէ, մնացի կարօտով:

Ինձ ողորմեա, Յիսուս բանդդ հայրական,
Եւ պաւինիմ ի բեզ, կենաց գաւաղան.

Խէպէտ եմ մեղաւոր, գոլով անարժան,

Սի թողուր զիս ի սպառ, մնացի կարօտով:

Բազմավէպ, 1858 թ. Կ. 135:

279

Խտալուհիք և Խտալացիք:

(Յիշողութիւն գէպ ի անցածը)

I

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ Խտալացիք

Չէ թնդում քաղցր երգեհոն;

Ինչո՞ւ քնքուշ Խտալուհիք,

Թողել էք ձեր պիանօն:

Սոռացել են դոքա, ասես

Փափուկ սեռը կանացի.

Սրտում վրէժ, կտրիճի պէս

Գիմումեն վրանը ոսոխի.

Որպէս տան մէջ, նոյնպէս կուռում

Կանգնած են հեղ և հպարտ;

Գնդակներին կուրծք են ուղղում,

Եւ շրթունքից չէ՛ գնում վարդ:

II

Օջարմանո՞ւմէք, ինչ ասումեմ:

Խէ դուք նոցա տեսնէիք

Խաղաղ օրով, երբ քաղցրագէմ

Բռնած կիթառն գեղեցիկ,

Փափուկ մատներն արծաթե լար
 'Նուագարանին դիպչելով,
 Պարտեզի մէջ ծաղկադալար, —
 Դուք կ'լսէիք անխռով
 Սիրոյ ձայնը, սիրոյ հոգին,
 Հիւսած սրտի թելերից.
 Սիրե՛լ գիտէ խաղալահին,
 Օրկուած բոլոր աշխարհից:

III

Շուրջ ճակատով շուշանագեղ
 Դաժանվումեն թուխ մաղբի;
 Սե սաթի պէս յօնքեր չքեղ,
 Սառ սատղի ջուխտ աչեր:
 Դուք լսեցէ՛ք, երբ զրուցումն.
 Ըմբողջ գրախտ փափկութեան
 Ձեր սրտերը կախարդումն
 Որպէս տաւիղը Լօլեան:
 Եւ ոսոխի գոռոզ հոգին
 Սի՛թէ չ'պէտքէ նուաճի,
 Եւ յաղթութեան արմաւենին
 Դոցա առջեւ տարածուի:

IV

Խաղալահին, և ձեզ նման
 Ըրեւելքում մի անգամ,
 Ձեր քոյրերը զինուորեցան
 Թշնամու դէմ անզգամ;
 Ըրեան գնով հայաստանին
 Գնեցին նոքա փրկութիւն,
 Եւ թաղեցին հողի ծոցին
 Ընմեղ ծաղկած կուսութիւն:
 Սեռան նոքա. բայց կ'մեռնի՞
 'Նոցա գործի յաղթանակ;
 Դուք դէպ ի դաշտ. մեք կենդանի
 Ունինք նոցա յիշատակ:

V

Իտալիա, աշխարհ փառքի,
 Գոու, քո կուրծքը զրահով
 Լճրապնդած, յաղթանակի
 Կամիս պսակուել դափնիքով,
 Սրբի՞թէ իսպառ պէտք է ճնշվի
 Լճդ ազգային զօրութիւն,
 Եւ առուի պէս արիւնդ թափվի,
 Հերոսներիդ սուրբ արիւն:
 Սրբի՞թէ ձեռներն, մի՞թէ սրեր
 Քո ոխերիմ թշնամու
 Պէտք է բերեն քեզ նոր աւեր,
 Եւ ստրկանաս դարձեալ դու:

VI

Ինձ ասացէ՛ք. ո՞վ ձեզանից,
 Որի մէջ մարդու սիրտ կայ,
 Չ'իսկզուելով արտասուքից,
 Կարող է մեալ անզգայ,
 Տեսանելով այս ողբալի
 Սրածութեան աւերած,
 Եւ սրբութիւնն Իտալիայի
 Նշաւակով անարգած:
 Ընծումեմ չար ժամանակ,
 Երբ Բուրբունը գիշատիչ,
 Տնկեց այստեղ իւր դրօշակ
 Եւ խարեբայ և մատնիչ:

VII

Սի կամք, մի շննչ ձեզ օգնական;
 Ընէ՛ք սուսեր—և յառաջ.
 Գուք սիրտ ունիք ասպետական,
 Յարձակուեցէ՛ք ձախ ու աջ:
 Ըշնիւ գործին ինքը Լստուած
 Ուղարկումէ իւր վահան;

Իտալիա՛, փառք անմոռաց.
 Կ'թնդայ ձայնը փրկութեան:
 'Կորից, նորից անուշահոտ
 Կ'արձակուի քո մրտենին;
 'Կոր արշալոյս, նոր առաւօտ,
 Եւ աւետեաց ձիթենին:

VIII

Եւ անցածիդ գեղեցկութիւն
 Իւր դագաղից կ'ղարթնի,
 Ս'իայն աւեր և պղծութիւն.
 Ըստրիան կընդունի:
 Իտալիա՛, դու զօրաւոր,—
 Եւ կեցցեն քո զաւակներ;
 Իտալիա՛, ես հոգեւոր
 Բերումեմ քեզ իմ տաղեր.
 Եւ չայի մէջ կայ կենդանի
 Ըղատութեան արձագանգ;
 Եւ թո՛ղ չառեն, որ չայն չունի
 Ո՛չ ազատ կամք և ո՛չ կեանք:

Ս. Շահադիզեան:

280

Կեցցէ սուրբ գործը:

Եւ ես երբեմն երգումէի
 Ընհոգ քնարիս լարերով
 Գեղեցկութիւն միայն սէրի,
 Ս'առուած նորա յուզմունքով;
 Եւ իմ մոլզաս ինքնահաւան
 Կամէր այդպէս ինձ պահել,
 Եւ միշտ երազ, ցնորք քաղցրութեան
 չոգուս առջև ժողովել:
 Ես զօրացայ... խորտակեցի
 Ըսդ մոլզայի բռնութիւն;

Եւ սերտ սիրով ողջունեցի
Վրտնաջան աշխատութիւն:

Ես լսեցի խոր հառաչանք,
Եւ վիշտ հոգու, և գանգատ;
Եւ լաց, և սուգ, և աղաչանք,
Եւն էր «Լ՛գգ իմ հարազատ»:

Ես ուխտեցի լինել մշակ
Հասարակաց պիտոյքի.
Երգե՛լ ուսայ «գործ և վաստակ,
«Լ՛րդար հացը այս կեանքի»:

Ս. Շահադեան:

281

Հայաստան և նորա որդիքը:

Եւ գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ,
Բայց գեղեցիկ չեն նորա մարդիկ.
Հայաստան կանուխ, Հայաստան դաւար,
Բայց չոր ու ցամաք նորա խեղճ որդիք.
Ըհա սթափուած ազգեր ամենայն
Ղիմումն յառաջ հզօր քայլերով;
Ըհա՛ մարձրացաւ դրօշը ազգութեան,
Բայց Հայն քնած է կորստեան քնով:

Ս. Շահադեան:

282

Լ ու ս ի ն:

(Ռուսերէնից)

Ո՛հ, լուսին, լուսին, արդէն քանի՛ դար.
Ղու երկնքումը փայլումն ապծառ.
Բայց որքան ստէպ լուսաւորումն
Ուրախ դէմքի տեղ, մի տխուր երես:

Վեղ խոր տխրութեամբ չէ սպասում նա,

Որ չէր ստացել բաղդից մի հարուած.

Որ գոհ իւր օրից հասած գիշերին,

Եղօթք է առնում վերև առ Լստուած.

Լալ քո ծագելուց մինչև մտանելդ

Եւքը բեզանից չէ հեռացնում նա,

Որի կորուստքը անչափ են կեանքում,

Որ արտասովորմէ իւր բաղդի վերայ:

Ո՛հ, պայծառ լուսին, դու պայծառ լուսին,

Վ կայ չես միայն լոկ արտասուքի.

Դու որքան յաճախ քո խաւար գահից

Տեսող ես լինում լուռ զարհուրանքի:

Վո ճառագայթով որքան փայլել է

Պողպատեայ սուրը ծխված արիւնում....

Թէ հնար լինէր քեզ այդ թոպէին,

Խաւարվիլ իսկոյն գիշերի մթնում,

Լցվիլ արիւնով, և այդ նշանով

Դողդոջուն աչքին այդ մարդասպանի

Երեւել դարձեալ կապոյտ երկնքում:

Թող գէթ իմանար այդ չարագործը,

Որ կայ մի վկայ և խաւար գործքի.

Որ երկնքիցը նորան նայումէ

Մի դատապարտող խիստ, անմերժելի:

Իայց այս երազ էր... ս՛վ գիտէ, գուցէ այս երեկոյիս,

Դարձեալ կը թափվի մի մարդու արիւն.

Իայց նոյնպէս պայծառ, դու նոյն սառնութեամբ,

Կը լուսաւորես արիւն ու սուրը,

Եւ սպանվածին և մարդասպանին

Վո՛ւ լուսից կը տաս հաւասար բաժին:

Գամ Էմանուէլ: (Մ. Նալբանդեանց): Հիւսիսափայլ, 1858 թ. 4. 264:

Միջոյէ Դազարեան Նալբանդեանց, Յետ 27 Հոկտեմբերի, 1830 թ. Նոր-Նախիջևան, Դոն գետի վերայ: Վախճանեցաւ 36 տարեկան հասակում, բարակացուից (Թաքախաութիւնից, ԿԱՅՈՒՄԱ) 1806 թ. մարտի 31, Կամիշլի քաղաքում, Մարասովի գուբերնիումը (gouvernement de Saratow), Վոլգա գետի վերայ: Թաղուեցաւ 14 ապրիլի Նոր Նախիջևանու Սուրբ Խաչի վանքի գրան առաջիկ, ձախ կողմը: Մանկութեան հասակում աշակերտեցաւ Յեր-Գաբրիէլ Պատկանեանցի մօտ, մինչև 1846 թ. ետոյ, 1867 թ. եղև գրագիր և եւայ քարտուղար Նախիջևանայ և Բեսարաբիայ Վիճակաւոր առաջնորդ Մատ-

Բէնտ արքեպիսկոպոս Վեհապետանի մահ: 1858 թ. դեպ Մոսկվա եւ ետոյ Պետերբուրգ; ստացաւ համալսարանից վարժապետական աստիճան; սկսեց հայ լեզուի գառաւթութիւն Մոսկվայի Լազարեան ուսումնարանում; ետոյ Մոսկվայի համալսարանի բժշկական բաժնում սկսեց պարապել բայց չը վերջացուց իւր պարապմունքը: 1858 թ., երբ Ս. Ն. Նալբանդեանցը սկսեց հրատարակել «Հիւսիսափայլ» ամսագիրը, Նալբանդեանցը նորա քանքարաւոր աշխատակիցներէից զլխաւորն եղաւ: Իւր գրած յօդուածները կը ստորագրէր «Կամ Էմմանուէլ, Փառսի Յալեան», եւ այլ անուններով: 1856 եւ 1858 թ. ճանապարհորդեց Եւրոպա եւ ասիա: Կ. Պօլիս, Վիեննա, Վենետիկ, Փարիզ, Լոնդոն եւ այլ տեղեր: 1860 թ. Պետերբուրգի համալսարանում ստացաւ արեւելեան լեզուադիւտութեան կանգիդատի աստիճան: 1861 եւ 1862 թ. թ. ճանապարհորդեց, Պետերբուրգից, Մոսկվա, Նոր-Նախիվեան, Յիթլիս, Երեւան, սուրբն Էջմիածին; վերադառնալով Յիթլիս, Կ. Պօլիս, Փարիզ, Լոնդոն; Էմսեղից, Փարիզու եւ Սուէսի ճանապարհաւ, Կալկաթա, Հնդկաստանի մեծասուն հայերից մօտ 70 տարի առաջ թողած Նոր-Նախիվեանի համար կտակած գումարը ինքը բերելու: Նալբանդեանցի բացի լափաբերական աշխատութիւններէից, որոնք տպած են մեր երգարանումը, յայտնի են Հիւսիսափայլի 1858 թ. կրթիկա «Հանգէս նոր Հայաստանի» 1 հատրթի վերայ: Դքսուհի դը Շելլէտը: Մահացուցակ Գեորգ Գեղամանցին: Դաժանական ճառ: Աշխարհի կազմածը եւ նորա հրաշքերը: Պրովերբիս Բոսի: Նամակ առ Հիւսիսափայլ հրատարակողը: Յիշատակարան Կամ Էմմանուէլի օրագրական թերթերէից; Զոյնը: Միթթար Սերաստացի եւ Միթթարեանը: Կրթիկա Գոմառ Քաթիկայի ժողովրդական լեզուով գրած, թարգմանված եւ տպած Ռօբինզոնի պտմութեան վերայ: Յիշատակարան Կամ Էմմանուէլի օրագրական թերթերէից; Զոյնը: Սաղարկութիւն (բանաստեղծութիւն): Յիշատակարան Կամ Էմմանուէլի օրագրական թերթերէից: Նկատողութիւնք: Յիշատակարան: Նամակ առ Հրատարակողն: Քալիմամներ:

1859 թ. Յիշատակարան Կ. Է. Օ. թերթերէից: Մահացուցակ Աբրահամ Պազուեանց փառաւանքի: Յիշատակարան: Ազգային ժառանգութիւնք Նոր-Նախիվեանին կտակած ժառանգութեան մասին. 1794 եւ 1795 թ. Կալկաթայի Մասկհ Բաբալանեանցից): Յիշատակարան; Զոյնը: Մեռեւնացուցակ: Յիշատակարան: 1860 թ. Յիշատակարան: Մանկութեան օրեր (բանաստեղծութիւն): 1862 թ. Յայտարարութիւն Հայաստանի աշխարհագրական կարտի մասին:

Բաց ի սրբանից Նալբանդեանցը թողել է քանի մի ձեռագիր աշխատութիւն եւ նամակներ: Իւր վերջի տարիները շատ աշխատասիրեց Ղազարոյ Փարպեցու թուղթը առ Պահան Մամիկեանէից իշխանը աշխարհաբար թարգմանելու: Այս աշխատութիւնը իւր լեզուի պարզութեամբ, կանոնաւորութեամբ, սէի գեղեցիկութեամբ, եւ զանազան քննողական ծանօթութեամբ պիտոյ է համարվի հանգուցեալի գրաւոր աշխատութեանց պոսկը: Հանգուցեալը այս գործը թողեց ամենեւին պտարաստ տպագրութեան համար եւ շատ կարելի է որ քանի մի ամսից տպվի: Այն ժամանակ հտակացողքը թող համեմատեն Նալբանդեանցի այս աշխատութիւնը Մ. Էմմի մի եւ Զոյն տպագրութեան թեան հետ: Բաց ի սրբանից մնացել է. Շերամագործութիւն, Սկիզբն քերականութեան աշխարհաբար լեզուի եւ քանի մի բանաստեղծութիւնք:

Նալբանդեանցի մահացուցակը տպուած է Յիթլիսու «Մեղու Հայաստանի» լրագրի 1866 թ. № 19, մայիսի 21:

ԼՂՆ ԵՐԱՂ ԷՐ:

Եւ ծանր է վիշտս, և ես քնումեմ, —
 Եւ ահա երազ խորին գիշերով:
 ԼՂՆ մեծ երազ է. ես տեսնումեմ.
 Հայի մութ աստղը փայլեց մի լուսով:
 Եւ ահա Հայերն, նախանձով վառուած,
 Ղիմումեն յառաջ, որպէս այլ ազգեր,
 Եւ մտանումէ նոցա մէջ Լստուած,
 Բերելով իւր հետ միաւորիչ սէր:
 Եւ կարծես, այդ սէրն պէտք է հաստատուի,
 Որ վարձատրէ արիւնով հոսած
 'Նոցա արտասուք, և ոգևորուի
 Լնծաղիկ կեանքը Հայ-հասարակաց:
 Օտարութեամբ քնիցս. — ինձ պաշարումեն
 'Նոյն իսկ հոգեկան ցաւի սև օձեր,
 Եւ Հային շար բազմ ինձ գուշակումեն.
 Յաւեցէք, Հայեր. տեսածս — երանդ էր:

Ս. Շահազիզեան:

ՂԵՐԻ ՀԱՅԻ ԱՂԹՔՐԸ:

Գոհ եմք Վեպնից, ո՞վ Բարերար,
 (Օրհնեալ լինի միշտ Վռ առնուն:
 Թո՞ղ արդար արեւդ այդ լուսավառ.
 Բերէ իւր հետ մեզ փրկութիւն:
 Ահ, ուրախ օր շընորհիր, Տէր,
 Սեր խղճալի հայրենիքին;
 'Նորա սիրուն սարեր, դաշտեր
 (Օրհնումեն քեզ եռանդագին:
 Ս'ի տար, Լստուած, որ կործանուի
 Կուսակրթն Հայոց աշխարհ.

Թող բազոր անուն շայտատանի
 Սնայ կենդան միշտ մեր համար:
 Բաց մեզ դուռն քո ողորմութեան,
 Յետու, Սովսէս մեզ ուղարկիք,
 Որ այս գծնեայ Եգիպտոսից
 Լեւտեայ մեզ տանեն երկիր:
 Ա՛հ, այն աշխարհ, ուր առաջին
 Քարոզեցաւ Լեւտարան.
 Փայլեց դրօշը ծիրանածին,
 Կանգնեցաւ Խաչ քրիստոսական,
 Ուր նուիրական Վահատակներ
 Ղէմ վիշապին զինուորեցան.
 Պատերազմի կանաչ դաշտեր
 Վոցա արիւնով ներկուեցան:
 Ուր շայրեր մեր երանելի.
 Վրիգոր, Վերսէս, Սեսրոպ, Սահակ,
 Սեծարեցին անուն ազգի,
 Եւ ննջեցին ծաղկապսակ:
 Ս. Շահադիդան:

285

Հովհաննայի հրաժարվելը:

(Գերմ. Շէլլերի)

Սնաք բարով լերինք, սիրուն արօտներ,
 շանգիստ, խաղաղ հովիտք, մեաք դուք բարով.
 Եւ լ շրջելու չեն ձեր վերայ իմ մեղմ քայլեր,
 Հովհաննայից առէք դուք այժմ վերջին բարով:
 Իմ ջրած դաշտեր, իմ տնկած ծառեր,
 Լճեցէք զուարթ, շատ ու շատ օրեր.
 Սնաք բարով ծմակներ և ցուրտ աղբիւրներ,
 Եւ լ չեմ լսելու հովտիս արձագանգ, քեզ ով անոյշ ձայն,
 Որ այնքան յաճախ երգերս կրկնէր.
 Երթայ Հովհաննան, անդարձ յաւիտեան:
 Տեղեր, ուր միշտ ես խնդայի հանդարտ,
 Ձեզնից յաւիտեան այժմ հեռանումեմ.

Յիւր եղիք գառներ, սար, ձոր, անապատ,
 Ընտէր, անհոգիւ ես ձեզ թողնումս:
 Եւ յիս մի ուրիշ հօտ պիտի հովվեմ,
 Ստանգի գաշտում արիւնով ջրած:
 Եւսպէս մի շողի հրամանն է տուած:
 Ունայն ցանկութեամբ ես բորբոքված չեմ:

‘Եւ որ բոցավառ թփի մէջ իջեց
 Ըռ Սովսէս երբեմն Վորերի ծայրին,
 ‘Կէպ ի փարաւոն դիմել հրամայեց,
 Որ երբեմն համեստ պատանի ‘Կաւթին,
 Շովվին իւր համար զինուոր նա ընտրեց,
 Որ միշտ ողորմած էր հովիւներին,
 ‘Եւ ինձ հրամայեց ծառիս ճիւղերից.
 «Վնա՛, ասելով, վկայիւր դու ինձ:

«Սարմինդ պատիր ծանր զրահով,
 Պողպատով ծածկիր քո փափուկ կուրծքդ:
 Սարդկային սէրը ունայն իղձերով
 Շվառէ՛ երբեք անարատ օիրտդ:
 Երբէք չծաղկի ճակատդ պսակով,
 Սիրուն երեխայ չխաղայ գոգումդ:
 Խայց կը պսակեմ փառքով յաղթութեան
 Իօլոր կանանց մէջ ես քեզ յաւիտեան:

«Երբ կը վհատվին քաջերն ես կովում,
 Երբ մօտ է ահա Ֆրանսիայի վերջը,
 Յառաջ կը տանես դրօշակը դաշտում,
 Եւ ինչպես այն ժիւր, քաջ հնձարարը,
 ‘Կետին կը ձգես հպարտ յաղթողին,
 Կը քանդես նորա բաղդի անիւր,
 Կ’ազատես Ֆրանսիան, դու այլէ Ռէյմսը,
 Ուր կը թագադրես արքայ Կարլոսը:»

Երկինքը նշան էր ինձ խոստացել,
 Ըհա ուղարկեց այս սաղաւարտը,
 Երկնային ուժով, նրան շօշափելուց,
 Սառու՞մէ սիրտս նորա երկաթը,
 ‘Կէպ ի պատերազմ քարշումէ նա ինձ,
 Սղումէ բռնի դէպ կռուի դաշտը:

Կռուի գողոցը լսումեմ արդէն,

Եւ թմբուկները սաստիկ հնչումն:

Բարիսգարեանց: Հիւսիսփայլ 1859 թ. է. 572—573:

286

Լուանձնութիւն:

Այլ չէր սփոփում պայծառ առաւօտ
Սրդոված հոգուս ցաւեր կրակոտ.
Լեւրակի մօտ, կանաչ ծառի տակ,
Ստքի մէջ կորած էի բովանդակ:
Չէին պակասում վշտերըս յոլով,
Հոգիս ու սիրտս միշտ խռով էր խռով.
Սգաւորի պէս, անխօս լուռ ու մունջ,
Օգտմէի շատ ներքուստ դառն մրմունջ:
Բարձր սարի տակ, փայլուն ու կապուտ
Սի գէտ փրփրադէզ վազումէր շուտ շուտ.
Լողումէր նորա վերայ մի նաւակ,
Չկնորոն երգումէր իւր քաղցր նուագ:
Գետի միւս կողմում պղինքներ, արօտ,
Փողփողումէին թփերով ցօղոտ.
Բնութեան նուրբ գեղով ծածանում մունջ մունջ
Կոյս ծաղիկներով յասմիկի փունջ փունջ:
Իսխաչք աղջիկներ, լուացք շալակին,
Սազում գնումէին ափերով գետին.
Լսն տեղ մի ջրազաց պտտումէր արագ,
Հօղեր մարգարտեայ շաղ տալով բարակ:
Կար այն տեղ հնուց աւեր աշտարակ,
Իսկ նորա մօտին խուց մի փոքրաբակ.
Կազմ ու զինավառ մի զինուոր բրդոտ
Երթում գալիս էր, կանգնում խցի մօտ:
Խաղ զինուորական առնումէր փոյթ փոյթ,
Բլսից ուս դնում հրացանը շոյտ շոյտ.
Երբեմն պարզումէր, երբեմն ուղղում,
Սերթ արձակումէր, մերթ նուրբ նկատում:

Եւս բնական ու պարզ համեստ տեսարան
 Չկարաց տանել վերքերին դարման.
 Յաւիս բժիշկը այն տեղ չպատահեց,
 Սիրաս և հոգիս այրեց, խորովեց:

Ե. Հիւսիսփայլ, 1861 թ. է. 505.

287

Երգ 'ի վերայ աւերման և խորասուզման Երկուռի գեղը
 'ի 23 յունիսի 1840 ամի:

(ԲՎ էր տեսել էս¹⁾) աշխարհս էս օրին,
 Սեր մեղացն շարժը քանդեց Եկողին:

Չարհուրելի՛ էր շարժի եկած օրը,
 Սար ու ձոր իրար դիպաւ՝ ասեմ՝ ո՞րը,
 Սերը որդուն՝ որդին մոռացաւ հօրը,
 Սարսափանք էր նայելիս Սասըսայ²⁾ ձորին:
 Եւ պատիժն ամէնն էր մեր մեղիցը,
 Երարատեան սարը շարժեց տեղիցը,
 Տակովն արեց՝ մարդ չի պրծաւ գեղիցը,
 Ո՛չ չայ, ո՛չ Խուրք, ո՛չ ջրհոտ³⁾, ո՛չ Եսորին⁴⁾:
 Երին քակեալ, Թընդաց որոտաց ձորը,
 Եխմիշ⁵⁾ էլաւ՝ եկաւ ձիւնաբեր ջուրը,
 չոսեաց՝ տարաւ վանքն աւազան աղբիւրը,
 Վիփ⁶⁾ հաւաքեց՝ ածեց յանդունդս խորին:
 Բարկացել էր մեր Երարիչն էս հետին,
 Իրար դիպաւ՝ շարժեց Երկինքն ու գետին,
 Չի՛ խնայեց Սուրբ Հակովբ յայրապետին,
 Որ քեռի էր Եւսաւորիչ Վրիգորին:
 Եկողին էր աշխարհիս մի նշանը,
 Չի պահելով Եստուծոյ պատուիրանը,
 Եւմեղ տեղը կորաւ չորս հազար ջանը⁷⁾,

1) Եւս: 2) Սասիս, որ և Եւրարատ կամ Երարատ լեռն:
 3) չրէայ կամ Եբրայեցի: 4) Կամ Կասրանին: 5) չոսեալ վա-
 զեալ. Եխմիշ կամ Եգմըշ էլաւ—վազեց: 6) Լուրն, միանգամայն,
 բոլորովին, ընդ ամէնն, ողջ: 7) ջան—չոգի (զգայական) անձն,
 մարմին:

Թէ լսէին Լստուածային Սուրբ բանը,
 Թէզ կու լսէր դարձ եկած մեղաւորին:
 Խրատ առէ՛ք՝ կարգացէ՛ք Լստուծոյ՝ Վիրը,
 Լաւ ճանաչէ՛ք ձեր ճանապարհն ու փիրը ⁸⁾,
 Փառք տուեցէ՛ք՝ մէկէլ չ'գայ էս թիրը ⁹⁾,
 Պաղատեցէ՛ք Լստուածածնու Լթողին:
 'Նոյ վայր իջաւ տապանոցն այս Սարումը,
 Յակովբ շայրապետն աղօթեց քարումը,
 շաղար ութ հարիւր քառասուն տարումը,
 Լս պատիժն էլաւ Յունիսի քսան օրին:
 Սարդ չիմացաւ խեղճ Լկողու հնարը ¹⁰⁾,
 'Վարբէդիար ¹¹⁾ ընկաւ ամէն մի քարը,
 Խրատ առէ՛ք՝ դուք էլ ¹²⁾ մէք գործիլ չարը,
 Լս նասիհատն ¹³⁾ արաւ Լդամ Լղբարը ¹⁴⁾:
 Ս'իշտ փառք տուէք ձեր անմահ Թագաւորին:

ՍԷՐՈՐ ՆԳՈՒԹ

288

Ողջոյն հրաժարական:

Սնացիր խաղաղութեամբ՝ ո՛վ իմ հոգի ջան ¹⁾ սիրելի,
 Լսսօր ինձ տուր ձեռովդ՝ բաժակ անջատման սիրելի,
 Սէրի ծովունն եմ էլած՝ նաւ ալէկոծման սիրելի,
 Կենդանի ջրկնրվիլը՝ նման է մահուան սիրելի,
 Երկու մեծ լուսաւորքն ինձ՝ խաւար փոխեցան սիրելի,
 Երկու կամ երեք տարին՝ մեզ լիցի պայման սիրելի,

8) Վլխաւորութիւն հաւատոյ կամ դէնի. գլխաւոր կամ առաջնորդ բազմութեան իրիք: 9) Հասուն, բարկութիւն. պատիժ (յերկնուստ). նետ, փքին, սլաք (բարկութեան): 10) Պատճառ, առիթ. հանգամանք, որպիսութիւն: 11) Տանէ 'ի տուն, դրանէ 'ի դուռն, ձորոյ 'ի ձոր: 12) Լսլ, և, ևս, դարձեալ. և ևս: 13) Խրատ, խորհուրդք, յորդորումն: 14) Սերտած. կիրթ 'ի բերան: Չայս մականունն ստացաւ յայլոց Երգիչն հանգուցեալ, որովհետեւ առանց իրիք պատրաստութեան բանաստեղծութիւնս առնէր կամ յանկարծ խաղս ասէր յոր և իցէ բնաբանի վերայ կամ առարկայի:

1) Հոգի—զգայական. գեղեցիկ. կեանք:

Չի խախտվինք՝ միայն սիրով լինինք բաւական սիրելի,
 Սինչի կրկին տեսութեան՝ Տէրն անէ արժանի սիրելի:
 Խնդրումեմ այսուհետեւ՝ համարձակ ման գալ չունենաս,
 Ընմտին աննամուսին ²⁾ երբեք մտիկ տալ չունենաս,
 Խորամանկ քաղցրաբանին՝ խորհուրդ տալոյ հաւ ³⁾ չունենաս,
 Ընվայել բարեկամի՝ տուները երթալ չունենաս,
 Քու վիճակէն գոհանաս՝ բարձրութեան ցանկալ չունենաս,
 Եղբատութեան միջոցէն տրտմիլ՝ նեղանալ չունենաս,
 Կամակով կամ յիշելով՝ ինձի մոռանալ չունենաս,
 Ինձ լսես չես ունենալ՝ ստոր աստիճան սիրելի:

Քեզանից բաժանվելով՝ հեռու տեղեր պէտք է գնամ,
 Քաջ սէրդ միտ բերելով յառուկ քեզ ինձ մօտ իմանամ,
 Լսելով պարզ ⁴⁾ անուագ՝ քեզ ինձ տուողէն գոհանամ,
 Հարազատ բարեկամով՝ սիրոյ նամակըդ ստանամ,
 Իշ ուրիշ սէր չի ճարեմ՝ շուտ քեզի դառնալու ջանամ,
 Սահէն Լստուած խնայի՝ մինչ տեսութեանդ արժանանամ,
 Փոքր ինչ ապրուստ տայ Տէրս՝ որ կարօտութիւն չունենամ,
 Սայելնք այնուհետեւ՝ վիճակ քաղցրութեան սիրելի:

Ընթարշաձեալ ⁵⁾ սէրէրով՝ վայելենք վիճակ միասին,
 Ընդիւ սէրն ունենալով՝ անխախտ և անքակ միասին,
 Սայելնք էս աշխարհս՝ երկար ժամանակ միասին,
 Ո՛չ ստոր անուն թողունք՝ ո՛չ թերի փափագ միասին,
 Չարակամ ոսոխներին ⁶⁾ կանգնինք հակառակ միասին,
 Ըւետարանը ունելով՝ մեզ կենաց մուրհակ ⁷⁾ միասին,
 Հոգիէն նորոգվելու՝ կազմենք նպատակ միասին,
 Շիրինի ⁸⁾ խնդիրը իր տիրոջմէն այսքան սիրելի:

ՍԷՇ ՇԻՐԻՆ

2) Ըննամուս—անամութ, անառ, նախատ. (նամուս—ամութ, առ, փոյթ): 3) Սիտք: գիտաւորութիւն, կամք: 4) Լաւ, քաջ, բարեհամբաւելի: 5) Ընթառամեալ. չթողումած, միշտ դալար: 6) Խնամի, հակառակորդ: 7) Պիտակ, ձեռագիր. գրած՝ ձեռք գրած՝ կնքած թուղթ: 8) Շիրին—քաղցր: Լսնուն սիրականի Փէրհադին, որ վառեալ սիրով Շիրինի, փորեաց և ծակեաց զլեւառն՝ բիտիթուն (անսին, այսինքն՝ անծառ) անուանեալ, առ ՚ի տեսանել զդէմն սիրելոյ իւրոյ: (Յոր սակս և կոչեցաւ Փէրհադի քիտհաքէն. այսինքն՝ Փէրհադն լեռնափոր: Երգիչք մեր՝ ՚ի Պարսիկ բանաստեղծութեանց անտի ուսեալք, յաճախակի յիշատակեն զսէր սոցին յասացուած իւրեանց:

Մուխամբազ ¹⁾:

Երեկը՝ ինձի պսօր՝ Թովումէ երազի նման,
 ( ) րերըս՝ տարիներըս անցնումէ վըռազի ²⁾ նման,
 Ըշխարհիս փառքը բոլոր՝ կարծվումէ տընազի ³⁾ նման,
 Մէկ ըոպէ չի՝ ճնում՝ սահմանումը սազի ⁴⁾ նման,
 Մենք վազող ջուր սրընթաց՝ ինքն է՝ աւազի նման:
 Եւ առաջ աշխարհը մեզ՝ դատարկ մէկ յոյս տալ կուենայ,
 Երբեմն մեզ կըլսէ՝ հոգ տանելու հալ կուենայ,
 Եթէ քիչ բախտ ունեցար՝ քեզ մօտ գնալ՝ գալ կուենայ,
 Իսկ թէ ո՛չ՝ քեզ յաւիտեան թողուլ՝ մոռանալ կուենայ,
 Հաստատ յոյսդ մաշելով՝ կ'թողայ մէկ մազի նման:
 Իրաւի աշխարհը մենք՝ մեր հետը մէկ բան չի՝ բերինք,
 Հայրերիցս չի՝ ծնած ատենը՝ մենք ինչի՞ տէրինք,
 Երբ ծնանք, էն ըոպէին՝ մեզ մահի մօտ գրաւ դրինք,
 Սրբութեան բարքիցը զուրկ՝ և բարութեանն անընդէրինք,
 Մեղսասէր սիրտ ունէինք՝ այն թիւնաբեր վազի ⁵⁾ նման:
 Ինչ էր, որ մեկնաբանեց Փրկիչը հրէից իշխանին,
 Ըսելով. թէ մարդիկը՝ պէտք է վերստին ծնանին,
 Հոգւոյ աչքով նայումեմ՝ էս ամենաշահ հրամանին,
 Հուսկ յետոյ մօտիկ տալով՝ ինձ պէս չարացեալ արձանին,
 Մինչ անուշ կեանքիցս ել՝ դառնումեմ օտկազի ⁶⁾ նման:
 Քեզ ասեմ՝ էս անցաւոր վիճակի ո՞ր հալն ⁷⁾ է լաւ,
 Մարմնեղէն կամքի նաև՝ աշխարհի թող տալն է լաւ,
 Քեզ միայն իւր մահովը՝ փրկողին յուսալն է լաւ,
 Իշ ուրիշ լաւ չի կայ, բայց նոր սիրտ ունենալն է լաւ,
 Եւ իրինը սուրբ ժողովոյս մէջն՝ է նուազի նման:

Աւագ Շիրին:

1) Կուագ, երգ, եղանակ: 2) Եղյոս, շտապ, երագ: 3) Ըյպն, կատակ, ծաղրալի: 4) Ի՛ յայտնի նուագարան ինչ, զոր 'ի գործածեն երգիչք (աչքք) յ'Երեւելու: 5) Որթ խաղողոյ: 6) Մէկ բանից հեռի լինելն, 'ի բացեայ կալն: 7) Ղալութիւն, որպիսութիւն հանգամանաց կամ պարագայից:

Վ ա ր գ ի ո ս տ :

(Ռուս բանաստեղծ Լերմոնովին և հետևած):

Աստ գու ինձ, ոստդ վարդի,
 Ո՛ւր ես ծլել, ո՛ւր ես ծաղկել,
 Ո՛ր հովիտի կամ ո՛ր դաշտի
 Օտարդարանք ես գու եղել:
 Երդեօք ծլե՞լ ես Եդեմում,
 Եւ ջրել է քեզ Եփրատ,
 Թէ սնուցել է իւր գոգում
 Վեզ ծերունին Եւրարատ:
 Ո՛ր անգուծի ձեռն է քաղել
 Վեզ քո թփից մայրենական,
 Կամ ո՛ր անգուծն է քեզ տնկել
 Եւս աշխարհում պանդխտական:
 Կամ թէ այն թուփ, քո օթևան,
 Թառամեցա՞ւ քեզ համանման,
 Թէ սոխակները քաղցրաձայն
 Սխիթարումն միշտ նորան:
 Բայց գու չունիս մխիթարիչ,
 Ով թագուհիդ ծաղիկների,
 Չունես գու քեզ սիրոյ երգիչ,
 Թառամումես երկրիցդ հեռի:
 Սի մի ագռաւ վատահամբաւ
 Գուշակումէ նոր գոյժ, նոր ցաւ,
 Իսկ գու տխուր, վիրաւորուած
 Կախել ես գլուխդ թառամած:

Զաւլաւանց: Հիւսիս-արեւմուտ, 1861 թ. է. 339—340.

Ը տ եղանակի «Գիւղական աղջիկ եմ ես» առդիւն:

Ես հապան նստեալ ՚ի գագաթ օտրին,
 Իբրեւ պահապան շայոց աշխարհին,

Գիշեր և ցերեկ կոչեմ և ողբամ,
 Իսկ չայք զիս թողեալ, պաշտեն օտարին.
 Ո՛ր է չայ, ո՛ր է չայ, ո՛ր է չայ,
 Որ ասէ՝ վայ, վայ:
 Կորուսեալ զգահ, գայիսօն և թագ,
 Լայրի մնացի, անզարդ, անպսակ.
 Մտի յանկողին զանազան արանց,
 Եղէ անպատիւ ես տեսակ տեսակ. Ո՛ր է չայ, և այլն:
 Օ՛հա թողին անտէր, եղեն ցիր ու ցան,
 չայաստան մնաց այլոց ապաստան,
 Թշնամիք զնա կոխան արարին,
 Վէ՛մք հիման նորա, տես, թէ ո՛ր հասան: Ո՛ր է չայ, և այլն:
 Լքուսեակ բաղտիս յանդունդն իջաւ,
 Ղրաք փառաց իմոց ՚ի հողմոյ շիջաւ,
 Որդիքն իմ՝ նման անմուռնջ գառանց,
 Ի սպանդ մահու տարան դահիճաւ: Ո՛ր է չայ, և այլն:
 Գարունն իմ կորոյս զիւր տաք եղանակ,
 Չեբեր զշուշան, վարդ և մանուշակ,
 Սէյեադ, արիւն իմ սառուցեալ մնաց,
 Օ՛հ ո՛չ ծագեցին լուսին, արեգակ. Ո՛ր է չայ, և այլն:
 Գ. 8—8. Մագթեան:

292

Ի բերանոյ չայաստանի, ըստ եղանակի

«Լնի քաղաք նստեալ՝ կուլար» տաղին:

Թէպէտ ես մեծ տան նշան եմ,
 Լմենից ազնիւ իշխան եմ,
 Ո՛չ մեռած եմ, ո՛չ կենդան եմ,
 ( )գնական չունիմ, ի՞նչ անեմ:
 Ո՛վ անցաւոր, ինձի նայիր,
 Լնբախտութեանս խնայիր,
 Ի՞նչ կուլէր՝ փոքր մնայիր,
 Իմանայիր, թէ ինչ բան եմ:

Թշնամիք մարդս մեռուցին,
Սէջքս ծանրութեամբ կեռուցին,
Որդիքս ինձնից հեռուցին,
Լաժմ ալլոց ապաստան եմ:

Ձեռումս կոտրվեց սուրբս,
Վ նասուեցաւ ան ու տուրբս,
Լեղի դարձաւ քաղցր ջուրբս,
Բաս ես ո՞նց չի յողւոց հանեմ:

Լուջ կէի անձամբ անձին,
Լաժմ կարօտ ալլոց գանձին,
Սէյեադ, քեզ ասեմ առանձին,
Լարիացեալ Հայաստան եմ:

Պ. 8—8. Մագաթեան:

293

Ի բերանոյ Հայաստանի:

Ես դալար ծառ մի տնկեալ 'ի Հայկաց,
Պտղաբերութեամբ ինձ նման չկայ.
Չեմ ես սնափառ իւրեւ սարգենի,
Հողմն ատելութեան փչեաց ես անկայ.
Ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, ո՛ւր է սէր, զի նորոգեցայց:
Քաղցրահամ պտուղ իմ էր անքանակ,
Օտշխարհ լիացոյց երկար ժամանակ,
Ոստք իմ և արմատք 'ի բնէ խզեցան
Պառն ատելութեամբ՝ անսուր, անդանակ: Ո՛ւր է սէր, և այլն:
Տերեք իմ կանաչք վաղ թառամեցան,
Երակք անդամոյս 'ի ջրոյ քամեցան.
Կեղևն իմ քնքուշ որդնակեր եղև,
Վուցէ այգեպանք այսպէս կամեցան: Ո՛ւր է սէր, և այլն:
Ի գալ ամարան ազգ իւրաքանչիւր,
Յնծալով փութայ քաղել զայգին իւր.
Իսկ ազգն Հայկայ ձեռն 'ի ծնօտի
Լաղէ, հոսէ արաասուաց աղբիւր: Ո՛ւր է սէր, և այլն:

Ո՛վ արդարադատ, աշխարհի սարքն է՞ր է ծռուել,
Ո՛ւր է առաջվան սրբութեան վարքն, է՞ր է ծռուել,
Մի՞թէ թողել ես դիմ արարածքն իւրեանց կամքին,
Որ չե՞ս հարցանում՝ թէ նախնեաց կարգն է՞ր է ծռուել:

Բարւոյն հետևող՝ քառանից մէկն լինի, վատ չէ,
Չարին հետևող՝ թէ տասնից մէկն լինի, վատ չէ,
Վեհնից երկնչող՝ չորս մասնից մէկն լինի, վատ չէ,
Ո՛չ ոք չի գիտէ՝ գործերի շարքն է՞ր է ծռուել:

Որին բանական մարդ ես կարծում, լինումէ անբան,
Որին գովումես, երևումէ կողոպտիչ մարդկան,
Շ՛շմարտութիւնն անյայտ եղև, չ՛կայ դատաստան,
Ընդգէ՛մ քոյ կամաց մարդկային բարքն է՞ր է ծռուել:

Ո՛չ ռամիկն է ռամիկ, ո՛չ իշխանն է իշխան,
Ո՛չ անշունչն է անշունչ և ո՛չ ինսանն է ինսան,
Լ՛յծմեան բաղարի ո՛չ քաշն՝ ո՛չ միջանն է միջան,
Լ՛որդեօք՝ կշեռքի էն ուղիղ լարն է՞ր է ծռուել:

Ի՛նչ որ լինումէ աշխարհումս՝ ամենն գիտես,
Վոյ էդ անսահման համբերութեամբ վերջն կ'դիտես.
Գոնե՛ս մին անգամ ինձ գթալով հարցանել պիտես,
Սէյեադ, քո քրտամբ աշխատած փառքն է՞ր է ծռուել:

Գ. 8—8. Մաղթեմի:

Փշուի էսպէս ժամանակն, յոյս ու հաւատ Ե՛ր չկայ,
Մաշվիլ է ճշմարտութիւնն, մէ իմանող տէր չկայ.
Բռնիլինք միր միղաց ջիդէքն, մէկ մէկու բամբասելով.
Պիտորվեցաւ իստակութիւնն, հաւատով հէրն ու մէր չկայ:
Հասաւ միր միղաց պատիժն, իմացէք ինչպէս բան է.
Ի՛շ մարթուն հաւատաւ չկայ, էս ինչպէս դադաօտան է.

Տանջանք ունինք դժուկեղութիւն, թիւ լեզուով սթամ կօնէ.

Ե՛հալի վարպիտն պատիւ չունէ, մէկ ժանակ տէր չկայ:

Խափանուից բարեխու միտկն, սէրով սալամ տալ չօնինք.

Պէտկէ մէկսմէկու բանբասինք, աւելի ափալ չունինք.

Շ՛շմարիտ յուսով մարթ սիրինք, միասին ման գալ չունինք,

Վի՛չ է միր միղաց հարցմունքը, էլ քուր ու ախպէր չկայ:

Ո՛խրավուրուեցանք հաւտիցն, օրէնքն խաւարումէ,

Ե՛տա մարթ կայ հոքուն չէ հոքում, մարմինը զարթարումէ.

Վի՛չիկ-Վի՛ովայ միսկդ լաց, ինչ անձդ բաշարումէ.

Ե՛ւեղաւ շուն աշխարքիս, այսուհետեւ խէր չկայ:

Գրիկ Նովայ, աւրդ:

297

Ողջոյն շրաժեշտի զաւակաց իմոց:

Հար.

Շօր համայն սրբոց՝ Փրկչին Վրիստոսի

Յանձն առնեմ զձեզ՝ դստերք նազելի

Սուրբ աջոյ Վորա. անտես հովանի

Ի գլխոց ձերոց՝ մի՛ պակասեսցի:

Երթամ ես յաշխարհ ի ձէնջ յոյժ հեռի,

Երթամ որոնել՝ զայն զոր կորուսի,

Երտասուօք ողբովք՝ ձայնիւ սգալի

Խնդրեցից ես զայն՝ յամենայն երկրի:

Մարիամ.

Օրինչ խօսիս հայրիկ՝ զինչ դու կորուսեր

Եւ զինչ գտանել՝ յանձանօթ երկիր

Կամիս. ասա՛ մեզ մի՛ թագուցաներ

Տա՛ր և զմեզ ընդ քեզ, հայր մի՛ արտասուեր:

Ենն.

Շայր մեր, ես գիտեմ, զմայր մեր ողբայ,

Օ՛մահ նորա յիշեալ մորմոքի սգայ.

Ե՛րբ սա մոռացէ զանուն, զկերպ նորա

Ե՛րբ հանգիստ տեսցուք՝ մեք զհոգի սորա:

զատարնէ. 7)

Ի՛նչ արտասուէր հայր՝ մի՛ սգար ողբար,
Եւ արտասուք զքեզ մաշեցին ի սպառ.
Օյս և սիրեսցէ զկատարինէ քո թշուառ.
Թե՛ զքեզ տէր տարցի՝ յիւր երկնից գաւառ:
Յ. Է. Աւագարեանց:

---

1) (Յարութիւն վ. երեք դասերքը. Մարիամը, ամուսնացած Եւտարիսանցի Յովակիմ Լւետիքեան Պիականովի (սարկաւազեան) հետ, վախճանեցաւ; Ըննան ամուսնացած է Տէր Պետրոս Սաւրոպովու աւագ քահանայ Պատկանեանցի հետ; Կատարինէն նոյն Սաւրոպովու քահանայ Տէր-Մատթէոսի հետ է ամուսնացած:

Տաշ 'ի Սուրբ Ըստուածածին Մարիամ:

Մայր ցանկալի հիանալի, յոյժ տենչալի աննման,
Նաղիկ լուսոյ անտանելոյ դու երկնայնեաց օթարան,
Մայր գովելի երանելի միշտ սիրալի Մարիամ.
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Ընապական մայր իսկական կոյս եղական տիրուհի,
Ընհամեմատ և անարատ սուրբ գթառատ թագուհի.
Կոյս գովելի երանելի միշտ սիրալի Մարիամ.
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

(Խաչա բարի փայլուն տեղի միշտ բերկրալի իսկուհի,
Ղու գերազանց համայն ազանց լուր բերկրութեանց դժուհի,
Կոյս գովելի երանելի միշտ սիրալի Մարիամ.
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Մայր սուրբ յուսոյ և սուրբ սիրոյ գերապարզոյ մաքրասուն,
Լոյս բնակարան ցոյց օթարան, դու աննման սիրազուն,
Մայր գովելի երանելի միշտ սիրալի Մարիամ.
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Քեզ ազերեսմ յոյժ վեր երգեմ աղաղակեմ սիրուհի,
Գրկեալ հայցեմ ի քէն մաղթեմ միշտ հառաչեմ մայր բարի,
Մայր գովելի երանելի միշտ սիրալի Մարիամ.
Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Տաճար փայլեալ խորան կազմեալ միշտ փայլեցեալ որդուհի,
Ընեղ բանին մայր Հիսուսի թագուհի,

Կոյս գովելի երանելի միշտ սիրալի մարիամ.

Մայր գովելի լի լի լի լի Մարիամ....

Յ. Վ. Աւագորեանց.

299

Ն. Բ. Զ. Կ. Ս.

Յուպը ձեռին, գլխին վաղար, տէրողորմեան համբելով,
Սուրբ Երեմիայի մի գեղ գրնում էր նա շտապելով,
Միջօրէի հեղձուկ տօթը տեղի տըվեց մեղմ զովին,
Բայց հայր սուրբը անդգայ էր բնութեան անգին պարգեին.
Թող և թռչնոց երաժակքը պար բոլորած երգէին,
Հազարերանգ դաշտի ծաղկունք բուրումն 'ի վեր խնկէին,
Թող զիւփիւսը զերթ հրեշտակի բերնէն ելած շունչ՝ քնէր,
'Երա սիրալ չէին գրաւել, նա բնութիւն սիրող չէր
Ուր մոլոր ճանփայ բըռնած գէպի մի գեղ մնաւոր,
Եշտարք էլ գար տակնուվայ՝ բնաւ փոյթը չէր մեր սուրբ հօր.
Սկին տըլած մի տընակ կար՝ նա այնտեղ էր վըրազում,
Գուցէ բուրկէն, զով, դայլայլիկ էր անդ նորա սպասում....
Գնա՛ հայր սուրբ, ուր ձըգում է թափը բնութեան քու հոգին,
Միայն Եստուած է սրտագէտ, մարդ չիմանալ քու գաղտնին.
Շատ շատ՝ պիտի բամբասուիս դու՝ այդ բեղ համար չէ՛ նոր վեշ,
Մարդկան ազգը չարնեղու է, էր, և կ'լինի այդպէս միշտ:
Հողմ գլուխը բամբասողին, ճշմարտութիւնն բարուք է.
Խոնարհեցո՛ ունկդ, հայր սուրբ, երկմըտութիւնն իմ մէկնէ.
Վեղ ո՞վ ստիպեց աշխարհ մոռնալ, ուրանալ տուն, ազգական,
Երհամարհել անմեղ վայելք, կեանքդ սեցնել յաւիտեան.
Քու ամուլ մօր ուխտի զոհն ես—զոհ գովանի հըլութեան,
Թէ՛ դու կամաւդ խոստումնք արիր—զոհ կարճամիտ մանկութեան.
Կրօնէն աւել չունենալով հրգօր պաշտպան աշխարքում—
Երգեօք կեանքիս վե՛շտք ստիպեցին պատասպարուել բեղ վանքում.
Թէ՛ Սիկստոսի օրինակէն հրապուրելով քու հոգին,
Դու կամեցար նոր ուղղութիւն, նոր կեանք շնորհել քու ազգին.
Թէ՛ (ա՛խ լեզուս կարկամվումէ), էիր պղերգ պատանի,
Եւ այրական հասակդ առած՝ չեղար մարդոց պիտանի,

Ինուս, անինչ, անգործ մնալով՝ ծափ խիծաղի նըշաակի,
 Խնըշուառ գլուխդ վայ կարդալով՝ շատանց նըման մըտար վանք,
 Թէ՞ քու հոգին ծարաւի էր մի այլ աղբիւրի ջրքին,
 Որի ակը պահած գիտցար ետէն վանքի պատերին,
 Յուր եմ ասում, որ խըմեցին սուրբ՝ Եղիշէ ու Եփեսէս,
 Դաղար, Եփեսէ, Կորին և Վիւա, նոցա հետ էլ շատ Վերսէս:
 Վըտա՞ր արդեօք որոնածդ, նըպատակիդ քու հասար,
 Թէ՞ ոսկի ցնորք փարատեցան և դու ուխտիդ փոշմանցար
 Վո՞հ ես վանքի սուրբ ագգերէն, երջանիկ է քու անձը,
 Վերդաստանի հօր զինակը չի շարժում քու նախանձը...
 Բայց երբ մենակ խըցիդ մէջը նըտած՝ մաշտոց ես կարգում,
 Հէ՛ր աչերդ գրքին յառած՝ մոտքըս հեռու է թաշում,
 Ինչո՞ւ գիրքըդ վեր է ընկնում, մութ կոխում է աչերդդ,
 Ինչո՞ւ յանկարծ պէճպէճի են տալիս գեղնած թըշերդդ...
 Հայր սուրբ՝ ես քու աքին ղուրբան, թէ յոյսերդ չես խաբուել,
 Եւ աշխարքս ուրանալով՝ դրախտի շաւիղն ես գրտել,
 Երբ դու մի օր հանդիսանաս հօրն երկնաւոր մօնսին,
 Բարեխօս լըր վտան հոգւոյ քեզ այս խօսքերս մաղթողէն:

Ռ. Յ-Գ. Պատկերներ:

Դիւի սուտ ասող՝ մարդ խաբող՝ աղքատ զրկող են, փող ուտող,
 Դիւի մուրացող՝ ուրացող՝ լոյս ատող են, խաւար սիրող,
 Դիւի արւեցող՝ սիրտ որսող՝ շողոքորթող են, փնասող,
 Դիւի ծուռ դատող՝ տուն քանդող՝ քրթամ ուզող են, մոռացող,
 Դիւի բամբասող՝ զուր խօսող՝ արիւն խըմող են, վրդովող,
 Դիւի անյաջող դեղ տուող՝ բան չիմացող են, յայտնի գող,
 Դիւի գանձ կուտող՝ սուտ երդւող՝ հաց չուտող են, գապարկ մնացող,
 Դիւի տէր մասնող՝ մեռանող՝ հող մտնող են, դժոխք գնացող:

Սին ժամանակ հոգեւոր անձանց քարոզներն լսամ,
 Ոտս աշխարհքից քաշամ՝ նրանց հետեւիլ սկսամ,
 Սնեքերումն չօքաչօք՝ երեսըս քարերին քսամ,
 Ինքս ինձի յոյս տուի՝ երկնային ժառանգ եմ, ասամ,
 Սրաներն մտանելով՝ նոցա ամէն սիրրին հասամ,
 Իմ նրանց մօտ կորցրած կեակքիս համար շատ ափսոսամ,

Իսցն ասեմ՝ նրանցանում աստուածակոյս բան չի՝ տեսամ,
Ղիկի սուտ ասող՝ մարդ խարող՝ աղքատ զրկող են փող ուտող:

Ի՞նչ ասածներին նայեա՝ կրտառ նրանց հագիդ շորքն.

Ըշխարհքն որ կըլանեն՝ չի՝ յագիլ նոցա օրկորքն,

Պատահի՝ աւաղակի նման. կրմաշկեն եղբորքն,

Երեսօք պատիւ կրտան՝ չեն ճանաչիլ հօրն ու մօրն,

Սոքա են Փրկչի ասած փաթիւեցի՝ կեղծաւորքն,

Ըհա՛ այսպէս է իբիլ յամենայն ժամ հաքւորքն:

Լաւ նայեա՝ կհասկանաս, որ սե հագնազի բաղրն

Ղիկի մուրացող՝ ուրացող՝ լըյս ասող են խաւար սիրող:

Սինն գիշերովան կծսին զարթնանաւմ՝ զանգ է տալիս,

Սինն ատենան մեջղումը աամկաց խրտա է տալիս,

Սինն իւր օթաղումը ընդ սիրելւոյն է արփալիս,

Սինն շուտ լուստեագին ձեռքին աղօթք է կարգալիս,

Սինն՝ կերպն փոխելով՝ մարդասէր է երևալիս,

Սինն՝ ում որ տեսնուակ, իւր մեղաց ձեռիցն է լալիս,

Ես թաւաքներով նոքա միամիտ մարդ են օրտալիս,

Ղիկի արբեցող՝ սիրա օրսող՝ շօղոքօրթող են փնասող:

Հոգեւորից փախչելով՝ դարձայ առ-իշխանն աշխարհի,

Տունից՝ տեղից հեռացեալ, ծառայեցի քանի տարի,

Տափն՝ դօշակ, երկինքն, լէհէք, նազըալիշըս՝ քորի,

Ինչ դժուար բան յանձնեց ինձ, յաջողութեամբ գլուխ տարի,

Որքան որ ծառայեցի՝ հաց էր տալիս մարդաւարի,

Երբ ծերացայ՝ դուրս արաւ գործից, ֆաջի անձարի,

Սէկ իշխան չի՝ տեսայ, որ առանց թամահ բան կատարի,

Ղիկի ծուռ դատող՝ տուն քանդող՝ քրթամ ուզող են մոռացող:

Օխնաւորքն տեսայ, որ իրանց պէս մարդն են սպանում,

Ինտուր համար՝ որ նոքա նրանով փառք են ստանում,

Օրկողութեան բան չկայ՝ որ նրանք չի՝ լինին անում,

Չեմ տեսած նրանց արած գործերը երբէք ինսանում,

Իմ աջօքս եմ տեսել՝ զուր տեղից չեմ ամբաստանում,

Նոցա վատ վատ գործերն ջան չի՝ թողեցին ինձանում,

Օխնաւոր բառիցն, դուք, չի՝ գիտեմ՝ ի՞նչ էք հասկանում,

Ղիկի բամբասող՝ զուր խօսող՝ արիւն խմող են վրդովող:

Իժիշկներն հիւանդի համար ցաւում են՝ եղբօր պէս,

Երակն բռնումն, յետոյ յոյս են տալիս նրան պէս պէս,

Լսումեն՝ պիտի, ֆլան խօսակն փան Է, չըտես,
կերածըդ մին օրումն պիտի լինի մախալ՝ ու Կէս,
Եթէ փահրիդ չի՝ անես՝ չես լուանալ, խաբաք կըլես,
Երբ հիւանդն լուացաւ. եկ՝ նրա թալանվելն տես,
Իսկն ասեմ՝ նորանցում ճշմարիտ բան չեմ տեսել ես,
Ղիփ անյաջող դեղ տուող՝ բան չիմացող են յայանի գաղ:
Փոքր ինչ գովել կամիմ վաճառական մարդկանց գասն,
Սին փող իրանք ունենան՝ ուրիշներից կառնեն տասն,
Հարստանալոյ համար իրար հետ կըբռնեն քասն,
Քօռի պէս չեն տեսանել իրանց առաջի փանն,
Խրվումեն պարտքի միջին՝ կոտր է մեռանում մեծ մասն,
Հարստանալոյ մագեար չեն ճարում թանկ սրագանն,
Իմանաս՝ աշխարհքումն ինչ դաս է այս դասն,
Ղիփ գանձ կուտող՝ սուտ երդուող՝ հաց չուտող են դատարկ մնացող
Գ. 8-Յ. Մագաթեան:

Խրատ Հայ հեղինակին:

Դեռ չի գրած՝ առաջ դու լաւ միտք արա,
Մի է խեղճիդ գորուածները առնողը.
(Ետոյ՝ և այն մասին փոքր ինչ հոգս արա,
Որ քեզ սիրէ քու յարգելի կարգողը:
Ղու այս երկու հանգամանքը լաւ յիշէ,
Քու քանքարի վերայ շատ յոյս մի՛ գնիլ,
Եղի՛ր թէկուզ Խորենացի, Եղիշէ,—
Չըսիրելով քեզ՝ գրքերդ չեն գընիլ:
Ղրքիդ մէջը պարսաւանք մի՛ տալ Հային,
Հայը խըրատ (թէև) խելօք ասում է.
Սի՛ ծիծաղիլ նորա տխմար գործերին,
Որ նա աւանդ հօրենական կարծում է:
Սի՛ դու Հային իր խօր քընէն արթնացնիլ,
Բարոյական քունը նորա անուշ է.
Կամ անցեալը նորա ազը և մի՛ յիշիլ,—
Լսի՛ անցեալը նորա աչքին սուր փուշ է:

Գողգէ նորա այն սիրալի արարքը.
 Որ խեղճ հայր երազումն էլ չի արել,
 'Երբ ամառ քնաթիւնը ու բարքը,
 (Սուտ պարծանքը հայերի խելքն է տարել):
 Գրէ, թէ Կազ լեզուս լինի սանսկրիան,
 Հայը շատ ուշք կարդացածին չի գընում.
 'Եւ լըսումն մի քանիսի գատմանքին,
 Թէ Բնչ կերպով պարն ( ) հանն է դատում:
 ( ) հաններն են Հայոց գատմանց փորձաքար,
 Որոնց խօսքը ու վեճիւր անփոփոխ
 Միշտ մընում են նոցա համար դարէ դար.
 ( ) հաններին քեզ սիրել առէր, խեղճ գըրող:
 Եւդ երկնաձիր քու քանքարը Բնչ օգուտ,
 Թէ խօսածը անապատի մարբառ է.
 Հայի համար քու առածը խիստ է մոլթ,
 'Երբ սիրտն էլ քու զգացմանցը սառ է:
 Սուտ ըստփանք, թէ դու կ'ասես, որ մի օր,
 'Եւ կըսեմքի իր դարեւոր խոր քընէն,
 Խարմ զօրութիւն հոգու մէջէն ու կեանք նոր
 Պիտի վազին երբէք նորա երակէն:
 Եւ դո՛ւ, պովէտ, ընկճուել ես, վեհատել,
 Երկինք թողած՝ երկիրումն ես քարշ գալի,
 Սիրել գիտես, գիտցիր դու ատել,
 Ինչ որ հոգիդ վեկայում է ատելի:
 Գու նըմանի՛ր աղատասէր թռչնակին,
 Որ երգումէ անանձնասէր յղյսերով.
 Ինչ՞ու ձիրքը քու երկնային ու հոգին,
 Օւղաղցնում ես երկրի շնչին գործերով:
 Ռ. 8—9. Պատկանեն:

Լգատ Լստուածն այն օրից,
 Երբ հաճեցաւ շունչ փչել,
 Իմ հողանիւթ շինուածքին
 Կենդանութիւն պարգեւել.

Եւ անբարբառ մի մանուկ
 Երկու ձեռքս պարզեցի,
 Եւ իմ անգօր թեւերով
 Լգատութիւն գրկեցի:

Մինչ գիշերը անհանգիստ
() օրորոցում կապկապած
Լ ալիս էի անդադար,
Մ'օրս քունը խանգարած,
Ինզրումէի նորանից
Բազում կենքս արձակել:
Ես այն օրից ուխտեցի
Եղատութիւնը սիրել:

Թոթով լեզուիս մինչ կապերը
Երձակվեցան, բացվեցան,
Մինչ ծնողքս իմ ձայնից
Խնդացին ու բերկրեցան,
Ես խելին խօսքն, որ ասացի,
Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլ ինչ:
Եղատութիւն, դուրս թռաւ
Իմ մանկական բերանից:

«Եղատութիւն», ինչ կրկնեց
Ճակատագիրը վերեւից:
«Եղատութեան դու զինուոր
Կամիս գրվիլ այս օրից:
Ո՛հ, փշոտ է ճանապարհդ,
Քեզ շատ փորձանք կը սպասէ:
Եղատութիւն սիրողին,
Ես աշխարհը խիստ նեղ է»:

— Եղատութիւն, — գոչեցի, —
Թող որոտայ իմ գլխին,
Փայլակ, կայծակ, հուր, երկաթ,
Թող դաւ դնէ թշնամին,
Ես մինչ ի մահ, կախաղան
Մինչև անարգ մահու սիւն,
Պիտի գոռամ, պիտի՝ կրկնեմ
Ենդադար, ազատութիւն:

Մ. Նալբանդեան: Հիւսիսփայլ. 1869 թ. հ. 749—750:

303

Պ ա շ ն ա կ

Յառաջին ներկայացուցման հայկեան թատրոնին որ ի
Խասգիւղ:

Ժամանակաց՝ անցից՝ վսեմ կրթարան
Եւ նոր դիպաց՝ նոր զգացմանց կարգադիր
Եհա մեզ նոր՝ արդ կկանգնի տեսարան
Թէ կրթութեան՝ թէ հաճոյից արգադիր:

Հոս ձայն կուտանք մենք ծաղկալից
Հայաստանի սուրբ դաշտերուն,
Եւ կցրուի օրտից թախիծ
Երբ հայրենեաց յիշեմք զանուն:
Ո՛վ սուրբ Հայաստան
Փառաց օթեւան,
Որբ զաւկընեորդ հոս
Քեզ պիտի ողբան:

Հառ երազ՝ անմահ
 Վրո նախնի փառաց
 Մեզ պիտի վառէ
 Ի հէր հայրենեաց:
 Մայրիկ Հայաստան
 Փառաց գերեզման
 Որբ որդիքդ պորիդ
 Հոս պիտի ողբան:
 Կվերածնին հոս ոսկի դարբ
 Հոս տեղ մտքեր կրնան սրուիլ:
 Կշակուին հոս անկիրթ բարբ,
 Հոս եւ ծիծաղ կրնայ գտուիլ:
 Ով սուրբ Հայաստան
 Վաջաց օթեւան
 Հոսկէ որդիքդ հոն
 Վերկդ պիտի գան:
 Հոս ոճ Հայ լեզուին
 'Լոր զարդ՝ ձեւ կառնու
 Կեանք անմեղ ւ՝ երկինք
 Կազգեն սրտերու
 Վաղցրիկ Հայաստան
 Մեր հարց օթեւան,
 Ծոցդ որդիքդ որ գան
 Լճր պիտի ողբան:

Գ. Գ. 2:

Մայրաքաղաքում կրթած հայ աղջիկ:

Շուշան՝ շուտով դէմքդդ խածկէ, ձիւն դու՝ թուիր մըրոտած,
 Տես, սիգաճեմ ման է գալիս Հայ աղջիկը մեր կրթած.
 Ու արդի գոյնը УЖЕ НО ВЪ МОДѢ: ТО-ЛИ ДѢЛО БЛѢДНЫЙ ЛИЦЪ!
 Եւստեղումը ԲЛѢДНЫЙ են դիպի՝ համ աղջկունք, համ կնանիք.
 Ինչ է գաղտնին ԲЛѢДНЫЙութեան — այդ յայտնի չէ՝ ոչ որին,
 Միայն կ'ասեն, որ շատուց է կաւիճն ունի բարձր գին:
 Եւաւում է. մեր աղջիկը հայլիկց չի հեռանում,

'Երբ ծընողք պնօր ճաշի Գվարժեօք են սպասում:
 Գվարժեօք է, լաւ փոք արէք, չայ չէ, անշնորհ ու տգէտ,
 Գվարժեօք է՝ փայլուն շորով, ուսին դըրած օթօլետ:
 Տուն կըմանի, գլուխ կըտայ պնպէս սիրուն, շնորհաշուք,
 Որ մեր կրթած չայ աղջկայ սիրտը կ'անէ ԿՅԵՒ-ԿՅԵՒ-ԿՅԵՒ!
 Լնտուր համար նա հայլից օրն 'ի բուն չի պուկ գալի,
 Գվարժեօքին դուր չի գալը խիստ է նորան ըզգալի:
 Ո՛չ լոկ դէմքով պիտի դուր գայ, այլ և անուշ խօսքերով,
 Ի՞նչպէս, ի՞նչկերպ, դուք կը հարցնէք, այդ էլ չըզիտէ ոչով:
 Բարձի տակը պահած ունի նա George Sandի romanը,
 Գիշերները մօրից Թաքուն կարդում է մինչ չորս ժամը:
 Լնհաստական այդ աղբիւրից նա քամում է անդադար
 Սիրոյ զգացմունք, սիրոյ խօսքեր—կանանց սրտին մըխիթար:
 'Լա գըտաւ իր ԻԴԵԱԼԵՐ, այսօր ճաշին կըտեսնէ
 'Լա իւր անտես սիրահարին, ում որ սիրտը տուել է:
 չայոց աղջիկ, չայոց աղջիկ՝ գնա՛ առաջ, մի վախիլ,
 БЛѢДНЫЙ դէմքըդ, շինծու խօսքըդ ովի՞ն տես չեն խաբիլ:
 Գվարժեօքին դուր չես գալի,—ի՞նչ ափսոսանք, ի՞նչ վընաս,
 Վեզ սիրահար ԿՍԱՐԷ, ՍԼԱՆԷ, АРТИЛЕРИСТԷ կ'ունենաս:
 Դու փորձ փորձէ նորից դուր գալ, անոյշ ժպտա՛ ու խօսէ,
 Վըսան մէկըդ արդէն մօտ է, տես, առաջիդ մեծ փոս է:
 Բայց մի Թողնիլ դու Georg Sandին, ԻԴԵԱԼԻԿ մ'ուրանալ,
 Խէ՛ ոչ ջահիլ, գոնէ ծերունկ կ'աննու քեզ Ո՛ւուս ԴԵՆԵՐԱԼԷ:
 Բայց զգուշացի՛ր դու չայերից, գին չեն դնիլ, չեն սիրիլ
 Վեզ, ինչպէս դու ցանկանում ես. դու քեզ չային մի՛ մասնիլ:
 Փորձ փորձեցիր ու դուր չեկար ոչ ՍԼԱՆԷին, ԿՍԱՐԷին,
 Վըսանհինգրդ մօտենում է. չայ աղջիկ՝ վայ քու հալին:
 չայոց աղջիկ, չայոց աղջիկ, գնա՛ առաջ, մի՛ վախիլ,
 БЛѢДНЫЙ դէմքըդ, սիրուն խօսքըդ ովի՞ն տես չեն խաբիլ:
 Տարիներդ ահօս ձըգեց քու շնորհալի երեսին, —
 Ս՛ընաս չի կայ,—Подругներդ գորա համար ճար ունին
 Լըրբ որ տանն ես՝ մի՛ հրամայիլ տղոց քեզի մօտենալ,
 Դուրս գընալիս ЛИБԷԻԿ ձըգէ՛ դու կրկնածալ հաստ ВУАԼԷ,
 չարցնողներից ուշի ուշով ծածկէ՛ տարիդ ծընընդեան,
 Ու ամենին հաւատացուր, որ տաննութ ես տարեկան:

Մայրաքաղաքում էրթած հայ երիտասարդ:

Տեղը եկաւ՝ չայ է նա, տեղը եկաւ՝ այլազգի,
Իբոք ո՛չ այդ և ո՛չ այն է, այլ ծընունդ մի նոր ազգի.
Շաղնըվում է նա միշտ en grand, ման է գալիս à la chique,
Ղա՛շ է ուտում, ո՛ւր էք կարծում, chez Dusset կամ Dominique.
Կարդում է նա Morning, Debats, ոչ խաղմամբ, ahl fi, donc!
Ֆրանսերէն էլ կտարտում, չայերէնն է mauvais ton;
Օտարթում է նա ուղիղ մէկին, անկողնի մէջ թէյ խմում,
Վախաճաշիկն է երեքին, գաղղիացի պանդոկում.
Սեղի քառորդ ճաշի ժամ է չընաշխարհիկ մեր չային,
Ո՛չ թէ ստիպուած է այդ անել, այլ որ վերան շատ խօսին:
Ուշի ուշով հետևում է Պետերբուրգի լուրերուն,
Պերձիկից էլ ճիշտ տեղեակ է Новомодный շորերուն,
Թէեւ զուրկ է մուգիկայից, բայց опера սիրում է,
Бозіоի անուշ ձէնից նորա խելքը գընում է;
Պնդ խօսում է, ինչ որ կանխաւ feuillettonում է կարդել,
Խօսքով աշխարհ կործանում է մեր պարոնը անարգել;
Վէպիր, Պուսկաս ու այլ անձինք են նիւթ նորա զբոսցին,
Պախարակում է Hugoին, ու սիրում է Վիկէնսին:
Վա սիրում է, նա տաւում է ո՛չ սեպհական իր խելքով,
Վա խմում է, նա ուտում է ո՛չ իր բերնի ճաշակով:
Վորա խելքը feuillettonէ, прейсь-курантъն է ճաշակը,
Ու գիտութեանց ճեմարանը է ո՛ր ասես պանդոկը:
Վանի տարի քաշ է գալիս Պետերբուրգում այս կերպով,
Ու յետ դառնում իր հայրենիք, դատարկ խելքով ու ջերով;
Լայնահետեւ պահանջմունքը նորա մեծ են անհեթեթ,
Միայն ինքն է խելքը, գիտուն, իսկ այլք կոպիտ ու աղէտ:
Լա՛ր ինչ զարմանք, որ յիմարը ուզէ պատիւ իր անձին,
Վա յիմար է, որ անարժան տայ պատիւը յիմարին.
Բընութենէն խելազուրկին Պետերբուրգը խելք չի տալ,
Մեծ յունար չէ՛ փողոցներում անըպատակ միշտ ման գալ:

Ռ. Յ-Գ. Պալանտ.

Յ Ի Ն Պ Ն Լ Թ Ի Լ Ն:

Աստղիկ ունեի ես իմ երկնքում,
 Փայլումէր լուսով իւր շրջապատում,
 Երբ գալով գիշերը, ծածկումէր խաւար,
 Սիրուն գեղեցիկ էր այն իմ գոհար:
 Թռչնիկ ունէի իմ մութ անտառում,
 Ոչ մինը չկար այնպէս կարկաջուն.
 Նառերի տակին, հովիկ ստուերում,
 Սիրումէր նա միշտ երգել իւր գարուն:
 Նաղչիկ ունէի իմ անապատում,
 Խնդումթիւն կեանքիս տխուր և արտում:
 Կորա քաղցր ժպտման, զուարթ երեսին
 Կ'նախանձէր վարդը Լոգեմայ դրախտին:
 Բայց խաւարեցաւ աստղիկս երկնային,
 Սոխակս թռաւ իւր բունը մթին,
 Խլեց իմ վարդը սառն հիւսիսային,
 Խոր խոցոտելով ծնողիս հոգին:

Ն. Բուգաշեան, Հիւսիսփայլ, 1860 թ. № 12, է. 518.

( ) ր օ ր ք չ ա յ ա ս տ ա ն ի:

Քընէ, քընէ, իմ հայրենիք,
 Իմ կաթոգին չայաստան,
 Ես քեզ օր օր կ'ասեմ մեղմիկ,
 Որ չըզարթիս անգուման:
 Քանի՞ դարեր այդ խոր քունը,
 Քեզ կաշկանդել, կապել է,
 Քընի սերմունք, ասես, Սորփէն,
 Լոկ քու վըրայ թափել է:
 Եւ ի՞նչ զարմանք. ազգ ու ազինք
 Ս'իշտ լաւակամ քեզ համար,

Վրոնըդ վրդովել չուղելով՝
 ()րօրում են անդադար:
 Վեզ....թուր ձեռը բռնած,
 Սարդ չի թողնում քեզի մօտ.
 Թե մօտ եկան՝ դարձեալ չէ՛ փայթ,
 Ունի շատ ոռումը, շատ վառօդ:
 Որ աչքերըդ չի խտտղեն
 Վառ շողերը արեգին՝
 Ինթափանցիկ ու մեծ ասպար
 Ունի բռնած իր ձեռքին:
 Կամ թէ՛ անուշ քընիդ խափան
 Չլինին նաև քու որդիք,
 Բսպառազէն պահապաններ
 Կոցա վրայ կան հերիք:
 Թե ճիշ բառնան՝ այն ժամանակ

. . . . .
 Եւդ պատճառաւ հենց քու որդիք
 Ի՛նչ երկչոր են, և՛ զգաստ:
 Եւդ՝ դու ննջէ՛ ծանր քընով
 Ու մի՛ զարթիլ շատ դարեր.
 Պարտքն աշխարհի դու տուել ես,
 Կատարել ես շատ բաներ:
 Ունիս քաջեր (թէև մեռած),
 Ունիս գրքեր անհամար,
 Սիրալի դործք քու զաւակաց .
 Կ'անցնեն, կերթան դարէ դար:
 Ետուածախօս քու լեզուն է,
 Ծոցդ՝ Գլըրախտ երկրաւոր,
 Կոյայ սերունդք են քու որդիք,
 Դէ՛հ, Հայաստան իմ, օր օր:
 Երբեմն դու խիստ լաւ կ'անես
 (Եւս քեզ խրատ իմ բարի,
 Հաւատացիր, սրտով բաղձամ,
 Որ այդ ճշդիւ կատարի):
 Թե սեպհական զաւակներիդ
 Տաս խրջատներ մայրական,

Որ կործանած իրանց գահը
 Վերականգնել չի ջանան:
 Եւ ռա շուտ զրկէ քարոզիչներ,
 Սէպարընիս, մրքաւոր,
 Որ յորդորեն ապրել նոցա,
 Ինչէն ստրուկ, բայց անգործ:
 Խաղաղասէր կեանք քարոզեն,
 Սեփ մեծ յոյսեր երկնային,
 Ընդիւ զգացմանց ցընորք ասեն,
 Ընդգտաւէտ բընաւին:
 Չի հասկանան վախճան կենաց,
 Կոյր են եկել՝ կոյր երթան,
 Կրօնքն էլ ինչպէս հարք կը մեկնեն,
 Կոքա պնպէս հասկանան:
 Սաքուր կրօնն է, ասեն, պասը,
 Ժամուց տալը յարգոյ հարց,
 Կուշտ ուտելը, ճոխ ապրելը —
 Ըստ է վախճան մեր կենաց:
 Պիւրահաւան մեր շայերը:
 Բարի խրատը լըսելով՝
 Չեն վրդովիւ, ու քեզ կուտան
 Լաւ կշտանալ խոր քընով:
 Պէ՛հ, իմ պառաւ մայր շայաստան,
 Քընէ անոյշ ու անդորր:
 Ըստպէս յաւէժ քեզ կը կարդան
 Ըզգ ու ազինք օր, օր, օր:

Ռ. Յ—Գ. Պատկանեն:

Պ ա բ Ր Ի Կ:

Մօրուք Պաբրիկ հօսկէ գաս.
 — Ըսլը քէնի սենեակէ:
 Մէկ ժամ օրհնել է վակաս
 Կրել, քրտնիւ հերիք է:

Ըրդ ժամ եհաս աշխարհական,
Փեղըյր և վարտիք հագնիլ է արժան.

Յոյս բնաւ չեք ալ օրհնենքէ,
Աստեղու նայինք, հոն է շահ հիմա:

Գաբրիկ ահա գայ,

Ըհա կը դառնայ

Եւ որ կողմ դառնայ նոր դէմք ցոյց կուտայ:

Կնտուկ Գաբրիկ ինչ է այդ.

— Իմ հինօրեայ պարզ դիմակ:

Նայէ՛ իր գոյն ալ չէ յայտ,

Տանիմ ներկել տամ հիմակ:

Սինչև այսօր այն կը բաւէր

Եւ անյայտ էին մեր ամէն դաւեր.

Հարկ է փոխել և նոր տեսակ

Գտնել ձեւ, շարք և զարդ բազմերփնեայ:

Գաբրիկ ահա գայ,

Ըհա կը դառնայ

Եւ որ կողմ դառնայ նոր գոյն ցոյց կու տայ:

Գաբրիկ ըսէ՛ իձեռին

Ի՞նչ կը տանիս սրբօրէն.

— Հնարքներու տուփ մ'անդին,

Եւ Հայ ազգին համօրէն,

Ճակատագիր անդ ներփակի.

Երկինքէ ինչ այն եկաւ ուղղակի.

Եւ երբ ուզեմ այն փոքր տուփէն

Իողոր Հայերուն լոյս պիտի շողայ:

Գաբրիկ ահա գայ,

Ըհա կը դառնայ

Եւ որ կողմ դառնայ նոր լոյս կը ցոլայ:

Գաբրիկ ինչո՞ւ կ'ըսպասես

Հապա զայն տուփ բանալու:

— Ես պատրաստ եմ ահա տես,

Ըսլ բանալին չէ հլու.

Ոսկի բալլէք է հարկաւոր,

Որ դիւրաւ բացուի այն տուփ հրաշաւոր:

- (Ծառաջ մատիր զաւակ շայու,
 Ոսկի տուր մեզ շատ, որ քեզ շատ լոյս գայ,
 Գաբրիկ ահա գայ,
 Ըհա կը դառնայ
 Եւ որ կողմ դառնայ ոսկի կը մուրայ.....
 Գաբրիկ ոսկի ի Պօլիս
 Գու կը գտնես շատ դիւրաւ.
 — Երթամ ուրեմն և ազգիս
 Երուրեմ գիմ լոյս անբաւ.
 Ըյս նոր տեսակ է առևտուր
 Օր ես հնարեմ աշխարհիս իլուր:
 Սայ ձեզ շայեր, որ չիտէք բնաւ
 Թէ սանկ առևտուր կայ երկրի վրայ:
 Գաբրիկ ահա գայ,
 Ըհա կը դառնայ
 Եւ որ կողմ դառնայ բան կ'առնէ կուտայ:
 Ըյսպէս կ'ըսէ Գաբրիկ այն
 Եւ ժպտելով կը մեկնի:
 Ոհ որչափ կոյր զկուրայն
 Պիտի երթան ըզկընի,
 Ըպուշ շայեր, որք տակաւին
 Ըյքան փորձէ ետք, հաւտան Գաբրիկին:
 Գնա՛ Գաբրիկ մեծագընի,
 Գնա՛, լոյս ծախէ, հասկըցող չիկայ:
 Գաբրիկ ահա գայ,
 Ըհա կը դառնայ
 Եւ որ կողմ դառնայ նոր սուտեր կ'ործայ:
 Ս. Ոսկանեան: Երեւան, 1859 թ. Ս տարի, № 3, փետրվարի 1:

Ո՞վ է շայը. միթէ նա է, որ խօսում է հայ լեզուով,
 Եւ կամ՝ որի մականունը յանգում է «եան» մասնիկով,

Ար ուտում է ամենայն օր ճաշին տօլմա ու փրշաւ, •
կամ՝ պարծանօք միշտ հագնում է հայի գրգռիկ ու հալաւ:

Ո՛վ է շայր. մի՞թէ նա է, որ գընում է հայի ժամ,
Աւ տարէնը հաղորդվում է խիստ սակաւից՝ չորս անգամ,
Ար կեանքումը պաս չի կերել, ծոմ էլ պահում է նոյնպէս,
(Յօրանջելիս խաչ է կնքում բաց բերանն ու երես:

Ո՛վ է շայր. մի՞թէ նա է, որ տեսնելիս տէրտէրին
«( )րհնեա՛ ի տէր» պատրաստ ունի ամեն բոլոր իր բերնին,
Արի համար մեծ ամօթ է, նաև մեղք է մահացու,
Թե՛ Զատիկի թաթախմանը չուտէ թերխաչ կարմիր ձու:

Չէ՛, սիրելիս, ազգութիւնը չէ՛ արտաքին արարմունք,
Շայ ծընելդ անգամ չի տալ քեզ հայութեան իրաւունք,
«Ով» է կամ «եան» մականունիդ վերջի վանկի մասնիկը,
կարմիր ձուով կամ թէ անձու կատարում ես Զատիկը:

Քալա-փաչա կամ թէ բօրչ է ամեն օրուայ կերածը,
Սերտուկ, պայլաօ կամ թէ չուխայ է վրայի հագածը —
Ողջը մին է. ծէսով չես աւազգիդ փեսա կամ օգուտ,
Տեղը մընայ ազգութիւնը, այդ նաև վարձ չէ՛ հոգուդ:

Թե՛ դու շայ ես՝ հայութիւնդ պիտի յարգես անպատճառ,
Շայաստանը պիտի լինի յուսոյ աստղ քեզ համար.

( )տարինը դու մի՛ ատիլ, մի՛ էլ սիրիլ կուրօրէն,
Բայց քու շայի օգուտները միշտ վեր դասէ ամենէն:

Երուեստ, ուսում, շքեղարուեստ տարածէ՛ շայ ազգի մէջ,
Բայց բռնութեամբ միշտ հեռացնւր նորա մէջէն կրօնի վէճ.

. . . . .
. . . . .

Թող, սիրելի, այդ խնդիրքը, աչքըդ դարձնւր դէպ հարաւ,
Իհար բիւր հոգիք դու կը տեսնես կորած՝ դորա պատճառաւ.
Բայց մինչ այսօր այդ խնդիրքը մընացել է անվճիռ,
Թոյլ խեղճովդ աշխատում ես քակել անբախ այդ կնճիռ:

Սիրէ՛ ազգըդ ո՛չ լոկ խօսքով, սիրէ՛ ինչպէս քու անձը,
Նորա օգտին, թէ պէտք լինի, զոհէ՛ բոլոր քու գանձը.

Ս'ի խնայել կեանքըդ անգամ, արիւնքդ բեր նորան զոհ,
Ա՛յ այն յուսով, որ քու ազգը իսկոյն լինի քեզի գոհ:

Իստակ սէրը չի պահանջում ամենեին տրորտուր,
Թէ տուածը յետ աւնուի՝ դորան կասեն առուտուր.
Բայց վայ նոցա որ անըզգայ են իւր ազգի վիճակին,
Հազար անէծք նոցա վերայ, երնե՛կ շան պէս սատակեն:

Թէ դու չայ ես՝ գիտե՞ս արդեօք ո՞վ եր ազգիդ նախահայր,
Ո՞ր տեղ, ո՞ր կողմ նա ընտրել էր ազգին համար չայ աշխարհ.
Քանի՞ տարի անկախ մընաց չայը օտար ազգերից,
Ի՞նչ էր պատճառ, որ նա ընկաւ իր առաջուայ փառքերից,

Ո՞ր ցրբուեցաւ քու խեղճ չայը, ունի՞ այժմ օգնական,
Կայ մի հնար, միջոց, կամ յոյս նորա կրկին նորոգման.
Թէ կայ հընար՝ դու պարտաւոր ես անձրդ ազգիդ զոհ անել,
Խիստ կըտրտանք, սաստիկ տանջանք, սով ու ծարաւ միշտ տանել:

Դու պատրանս ես թողնել կայքըդ, ծընողք, եղբարք, սիրական,
Սիրելոյդ տեղ կրծքիդ սեղմել միշտ մահառիթ հըրացան.
Դու պատրանս, ես անվախ երթալ թշնամիի սուրի դէմ,
Սարսափելի մահըդ տեսնել դու կարո՞ղ ես ծաղրագէմ:

Եւդ ժամանակ քեզ չայ կ'ասեմ. . . . .
. . . . .

Բայց թէ փորըդ սովմաներից, կամ փըլաւից տըռաքի,
Հաւատացիր՝ ուտելովդ օգուտ չես բերիլ ազգի:

Ռ. 8—Գ. Պատկանես:

Եւաւօտեան երգ շինականաց:

Այ մարդ՝ այսօր շատ քընեցար նընջեցիր,
Եւաւօտեան հով ժամանակն անցուցիր.
Երեգակը ծովի ծայրէն ծագեցաւ,
Ջերմութիւնը ձորն ու դաշտը փըռուեցաւ:
Ընկերներդ վաղ արտերը գընացին,
Յորեն գարին գերանդիով հընձեցին,

Խուրձ կապեցին, բարդ բարդեցին դաշտումը,
 'Նըստան հանգչիլ կաղնիներու հովումը:
 Եւ մարդ՝ վեր-կաց սառը ջրով լուացվիր,
 Գօտիդ կապէ, գերանդիդ ան դաշտ հասիր:
 Վանի հով է՝ հունձըդ արա՛ արտումըդ,
 Հունձըդ հընձէ, մի՛ ծուլանար գործումըդ:
 Հունձըդ կապէ՛, բարդըդ բարդէ՛, տուն արի,
 Հանգըստացիր, երբ քո հունձըդ կատարի:
 Բեր գերանդիդ, կախէ՛ պատին քո տանը,
 Ես իրիկուան կը պատրաստեմ սեղանը:
 Եւ մարդ՝ հերիք ինչ-որ պսօր քընեցար,
 Եւ քըդ մէկ բաց, տես թէ՛ ճրչափ ուշացար:
 Սեր դըրացին վաղ անց-կացաւ կամուրջէն,
 Սաղ լըռել է մեր գըզիրը ¹⁾ ձայնէն:
 Ի՞նչ ես պառկել, ի՞նչ ես քընել, սիրական,
 Լորեգական շողը հասաւ մեր դըրան,
 Սի՛ ծուլանար, ժամանակըդ խընայէ՛,
 Եւն պիտի մեզ բոլոր ձմեռը կերակրէ:

Ռ. Յ—Գ. Պապկանեան:

311

Ս ա ր գ ա ր է:

(Թարգմանութիւն ռուսերէնից)

Սկսեալ այն օրից, երբ Հայրն երկնքում
 Ինձ տուեց շնորհ մարգարէական,
 Ընթեռնումեմ ես մարգերի աչքում
 'Նոցա չար հոգին ամբարշտութեան:
 Ես այնուհետեւ սկսայ քարոզել
 Սուրբ ուսմունք սիրոյ և ճշմարտութեան,
 Ընկերքս բոլոր ինձ քարկոծ առնել
 Սեր կացան իբրեւ կատաղած գաղան:
 Հանեցի մոխիր ես գլխիս վերայ,
 Վաղաքներից դուրս փախայ չքաւոր,

1) Գիւղացիներու մէջ գլխաւորը, староста.

Լնապատի մէջ ապրումեմ ահա
 Լստծոյ սեղանից, իբրեւ թեաւոր:
 Լսն տեղ, խորհրդով տեսչութեան վերին,
 Էնազանդ է ինձ հողեղէն ստեղծուած,
 Ունկնդիր են ինձ աստեղք երկնային,
 Ըղշողուն փայլով ուրախագգեստուած:
 Բայց երբ դէպ քաղաք այն ազմկային
 Լինումէ ուղղել իմ շտապ քայլեր,
 Լսն տեղ ալեորք ժպտմամբ անձնասէր,
 Լսումեն այսպէս երեխաներին.
 «Լայեցէք ահա, օրինակ դա ձեզ,
 Իւր հպարտութեամբ անհաւան էր մեզ.
 Սեզ հաւատացնել տխմարը կամեր,
 Թէ նորա շրթամբք Լստուած խօսումէր:
 «Լայեցէք, տղայք, այդ մարդու վերայ
 Խոթող ու նիհար, գունատ տեսութեամբ;
 Տեսէք, ինչպէս մերկ և աղքատ է դա,
 Ղրանից փախչումեն արհամարհութեամբ»:

Լերմոնով, Հիւսիսափայլ, 1868—1864 թ. է. 52:

312

Սարսեցուցիչն զօրաց երկնից,
 Սուրբ փեսայն իմ և ձեր գահից,
 Ըզդէ ինձ զի ողբ երգեցից,
 Օգողոքս յունկս ձեր հասուցից,
 Ոհ ինքնակալ կայսր համայն ոռւսաց,
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օքերծո՛ղ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:
 Եթե՞նագլուխ այս սեւ գազան,
 Իցեւ զքօղ իմ գեղազան,
 Փախոյց զՏեառն տէր սրբազան,
 Երեկ զկարգաց հին գաւազան,
 Ո՞հ միահեծան սուրբ կայսր ոռւսաց,
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օքերծո՛ղ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

Բաբունն ազդէր ազգին ընտրել,
 Յաջորդ ինքեան զտէր Ղանիէլ,
 Օգր խոստացաւ կայսրդ հաստատել,
 Հրովարտակաւ անշուշտ վճռել.
 Ո՛հ ինքնակալ կայսր համայն ոռւսաց,
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օ՛երծո՛ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

Ով ապառու՛մ ժպրհանաց,
 Յանկարծ վարեալ 'ի նախանձ փառաց,
 Լից զդուքսն տրո՛վք կաշառաց.
 Սասանեցոյց զխումբս Լըհեաց,
 Ոհ միահեծան սուրբ կայսր ոռւսաց.
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օ՛երծո՛ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

Ո իթխար գազանն այն կատաղէր,
 Օ՛ մահմետական պահակս բերէր.
 Օ՛ Լըհիսն բոլոր բռնաբարէր,
 Սիւսանակէզ վարազ լինէր.
 Ոհ ինքնակալ կայսր համայն ոռւսաց,
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց.
 Օ՛երծո՛ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

Բորենաբար զգանձս իմ բրէ.
 Օ՛ սրբազան անօթս կրէ,
 Սէհմէտ Խանին միշտ նուիրէ,
 Օ՛ իս մերկ այրի կացուցանէ,
 Ոհ միահեծան սուրբ կայսր ոռւսաց.
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օ՛երծո՛ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

Եւրակիկոն մորիկ յարոյց.
 Օ՛ քղեշխ զդուքս նոր լիացոյց,
 Օ՛ իմ պատրիարզն աստ վարեցոյց,
 Օ՛ Ենճեռն յօհան անդ գճեցոյց,
 Ոհ ինքնակալ կայսր համայն ոռւսաց.
 Յոյս փրկութեան իմ 'ի վշտաց,
 Օ՛երծո՛ զիս 'ի Ղաւթի ժանեաց:

ՅԻՔՄԻ, 1805 թ.

Սերովբէ վ. Պատկանեմ:

Վլխատառք օորա յօղնն զայս ինչ։ Սերովբէ տէր Պետ-
րոսեան պօլսեցի խոնարհ ծառայս ասացի։ յորս պօլսեցին է
յետագայ երգն՝ Պաշտելի։ Բայց ՚ի մէջ Սարսեցուցչին և
Պաշտելւոյն պակասի աստանօր երգն, որոյ խորագիրը բաղ-
հիւսնն զհայրանուն երգաբանին՝ տէր պետրոսեան, նոյնպէս
յետ Պաշտելւոյն չիք երգն, յորոյ ՚ի գլխագիրս ընթեռնանի՝
խոնարհ ծառայս ասացի։ Օչայլ կարևոր գիտելիս զառաջի-
կայ երգոյս տես ՚ի ծանօթութեան Պաշտելի երգոյն։

313

Ը ն ա ո ն։

Մէկ շայ մարդ ունէր գեղեցիկ մի կին,
Ըսացին մէկ օր նոքա մէկ մէկին.
«Ի՞նչ որ Ըստուծով մենք որդի ծնենք,
Ի՞նչ անուն դրնենք, տօնը ե՞րբ կատարենք»։
Կինը ասաց. «Յարութիւն դրնենք,
Շօրըս տօնի հետ Օստկին կըտօնենք»։
— Չէ, ասաց մարդը, Կարապետ կոչենք,
Յովհաննէս Սկրտչի անունը յիշենք։ —
Մէկ տարի անցաւ, կինն որդի ծնեց,
Շօրը անունով Յարութիւն անուանեց.
Տղան շուտ մեռաւ, նորից տղայ բերեց,
Եւ մարդու կամքով Կարապետ կոչեց։
Սա-էլ շատ շուտով աշխարքըս թողաւ,
Շօրն ու մօր սիրտը կըտոր-կըտոր արաւ.
Մի քանի որդիք էլի ծընեցին,
Բայց մինը միւսից յետ մեռան, գնացին։
Ըյս կերպով սոքա վեց եօթը տարի
Մնացին երկուսը անտոհմ, անորդի.
Շատ մատաղ արին, շատ ուխտ կապեցին,
Ու տարուայ պասերը բոլոր պահեցին։
Մի օր-էլ ասաց մարդը իր կընոջ.
«Վաւցէ տէր Ըստուած կու պահէ ամբողջ,
Ի՞նչ որ մեզ երկինք էլ մի որդի տայ՝
Ըյնպէս անուն տանք, որ տօն չ'ունենայ»։

Տարին չ'էր անցել կինն որդի չ'ընաւ,
 Ոչ մի սուրբ մարդու անուն չի ստացաւ.
 Տօն չ'ունենալով՝ Լ'նտօն կոչուեցաւ:
 Լ'նտօն անունը ո՞ր ազգից ելաւ:
 1851 թ. Դորպատ: Բ. Պապանեան.

314

Պաշտելի, տօնելի՛ գահ սուրբ Գրիգորի,
 Լուսալի, հրաշալի՛ պարծանք աշխարհի,
 Իջման Յիսուս՝ Միածնին տեղի, հարսնդ Վերիստոսի.
 Լ'նմահ փեսայի, և Վանիէլ մեծ պատրիարգի:
 ( )գոստոս, Սեաստոս՝ կայսր համայն ոռւսաց,
 Լէքսանդր՝ բայց օն անդր՝ ահարկուս բազմաց,
 Յուսամ առ Լ'ստուած, որ զմեզ աստ առ ած, 'ի բանիլ ազգմաց.
 'ի վերայ Պարսկաց՝ հասուցանել զձեզ բաղձանաց:
 Լիապէս, վաղապէս՝ կամիմ հաստատել՝
 Մեծ կոմսիս՝ ասպետիս՝ պատգամ առաքել,
 Սաստիկ հրամայել, գունդ զօրաց սփռել, զՆրեան պատել.
 Եւ տիրապետել, զորս 'ի նմա՝ ընդ բռամբ նուաճել:
 Սերարփի քան զարփի՝ սուրբ եկեղեցի,
 Լորդ խնդա՛ և ցնծա՛ ահա՛ վճռեցի,
 Փեսայ փառացի, Սանահընեցի, Լ'նագէթեցի,
 Չէ լեալ, մի՛ լեցի. այլ յազգէն և 'ի մէնջ ընտրեցի:
 Երկնալի՛ր՝ տիրակիր՝ փեսայիդ ազգեա՛,
 Հայրապետ վեհապետ սուրբ հօրդ աւետեա՛,
 Լայլե զայս ասա՛, զազգ Լեզկեաց յիշեա՛, զՎանձակ խորհեա՛,
 ԶՍ. Զաւաթ մտածեա՛, յորոց զՆրեան մակաբերեա՛:
 Յասմեական զայրացական վճիռք իմ ելցեն,
 Ձեր ոստից համախոհից վաղ ժամանեսցեն,
 Որք բարեսէրք են, կարեկիցք ձեր են, հաւատարիմք են,
 Հարազատք մեր են, զբաղցրութեան շնորհ մեր տեսցեն:
 'ի վերջոյ 'ի կարճոյ ես բացադանչեմ,
 Որք ուտեն վայելեն զգանձ ձեր՝ ճանաչեմ.
 Հաշուապահանջ եմ, և զանցառու չեմ, ընդ Վաւթի տանջեմ,
 Եւ վտարանդեմ, նա գրէր մութ՝ բայց ես ճաճանչ եմ:
 1805 թ. Տիֆլիս: Սերվբէ վ. Պապանեան.

Եւս տաղ է կցորդ նախընթաց երգոյն «Սարսեցուցիչ», որ ողբ բողոքախառն վասն անցից կաթողիկոսացն Ղանիէլի և Ղաւթի. զորմէ ոչ տարադէպ թուի աստէն ասել սակաւուք ի գիտութիւն բարեմիտ ընթերցողաց նոյն և 'ի պարզաբանութիւն ինչ ինչ աղօտ բանից որ յայսմիկ երգի: Հորժամ 'ի 1800 ամի վախճանեցաւ 'ի Տփլիս Սանահնեցին Հովսէփ' ընտրեալն 'ի կաթողիկոսութիւն. Սիւնհոդոսն Լճմիածնի և ազգն ընտրեցին յաթոռն Լուսաւորչի զՂանիէլ, որ էր յայնժամ պատրիարգ Պօլսոյ, և առաքեցին հրաւիրակ զԼնակէթեցին Ղաւթի: Ի Պօլիս միւսանգամ եղև ժողով, և Ղանիէլ վերստին ընտրեցաւ կաթողիկոս: Ղանիէլ եղ զՂաւթի 'ի տեղի իւր պատրիարգ Պօլսոյ և ինքն յուղի անկաւ գալ յԼճմիածին: Ս'ինչ չև էր Ղանիէլի հասեալ յԼճքիլիսէ, Ղաւթի դրդեալ յանգգամաց, եհան հրովարտակ 'ի տեղութենէ Տաճկաց, և այնու վառեալ եհաս յԼճմիածին, և ձեռնադրեցաւ կաթողիկոս: Իբրև լուան կուսակիցք Ղանիէլ զայս չար համբաւ, 'Եբրսէս (որ յետոյ կաթողիկոս) և Սանուէլ վարդապետք՝ օձին զՂանիէլ յԼճքիլիսէ: Հորժամ եղեն երկու կաթողիկոսք, ազգն ևս պառակտեցաւ յերկուս. ոմանք էին Ղաւթեանք, և ոմանք՝ Ղանիէլեանք: Եբրսէ վարժապետն էր Ղանիէլեան. վասն որոյ և զայն ամենայն, որ ինչ երևին յերգսն 'ի Սարսեցուցիչ և 'ի Պաշտելի՝ գրեալ է ընդդէմ Ղաւթի: Սարսեցուցիչն է բողոք ի դիմաց Լճմիածնի, առ Կայսրն Ռուսաց՝ առ Լեւքսանդր Պաւլովիչն, որ էր յայնժամ 'ի տիս պատանեկութեան և նորապսակ արքայ: Ղանիէլ հրովարտակաւ կայսերն, ըստ հայթայթանաց Եփրեմի և Լազարեվեանց, ընտրեցաւ և հաստատեցաւ 'ի 1802 ամի: Ղաւթի ևս դիմեաց առ Կայսրն. այլ խնդիր նորա չեղև ընդունելի, և, մնաց Ղանիէլ: Պաշտելին է բարձրագոյն հրովարտակի զօրութիւնն կամ բովանդակութիւն. յորում կայսրն տայ պատասխանի առ բողոք Լճմիածնի և յետ ողջունելոյ զաթոռն՝ զգահն Սրբոյն Գրիգորի ծանուցանէ և զհաստատութիւն Ղանիէլի և յաւելու ասել, թէ յայտմ հետէ ոչ Սանահնեցի ոք, որպիսի էր Հովսէփն, և ոչ Լնագէթեցի, որպիսի ոք էր Ղաւթի, զորօրինակ ցարդ չէ ոք եղեալ կաթողիկոս յայնց գիւղից, և ոչ ևս յայտմ հետէ ևս լիցին: Ղաւթի 'ի թղթի իւրում որ առ Կայսրն, գրէ, թէ վասն ամենեցուն եղեր լոյս, բայց ինձ միայն մութ. ուստի աստ Կայսրն զանձնէ ասէ. Ղաւթի զիս մութ գրեաց, բայց ես ճաճանչ եմ:

Ղաւթի կոչիւր «Լնագէթեցի» նախ՝ զի էր յԼնագէթ գեղջէ, որ է վաղնջուց անուն Բերբրոնի, քանզի բազում տեղիք 'ի Սրաստան կոչին յանուն տեղեաց երկրին աւետեաց: Երկրորդ՝ էնակէթ նշանակէ տեղի էնակացուոց, կամ էնակացիք:

Լնակացիք էին վիթխարի, սկայք, յորոց յառուրս Ղաւթի
 արքային Խորայէլի մնացեալ էին Ղոզիաթ և եղբարք իւր:
 Ղաւթի իմացեալ իմանք 'ի հոգեւորականաց կարեն հաւատարիկ
 գեղով անձին և փառաւոր տեսլեամբ:

315

Եւ սրբազան արհիւն Ներսէս:

Ի կանխագէտ տեսչութենէ Լնեղ Լին սահմանի,
 Յայտանուն այր ծնունդ սնուդ Լրարատեան սահմանի:
 Լին արեւու, ոհ:

Ոլորտացեալ անդատին անդ յԼմիածին անուանի,
 Ստակարբու իմաստութեան ըստ ընտրելոց պայմանի:
 Ոռն ոահացոյց:

Համածորան հոգւոյն աղբիւր գետահետեալ 'ի սրտէ,
 Եդինայն տունի իմանալի լիակատար առագէ:
 Սէր սրբամիտ, ոհ:

Նոյն և ոսինս և ազազունս թարմացուցեալ բողբոջէ,
 Նախանձելի զհեռակայս մեծ համբաւոյն իւր գործէ:
 Բախ բենամբարձ:

Լական կամք զիւրն ցուցեալ առ Լրամեանս սուրբ սէր,
 Սերմանահան 'ի հին Տփիսիս նպաստ Նունեայ հասանէր:
 Բարձր բարձրընտիր, ոհ:

Նէք դժնկի սերմանահեղձ ըստ իւր թափոյն պարուրէր,
 Պուրակացի մակամացու ինքնաբոբոք հուրբ առնէր:
 Լոր արփաճեմ:

Իրաւանց տես՝ նուրբ քննութեամբ վճիռ շրթանց և գրչաց,
 Սողմոն կամ Լրիսպագեան յատեան բազմեալ զնա վարկեաց:
 Օգոն զարգացեալ, ոհ:

կարգաւորել ճիշտ կանոնաց բաց բարձրելոյց յայլ տրանց,
 Ողջմտութեան դաստիարակ հոգեւոր կարգ կրողաց:

Իբր առաջնորդ:

Պիտանութեանց ազգի բրգունք ի քաղաքի հիմնեցան,
 Ուխտակցութեամբ սուրբ Սիւնհոդին շնորհարանք կերտեցան:
 Կախ ներհմուտ, ո՛հ:

Սանդուխթ ելից՝ մանկանց յԱդեմ՝ յանհնարից կանգնեցան,
 Կախոհին ճարտարութիւնք համահռչակ գովեցան:

Կաւ նուիրաբեր:

Բացադառնամ առ Ձեզ վեհանձն քարեհանձար և արի,
 Ըրժանապէս վերդատո ներքնուստ Հիպոստատգիտդ՝ զարդարի:

Ելք եթերեան, ո՛վ:

Կորապարգև ի ձրից ձրից տեսաց հոգւոյ և աշխարհի,
 Ըսլէ նորոգ ձօնից նոցին վաղ ընդունիլ՝ երեւի:

Իետ ըաբունի:

Համանուանց Ձեր հասիք ի չափ երկաքանչիւր սուրբ հարանց,
 Ինքնայգժար ի սէր ազգիդ յառնառու լեալ ծանր իրաց:

Սիրա սրբափայլ, ո՛հ:

Իիծեալ մարմնով անախտ հոգւով ըստ Կերսէս մեծ ըաբունեաց,
 Սեպհականեալ զկոչումն յԱռնուածուստ ըստ արժանեաց:

Ինչ է ի քեզ:

Ողջագուրմամբ շնորհաւորեմ զիր և զձայն շնորհալի,
 Իիւսեալ պատի նոր գովեստից վեհանձնութեանդ պանծալի:

Ստոյգ սրտաջան, ո՛հ:

Թարգմանելով զանթարգմանս զձիւս կայսեր տօնելի,
 Իսկավայել զխաչ ճակատուդ կշտապանակդ փարելի:

Ինչն անբաղայ:

Իիւք ներբողից բանաստեղծից զփառաց չեն բաւական,
 Կա զի անցնիւր նշանք սիրոյ ձեր ո՛չ գառին բնական:

Ինչն ըախարար, ո՛հ:

Եկեղեցւոյն մեր և Կայսեր երեւելեաց սիրական,
 Բախացուցիչ վեհապետին և հանուրց հարց տիրական:

Հայր հայրենեաց:

Գոհացաբար աղերսարկեմք օրհնել զծագս աշխարհի,

1) АПОСТАСЬ, անձն:

Երկարակեաց լինել կայսեր և հոգևոր անուն ազգի:

Իսկ իմաստուն. ոհ,

Ի և հաստատ՝ անյաղթելի սուրբ Ղարիբորեան մեծ գահի,
'Ի վերջէ մեզ հանդերձ մանկամբ արքայութեան արժանի:

Վոր Վերսէս մեծ:

Սերգէ 4. Պատկանեան:

Ոգեալ 'ի խնդրոյ Յովհաննէս եպիսկոպոսի՝ վիճակաւորի
Թէմին Լստրախանու 'ի դիմաց նորուն Սրբազնութեան առ
'Վերսէս Թէմակալ արքեպիսկոպոսն վիճակին Սրաստանու և
ապա նոր 'Կախիճեանայ և Նեսարաբիոյ և Կաթողիկոս ան-
նայն հայոց, զոր յայտ առնեն և գլխաւորքն, որք բազմոգն
զայսոսիկ բանս. 'ի Յովհաննէս եպիսկոպոսէ բանահիւսու-
թիւն երգելի առ Սրբազան 'Վերսէս Լորհին:

316

Հանգիստ յաւիտենից տեառն 'Վերսեօի վեհափառ կաթու-
ղիկոսի ազգիս հայոց:

Չայն գուժեաց յԱրարատայ, եւ հընչեցին բեւեռք կըրկին,
'Վընջեաց հովիւըն մեր արթուն, եւ սուգ պատեաց զամենեօն,
Լ'հագինըս մըռնչեաց սպիտակափառըն մեր Սասիս,
Սեպուհ կովկաս եւ Լքագած ընդ Տորոսի հառաչեցին:

Ո'հ, այս քանիցս այրիացար, Եկեղեցիդ Հայաստանեայց,
Լայս քանի՜ արտօսր հեղուս ի քոյդ չըբնաղ ականդեաց,
Թ'ո՛ր վիժես դու քաղցրահամ յագինատիպրդ դարաստից,
Եթէ դառն ուխտ արտասուաց մինչեւ ի ծով լայնատարած:

Մերթ շուրջ հայիս կոյսդ աչագեղ ի բաց ըզքօղն պարուբեալ...
Լ'հ մինչեւ ցեօր ցալմէ բոսոր՝ ընդ ահեկէ ծովս մըրըրկեալ
Տեսանիցես եւ պարսիցես եւ թալացես անկանիցիս,
Մինչեւ անդէն սիւգ արփենւոյն ի դէմսըդ սուրբ առնու ծաւալ...

Լուսածնունդ քո զաւակունք ընդ տիեզերս-վայրավառին,
'Քեզ ողբակիցք են ի սըրաէ, ընդ քեզ ի ջայլըս գումարին.
Հօտապետքըն զաթոռով քօղ սեւաթոյր տարածանեն,
Եւ խաշնց հոյլք խուռներամ դըռոյթ ըզքեւ առ խուճաղին:

Են են ո՛հ եւ խորթացեալք ի սուրբ գրեկացրդ մայրենի,
Որոց վայրք եւ ժամանակք ետուն գողցես սիրտ վայրենի,
Եւ իբնդան ընդ վիշտքս քո եւ ընդ պարծանսըդ տագնապին,
Լայսպէս ուսան ի Լատին, այսպէս յորդուց Լաբիոնի...

Բայց բեղ յո՛ւշ, Սայր անարատ, պայծառ աւուրքն այն առա-

ջինք,

Յորն հոգւոց մեր Լուստուռն ցուցաւ տեսիլ, բանք ահագինք,
Իբր օդիք ոչ Պոյնգունակ անցին ընդ հուրըն եւ ընդ ջուր,
Սինչեւ ելին ի սուրբ հանգիստ, մինչեւ բացան նոցա երկինք:

Երնջեաց Կերսէս արժանընտիր աթոռակալ սուրբ Կերսիսեանց,
Ողջակիզեալ առ Տէր ու առ Հայս սիրոյ բոցովն գերազանց,
Սինչից սաստն անակնառու, եւ կրթութեաց հայր ի ընամիտ,
Եւ սրբոսին կորով ըզհուր վառէր յալիս գլուխ հերապանն:

Գու, ո՛վ Հայր, կառքդ Խորայէլեան, յափըշտակեալ յանկարծ ի
մէնջ,

Յո՞ գիտես ի մուշլ երկիւն շողեալ ի լոյս փողփողկէջ,
Մեր քոյինդ Եղեանոս, ո՛ւր Սոփոսին յաջորդ Յեսու,
Մամ տացե եւ Եղանիս զբերանոյն շիղ քոյինատենչ...

Եւո, շիղ ի բերանին դարձ ի տապանդ Եջմիածնի
Եղանեակս առնէր Կոյեան փութալ ի գիրկսըդ հայրենի,
Սասանեալ եւ սրբաբերկ արդ, առ ափամբ Սենեայ մընչէ,
Գուժկան՝ ո՛չ աւետաբեր կացեալ, աւանդ, Հայաստանի:

Եւլ այժմիկ հուպ գու Իսին կաս աթոռոյ վեհ Գիտապետ,
Քաղցր աքնարկեա ի Գահ քոյին, տուր պայազատ զոք քեզ
հանգիս,

Եւ լուսոյն բորբ ծագեսցէ ի պաշտելին Իջման տեղի,
Եւ Կերսիսեան թէ ոչ անուամբ հոգւով տացի մեզ Հայրապետ:

Յայնժամ սուգ ի ցընծութիւն դարձցի ազգիս թորգոմական,
Հօտք եւ հովիւք ըզթինդ տացեն խուռն ի գաւիթքս սրբութեան
Երգնուլ զուխտ սրբանըւէր քում յաջորդին արժանաւոր,
կալ անասան ի քոյդ հաւաք, ի յոյս ու ի սէր եղբայրական:

Մտեաց Եղանի, 1856 թ. Գ. տարի, յունվար, ե. 25—27:

Ի վերայ աւելման Տփխիս քաղաքի գաւառեամբ Աշխարհ
Սոհամէդ Խանի:

Եհայ ու հարգիզ չգայ էն թաւուր զարման քաղաքիս,
Հարիւր հազար մարդով եկաւ նս էս Վիւրջիստան քաղաքիս:

Պարսից մի անիծեալ լըյս ընկաւ դուշման քաղաքիս,
Սամմադ Խան՝ եկաւ փուաւ մի նիղամներ էս քաղաքիս,
Եսիր անող, կրակ տուող՝ չէր մէ զարման քաղաքիս,
Հարիւր հազար մարդով եկաւ, չի կարաց առնել քաղաքիս:

Սեւիք Սէջլումն շուն դառնայ, ջաւաթ Խոսն պատի կուշի,
Քաղաքն վիրանա արիւն, տեղի շինեցին Բաղուշի,
Սեւիք Սէջլումի ազգէմն մէկ շուն էլ չի հաշի Շուշի,
Թանգ՝ զօրուն փնք միտ արեւ Խուսուր, Չաքիաք, Թուշի,
Ըջէյիբ չալիշ կուգին, կու լինին միզան քաղաքիս:

Լխտա Խոսնի փալն իմացանք, մենք ասում ինք՝ Եւս հեաւ,
Թէ չէ քաղաքն քանդելոյ տասն հազար թի ու բաճ եկաւ,
Երդեցիք առաւելին, մեզ համար կրքէգեաճ եկաւ,
Կորա ոտն չար նշան էր, ազալ սով իծում մահ եկաւ,
Սնացողն զաղում արիւն, ընկաւ բարեբան քաղաքիս:

Քաղաքեմն տարած ետիրն որն Լրաբիստան է հասի,
Որն Եւքի, որն Եւրվան, որն Վաղիստան է հասի,
Որն Վուբա, որն Բաքի, որն Վարբանդ է հասի,
Որն Թափրիզ, որն Պէհհրան, որն Խարբասան է հասի,
Կորանց նաչար հէրն գւ մէրն որ մինն վայ տան քաղաքիս:

Քաղաքի ճոկած տղէքներին, որ դաստերով ման կուգէին,
Մէկ մէկու զարգաշ կ'օգէին, տէս ինչ սիրով ման կուգէին,
Ո՛վ որ կարողութիւն ունէր՝ նոքարներով ման կուգէին,
Քէթիուզա՝ Եւս մարդիկն չախշուրներով ման կուգէին,
Կրանցմէն մէկն էլ չեմ տեսնում հիմի մէ նշան քաղաքիս:

Քաղաքն որ նեքսե եկաւ հարիւր հազար Վրդուբաշ,
Մէկ մէկուց այրիւմիշ արին, գիփ մէտի, ղովում զարգաշ,
Քահանէքը շունն էր ուտում, ոչ մինն չ'մտաւ նաշն,
Վետի պէս արիւն էր գնում, բութան էր ագմորդայ լաշն,
Որդին մօրիցն ին խլում, էլ սուգ ու շիւան քաղաքիս:

Հաղար, երիտ, հարկեր, քառասուն ու վեց, թրոփն ընկաւ, քերի,
 Սարգսպետներ, Կատարեցին, լէշեր պծող, պիղիւքեր, . . .
 Լպրանք ու մալ գլ զովաթ 'ին տարեք, թաք, անքն, բէկն, երի,
 Քաղաքն անբովելի, Երն տասն ու մեկն, եր, Սեպտեմբերի . . .
 Քրօնիկօնումն նպաստ եր Ուն, ու Պարն ու Վան քաղաքիս . . .
 Եւ մի տան զալ խմացայ, հենց գիտացի, հէքք, տարան,
 Մէրս ձեռնեմէս իրեցին, ջուխտ քոյր, ու պզտիկ տարան,
 Հօրս թըրով պանեցին, եսիք արին մերն՝ տարան,
 Համէի Սեպտն շատ լաց էլու, տաւ, արգիս ձեռն, տարան,
 Սեց Սեպտեմբեր սպանեցի, միտ էլ մէ մեծ խաւ քաղաքիս . . .

Համէի տէր:

318

Ի վերայ Սահ ջաւոյ, որ 'ի Տիւիս:

Տեսէք, ինչ բարկութիւն է Լստուածանից կամով քաղաքիս,
 Ուղիղ սրտով խնդրեցէք կու փրկէ զամով քաղաքիս,
 Օճնազան հպարտութիւնն յայտնի է բանով քաղաքիս,
 Մեղքն վարձքին յաղթել է մէ զօրեղ ջանով քաղաքիս,
 Հօրս կողմն թափօր տալով՝ քուակ է զամով քաղաքիս:
 Կենդանիք, դուք դարձ եկէք, յանկարծակի մահն իմացէք,
 Օճմացք է քաղքի բանն, տարափելի ջաւն իմացէք,
 Պատիժ է մեր մեղացն, ես նոխսանդի ջահն իմացէք,
 Ընկոտրում պաս ուտողներ, Լստուածանին մահն իմացէք,
 Պետկական եկեղեցիքն կողբած է ժամով քաղաքիս:
 Եւ շատեալ քաղքի մեկն ես ինչ Բազար բան է գալի,
 Կրակն երկնքեմէն ոնց մէ ինսան բէճամ է գալի . . .
 Մարդոյ սէրն հատել է, մեր միջամեմ բան է գալի,
 Բարեխօս Լստուածանի ջուխտ աչքեմէն նստ է գալի,
 Մասունքներն համբուրեցէք դանգ ասնից զամով քաղաքիս:
 Միաբան ասնափքեարով գպտն ու՝ ոչխար, մատող արէք,
 Բերումն սուրբ, Կեղարդք, գլխիկերգ տապալ արէք,
 Կու փրկէ օրհնած ջուրն, մատունքներն, թաթախ արէք,
 Փէյնդազ խալիւքն ձիւգու եկած, մօտա արէք,
 Հենց մնում օրինակը դրօտա կ'մեղքն քաղաքիս:

Իրդարե՛ր, դուք մօտ ելէք, Լստուածեմէն ա՛նք ուզեցէք,
Փառք տուէք, աղօթք արէք, քաղքի համար խէյր ուզեցէք,
Սեռնողներուն հիսաք չկայ, կենդաններուն տէր ուզեցէք,
Քուր ու աղբեր հաւատացէք, հալալ օրսով մէր ուզեցէք,
Ո՛ւր է էն զո՛ղ ու սափէն, էլ չկայ դամով քաղաքիս:

Խեղէթու. Ը՛հ նաբարթն մօտ գնացէք, օրն արէք,
Սլաթաններին աւարայ՝ փօթոններին օրս արէք,
Սեղ համար լաւ խրատ է, վատ բաներն թողքս արէք,
Սիրեցէք Լստուծոյ ծածրէն, մէկս մէկանց մատայ արէք,
Զան ասացէք, ջան բացէք, մէկ մէկու կամով քաղաքիս:

Լաչարա դարիք տեղն դարդիս համար հաղ եմ ասում,
Չեմ գիտում՝ ո՞վ է մեռել, ո՞վ կենդանի՝ սաղ եմ ասում,
Սոլորած քաղքի բանն սրտիս մէջն դաղ եմ ասում,
Կարօտ եմ ճամբորդեմէն ոնց մէ խաբար սաղ եմ ասում,
Քիչիկ ( )ղլանը ազատես քեաշքի էս գամով քաղաքիս:

Քիւիկ-Օւլան.

319

Սահան և Սեորովայ

Թարգմանեց կանոններով շայոց համար զօրաւոր,
Տեօւթեանդ կարօտ եմ, շամս ու դամար զօրաւոր,
Նրամայեց զօրքերին՝ կապեն սամար զօրաւոր,
Բղխումէ լոյսն ի բերնէն ձմեռ՝ ամառ զօրաւոր:

Շայոց հայրապետն, սուրբ Սեորովայ՝ Թարգմանիչ է,
Որ հայկական տառերի միակ հնարիչ է,
Յարեւելից յարեմուտ ամենին պահպանիչ է,
Սահան իշխանն է զինուորի, էն էլ մէկ սահմանիչ է,
Քառասուն փածգուն հեռի, ասեց, վէ՛մ առ զօրաւոր:

Երեք թագաւոր եկան, ամենն մէկ կերպարան,
Մէկ մատն մատունք քոփն, երկէ ցերկիր տաճան,
Որ Սըշու հրամայեց ( )շախան համգաստարան,
Եօթն կանգուն ընդ քարից կարեցին, արին խորան,
Կապեցին գերեզման լուսին՝ կամար զօրաւոր:

Եթե՞ն զարար Թագաւոր ասկէրոյն սուր եկաւ,
 Չէր լինում հիսաբ քաշիլ՝ հարիւր հազար բիւր եկաւ,
 Մէկ խաչով խաչակնքեց՝ գիփ ուռնն կոյր եկաւ:
 Գորոյ ոսփ գիպաւ, լեռ քարից ազգբաւ եկաւ,
 Մէկ ծառն նշան առեց.... առ զօրաւոր:
 Զոգին մեծ ու փոքրի ամենն իւր բարումն,
 Դատաստանին թնչ կասեմ, ճար չկայ իմ ճարումն,
 Թուին հազար ութ հարիւր քառասուն և չորս տարումն,
 Օհրգէր Օղլի Սէյհադն չի՛ մնալ աշխարհումն,
 Որ գնումս առ Բստուած, հոգւոյս մեկ ճար զօրաւոր:
 Յէտա՛ Զէրգէր Օղլու:

320

Մարդկային հայեցումաճք:

Սակաւ է այս աշխարհում
 Ըրժանութեան յարգ ու գին,
 Որովհետեւ չեն պատվում
 Իմաստութեան տուրք վերին:
 Մարդիկ մի տեղ նայումեն
 Լոկ քսակի քո վերայ.
 Եթէ լիք է, պատվումեն,
 Չեն հարցանում, ո՞վ է սա:
 Միւս այլ տեղում համարվումէ
 Օարդ և հագուստ մի մեծ բան.
 Պատճառ, զգեստով կարծվումէ,
 Լինելու են պատուարժան:
 Իայց կան տեղեր, ոչ արծաթը
 Եւ ոչ զարդը յարգ ունին.
 Պատճառ խեղճը, գիտութիւնը
 Եւր տեղերում գին ունին:

Յարութիւն Ոստանիկ: Հիւսիսփայլ, 1863—1864 թ. և. 607:

Ամենայն արարածք ունին աստիճան,
 'Նշնպէս էլ աստիճան գոյ 'ի մէջ մարդկան.
 Ոմն սուրբ, ոմն պիղծ, ոմն չար գաղան,
 Ոմն առողջ հոգւով և ոմն տկար:

Մարդ գոյ, որ սրբի պէս պէտք է որ պաշէլ,
 Մարդ գոյ, որ խօսելիս կուզէ ամաշէլ,
 Մարդ գոյ, որ կամենումէ շան նման հաջել,
 Օ՛ր վատ է խրատած, կամ թէ սեռն է չար:

Մարդ գոյ, որ աշխարհին տիրէ՝ չի՛ յագիլ,
 Մարդ գոյ, որ ոչ ոքի խօսքով չի՛ ծակիլ.
 Մարդ գոյ, որ չի՛ ուզիլ՝ իրան հռչակիլ,
 Ընմուռնչ կու շրջի՛ իբր հեղ ոչխար:

Մարդ գոյ, որ ամէնի հետ ունի նախանձ,
 Մարդ գոյ, որ հոգին է իրան համար գանձ,
 Մարդ գոյ, որ անխելք է, միայն սնապառնծ,
 Մինչի մահ չի՛ տեսնիլ նա հանգիստ՝ դադար:

Մարդ գոյ, որ աղքատ է, չի՛ սիրում կաշառ,
 Մարդ գոյ, որ պատրաստ է ուտել ապաւառ.
 Մարդ գոյ, որ թէ ձմրան խնդրես ձիւն, կամ սառ,
 Կու կարծի, թէ սրով գլուխն հատար:

Մարդ գոյ, որ ինքն իրան խելօք է կարծում,
 Մարդ գոյ, որ գողորջ պէս է համարձկում,
 Մարդ գոյ, որ վատ ճամբից չի՛ ուզիլ դարձում,
 Եթէ որ խրատես, կասի՝ ծուռ խօսար:

Մարդ գոյ, որ յիմար է՝ բարձրաստիճան,
 Մարդ գոյ, որ չիմանալ՝ թէ ինչ գոյ իր ասն.
 Մարդ գոյ, որ չի՛ կարում սաստել մէկ կնկան,
 Կոչվումէ ամենաքաջ սպասալար:

Մարդ գոյ, որ տիմար է՝ ինքն վարժապետ,
 Մարդ գոյ, որ Յուդայ է՝ կոչմամբ վարդապետ.
 Մարդ գոյ, որ յայտնի գող է՝ մեծ գանձապետ,
 Ե՛հա՛ քեզ ընտրութիւն ուղիղ և արդար:

Մարդ գոյ, որ բժիշկ է բայց ինքն հիւանդ,
 Մարդ գոյ, որ ինչ տեղ հաց ուտեն՝ նա է անդ,

Մարդ գոյ, որ էր սնոյց նրան մօր արգանդ,
 Լճնպիսոյն արժան է խեղդուելոյ մէկ լար:
 Մարդ գոյ, որ ստուծեամբ փառաց տէր եղև,
 Մարդ գոյ, որ անտերև պողպետքն եղև.
 Մարդ գոյ, որ աւազակ էր՝ տէրտէր եղև.
 Ո՞նց ասեմ էնպէսին ես գերամեծար:
 Մարդ գոյ, որ մինչի մահ չ'խօսի՝ շահ է.
 Մարդ գոյ, որ մարդկային բնութեանը մահ է,
 Մարդ գոյ, որ պատառող գայլից ագահ է.
 Վիշատեւ կուզէ քեզ՝ թէ տուրքից խօսար:
 Մարդ գոյ, որ երեսօք է արդարադատ,
 Մարդ գոյ, որ ՚ի ծածուկ է ամենավատ.
 Մարդ գոյ, որ ձեռիցն դիփ կոչումեն դադ,
 Լոքա չեն բանական, այլ են անբան քար:
 Մարդ գոյ, որ հայրենեաց ցաւը չիմանալ,
 Մարդ գոյ, որ կու պահի ծածուկ՝ չի՝ բանալ,
 Մարդ գոյ, որ սրբութիւն երբէք չի՝ ստանալ,
 Լճնպիսին մարդ չի՝ այլ անասուն՝ տաւար:
 Մարդ գոյ, որ ընտանեաց մէջ մինն է յոյսը,
 Մարդ գոյ, որ կամ քոյրն, կամ կինն է յոյսը.
 Մարդ գոյ, որ միայն Սիածինն է յոյսը,
 Ո՞նց անեմ Պ երջինն առաջնոց յարմար:
 Մարդ գոյ, որ գազան էր՝ յետոյ մարդացաւ,
 Մարդ գոյ, որ մարդ էր իսկ՝ բայց տմարդացաւ.
 Մարդ գոյ, որ իրան մարդ առնել մարթացաւ,
 Մարդկային վարուցը չիք հաշիւ դաւթար:
 Մարդ գոյ, որ սիրուն էր՝ ակտաւորուեցաւ,
 Մարդ գոյ, որ իւր գեղով բախտաւորեցաւ.
 Մարդ գոյ, որ անառակ էր՝ յաղդաւորեցաւ,
 Ըշխարհի ո՞ր բանին ունի էհօտիբար:
 Մարդ գոյ, որ յայտնապէս մեծ ստեղծուած է,
 Մարդ գոյ, որ մաքերն փարդով ծածկուած է.
 Մարդ գոյ, որ մարդ է՝ բայց յատուակ Լստուած է,
 Պէշեադի հոգւոյն նա թող լինի սատար:

Լսացեալ 'ի հանդէպ «Ուշով Գոսպարեան չի՛ լինիլ» պարտ
Սէյեադի խաղին:

Սոյգերան թնչ ես անում շամբը ¹⁾ բուրաստան չի՛ լինիլ,
(²) ձի որքան գեղեցիկն ընի՛ սիրական չի՛ լինիլ,
կատուին ուտացնես օրը հազար նաղ ³⁾ ու նամաթ, ⁴⁾
Տիրասէր և բարեսիրտ, յայտ է, իբր շան չի՛ լինիլ:
Լգուաւին շուշի ⁵⁾ միջում պահես շաքար ու նաբաթով, ⁶⁾
Սատաբախտ բիւլբիւլի պէս վարդի սիրաբան չի՛ լինիլ,
Սանկական ուսումն ունի միլիօնի ⁷⁾ չափ արժողութիւն,
Լպտակով սընւած տղէն առանց աստիճան չի՛ լինիլ:
Ղուանը ⁸⁾ ասումէ. թէ ջաննաթումը ⁹⁾ շատ հուրի ¹⁰⁾ կայ,
Ինչ Սրաստանին է-ջաննաթին էլ էնքան չի՛ լինիլ,
Խաղողի վազովը շատ տեղ պարապած մարդ կայ-միայն
կարծումս, թէ ոչ մէկը (Երզէն ¹¹⁾ Լէքսան չի՛ լինիլ:
Կախարարներ շատ ունի (¹²) գոստափառ կայսրը, բայց
Սէկն իր անձին չ'իսնայող իբրը Լրդութեան ¹³⁾ չի լինիլ,
Թէ է և դարերիս էլ ազգասէր իշխանք շատ ունինք
կարծումս, թէ ոչ մէկը Սմբատ ու Սարգան չի՛ լինիլ:
Ըիրակայ շնաշխարհիկ ¹⁴⁾ գաշտն է լալիս աղիողորմ,
Լսելով. թէ նրբութեամբ ոչ տեղ չայաստան չի՛ լինիլ,
Դու, Ըիրին, օրը հարիւր քաղցր և անորժ բան մտածես,
Վոյ չայերէն խաղերը՝ Սէյեադի նման չի՛ լինիլ:

Շէրի:

1) Եղէգ, եղէգնուտ տեղի, գամըշլըկ: 2) և: 3) Բարիք, Կե-
րակուրք, համադամք, ուտեստ: 4) Լպակի, շիշ: 5) Պաղշաքար:
6) Չազարիցս՝ հազար, հազար անգամ հազար: 7) Կուրտն. ժող-
վածոյ, հիմն. կամ գլխաւորութիւն հաւատոյ մահմաականաց:
8) Լքքայութիւն երկնից, դրախտ, եղեմ: 9) (Կաւերժահարն,
յաւերժական հարսն: 10) (Յոյն: 11) Իշխան Սովսէս Օւքարեան
Երկայնաբազուկ Լրդութեանց, որ երբեմն ահարկուն էր լեռնաբը-
նակ թշնամեաց 'ի Կովկասեան սահմանս: 12) Լշխարհիս վերայ
չի տեսնուած, չի գտնուելու և չի լսուած բան կամ իր:

Դհանդէպ «Բառամեա՝ աշխարհը գիփ ինձի գովական են
ասում» պարոն Հիրինի խաղին:

Ասումես՝ խեղճ ման գալով, բոլորն ինձ արդար են ասում,
Չես գիտում վատ համբաւդ՝ ուրիշ տեղ, հազար են ասում,
Լեզուդ չի պահպանելով՝ բնութիւնդ չար են ասում,
Հէնց գիտես շատ խօսացող մարդերին ճարտար են ասում,
Ծաղը են առնում, խնդում են, անմիտ՝ խելագար են ասում:
Լալոց լաւ սենեակիցն քու փոքր տունն է գովելի,
Ըշխատիր վատ չի՝ լինիս, մարդու անունն է գովելի,
Ոչով քեզ գրօշ ¹⁾ չի տալ, թէ ունիս՝ քունն ²⁾ է գովելի,
Ընդգամ կնոջմէն՝ են տիրասէր շունն է գովելի,
Որքան թակես՝ չի փախնիր, նրան հաւադար ³⁾ են ասում:
Հատ մարդ դատարկ խօսալով՝ ամենայն տեղ, աչքից էլաւ,
Թէ քանի՞ դատարկ խօսքեր եփեցին, չէլաւ մին փլաւ ⁴⁾
Որովհետեւ անխել չի, ոչ հաց կ'լինի՝ ոչ հալաւ, ⁵⁾
Գրան շատ մի՛ հետեիլ, վերջը կանես քոյ գլխին ցաւ,
Գու քու դարդերդ լացիր, որ քեզի անճար են ասում:
Գովասանք շատ ես ուզում՝ նրա ⁶⁾ համար, որ անբան ես,
Գովասանքի նայելով չես իմանում, թէ ի՞նչ անես,
Վու տունդ լաւ պահելու ամենայն վախտ պարտական ես,
Ըւելի փող կիտելով՝ աշխարհէն ի՞նչ պէտք է տանես,
Չես գիտում մարդոյ կեանքը հողին հաւառար են ասում:
Հորհակալութիւնը ըսկի ⁷⁾ մարդոյ տուն չի՝ շինիլ,
Գու դրան հաւանելով, քեզ սեպհական կայք մի՛ անիլ,
Հազար բեռը ունենաս՝ ոսկի ու արծաթ չի՝ լինիլ,
Նիրանի, դուն փող մի՛ տալ էդպէս դատարկ բաներ գնիլ,
Էդպէս բանին հաւանող մարդերին յիմար են ասում:
Նիրանի:

1) Երկու կոպէկ պղնձագրամ: 2) Վոյ, քոյն: 3) Սիրահար,
խանդակաթ, հաւատարիմ, մտերիմ: յարելն յոք, թիկունք լինելն
ուժեք: 4) Չոր ապուր. կերակուր ինչ յորինեալ յորիկոյ: 5)
Հանդերձ, զգեալ, ազանելիք: 6) Նորա: 7) Ընաւին, ամենեկն:

Վաղնջուց Վասակապետն կարագիր:

Ըռանգ ըռանգ խօսք եմ լսում, մէկն ուղիղ քսանն սուտ,
Սկսումս յոյժ զարմանալ, ինչո՞ւ կասէ ինձանն սուտ:

Ուր է նախնեաց ժամանակն՝ որ մարգիկն սուտ չունէին,
Ընական կարգով շարժելով՝ առատութեան փուտ չունէին,
Ստքներն ճշմարտութիւն էր, զի սքտից օգուտ չունէին,
Սուտ գործերն ճշմարտից մօտ՝ համարձակեալ՝ մուտ չունէին,
Հիմա հազար խօսք որ լսես, կասես՝ սրանց տուտ չունէին,
Ուսմիկն սուտ, քաղաքացին սուտ, աղնիւն սուտ, իշխանն սուտ:

Սարդ՝ գովելին միշտ կուտատէ, և միշտ կուտսիրէ տտելին,
Գորգերի վագերն կանէ, աչքէն կուտձգէ յարգելին,
Սեղքին էնպէս կուտբռնէ՝ որ ինչպէս երեսայն ածելին,
Գիշեր՝ գերեկ կուտցանկանայ սէր եղջօրն անջատելին,
Բարի գործելոյ համար էր՝ կայն սպանեց Մսելին,
Քոյրն սուտ, եղբայրն սուտ, որդին սուտ, ազգականն սուտ:

Լաւ մարդոյ շէմքի վատ մարդն է գլխաւոր մահտարածմ,
Վորա՞ ձեռքովն էն լաւ մարդն՝ կուտսկանայ յամենայն ժամ,
Ինչպէսնեւրից հեռու կենալ հայ եղբարցս խրաւ կուտամ,
Նրանցով չայաստան կորաւ, որոյ մասին միշտ կուտողբամ,
Նրանք անդամս չայ էլ լինին, բնութեամբ են լիրբ անզգամ,
Նրանք սուտ, իւրայինքն սուտ, մեռածն սուտ, կենդանն սուտ:

Ինչ մարդ որ կամենումէ այլ մարդից պարտ ստանալ,
Սկսումէ նորա մօտին ճշմարտութեան դուռն բանալ,
Իւր կողմանէ միշտ հանապազ առ նա է՛նթիբար խոստանալ,
Նա է՛ն նրան ցանկանումէ մէկին մէկով փող չա՛հոյ տալ,
Տուածն չի կարում առնուլ, սկսումէ հետքից ման գալ,
Պարտատունն դուտ, մուրհակն սուտ, վկայն սուտ, պարտականն

սուտ:

Ում հետն գործ ես ունենում, կամենումն քեզի խաբեն,
Օ՛հ էն բանովն քեզանից աւել առնին՝ իրանք լափեն,
Սարդոյ բարքն ապականուելայ, կորեւայ խեղճ նախնեաց ջափէն,
Ինչանց կուտմեանին՝ թէ ձախելիս պակտս չի չափեն:

Սիրով բանիւ վեջ հաւատալ որ հենց դիմէլ բերնաւոր են,
Վազն սուտ, կէս գաղն փռւտ, քարն սուտ, միզանն սուտ:

Սաստէր մարդն բազմացաւ, ճշմարտին թաղով փննջորին,
Ով ճշմարտասէր երեաց, նրան վաղով փախցորին,
Ղաւթի քնարին հիմկկալ լոթիքն՝ սաղով փախցորին,
Էջարատ սուրբ կուսութեանն՝ անտաղի նազով փախցորին,
Ենամօթութիւնն սիրեցին, ամօթն սնաղով փախցորին,
Հայիլն սուտ, նայիլն սուտ, գինն սուտ, իմանն սուտ:

Սի. զարմանայք, աղաքամիտք, անեղգգործութեանն օրինաց,
Թէ օրէնքն լաւ գործ դրուին, շատ մարդ շուանուաւ աղ ու հաց,
Որին դատաւոր են շինուում, սկսումէ կամաց՝ կամաց
Օսածուկ աշխարհն կլանել, յայտնի երեւիլ սրբաւաց,
Ենպիսի աւաղակին պիտի կտշել գլուխ աւազակաց,
Խորհուրդն սուտ, վճիռն տուտ, խօսքն սուտ, քանադատանն սուտ:

Հին ժամանակի նաւերն մարդոյ ծովուսն լանք չէին անում,
Եռագաստն բանալ բանին նաւահանգիստ էին տանում,
Ին աղագաւ առ է տուրի բնաւորն յոյժ լաւ էի բանում,
Ըստ հասնումէին նպատակի, վաստակելով շահ ստանում,
Եւ ժաման նաւերն իւր միջի մարդկանցն տեղ չեն անում,
Փայտն սուտ, երգիւթն սուտ, զենքն սուտ, ճլքեանն սուտ:

Սուտն էնքան շատացելայ, եթէ գրեմ, թողիմ չի տանիլ,
Կամ ստասէր մարդին դիմի ինձ չէին միաբանիլ,
Պլտէի անմեղ անդիցն բաժնասանաց տակ անկանիլ,
Դիմի գիտումնն իրանց սուտն, չի հարկաւոր պարզաբանիլ,
Սէյեմդ, դու էլ ստախօս ես, ինչպէս կարեմ իսպաթ անիլ,
Վետն սուտ, անեղն սուտ, որսն սուտ, որսկանն սուտ:

Գ. 8—8. Մեղաթեան:

Սասն գովասանք սիրող մարդկանց:

Եսումես՝ ինչ որ անումեմ, դիմի ասումն՝ լաւ են անում, 1)
Տեսնանք էս լաւ բռնիքն՝ դու փոխան թէ հաբու ես անում: 2)

Սայոց ասած լաւ բռնիքն մին նաղտ գրօշն է գրվելի,
Խոստացած թանգագին շորից հագելդ հին քօշն է գրվելի,

1) և 2) Եմնայն տանց վերջուսն կրկնեն զայսոսիկ սողալ:

Ուրիշէ լաւ կերակուրից քոյ մին չոր բռն է գովելի,
 Սա մարդոյ քողքը մաւաթից լաւ մարդի ծոշն է գովելի,
 Եւ քեզի խրատ եմ պալիս, զու աշխարհքին չաւ եւ անում
 Հազար մաշաքսհ հաւաքես՝ չես կարող մին գտակ կարել,
 Ըստ մարդ մաշալային բեռնով ծախելոյ՝ բազար է տարել,
 Սին փող գին տուող չի ինչ զապարի իւր տունն է յետ դռակ,
 Գու՝ որ եղջափ ժողովումես, արգետք ինչ կամիս կատարել,
 Օտով անելոյ բաներն ինքդ քոյ կամաւ եւ անում:

( ) Ըն միջոն մարդ գովի քեզ՝ իսկի չի կուշտանալ փորըդ,
 Արժած կպարկես գիշերն, 'ի զուր անց կուկինայ օրըդ,
 Գովասանքին որոնելով կմաշվի քոյ իւր չորըդ,
 Կինըդ ակլոր կըմայ՝ քուքը կըտայ հօր ու մօրըդ,
 Բոշ բաներին հետեւելով քեզ համար մեծ ցաւ եւ անում
 Թարիքն էնտուր եւ սիրում, որ բնութիւնդ հպարտ է,
 Հպարտ մարդոյ ցանկութիւնն իրան համար ծանր դարդ է,
 Լնպէսին ուսման անգն նրանից շատ նամարդ է,
 Քամի բշող մարդն իրան կեանքն թաշուհով կուարտէ,
 Տեսնում էւ գովասանքն, զու, բոզբոշ՝ թէ փլաւ եւ անում:
 Քանի քանի իշխակութիւնք հպարտութեամբ ոնչացան,
 Ընթիւ անձինք՝ գովասանաց ետքից շրջելով, փչացան,
 Բանականութիւնքն շողվեց, ցիր ու ցան եզնն՝ քիչացան,
 Ըստ բանի մին խաղաթն է աւերակ եղեալ Հայաստան,
 Սէյեադ, նստել եւ նստումն՝ Լոյսմանի հետ գաւ եւ անում:

Գ. Զ-Ե. Մարտեան:

Սա ան այնոցիկ, որք ակնոց դնելով և ֆրանսիարէն իս
 սելով՝ զինքեանս գիտուն համարեն:

Քիթդ Թումքել եւ չէշմակով,

Սարժ Կասուկաք ֆաւաթի լեզուն,

Սոք յիմար եւ՝ որպէս կով,

Բայց քեզ կարծումես իմաստուն:

Չէշմակն՝ թէ ինչք ունենար,

Ը ինող ջհուզներին կուտար,

Որ շրջում են իբրև ստար,
 Չունելով օթեան և տուն:
 Չէշմակն գիժին ի՞նչ անի,
 Որ իսկ նման է անբանի,
 'Նրանից լաւ է Շաբիանի ¹⁾
 Հաւատարիմ որսկան կառուն:
 Մ'իժէ համայն Ֆրանգստան,
 Ուր Ֆռանգերէն կու խօսան,
 Նորբէք յիմար մարդիկ չ'կան,
 Որ ասեա՝ է իսկ անասուն:
 Ի՞նչ մեղաւոր է չէշմակն,
 Որ կոյր ընի մտաց ակն.
 Մ'իժէ խօսելով թուծակն
 Ֆռանգաւոր, կուրի գիտուն:
 Սէյահ, էր չես չէշմակ դնում,
 Ղիտունների շարքն մտնում.
 Խալիֆի մինեաթից պրծնում.
 Մ'իժէ լաւ է կոչվիլ նրկուն:
 Գ. 8—8. Մարթեանց:

Կամիմ փոքր ինչ քեզնից խօսել՝ աշխարհաւեր գարշելի մեղք, ¹⁾
 Քեզանով մարդին պատահեց անձար ցաւեր, գարշելի մեղք: ²⁾

Ադամ որ իւր նպատակին չեհաս, դու եղեր պատճառն,
 Ո՞նց չի՝ ամաշար, խաբեցեր Նւայի պէս անմեղ գառն.
 'Նրանց լուսից զուրկ թողողն դու էիր, ո՛չ թէ չար ծառն,
 Քոյ սկիզբդ շատ համեղ է՝ իսկ վերջդ մահաբեր գառն,
 Ղիտութք քեզ վիճակ տուին՝ յոյժ սակաւ էր, գարշելի մեղք:
 Թէ քո արարմունքդ պատմեմ՝ աշխարհի թուղթն չի՝ տանիլ,
 Լնքան ծանր ես, քս մողալքդ՝ թէ բռնես, ուղտն չի՝ տանիլ:

1) Շաբիան՝ է 'ի Շամսիու երկրի գիւղ, յորում գոն, կա-
 տուք յաղթանդամք և անխնայօրէն սատակիչք մկանց:

1) և 2) Լմենայն տանց վերջումն կրկնեա՞ զայսոսիկ տողս:

Քոյ քսած մուրը մարդից՝ Լեւոնի ուխտն չի առնիլ,
Լուծդ թեթե կ'երեւայ, բայց գոմշի ճուղիսն չի աննիլ,
Կախահարց ոտին դրածդ վառ բըխու էր, դարչելի մեղք:

Քո գլխաւոր հնարներդ դիմում և կիներմատում են,

Քեղանով թագաւորներին հայտակներն տուումն,

Քոյ սիրականիդ ամենայն իրաւարանում՝ գատումն:

Մարդ չի՝ տեսայ՝ որ քեզ՝ գողի, դիմի ձեռիցդ գանգատում են,

Էդ վատ անունը ընտրեցիր՝ մի՞թէ լաւ էր, գարչելի մեղք:

Քեզ հետ բարեկամ չիտոյն կենաց մէջ գադար չի՝ տեսաւ,

Կորա ատելի գործերն յաւետեան կ'ստար չի՝ տեսաւ,

Մեղազգործութիւնից բաշխայ գովանի մադար չի՝ տեսաւ,

Լշխատանքը ջուրն տարաւ՝ չոր հացի պապառ չի՝ տեսաւ,

Չի՞ թողար՝ որ ողորմելին ապաշաւէր, գարչելի մեղք:

Մարդն՝ եթէ յոյս չունենայ, նորա օրն ո՞նց կուլինէր.

Քոյ ձեռիցդ չէր զերծանիլ՝ անիրաւ տնտես կուլինէր,

Վատ արարմանց կանոններն նորա համար ծէս կուլինէր,

Կըփոէր մեղաց գետինը՝ զգուշի մողէս կուլինէր,

Եթէ Քրիստոս չի՝ գար, նրան զ՞ի կուլէր, գարչելի մեղք:

Սէյեադն եմ՝ առ ժամանակ ես էլ քեզ հետ ընկեր եղէ,

Լռդարութիւնը կորցրի՝ բազում յանցանաց տէր եղէ,

Կարճն ասեմ, մեղք գործելում օտտանից գեր ՚ի վեր եղէ,

Տեսի բեղ հոգւոյ թշնամի, դարձայ՝ նորա հետ սէր եղէ,

Յետոյ իմացայ՝ որ նաւը կոտրած նաւ էր, գարչելի մեղք:

Գ. Տ-Յ. Մաղաթեան:

Վասն յանիրաւի ուտողաց:

Սկզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն է, սիրական,
Ո՛չ գոփին, ո՛չ արծաթն և ո՛չ ականքն պատուական.
Ինչ բանում որ հարամ եղէ, նա կուկորէ քունդ,
Կամաց կամաց կսկսէ աւերել հոգեւոր տունդ,
Մին կտոր հացդ, եթէ պատահեց, որ հարամ եղէ,
Լաւ է, փոխանակ նրան, ուտես քար, կամ ծառայ կեղէ.

Վանգի հարամ՝ պատառն ամէն բանդ հարամ կանէ,
 Հարամի զօրութիւնը լաւ հասկացիր, որ մեծ բան է.
 Սին կտոր հացը՝ թէ որ համարեցիր կասկածելի,
 Եթէ հայր Լաւրհամու սեղանից մնացած լինի,
 Թէ նորա ձեռք լինի ցանած էն հացի թօխումը,
 Թէ երկնային եզներով ծրուած լինի նորա շումը,
 Թէ նոր լուսնի մանգաղով եղև նրա հասկն հնձած,
 Թէ Գրկչի գերեզմանի քարիւ լինի նա աղացած,
 Թէ որ նորա խմորի, յատուկ իմանաս, ունցողն
 Եղև է կոյս Սարիամն, որ է Հիսուսի ծնողն,
 Թէ դրախտի փայտիւ էրուած լինիցի թոնիրն,
 Թէ հրեշտակ իրան ձեռք վառած լինի նորա հուրն,
 Թէ հազար անգամ վըրէն ասած լինես դու Հայր մեր,
 Հարամն չի՝ սրբանալ, էն պատառը երբէք մի՛ կեր.
 Եւտ ու յառաջ նորա վատ բնութիւնն չի՝ մնալ ծածուկ,
 Կանի քեզ դժոխային, հաւատա՛ այս խօսքիս յատուկ,
 Դարձի՛ր հարամ ուտելուց՝ ազատիր քեզ, մարդ Լստուծոյ,
 Եթէ ոչ հարամն շուտ քամոյ կուտայ զհաւատն քո.
 Հանկուլութիւնը դէն ձգիր, մի՛ որոնիլ փառք ու պատիւ,
 Լստուծոյ երկիւղից մի՛ հեռանալ գիշեր և տիւ.
 Թէ չ'ունենաս հազներոյ ոսկենկար բեհեզ պատմուճան,
 Կաշիյից շորեր հագիր, որ է պինդ և դիմացական.
 Թէ չի՛ գտնես խմելոյ, ծարաւ ժամուրդ, ջուր շաքարի,
 Կարող ես գետի ջրով կառավարուիլ բազում տարի.
 Թէ չի՛ լինի քեզ համար ջուր խմելոյ Սինէացի բաժակ,
 Բան չկայ, երկու բուռդ մինչի մահդ քեզի բաւ վարկ.
 Թէ չ'ունենաս շրջելոյ համար երկվար զարդով,
 Բան չկայ, լաւ կարող ես ամենայն տեղ գնալ ոտով.
 Թէ չի՛ լինի քեզ համար բնակուելոյ զարդարած տուն,
 Սի՛ նեղանալ, կարող ես սարի ճեղքում բնակուիլ դուն.
 Թէ չ'ունենաս սոսախի սանտր սանտրելոյ մազերդ,
 Բան չկայ, լաւ սանտրն է էդ Լստուածատուր մատներդ.
 Եւմէն բան աշխարհքումս ունի միշտ իրան փոխանորդ,
 Եթէ որ փոխանորդում լինի կամքդ՝ միտքդ ըզորդ.
 Թէ ուզես իմանալն՝ անփոխանորդ ինչպէս բան կայ,
 Հոգիդ է, վատ գործերով մի՛ կորցնիլ, որ շատ թանգ ա.

Սեյեանդ, քո էս խօսքերդ մրով չի՝ ոսկւով գրած՝ է,
Փրկիչ է էն մարդին, որ միշտ հարամի մէջ կորած է:

Պ. Տ—Յ. Մարտիանց:

329

Գաղթականութիւն 'ի 1828 ամի:

Հասան Խանի դարդ ու բալէն մեղ բերուց, աման, Բայազիդ,
Ֆիքր արուց մտքի միջին, որ տանի թէհերան՝ Բայազիդ:
Ուսն եկաւ Բարանն, առաջն կտրեց բորանն,
Բարձեցինք քօչ ու քուրանն՝ եկանք քեզ սէհերան՝ Բայազիդ:
Եկանք Վերփալուի դուղն, զարդ էլան գոմէշն ու եղն.
Ենց կացանք Սէ ջրի սաղն, բաթլախն էր եաման՝ Բայազիդ:
Որ եկանք Բարազի փին, կտրուեց ճոններիս թափն.
Սառեցինք եաւշան ու չօփն՝ ծուխն արինք գոման՝ Բայազիդ:
Երբ որ հասանք Խալըֆալին, մտիկ տուր աղքատի հալին.
Եկաւ էն չուն Սաֆար Ելին, մեղ տարաւ հուրեան Բայազիդ:
Սայր եկանք Բահաջու տակին, թափում էլանք շէյթար Բէկին.
Բարիլ ամոյ տասնումէկին սարերդ էր բորեան՝ Բայազիդ:
Եկանք Օրգովու սարերն, բացուել էր կարմիր քարերն.
Բարեցինք սայլի թառերն՝ ծուխն արինք մարխան՝ Բայազիդ:
Սայր իջանք Օրգովու սարէն, շատ հորթ ու ձագ անկաւ քարէն.
Ձի գտնուիլ մանր փարէն՝ ոսկուցն դիման Բայազիդ:
Ելանք Զաֆեանլուի դօշէն, վայր եկանք Բրժափու քեօշէն.
Ումուտ տվուց Բահլուլ Փաշէն, որ չլինի թալան Բայազիդ:
Ես'ի ու մէկ բարձկան ուլախ, դօշակս էլաւ կակուղ փալախ.
Երբ անց կացանք Վարա-Բուլաղ, արխային էլան Բայազիդ:
Բարածդ զամիշ ու եաւշան, չի՝ գտանվում հացի նշան.
Գերիդ երթայ շինդ ու Վեաշան, դուն երթաս թէհերան՝ Բայազիդ:
Տալարն զրկեցինք արօտ, սարեր ունես անջուր՝ անխոտ.
Սեք մնացինք մածնի կարօտ, կտրեցի մերան՝ Բայազիդ:
Շատ մարդ գնաց Օւսագեաղօն, ճամբին զօռեց ճանճն ու բօռն.
Բարձր տեղ է Եւրփեօն, աղբիւրդ էր թառլան՝ Բայազիդ:
Կոփն ու հորթն տուի տէրտէրին, ինչ որ կթեց իմ հօր Խէյրին,
Տասն օրից յետոյ յետ բերին, ինչ կ'լինի չարան՝ Բայազիդ:

Լսի՛ տամ մի բարձկան իշի, նաիր չ'լինի ղուրդ ու ղուշի.
 Վերջն տուի վեց ղուռուշի, էն էլ առան սալիան՝ Բայազիդ:

Կարապետն ասեց խօսքի սաղն, չորացաւ բաղչան ու բաղն.
 Քանգեցին այլան օթաղն, ափսոս Երեւան՝ Բայազիդ:

Կարապետ:

Վասն անգուծ արծաթոյ:

Ինձանից ի՞նչ տեսար, կամ ի՞նչ լսեցիր,
 Որ խապառ հեռացար, պատուական արծաթ,
 Ի՞նչ միջոց ճարեցիր, ի՞նչ սկսեցիր,
 Կամ ո՞ւր գտար անգուծ քեզ նման արծաթ:

Ե՛հ, քսան ու եօթն տարիս լրացաւ,
 Քսան տարին ամբողջ քեզ ետու գրաւ,
 Երբեմն բազմաշխատ, երբեմն ծարաւ՝
 Եղէ անմիտ սիրոյդ սիրաբան, արծաթ:
 Եթէ դո՛ւ ես բաղչն, ասա՛, քեզ գովեմ.
 Դու ո՞վ ես; վասն զի գիտեմ՝ ես ո՞վ եմ.
 Թէ՛ որքան ձեզանով ես ապահով եմ,
 Ձեզ գովութեան արժէք տամ այնքան՝ արծաթ:

Չէ՛ չէ, դու բաղչն չես, նորան մօտ բան ես,
 Կարծիքով քեւորդի, մօտ ազգական ես.
 Դու քեռուցդ աւելի փախստական ես,
 Երկուսդ էլ մէկմէկու համանման, արծաթ:

Ո՛հ, սէրդ որքան առատ, որքան ահագին,
 Որ ունէր անթերի կորստեան որդին.
 Եթէք համարելով զքեզ քո Լճարչին,
 Սխալին ստացայք անարգանք՝ արծաթ:

Ե՛հ, ի՞նչ ասեմ. շատ անբախտ ես, անիրաւ.
 Գրաւներիդ մինչ Ե՛րբ յաղթես, անիրաւ.
 Ե՛նհարազատ և ապերախտ ես, անիրաւ.
 Ե՛սօր ինձ մօտ, էգուց այլոց տան արծաթ:

Տո՛ւր իմ վերոյիշեալ քսան տարին, տո՛ւր,
 Կամ քո ինձ խոստացած առատ բարին, տո՛ւր.

Տա՛ր այս իմ գանգաւան սաղ աշխարհին տե՛ւր,
 Տես՝ որքո՞ւ կ'անուանեն անպիտան, արծաթ:
 Մէկ անտիքա գոթի հազար տարեկան,
 Պատկերն անջնաս, գիրն անխափան.
 Իսկ յայն տեղին տեսի մէկ հաս գերեզման,
 Չունէր ինչ ազդարար մէկ նշան, արծաթ:
 Հիմա, եղբայր, ես մարդ մահուան ենթակայ,
 Իսկ դու տարով լցուած ամէն կէտ ներկայ.
 Քո խնամութիւնդ մինչև որ ինձ գայ,
 Իմ թողս կ'ստանայ թող իրան, արծաթ:
 Քո մէկդ ինձ մօտ երկու չէ՛ դառաւ,
 Ձեռքս ո՛ւմ որ տուաւ, կրկին յետ չ'առաւ.
 Մէկն աշխատելով, վազելով մեռաւ,
 Մէկին յանկարծ տուիր աստիճան, արծաթ:
 Տո՛ւ անհոգի՝ անգութ, քանի՞ մի քանի,
 Եւրի, ինձ էլ քեզ բարեկամ անուանի.
 Ե՛կ, այս ասացուածոյս հետ միաբանի,
 Ո՛չ դու մնայ անմարդ, ո՛չ ես-անարծաթ:
 Կանչէ՛ իմ դրացիս, գոչէ՛ իմ տունս,
 Քննելով ստուգէ՛ ողջ կեցութիւնս.
 Թէ կարեն վկայել շուայլութիւնս,
 Թո՛ղ քոյ տեղակ ինձ պատասխան տան, արծաթ:
 Եւրանի՛, թէ լսելիքդ բանայիր,
 Ղու էլ ինձ պատասխանի տալ ջանայիր.
 Թէ Շիրինին հաւատարիմ մնայիր,
 Ունէիր դու գրուատ՝ գովասան, արծաթ:
 Եւր Էրեմ:

Շիրինի մի քանի խօսքը:

(Գերմաներէնից)

Ղուք կամենումէք յետ տանել մեզ, և
 Ձգել երեսայական անմիտ օրերի մէջ.
 Ո՛հ, եր է ձեր կամակորութիւնը անցածի վերայ,
 Ղուք կարող չէք ապագայի ոտքերը կոտրել:

Ունայն և անօգուտ վաստակ է
 Պագարեցնել ժամանակի շարժումն անիւր.
 Եւ ռուսօտը լուսանումէ, հալածումէ խաւարը,
 Եւ լուսապայծառ դուրս է գալիս արևի կառքը:
 Պուք թէև ունիք աչք և ականջ, բայց կոյր և խուլ,
 Չկամիք լսել ձայներ, և ոչ տեսանել նշաններ.
 Ես երկիւղէ մէջ եմ ձեր համար, թուլամիտ տխմարներ:
 Եւ յոռ ամենայնիւ հաստատ կը մնայ Եստուծոյ խորհուրդը,
 ժամանակի պառուղը կը ծնանի իւր ժամանակին,
 Եւ ինչ որ հարկաւոր է ժամանակին, յառաջ կ'երթայ:
 Քարգմ. Ք. Լաւաբրեանց: Հիւսիսփայլ 1859 թ. հ. 416.

332

Ն ր Ե շ տ ա կ:

Ընդ երկնիւք հիւսիսոյ հրեշտակ թռանէր,
 Եւ մեղմիկ զնուագըս երգէր.
 Եւ լուսին, և աստեղքն և ամպըք մթին
 Սուրբ երգոցն ունկնդիր լինէին:
 'Եւ երգէր զնուագ փափկութեան սուրբ հոգւոց՝
 Ընդ հարկաւ երկնայինն ծառոց,
 Եւ զմեծն Եստուած նա առնէր փառաւոր,
 Եւ գովեստ նորա չէր կեղծաւոր:
 'Եւ բերէր ընդգրկեալ զհոգի մի մատաղ՝
 Երտասուաց 'ի յերկիր բազմաւաղ.
 Եւ երգոց նորա ձայնք 'ի հոգւոջն նորածին
 Ենլեզու՝ կենդանի մնացին:
 Եւ հոգին յաշխարհիս տառապէր ընդերկար,
 Լիւլի ցանկութեամբ աննկար.
 Եւ 'ի յերգըս երկրիս գտանել ոչ կարաց
 Փոխարէն երկնայինն նուագաց:
 Լերմոստովից (ուս բանաստեղծ) Թարգմանեաց Յ. Համազասպեանց Աշտար-
 խանցի, նախկին աշակերտ Լաւաբրեանց ինստիտուտի արեւելեան լեզուներէ:

333

Ե Ղ Ե Լ Ի Ն:

Ի սահմանս Հիւսիսոյ 'ի վերայ լեռնակին
կանգնեալ կայ եղևին միայնակ.

Եւ նիրհէ՝ տատանեալ, և 'ի ձիւն ցրտագին
Օգեցեալ՝ զերթ 'ի քօղ սպիտակ:

Եւ երազ տեսնէ՝ յանապատ 'ի յերկրի,
Ուրանօր արեգակըն ծագի,

Միայնիկ և տրտում 'ի վերայ ջերմ ժայռի
Ըրմաւոյ սիրուն ծառ մի ծաղկի:

Լերմնտովից Թարգմ. Յ. Համազասպեանց:

334

Կ Ե Լ Ե Ն Ե Լ Ո Ր:

Ուտի՞ր գաս, բնակդ եթերական,

Ըստ պատմեա՞ երկնային հիւր,

Թե՛ որ եբեր զքեզ զեփիւռ

Յայս իմ տխուր բընակարան:

Ո՛հ. զջինջ նշոյլ լուսաբերի

Չէ՛ իմ տեսեալ յայսմ վայրի.

Բնակարան է տխրութեան,

Ո՛չ գոյ շաւիղ իսկ ցնծութեան:

Օ՛ր սիրելի է քո գալուստ:

Ըրդեօք լուսոր դու 'ի վերուստ

Օհառաշանըս վշտակրիս

Եւ գութ սրտիդ եբեր առ իս:

Ըւաղ, հոգի իմ՝ վերաւոր

Ի քեզ եգիտ զաշխարհ համայն.

Ընդ քեզ ճախրեաց և յոյսն այն

Ի բանդ առ իս կալանաւոր:

Ըստ, 'ի նոյն՝ ընկեր բնութեան,

Իցեն երկինք գեղեցկութեան.

Նաղիկք 'ի մարդս ծաղիլն նոյնպէս,
Ընտառք զուարթք և ջուրք յստակ.
Ի գիշերի առաջնոյն պէս

Երգէ՞ յանտառս քաղցրիկ սոխակ.

Ըստ ինձ, ուր է արշալոյս,

Եւ զի՞ եղև ընդ գարուն լոյս:

Տո՛ւր ինձ զհամբաւ աղատութեան.

Լուեա՛լ իցես զայն 'ի լերինս.

Տեսե՛ր զնա կամ 'ի հովտին՝

Ի զուարճացեալն կաքաման:

Տեսե՛ր արգեօք զիմ հայրենիս,

Ուր բաղդըն միշտ փայփայէր զիս:

Ըստ, ունի՞ այժմ անդ բնութիւն

Օ՛անցեալ ամաց գեղեցկութիւն:

Վարունն զկամարս զայս չէ՛ տեսեալ:

Ըստ զծաղիկս դու ո՛չ գտցես.

Օ՛պատմութիւն միայն տեսցես

Չարչարանացըն նկարեալ:

Եւ ո՛չ երբէք 'ի կողմնս այս

Օ՛խւր թեթև շունչ փչէ ղեփիւռ.

Օ՛հառաչանս լսես, իմ հիւր,

Վտցես միայն աստ զշղթայս:

Թո՛ւր 'ի դաշտ յաղաթութիւն,

Թո՛ղ զխորխորատ՝ զիմ խաւար տուն.

Փութա՛ գարնան 'ի զուարճութիւն,

Օ՛ի ո՛չ տեսցես դու զայլ գարուն:

Փութա՛ դու, գեղդ արարածոց,

Կոչեն զքեզ հովիտք յիւր ծոց.

Ընդ հեշտութիւնք՝ շղթայք են քեզ,

Վեզ բանդ՝ երկինք և կանաչ սէզ:

Հիւրդ ոսկեթև, ուրախ, զուարթ

Ընցո՛ վկեանսդ՝ 'ի դաշտորայս.

Վուցէ՛ զերկուս անդ զերեսայս

Տեսցես ընդ մօրն իւրեանց վհատ:

Եթէ իցէր հնար յայտնել

Նոցա զիմ ցաւըս՝ ասելով,

Թե ողջ է նա, ձեր աղօթով
Եթ կեայ... բայց դու չկարես խօսել:
Եւ կամ թեովքդ ոսկիաթել
Պոնէ զմանկունս դու զիմ պատրեա՛,
Ո՛րայ խոտոց հանդարտ ճախրեա՛,
Օ՛ր ցանկասցեն զքեզ ունել:
Օ՛կնի քո վազըս առցեն.
Իսկ դու նոցա ռա՛հ հորդելով,
Եւ իս՝ առ. բանդս զնոսա բերցես
Նօղկէ ՚ի ծաղիկ ճախր առնելով:
Իսկ խնդութեան նոցա նկատիչ՝
Ընդ նոսա մայրըն եկեսցէ.
Օ՛չաւիղ նոցա զուարճացուցէ
Ուրախ, թեթեւըն քո թռիչ:
Վոցա է սէրն իմ պաշտըպան,
Սխիթարիչ ցաւոտ հոգւոյս.
Որբոց խնդրովն զիջցի, է յոյս,
Եւն խստասիրտ իմ պահապան:
Եւս երկաթեայ շղթայք անկցեն,
Եւ աչքք իմ կրկին տեսցեն
Օ՛հայրենիս և զամուսինս,
Օ՛մանկտիս, զբլուրս, զերկինս:
Բայց զի՞նչ, շղթայք յոտս շաչեն.
Կորեաւ տեսիլն... ո՛վ դու պատրիչ.
Եթերական թռեաւ բնակիչ...
Պարձիր... բայց նա գնաց արդէն:
Ժուգովկիից (ուսւ բանաստեղծ) Թարգմ. Յ. Համադասպեանց:

(Յարութիւն վարդապետ Աւագարեան ծնաւ 1796 թ. օտո-
 տեմբերի 25, Աշտարիսան; հօր անունը բաշմախչի (մաշկակար) Սա-
 նուկ, մօր անունը ; պապը—հօր հայրը—բօշա (Յով-
 սէփ, խոյսայ (չեր եւ Օւարեանդ, կամ Պարսկահայք) խանի մօտ
 գրօշակակիր, պարսկերէն «ալամդար», այս բառից Աւագարեան
 ազգանունը: 14 տարեկան հասակի սկսեց աշակերտութիւն անել
 երեւելի հայկական լեզուի վարժապետ Սերոբէ Պատկանեան Պօլ-
 սեցեղ, մօտ, մոկանուանեալ վարժապետ: Աւագարեանի աշակեր-
 տակիցք էին. Սկրտիչ Կաղարեան (Երոյեանց, ետոյ ուսուցչապետ
 հայկական լեզուի Ս. Պետերբուրգի կայսերական համալսարանում,
 և այժմն դատաքննիչ հայ տպագրութեանց; տիրացու Աստուածա-
 տուր («Ուղղաշիւ») մականունեալ, երեւելի ձայնաւոր, ետոյ ակա-
 նաւոր վարդապետ, վախճանեցաւ ի սուրբն Լճմիածին; Տէր-Սել-
 քիսէթ, առաջ տիրացու Սարտիրոս Լազաշեան; Աւագարեանի
 եղբայր, տիրացու, ետոյ տէր-Խաչատուր, և այլք:

(Յարութիւն վարդապետին շատ սիրեց Լճմիւր կաթողիկոսը,
 իւր Աշտարիսան առաջնորդութեան ժամանակ, իսկ Սերոբէ վար-
 ժապետը հայրական խնամօք աշխատուէր զարգացնել Աւագարեանի
 հանձարը: 1813 թ. Աւագարեանը պսակուեցաւ (Յարութիւն Ար-
 զանգիւղի (Արզանգուլեան) դստեր Սարգարիտի հետ, որոյ հարս-
 նութեանը ընծայեց իւր «Յերկու ձեռին երկու մօմ» երգը: Սէփ
 ամսից ետոյ գնաց Սոսկվա; 1814 թ. 19 տարեկան հասակում,
 աղա (Յովակիմ Լազազարեանցի միջնորդութեամբ, ձեռնադրուեցաւ
 քահանայ, (Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Կայլակերեան (ասումէին
 ևս Կառնակերեան) առաջնորդից հայոց ռուսաստանի; 1822 թ. այ-
 րիացաւ Սոսկվա; 1824 թ. խնդրեց Կերսէս եպիսկոպոսից, Սլ-
 րաստանու առաջնորդից (ետոյ Կերսէս Լ, կաթողիկոս ամենայն
 շայոյ) գաւ Տիֆլիս, և եկաւ: Այս ժամանակից սկսվումէ Աւագ-
 արեանի լայնաքայլ և արդիւնաւոր գործունէութիւնը նորակառոյց
 Կերսիսեան ազգային և հոգևոր դպրոցի մէջ:

Երբ որ արհիւն Վերսէս գնաց ռուսաց զօրաց հետ Պարսից դէմ, Մլամդարեանը, արդէն աւագ երէց, մնաց կառավարիչ բոլոր Սլրաստանու վիճակի: 1828 թ. վարդապետական կարգ ստացաւ Վերսէս արքեպիսկոպոսից, որ այն ժամանակը կոչվումէր «ծայրագոյն կառավարիչ բովանդակ հոգեւոր իշխանութեան հայոց»: Մասնցերի և մանաւանդ Վերսէսին վերաբերեալ այն ժամանակուայ պատմութիւնը առանձին և շատ հատոր գրքերի նիւթ է և երանի ժամանակակիցքը ծուլութիւն չ'անեն գրել իւրեանց տեսածը և լսածը այս մասին: Երբ որ Վերսէսը, 1828 թ., գնաց Ռէստարաբի, Մլամդարեանը շատ վիշտեր կրեց, մինչև բանդարկեալ էր շաղառ և հիւանդ մերձ ի մահ: Մաս ցաւալի դրութեան մէջ, միմայն մէկ երիտասարդ, շաղառու եւ Սանահնու սարկաւագ, գտնուեցաւ, որ գաղտնի գալիս էր և սպասաւորում մերձ ի մահ Մլամդարեանին: Կարելի է ասել, որ եթէ այս երիտասարդ սարկաւագը չը լինէր, (Յարութիւն վարդապետը պիտոյ է մեռնէր: Մաս սարկաւագը այժմս Սարգիս արքեպիսկոպոս ջլալաբանցն է, Նշմիանայ տղապահ կաթուղիկոսի և առաջին անգամ Սինոդի: . . . . . Սենք ճշմարտութիւնը ծածկելու իրաւունք չունինք: . . . . .

1831 թ. Մլամդարեանը կորզեցաւ բանտից, Վերսէսի թախանձանօք, և գնաց, օգոստոս ամսին, Վիշինէվ քաղաք (Ռեստարաբի): 1833 թ. գնաց Վոր-Վախիջեան, սուրբ Խաչ վանից վանահայր: 1834 թ. մայիսի 14, աւազակաց մատնուեցաւ եւ նոյն ամսին վախճանեցաւ և թաղուեցաւ սուրբ Խաչ վանից եկեղեցւոյ աջակողմեան դրան աջակողմը (ձախ կողմը, նորա հանդէպ, Ս. Վալ բանդեանցն է թաղած): Մլամդարեանը երկելի հանճարոյ տէր էր, լեղուագէտ, եռանդուն ազգասէր եւ վեհանձն, բայց, իբրև հոգեղէն մարդ, ունէր իւր պակասութիւնն էլ: Շատ մեծ և զանազան վշտեր պատճառեց իւր բարեբար: Եւ երկրորդ, ոչ թէ հայր, այլ կարելի է ասել, աբաբիչ Վերսէսին, աւելի քան «եօթանասնեկի եօթն տգամ»: Մաս էր պատճառը, որ 1845 թ. երբ Վերսէսը, մեծ Վերսէսը, նորընտիր կաթուղիկոս, անցանելով Պետերբուրգից Վոր-Վախիջեան, եկաւ այցելութիւն Մլամդարեանի գերեզմանին, ստափիկ արտասուեց եւ հեկեկալով ասաց. «(Յարութիւն վարդապետ, թէպէտ դու ինձ շատ վշտացուցիր, բայց Մատուած քաղցր անէ դատաստանդ», բայց, ասումն, թէ ետոյ աւելացրուց. «եթէ Մա-

տաւած ինձ զքեզ բաշխած յինէր, ես քեզ իմ ձեռք կը ձեռնադրէի կաթուղիկոս, որ ետոյ իմ տեղս գու նսաէիր»:

Սենն Ներսէսը, մոռանումէր Մլամդարեանի պակասութիւնքը եւ միմիայն միտն էր պահում նորա ուժեղ եւ եռանդուն ազգասիրութիւնը, հագին քանքարը եւ անյագ գործունէութիւնը:

Սենք խոնարհաբար կը խնդրէինք ամենայն ազգասէր մեր հայրենակիցներէց, մանաւանդ նորա աշակերտներից, ծանօթներից և ժամանակակիցներից հաղորդել մեզ,—թէ բարեհաճին,—իւրեանց լսածը, տեսածը, գիտցածը եւ ամենայն ձեռագիր եւ տպած տեղեկութիւնք, թէ Ներսէսի եւ թէ Մլամդարեանի վերայ, որովհետեւ մոռարի ենք նոցա ընդարձակ եւ կանոնաւոր կենսագրութիւնը հրատարակելու: Տեսնենք կը լինի լող եւ կատարող մեր խնդրուածքը թէ ոչ:

Սայաթ-Նովա—վերջին ժամանակների ժողովրդական, ռամկական երգիչների ականաւորներից մինն է: Սորա հայրը շալէպցի էր, եկած Տիֆլիս, մօտ 160 կամ 165 տարի մեզանից առաջ: Խուրքերէն ասած երգի մէջ ինքն ասել է.

Ս յաթանըմ Խիֆլիզ դուր, սամթի Վուրջիտան,

Մնամ շավլաբարլու, աթամ շալապլու,

(շայրենիքս Տիֆլիզն է, կողմն Ս յաստանի:

Սէրս շավլաբարցի (Տիֆլիզու թաղ), հայրս շալէպցի):

Սանկութեան հասկում եղել է ջուլհակի աշակերտ, ի մանկութենէ սկսում է երգեր յօրինել, շարունակելով կտաւ գործելու արհեստն: Իւր երգերով և բանաստեղծական քանքարով երևելի է լինում բոլոր ժողովրդի առաջեւ եւ Ս յաց Լորէկէ թագաւորի արքունեաց սիրելի երգիչն և նորա խաթանեաց զարդն: Սօտ 1759 թ. կրօնաւորվում է, մօտ 58 տարեկան հասակի; աղանուցաւ, մօտ 80 տարեկան, 1795 թ., Տփլիսու շաղաթու առաջնորդարանի եկեղեցում, Պարսից ձեռքից, Մլա-Սէհմէդիանի արշաւանաց ժամանակը: Սորա քանի մի հայաց երգերի տպագրութիւնը, պատուական և հետաքրքրական կենսագրական, քերականա-

կան և այլ ծանօթութեամբք արել է զ՝ Լախիզերգեանը: Տես մը յառաջաբանութիւնը:

Լճաբար Լճամ:

Լճաբար Լճամի հայրը ծնաւ Պարսկաստան; երբ որ Սուլթանապետեցին Լալապուտանի մէկ մասը, գաղթեցաւ Լճաբար և աճուսնացաւ Փարսաբար գիւղի հայ քահանայի տղկայ Սարիամի հետ; այս ամուսնութիւնից ծնաւ, 1816 թ. Լճամը: Սանկունութեան հասակում, Լճամը ուսանում էր կարգաւ և գրել զանազան անձնաց մօտ, ետոյ սկսեց կօշկակարի արհեստ ուսանել, վերջը խօսքն իր սեփական կօշկակարի կրպակ (դուքան) բաց արեց և ընտրուեցաւ ուստաբաշի, այսինքն Լճաբանայ կօշկակարների արհեստւորաց գլուխ: Լճատ ժամերը Լճամը պարապումէր բանաստեղծութեամբ հայերէն, պարսկերէն և թաթարի լեզուաւ: Երկու տարի անց լալապուտում Լճամի բանաստեղծական քանքարը; Լճամին հրաւիրուեցին, համարեա թէ, ամենայն հարսանիքները, և նա յօժարութեամբ գնումէր ինչպէս ունեորի, այնպէս էլ չքաւորի մօտ; 1843 թ. 28 տարեկան հասակի, ամուսնացաւ Լճաբանայ բնակիչ Շահնազարեանի դստեր հետ. այս ամուսնութիւնից ծնաւ մի տղիկ: Վախճանեցաւ 1846 թ.: Լճամն նմանապէս վախճանած են նորա տղիկը, երեք եղբայրքը և ծերունի մայրը, որ 1857 թ. դեռ ող էր: Տես մեր հատուածը. Русскіѣ Инвалиды, 1857 г. № 28; այլ տեղեկութիւն մենք չկարողացանք գտանել Լճաբար-Լճամի մասին:

(Յօհաննէս Կարապետեան, մականուանեալ Շիրին, ծն. 1827 թ. Կողբ, ուր որ ախեղերահաչակ աղահանքներ կան, Լճաբանայ գաւառումը: Սորա հայր մահտեսի Կարապետը, Բլուր գիւղիցն էր, Լճաբանից մօտ 30 վերստ (մղն), Երասխի հարաւային կողմը; նոյն գիւղիցն էր ևս նորա մայր Շահաբումը: Լճիկու տարեկան հասակում Շիրինը կուրացաւ, նաղիացաւ; վեց տարեկան էր,

որ վախճանեցաւ նորա մայրն: Այսպէս որբութեան և մանաւանդ
անմայրութեան դառն վիճակը նա պիտոյ է զգար մանկական օրե-
րից; բայց, բարեբաղդաբար, նորա հայր կարապետը ուղարկեց նո-
րան Ալէկսանդրապօլ, աշակերտել երևելի աշըգ Նաբայի մօտ, ո-
րովհետեւ Յոհաննէսը շատ պատուական և քաղցր ձայն ունէր:
Շիրինը երեք տարի ֆեսց Նաբայի մօտ, ետոյ գնաց Լշրդրում
(Ալարին), կատարելագործուելու աշըգ Ասպի էֆէնդու մօտ; վեց
ամսից ետոյ, երկուսն էլ, գնացին Տիֆլիս, ուր վախճանեցաւ Ասպի
էֆէնդին: Մէկ տարիից ետոյ, 1839 թ., Շիրինը վերադարձաւ
կողը, իւր հօր մօտ, որի գործերը վատ դրութեան մէջ էին; ետոյ
երկուքն էլ գնացին Սաղարշապատ: Շիրինը իւր և այլոց բանա-
ստեղծութիւնքը երգումէր թաթարի լեզուաւ, բայց այս տեղ, Վ.
Խ. Ախվերդեանի, Վրիգոր Ներոյեանի և այլ ազգակիցների խոր-
հրդով սկսեց իւր բանաստեղծութիւնքը հայերէն լեզուաւ ասել:
(Տես վերոյիշեալ մեր հատուածը):

Յովհաննէս Վիրանի, ծնաւ 1822 թ. Սաղարշապատ գիւ-
ղաքաղաքում; հօր անունը Վալուստ Շարամանեան, մօր անունը
Սանուշակ: Կարգաւ գրել սկսեց ուսանիլ պ. Սալինցովից, ետոյ
աւանաւոր հայագէտ Սեսրոպ Թաղիաթեանցից, որ գիտէր թա-
թարերէն, պարսկերէն և անգլիարէն, և վերջը պատուական, խո-
հեմ և աշխատասէր Յովհաննէս Շախաթունեան արքեպիսկոպոսի
մօտ:

Վիրանին լաւ ոսկերիչ էր, և այդ արհեստը ուսաւ կարա-
պետ Խարայէլեանի և Ստեփաննոս Մելիք Սելիմեանցի մօտ: 1835
թ. առանց վարժապետ, ուսաւ սաղ ածելը; 1842 թ. չոնգուր ա-
ծելը և բանաստեղծել հայերէն և թուրքերէն; գիտէր խօսել տաճ-
կերէն էլ, բայց ոչ կարգաւ և գրել: 1840 թ. մականուանեցաւ
«Շահրի», իսկ 1842 թ. «Վիրանի»: (Տես նմանապէս, մեր վե-
րոյիշեալ հատուածը):

Պետրոս Տէր (Նովէփեան Սադաթեանց, մականուանեալ Սէյեազ (պարսկերէն որսորդ, որսական), աւագ քահանայի որդի, Ղարաբաղցի (Արցախ), փոստփոխար (կապիտէն, կապիտան) ռուսաց հեծելազօրաց, ծնաւ 1810 թ., 1822—1827 թ. աշակերտեցաւ Տիֆլիզու Կերսիսեան ազգային և հոգևոր դպրոցի մէջ, Յարութիւն վ. Ալամդարեանի մօտ: Լաց ի հայերէնից գիտէր վրացերէն, պարսկերէն և տաղաժապիտ թարգման: Արջին տարիքը տնտեսական գործեան մէջ էր:

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն

ԿՈՐ

ՀԱՅԱԽՈՍ ԱՌԱԾԻ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՅԻՐ:

Ազգաց և ժողովրդոց մտաց կարողութիւնը և բարուց բնաւորութիւնը պարզաբանելու համար հարցառէր գիտնականք, նոցա գրաւոր յիշատակներից յետոյ, միշտ իրանց հետաքրքրութեան աղբիւր ճանաչել են նոյն ազգաց և ժողովրդոց բերանացի աւանդութիւններն, որոնց կարգումը համարուած են և առածները, երգերը, առակները և ուրիշ սրանց նմանները: Անգիր և անուպում մասը ժողովրդեան իւր դատողութեանց վճռողական հիմն և արարմանց իբրեւ իրաւացի կանոն ամէն անգամ կրկնում է իւր պապերից և իւր հայրենակիցներից իրան հասած վճռողական առածները այնպիսի մեկ վատահումութեամբ, որպէս թէ նրանց ամէն մէկը մեկ անհերքելի ճշմարտութիւններ լինէին:

Այս առածները տպւում են երեք նպատակաւ. 1) ընթերցասիրացը մտաւոր զբօսանք պատճառելու համար; 2) առաւել հարցախնդիր ուսումնականաց ազգիս պատրինակ կենդանի աղբիւրներից նիւթ հաղորդելով, ազգային բարուց և հանճարոյ վերայ բանադատութիւններ յառաջ բերել տալ և 3) առիթ տալ այս ուսումնասիրաց այս փոքր հաւաքածուն աւելցնել այն հայախօս առածներով, որոնց գործ է ածում մեր ցրուեալ ազգը զանազան տեղ և զր ժամանակով կարելի լինի ի լոյս հանել կանոնաւոր և առանձին տպագրութիւն հայախօս ասացուածների, պատշաճաւոր գիտնական մեկնութեամբ, ինչպէս որ արդէն ունին պղպիսի տպագրութիւնք գերմանացիք և այլն: Մեր առաջարկած հաւաքածուն առած է Պ. Միքայէլ Քոչարեանցի հաւաքած առածներից, որ տպած է «Կըռունկ» ամսագրի, 1860 թ. Դ և Ե համարներում և հ. Աբէլ վարդապետ (այժմ եպիսկոպոս, սրբոյ Լճփածնայ միաբան) Մի-

Թարեանցի հաւաքածից, որ տպած է «Բազմավէպի» 1850 և 1851 թուակ. համարներումը; մեկ հարիւրի չափ էլ աւելցրել ենք մեր յիշողութիւնից և Պետրբուրգի աւագ քահանայ Տէր Վրիգոր Տէր-Վրիգորեանցից ստացածներէցը:

Բզուռին ասին ղէնի¹⁾ միջին ռնն ա սիրուն; պսնց. իմ ճուղը²⁾,
Բզուռի ձէնը³⁾, թէ որ Բստուած լսէր, Սարգևորին (Սարգս-
վառին) ձին⁴⁾ կը գար:

Բզուռի տեսած սերմը կանանչիլ չի:

Բլլընի⁵⁾ գարտը փլաւն էր:

Բհը դժար ա քանց մահը:

Բղէն որ ձէթ տայ, գոգդ դէմ արա:

Բղբէրն ասեց քիւր չունիմ, քիւրն ասեց աղբէր ունիմ:

Բղբէրն աղբօրն ասաւ: Դեռ հետապ տեսներք, էլի աղբեր ընինք:

Բղուէսը մարագումը⁶⁾ ճուռ ա հանել, մեր թաղու⁷⁾ հզութի-
նիցն ա⁸⁾:

Բղուէսի գունչը հաւողին չի հառաւ, ասեց խակ ա:

Բղբատ ու հպարտ:

Բղբատը ունէր հաց ու պանիր, գիշերը քունը չի տանիլ:

Բմառ ձմեռը մի խելքն ինչ անի:

Բմառուայ փուշը ձմեռուայ նուշը:

Բմե՞ն բանը իրա տեղն ունի:

Բմե՞ն բանի սիպտկայնիլը լաւ չի:

Բմէն թուրքանող⁹⁾ աղայ չի դառնալ:

Բմէն Վազար զազար չի ընիլ. ամէն տակո՞ր գազար չի ընիլ:

Բմէն կլօրը խնձոր չէ:

Բմէն ջուր գերան չի բերիլ:

Բմէն տեղ լիս ընկնիլը լաւ չի:

Բմէն փորձանքին մին մին խրատ:

Բմէն օր կուժը ջուր չի բերիլ:

1) Թռչուն: 2) Ձագ: 3) Ձայն: 4) Ձիւն: 5) Բլի, յատուկ անուն: 6) Խոտնոց: 7) Որսի շուն, гоная, борзая собака. 8) Է. զութիւն: 9) Խահմետական դառնող:

Լ՛մեն օր տատը գաթայ չի ուտիլ:
 Լ՛մպ օրը գէլը կուրախանայ:
 Լ՛մպի գողալն ու քեօրայ անձրե չի գայ:
 Լ՛յա օրվան գործդ վաղվան մի թողուր:
 Լ՛նքանը հաց ուտելիս առողջ ա, բանելիս հիւանդ:
 Լ՛նքը լոկա կտանն լոկ, մերը տեօ, աղջիկն առ:
 Լ՛նգն ընկայ, մանգն ընկայ, ագռաւների ճանգն ընկայ:
 Լ՛նէճքն անիծողին կըգառնայ:
 Լ՛նէճքն երկու բերնանի թուր ա, համ դէսն ա կարում, համ դէնը:
 Լ՛նկաջն ընդուր չի մենծանում, որ շատ բան ա լսում:
 Լ՛նհունկար մարգի լեզուն երկար կըլնի:
 Լ՛նձրե օրը հաւերին ջուր տուող շատ կըլնի:
 Լ՛նդամի դամբ: Լ՛ստուած ա քաշել:
 Լ՛նճարը կերել ա բանջարը:
 Լ՛նունը կայ, ամանումը չկայ:
 Լ՛նունը տուր թեզը քցի:
 Լ՛նուստայ փեշակը հարամ ա:
 Լ՛նջուր մի բորիկանալ:
 Լ՛նցկացած բանին մի՛ ափոսալ, անհաւատ բանին մի՛ հաւատալ:
 Լ՛նցկացած օրին օր չի հասնիլ:
 Լ՛շխարհքս դմակ, միջի մարդը դանակ:
 Լ՛չքն արդար լաւ ա, բանց միտքը մեղաւոր:
 Լ՛պրիլ կայ էրկաթ ա, ապրիլ կայ էրծաթ ա:
 Լ՛ռաջի ասողը չի գիտում, թէ ետինը ի՞նչ պոթի ասի:
 Լ՛ռաջ մտածէ ետոյ սկսէ:
 Լ՛ռանց իշի գլուխ հարսնիք կըլնի:
 Լ՛ռաւօտուայ շառը լաւ ա քանց իրիկուայ խէրը:
 Լ՛սել ենն առ ու տուր, ոչ թէ առ ու կուր:
 Լ՛ստուած կանչողը մարդուն չի մնալ:
 Լ՛ստուած հալալին կըտալ:
 Լ՛ստուած սարը կը տեսնի, ձինը կը դնի:
 Լ՛ստուած փլաւն ո՞ւմ ա տուել, իշտահն ո՞ւմ:
 Լ՛ստածու (Լ՛ստուածոյ) պահած գառը գէլը չի ուտիլ:
 Լ՛տամը կհանի անդամը:
 Լ՛ստուած արու ե գ արար, վարդապետներուն ո՞վ արար:
 Լ՛տամ քչփորելով փոր չի կշտանալ:

Լորած ցիւին մի փարչ ջուրն էլ հերիք ա:

Լորինն արնով շէն լուանալ:

Լորջը գիլի փայ դառաւ, նրա բանը խարաք էլաւ:

Լորջն իր ահէն կը գողայ:

Լորջը խաղով էլաւ: տանձը մտիցն ընկաւ:

Լորջը որ տանձին չի հասնուում, ասում ա, կէնայ իմ հօր խէրին:

Բանը շինելով, էջը քշելով:

Բանն արա, յետոյ պարծեցիր,

Բանն ինչ անինք ողորտ ա, բամբակը կորրզոտ ա, դամփալ պոի
որ մանենք, մաստաք պոի, որ ծամենք. կտերը տիտիկ անենք,
տղերանցը մոտիկ անենք, ուտենք, նստինք, մրթնի նստանք:

Բանն ո՞վ անի, ես ու դուն, հացն ո՞վ ուտի, ես ու դուն:

Բարեկամի հետ կեր ու խում արա, առուտուր մի անիլ:

Բարկացող մարդը շուտ կը պառաւի:

Բզի գլխին բռնցկով տալ չի ըլնիլ (չի տրվիլ):

Բլբուլը իր դարտը կը լայ, ագռաւը դա՛ռ դա՛ռ կանի:

Բողա՛ղ, ինչ կը տեսնես, կը գողաս:

Բողկի նսարը կածի:

Բողկը արքան Եհրակ ըլի, էնքան գլուխը մեծ կը բռնի:

Բրուտը կծի ունկը որ գիհը ուզի, էն գիհը կը շինի:

Բըրըտին կուլա չի ըլնիլ:

Բօշէն փաշայ չի դառնար:

Ղառը գարնան, ձինը ձմեռն:

Ղարնան գառն է գողկելի, աշնան հաւը:

Ղայլը կը սիրէ տուման (ТУМАНЪ) հաւայ (մույլ եղանակ):

Ղատակս թողոտ տեսար, հէնց իմացար ջաղացդան եմ:

Ղեղ կաննի, գերան կը կոտրի:

Ղեղ կը նստես, գաւառ կը հաչես:

Ղեղի գլուխը որ հասնես, երեխիցը խաբար առ:

Ղիժը գնաց հարսնետուն (հարսանիք), ասեց էս լաւ ա քանց մը
տուն:

Ղիժը դատի, խելօքն ուտի:

Ղիժը իւրեան ձգել է հօրը, քառասուն խելօք շէն կարողացիլ
հանել:

Ղժի աղբունը Լստունած կաղայ:

Ղժի հացը խելօքի փորը:

Վիլի գլխին աւետարան կարդացին, ասեց, թէ՛ղ արա՛, ոչխարը
գնաց:

Վիլի շինքը ընդուր ա հաստ, որ իր բանն իր ձեռքով ա բռնուաւ:

Վիլիցը տամազլը չի ըլիլ:

Վինի խմբը կը հարբի, կսիւ գնացողը կը մեռնի:

Վիլիս տալու վէքիլն ես, աչքս դուս՝ գալու վէքիլը չեմ:

Վող՝ սրտումը դող:

Վողը մի մեղքը տարաւ, կարցնողը հարիւրի:

Վողը գողէն գողացաւ, լստուած վերեվէն զարմացաւ:

Վողն ինչ կուզի, մոլթը գիշեր:

Վոմշատիրոնջը կաշեգինը կը տան:

Վոմշատիրոնջը կաշի փոխ կը տան:

Վանակը կովի կուշտը կը տանին, ոչ թէ կովը դանակի:

Վարմանի տակի ջուր ես:

Վարտակ կարասի ձայնը բարձր դուրս գաւքայ:

Վարբնին դանակ չի ըլիլ, ջուհլակին պատանք:

Վեռ չծնած երեխին շոր մի՛ կարիլ:

Վու ինձ պահի բողշամիջին, ես քեզ պահեմ մարգամիջին:

Վու տու, ջուրն իր ճամբէն կը գտնի:

Վուռդ փակ պահիր, հարեանդ գող մի՛ բռնիլ:

Վրացիի պագածը չեն առնում, օտարի . . . . . ք կ'առնեն:

Վրուստ խօսողի գտակը ծակ կըլի:

Վրուստ խօսողին մի ձի, որ ասի ու փակչի:

Եագը գնալով՝ գալով բարեկամացաւ, բարեկամը չգնալով՝ չգա-
լով եագացաւ:

Եղբոր որդի, իւր որդի՛, քրոջը որդի, շան որդի:

Եղն էլաւ, մոխիրը տարաւ:

Եղ ու մեղըը շան տկումը:

Ես փաշայ, դու բօշայ, բարեկամացանք, բարեկարացանք:

Երագումը սովածը հաց կը տեսնի, ծարաւը ջուր:

Երկաթը տաք տաք կը ծեծեն:

Երկար խօսելով փլաւ չի եփուիր, բրինձ և իւզ հարկաւոր է:

Երկար բօյով մարդը ախմախ կը լինի, կարճ բօյովք չախմախ:

Երկու մերկը բաղանիքի մէջ կը վայելին:

Երեխին բան դիր, հետը գնա՛:

Երեխին ասին, ինչի՞ ես լալի. ասեց, խօսքս անց ա կենում, ընդուր:

Երեւելն մհանայ, մերը կշտանայ:

Երկնքի պարտքը գետնին չի մնալ, գետնինը երկնքին:

Երկու գծին մի Կեցզ:

Երկու ձեռն եմ արել մի գլուխ:

Երուսաղէմ գնացինք, քօռ վարդապետի ձեռը պաշնցինք:

Երուսաղէմ շուկ չի կայ:

Եօրղանիդ գետրայ ոտդ մեկնիր:

Օնգակի ձէնը հեռւանց լաւ ա գալի:

Օարարի կեպիցը յետ գառնալը խէր ա (օգուտ է):

Օռնանալու կնկանը հարցրին, թէ կենդապար գիտես. ասեց, ես
որտեղ եմ պառաւել, որ կենդապար էլ չգիտենամ:

Եդ քեզ խրատ, էլ չցանես կուահատ:

Եժան միտն համ չի ունենալ:

Եժան մսի խաշուն շունն ա կերել:

Եժան մսին խաշու չի ունենալ:

Ելն ինձ խօջայ ա առում, համա իմ հաշն ինձ այան ա:

Եժը սատանայ կըլի:

Եժը իր ոտիցը կախ կտան, ոչխարն իր:

Եժն իծի համար լաւ ա, քանց մի սուրու ոչխարը:

Են կուշտին ինչ ասեմ, որ քառասուն թիքա չի դնի:

Են հանաքին ինչ ասեմ, որ կէսը զօրթ չըլի:

Են ջրիցը վախեցիր, որ ոչ թշտամ ա, ոչ խշտամ:

Են վաղ էր, որ էշը գաղ էր:

Եջը մատաղ չի ըլնիլ, իշագինը հօ կըլնի:

Եշը դատի, ձին ուտի:

Եշը ընկաւ գարու հորը, ասեց էս լաւ ա քանց իմ օխորը:

Եշն ինչ գիտի, նուշն ինչ ա:

Եշն իշի մօտ որ կապես, եա առցըր կառնի, եա փառցըր:

Եշը կերան, պոչուժը խոռոզեցին:

Եշ կերել ա, էշ մենծացել:

Եշը որ տեղ մի հետ ցխն ընկաւ, էլ դէնը չի անց կենալ:

Ընկերդ գեղիցը վեր կալ, հացդ տաշտիցը:

Ընչանք երեւելն լաց չըլնի, մերը ծիծ չի տալ:

Ընչանք հաստը բարակի, բարակի հօգին դուս կը գայ:

Ընչանք հերթը մեզ հասաւ, լիսը վըտայ էկաւ:

Ընչանք չի գայ յետինը, չի յիշուիլ առաջինը:

Ընչանք դու էդ կը հապառնաս, ուղտի պոչը գետինը կը հասնի:
 Թագաւորն էլ Թագի լայնք պաի:
 Թագաւորութիւնը իրանից հը քանդուի:
 Թանը կերար, արդարացար:
 Թէ կուզ էրած, Թէ կուզ մրկած:
 Թունդ քայցախն իր ամանը կը հաքացնի:
 Թունդիբը տաք տաք հացը կողը կը քանի:
 Թուրքն անիծած՝ խօսքն օրինաց:
 Թուրքերն անիրաւ, խօսքերն իրաւ:
 Թուրքին ընչանք չի ծեծես, խօսախոյ չի դառնալ:
 Թրի կտրածը կը սաղանայ, լեզուինը չի սաղանալ:
 Վամի դուռը բաց, շանը նամուս:
 Վամիցը ես եմ գալի, ողորմի Լսողութիւնը դու ես ասում:
 Իմաստունի հետ քար կրի. յիմարի հետ փլաւ մի՛ ուտիլ:
 Իմացել են Լին մեռել ա, չեն իմանում Թէ հր Լին ա:
 Իմ հալքն, նրա առտիքնգ տալին:
 Իմ ու քուն տուն ա քանդում:
 Իմ ու քսւ քէֆը իրար չի ընկնում:
 Ինձ տես, քեզ լաց, որտեղ որ ես, զայիմ կաց:
 Ինչ էնն արաւ Թրիմն, Թրիմն արաւ Թրին:
 Ինչը ոչ բերնին համ կը տայ, ոչ հաւանութիւն ցաւ:
 Ինչ կասես, էն կը լսես:
 Ինչ կը բրթես, էն կը խրթես:
 Ինչ կը ցանես, էն հը հնձես:
 Ինչ չէր տեսել՝ պատէն հախ, հիմի տեսաւ ճակտէն կախ:
 Ինչ տեղ գինի, ընտեղ քնի:
 Ինչ տեղ հաց, ընտեղ կաց:
 Ինչ տեղ պառի, ընտեղ բանի:
 Ինչ տեղ գիրք կայ, դիրք չկայ, ինչ տեղ դիրք կայ, վիրք չկայ:
 Ինչ տեղ քթոց, ընտեղ կոթոց:
 Ինքն բտեղ չի, իրայ փայ Լսողութիւնը ըստեղ ա:
 Իշի վրէն նստիլը մի ամօթ, վէր դալը երկու:
 Իշեցը վէր ա ընկել, չօշ չօշը չի թողում:
 Իշի քացուցը բեղամաղ մի՛ ընիլ:
 Իշտահն ատամի տակին կը ընի:
 Իրա համար քնում ա, ուրիշի համար երազ տեսնում:

Իրա հացի ուտում ա, արիշի վրէն խօսում:
 Իրն իրի միսը կերաւ, ոսկոռը դէն չքցեց:
 Իր ոտով էկած ղոնաղը պատիւ չըւնի:
 Լա լացող, խնդա խնդացող:
 Լալուն մեր էշն ա, որ ագի (պոշ) չունի:
 Լաւ եղը լծան տակին բէլլու կրի, լաւ կնիկը օրօրոցի:
 Լաւ լեղնորդը վերջը ջրի փայն ա:
 Լաւ հաւը իրա ճուտերի վրայ ման կըգա:
 Լաւ տանձը արջն ա ուտում:
 Լէնին ճար կայ, նեղին ճար չկայ:
 Խալիսի աչքը քեզ համար լիս չի տալ:
 Խաղ շատ գիտեմ, ամա ձէն չունիմ:
 Խեղօքին մին, յիմարին քանի կուզես:
 Խեղօքը մինչև մոտօնէ է, գիժը իւր օրը տեսաւ:
 Խաչը տէրը զօրաւոր կանի:
 Խեղճ գիլի անուամն ա կոտրած, ազուէսը աշխարհք քանդեց:
 Խեւին խրատն ինչ անէ, սեխն սապոնը:
 Խեւ աղջիկը խեւ հարս կըլի, խեւ հարսը խեւ տան տիկին:
 Խնըքոտին ծուխն էր մհանայ,
 Խողն ասեց, ինչ ճուտերս աւելցան, պարզ ջուր չկարացի խեղ:
 Խոփդ սուր ա, հանդը բաժանովի ա:
 Խոփած աչքին բաֆայ չկայ:
 Խօսքը մենծին, ջուրը պստկին:
 Խօսքը վաղ վեր կենալը չի, Լստըծու յաջողալն ա:
 Խօսքը ցան (сѣianie, ensemencement) փոխը չի, ցան թուփ անին ա:
 Ծաղիկը թփի տակին վէր կընկնի
 Ծառը որ վէր ընկնի, կացնաւորը կը շտտանայ:
 Ծառը քանի բար շտտ ունենայ, գլուխը կախ կը քցի:
 Ծառն ասեց կացնին, ընդուր Ես ինձ կարենում կտրեմ, որ կոթը
 ինձանից ա:
 Ծերանաս, ծերի ղազըն իմանաս:
 Ծիսն ինչ ա, թէ իրա եղն ինչ ըլի:
 Կանց հա ասեմ, մէջը մնամ, հաղիր չէ ասեմ ու պրծնեմ:
 Կանց պուտը կարմիր չկայ, որ ճղես սիրտը սև ա:
 Կաշառքը մուծը տեղը լիս կը տայ:
 Կատուընները դուս էլան, մկները հախս էլան:

կատուի դուռնը մօտն չի հասաւ, ասեց, էս օր ուրաքիմ ա:
 կատուին ասին կճիրդ դեղ ա, տարաւ խորը թաղեց:
 կատուին ասին հէրդ ա լաւ թէ մէրդ, ասեց. նոս, նոս (ոչ նա,
 ոչ նա):

կատուին խաղ ա, մկանը մահ ա:

կտաուի վրոզը (փասխը) ընչանք մարագն (сбросил, fonil) ա:

կարմիր ձուռն զատկին կը սազի (կամ զատիկ օրվայ է):

կէտուրդ մեռաւ, տեղդ լինացաւ:

կիրակուայ գանգանը երկուշաբթի էլ պէտքը կը գայ:

կծողի ծտւը կաննի, քացի տուողի առջևը:

կկուռ բերաւ, ճճուռ կերաւ:

կճուճը թօլ էլաւ, խուփը գատաւ:

կնիկ արմատի մազն երկէն կըլի, խելքը կտրծ:

կնիկ արմատին լսողն էլ կնիկ ա:

կոզնու գլուխը խալիչին կենալ չի:

կոշտը նստել ա, քարի գլուխը լալի:

կովը հորթին, հորթը կովին, գլուխը ցաւի (ցաւեց) նախարարածին:

կուժ քեզ ասեմ, կուլայ՝ դու լսի:

կուժը արեւի զօրութիւնը չի իմանալ:

կուժը ջրի ճամփին կը կոտորուի:

կուշտը սովածին մանր կը բրթի:

կռուի վերջը փոշիմանութիւն (փոշիմանութիւն) ա:

կտրած հացը չի սաղանալ:

կտրած մատի դեղ ես հա:

Հազար թուաման պարտքս ըլի, մարդամիջի մարդս ըլի:

Հալալ մալը գէլը չի տանիլ:

Հալալը մազ էլ ըլի, չի կտրուիլ, հարամը գերան էլ դառնայ,
 կկոտորի:

Հասկչայ տատը գաթայ չի ուտիլ:

Հայի յետի խելքն իճն ըլի:

Հայի խելքը գլխուճն ա, Վրացու խելքը աչքումը:

Հանաքը չանաք կը դառնայ:

Հաստ ու բարակն մի գին ա, վայ գայ բարակ մանողին:

Հարեանի ոչխարը գէլը տարաւ, հարեանն իրին մուղայիթ կացաւ:

Հարեանիս կսիրեմ, որ ձուիս աղ անի:

Հարեանիդ մի կոլն ուզի, որ Ղստուած քեզ երկուսը տայ:

Հարիւր հոգի յամբասակ կայ, հարիւր աւ մէկ ծնող կայ:
 Հարիւր միրքերն որ մի մին մազ հանեալ մի միրուք կգաանայ:
 Հարսանիքը ազարա քրի, մահէնիքը պապինս:
 Հարսանիք գնամ ինչ տուն տանեմ, մաստակ ծամեմ ինչ կու
 տանեմ:
 Հարուստ մարդք ոճ կերաւ ասին գեղ ու, խեղճ մարդը կերաւ
 ասին քաղցած փ:
 Հացը համով ըլի, թէ չէ եփողը ջ հօտ ա, թէ կուրք հալո
 թըս չի:
 Հաց ու պանիր՝ կեր ու բանիր:
 Հացը հացարարին տուր, մէկն էլ աւելի:
 Հաց, հաց ասելով փոր չի կշտանալ:
 Հացի կտրածը թուրը չի կտրիլ:
 Հաւի կռկռալիս իմացիր, որ փորացաւ ունի:
 Հաւը տանը կենայ, կուտն ուտի:
 Հաւը ջուր ա խմում, Մստծուն ա մտիկ տալիս:
 Հէնց արա՛, որ կարմնի տակի ջուրը չփախցնէր:
 Հէնց արա՛, որ ոչ շամփուրն էրվի, ոչ խորովածը:
 Հէնց բան ես ասում, որ էջն անտունն զուլում ա:
 Հէնց գիտեմ մարդ ես դառել, մէկէլ տեսնեմ չարթ ես դառել
 Հէնց դարտ տամ, որ դարտդ մոռանաւ:
 Հետեակը ձիաւորին մագխարայ փ քցում:
 Հպարտին դրսեր ծեծեցին, տանը շասեց:
 Հորթիս ակը տալու եմ գնում:
 Հորթը որ կոզի առաջն ընկնի, գէլը կուտի:
 Հիւանդը որ գնալիս ըլի, մատաղը չի օգնիլ:
 Հիւրն էկաւ, հիւրը գնաց, տեղը դարդակ չմաց:
 Հիւրն էկաւ, հիւրը գնաց, աւելն աւլողի աչքը:
 Հօրն ողորմի կայ, որ շան որդակց (այսինքն շան որդի տեսլոց)
 լաւ է: շան որդի կայ, որ հօրն ողորմակց (այսինքն՝ ողորմ
 ասելուց) լաւ է:
 Չին ու ջորին կռուեցին, մէջ տեղը էջը ստակեց:
 Չին բհիթը պոկեց, առաջ իրան դիպաւ:
 Չիտ ոտները որ ջրումն ըլի, շուացնիլ չի ուզիլ:
 Չիուց վէր էկաւ, իշի վրէն նստեց:

Չկանը հարցրին ծովիցը ի՞նչ խաբարի, ասեց բան շատ ունիմ ա-
սելու, համա բերանս ջրով լիքն ա:

Չմեռը համամշի դառնաս, ամառը բազմանշի:

Չմեռը կառու ընիս, ամառը շուն:

Չմեռուայ վարդը կրակն ա:

Չուկը գլխիցը կհոտի:

Չուկը ծովումը բազար չի ըլի:

Չուկը ջրումը գին չի ըլի:

Չուկը ձկանը ասեց՝ դէնը գնա՛, ասեց դժգոյրը գնամ, երկուսն էլ մի
թաւուսն ենք:

Չուկն ու միտը մի պղնձումը չի եփուիլ:

Չուաձեղի խաթեր, թաւի կոթը կը պաշեն:

Չուի գողը ձիու գող կդառնայ (ձուագողը ձիագող էլ կ'ըլի):

Չուի գողն ու ձիու գողը մին ա:

Չու ածան հաւը կը բերանն կ'ըլի:

Ղայիմ մարմի աչն աւլի հետ կերթայ:

Ղօնաղը տան տիրոնջ էշն ա:

Ղամփից դուռ էկողի աչքը դուռ կգայ:

Ղուտը ձուումը մաշուր կըլի, մանուկն օրօրոցումը:

Ղ'րագն իր տակին լիս չի տալ:

Մածուն ա թան չի, ամէն մարդու բան չի:

Մալը գնայ տէրը հետը, որդին գնայ հէրը հետը:

Մանկուց դադումը (վաստակ), ծերուց քաւազան ա:

Մայրը տես աղջիկը առ, եղերքը տես կտաւ առ:

Մարագը հորթը կըհատացնի, մնգուկն երեխէն:

Մարդը չէր մարդանման, խօսքն էր մարդասպան:

Մաշակարի մաշկը ծախ կըլի (կը լինի):

Մարդ մարդի իքի (այգի) կը տայ, մարդ մարդի պտուղ չի տալ:

Մարդ մարդի դարդ չէր իմանում, կէս գիշերին ժամ էր կանչում:

Մարդին, ջուր խմելու, օձն էլ ձեռը չի տալ:

Մարդիս աչքը դուռ գայ լաւ ա, քանց թէ անումը:

Մարդի աչքը մէնակ հողով կկշտանայ:

Մարդի նամուր գդակն ա, կնկանը լաշակը:

Մարդ մարդու քահանայ, մարդ մարդու սատանայ:

Մարդ կայ հազար ածէ, մարդ կայ մէկ չ'ածէ:

Մարդ պտի՝ որ փլաւ ուտի:

Խեղճ ծախազը մատը կրպստի (կը լիզի):

Մեղքը լալով՝ պարտքը տալով:

Մէծ էն արտուումն ա մնացել:

Մեմենծ դռներ՝ սոված շներ:

Մենծի ասած, պսակի լած:

Մեր շեմքը շորի, ով գայ կըճլորի:

Մէկը հազարի անուն ա կոտրել:

Մէկ մի՛ տալ, որ երկու չուզի:

Մէկ խեղքը լաւ է, երկուսը՝ ևս տառաւել:

Մէկ կայ հազար ածի, հազար կայ, որ մէկ չափ:

Մի բան էի ուզում ասիլ, համա վախեցայ թէ խիարը ծուր
դուս գայ:

Մի ձեռը ծափ չի տալ:

Մի ձեռով (ձեռքով) ձմերուկ չի բռնուիլ:

Մի դայիմ երեսը լաւ ա, քանց տանու գութանը:

Մի մարդի փողերը որ աւելնայ, տան աները ծուր կերան:

Մի տանից չէինք, համա մի ձէնով էինք:

Մի գիծ բարը թօլ արեց քցեց ծովը, հազար խելքը չկարողացաւ
հանիլ:

Մի ծաղկից օձը թոյն ա շինում, ճանճը մեղրը:

Մի ծաղկով գարունը չի դալ:

Մի ծառից թի էլ կըլի, հորալի (ֆորսլի) էլ:

Մի հէնց տղայ ա, որ պղտոր քրի հետ կըխմվուի:

Մի մուկն օխտը կարաս ա մուստառել:

Մինչև թուրն էկաւ, լիզուն գլուխը կարեց:

Մինչև հերթը մեզ հասաւ, լիսը վրայ հասաւ:

Մինչև լեպլեպուլ ասելը, դուքանները փակվեցաւ:

Մինչև քուրք ասելը, ձմեռը անց կացաւ:

Մինչև հաստի բարակելը, բարակի հոգին դուրս եկաւ:

Մինչև Շուշանը զարդարուեց, ժամերն արձակուեց:

Մինչև չիրը կթրչի, հիւանդի հոգին կթռչի:

Մինչև սէլը շուռ չի անցնի, ճամփէն չի դրստուիլ:

Միսը միս ա, խաշուն աչքի լիս ա:

Միրուք չունիմ, որ խօսքս անց կենայ:

Մկան շուր ջաղացին ֆայտայ ա:

Մնջի լիզուն տէրը կիմանայ:

Սուկը ծակն չէր մանում, ցախ եղելը պոչեցը կապեցին:
 Սանեխուց առաջ միտք արած, թէ ինչպէս դուռ գաւ:
 Սօտիկ հարեանը լաւ ա, քանց հեռու բարեկամը:
 Յոպոպը ինքը հոտած ա, հէնց գիտի իրան բունն ա հոտած,
 Յետի շունը վազկան կըլի:
 Կեղութենին շէնութիւն կայ, լէնութենին չեղութիւն:
 Ընը տէր ունի, գիլին էլ Լստուած:
 Ընը քանի քար քցես կհաշայ:
 Ընն իրանց տանը զօշաղ կըլի:
 Ըն կաղալուն մի՛ հաւատալ:
 Ընը շանից, երկուսը մի տանից:
 Ըն հաշին էլ մի փեշակ ա:
 Ըն հետ աղպերացի, փէտը ձեռիցդ վէր մի՛ քցիլ:
 Ըն պոչը քառաթուռն աւարի մանկանէն դնեա, դքսուիլ չի:
 Ըն սատկիլն որ գայ, ջամու դռանը կը պարկի:
 Ընիցը լակոս վեր կալ:
 Ընը տո՛ւր, տիրոնջը խաթր արա՛:
 Ըտ անգամ հանաքը շանաք ա գառնում:
 Ըտ լաւին ման էկողը փոքին առստ կգայ:
 Ըտ հօ՛, հօն կողին կգծաւացնի:
 Ըտ մի՛ սիրիլ, ատիլ կայ. շատ մի՛ ատիլ, սիրիլ կայ:
 Ըտ փարշեր կծի աւջին լնը կըլեն:
 Ըն ան հարան ես գնացել՝ լնաժա հացի կարօտ:
 Ըտակախօս մարդի գտակը՝ ծակ կըլի:
 Ընքն իրար հեա կռուում են, գէլի գէմը միանում են:
 Ընրը կռուեցին, բօշի բանը յաջողեց:
 Ըողմքոր գառն օխաը մէր ա ծնել:
 Ըունը կաղալով չի սատկիլ:
 Ըունը կը հաշայ, քարվանը կը քօշայ:
 Ըունը շան թանթիքը չի ծամիլ:
 Ըունը շան միսը կերաւ, ոսկոռը չդէն քցեց:
 Ըունը գնաց զասպիսանէն թէ ոտը բերի, իր ոտը կտրեցին:
 Ըունը սպանողին քաշ տալ կտան:
 Ըուշանը չիթ չէր գիտի, վանքին խաւհարար դրին:
 Ողորմի բռնողին, ոչ ողորմի խռնողին:
 Ո՞ն սիրէ վարդ, ո՞ն մանուշակ:

Ոչ կուտեմ ձեր փութին, ոչ կքջեմ ձեր գոմշին:

Ոչ խաչին խառնկ (մազազ) տաք, ոչ երկիրն բլիթ:

Ով ալարի, ոչ դալարի:

Ով կհաղաչ, նա կկաղայ:

Ով կը կարդայ, նա մարդ ա:

Ով որ փող ունի՝ խեղճ չունի. ով որ խեղճ ունի՝ փող չունի:

Ով չուստ, նա կուշտ:

Ոսկին պստիկ ա, համա գինը մեծ՝ ա:

Որ գնաս մի երկիր, տեսնիս քոմեք քոս են, դու էլ աչքդ խփի:

Որք գառն եթէ մեծացնես, բերանդ ու շրթունքդ կը եղոտի: որք երեխան թէ պահպանես, բերանդ շրթունքդ արիւն կընէ:

Որդին որ բռնումը ձուլածը չինի, մօք պարտքիցն էլ չի կտրւ
դու գալ:

Որդին քնայ հեքը (հայրը) հեռը, մալը գնայ տէրը հեռը:

Որ տեղ որ գնաս, էն տեղի գառակը ծածկի:

Որ հեռանայ սաղն ու սայրուն հարցրու, էլ էն խոյն ա, էլ էն խասեաթը:

Ով ոք փքանայ, շուտով չքանայ:

Որ ջուրն ինձ կը խեղդի, ես նրան ծով կասեմ:

Ուզողի մի երեսը, չի տուողի երկու (սե կենայ):

Ուշտը գտալով չին ջրիլ:

Ուշտը որքան էլ սատկի, կաշին մի իշարեան ա:

Ուշտին ասին՝ աչքդ լիս, քեզ քուլակ էլաւ. ասեց. ինչ անեմ որ իմ բռն ինձանից վէր չի ընկնիլ:

Ուշտին ասին, շինքդ ինչի՝ ա՛ ծուռը. ասեց. ինչ ա գրուստ, որ վիզս դրուստ ըլի:

Ուշտը կորցրել ես, քեռակին ման ես գալիս:

Ուշտի քեանդը աղուծիւնը մաղէ կարմնի վրէն կերեայ:

Ուշտը վէր ըլողը, կուզէ կուզ ման չի գալ:

Ուշտին քուշ ա հարկաւոր, վիզը թող ծախ:

Ուրագն իւր կոթը չի տաշիլ:

Ուրիշի ձեռովը օձ բռնիլ:

Ուրիշի զաւակը որդի չի լինի:

Ում ասացի իմը դու ես, ասաց իմ գէւը դու ես:

Ուրիշի ձեռքով փուշ քաղի:

Չաղ օձ տեսնողը, չալ չաթուից՝ կը վախենայ:

Զուներս փող, մտիր հողը
 Պանիր ու հաց, կերաւ գնաց
 Պապը ժողով կերաւ, թողի ատամն առաւ
 Պառաւն իր թանին թթու չի ասիւ
 Պաս ուտեմ պաս, էն էլ թանէ սպաս
 Պղինձը վէր ընկաւ, չկոտորուեց, ամա ձէնը վեր էլաւ
 Պստկից սկսի, որ մէնեին հասնիս
 Ջան ունիմ անելու, պահումեմ բաժանուելու
 Ջուխտ աղպէրով մի շալվարի վրայ կրտորվում են
 Ջուրը ընկնողը անձրեից չի վախենալ
 Ջուհլակին պատան չի ըլիւ
 Ջուրն իր գնացած տեղովը կերթայ
 Ջուրն իր ճաճիէն կըգտնի
 Ջուրը մի տեղ որ շատ կենայ, կը հոտի
 Ջուրը պատիցը վերե մի տանիւ
 Ջրին չմտացած, մի բորկածաւ
 Ջրի տարածը ծեղն է բռնում աղատուելու
 Ունչպար մարդը լաւ ա քանց չինոյնիկը
 Սառած օձն առաջ տաքացնողին կիծի
 Սատակած իշին գին չի ըլիւ
 Սատակած ձիու ես ման գալի, որ նալը քաշես
 Սատանէն ոչ մեռել ա, ոչ կմեռնի
 Սարերի տեղ ձորերն են որոտում
 Սարը սարին չի դիտիւ, համա մարդը մարգի կդիպչի
 Սերը սովորը կուտի, թանը մոլորը
 Սար ու ձոր մօլլի փոր
 Սարը փուլ եկաւ, հորը (փոսը) լքցրեց
 Սեին սապոն, իւնին խրատն ինչ անի
 Սե կովը վէր ընկաւ, դանակաւորը շառացաւ
 Սե ու սիպտակը բաղնսումը կջոկուի
 Սե սիրտ, սիպտակ ատամ
 Սէլը գնաց փէտի, բերուց, բերուց, չի բերուց, ինքը փէտ ա դ փէտ
 Սէրը սիրով կըլի, քաշ քաշելով բան չի դառնալ
 Սերը սովորը կ'ուտի
 Սիպտակ միսն երեւալուց, սե կարկառունը լաւ ա
 Սպիտակի անունը կայ, սեին համը

Սիպտակ շունը բամբակ ծախողին փռաս ա,
 Սիրտս սուփրա չի, ամեն տեղ բաց անեմ:
 Սոխ տեղ սխտոր են ծեծում:
 Սոխ քաղցրը չի ըլիլ:
 Սոխ ու հաց, սիրտը բաց:
 Սովորին մի պակասցնիլ, անսովորին մի սովորցնիլ:
 Սուփրէն քցելու վախտը գնա՛, ժամը դուս գալու:
 Սուտը կը ոտնաւորի, բայց չի երթալ:
 Սուտ ասողի տունը երվէց, չի հաւատացին:
 Ստի տունը կրակ ընկաւ, ոչով հաւատաց ոչ:
 Ս փտը վախտին, թէ չէ ժամանակն անց ա կենում:
 Ս ատ բանը վատից ա դուս գալի:
 Ս արգապետին ասին, որդիդ մեռնի. ասեց. ես որդի չունիմ, համ
 լաղարդ լաղար չի:
 Ս իրե թքեմ՝ երեսս ա, ներքե թքեմ՝ միրուքս ա:
 Տանձն ի՞նչ արաւ, թէ կոթն ինչ անի:
 Տանձ չեմ, որ հասնեմ, խնժոր չեմ, թէ կարմրեմ, ինչ կամ, կամ:
 Տանու խօսքը դուսը չի անցկենալ:
 Տանուտէրի վկէն (չհատը) գգիռն ա:
 Տանու տէրտէրին «օրհնեա՛ տեր» չկայ:
 Տանտրոնջ վըայ լիս վէր եկաւ, ո՞վ տեսաւ գղիբը:
 Տանը սատանայ, դուսը քահանայ:
 Տաշած քարը, գետին չի մնալ:
 Տասը չափի, մին կտրի:
 Տարին մի զատիկ, էն էլ նաւակատիկ:
 Տեսնիս, որ ջուրը քեզ հետ չի գալի, դու նրան հետեւիր:
 Տէրը տարածին էր ափսոսում, գէլը մնացածին:
 Տէրտէր արա՛ գեղը քցի՛, թէ չի ապրի, գետը քցի:
 Տիրաւորին տէրն ա պահել, անտէրին գէլն ա կերել:
 Տկլորի մտքից օրը տասնուհինգ դազ կաաւ էր անց կենում:
 Տկլորը սարը էլաւ, սարի անունը բէղնամ արուց:
 Տուն քանգողի տունն Մստուած կբանգի:
 Յաւն իր գլուխը լիս կքցի, թէ օր դու վրէժ չես գնիլ:
 Փախչիլն էլ մի հունար ա:
 Փէտը վեր ունես, գող շունը կիմանայ:
 Փիս մարդը զատկին էլ փիս կըլի:

Փիս ասողին լաւ յսողին:

Փիս շանը մի քարն էր պակաս:

Փիս շունը ոչ ինքը կուտի, ոչ ուրիշին կուտացնի:

Փորը հորի նման ա, ինչ որ գեղէր ածես՝ չի երևում:

Փորը փողին շահ չի:

Փորձած ստատենէն լաւ ա, քանց անփորձ հրեշտակը:

Վաժին ասեց մարագին. դուռդ բաց արա՛, դարման տուն ածեմ:

ասեց, ոչ քու բերածը կուզեմ, ոչ քու տարածը:

Վամու բերածը քամին կտանի:

Վաշալը, քօռը, չօլախը, կարճը ետամազ կըլեն:

Վաշալը, որ դեզ գիտենայ, իրա տազ կատարին կանի:

Վաշալը դեղ գիտենայ, իր գլխին կ'անի:

Վարը տեղը ծանր կըլի:

Վիչ խօսաս, շատ կըլսես:

Վնածն ու մեռածը մին ա:

Վոսոտ էծը ազբրի ակնից ջուր կըխմի:

Վոսին ով տնազ անի, լաւ միրուք պտի ունենայ:

Վու պարկուկիցն թանձրիկ արա՛, իմ պարկուկիցն նօստրիկ արա՛:

Վօռ եզը խիալով ա մանգալի:

Վօռի ինչ վէջն ա, թէ մումը թանկ ա:

Վօռն ինչ կուզի ջուհոտ աչքով լիս:

( )խտը մենք էինք, օխտը մեր հէրանք, մի մոծակի կաշայ կերանք:

( )խտը ծովից մի կովից:

( )ձը իւր շապիքը կը փոխէ, բայց բնութիւնը չի փոխիլ:

( )ձն ամէն տեղ ծուռն ա մանգալի, իր բունը մտնելիս դրուստ:

( )ձի գուլիսը որ ցաւի, ճամիի մէջ տեղը վէր կընկնի:

( )չով չասի, թէ իր ճրագն ընչանք առաւօթը լիս կըտայ:

( )չով չի ասիլ, թէ ես գիժ եմ:

= 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 10

[illegible]

**ህ.ዮ.ጥ.ፎ.ዲ.ኢ.ቡ.ታ.ሊ.ከ.ፀ.ኔ.ፈ.
ጊ.ጸ.ሆ.ያ.ኒ.ፖ.በ.ዐ.ደ.ቡ.ሀ.ሂ.ና.ር.ፍ.ተ.
                ቀ.ቶ.ዐ.ቆ**

ሀ ለ ሰ ጥ ሉ ደ ሁ ሊ
 ቦ ታ ት ሊ ከ ፍ ሃ ረ
 ደ ሊ ጸ ሆ ዩ ን ር በ
 ደ ጣ ደ ቡ ሀ ሂ ል ሆ
 ያ ከ ቀ ቶ ዐ ቆ

ՎԵՐՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

ՄՏԱՄՈՒԹԻՒՆԵ ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Լ՛մբոխը (толпа, foule, multitude) սովորաբար ընդունում է (ճանաչում, խոստովանում) երկու զօրութիւն կամ դժ, որոնք, նորա կարծիքով, ամենից հզօր են, այն է գանձի (դրամի, փողի, սակու կամ արծաթի) և թրի, թնդանօթի, հրացանի սլաքի (штык, baïonnette) առ հասարակ զէնքի զօրութիւնը: Բայց յայտնի է որ գանձը, զէնքից զօրաւոր է, պատճառ որ գրամօք միայն կարելի է ձեռք բերել կատարելագործեալ և ամենալաւ զէնքը: Բայց գանձը, ինքն իրան, ոչինչ նշանակութիւն չունի, պատճառ որ գանձը խելացի կերպիւ կառավարելու, նորանից կանոնաւոր, առաւելագոյն և ամենապահօժ օգուտը քաղելու համար, հարկաւոր են զարգացած բանականութիւն և խելք; իսկ մարդոյ բանականութիւնը և խելքը զարգանալու համար մի հնարք կայ միայն, այն է կանոնաւոր լուսաւորութիւն և կանոնաւոր գաստիարակութիւն; այս պատճառաւ էլ ամենից հզօր, ամենից հարուստ և ամենից շատ ազատութիւն վայելող ազգերը նոքա են, որոնց մտաւոր լուսաւորութիւնը և գաստիարակութիւնը, համեմատաբար, առաւել կատարեալ է: Եյսպէս, կայ այնպիսի զօրութիւն, որ տալիս է կեանք և դժ, և՛ գանձին, և՛ թնդանօթին, և՛ հրացանին, և՛ սլաքին, և առանց որոյ ամենայն ինչ ոչինչ է; այսպիսի ամեն բանի կեցութիւն և դժ տվող զօրութիւնը «իդէալի», (գաղափարի, մտաց, idée, pensée, мысль բարոյական, հոգեւոր հաստատամտութիւնն, յամառութիւնն (պնդութիւն, утверждение, opiniaireté) է, կամ մարդոյ ներքին, մտերիմ և հոգեւոր

կատարեալ համոզմունքը, թէ անշուշտ պիտոյ է որ և իցէ կերպիւ պաշտպանել, զարգացնել, աճեցուցանել, և իրագործել այս կամ այն իդէայն, գաղափարը:

Ամենայն կերպ մրցութիւն (վէճ, կռիւ, մրցում, lutte, combat, борьба, соперничество), փողոցների և պողոտաների (grand rue, баша улица) վիճից սկսած մինչև երևելի տիեզերական պատերազմները, բոլորը մի և նոյն բարոյական վէճն, դատն (тяжба, procès) են երկու հակառակորդների մէջ, մի և նոյն առարկան տիրապետելու, իւրեան սեփականելու համար: Այսպիսի վէճը վերջանումէ ոչ թէ այն ժամանակ, երբ որ հակառակորդներից մէկի ֆիզիքական զօրութիւնը կամ միջոցքը առ ժամանակ նուազումեն, այլ այն ժամանակ միայն, երբ որ, այս կամ այն պատճառաւ թուլանումէ, կամ ամենին անկանումէ հակառակորդներից միւր բարոյական և հոգեւոր յամուութիւնը յառաջ վարելու (poursuivre, преследовать мысль) այն գաղափարը, այն իդէան, որի համար վիճում, մրցումէին: Այս պատճառաւ, շատ անգամ, երևելի արտաքին յաղթութիւնը իրապէս այնպէս երևելի չէ, ինչպէս որ թվումէ սկզբիցը; բարոյապէս ակար հակառակորդների համար այդպիսի յաղթութիւնը, շատ անգամ, չշահելի դառն հետևանքներ է բերում, որպէս որ չէին կարող բերել սաստիկ կոտորածքը, որովհետեւ, թէպէտ այդպիսի յաղթութիւնը, առ ժամանակ, նուազեցնումէ միւս հակառակորդի զօրութիւնը, բայց, մի և նոյն ժամանակ, օգնումէ, օգուտ է բերում բարոյական ուժ ունեցող հակառակորդին, ցոյց տալով նորան, թէ ինչպէս և՛ ուր պիտոյ է նա յետոյ ուղղէ իւր հարուածքը և այդպէս պատրաստումէ նորա համար, ապագայում, կատարեալ և թ ու լի յաղթութիւն և պարծանք:

Այսպիսի բարոյական յամուութեամբ ոչ ոք այնքան զարգարած չէ, որքան կին մարդը: Երբ մարդու այս յատկութեան մէջ նորա գաղափարի և իդէայի յամուման մէջ պարունակվումէ գաղափարը այն տիրապետութեան, որ ունին կանայքը արու մարդոց վերայ, — արքունի պալատներից սկսած մինչև աղքատի խրճիթը: Ատերը այս տիրապետութիւնը մեկնումեն արու մարդոց բնական թուլութեամբ առ կանայս, կանանց գեղեցկութեամբ, և այլն: Այդպիսի մեկնութիւնը կը լինէր ճիշդ այն ժամանակ միայն, եթէ բոլոր կանայքը, կամ նոցա մեծ մասը, լինէին գեղեցիկ, միւս կողմանէ, միշտ անգամ տեսանումներ, որ քանի մի կանանց տգեղութիւնը,

անբարդականութիւնը, ագիտութիւնը մինչև, տիրապետումն միակրանց գեղեցկութեան, մաքուր բարդականութեան և խելամուծեան վերայ, վասն որոյ վերոյիշեալ մեկնութիւնը անտեղի է:

Կանանց բարդական, նոցա բնական յամառութիւնը, կամ, եթէ կարելի է ասել, յամառութեան ատարճականութիւնը (la ductilité, тугость), հլութիւնը (souplesse, гибкость) կազմումէ նոցա զօրութիւնը և դժբ:

Տգամարդը ընդունակ է մեծ սխրագործութիւններ անել, քաղց այդ սխրագործութիւնքը երկայն ժամանակ չեն տևում, յարատև չեն, անընդհատ չեն շարունակվում; միմիայն կին մարդը, կինարմատը ընդունակ է շարունակել անգաղար, երկար ժամանակ, սկզբից մինչև վերջը մի և նոյն համբերատարութեամբ և ուժով, թէ սխրագործութիւն, թէ այլ գործ, որին նա ձեռնամուխ կը լինի: Նրբ կին մարդը ընդունեց, սեփականացրեց իւրեան մի գաղափար, իդէա, այդ գաղափարը տիրապետում է բոլոր նորա կազմուածքը և միտքը; նա անդադար հետամուտ է լինում, պնդում այդ գաղափարի, մտածմունքի ետէն; նա հանգստութիւն չէ տալիս ոչ ոքի, ոչ իւր-երկին (այրին), ոչ զաւակներին, ոչ ծանօթներին; չէ լսում ոչինչ բանաւոր, իրաւացի խորհուրդի; տանում ամենայն վիշտ և զգրկանք, մինչև տանջանք ևս — և վերջը յազմումէ, հասանումէ իւր նպատակին, կատարումէ իւր համոզմունքը: Եւս պատճառաւ է, որ այն պատերազմունքը, որի մէջ հաղորդակից, գործակից են եղել կանայքը, միշտ ամենասաստիկ, անվերջ և անգուլթ պատերազմունքն են եղել:

Կանանց այս յատկութիւնը առաջի աչաց ունենալով, պիտոյ է մեր բոլոր և առանձին ուշադրութիւնը դարձնելը կանանց դաստիարակութիւնը տարածելու, գերազանցելու, որ նոցա հոգևոր հաստատմանութիւնը բարի ուղղութիւն ստանայ, թէ հայոց ազգի գերդաստանական և հասարակաց բարեբաղդութեան համար և թէ որ ապագայումը մէք, այդ մարդոց հետ միասին՝ նոր, հզօր և անդադար մշակակիցք և ընկերներ ունենանք մեր ազգայնութիւնը ամրացնելու, բարեկաւացնելու և կատարեալ աստիճանի գերազանցութեան հասուցանելու համար: Այլ մոռանանք, միշտ և հանապազ, անգաղար ի մտի ունենանք, որ, եթէ հայազգի կանայքը մեր օգտին օտար ուղղութիւն ստանան, այն ժամանակ կոկպի հայ գերդաստանի կործանումը և, գերդաստանի հետ, — ազգութեան կործա-

նուաճ էլ. այն ժամանակ մեր սեփական տանը օտար ուղղութիւն ստացած աղջկունք և կանայք կը գտնան ցեցեր, որոնք օրէջ օր կը քանգին մեր աղգայնութեան հիմունքը:

Բայց կանանց կանոնաւոր և աղգային ողով դատախարակութիւնը, կրթութիւնը և լուսաւորութիւնը այլ կողմանէ ևս շատ ստիպողական և կարեւոր ժճելու և կատարելու առաջնակարգ խնդիր է, մանաւանդ մեզ նման ցրուեալ և աննախանձելի գրութեան մէջ բանժող ազգի համար: Ընդհանց ուսումնարանները հաստատելու, նոցա թիւը բազմացնելու, այն ուսումնարաններէ մէջ գրագործներ հասաատելու համար պիտոյ է գործածենք մեր ամենայն ոյժը, որ երբ այդ մարդիկը անցուցանուան բոլոր իւրեանց ժամանակը նիւթական աշխատանաց մէջ, նիւթական միջոցք ձեռք բերելու իւր գերդաստանի ապրուստի և ապահովութեան համար, երբ որ աղամարդիկը, տունիցը դուրս, կրուան նիւթական և բարոյական զբոհանքներ իւր գերդաստանի համար, գոնեա իւր տան մէջ ունենան նոքա հաւատարիմ, խելացի, մտաւոր զարգացած ընկերներ, որոնց մէջ կարողանան գտանել բարոյական ոյժ, զօրութեան աղբիւր, կեանքի արգելադիրներէ հետ պատերազմելու, և, առ հասարակ, իւր սեփական գերդաստանի մէջ կարողանան աղամարդիկը ստանալ այնքան բաւականութիւն և զուարճութիւն, որ տունից դուրս եղած զուարճութիւնքը և բաւականութիւնքը չնչին երեխն նոցա աչաց առաջ: Պիտոյ է օգուտ քայել և ազգի օգտի համար գործածել այն հզոր հոգեւոր զօրութիւնք, որ պարունակումէ իւր մէջ կանայցի տեսը:

Կանայք այն պատճառաւ էլ ունին մի և նոյն որբազան և անհերքելի իրաւունքը ստանալ այնքան դատախարակութիւն, որքան ստանուան տղայքը, որ կանայքը մի և նոյն մեզ պէս մարդիկ են. մենք տղամարդիկ, նոքա կին մարդիկ: Կին մարդիկը մի և նոյն մարդկութեան, հասարակութեան, աղգութեան և եկեղեցւոյ անդամքն են, որպէս և մեք, և ունին մի և նոյն իրաւունքը և պարտականութիւնը. ինչպէս և մեք ստանալ կանոնաւոր դատախարակութիւն և ուսումն, որ կարողանան վայելել լուսաւորութեան բոլոր հոգեւոր և նիւթական պատուական հետեւանքները և պատուները:

Բայց կին մարդը ունի մի իրաւունք ամենախառտարեալ, ամենալաւ դատախարակութիւնը ստանալու համար, որ չունինք մեք, այն է—«մայրական իրաւունք», ամենայն իրաւանց ամենաուսրբը, ամենախորհրդաւորը և մարդկութեան բազդի համար ամենարդի-

նաւորը: Մեք ամենքս ունինք (երանի ունեցողներին) կամ ունեցել ենք մայրս վասն որոյ գիտենք և հասկանում ենք այդ մայրական ամենասրբազան, ամենալեհափառ իրաւունքը և խորհուրդը, վասն որոյ, առանց երկար, ֆաներ ու բարակ խօսելու, կը հասկանա՞նք: Թէ որքան պիտոյ է աշխատենք մէք, առանց որ և իցէ յապաղման, տոննայն տեղ, ուր կան շւայեր, աղջկանց: Ուսումնարաններ, հասարակութիւն, նոցա թիւը բազմացնելու, այդ ուսումնարանները կանոնաւոր կերպիւ ուղղելու, կառավարելու և նոցա նիւթակոն պիտոյքը ապահովացնելու:

Երեկայից կեանքը մինչև 12—14 տարեկան հասակը, իսկ աղջկանցը մինչև մարդու դնալը, անցանում գերդաստանի մեջ, հանապազ և տոննայն բոսէ մօր հսկողութեան և ներդրութեան ներքե: մինչև այդ հասակը կերպաւորվում են մեր բոլոր հոգեւոր ընդունակութիւնները և մարմնաւոր կազմուածքը: մօր զորգացումն և լուսաւորութեան աստիճանից և զօրութիւնից, նորա ուղղութիւնից է կախեալ զաւակաց ապագայ բաղքը և պիտանիութիւնը, վասն որոյ աշխատենք պատրաստել որքան կարելի է շատ բարի, կրթուած և ազգասէր մայրեր, որ ունենանք բարի, կրթուած և ազգասէր զաւակներ: Կանայքը և, մասնաւորապէս, մայրերը են անուցիչ արմատը և հիմքը, որից պիտոյ է առաջ գայ, զորգանայ, և ծաղիկ ազգի ապագայ հոգեւոր, բարոյական և նիւթական բազմաւորութիւնը և տոննայն բարեխաւութիւնը, վասն որոյ աշխատենք որքան որ կարելի է կանացի սեռի տոննայն դաստիարակութեան համար, որ լինինք բազմաւոր և ապահով թէ հոգեւոր, թէ բարոյական և թէ նիւթական պիտոյից կողմերից:

Յայտնի բան է, որ մի և նոյն աշխատանքը պիտոյ է գործ գնել տղայոց դաստիարակութիւն տալու համար, բայց չի մոռանանք, որ երբ տղայքը, որ և իցէ ուսումն ասանալով իւր ծննդեան տեղը, կարող են գնալ օտար երկիրներ. (հիւսիսային Վերմանիա, Սուսկա, Պետերբուրգ, և այլն). կատարելագործել իւրեանց ուսումը, աղջկանք պիտոյ է բաւականանան այն ուսմամբ, և դաստիարակութեամբ, որը կտրող են տալ նոցա ծնողքը և տեղական ուսումնարանը: Իայց գործը միշտ այսպէս մնալու չէ, ոչ աղջկանց համար, որ նոքա բաւականանան միմիայն այն ուսմամբ, որ այժմ կարող են տալ առ հասարակ հայ գերգաստանումը և տեղական ուսումնարաններումը թէ աղջկանց և թէ տղայոց: Պիտոյ է աշխատել

տել, որ և մեր աղջկունքը կարողանան իւրեանց ծնած երկիրնեւրում ստանալ առաւել կանոնաւոր, առաւել գերազանց դաստիարակութիւն և ուսումն և մեր աղայքը չլինին հարկադրած, տան և հինգ տարեկան մատաղ հասակում, կամ առաւել էա վաղ, հեռանալ իւրեանց գերդաստանից և ծննդեան տեղից և գնալ օտար երկիրներ ստանալ ուսումն, օտար լեզուաւ և, որ առաւել էա ցաւալին է, օտար ուղղութեամբ: Ըստպիսի մանկական հասակում օտար երկիր գնացող տղաներից շատերը յաւիտեանս մնում են այն տեղ, սովորելով և չկանխալով թողնել այն յարմարութիւնները, որ առաջարկուածն էր: Կենքի համար օտար, բայց առաւել կրթեալ և լուսաւորեալ երկիրները; սիրսմեն օտար աղջիկ, ամուսնանում օտարների հետ, որոնց վարքը և բարքը իւրեանց սեփականացրել են; Հայ աղջկայ սովորութիւնքը այդպիսի տղայոց այնքան ախորժ չէ թուում; նոքա երկնչուսն որ հայ աղջիկը չի հասկանալ ո՛չ նոցա զգացմունքը, ո՛չ նոցա մտածողութիւնքը, ո՛չ նոցա հոգու դարդերը և այլն: Ըստպէս, այն փոքր քանակութեամբ հայ տղայոց ուսումն ստացած մասիցը, որոնք կրթվումն և լուսաւորվում Եւրոպիայ յառաջադէմ տեղերը, շատերն էլ օտարանումն իւրեանց ազգի և գերդաստանի համար..... և այլն:

Եւրոպիայի շատ պահասութեանց գեղթափը, բոլոր ազգայն և ներկայ ազգային փաստերու ճանապարհը կտրելու հնարքը, միով բանիւ, ազգի թէ հոգեւոր, թէ բարոյական և թէ նիւթական ամենայն բարեաց միակ, էական, շոյափելի, և ո՛չ թէ երեւկայելի, հընարքը և միջոցը կանոնաւոր լուսաւորութեան և դաստիարակութեան մէջն է:

Ըսանց ազգային լուսաւորութեանը կանոնաւոր ուղղութիւն և միջոցներ տալու, մեք միշտ կը թափառենք (s'errer, սպирядать) այն վիշտերի մէջ, որոնց մէջ այժմ ընկղմեալ ենք և, ապագայում, այն վիշտերը առաւել ևս կառաւելանան, որովհետեւ, քանի գնում, ապրուստը թանգանում և դժուարանում, օտար ազգերը առաջնում; յայտնի բան է որ մեք, եթէ ոչ թէ միայն շուտաքայլ առաջ գնանք, այլ մնանք այժմ մեր կեցած կետի վերայ, պէտք է մեզնից առաջ գնացող, մեզանից լուսաւոր ազգերի մշակ, ստրուկ, տառայ լինենք և մնանք:

Ուսման համար, ազգային ուսման համար, պիտոյ են ազգային ուսումնարաններ, կանոնաւոր կերպիւ ապահոված, ամենայն

գիտութեանց սկզբունքներ և վարժապետներ: Բնիկ լաւ սկզբունքներ կարող է գրել աշակերտաց և աշակերտութեանց համար այն անձը, որ նոցա ուսուցանումէ, գիտէ նոցա լեզուն, նոցա բնաւորութիւնը, նոցա գիտութեան և զարգացման աստիճանը, այսպիսի անձը վարժապետն է: Բայց որ վարժապետը կարողանայ գրել այդպիսի սկզբունքներ, նա ինքն պիտոյ է լինի քաջահմուտ, տեղեակ այն գիտութեանց, որը ուսուցանումէ, և հայոց լեզուին, գրաբառին և աշխարհագրութեան, որ կարողանայ պարզ, մաքուր հայ լեզուաւ դասաւարտութիւն անել և ծանօթ լինի այն ժողովրդի դրութեանը, պիտոյից, զարգացման հասկացողութեան հետ, որի մէջ և որոյ զաւակներուն նա ուսուցանումէ:

Բնաց կանոնաւոր ուսումն ստացած, վարժապետական ուսումն գիտցող վարժապետների մեր ուսումնարանների օգուտն շատ փոքր էր լինի: Եւս պատճառաւ պիտոյ է պատրաստել վարժապետական վեհ և խորհրդաւոր կոչման համապատշաճ անձինք, որ ազգային յառաջագիտութիւնը և մեր ապագայ սերնդի դաստիարակութիւնը առաջ գնայ կանոնաւոր կերպիւ և մեք էլ քաղենք մեր ուսումնարաններից այն բոլոր հասուն և օգտակար պտուղներն, որ վայելում են Եւրոպայի ամենալուսաւորեալ և կրթեալ ազգերը: (Յայտնի բան է, որ այդպիսի վարժապետներ պատրաստել կարեւր է և պիտոյ է այն տեղ միայն, ուր ազգային դաստիարակութեան գիտութիւնները և միջոցները ամենածաղկեալ դրութեան աստիճանին են հասել:—այսպիսի տեղն հիւսիսային Վերմանիան (Էլեմցաստուն) է: շարաւային Վերմանիան էլ բաւականին չափ լուսաւորուած է, բայց հիւսիսային Վերմանիայից շատ յետ է ընկած: Եւրո որ բոլոր Եւրոպացիք, թէ Փրանսիացիք, թէ անգղիացիք, թէ ռուսք և թէ հիւսիսային ամերիկացիք այնպիսի խորին յարգանք խօսում են գերմանացի գիտութեան վերայ, պիտոյ է իմանալ, որ նոքա հիւսիսային Վերմանիայի վերայ են խօսում: ուր որ կան Բէրլին, Հէյդէլբէրգ. Վեստֆալեն, Իէնա և այլ պատուական ուսումնարաններով, համալսարաններով, ակադեմիաներով և այլ ուսումնարան թանգարաններով, գրադարաններով (գրադարաններով) և բոլոր ուսումնական և սւսման վերաբերեալ միջոցներով և գրականութեամբ լի և ճոխ քաղաքները: Թէատրոնները, զուարճութիւնքը, շոյլութիւնքը և սորա հետեանքները առաւել են փարիզ, Լոնդրա, Վիէննա և այլ տեղեր, իսկ առողջ և առանց նախապաշարմունքի

ուսումն՝ հիւսիսային Գերմանիա և Տուրինիէի Գերմանիայի, Գալլիան III-ի պլանան գիտնական և ազգային լուսաւորութեան և դաստիարակութեան ուսիկանք և ակնաւոր ուսուցչապետը պատմութեան պ. Գիւրիւին, Ֆրանսիայի երեսփոխանական ժողովի բաղմութեան առաջ և երկար և ազգու աստնարանութեամբ խոստովանեցաւ Ֆրանսիայի ժողովադէ և առ հասարակ ֆրանսիացոց ուսման թերութիւնները և յետ ընկնելը և հիւսիսային Գերմանիոյ լուսաւորութեան և գիտութեան գերազանցութիւնը, և իւր աստնախօսութիւնը վերջացրուց ասելով, թէ միակ հետք Ֆրանսիայի ապագայ սերնդի փրկութեանը յամենայն չարեաց այն է, որ կատարելագործվի ֆրանսիացոց դաստիարակութիւնը հիւսիսային գերմանացոց պէս և խնդրեց երեսփոխանական ժողովից նոր ակնաւոր գումար, և Ֆրանսիայի վարժապետական զպրոցների համար և որ կարողանայ ֆրանսիացոց վարժապետներին ուղարկել հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական զպրոցները կատարելագործվելու, որ, երբ նոքա վերադառնան Ֆրանսիա, կարողանան կատարելագործել Ֆրանսիայի վարժապետական զպրոցները ևս հիւսիսային Գերմանիայի վարժապետական զպրոցների նման Գ:

1) Գիւրիւին ուղարկեց առանձին ուսումնականներ Գերմանիա, Իւլիփա, Լոււանդիա և Լինգդիա, որ նոքա նայեն և քննեն և տեղեկանան այն երկիրների տեղական ուսումնարանները և տեսնեն թէ ինչ պիտոյ է այն տեղի ուսումնարաններից օրինակ առնուլ Ֆրանսիայի ուսումնարանների դրութիւնը, «ուղղութիւնը» և դաստիարակութիւնը կատարելագործելու համար: Լոյդ անձանց նկատողութիւնքը տպած են Գիւրիւիի հրամանաւ: Le l'enseignement secondaire en Angleterre et en Ecosse, adressé à S. Ex. M. le ministre de l'instruction publique par m. m. Demogeot et H. Montucci (Գեմօժօ և Մօնուչչի) Vol. 8° Paris, 1868 շատ հետաքրքրական և ամենայն ուղղութեան արժանի գիրք է:

Գեմօժի և Մօնուչչիի գրութեան քանի մի եզրակացութեանց (conclusion, заключение) հետ ամենեքեան չեն համաձայնիր. երբ որ նոքա իրենանց կառավարութեան հանդիմանալու պատճառաւ, ընդդէմ են անգլիացոց ուսումնարանների քանի մի ուղղութեանց, զորօրինակ, անգլիացիք, համոզուած լինելով, որ ուսումնարանի ուղղութիւնը և պրոգրամման համապատասխան պիտոյ է լինի կեանքի պահանջմունքների հետ, այսինքն, ուսումնարանը պիտոյ է ա) տայ այն ուսումն, որ ամենահարկաւոր է կեանքի համար և բ) զարգացնէ պատանեակների բոլոր ընդունակութիւնքը, ամենայն կերպ

Եթէ Ֆրանսիայի պէս հզօր և առաջնակարգ անքուժիւնը հրապարակաւ խոստովանումէ իւր ժողովրդական ուսման և դաստիարակութեան թերութիւնքը և հիւսիսային Վերմանիայի պէս կանոնաւորուած վարժապետական դպրոցների մէջ է ցոյց տալիս Ֆրանսիայի բաղդը և յառաջադիմութիւնը, ուրեմն մեզի պէս յետ ընկած և խեղճուկ ազգին էլ խօսելու բան չկայ, այլ բոլոր հնարքը և միջոցքը գործ դնել հայազգի վարժապետներ պատրաստելու հիւսիսային Վերմանիայի վարժապետական դպրոցներումը: Հինգերորդ դարու մեր բաժնեդատ և հանձարեղ ազգի մտաւոր լուսաւորիչները էլ շարժեցին նոյնպէս: Վրքա առաջ կարգեցին ուսումնարաններ Հայաստանում, ընտրեցին աշակերտներ, ավին շոցա այնքան և այն ուսումն, որքան և որը որ կարելի էր տալ հայրենիքումը, և, որովհետեւ, լաւ հասկանումէին, որ Հայաստան լուսաւորելու և գիտու-

աշխատումն, որ երիտասարդքը, ուսումնարանի մէջ եղած ժամանակից սկսած, սովորին «ինքնագործունէութեան»: Այս պատճառաւ անգղիացոց ուսման և դաստիարակութեան գլխաւոր նպատակներից մինը այն է, որ որքան և կարելի է շատ զարգացուցանեն ինքնէակ, ինքնագոյ, ինքնագործ, ինքնագործունէայ, (самобытныи, existence independante) ինքնազօր էակներ, որ ժամանակաւ ինքիրան, առանց այլոց, ծնողաց, ազգականաց կամ օտարների խնամակալութեան, հոգածութեան, պաշտպանութեան կարողանան կեալ, շարժիլ, աշխատել և ներգործել, թէ իւր անձնական և թէ հասարակաց գործերի մէջ: Այս խորհրդաւոր հարցմունքը արժանի է ամենամանրամասն մեկնութեան, քննադատութեան և հետեւելու որքան մեր ուսումնարանների դրութեանը համապատասխան կարող է լինել: Անգղիացին պահանջումէ իւր ուսումնարաններից ինքնակաց, ինքնաշարժ, ինքնատէր, ինքնարար էակներ: Այն տեղի նոր ուսումնարանները աշխատումն զարգացնել աշակերտաց մէջ. հաստատութիւն, զօրութիւն կամաց, արութիւն (քաջութիւն), համբերութիւն, հաստատամտութիւն (պնդութիւն, perséverence, fermeté, настойчивость) իւր նպատակին հասանելու: Այս բոլորէս, որ մեք գրումենք մեր մտածմունքը (18 (25) յուլիսի) կարգումենք, որ 5 (17) յուլիսի ֆրանսիացոց երեսփոխանական կամ օրէնսդրական ժողովումը, Վիւրիւին, Ժիւլ-Սիմօնը և Ժիւլ-Ֆաւրը մեծ վիճաբանութիւն են անում Ֆրանսիայի դաստիարակութեան պակասութեանց մասին և երեքն էլ կրկին խոստովանումն ուսումնարանների պակասութիւնքը: Այսուհետեւ Ֆրանսիայի բոլոր վարժարաններում կուսուցանեն մարմնամարզութիւն (փիմաստիկ, гимнастика): Ա՛նք, հայերս, երբ կ'սկսենք հետեւել սոցա օրինակին?

Թեպետ ծաղկեցնելու համար արաւել հաստատ, առաւել կատարեալ գիտութիւն պիտոյ է, քան թէ ինչ որ կարող էր տալ շայնաստանը, նոքա այն աշակերտներէց, ընտրեցին հարիւրի չափ ամենից ընդունակ և յառաջագէմներին և ուղարկեցին օտար երկիրների այն քաղաքները, որ տեղ որ, այն ժամանակ, ուսումնարանները և ուսման բոլոր մեջոցները ամենածաղկեալ գրութեան մէջն էին: 'Երբ ընտրեցին աշակերտներ արգէն բաւականին պատրաստած իւրեանց հայրենիքումը, բաւականին տեղեակ իւրեանց հայրենի ընդունին, ազգ պիտոյից և գրութեանը: Այսպէս պատրաստուած երիտասարդներին առանց երկիւղի կարելի էր ուղարկել օտար երկիրներ, որովհետեւ ա) նոքա մարմնաւոր կազմուածքը բաւականաչափ զարգացած գլուխ, կարող էր տանել օտար երկիրների օդափոխութիւնը, բ) նոքա սովորած լինելով հայրենեաց լեզուն, օտար երկրի մէջ, որքան էլ որ այլ և այլ օտար ազգեցութեանց տակ լինէին, միշտ կը ճաշին հօգով հաւատարիմ որդի հայրենեաց և ազգին: Այս բոլորը մեր աչքի առաջ ունենալով և շարժելով և արամաբանելով ընականապէս, պիտոյ է որ մեք ևս շարժենք նմանապէս, վասն որոյ, եթէ կամենումներ ունենալ. 1) կանոնաւոր պատրաստուած վարժապետներ և 2) մեր սեփական և ազգային վարժապետական դպրոցներ, պիտոյ է առաջ պատրաստել այդպիսի վարժապետներ, որ, ժամանակաւ, նոքա ինքները գառնան հիմնող և ուսուցիչ մեր ազգային վարժապետական դպրոցների: 'Եւ այնով մեր ազգի ցրուեալ և չքաւոր դրութեանը և այլ զանազան անյաջող հանգամանքներին (որոնց պատճառը մեր սեփական կարճատեսութիւնն է) պիտոյ էր, սկզբիցը այսպիսի գործին ձեռնամուկ լինել երեք կամ չորս տեղ, գործրինակ. Օճիւռնիա, Կ. Պօլիս, Տիֆլիս: Օճիւռնիա, ընտրել Սեփրոպեան վարժապետը, Կ. Պօլիս—'Եւրաբ-Շահազարեանի կամ Քիւս վարժապետներից մինը, Տիֆլիս—'Եւրասեան ազգային և հոգեւոր դպրոցը: Այս վարժարաններում իւրեանց ուսումնաւոր տաժարած աշակերտներից ընտրել որ և իցէ թուով, (որքան դրամագլուխը կը թոյլ տայ) ամենընդունակ, կազմուածքով քաջաւորը և ազնիւ բարուց, բնաւորութեան տէր և մանաւանդ ազնիւ և ազգասէր ուղղութեամբ արամագրած աշակերտներ: Պիտոյ է որ այսպիսի աշակերտները լաւ քաջահմուտ տեղեակ լինին հայոց գրաբաւ լեզուին; այն երկրի աշխարհաբառին; մեր հին և նոր գրականութեան ընտիր հեղինակների գրուածոց հետ, թէ բուն հայերէն

լեզուաւ քրած թէ թարգմանութիւն օտար լեզուներից. Սովսի-
սի Խորենացայ, Լեդիէի, Վազար Փարսեցւոյ, Բագմանդեղ-
սի, Ստեփաննոսի (Օրբելեան, Հովհաննէս Կաթողիկոսի, Փոս-
տոսի; Սովսիսի Կաթանդատացւոյ, Վեռնդի, Սերէոսի, Վար-
դանայ, Բաբեղի, Սմաստայ եւ Կիրակոս Վանձակեցւոյ պատմա-
գրութեանց հետ; սոցա ընտիր թարգմանութեանց այն օտար լեզու-
ներու, որոնք որ աշակերտաց ծանօթ են; մանաւանդ այդ թարգ-
մանութեանց ծանօթութեանց եւ մեկնութեանց հետ; զանազան ժա-
մանակագրութեանց նոր հեղինակների, որոնց գրութեանք ապփա-
ծ են ամսագիրներում, զորօրինակ. Հովսէփ Կաթաղիկոսի Լեզու-
թեանց, Սանուէլ Վարդապետի Կիւմիւշխանեցւոյ, Կուռնի ամառ-
գրումը, եւ այլն, եւ այլն; նոր, այժմեան ընտիր զանազան հայ բար-
բառներով գրուած շարագրութեանց եւ հասուածների հետ (Խա-
չատուր Լեւոնեան եւ միւսները); հայոց եկեղեցւոյ պատմութեանը,
զաւանութեանը, արարողութեանց եւ ծիսից պատմութեանը եւ հին
եւ նոր կտակարանին սկզբից մինչեւ վերջը ¹⁾, թուաբանութեան, ալ-

1) 1800 թուականին, Լեկտերինէ II-ի անդրանիկ զաւակը, Պօղոս
Պետրոսեան (Պաւէլ Պետրովիչ) բազմեցաւ կայսերական բոլոր
Սուսիոյ գահը: Իւր թագաւորութեան առաջին օրերը Պօղոս կայս-
րը սկսեց շնորհել հոգեւորականաց եւ զանազան պատմաւնշաններ
(օրդէն, орденъ): Ըստ նորաձեւութիւնը անհանգստութիւն պատճա-
ռեց (agiter, troubler, смутить, смущать, խռովել, շփոթել, վերժել,
անհանգիստ առնել) այն ժամանակուայ Պետրբուրգի ոռոսաց մե-
րոպօլիտ ծերունի Վաբրիէլին եւ նա եկաւ արքունի պալատը, հան-
գուցեցրոց պաշտօնը (requiem, service) կատարելու, առանց սրիդյն
Լեդիէի նորան կայսերից նոր պարգեւած աստղի (շքանշանի) եւ ժա-
պաւէնի (ծոպք, ruban, лента): Սիայն կայսեր սպառնալի հրա-
մանը հարկադրեց նորան հնազանդել: Բայց Սոսկվայի հռչա-
կաւոր մետրապօլիտ Պղատօնը շարժեցաւ առաւել համարձակաբար,
բողոքեց ընդդէմ պարգեւատրութեանց հոգեւորականաց աշխարհա-
կան շքանշաններով եւ կրեց այս պատճառաւ կայսեր սաստիկ ան-
բաւականութիւնը: Վազան քաղաքի մետրապօլիտ Լմարոսիոսը, որ
գտնվումէր այն ժամանակ Պետերբուրգ եւ ամենայն ջանքն էր գործ
դնում իւր բարերար, վարժապետ եւ դաստիարակիչ ծերունի Վաբ-
րէի տեղը նստիլ, ներկայացաւ արքունիքը կերպասեայ (velours, бар-
хатъ) հագուստով, աստղով եւ ձախ ուսից աջ (զինուորների նման)
կարմիր ժապավինով: Կայսեր այս շատ հաճոյ թուեցաւ եւ նա, վա-
յելուչ չը համարելով, որ հոգեւորականք շքանշանի ժապաւէնը

ժեբրեւ, և այլն... առ հասարակ գիճաղիական մատեմատիկայի մասը; ընդհանուր պատմութիւն, ընդհանուր աշխարհագրութիւն, աշխարհագրութիւն և ստորագրութիւն շայտասանի (հ. Պ. Էմիլ Լիւշանեան); պատմութիւն հայոց գրականութեան (Բալասանեան Լ. հատոր, (2 չփայ), լ. Օ. Բարսեղեան; ընտիր բանաստեղծութիւնք (Ընորհաբէ, Լիւշան, Սափայէլ Պատկանեան), հին և նոր ընտիր ազգային երգեր; գծագրական նկարչութիւն (черчение, le dessin linéaire); տեղութեան լեզուն գրականապէս; ֆիզիկա, բնական գիտութեանց գիճաղիական կուրսը: Վերամաներէնը—առաջին և երկրորդ մասը բերականութեան, ուղիղ գրել և կարգալ և, առանց բառարանի օգնականութեան, թարգմանել պատմաբանական, ստորագրական, աշխարհագրական և մատեմատիկայի վերաբերեալ հատուածներ; եթէ կարելի է, գիճաստիկա; եթէ այն ուսումնարանների մէջ այս բոլորը չեն ուսուցանում, պիտոյ է վերոյիշեալ պայմանաւ ընտրեալ աշակերտներից կազմել առանձին դասատուն և առանձին վարժապետները պարապեն միմայն նոցա հետ այս առարկաներով և լեզուններով: Այսպէս պարտուպատշաճ կերպիւ պատրաստուած աշակերտներին ուղարկել Ռէրլին կամ Շէյդէլբերգ, յանձնելով նոցա այդ քաղաքների բուն համալսարանի ուսուցչապետաց խորհրդի հովանաւորութեանը: Եթէ որ և իցէ քաղաքի ժողովուրդը, վիճա-

կրէն ձախ ուսի (թիկունքի) վերայ, իւր սեփական ձեռք կախեց ժապաւէնը Լիւքսեմբուրգի պարանոցի վերայ:

(Յովսէփ Լըկայնաբազուկ-Լըղութեանցը, այն ժամանակուայ շա-
յոց վիճակաւոր առաջնորդը բուն ոռւսաց երկրումը և որին շատ
պատուասիրումէին կայսերուհի Լեւոնբերինէ II և Կայսր Պօղոսը,
առաջինը եղև հայ հոգևորականներից որ նմանապէս ստացաւ պա-
տուանշան նոյն կայսեր ձեռքից և այն ժամանակից սկսեցաւ շա-
րունակուիլ մինչև այժմ: Երբ առաջին անգամը կայսերուհին Լեւո-
նբերինէ II կամեցաւ տալ մէկ հոգևորական սննդին պատուանշան, Պօ-
ղոսն, որ դեռ եպիսկոպոս չէր, այլ դաստիարակ էր Պօղոսի, ասաց.
հոգևորականաց անվայելուչ է ժապաւէնը, այլ նոցա կրելին՝ խաչն
է, և այն օրից սկսաւ խաչիւ պարգևատրութիւնը: Սիմէոն կաթո-
ղիկոսը իւր կոնդակաւ մատուցել էլ Լատարինէ կայսերուհւոյն՝ Կո-
յեայ տապանի մասն, կենաց փայտն, սուրբ Վէորգայ նշխարքն
և շրիփսիմանց և այլն: Այս կոնդակին պատասխան գրած շնորհա-
կալութիւնն, թարգմանած, կոնդակաձև ոսկեզօծ զարդարած, Սիմ-
ոնի ստորագրութեամբ վաւերացուցած, կայր Յովսէփայ Թղթոց մէջ:

կաւորը և ուսումնարանների կառավարչութիւնը (հագաբարձուք և վարժապետաց խորհուրդը) դիմեն պատշաճաւոր խնդրանք Նշար-
պիտոյ որ և իցէ համալսարանների սւտուցչապետաց խորհրդին, առանց
որ և իցէ երկբայութեան կարելի է գուշակել, որ ամենաջերմեռանդ
ընդունելութիւն, համակրութիւն և կատարում պիտոյ է ստանայ
այդպիսի խնդիրքը—որոյ նպատակն է լուսաւորութիւն որ և իցէ
ազգի, մանաւանդ մեզպէս ամենահին և ամենից ել շատ վիշտ և
առաւորանք կրած ազգիներ:

Խնդրանաց մէջ պիտոյ է յայտնվի այդ վարժապետների պատ-
րաստելու նպատակն, այն ժողովքի նիւթական և բարոյական դը-
րութիւնը, սրի համար պատրաստվելու են վարժապետները; Խըն-
դրվի, որ համալսարանի ուսուցչապետաց խորհուրդը ինքը հաստա-
տէ մանրամասն, կանոն այդ աշակերտաց պարապմանց և ուր տեղ;
Նոցա պատասխանաւորութիւնը, թողակը; յանձնէ նոցա վերայ հըս-
կողութիւնը ում որ հարկն է; կազմէ մէկ տեղ այն աշակերտաց հա-
մար հայոց գրեանց գրադարան, ուր որ, ամառ ժամանակ, ամենե-
քեան հաւաքվին և պարապին, կամ ուր տեղից ստանան գրեանքը
և յետ դարձուցանեն, և այլն: Պիտոյ է գիտենալ, որ առանց հըս-
կողութեան, առանց առաջնորդի չէ կարելի թողուլ վարժապեա
պատրաստողներին, և ոչ ոք չէ կարող այդ հսկողութիւնը անել
և առաջնորդել նոցա այնպէս, ինչպէս այն քաղաքների ուսուցչա-
պետաց ուսումնական ժողովի խորհուրդը:

Վերադի կողմանէ պիտոյ է ասել, որ ամենայն աշակերտի հա-
մար պիտոյ կը լինի. 1) ճանապարհի ծախս Տփլիսէն մինչև Լեւո-
քին և Նշանակած տեղը գալը, մօտ հարիւր յիսուն մանէթ; 2) տե-
ղաւորելը, հագուստը, գրեանքը, և այլ մանր ծախս, նմանապէս
հարիւր յիսուն մանէթ և 3) տարեկան ապրուստը, վարժապետաց
և գրեանց վարձը, էլի մօտ վեց հարիւր մանէթ: Եթէ համարենք,
որ այդ վարժապետներ լինելու պատրաստվողները պարապելու են
Վերամնիւս երեք կամ չորս տարի, ամենայն մէկ աշակերտը կ'ա-
րժենա, մինչև վերադառնալը, 2,700 ռուբլուց մինչև 3,000 ռուբլի,
կամ 11—12 հազար ֆրանկ:

Համալսարանի խորհրդին պիտոյ է խնդրել: որ նա նշանակէ
քանի անգամ տարին և որքան անգամից դրամ պիտոյ է տալ աշա-
կերտներին; Խորհուրդը ունենայ իրաւունք այն ուսանողներին, որոնք
չեն աշխատել ինչպէս հարկն է, կամ նորա վարուց կամ բարուց

կողմնակն վարժապետական գործոցի կատարութիւնը, կամ ում որ յանձնուած է նոցա վերայ հսկողութիւնը, անբաւական կը լինին որ և ինչէ կերպիւ, այնպիսիներին իսկզպէս յետ դարձնել հայրենիքը, իսկ եթէ չի կամենայ, գաղարկել տալ որ և ինչէ գրամ: Բնականներին պարտաւարել, տարին երկու անգամ, յուլիսին և յօկտոբրին, ուղարկել այն ուսումնարան, որից ուղարկուած է, մանրամասն հաշիւ իւր պարապմունց, հայերէն և գերմաներէն լեզուաւ գրուած, և գերմաներէնը պէտք է վաւերացած լինի այն վարժապետական գործոցի, ուր նա ուսանումէ, վերադառնալի և վարժապետների կողմից: Բոլոր չորս տարին, ուսանողները պարտական են պարապել նշանակած առարկաներով և գիտութեամբ, և բացի սորանից, չորս տարի ժամանակուամբ, երկու արհեստ և այդ արհեստներին վերաբեւալ ամենագիւրին և կատարելագործեալ գործիքների և մեքենաների հետ ծանօթանալը, գործածելը, և, եթէ կարելի լինի, մինչ անգամ, շինելը: Խաչատուր Լեւոնեանը, երբ Վորպատի գիմնապետ լինում ուսում էր առնում, ազատ ժամերը, գնումէր հացարտի (հացթուխ, boulangier, булочникъ) մօտ խմորը ունցում և հաց թելում: Երբ որ ուսուցիչներից մէկը զարմացմամբ հարցրուց նորա, թէ ինչու համար է այդ բանով պարապում նա, Լեւոնեանը, ազգասիրական հպարտութեամբ պատասխանեց թէ. «Եւ իմ հայրենեացս համար հացագործութեան կատարեալ կերպն եմ սովորում, որ, հայրենիքս վերադառնալուց, իմ ազգակիցներին էլ ցոյց տամ»: Եթէ 35 տարի առաջ Խաչատուր Լեւոնեանը այսպիսի վեհ զգացմունքներով ուսում էր առնում և մի և նոյն ժամանակ արհեստ էր սովորում օտարութեան մէջ, մեք յոյս ունինք, որ այժման հայազգի երիտասարդութիւնը այնքան զարգացած է, որ առաւել ևս պատրաստ կը լինի գերաշնչել, և Լեւոնեանից, և միւս նախորդ եռանդուն ազգասէրներից:

Լեւոնայն աշխատութիւնը սուրբ է և անխնայ, եթէ յօգուտ ազգին է և մարդկութեան: Տեւար գոռողութիւնը ազգաբանութեամբ՝ յիմարների և ախմարների վիճակն է: Իսկ ազնիւը, իսկ պատուոյ արժանի և իսկ վեհանձն և վեհանձնայ մարդը նո է, որ միշտ աշխատումէ կատարելագործուել, ուսանել և որի ուսումից, աշխատութիւնից և գործունէութիւնից օգուտ է քաղում ոչ թէ միայն ինքը և նորա գերգաստանը, այլ և ազգը և բոլոր մարդկութիւնը:

Երբ որ այսպիսի ուսանողք յաջողութեամբ, ուսումնի տառցած, վերագառնան այն ուսումնարանները, որից որ ուղարկված էին, այն ժամանակ նոքա կարող կը լինէին. 1) ինքները պատրաստել հայազգի վարժապետուհիներ ¹⁾ և վարժապետներ այն ուսումնարանների ուսումնի աւարտած աշակերտների ընտրելագոյններից և համապատշաճներից; 2) Տօն օրերը, հրապարակական ընթերցանութիւններ անել բոլոր ժողովրդի համար, մանաւանդ հասարակ ժողովրդի դաստիարակութեան վերաբերեալ հարցմունքների մասին; 3) այն երկրի ուսումնարանների կառավարութեանը օգնել կանոնաւորելու ուսումնարանները; 4) ժողովրդեան պիտոյիցը համապատասխան զանազան գիտելեաց սկզբունքներ տպել; 5) չորսը կամ հինգը, միանալով իրար հետ, կարող էին կազմել ընդարձակ և կանոնաւոր բաւարան, այբբենարան և քերականութիւն գերմաներէնից-հայերէն; 6) հրատարակել ամսագիր ազգային դաստիարակութեան; 7) ազգային թանգարան (музей, musée) աշխատել հաստատելու, և այլն:

Վոցա պատրաստած աշակերտներից մի քանիսին շարունակաբար, տարէց տարի, ուղարկել հիւսիսային Վերմանիա, որ ամեն տարի ազգային դաստիարակութիւնը, քայլ առ քայլ, միշտ միատեղ լինի գնում Եւրոպայի լուսաւորութեան հետ, նորանից յետ չի մնայ, միշտ նորոգվում լինի գիտութեան նոր հիւթերով և նիւթերով; իսկ մնացորդներին ուղարկել միւս քաղաքների հայոց վարժարանները վարժապետութիւն անելու և վարժապետուհիներ և վարժապետներ պատրաստելու: Եւ հասարակ Վերմանիայի վարժապետական դպրոցներում կանոնաւոր կերպիւ կատարելագործուած հայ վարժապետները, վերագառնալուս, ինքները ցոյց կը տան ինչ կայ անելու և ինչպէս պիտոյ է մշակել:

յամանակ է նմանապէս, որ մեր ուսումնարանների վարժապետները տարէց տարի ժողով կազմեն այս կամ այն քաղաքներումը, որ, միատեղ խորհելով, իրար հաղորդելով իւրեանց տեսածը, լսածը, գիտցածը, պիտոյքը, ազգի և աշակերտաց գրութիւնը, իրարով

---

1) Նարաւոր է այժմն էլ, այն միջոցներով, որ ունինք մեր ձեռքին, պատրաստութիւն տեսնել առանձին վարժապետուհիներ պատրաստելու, մասնաւորապէս գիտցող թէ լեզուներ, թէ առարկաներ և թէ, մանաւանդ և մասնաւորապէս, մանկավարժութեան գիտութիւնքը:

կատարելագործվէին, առաւել հմտութիւն ստանային ազգի պիտոյից և դրութեան մասին, ազգային դաստիարակութիւնը և դաստաւութիւնը միակերպ և ամենայարմար ուղղութիւն ստանար, և այլն: Սէկ տարի կարելի է, զորօրինակ, հաւաքուել Տիֆլիս, միւս տարի Երեւան, ետոյ Շուշի, Նուխի, Սղեմա, Բգուլիս, և այլն:

Եւրո ժողովուրդը կը սկսի նուրբ զգալ իւր օգուտը, երբ նա կը սկսի իւրեան պատուել և կամենալ պատուաւոր մարդոց արժանի ապագայ պատրաստել իւր զաւակների համար, այն ժամանակ վերոյիշեալ և սորա նման առաջարկութիւնները դիւրութեամբ կը կատարուին:

Եւս կամ այն անձին վերայ յոյսը դնելով ոչինչ չի լինել: Ինքը ազգը, ամենայն քաղաքների ժողովուրդը պիտոյ է աչքը բաց անեն, հասկանան իւրեանց օգուտը և իւրեանց օգտից համեմատ ըստաւոր և քանքարաւոր վարժապետներ պատրաստեն ազգային դաստիարակութեան և ազգային լուսաւորութեան համար: Փոյթ չէ, եթէ այսպիսի բանը այսօր կամ վաղը լինելու չէ: Թող ամենայն հայ այսպիսի մտքեր քարոզէ ժողովրդեան մէջ: Թող ամենայն հայոց կաթողիկոսը ¹⁾, բոլոր եպիսկոպոսք, քարոզիչք, քահանայք, խմբագիրք, ատենաբանք, ամենայն տեղ. սուրբ տաճարում, կոնգակներիով, հիւրընկալութեան մէջ, կնուների ժամանակ, պսակի և հարսանեաց ուրախ ժամերը, թաղման տիղուր ծէսը կատարելիս, տարէն տասերկու ամիս, անդադար, շարունակաբար այսպիսի բաներ քարոզեն, այսպիսի նպատակներին աշխատեն հասանել և գործը գլուխ կը գայ: Եւս կը լսեն, ետոյ կարելի է մի քանիսը բամբասեն էլ, ետոյ կ'սկսեն խորհել այս առարկայի մասին և վերջը իւրեանք ձեռնամուկ կը լինին գործին: Եւս ոչինչ էլ չեմ տաւում այն փրկաւէտ և արդիւնալից հետեանքներին, թէ այս-

1) Եւրհանրական չեմ ասում, այն պատճառաւ, որ մեր ականջը սոփորել է ազգային կաթողիկոսին «ամենայն» ածականը տալ, իսկ կատօլիկների արքային «ընդհանրական» ածականը, այսպէս կաթողիկոս ամենայն հայոց, ընդհանրական արքայ, և այլն: Այսինքն «ամենայն և ընդհանրական», այս անգամ մի նշանակութիւն ունին: Ես կը պատասխանեմ. այո՛, ճշմարիտ է, վասն որոյ հարկ չկայ փոխել և, «ամենայնի» Թեղ, «ընդհանրական» կոչել: Հասկացողին մէկ, չհասկացողին հազար. Sapienti sat.

պիսի անդադար քարոզը ինչ ապաւորութիւններ պիտոյ է անէ մանկանց նուրբ և զգայուն սրտերին, և որպիսի ազնիւ զգացմունքներով տղայք և աղջկունք պիտոյ է մեծանան այսպիսի սքազան խօսակցութեան և քարոշների ազդեցութեան տակ:

Վիմիայն միշտ ի մտի պիտոյ է ունենալ, որ օգնել, աշխատել կարող են և պարտական են ամենքը, մեծից մինչև փոքրը. ծեր և երիտասարդ, կին մարդ և աղամարդ, ունեւոր և չբաւոր, որը դրամօք, որը անձնական աշխատութեամբ: Իսկ գործին կարգադրութիւն անողը, ուղղութիւն տվողը պիտոյ է լինի և պիտի ընտրեն նորան, ով առաւել վարպետ է և ընդունակ այս գործի մէջ: Ով գիտէ միմիայն փինաչութիւն (հնակարկատութիւն) թող դերձակի գործի մէջ անօրէնութիւն չանէ: Վիմիայն բանի մէջ ուղղութիւն տուողը, կառավարիչը, անօրէնութիւն անողը պիտոյ է լինի ամենից ընդունակը և վարպետը այդ գործի մէջ: Կարճ եմ ասում, բայց կամեցողը միտքս կը հասկանայ, որ կամենում եմ Սողոմոնի խօսքը մէջ բերել, թէ «որ հանճարեղն է՝ զառաջնորդութիւնն նա ստասցի»:

Հանկանալի էր, որ մեր ազգային ուսումնարանների թիւը լինի որքան կարելի է շատ: ազգի նպատակն լինի որ, ժամանակաւ, հայ չի լինի, թէ աղջիկ, թէ տղայ, որ, գոնեա, կարդալ, գրել, գլխաւոր աղօթքները և քանի մի ընտիր ազգային երգեր չգիտենայ, բայց ամեն գործին պիտոյ է ձեռնամուխ լինին խոհեմութեամբ, այսինքն աղբիւրին, դրամական միջոցներին նայելով. այս պատճառաւ պիտոյ է ուսումնարանների թիւը այնքան լինի, որքան նիւթաւոր միջոցքը ներուամեն: Նա է ուսումնարանների թիւը լինի փոքր, և այդ ուսումնարանները ամենայն կողմանէ լինին կանոնաւորեալ և ապահոված, քան թէ շատ ուսումնարաններ և բոլորն էլ անկանոն և ողորմելի գրութեան մէջ: Վանաւանդ պիտոյ է բարւոքել վարժապետների դրութիւնը: Վինչև ուսումնարանի վարժապետների և վերատեսուչների ռոճիկը բաւական չի լինի նոցա թէ նիւթական և թէ հոգեւոր պիտոյքը ապահովացնելու համար, մեք չենք կարող ունենալ արժանաւոր, իւրեանց վեհ և խորհրդաւոր կողման «համապատշաճ» ուսուցիչներ և ուսումնարանների վերատեսուչներ: Վանազան հնարներ և միջոցներ կան դրամք ձեռք բերելու ազգային լուսաւորութեան մասին.

1) Վլխաւորն, ինչպէս վերելքը ասացի, շարժել ժողովրդի համակրութիւնը քարօգնեցողով, գրքեր տպելով, և այլն:

2) Համոզել ժողովրդին, որ ամենայն առանձին գերդաստան, որքան կարողութիւնը ներուձէ, ինքնակամ տարեկան հարկ ընդունէ ազգային լուսաւորութեան համար:

3) Լճնայն եկեղեցիների և մատուռների մէջ առանձին արկղ լինի, ուր որ հաւաքուին կամաւոր նուէրք ուսումնարանների համար:

4) Լճնայն եկեղեցիների մէջ առանձին գանձանակ լինի այդ մասին:

5) Ուխտատեղերումը, տան օրերին, կնքատուէրի, պապի և թաղման ժամանակ առանձին ստորագրութիւններ, ժապաւինեալ մատեններով:

6) Ղանազան նուէրք հաւաքուի, բաց ի դրամից, զորօրինակ աղիւս, շինութեան ժամանակ: ապակիի մանր անօթներ աղքատ երեխայից թանաքամանի տեղ գործածելու (Տիֆլիսը և Կ. Պօլսը, կարծեմ, տարին մօտ 1,000 մանէթի ապակեղէն, շուշէք, կարող է տալ), թուղթ, գրիչ, գրեանք գրադարանների և աշակերտաց համար, ուտելիք, հագուստ, և այլն:

7) Հրապարակական ընթերցանութիւնք, թատրոն, վիճակախաղ (лотерея, loterie):

8) Պատուաւոր հոգաբարձուներ և ուսումնարանի անդամ նշանակելով այն անձանց, որոնք տարեկան նուէր կը տան:

9) Ունեւոր աշակերտների թոշակը:

10) Կոր տարին և զատկին, բարեկամաց այցելութեան, վիզիտների տեղ, նշանակած գումար, յօգուտ ուսումնարանների:

12) Ուսումնարանները կարող են ապագրողներից առնել նոցա տպագրութիւնքը և 20% զիջումն որ տալիս է ամենայն տպագրող, երբ 25—50 օրինակ կառնեն, կը ձայն օգուտ ուսումնարանին, և այլն:

Պիտոյ է անդադար հսկողութիւն ունենալ, որ ելեմուսը կանոնաւոր և միշտ հրապարակական հաշուատեսութեան տակ լինի: ամենայն տարի բոլոր ելեմուսքի հաշիւը մանրամասնաբար տպել տալ լրագիրների մէջ և առանձին բաժանել բոլոր քաղաքի ժողովրդեան: Ոչ ոք. ոչ վիճակաւոր և ոչ հոգաբարձուք չունին ոչինչ իրաւունք գաղտնի վարուել հաշուատեսութեան հետ: Լճն գումարն, որ ժողովրդինն է, հասարակութեանն է, ուսումնարանինն է կամ եկեղեցւոյ, պարապկան է առանց այլեւայլութեան և ժողովուրդը ունի սրբազան և անհերքելի իրաւունք պահանջել մանրամասն հաշիւ և

ինքն ընտրել այն անձինքն, որոնք պէտք է անեն ծախսը և հաւաքեն գումարը: Արբ հաշուառեսութիւն կը լինի մանրամասնապէս հրապարակական, ժողովրդի հսկողութեան և նորա անմիջապէս կառավարութեան տակ, երբ ժողովուրդը կը ներկայանայ, որ ոչ մի կոպէկ առանց օգտի և անտեղի չէ ծախս արած, այն ժամանակ նա իւր տուրքն էլ և իւր եռանդն էլ կ'աւելացնի ազգային յառաջդիմութեան համար:

Ս'ի և նոյն հրապարակական և մանրամասն հաշուառեսութիւնը պիտոյ է լինի և ուսումնարանի բոլոր կառավարութեան մասին:

Ինչոր վերոյիշեալ հարցմունքների մեկնութիւնը և գործ դըրվելը կարող են տարածվիլ ազգի մէջ օգնականութեամբ և բանաստեղծազգասէր և հասկացող մշակների անդադար համբերական (համբերատար, patient, терпѣливый) աշխատութեամբ և ազգային հանդիսագրութեան օգնականութեամբ:

Իւելորդ չենք համարում այս տեղ քանի մի նկատմունք անել ազգային հանդիսագրութեան մասին:

Ինչ մարդ որ փոքր ի շատ հետաքրքրութեամբ կարդումներ այժմեան հայոց լրագիրները և օրագիրները, չէ կարող չը նկատել, ի միջի այլոց, երկու ականաւոր ուղղութիւն, որ մեր այժմեան հրապարակագրութեան մէջ. ա) չկայ որ և իցէ հարցմունք, որի մասին երկու կամ երեք «արժանաւոր» խմբագրութիւնք ունենան մի և նոյն հայեցողածք և գատողութիւն և բ) բոլոր մեր լրագիրները և օրագիրները դառնապէս գանգատումեն, թէ ժողովուրդը չէ տալի նոցա խրախոյս, չէ քաջալերում խմբագրութեան աշխատութիւնը և բոլորեքեանը նոքա, ոչ թէ չունին ոչինչ օգուտ, այլ և կրումեն փեսա:

Ս'ենք կարծումենք, որ փոքր ի շատ ճիշդ մեկնութիւնից վերոյիշեալ երկրորդ հարցմունքիցը, բաւական պարզ կը մեկնուի առաջին խնդիրը, վասն որոյ կամենումենք յայտնել մեր նկատմունքը, իբրու թէ, ժողովուրդի սառնութեան վրայ և քննենք, արդե՞ք մեղաւոր է այնքան ազգը, որքան որ մեղադրումէ նորան մեր ազգային հրապարակագրութիւնը:

Իմենայն մարդ դատումէ, վճռումէ կամ քննումէ իւր հասկացողութեան համեմատ; այդ հասկացողութիւնը կախուած է ուսումից, կրթութիւնից, խելքի և գատողութեան զօրութեան աստիճանից; հեղինակի հասկանալուց ժողովրդի կեանքը, գրութիւնը և

պիտոյքը: ՍՆԻ անցեալը, ազգի անկախութիւնը կորցնելուց սկսած, այնպէս է, որ մենք չենք կարող ունենալ մէկ փոքր ի շատէ միակերպ հասկացողութիւն մեր պիտոյիցը, մեր դրութեանը և այն ուղղութեանը, որով մենք պէտքէ կանոնաւորենք մեր ընթացքը: Ընթանալ յառաջադիմութեան (պրօգրէ, прогресс) հետ, յետ չի մնալ ուրիշ ազգերից, կարող է միայն այնպիսի ազգ, որը որ իւր սեփական, ընդհանուր, ազգային գործողութեամբ մասնակից է ընդհանուր, հասարակաց զարգացման մէջ: ՍՆԻ ազգ, որ մասն չունի նոր սկզբանց զարգացման մշակելու մէջ, չէ կարող համոզուիլ այն սկզբունքներով: Ըյսպիսի ազգը, միայն երկար ժամանակուայ արտաքին գրգռմունքներից ետոյ, կարող է օգուտ քաղել նոր զարգացման հետեանքներից, որի մէջը նա ինքը, իւր սեփական գործողութեամբ, մասնակից չէ եղել: ՍՆԻ ազգ, որ չունի անկախութիւն, ինքնագլխութիւն, չէ կարող զարգանալ ուղիղ ճանապարհով և էս պատճառաւ յսպիսի ազգը յետ կը մնայ: ՍՆԻ անաւանդ յետ պէտք է մնայ այնպիսի ազգ, որի մէջ «ազգութեան» հաստատ և ճշմարիտ հասկացողութիւնը չէ պարզուել և չէ հաստատուել, որը որ ազգային միութիւն, համաբնակցութիւն չունի: Ըյսպիսի ազգի մտաւոր զօրութիւնը չէ կարող լինել ապաւորած միակերպ՝ հասկացողութեամբ ազգայնութեան մասին, և գրեթէ ամեն մի անհատի հայեցուածքը այդ հարցմունքի վերայ զանազան կը լինի և բոլոր անհատներ ի միասին չեն կարող կերպաւորել մէկ ազգային հասարակաց դատողութիւն, որի ներգործութիւնը կարող լինի կերպաւորել մեզ բոլոր ազգի մասնակցութիւնը ընդհանուր ազգային յառաջադիմութեան մէջ: Ըյսպէս, ազգային ինքնագլխութիւն և անկախութիւն չունենալը պատճառ է, որ չունինք մի և նոյն ազգայնութեան գաղափարը ևս: Ըզգի բաժանուած և ցիրուցան լինելը, արգելք են եղել ազգի միակերպ, միակամ և բոլոր ազգային զօրութեամբ համազօր մասնակից լինելուն հասարակաց յառաջադիմութեան մէջ և այս պատճառներն են, որ չեն ներում ազգին համոզուել հասարակաց յառաջադիմութեան հետեանքներով: Բոլորն այս եղաւ խեղճուկ շայոց ազգի հետ, թէպէտ մեր ազգը ունի բոլոր նիւթերը, տարերքը համախումբ կեցութեան համար. միութիւն սերնդեան, լեզուի, դաւանութեան և համարեա թէ և ֆիզիկական և մտաւորական բնաւորութեան: Ըյսպիսի աննախանձելի դրութեան պատճառքը հին, մաշուած սկզբունքներն են —

որոնց հին ժամանակը մեզ սեփականել են օտար ազգութիւնները, որոնք շինեցին մեզ գործիք, մեզ համար օտար նպատակների, արհեստների մեր կեանքը և արգելք եղան հաստատութիւն մեր մէջ ազգի միութեան և ընդհանուր հայոց ազգայնութեան գաղափարի։ Ամերիկացւոց ելեկտրոստիկան (մինիստր) Սիւարդը ասաց, թէ. «կայ օրէնք, որը որ վէր է, գերազանց է բոլոր ազանց օրինաց վերայ և այս վեհագոյն օրէնքը, աւետարանական և բնութեան օրէնքն է», Սեր ազգի տիրապետողներն և մենք ինքներս միշտ, կամ շատ անգամ, մեղաւոր ենք եղել այս սրբազան և վերին օրինաց դէմ։ Սէկ ազգ, որ համոզուել է և կամք ունի դուրս գալ այսպիսի խեղճուկ դրութիւնից, և կամենում է յառաջ տանել իւր ազգային զարգացման, յառաջադիմութեան գրոշակը, պէտք է հասկանայ, որ ճշմարիտ կենցաղագիտական, քաղաքական (պօլիտիկական) իմաստութիւնը կը գիմէ իւր սրտի կամեցած գաղափարները գոյացնել ըստ իւր կարողութեան, համեմատելով իւր կարողութիւնը և ունեցած միջոցները հակառակորդի զօրութեան հետ և մտաւոր զարգացման այն հասարակութեանը, որի համար գործ է ածում իւր գործունէութիւնը և որի վերայ ներգործումէ, զորօրինակ, եթէ վեր առնենք մեր ազգի դրութիւնը ուսման կողմանէ, մենք չենք կարող չի խոստովանել, որ ազգի ուսման հիմանց տակ պէտք է դրած տարածուած ժողովրդի մէջ «բնական, դրական» գիտութեանց և պատմաբանական ուսումնի, այս գիտութեանց ամենամօտ ճիւղերով։ Այժմեան հասարակութեանը չկայ փրկութիւն առանց բնական գիտութեանց, առանց այնպիսի մտաց և խելաց առողջ կերակուրի, որը որ մարդոյ միտքը դաստիարակումէ դրական փաստերով (ֆակտերով), օրինակներով, ակներև և շօշափելի առարկաներով, մօտացնումէ և ճանաչեցնումէ մեր շրջակայ և մեզ պատող և միշտ մեր վրայ ամենահզօր ներգործութիւն ունեցող բնութեան հետ և հնազանդեցնում է մարդս բնութեան անկախութեան առաջը։ Բնական գիտութիւնքն են ամենագերազանց դեղձափր ընդդէմ հաղարաւոր մոլոր հասկացողութեանց, որոնք յետ են գցում ազգի յառաջադիմութիւնը, պահումն մեզ կուրութեան մէջ, արգելումն մեզ տեսնել ճշմարտութեան ճառագայթը, շղթայի մէջ կապած են պահում մեր բանականութիւնը և պատճառ են զանազան փառապարհար համոզմանց և պէսպէս վայրենի, անառնական մոլեռանդու-

թեանց ¹⁾։ Այլ երկրորեալ իմաստներից երևումէ, որ մենք, ժամանակակիցքը, մեղաւոր չենք, որ չունինք և չենք կարող փոքր ի շատէ միակերպ զարգացումէ և կատարեալ լուսաւորութիւն ունենալ։ Եւրոանից էլ յայտնի է որ, որ և իցէ խմբագրութիւնը զուր տեղ է մեղադրում ժողովրդին նորա սանձութեան մասին առ ազգային օրագրութիւնը։

Եւրոպիոսի մեղադրութիւնը կը լինէր անարդար ազգային օրագիրների և լրագիրների կողմից. այն ժամանակն էլ, եթէ նոքա իւրեանց պարունակութեան կատարելութեամբ, ժողովրդի պիտայքը, հասկացողութիւնը, մտաւոր և մարմնաւոր դրութիւնը, ախորժակը և ճաշակը ճանաչելով շարժէին ազգային գրականութեան և լուսաւորութեան ասպարէզումը, բայց որքան ընդգէմ է անաչառ օրագրութեան առաջը, երբ որ այս կամ այն խմբագրութիւնը բուսական հեռու է այդ կատարելութիւններից։ Թողնումենք հասկացողների գատողութեանը, որ նոքա քննեն, թէ որքանը, կամ որքա՞ն օրագիրներից կամ լրագիրներից պատասխանումէ վերոյիշեալ կատարելութեանց և իւրեանց կոչմանը։

Մենք ասացինք, որ չկան մեր գրականութեան մէջ երկու լրագիր կամ օրագիր, որ ազգային օր և իցէ հանդիմունքի մէջ, կամ գիտութեան ասպարէզումը ունենան մի և նոյն և իւրեանց սեփական ուղղութիւն, հայեցումածք և առողջ դատողութիւն ²⁾։

1) Երևելի Բնգլիացոց պատմաբանը Մակօլէի, իւր Բնգլիայի պատմութեան 1 հատորի, III գլխի մէջ, ասումէ. «Այնչ սովորական վատաբաղդութիւնք, ոչինչ սովորական վատ կառավարութիւն չեն կարող այնքան վնասել ազգին, որքան որ անդադար յաջողութիւնքը (յառաջադիմութիւնը) բնագիտութեան և ամենայն անհատի (մարդոյ) ձգունքը բարւոքել իւր դրութիւնը կարող են օգուտ բերել նորան։ Եւ ճշման պատահել է, որ շուայլ ծախսերը, անտունելի հարկատուութիւնքը, անպատեհ հարստահարութիւնը վաճառականութեան, կաշառակեր դատաստանատուները, տարաբաղդ պատերազմներ, վրդովմունք, հալածմունք, հրդեհք, հեղեղք չեն կարող այնպէս արագ քանդել, ոչնչացնել մարդկան նիւթական գանձը, որքան որ այդ մարդոց ջանքը և ձգունքը կարողացել են ստեղծել, շինել այդ հարստութիւնքը»։

2) Եթէ գտնուումէ նոցա մէջ ժամանակ առ ժամանակ համակրութիւն, այն էլ միմիայն միւս օրագրին վնասելու, պախաբանելու և անվայել ճանապարհաւ իւրեանց նպատակին հասնելու համար միայն։

Սորա պատճառքը երկու են. ա) մեր խմբագիրներից և նոցա օգնականներից շատերն չեն ստացել փոքր ի շատե կատարեալ ուսում և չեն ծանօթ Նշարագրի գրականութեան զանազան դարերի և այժմեան առաջնակարգ հեղինակների և Նշարագրի այժմեան հրատարակագրութեան հետ և բ) չեն իմաստասիրել ազգային հին և նոր գրականութիւնը և ծանօթ չեն հասարակութեան գրութեան և պիտոյից հետ: Նուրբ ծանօթութիւնը ազգի գրութեանը, նորա պիտոյից, հին և նոր գրականութեան, կեանքի և այժմեան ժամանակի, հեշտ գործ չէ: Մյս պատճառաւ պիտոյ է նախ և առաջ կանոնաւոր ուսում ունենալ, բնդունակութիւն և հմտութիւն, թէ ազգի գրականութեան և թէ նորա պիտոյից և միջոցների հետ և խոնարհել ֆակտերի առաջ և ո՛չ թէ առաջուց ստեղծել իւր գլխի մէջ որ և իցէ իգէայ, հասկացողութիւն, գաղափար, որ և իցէ կեանքի, հարցմունքի վերայ, և այդ հարցմունքները բռնադատութեամբ կոխել իւր սեփական նախապաշար գաղափարների սահմանը: Կեանքը գաղափարների բռնաւորութեանը չէ հնազանդում և այդպիսի բռնադատութիւններից ծագում է միայն կորուստ ժամանակի և հօգեօր և մարմնաւոր կորուստ ժամանակակիցներու, և եթէ հանդիսագրութիւնը հասկանար միշտ կեանքի և հասարակութեան պահանջմունքը և ամենահարկաւոր, նախագաս պիտոյքը, փաստի տեղ, մեծ օգուտ կը բերէր ազգին և առաջ կը մղէր ազգային յառաջագիմութիւնը: Նշանամեայ պատերազմը կատօնիկների և լուսերականների մէջ Վերմանիայումը (Մլլէմանիայումը), Մլլէի գոյեցոց և ուրիշ կրօնամոլ պատերազմները Ֆրանսիայում, և այլն, բոլորն մտաց և գաղափարների բռնադատութեան հետեանքն էին, բայց կեանքը չհնազանդեց այդ բռնաւորութեանը. արեան գետեր թափուեցան, իսկ կեանքը և հասարակութիւնը գնացին իւրեանց ճանապարհով, այն ճանապարհով, որ այն ազանց անցեալ կեանքի հետեանքն էր:

Տեսական գաղափարների (տէօրիայի, théorie, теория) մէջ բոլորն կանոնաւորուած է, գեղեցիկ կարգով շարած, բայց ողջամիտ քննողը, կրիտիկոսը, երբ որ կեանքի մէջ պատահումէ այնպիսի դիպուածների հետ, որոնք չեն մտանում այդ տէօրիայի գծի տակ, նա թողնում է իւր տեսական գաղափարը, և նորից սկսում ուսանել ֆակտերից (le fait, факт), գործից, կեանքից: Մյսպիսի տէօրէտիկները քիչ են մեր մէջը, շատ քիչ, իսկ իւրեանց, առաջուց

ստեղծած տէօրիայի կանոնով քննող, զննող, քանդող և ձևող տէօ-
րէտիկները շատ ու շատ են, էնդաւր էլ կեանքը միշտ ընդդէմ է
ելանսում այսպիսիների դէմ, և սոցա գործունէութիւնը համակրու-
թիւն չի գտանում ազգի և հասարակութեան մէջ; Էս պատճառաւ
էլ ազգը և կեանքը գնումն մէկ ճանապարհով, իսկ խմբագրու-
թիւններէջ շատ մասը այլ ճանապարհով:

Հանկալի էր, որ մեր խմբագրութիւնը քննէր մանրամասնա-
բար, թէ ինչ պիտոյ է անել որ մեր լրագիրները, օրագիրները և
ամսագիրները, որպիսի ճանապարհով կարող լինէին առաւել օգուտ
բերել, թէ ազգին և թէ հանդիսատէրերին, և մէկ մանրամասն
պրօգրամմա շինուէր, թէ ազգային հանդիսագրութեան համար, և
թէ, մասնաւորապէս, իւր թղթակիցների (correspondant, корреспон-
дентъ) համար, և միջոցներ գտանէր, որ ազգային հանդիսագրու-
թիւնը ունենար, որքան կարելի է շատ և շատ ընդունակ թղթա-
կիցներ: Վայելով մեր ազգի ցրուեալ դրութեանը, թղթակիցներու
թիւը բազմացնելու մեծ քանք պիտոյ է: Իւրեանց կոչման զուգա-
կշիռ և ընդունակ թղթակիցները ամենամեծ օգուտ կարող են բե-
րել ազգային մտաւոր հաղորդակցութիւնը իրար մօտացնելու, ազգի
ցրուեալ մասերը իրար ծանօթացնելու, նոցա գրութիւնը և պիտոյ-
քը, առանձին մասնաւոր հարցմունքից, հասարակաց, ազգային հարց-
մունք շինելու, և այլն. միով բանիւ ցրուեալ հայոց ազգը, նորա
պիտոյքը, նորա նպատակները, նորա ուղղութիւնները բարոյապէս
միացնելու, ընդհանրացնելու, միատեղ, միակամ և միաշունչ խոր-
հելու առարկայ դարձնելու:

Եւս մասին պիտոյ է, որ ամենայն խմբագրութիւն աշխատէր
զանազան տեղեր, ուր կը բնակվին մերազնեայք, առաջաւոր և ու-
սումնասէր անձանց մէջ իւրեանց թղթակից գտանէր, որ այդ թղթ-
թակիցը հաղորդէր խմբագրութեան անաչառ ստորագրութիւն այն
անցքերի, որ լինումէ հասարակութեան կեանքի մէջ և ներգործում
նորա վերայ, որ և իցէ կողմանէ: Եւրբ որ ամենայն խմբագրու-
թիւն կունենայ զանազան հայաբնակ տեղեր իւր առանձին թղթա-
կիցների, այն ժամանակ, որ և իցէ լրագիր, առաջարկելով միւսնե-
րին իւր թղթակցութիւնքը, ինքն էլ իրաւունք կունենայ վեր առ-
նել նոցանից բոլոր նոցա թղթակցութիւնքը ազգային դրութեանը
վերաբերեալ: Որքան որ մեր հանդէսների «ազգային» մասը լինէր
ընդարձակ և լի, այնքան, կարծեմ որ, այդ հանդէսները, առաւել

Համակրութիւն կունենային ժողովրդի մէջ և բաժանորդաց թիւը կը բազմանար: Պիտոյ է միայն որ այդ թղթակցութիւնքը լինին անկողնապահ, առանց կրքի գրած, քննութիւնը և մեկնութիւնքը անցքերի խոհեմ, զգոյշ և անկեղծ: Ո՛չ շողոքորթութիւն պիտոյ է այս կամ այն անձների, ո՛չ էլ անվայել ածականներով պարսաւանք: Հայհոյելով ոչինչ օգուտ չեն քաղիլ; պիտոյ է նախ և առաջ մանրամասն և դրական փաստերով ապացուցեալ ստորագրութիւն այս կամ այն անցքի և ետոյ նորա մեկնութիւնը, թէ ինչ պատճառաւ այս կամ այնքը եղել է և ինչ խոհեմ և գործնական ճանապարհներ և միջոցներ կան, որ ամենայն ինչ, որ ֆեասակար է, նորա փնտրել նուազացնել և ժամանակաւ ամենեւին ոչնչացնել:

Ը. Հասարակ շատ ցանկալի կը լինէր, որ յետագայ լուրերը և առարկաները հաղորդուէին մեր օրագիրներին, շաբաթագիրներին և ամսագիրներին:

Ը. Որքան հոգեւոր վիճակ կայ թէ լուծ հայոց, և թէ հայ կաթօլիկների, բոլոր տիեզերքումը; վիճակների տարածութիւնը (գլխաւոր քաղաքները և սահմանը), վիճակաւորի նստելու տեղը; նորա իրաւասացութիւնը, ոռճիկը և ապրուստի աղբիւրքը; ուր տեղ եւ որքան եկեղեցի կայ; քահանաների եւ վարդապետների թիւը; նոցա ապրուստի աղբիւրքը; վանօրէից եւ եկեղեցեայց ստորագրութիւնը եւ որպիսի գրութեան մէջ են; նոցա կառավարութիւնը, առտնին պարապմունքը:

Ը. Խոլոր տիեզերքումը, ո՞ր տեղ, ո՞ր քաղաքում եւ գիւղում ո՞րքան հայ գերդաստան կայ, որքան արու եւ էգ, նոցա գըլխաւոր պարապմունքը, առեւտուրը, ապրուստը; զանազան հարկատուութիւնքը, ինչ օրէնքով են կառավարվում; կենցաղավարութիւնը, տարեկան եկամուտը, որպիսի յարաբերութիւն ունին, թէ կառավարութեան եւ թէ նոյն տեղերի միւս ազգերի հետ; ուղղութիւնը; երկրի օդի բարեխառնութիւնը, ամառուայ, աշնան, ձմեռան եւ գարնան երկարատեւութիւնը եւ նոցա ցրտի եւ տաքի սաստկութիւնը Բէօփուրի կամ Ֆարնհէյտեան ջերմաչափի վերայ; այն ժողովրդի լեզուն եւ նոցա օրինակները, այսինքն տեղական ռամկական հայ լեզուաւ գրած մի առակ, կամ որ եւ իցէ խօսակցութիւն; ժողովրդի ասուածքը, տեղական բառերը, երգերը, խաղալիքը, հագուստը եւ զէնքի հետ վարուելը կը սիրեն թէ ո՛չ, եւ ինչ պատճառաւ; ինչպէս են իւրեանց ժամանակը անցուցանում

տանը, հասարակութեան մէջ; տեղական կառավարութեան հետ որպիսի յարաբերութիւն ունին; ինչ յարգանք ունին կառավարութեան առջև եւ ինչ է պատճառն, եւ այլն:

Գ. Մանրամասն ստորագրութիւն բոլոր ազգային հասարակաց և մասնաւոր ուսումնարանների, վանքերի, քաղաքների և գիւղօրէից; երբ է հիմնած, ո՞վ է հիմնադիրը, ուր տեղ կայ տպած այգ վարժարանների ստորագրութիւնը, որքան դասատուն կայ; ինչ են ուսուցանում և որքան ամենայն դասատունում, ժողովրդաց թիւը, նոցա հասակը, որպիսի ծնողաց զաւակունք են, նոցա ունեւորութիւնը; ինչ սկզբունքներով են սովորում; հեղինակների անունը, գրքի մեծութիւնը և ճակատագիրը, արժողութիւնը; վերատեսուչների և վարժապետների թիւը; ո՞վ և եր տեղ է իւր ուսումն սացել; ինչ հեղինակութիւն ունի տպած; նոցա ուժիկը, որքան ժամ է պարապում տարին; վարժարանի հարստութիւնը; գրատան ստորագրութիւնը; ինչ կարգաւ են ստանում կարգալու գրեանք աշակերտք և վարժապետները; ուսումնարանների տան կամ վարժատան շինուածոց մանրամասն ստորագրութիւն և հասցէքը (քաղաք, փողոց և տան Ք կամ տան տիրոջ անունը); աշակերտաց խաղաղիները, սենեակների օդը, մաքրութիւնը, օգափոխութիւնը, և այլն; հաշուատեսութիւնը ուսումնարանի; տեղական ժողովրդի համակրութիւնը, ներգործութիւնը և ուսումնարանի գործերի մէջ խառնուիլը, և այլն:

Դ. Ո՞ր տեղ, ո՞ւմ մօտ ինչ ազգային ձեռագիրներ, հին դրամներ, գէւքեր և այլ հնութիւնք կան; նոցա ճիշդ ստորագրութիւնը; զանազան հին աւերակների, արձանների ստորագրութիւնքը:

Ս. Երոյիշեալ տեղեկութիւնքը կարող էին հաւաքել մեր սրբակրօն քահանայքը, ուսումնարանների ուսուցիչքը և, առ հասարակ, ամենայն ուսումնասէր և ազգասէր հայազգիք: Թող լաւ հասկանան, որ այսպիսի աշխատութեամբ մեծ ծառայութիւն կանեն ազգի օգտին և բարեխառութեանը: Եւ այց ամենամեծ արդիւնաւոր օգնականութիւն կարող է տալ սորան նախ և առաջ կաթողիկոսն ամենայն հայոց, եթէ բարեհաճի առանձին կոնգակաւ առաջարկել բոլոր հայազգի վեճակաւոր առաջնորդներին, քահանաներին, ուսումնարանների հոգաբարձուաց, վերատեսուչներին և վարժապետներին ամենայն ջանքը գործ գնել այս տեղեկութիւնքը հաւաքելու և հրատարակելու թէ ազգային հանդէսների մէջ և թէ առանձին; նմա-

նապէս ( )սմանեան տէրութեան Կ. Պօլսոյ և Երուսաղեմայ սրբազան պատրիարքները, սրբազան վիճակաւոր առաջնորդները, ազգային ժողովները և, առ հասարակ, ամենայն խելացի և ազգասէր հայք, որոնք սրտով սիրում են և հասկանում ազգային յառաջդիմութեան խորհրդաւոր և վեհ խնդիրը: Ըստպիսի տեղեկութիւնքը, երբ որ զանազան ազգային օրագիրներում հրատարակվին, պիտոյ է որ ետոյ, տարէջ տարի, ժողովվին միատեղ, կարգի ձգվին և առանձին նորից հրատարակվին, թէ օրացոյցների հետ և թէ առանձին: Սենք զարմանում ենք նմանապէս, թէ ինչո՞ւ մեր ուսումնականքը նամակագրութիւն (correspondance, корреспонденция) չեն տնուով: Սոստատանի հայերը Սոստաց, իսկ ( )սմանեան տէրութեան հայերը գաղղիացոց առաջնակարգ օրագիրների հետ, հաղորդելով նոցա զանազան տեղական լուրեր և անցքեր: Ըստպիսի թղթակցութիւնը շատ օգտաւէտ հետեանքներ պիտոյ է աւենայ բոլոր երկրի համար: Սոստիաքնակ ազգակիցներու խորհուրդ կուտանք Տիֆլիզից, Ելիսավէտոպօլից (Վանձակ), Շուշից, Բաքուից, Ղուխիից, Շամախիից, Երևանից, Ելէքսանդրապօլից, Եխաղխայից, Սղնախից, և այլ տեղերից, թղթակցել Շ.-Петербургскія Вѣдомостя, Биржевыя Вѣдомостя, Голосъ, և այլ օրագիրների հետ:

Եւ ( )այտնի է, թէ ինչ մեծ ներգործութիւն ունին մեր մէջը հոգեւորականքը; առանց որ և իցէ ազացոյցութեան հասկանալի է ամենեցուն թէ որքան պիտոյ է ջանք դնել, որ այդ ներգործութիւնը լինի, որքան որ կարելի է, արդիւնաւոր, յոգուտ ազգային բարօրութեան, ամենայն կերպ բարելաւութեան և յառաջդիմութեան: Ինչպէս ուսուցիչների նմանապէս և հոգեւորականաց,— խօսքս մեր ողորմելի քահանայից և սարկաւազաց վրայ է,— գրութիւնը ամենաթշուառ վիճակի մէջ է: Ուսումն առած մարդը, այն անձը, որ կարող է իւրեան որ և իցէ կերպիւ ապահով կեանք և ապրուստ գտանել, փախչում քահանայութիւնից, որովհետեւ քահանայի կեանքը, ապրուստը և ապագայն չէ ապահոված, ո՛չ նիւթական կողմանէ, ո՛չ բարոյական: Վահանան չունի 1) կանոնաւոր, հաստատ իւր և գերդաստանի համար, ապահով եկամուտ; 2) քահանայի յարաբերութիւնը, ստորագրութիւնը ոչ թէ միայն վիճակաւոր եպիսկոպոսի և կոնսիստորիայի առաջը, այլ և առ հասարակ սոսկ եպիսկոպոսների և մինչև վարդապետների առաջը անտանելի սարկային (рабскій) է: Թողլով այս հարցմունքի խոհմ, բայց

անաշու և մանրամասն քննութիւնը մեզանից առաւել հմուտ տեղեկութիւն օւնեցողներին, այս տեղ նկատենք միայն այն, թէ սր և իցէ ստրկական յարաբերութիւն ամենաստատիկ և հիմնովին ընդգէմ է բոլոր աւետարանին և Վրիստոսի առած քարոզներին և օրինակներին, ընդգէմ է Տեառն մերոյ այն խոնարհութեան օրինակին, որն կտակեց, յիշատակեց աշխարհին, լուսնալուսիւ իւր աշակերտաց ոտը և ի խաչ ելանելով բոլոր մարդկութեան փրկութեան համար: Ս'ենք հայերս ճանաչումենք մեր սուրբ և առաքելական եկեղեցւոյ գլուխ՝ միմիայն Վրիստոսին; ո՛չ մէկը մեր պատուական հայրապետներից չկամեցաւ և չյանդգնեցաւ իւրեան հայաստանեայց եկեղեցւոյ գլուխ կոչել: Ընդ զայն Տէր, զի Տէր և վարդապետն ձեր Վրիստոս է: Ասան որոյ, մեր սուրբ եկեղեցւոյ շիմողի, Գլխի և Տեառն մերոյ Երեսօրհայր Վրիստոսի անսարանական, փրկական սուրբ հրամանը սրբութեամբ և ճշգրտութեամբ կատարելու համար, մերժենք, հեռացնենք մեզանից որ և իցէ ստրկական յարաբերութիւն: Պիտոյ է որոնել այդ նպատակին հասնելու ամենախոհմ և ճիշդ ճանապարհները: Սորա համար երեք ճանապարհ կայ. 1. պիտոյ է միատեղ գումարել և տպագրութեամբ հրատարակել ի գիտութիւն բոլոր ազգի, թէ աշխարհականաց և թէ հոգեւորականաց, կանոնագիրքը և մեր սուրբ ժողովների բոլոր կանոնադրութիւնքը, կանոնաւոր մեկնութեամբ, որ ամենայն եկեղեցական անդամի բոլոր իրաւունքները և այդ իրաւունքներին համակերպ պարտաւորութիւնքը և պատասխանատուութիւնքը, կաթողիկոսից սկսած մինչև եկեղեցւոյ ստորին սպասաւորը, և նոցա ընտրութեան կերպը և կանոնը ծանօթ լինի ամենեցուն: 2. յայտի տպագրութիւնը պատրաստելու կարելի է յանձնել երկու կամ երեք հմուտ հոգեւորական անձանց և երկու կամ երեք համալսարանական ուսում ստացած իրաւագիտաց (ЮРИСТЫ), որ նոքա, ոչ թէ միայն ամենայն ազգային աղբիւրների հետ համեմատեն այսպիսի գործը, այլ և Երևան և Զոլովայեցւոց հոգեւորական և եկեղեցական կանոնադրութեանց հետ, որոնց մէջ, ինչ որ գտանվի համաձայն մեր կանոնադրութեանց, համեմատուի, որ այսպիսի համեմատութեամբ առաւել ևս պարզվի և մեկնուի մեր կանոնադրութեանց ձեռագիրների սխալքը: 3. Բոլոր այսպիսի համեմատութիւնքը, մեկնութիւնքը և աղբիւրները պիտոյ է հրատարակ-

վին առանձին ծանօթութեամբ, մեկնութեամբ և աղբիւրները ցոյց տալով:

Եւսպէս, երբ որ ազգը կիմանայ հոգեւորականաց ամեն մէկի իրաւունքը, պարտաւորութիւնը և հաշուապարտութիւնը, նա կը հակէ դոցա վերայ, և հոգեւորականք ինքները ճիշդ, պարզ և մանրամասնաբար գիտնալով իւրեանց իրաւունքը և պարտաւորութիւնքը առաւել գիւրդութեամբ և ճշգրտութեամբ կը կատարեն երկուքն էլ:

Բ. Պիտոյ է գտանել որ և իցէ հնար, որ քահանաների նիւթական ապրուածը, որ և իցէ կերպիւ ապահոված լինի և որ նոցա ստանալիքը, գանեայ քաղաքների մէջ, մուրացկանական կերպ չուենան: Ի միջի այլ հնարքներից, կարելի է որ կանոն դրվի և թէ ազգի ամեն մէկ անձը և թէ բոլոր ազգը ի միասին պահանջեն, որ վանական հոգեւորականաց թիւը լինի որքան կարելի է փոքր, որովհետեւ նոցա մէջ շատ և շատ սակաւ հարկաւորութիւն կայ, իսկ քահանաների թիւը լինի այնքան, որքան որ իսկապէս պիտոյ է ժողովրդի թուին համեմատ և ո՛չ առաւել: Եւ այց սորանով չը բաւականալով պիտոյ է քահանայից պիտոյքը և ապրուստը կանոնաւոր կերպիւ ապահովացնել և ազնուացնել:

Գ. Եւանց կանոնաւոր և համապատշաճ ուսման և, մասնաւորապէս, հմուտ տեղեկութեան գրաբաւ լեզուի, հին գրաբաւ և նոր աշխարհաբաւ գրականութեան առաջնակարգ հեղինակների գրուածոց հետ, թուաբանութեան, գծագրական նկարչութեան ո՛չ ոքի չը ձեռնադրել աւագ սարկաւագ և ամենեւին ո՛չ քահանայ: Վարդապետ ձեռնագրվողներից քննութիւնը առաւել խիստ պիտոյ է լինի և նոցա գիտութիւնը առաւել եւս, որովհետեւ նոքա շուտ ստանուամեն եպիսկոպոսական աստիճան եւ ետոյ վիճակի իշխող են դառնում: Որ եւ իցէ վարչութիւն պիտոյ է տալ այն անձին, որ ունի ընդունակութիւն եւ այդ վարչութեան համապատշաճ կրթութիւն եւ ուսում:

Եզգային հանդիսագրութեան միջնորդութեամբ եւ օգնութեամբ թէ այս եւ թէ միւս խնդիրները կարող էին բաւականին պարզուիլ, մեկնուիլ եւ կանոնաւորուիլ, միմիայն պիտոյ է որ բոլոր ինչ գրվի եւ տպվի այս մասին, ասուի առանց կրքի, առանց որ եւ իցէ անձնի կամ դասու պատիւը վերաւորելով: Սիրով, միաբանութեամբ, համոզելով, քաջալերելով, պարզեցնելով նիւթը, բո-

լոր ազգային զօրութեանը միակերպ եւ միանպատակ ուղղութիւն տալով առաջ կերթայ գործն:

Սենք առաջինք, որ հրապարակական ընթերցանութիւններ լինին ուսումնարանների աղբիւրը աւելացնելու համար եւ ամբողջ լուսաւորելու: Այսպիսի ընթերցանութեանց ժամերը պիտոյ է ընտրվի այն ժամանակ, երբ որ ժողովուրդը փոքր ի շատ ազատ է, այսինքն սօն եւ կիւրակէ օրեր, երեկոյեան: Իսկ առաւել զարգացեալ լսողների համար հասարակ կամ լուր օրերն էլ, երեկոյեան: Երեկոցեաց բակերը, ուսումնարանների և հասարակ տանց դահլիճները, թէատրոնները կարող են լինել ժողովուրդի հաւաքման տեղերը: Հաւ օգտաւէտ կը լինէր, որ այսպիսի ընթերցանութեանց համար պրօգրամմաներ գրվէր և ապվէր ի ծանօթութիւն բոլոր ազգայնոց և մինչև այդ ընթերցանութեանց նիւթերը ես. բնագիտութեանց, վաճառականութեան և արհեստների զանազան մասերն պիտոյ է լինին առաջնակարգ անարդիւններն այդպիսի հրապարակական ընթերցանութեանց համար, նմանապէս իրաւաբանութեան այն հարցմունքները, որոնք անմիջապէս ներգործութեն մը վրայ: Սենք բաղաճներում, ինչպէս, Կ. Պօլիս, Օ. միւսնիս, Տիֆլիս, և այլն, հազարաւոր հայաստանցի մշակներ կան, պիտոյ է խորհած նոցա համար էլ: Նոցա համար էլ առանձին հրապարակական ընթերցանութիւնք կարգած, մանաւանդ այն հարցմունքների մասին, որի միջին նոքա գտնվում են և որոնք չգիտենալով ժամանակի և դրամի փնասներ են կրում, մինչև անգամ զրկանքներ եւս:

Պիտոյ է հնարք գտանել, որ ազգային լրագիրների, օրագիրների և ամսագիրների, ընտրեալներինը գոնեա, կարդացողներութիւնը բաղմանար: Սորա համար թող ամենայն ուսումնարան, վանք, կլուբներ և կազինօներ, ուր գնում են հայեր, ստանային հայ օրագիրներ և լրագիրներ: ունեւորքը մասնաւորապէս կարող էին օգնել այս գործին, ստորագրվելով քանի մի օրինակ թէ իւրեանց և թէ չքաւոր ծանօթների եւ ծխական եւ գիւղական հայ ուսումնարանների համար: Պիտոյ է զանազան երկիրների հայ հանգէտները ստացած, որ ազգը գիտենայ բոլոր հայոց դրութիւնը: Օրօրինակ, միայն Տիֆլիսու «Սեղուն» կամ «Այլիական Մշակարհը» ստանալով, գրեթէ միմիայն Սուսաստանի Հայոց մասին տեղեկութիւն կ'ունենանք, իսկ ստանալով մի եւ նոյն ժամանակ Կ. Պօլոյ «Սափսը», Օ. միւսնիսյի «Մշակոյսը» եւ միւս, ()սմանեան տէ-

րութեան մէջ հրատարակող, հայ հանգեսները, մենք կարող ենք ունենալ փոքր ի շատէ մօտ տեղեկութիւն ամենայն հայերու մասին: Պիտոյ է սովորութիւն շինենք մեզ համար ազգային հանդիսագրութիւնը կարգալու:

Պիտոյ է, ... շատ բան կայ, որ պիտոյ է, բայց մարմնոյս սաստիկ տկարութիւնը և, գլխաւորապէս, ժամանակս չեն ներում, որ ընդարձակեմ խօսակցութիւնս: Նոյր արածըս ըսգիսդլած եմ արագապէս, շտապով: Ենել Սօս երեք տարի է, որ հարկադրւած եմ, բաց ի տնային գործերից, գաղութատանների երթևեկութեամբ և դանազան արգելաէթ հանգամանքների դիմադրելով, անցուցանել օրերս:

Ս. Սիւսարեանց:

Սեպտեմբեր, 1868 թ.

Ս.-Պետերբուրգ:

ԴՈՐՊԱՏԵԱՆ ՍԵՐՄՆԱՐԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ:

(Թարգմանութիւն)

Սերմարանն (սեմինարիա) է՝ թերասքողեալ¹⁾ Հաստատութիւն: Սերմարանի մէջ դաստիարակված աշակերտներէն ոմանք միշտ նորոք մէջ են բնակվում, ոմանք միայն գալիս են դասատուները, այլ բնակվում են, և սովորաբար, շատ ընկերք միասին՝ իրանց վարձեալ բնակարաններումը: Ըստ ամենայնիւ երթեկեկ աշակերտք սեմինարիայի՝ միշտ սակաւ են լինում թուով՝ քան զկեցողիս:

Սեմինարիի մէջ Հաստատուն բնակվողք միշտ ունին լիակատար իրաւունք հեռանալ ուսումնարանէն այն ժամերը, որոնք որ ուսման համար նշանակուած չեն, ի հարկէ՝ հրամանաւ կամ վերատեսչի (ինսպէկտորին) կամ վարժապետաց՝ որ սեմինարիի մէջ են բնակուած:

Ըստ վարժապետական Հաստատութեան նպատակն է այն, որ այս տեղ պատրաստուին գիւղական և քաղաքական մանկավարժք, կարճ ասենք. ժողովրդական վարժապետք. ուրեմն այս վարժապետք միայն պիտի ուսուցանեն ուսման սկզբնաւոր տարրն (էլէմենտար) և աւելի հեռու քան զայն երթալու չեն: Սեմինարիի մէջ ժամդրեալ կէտն զանազան է՝ Գերմանիոյ զանազան տեղերումը. 3, 4 և 5 տարի; Սկսոնիա՝ 5 տարի է:

Իւրաքանչիւր սեմինարիի մօտ կայ սովորաբար մանկավարժարան, ուր սեմինարիի հասունակեալ աշակերտք (սեմինարիստք), որ վերջին դասատանը արդէն պիտի աւարտեն իւրեանց ուսման ընթացքն, ընդ տեսչութեամբ դաստիարակաց՝ ուսումն կուտան մանկանց:

¹⁾ Полузакрытое.

Այս գործնական պարագրֆունք՝ վարժապետական յարաբերութեանց մասին՝ ունին մեծապէս ֆաներ կշիռ, և շատ մեծ կարևոր գործ են: Արդեաւոր է նկատել, և նկատել ուշի ուշով, այս զբաղանքն, որ կարելի լինի լրացէս համոզուիլ, թէ ճիշտն ստույգ է այն դրութիւնը, որն որ հիմնապէս հասկացել են գերմանացիք, թէ թէպէտ ամենայն վարժապետք պիտի պատրաստուած լինին իւրեանց վարժապետական: Գործող համար, բայց ժողովրդական մանկավարժք՝ ևս առանել:

Ամեն նման ամեն մէկ սեմինարիի մօտ կան պարտէզ. խաւիղ (огоро́д), այգի, ուր սեմինարիաքը՝ գառախարակաց ձեռամբածութեան ներքոյ, կկատարեն ամեն աշխատանքը, որոնք որ՝ նախ մէկ կերպով շոցա արդէն ծանօթ գործք են, և երկրորդ՝ ազաւակային կենաց անշուշտ մասն են:

Սեմինարիատը զաւակ է ժողովրդեան և, երբ միւս անգամ վերադառնայ ժողովրդեան մէջ, նա պիտի բերէ իւր հետ արդէն լուսաւորուած գլուխ և ազարակային գործող մէջ փորձուած, հմտացած, պնդացած ձեռներ, որ, երբ հարկաւոր լինի, դիւրաւ կարողանան վարել գութանը (сѣя́ха) և բռնել ապարը (կացին, топоръ):

Ղաստիարակները ոչ թէ միայն պիտի կենան սեմինարիի մէջ: Այլև պիտի ճաշեն և ընթրեն իւրեանց աշակերտաց հետ միասին: Այսպիսով աշակերտաց և դաստիարակաց մէջ ընտանեկան միաբանութիւն հաստատելոյ օգուտը ազացուցանելը այնքան դժուար է, որքան դժուար է մանրամասն վերլուծել, ստորագրել կեանքը իւր ամեն փոփոխութիւններով, որովհետեւ սեմինարիայն իւր ամեն կերպափոխութիւններով պատկերացուցանում է մէկ այնպիսի կեանք, որ այլ կեանքերու չէ նման և կայ ինքնուրոյն: Այս յիշեալ աշակերտաց և վարժապետաց միաբանական բնակակցութենէն յառաջ բղխած օգտի համար խօսելն մի և նոյն է, եթէ որ մարդ խօսի կեանքից յառաջացած մանր մոռնի դիպուածների, պատահմունքների վրայ. և կայ հնար այս ամեն մանր մոռնի դիպուածների վերայ և պատահմանց համար խօսիլ: Սենք մեր կողմանէ կասեմք միայն, թէ վարժապետաց բնակակցութիւնը աշակերտաց հետ՝ մեծակշիռ ազդեցութիւն ունի դաստիարակութեան մասին: Արտաքոյ վարժարանի, արձակ համարձակ ազատ ամեն կարգապահութենէն, (որ համարեա թէ մէկ անպտուղ բան է) աշակերտն սեմինարիի կարող է ինքնագլուխ ներգործել, ուրեմն և զարգանալ, փթիլ անկախ. այլ

և ընդ նմին՝ նորա վերայ գաբաւցած փինի միշտ գաւառաւորակաց ուշագորութիւնն, որ միշտ բնականից կլինին, նոցա հետ զանազան յարակցութիւններ կունենան, և ըստ ամենայնի կարող կը լինին նոցա բնաւորութիւններուն տեղեկանալ, և ծանօթանալ նոցա բարուցն և վարուցն յամենայն կողմանց:

Սի միայն այսպիսի յարակցութեանց մէջ են կարող անունդ առնուլ աշակերտաց բարոյական միտմունքը: Շմլեցէք մատաղաւորց պատանեկների ինքնագլխութիւնը, պահպան կացէք նոցա ամեն մէկ ներգործութեանց և մտածութեանց, դուք ինքներդ ձեզ համար կստեղծէք ընդդիմագրութիւն, որ կլինի լի ամենայն սուրթեամբ, խաբէութեամբ և ատելութեամբ:

Այս ևս աւելացնենք, որ մենք, թէ և օքոզեալ վարժարանաց պաշտպան չենք, սակայն ո՛չ մէկ տեղ և ո՛չ մէկ ժամանակ տեսած չենք, որ սքողեալ կրթութիւնը և լիտլի ազատ և անկախ կրթութիւնը այնպէս զարմանալի զուգաւորութեան պայմաններ ունեցած լինին, ինչ որ սեմինարիի մէջ կերեւի. և այս իսկ պատճառաւ, մեր խօսքերը, «սքողեալ ուսեւանարան», «սքողեալ կրթութիւն» բնաւ երբէք պիտի չհասկացուի այն մտքով, ինչպէս մինչև ցայժմ սովորութիւն ունէինք հասկանալ:

Վարպատեան վարժապետական սեմինարիայն ունի երեք գաստուն: Երրորդ տարին՝ ըստ մեծի մասին է գործնական: Սեմինարիի մէջ կայ մանկավարժարան, որոյ աշակերտաց թիւը հասարակօրէն է 50 մանկունք. ըստ մեծի մասին Եւտոնք և Վերմանցիք, կամ լաւ ևս՝ գերմանացած Եւտոնք: Սեմ այդքին, հանգերձ պարտէզներով, է սեմինարիի պատուականագոյն սանցուածը կամ կալուածը: Սեմինարիայն աւելի արդիւնաբեր աղբիւրներ չունի, որովհետեւ արքունական գանձարանի դրամագումարներէն ստանում է նա, միայն 3,500 ուռլի՝ շնչին գումար. և մանաւանդ, որ մանկավարժարանի աշակերտներէն հաւաքված փողի գումարն ևս առւել աննշան ինչ է: Սնում է միայն զարմանալ ինչ ճանապարհներով է սեմինարիայն հասանում իւր նպատակներին. այլ թէ նա հասանում է անշուշտ, այդ մասին առանց երկարաբանութեան՝ մենք հաւաստի ենք առնում զձեզ մեր պատուոյ երաշխաւորութեամբ և մեր վարժապետական անուամբ: շենք հակառակում, որ եթէ աւելի արդիւնք ունենար սեմինարիայն, գործը աւելի լաւ կերթայր. այս՝ ինքն ըստ ինքեան յայտնի է: Սենք կամենում ենք միայն տեսլ

Թէ երբ ուզենաք մեր սեմինարիայն գնահատել, անշուշտ պիտի առաջ մտածենք Նորա Նիւթեկան հնարների չափը, թէ որքան են:

(Ըստ կարգադրութեան՝ կարող են մոնել սեմինարիա այնպիսի պատանիք, որ 17 տարեկանէն պակաս չլինին. մարմնական պակասութիւններ չունենան, և ռուսաստանի հպատակ լինին: Ընդունելութեան քննութեան ժամանակը նոցամէն կպահանջվի այնքան տեղեկութիւն, որքան կպահանջվի նահանգական ուսումնարանի մէջ ուսման ընթացք աւարտող աշակերտներից: Սեմինարիաւոց թիւը չէ որոշած՝ որովհետեւ տեղը ներդաւած է, և սեմինարիայի մէջ քան զ12 կամ 15 հոգի աւելի չեն կարող կենալ: Ըրքունական թոշակաւորութեան տեղիք (վականսիւ) 10 են: Իւրաքանչիւր սեմինարիստի ծախքն 120 ռուբլիէ մինչև 150 ռուբլի է լինում տարին: Ըսքան տարեկան ծախքով բաւականանում են և այն աշակերտք որոնք որ բնակվում են իւրեանց բնակարանների մէջ: Իսկ այլք՝ որոնք որ կենում են ընկերութեամբ շատերի հետ, հնարը գտանում են տարին 90 ռուբլիով բաւականանալ: Երբ աւարտում է ուսման ընթացքն, արքունական թոշակաւոր սեմինարիստն պարտաւոր է 5 տարի ծառայել մանկավարժութեան պաշտօնի մէջ: Իւրաքանչիւր սեմինարիստ՝ ուսումն ստանալոյ համար պիտի հատուցանէ տարին 24 ռուբլի: Սեմինարիստք, որպէս սեմինարիի մէջ գտնված ժամանակը, նոյնպէս և կրթութիւնը ստանալէն յետ, երբ կստանան մանկավարժ անուն, ազատ են զինուորագրութենէ:

Սեմինարիայի աշակերտք ըստ մեծի մասին են Եստք և Եստիչք: Եւոքա մէջէն լաւերն՝ երբ աւարտեն ուսման ընթացքն, այնքան պատրաստած են լինում ռուսաց լեզուի մէջ, որ կարողանում են առանց դժուարութեան խորին Ռուսաստանի մէջ ժողովրդական մանկավարժութեան պաշտօնն կատարել: Եփսոս՝ որ մինչև այսօր ոչ ոք պահանջած չէ, որ այն սեմինարիայէն նոցա համար մանկավարժ ուղարկվի. Սարժապետաց խումբը. մէկ վերատեսուչ (ինսպեկտոր) և երեք դաստիարակք: Ինսպեկտորն՝ բաց ի իւր ուղիղ վերատեսչական պաշտօնէն, ուսուցանում է մէկ քանի առարկայ: Ռուսաց լեզուի վարժապետը, նոյնպէս և ուրիշ դաստիարակք, բնակվում են իսկ սեմինարիի մէջ, որ մեծ օգուտ է բերում սեմինարիստների համար, ստէպ ռուսերէն խօսելով. այս հանգամանքը այնով է աւելի կարեւոր, որ աշակերտք, միայն ռուսաց լեզուի գործնական վարժութեան և խօսակցութեան ունին աւելի կարօտութիւն:

Բայց յայնմանէ, ուստաց վարժապետն, անմիաբարի մէջ կենալով, կու-
նենայ լիակատար կարողութիւն իւրաքանչիւր մանր մունր դիպ-
ուածներէ մէջ ծանօթացնել աշակերտաց առասաց կեանքը, ուստաց
պատմութիւնը, որն որ նոքա սիրով են ընդունում:

Ամինարիի բոլոր կեանքը ցոյց է տալիս մէկ առանձնակերպ,
ինքնաբոյն յայտնութիւն, որոյ հետ ծանօթանալ կտրելի է միայն
այն ժամանակ, երբ գոնէ մէկ տարի ժամանակաւ մարդ կենայ նո-
րա մէջ; այլ նորա երեւոյթներէ մէկ քանիսը իւրանց վերայ կանգ-
նեցնում են առանձին ուշադրութիւն, վերջին դասատան սեմինարիս-
տին յանձնվում է մանկավարժարանի երկու գասատուններից մէկը:
Նորա վերայ դրվում է, երեք ամիս ժամանակաւ, մէկ քանի առա-
կայից ուսումն տալը¹⁾: Այս պարապմունքը կոպարաւորած են (այս-
ինքն՝ երեք ամիս ժամանակ է գրած), այն մասին, որոյ պատճառն
շատ և շատ յայտնի է. որովհետեւ վարժարանէն ամեն մէկ դուրս
գալու աշակերտաց պիտի տրուի միջոց ամեն մէկ առարկայի մէջ
պարապիլ այնպէս՝ որ սեմինարիստը բոլոր տարին զբաղեալ կլինի
և, քաց յայնմանէ, իւր տեսական տեղեկութիւնը ամեն մէկ առա-
կայի վերայ կգործածէ: Նորօրինակ՝ անցեալ տարի ամեն սեմինա-
րիստաց թիւը էր 17; նոցանից միայն երեքն էին վերջին դասատան
մէջ, ուրեմն նոցա պարապմունքը տրամադրելը դժուար չէր:

Ամինարիստը՝ երբ յանձն կառնու մէկ որ և իցէ առարկայ
դասատան մէջ, այն առարկայն առաջ կը տանի վարժապետաց վե-
րակացութեամբ; դասատունն աւանդած է նորան՝ լիապէս, նա վար-
ժապետ է, նա դաստիարակ է:

Նրբ նա իւր վարժապետական գործը կատարում է, վարժա-
պետք նորա սխալմունքը զննում են մանրամասն՝ թէ հրահանգու-
թեան կողմանէ, և թէ մանկավարժութեան. (այսինքն՝ նա իւր վար-
ժապետական գործն ինչպէս է կատարում, և ուսումն ինչ ձևով է
աւանդում): Այս պարապմունք ժամանակն վարժապետն ոչինչ չէ
խօսում մանկավարժի հետ; նա, իւր նշմարած սրբագրութիւնն այն
ժամանակ է նորան հաղորդում, երբ առանձին են լինում և հար-
կաւոր է համարում: Նրբեմն շտապել թաւ հարկաւոր չէ լինում,
մահաւանդ որ վարժապետն ինքն լաւ հասկանում է, որ քանի

1) Ուսման առարկայից մէջէն մէկ առարկայ յանձնուում է հա-
սունակեալ աշակերտին, որ երեք ամիս ուսուցանէ. յետոյ մէկ այլ
առարկայ՝ նոյնպէս երեք ամիս:

անելի աղետանքիս ունենայ անմեարխստը, որ կարողանայ անհախ
ներգործել, այնքան անմեարխստի անմե, նորա ուսումնականությունը
լաւ կամ վատ կողմերը, նորա աշակերտացի վերայ ազդեցութիւն
ունենալ տրուանք, մէկ խօսքով, թէ՛ զւսման և թէ՛ վարժապետան
կան կողմանէ նորա ունակութիւնքը անելի պարզ կ'այստնվին։
Բայց այնպէս ժամանակ ևս պատահում է, որ սեմինարիաթի
սխալանքը, թէ՛ կրկար ժամանակ մեան առանց ուշադրութեան,
կարող են դործող ընթացից վերայ վատ ազդեցութիւն ունենալ,
պայտիս դիպուածներու մէջ՝ երբ նա սխալանք դործէ, նորա սխա-
լանքն շուտով պիտի ցոյց արվին։ Եթէ վարժապետն ընկալած չը-
ղենի սեմինարիի մէջ, երբ պիտի իւր նշմարեալ նկատմանքը հա-
ղորդէ աշակերտին, կամ վերջապէս կ'աջողէր նրան այն նշմարեալ
պակասութեանց ուղղելու խրատը, քանի որ նոր ապաւորութեան
մէջ է, նրան հաղորդել, որ սւսման և դաստիարակութեան բանի
մէջ շատ ծայր, և կարեւոր խնդիր է։ Իսկ այժմեան սեմինարիի գը-
րութեան մէջ երբ դասասացութիւնը աւարտեց սեմինարիստը,
վարժապետը իսկոյն կ'զանի նրան ուղիղ իւր սննեակ, և նորա դա-
ստութեան ինքն ինքն ժանրաման քննութեան պակ ձգել։ Եւ ո՞վ
կ'առնէ թէ այս լաւ չէ, բարի չէ։ Բայց դեռ այսպիսի յարակցու-
թիւններով չեն վերջանում սեմինարիստի գործքերու վերայ ար-
թուն հոգողութիւնքը։ Դաժմանակ առ ժամանակ վարժապետը նշա-
նակում են փորձառական դասատուութիւններ, որոց համար իւրա-
քանչեւ քառերկայի վերայ առանձին առանձին կարգաւ անլիս են
սեմինարիստներուն բնարան (տեքս)։ Բնարանն արդում է ընդհանուր
խօսքերով, առանց մանրամասն պահանջմանց առձմանի, որովհետեւ
նպատակն է ինքնագլուխ գործունէութիւն, որ պիտի ունենայ լիա-
կատար ընդարձակութիւն։ Ընթրինակ՝ վարժապետն ասում է՝
զորք պարտաւոր էք այս ինչ ազուր համար փորձառական համար
պարտաւոր։ Անդ առաջարկած առարկայն այս է, որ մանկանց հա-
մար բացառապէս այս ինչ բնական երեւոյթը, պարտաւոր ուսուցան
են նոցա ընթերցանուլ ձայնաւոր կարգով, հազաւցնել երկրի բոլոր
բակաձեռութիւնը, նորա պոպոս գալը արեգական շորս բոլորը, և
այլն։ մէկ խօսքով այս կամ այն առարկայի մասին։ Եւ ընտանեակ
որը կ'ողովին վարժարան անմայն վարժապետը և ամեն սեմինա-
րիպաք առաջին և երկրորդ դասատանց։ Իսկ վարժապետը և թէ
աշակերտը մտիկ կանկն, թէ մանկավարժն ինչպէս է դաս առում

և մանկավարժի ամեն սխալները նշան կգնեն որ շնորհաշուն, այն
 սխալմունքը արդեօք առարկային կվերաբերի: Թէ ընդուն, թէ ար-
 տառանութեան, կամ սխալման է վարժապետական, զորօրինակ՝ ա-
 շակերտի հետ կենցաղավարելոյ կողմանէ: Սեպոյ այն վարժապետը,
 որոյ առարկայէն էր՝ փոքրատեսական դաստասցութիւնը, ժամա-
 նակ կնշանակէ, երբ դասասաց մանկավարժը և միւս սեմինարիաւոր՝
 որ այն դաստասցութեան ժամանակը կային, պիտի հաւաքվին, որ
 իւրաքանչիւր ոք իւր նկատողութիւնը յայտնէ: Ի հարկէ այս խո-
 սակցութեան ժամանակը կգտնվին և միւս վարժապետը ևս, եթէ
 ժամանակը ներէ: Իւր նկատմունքը իւրաքանչիւր սեմինարիաւոր կտէ
 կարգաւ, վարժապետն ականջ կգնէ, բնաւ խափան չի լինիր նոցա
 վիճարանութեան: Երբ որ ամենքը առացին իրանց կարծիքը, վար-
 ժապետն այնուհետեւ կսկսի աւանգել իւր հայեցողածքը ի վերայ
 գործոյն, նա կապացուցանէ իւրաքանչիւր նկատման ճշմարտութիւնը
 և թիւրութիւնը. ինչ որ կարօտ է բացայայտութեան, կբացայայտէ,
 մատնցոյց կլինի այս կամ այն վարժապետական գրութեան վերայ,
 կամ հրահանգական ձևերու վերայ, և վերջապէս այս խօսակցու-
 թիւնը կարող է, ըստ հանգամանացն, գտնուել կենդանի դաստաս-
 ցութիւն վարժապետական: Արքան օգուտ կայ սորա մէջ, որքան
 միայն, որքան բարեպատեհ գիպուած վարժապետի համար խօսիլ
 սեմինարիաւորի հետ, ոչ որպէս աշակերտի, այլ որպէս մարդոյ հետ,
 որոյ սրտի վերայ պիտի ներգործէ իւր իսկ օգտի համար, և վասն
 հասարակաց օգտի, որուն նա պիտի ծառայէ: Այսպիսի խօսակցու-
 թեանց միջոցը վարժապետն ունի լիովին կարողութիւն անցեալ անց-
 քերու վերայ ևս խօսիլ, վերջապէս, եթէ հարկաւոր լինի, կխօսի
 սեմինարիաւորի ջանասիրութեան վերայ, և ընդհանրապէս, նորա վեր-
 մեռանդ կամ քաջ պարագմանց վերայ, նորա սնակութեանց, բնա-
 ւորութեանց վերայ, գրով հետեւ, կրկին քնն ապուստ, իւրաքանչիւր
 ազգակերտի վարքը յայտնի և ծանօթ է վարժապետին, ինչպէս որ
 կարելի է քաջածանօթ լինել մեզ պէս մարդոյ վարքը, որոյ հետ
 մենք կենցութիւն ունինք մէկ տան մէջ, և մի և նոյն գործով կպա-
 րապինք նորա հետ: Եւստ մեծ և բազմակողմանի ազգեցութիւն
 կառաջանայ պարզիսի և միայն սեմինարիի մէջ կարելի յարակցու-
 թիւններով: Եւս սրամէն ետքը զարմանք չէ, եթէ սեմինարիայն ունի
 այնպիսի յատկութիւն, որ իւր կեանքի մէջ ներս կբարչէ և իւ-
 րեան հետ սիրով կկապակցէ ինչպէս սեմինարիաւորանքուն, նոյնպէս

և վարժապետաց: «Ի՞նչո՞ւ թողար կազմութեան մէջ չկայ ոչ ինչ, որ իւր դէպ ի դուրս ցցուած ձեռք, իւր պլատարազ գրութեամբ հայեցողի աչքի մէջ մտնի:

Եւաջին անգամ՝ երբ նորա վերայ թկնադէմք, կերեւի ձեռք մէկ պնդեալ սովորական վարժարան, որ դուք, գուցէ, մօտից կանցանէք և ոչինչ ուշադրութիւն չէք գործադրանքներ նորա վրայ: Եւ փորձ փորձեցէք փոքր ինչ մտադիւր զննել որ և իցէ սեմինարիայն մէկ քանի ամիս, և դուք կսկսէք ահա՛ մայ նկատել, որ, փոքր առ փոքր, դուրս են երևում այս կարգաւորութեան լաւ կողմերը: Այսօր ձեզ զգալի կլինի նորա մէկ երևոյթը, մէկ քանի ժամանակից յետ՝ մէկ ուրիշը, այս կերպով քիչ քիչ, աստիճան առ աստիճան, կնկարագրվի ամբողջ գրութիւն, որ հաստատուած է նորա գործունէութեան հիմքումը, և ձեր սրտի մէջ կխլտի ճանաչում: Եւ ձեր աչքի առաջնը կայ մէկ ուժ: Եւսպէս կլինի՝ ըստ իւր յատկութեան ամեն առողջ և ուժով, և երկարակեցութեան առհասարակեօք լիութիւն հաստատութիւն:

Կեմինարիաւ գաստատան մէջ մանկանց հետ է: Երբ մանկունք դուրսը խաղում են, նոցա հետ է: Նա նոցա հետ խաղում է ևս: Եթէ սիրաւ ուզում է՝ նոցա հետ միասին տաղ է երգում: Կիտի հազիւնալ, որ երաժշտութեան և երգեցողութեան ուսումն ինչպէս անշուշտ կայ ամեն սեմինարիի ուսումնական առարկայից ցանկի մէջ: Նոյնպէս և Գորպատեան սեմինարիի ուսման առարկայից զլիակարգութեան (պրագրամմա) մէջ: Եւսպ վարժապետական պիտանաւորութիւնը շատ ժամանակ է որ ճանաչված է անժխտելի: Ո՞վ չգիտէ, որ գերմանացոց մէջ փողովքական վարժատուն՝ առանց երաժշտութեան անհնար է միտք բերել անգամ:

Երկրորդ երևոյթն ամեն մէկ սեմինարական կենաց, նոյնպէս և Գորպատեան սեմինարիի, որ իւր վերայ կյանքապէս ուշադրութիւնը է գաղափարական (содерже́ние) դասախօսութիւնը: որ ամիսը մէկ անգամ կանեն ամեն վարժապետք՝ մանկավարժական ուսումնարանի մէջ՝ սեմինարիաւնեւորու առաջն:

Եւսպիտի դասախօսութեանց գլխաւոր նպատակն այն է, որ վարժապետք ցոյց տան սեմինարիականերուն, թէ ինչպէս կլինի լաւ դասաւանդութիւնը վարժապետն ջանք կդնէ, որ այս դասախօսութեան մէջ աւելի զարնէ այն թղլ կողքերուն, որոնք որ մանկավարժ օե-

մնարինաների գասատուութեան՝ ժամանակը առելի դուրս ցցուած են լինում որ և իցէ դառ արդար անարկայի մէջ:

Եթէ մտաւոր մարդը, թէ և չլինի ինքը վարժապետ, անմէ ինքը պոսպիսի՝ դասասացութիւն, կհամոզուի, և կհամոզուի կատարելապէս, թէ ուսումնասացութեան մէջ չկայ ոչ առելի դժուար, և ոչ նուազ դժուար դաս. նա կհամոզուի, որ այնքան դժուար է լաւ ընթերցանութիւն սովորեցնելը, որքան դժուար է համալսարանական բնմեկն վարժապետելը: Լսիմք մեկ անգամ գողափառական դաստասցութիւն անել. հրամայելը դեռ ապացոյց՝ չէ: Թէ միւս ժամանակները նա կարող է դաս ասել հարեանցի՝ և այն դասերը շատ քատոր կլինին, քան զգաղափարական դասախօսութիւնը: Վարդափառական դասախօսութիւնը միայն ապացուցանում է ժողովային բնութեան խորագոյն ծանօթութիւնը և ուսումնարանական պարագմաց պայմանները: ցոյց է տալիս հիմնաւոր հասկացողութիւն, թէ վարժապետի ամեն գասատուութիւնն, մեկ տարվան մէջ, չէ կարող լինել գաղափարական: Որ դասատուութիւնը կուզէ լինի, թոյլ պիտի չըլինի, մենք այդ բանին համաձայն ենք կատարելապէս, ապա թէ ոչ՝ վարժապետը վատ կհամարուի. այլ չէ կարող ամեն անգամ լինել այնպէս, որ նորա համար կարելի չլինի ասել, երեւի որ վարժապետը այս դասատուութեան մէջ դրել է իւր ամեն ոյժը, որքան որ ունի: Եւ իւրաքանչիւր վարժապետ իւր մէջ նայի, և ձեռքը սրտի վերայ դրած՝ վկայէ, թէ նա ամեն մեկ գաս արժււ ժամանակը՝ իւր ամեն ունեցած ոյժը մխտում է: Եթէ ասէ՝ թէ այո, մխտում է, այն ժամանակը մեզ ոչինչ այլ ևս կմնայ պատասխանել, բայց եթէ ասել «ուրեմ գրքերդ ասէք ձեռքերդ»¹⁾: Սենք մեր կողմանէ կարծում ենք, թէ, եթէ վարժապետի ունեցած ամեն կարողութիւնը՝ ինչ որ նա գործ է անում մեկ տարվայ միջոցումը, հնար լինի բաժանել, այն ժամանակ պիտի երևէր, թէ մեկ դասի մէջ իրաւի նա դրել է իւր ամեն ուժը և կարողութիւնը, միւս դասի մէջ՝ փոքր ինչ պակաս, երրորդ գասի մէջ՝ քան զայն ևս նուազ: չորրորդումը՝ փոքր ինչ աւելի: հինգերորդումը՝ դարձեալ ասեց՝ որքան կարողութիւն ունէր՝ տալ. կարճ ասենք. այս ամենը կախեալ կայ կենաց այն պարագաներէն, որոնց մէջ գտանվում է վար-

1) Լսիմքն, մենք (հեղինակը), այն ժամանակ, երեւի, այս գործի մէջ էլ ոչինչ չենք հասկանում:

ժապետաւ: Այս փենաց պարտքաները վարժապետի գործունէութեան մէջ այնքան կարեւոր են, որ նա՝ եթէ իրաւի սիրում է իւր պաշտօնը և անձնատուր է իւր կոչմանը բոլորով որաւ, այնպէս ժամանակ կպտուհի, որ նա, գոլով գործընկալ՝ սակաւի հոգեւոր վերոյժման տղգեցութեան տակ, աւելի քարեխղճութիւն կհամարի այն օրը դասաւորուն չերթալ, քան թէ երթալ, և իւր ցաւագին վիճակի մէջ սխալմունք գործել, որ շատ անգամ՝ վարժապետութեան կէտէն նայելով, ինքում է անուղղելի: Բայց՝ ամեն մարդու կեանքը լի է թէ շատ և թէ սակաւ՝ ամենօրնայ անցքերով, որ ոչ չափազանց յաջող են, և ոչ չափազանց ձախորդ; կեանքը անցանում է՝ այսպէս ասենք՝ հաւասար, և հետևաբար, և վարժապետի դասախօսութեանց շարքը ցոյց է տալիս աւելի կամ պակաս մտնողութիւն ուժոյ և կարողութեան, ինչ որ նա ունի. բայց ոչ երբէք միշտ միօրինակ. այլ կամ աւելի, կամ պակաս: Եթէ ասեմք՝ թէ թող լինի իսկապէս հաւասար, այդ միտք բերելը անգամ անհնարին է: Այսինքն վարժապետի վերայ, առաջ ինչպէս մարդոյ վերայ: Երբ որ այսպէս նայելու լինինք, մենք կհասկանանք և գաղափարական դասախօսութեան նշանակութիւնը: Վաղափարական դասախօսութիւն ասելը, մէկ խօսք է, խօսքի պոչէն բռնել հարկաւոր չէ: Արան գաղափարական դասախօսութիւն են կոչում, ոչ այն պատճառաւ, որպէս թէ կամենում են ասել, մտիկ արեք՝ թէ ինչպէս գերազանց դաս պիտի տամ; տեսեք՝ և համոզվեցեք, որ չկայ այնպիսի վարժապետ, որ կարողանայ քան զիս լաւ դաս ասել: Այլ գաղափարական դաս են ասում այն պատճառաւ, որ կամենում են հասկացնել տեմնարիտուներին, թէ ձեր ամեն անցեալ աշխատութիւնները վարժապետը հաւաքել է, այսինքն՝ ձեր դաս տալու ժամանակը արած սխալները՝ արդէն վարժապետին քաջայայտ են: Այդ առաջիկայ դասախօսութեան մէջ վարժապետը ցոյց կուտայ, թէ ինչպէս պէտք է ուսումնականել, ինչպէս պիտի գործը սկսիլ, որ այն սխալներէն ազատ մնացվի: Վարժապետը իւր բոլոր ուժը, իւր բովանդակ կարողութիւնը պիտի մէկ տեղ ժողովէ, որ դուք՝ որքան կարող էք՝ յայտնի հասկանաք, թէ ինչ զանազանութիւն կայ նորա և ձեր տուած դասերու մէջ: Թէ զանազանութիւնը ճանաչեք, ձեր սխալմունքները ևս կճանաչեք:

Երբ գաղափարական դասախօսութիւնը վերջացուց, վարժապետը կսկսի մեկնել, թէ այս ինչ կամ այն ինչ գիպուածի մէջ

ինչ պատճառաւ այս կամ այն եղանակը գործ ածեց; կամ աշակերտին ինչ պատճառաւ նկատողութիւն արաւ (յանդիմանեց) այս կամ այն բանի համար; նա իւր բոլոր դաստիարակութեան ժամանակը ինչ պատճառաւ այս ինչ հանգամանքի վերայ աւելի շատ խօսեցաւ: Վստահ եւ թզուի վերայ դուրս բերել այն ամենայն, ինչ որ կարող է վարժապետը ասել սեմինարիստին իւր գաղափարական դաստիարակութեան միջոցը, կամ նորա վերայ պարզաբանելու ժամանակը, կամ սեմինարիստի փորձառական դաստիարակութեան ազագուստ: Վստահ եւ այն պատճառաւ, որովհետեւ ամեն մէկ դաստիարակութիւն՝ կենանքի գործ է: Իսկ կենանքը՝ իւր ամեն մէկ երեւոյթներով՝ գիւրաւ չէ հնազանդում, չէ հպատակում վերլուծութեան կամ ստորգրութեան:

Վարդապետան սեմինարիի ամեն արտաքին պարագայքը չափազանց պարզ են, որ միապէս համապատշաճ է իւր նպատակին և այս վարժապետական հաստատութեան վախճանին, որոյ մէջ շատ անգամ կտեսնէք որ վարժապետը կամ այգւոյ մէջ է մշակութիւն անում, կամ սրահումը: Սենք շէշտակի, կամ ուղղակի, ասում ենք, թէ այս պարզութիւնը է նորա մեծ հրահանգական զօրութիւնը: Ի հարկէ, այս գործերէն երբեք հնար չկայ մակաբերել, թէ 3,500 րուբլիքը լիապէս բաւականութիւն են տալիս սեմինարիի հարկաւորութեանց: Երբեք բաւականութիւն չեն տալիս: Սեմինարիայն կհասնէր անհամեմատ մեծամեծ արգասեաց, եթէ ունենար աւելի մեծ նիւթական արգեանց աղբիւր: Սեմինարիի ուսումնական առարկայից գլխակարգութեան մէջ մտանում է նա, օրէնք Լստուածային, կամ կրօնագիտութիւն, ռուսաց լեզու, գերմանացի լեզու, ուսումնականութիւն (մանկամանկիկայ կամ չափազերտութիւն), բնագիտութիւն (ֆիզիկա), բնազնութիւն, համաշխարհական պատմութիւն, վարժապետականութիւն (պեդագոգիա), հրահանգ ուսմանց (գիդակտիկա), երաժշտութիւն, նկար և մարզք (գիմնաստիկա):

Սանկաւարժարանի առարկայից կազմութեան մէջ մտնում են կրօնագիտութիւն, ռուս լեզու, գերմաներէն, թուրքերէն, հայերէնագիտութիւն (ընդհանուր տեղեկութիւն գաւառի, այսինքն՝ (ստղէյեան նահանգաց), հայեցողական հրահանգ պատկերաց վերայ, բնագիտութիւն, բացատրութիւն ընդհանուր դրութեանց երկրի թագաւորութեանց բնութեան, և ընդհանրագոյն մեկնութիւն մարգ-

կային մարմնոյ կազմակերպող, ընդհանուր տեղեկութիւն տալիս հիմնականերու, բնական երևութից էական և օրինոց բնութեան, նկարագրութիւն, պարզագորութիւն, երգեցողութիւն և մարգում:

Հարկաւոր է արգելադրել, թէ քննարկութեան տեսակետներէն ընդհանուր նպատակն այն է, որ տակաւ առ սակաւ, սակայն անվերջ կարողանանք ծովել ժողովրդեան մէջ զօրացած տգիտութեան կեղևը, նորա նախապաշարմունքները քանգներ, և նորա անճոռնի անվորդապաշտութիւնները վերացնենք, որոց մէջ կան մեր առկայ պնդապէս սեփականեալ, զորօրինակ՝ այս, թէ աշխարհը երեք մեծամեծ կէտ ձուլներու վերայ է հաստատած, թէ կայծակը և որոտումն լշդիւյ մարգարէիցն են առաջանում: Թէ կախարդ կինը վաճառում է սատանային անձրեւը, և այս պատճառաւ լինում է երաշտ և այլ այսպիսի անալի բաներ, որ թիւ չունին:

Եւս վերջին համոզման շնորհիւ, մեր գիւղականք գաւառներէ մէկի մէջ քիչ մնաց, որ պիտի սպանէին մէկ թշուառական պառաւի, որ կարծում էին թէ կախարդ է, որոյ աղագաւ վերջն օրերը լրագրաց մէջ ևս կարդացինք: Սիայն այն եղև խեղճ պառաւի փրկութեան պատճառը, որ անձրև եկաւ նորա բողբոջ: Եւս այսպէս գիւղականաց տգիտութիւնը պիտի պատճառ դառնայր խեղճ կնոջ մահուն: Եւս նրան պիտի սպանէին, և պիտի հաւատային թէ բարի գործ են գործել: Եւս է որ անձրևը եկաւ այն ժամանակ, մինչ՝ նոքա դեռ նրան օպանած չէին:

Եւս պիտի լինէր ապա այն ժամանակ, եթէ անձրևը նրան սպանելից յետոյ գայր, պիտի այնուհետև համոզուած մնային, թէ եթէ կուգես երաշտը վերջացնել, կախարդ կնիկ սպանէ. այն պատճառաւ, որ կախարդ կնիկն է սատանային ծախում անձրևը:

Եւս պիտի համոզումն մէկ գիւղէն կերթար միւսը, միւսէն՝ երրորդը, և այլն. կմեծանար, կմեծանար, կամրանար, և չէր գտնիր իւրեան հակառակող: Ուստի՝ պիտի դուրս գայ այսպիսի բաներու հակառակողը: Եւս հարկէ, վարժարաններէն, Եւս հարկէ նոր սերունդէն, որ իմացած, հասկացած լինի երաշտի պատճառները, այնպէս, ինչպէս յայտնի հասկացուել է արեգական և լուսնի խաւարման պատճառը, որոյ համար դեռ մինչև այժմ ևս շարագրում են ռամիկը զանազան ցնթի մթի առասպելներ: Եւս գիւղերի թերթերը միշտ նախած են լինում այսպիսի անճոռնի գիւղականաց գործքե-

ըտէ, զտարինակ, սիրելիութեամբ ժամանակը այնպէս բաներ
են անում, որ աստեղացնում է ժամատառի փնտր: Դ՛նչ օգնութիւն
կարող է անել անամաւարման բժէշէր (վեսերինար), երբ ժողո-
վուրդը դեռ մինչև այսօր չէ իմանում ո՛չ որպիսի և իցէ ցաւի
կամ ժանտախտի ինչ եղանակ, և ո՛չ թէ ինչով պիտի նա բժշկվի:
Լայպիսի տեղեկութիւնք, որ մեզ համար հասկանալի են, անհա-
փանալի են մնացած խաժանուժ տմբոխի համար: Լայպէս տեղումը
կարող է օգնական կանգնել միայն վարժատունը, որովհետև նա պի-
տի զարգացնէ դեռաւարդ սերունդը:

Ս՛նժ է գիւղական մանկավարժի պաշտօնը, նա մեծ գործ է
կարտաբան, թէ և կառաց անիւի վերայ յետին մասն է երևում:
Խթաւի նորա գործունէութիւնը չէ աչքի մէջ ընկնում, բայց իւր
մեծ նշանակութիւնը նա լաւ է կատարում:

С.-Петербургскія Вѣдомости օրագրի, 1868 թ. № 205-ից.

յուլիսի 30
օգոստոսի 11 — ապա՛ծ, (Նովհաննէս Բէլովի հատուածից Թարգմանեց

Տ—Գ. Ս. Պատկանեան:

Ն՛րանօթ. Շատերը մեր գպրոցներից ունին բաւականին գումար,
եթէ գպրոցների հոգաբարձութիւնը գիտենայ այդ գումար-
ները գործածել այնպէս տնտեսաբար և խելացի կերպով, ինչ-
պէս գործ են ածում գերմանացիք, մեր գպրոցների արդիւն-
ւորութիւնը տասնապատիկ աւաւել կը լինէր: Լայս և այլ նպա-
տակներով տպեցինք պ. Բէլովի հատուածը:

Ս. Ս.

ՅԱԽԵԼՈՒԱՊ:

Մեր տպագրութիւնը արդէն վերջանումէր, երբ ստացանք պ. Ս. Վոչարեանցից, Գաբաթալայ, Տիֆլիսու գաւառի, քաղաքից, Նաղաշ (Յովնաթանի բանաստեղծութեանց ձեռագիրը 1705 թ. գրած, որից քաղեցինք յետագայ երկու սատիրիկական երգերը:

Տաղ ի վերայ կատուի, զոր մկներն տանին թաղել:

Կատուն մեռաւ, ափսոս ու ան,

Մկներն այս օր խիստ են ուրախ;

Ի՞նչ որ յանկաթ վերկենա սաղ,

Մկներ կ'անէ արիւն շաղախ:

Ես կատու եմ մկան եաղի ¹⁾,

Սրտումըս դրել են դաղի,

Շարուխ ²⁾ շինեմ Վարաբաղի

Ավ որ եկել է ինձ թաղի:

Ես արջ կատուն եմ տաղըման ³⁾

Ձեզ կը քշեմ չուրի ⁴⁾ մաղզան,

Հիմի կանեմ ախր զաման ⁵⁾,

Փորս շինեմ ձեզ գերեզման:

Բեր ածէք ալիւր, եղ եւ խին ⁶⁾,

Որ հոգւոյս համար հաց թխին,

Հիմի ձեզ կ'ոխեմ մէջ ցխին,

Եմեն սեւ անեմ ձեր գլխին:

Նաղաշ Յովնաթան:

1) Խշնամի: 2) Տրեխ: 3) Մղաւան: 4) Մինչև: 5) Եշխարհի վերջ: 6) Дрожь, օպար, խմորոցի ջրալին:

( ) ԲՆՏՆԹԻԼՆ ԳԵՂԱՅԻ ԻՐԻՑԻՒ

( ) ԲՆՏՆԱՅԻ չորեքանկիւնի տունս. Դ լազանն ու կճուճըն,
 Խեցեղէն, պղնձեղէն, Զանաղն ու Թաբաղն,
 Թուրքառն ¹⁾, մկնառն, Թօրօնն ու օջաղն,
 Եղամանն, ձիթամանն, Տաշտըն ու մաղն,
 Սեղրամանն, տխտմորամանն ²⁾, Բիբարն ու աղն;
 Թանամանն, պանրամանն, Լարանք ու մալն,
 Գինամանն, ձկնամանն; Սուգիրէն ու շալն;
 Սրահն ու տունն, Սարն ու վաստակն,
 Դ լալն ու հաւի բունն, Գլուխն ու տակն;
 Վօշկն ու օթաղն, Լշնն ու ջորին,
 Փետանոցն ու օճաղն, Գարմանն ու գարին,
 Սաղազէն ու մառանն, Կալն ու ջաղացն,
 Դաժուկ գաղտարանն; ³⁾ Զորենն ու հացն,
 Սէջիսն ու սեղանն, Փէանն ու ցանն,
 Կուժն ու քեղանն, Լմբարն ու հնձանն,
 Զանգ ու յանդաստանն, Եզն ու կոփն;
 Զիմանն ու բօստանն, Լղբիւրն ու նոփն ⁴⁾
 Գօմն ու մարաքն, Զոդն ու քարն,
 Սաժոնն ու կարագն, Լծնն ու ոչխարն,
 Տօլապն ու Թախչէն ⁵⁾, Գուռն ու հայեաթն,
 Լագին ու բաղչէն; Զիմն ու բենեաթն,
 Կարասն ու տուճըն ⁶⁾, Լաւս նշանաւ սուրբ խաչի:

Նաղալ Յովնաթան:

1) Թուրքի ձեռնամուխ եղած: 2) Խմորի մալալի անօթը: 3) Լրտաքնոց՝ ևս պահարան: 4) ПОЖИ. 5) Սեժ կուժ: 6) Լուռն:

ՀԵՏԵՐՈՒՆԵՆԻ ԼՈՒՐ:

Լճերիկայումը, պարոն Լյուկ Կորնելի գլխավորութեանց հեղինակութեամբ, հիմնադրուել է մէկ նոր միւս համալսարաններին չնմանող համալսարան, որոյ կարգադրութեան ծայրագոյն նըպատակն է՝ մարմնաւոր և մտաւոր աշխատանքը այնպէս միաւորել որ մարմնաւորը դիրացնէ մտաւորի հարկաւոր պիտոյքը:

Ուսանողք (СТУДЕНТЫ) իրանք պիտի տնկեն կամ ցանեն ագարակումը այն ամեն խաւարտների սերմը, որոնք որ հարկաւոր են նոցա կերակրոց համար; իրանք պիտի կաթնից հանեն կարագը (կոգին, եղը), և պանիրը պատրաստեն ¹⁾, ցորենը պիտի իրանք կալսեն (կասուլ, հարման անել, МОЛОТЯТЬ) և հացը իրանք պիտի թխեն:

Համալսարանի մեքենաշինութեան կամ մեքենական գործարանի մէջ (механическая фабрика), ուր որ շինուած կլինին 25 ձիոց ուժ ունեցող շոգեշարժ մեքենայք, ուսանողք պարտաւոր են, վարժապետաց և արհեստագիտաց (профессоръ, техникъ) վերակացութեան ներքոյ, գործիք պատրաստել, մեքենաներ, գաղափարներ (модель) և այլ կազմուածներ շինել և, նոյն միջոցումը, ինչ շինուածք որ հարկաւոր լինի Համալսարանի մէջ, պիտի յանձնուի ուսանողաց, որ նոքա շինեն:

Եւս դեռուուրց պատանեակների կրած աշխատութեանց փոխարէն պիտի հատուցանվի նոցա սովորական վարձը, որ նոքա կարողանան ունենալ, իրանց ուսանելոյ տարւոր ժամանակներումը, ինքնագլուխ կեցութեան հնար, միջոց:

Պարոն Կորնելը վստահ է այս առարկայի մէջ, և ասում է, թէ ուսանողք անշուշտ կ'ապահովեն իրանց ուսման և սննդեան ծախքըն, եթէ այն աշխատութեանց՝ ինչ որ ինքն է կատարել պատանեկութեան հասակումը, և ինչ որ այժմ վաթսուն տարեկան ժամանակն է կատարում, միայն չորրորդ մասն կատարեն:

СЫНЪ Отечества, № 196, 1868 г. Сент. 2.

Խարգ. Տ—Պ. Պ:

1) Եւրոպացիք ոչ բազկեթան գիտեն, և ոչ չորածան, և ոչ մածուն, որոյ քամածն լաւ կերակուրների համ բերող նիւթ է, իսկ նորն շատ անգամ սերի պատիւը ունի; Թողունք այն, որ ասվում է. простокваша (le lait caillé), творогъ (le caillébotte) և сметана (la crème aigre), որ սերից պակաս չէ:

Խէպէտ մենք ամենայն ջանք դրինք և ոչինչ զոհաբերութիւն — ոչ գրամական, ոչ ժամանակի և ոչ անձնական — չը խնայեցինք, որ բոլոր տպագրութիւնը լինի առանց սխալի, բայց տեղական հանգամանքները մեզանից զօրաւոր են:

Լոռայի աչաց ունենալով, որ այս գիրքը ընկնելու է զանազան հասակի և զարգացման աստիճանի անձանց ձեռքը, մենք ակցրինք այս տեղ վերիպակների ցուցակը:

Խորհուրդ ենք տալիս ամենեցուն, — ով որ այս գիրքը գործ կ'ածէ, — առաջ և միանգամից ուղղել բնագրի այս մեր ցոյց տուած բոլոր վերիպակները և ետոյ ձեռնամուկ լինել գրքի գործածելուն:

Էջ	Ցուց	Սխալ	Ուղիշ
1	16	ազգեցութեան	ազգեցութեան
23	24	մեղ բոլորովին	մեղ բոլորովին
32	24	Լճայի որդին	Լճայի որդւոյ Կարգսի որդին
—	25	Սոս կոչեցաւ	Սոս կոչեցաւ և Սոս նուէր
36	26	կարէլի է	կարելի է
66	13	Ղամբարամբ	Ղամբարաւ, կամ զամբարամբ
71	22	ի ջուրցն	ի ջրոցն (վենետիկցոց ազգութեան մէջ «ի ջուրցն»)
73	27	Ներսէս Կլայեցի	Նզը կաթուղիկոս
74	26	Ներսէս Կլայեցի	Նզը կաթուղիկոս
75	21	Ներսէս Կլայեցի	Նզը կաթուղիկոս
76	11	Ներսէս Կլայեցի	Նզը կաթուղիկոս
86	20	Խաչատուր կարնեցի	Խաչատուր Կեչառացի
89	3	Լստուած ըն	Լստուած
91	28	դրժողքըն	դրժոխքն
93	20	. . . . .	Ներսէս Կլայեցի
99	11	յիշեալն ի շօրէ	յիշեալն
103	4	անշական	անշունչ կան
104	3	Լերկրին	բերին

Է Ը	Ց ՝ Ն	Ս Ի ՝ Ը	Ո ՚ Ն Ի Ն
105	13	ընդլծիւն	ընդլծեանդ
—	25	. . . . .	Ս'նիթար Սեւաստացի
106	15	ղաշխար արարեր	ղաշխարհ փայլեցեր
—	19	. . . . .	Փէշտմալճեան Վրիգոր
110	25	. . . . .	վարժապետ:
112	5	Ուսփաէլ	Յարուծիւն վարդապետ
—	23	Հոգւոյդ	Մամդարեան
113	12	դան	Ուսփայէլ
120	9	. . . . .	Հոգւոյս
121	6	Նա'գուկ	Քան
123	2	Օւմն	Տ.—Վաբրիէլ Պատկա-
125	3	աստեն	նեան
—	31	խորեն	Չա'գուկ
132	30	Խմ սեւ ըն ցաղէ դըն-	Օւմն
141	27	պէքս	աստէն
142	23	. . . . .	խորէն
147	8	տէրտէրն	Խմ սեւ բաղդը էնպէս
170	31	. . . . .	արեց
199	28	Վայլազգեստ գառին	Յակոբ պատրիարգ Վա-
204	6	Լ'նշէլ	լեան:
211	7	Պայաճիս	Յակոբ պատրիարգ Վա-
211	8	զի	լեան:
211	14	նա զորէն	տէրտէրն (գարգերն, վիշ-
216	21	. . . . .	տերը)
216	30	. . . . .	Սարգիս Տիգրանեան
217	25	զԼ'նի	Վառնազգեստ գայլին
217	26	Լ'նոր	Լ'նշէլ
220	2	Օ'իջան	Պայաբիս
223	11	Վոճիւններու	ի
233	8	կայեն	զՈր էն
233	25	սաբորք	Ս'սեր Ս'սերեան:
233	31	կանդեղդ	Ս'սեր Ս'սերեան:
234	21	պարծանած	զ'անի
234	26	Լ'րտասուք	անոր
235	6	գէտերն	Չ'իջան
			Վոճիւններու
			կայէն
			սափորք
			կանթեղդ
			պարծանաց
			Լ'րտասուք
			գետերն

Էջ	Ցուց.	Սխալ	Ուղղ.
235	10	փգաբեր	փքաբեր
235	11	պատէր	պատեր
244	6	յոյս	յուս
244	7	քանդակածի	քանդակած 'ի
244	21	բարօրենքի	բարօրենք 'ի
245	}		124 երգի (եր. 245)
246			առաջին 16 տողը առան-
			ձին հեղինակութիւն է
			Տ. — Վ. Պատկանեան-
			ցինը; մնացորդ 12 տողը
			(եր. 246) առանձին, մզ
			անյայտ հեղինակի գործ է:
246	17	Վուլ զուարթ	Վարդ իմ, դու զուարթ,
246	29	Լրաաշէս	Լրտաշէս
248	1	Լրտաշէս	Լրտաաազդ
248	2	Լրտաաազդ	Լրտաշէս
250	4	զրադաշտաց	Օրադաշտայ
250	9	Սիրտացուցանեն	Սրտացուցանեն
250	31	յազգս եւ լեզուս	զազգս եւ զլեզուս
251	7	յլշլթամար	(Յաղթամար (Ճիշդը Լ. Գ. թամար է)
251	22	Որովհետեւ	Որովհետեւ
252	1	զուր մնացիր	զուրկ մնացիր.
254	5	Վօչէն	Վօչեն
258	16	Ինչ ազդ	Ինչ ազդ
259	24	յաղթահար	յաղթահարած
260	34	Սէյանդ	Սէյեադ
263	27	հօտ	հոտ
265	3	իթացած	բթացած
270	10	արդեօք հնարին	արդեօք է հնարին
270	20	Լաադ	Լադ
271	13	Ստկունքըն	Ստկունքըն
271	15	դշխարհիկ	աշխարհիկ
274	32	Թըռէլ	Թըռել
280	6	ակընկորաց	ակընկորած
283	23	դահճին	դահճին
285	22	զհալն	զհողն
287	14	մեռելութեան	մեռելութեան
311	28	սլանայր	սլանայր
328	27	Նոցէր	Նոցեր
334	7	Երդնսւմք	Երդնումք
—	8	Յարարատայ	Յարարատայ

Է Ն	Ց ՝ Շ	Ս Ի ՝ Ը
234	27	ուստեք
336	31	զ'ի առաքինութիւն
338	18	կոբեցին
361	1	մէզ
362	22	երթնում
—	32	երթնում
371	26	Չ. ձեւ
373	25	. . . . .
374	13	. . . . .
375	19	. . . . .
375	23	մեծամուտ
379	22	Ղ'երմըկութեան
—	23	մեկ
380	29	փոլափաշայ
382	22	Չ. գունոյն
384	19	Լաւկեխօսեա
385	4	տիրեցութիւն
388	16	ամօքել
—	19	անուշ
—	21	տառն
—	25	քաղցրաբանիլ
392	19	շարաց
393	12	անէս
394	3	հաւատը
—	6	բարձրանումէս
396	22	քետս
397	14	լալ
398	19	Փանջար աարած fen fenes estré
401	14	աշխարհս
410	14	Երրորդն
411	36	հարկուոր
415	21	դուն
432	2	Երգ 'ի վերայ «Սահման
—	10	որ զձեզ
—	15	Բոպէք
—	16	մթերեւոյ
—	28	Պ ալեան
—	29	կեր
—	—	քիւֆտէ

Ո ՚ Ղ Ի Շ
ուստէք
զմի առաքինութիւն
կոփեցին
մեզ
երդնում
երդնում
Չ. ձեւ
Պ. վ. Պ ափանցի:
Պաղտասար դպիր:
Պաղտասար դպիր:
մեծանուն
Ղ'երմըկութեան
մէկ
քալափաշայ
Չ. գունոյն
Լարեխօսեա
տիրացութիւն
ամօքել
յանուշ
տառին
քաղցրաբանել
շարած
անես
ազգը
բարձրանումես
քետս
լալ
Փանջար աարած, fenestré,
աշխարհս
Երրորդն
հարկաւոր
տուն
Երգ 'ի վերայ բարեկեն- դանի, ըստ եղանակի երգոյն «Սահման
որ ձեզ
Բոպէք
մթերեւոյ
Պ ալեան,
Պէր
քիւֆտէ

Է Ը	Ց ՝ Ն	Յ Ի ՝ Լ	Ո ՝ Ն Ի Ն
433	2	յընպելեաց	յըմպելեաց
—	3	մոլտովցկին	զմոլտովցկին
—	4	Օքպոցկին	Օքիպոցկին
—	6	Օքրմցկին	Օքրիմցկին
—	10	զֆիլեստրն	զֆիլէիտն
—	17	մահուան իւրոյ	մահուամբ իւրով
—	19		Ս. վ. Պատկանեան
435	12	մըրկաւ	մըրկաւ
436	9	եղած	եղած
446	21	ճարը	չարը
—	23	սերըդ	սէրդ
450	27	մաշադի	մաշալի
451	4	գովել	գովելի
462	25	հնումես	հնչումես
465	13	պես	պէս
469	21	մեջ	մէջ
—	23		Պաղդասար գպիր
475	21	Գէպ	Գէպ
477	25	չայասէր ոմն	չ. Լիէքսանդր վ. Լրա- րատեան, ալէքսանդրա- պօլցի, վենետիկու մի- թարեան ուխտէն:
480	12	կանկ	կանգ
—	18	քըրփուան	Փըրփուան
483	10	Ո՝ Տ—Պ.	Ո՝ Տ—Պ.
485	28	Պապոց	Պապայ
—	42	1840—1851	1842—1851
486	5	Գեղգեղի	Գեղգեղեալ
—	24	Չեզ	Չեզ
—	28	դէռ	դեռ
489	25	քոհարեղէն	գոհարեղէն
490	14	հայրենիքդ	հայրենիքդ
491	9	միուսին	միւսին
501	21	. . . . .	չ. Ս. Րթանէս, վենետիկու միսիթարեան միաբանու- թեան, երբեմն Վրիմու հայ կաթօլիկներէ յա- ջորդ:
508	16	1821	1831
—	17	Ներսէս վիճակաւոր	Ներսէսի հակառակորդ
—	18	առաջնորդի հրամանօք	{Յոհաննէս կաթօլիկոս կարբեցւոյ հրամանօք:

Ե Ն	Ց ՝ Շ	Ս Ի ՝ Լ	Ո ՝ Շ Ի Շ
512	9	Ներկարեն	Ներկարեն
516	13	Ս առ աստղի	Ս առ աստղի պէս
520	37	1867	1854
531	5	գայիսոն	գայիսոն
—	13	բաղտիս	բաղդիս
—	15	անմռունջ	անմռունչ
533	10	Հայ	Հայ
535	2	Ժանակ	Ժամանակ
—	13	Հրաժեշտի	Հրաժեշտի
—	31	մոռասցէ	մոռասցի
537	6	երկնայնւոց	երկնայնոյ
—	7	Սայր գովելի	Կոյս գովելի
—	8	ելի	լի
—	18	գերայարգւոյ	գերայարգոյ
—	19	սիրազուն	սիրասուն
—	20	Սայր	Կոյս
—	22	սիրուհի	խկուհի
—	24	Սայր	Կոյս
538	3	Յ. վ. Լամդարեանց	Գրիգոր Վապաստա-
—	5	Յուպը	լեան
—	—	վաղար	Յուպը
539	12	միտքըտ	վեղար
—	34	կեակքիս	միտքդ
540	16	տեսնումէ	կեանքիս
541	18	Հայ	տեսնումէ
542	29	Ո. Տ—Պ.	Հայ
543	20	Յառաջին	Ո. Տ—Պ.
547	19	Ն. Բուդաղեանց	յառաջին
553	7	ճվ եր	Սովսէս Բուդաղեանց:
—	18	պատրան	ճվ եր
559	2	որ ողբ	պատրաստ
561	1	Բարձրելոց	որ է ողբ
563	15	Եղիսեոս	Բարձրելոց
564	7	Սամմադ	Եղիսեոս
—	18	ազալ	Սահմադ
—	20	Վաղբեմէն	ազալ
565	1	քառասուն	Վաղբէմէն
—	21	Լստուածեմէն	քառասուն
570	4	Լսգերան	Լստուածէմէն
580	19	գոչէ	Լսգեպան
			կոչէ

Էջ	8 - շ.	Օ խ - լ.	Ու - շ ի շ.
581	19	Հարկաւ	յարկաւ
585	1	1796	1795
—	3	անունը	անունը Սանուշտկ;
587	26	խրախճանեաց	խրախճանեաց
590	9	Հայերէնից գիտէր,	Հայերէնից, գիտէ.
Ընածք:			
III	36	նվարար:	նվարար, — Հայրապետք:
Վերջաբանութիւն:			
I	22	МЫСЛЬ	МЫСЛЬ)
16	31	կ'սէն	կասեն
22	2	ժամանակակիցքը	ժամանակակիցքս
(Ծանօթութիւն:			
46	18	Վոմե	Վոմե
	19	Սածոնն	Սածոնն

Անի:

ԱՌԱՆՁԻՆ ԾԱՆՕԲՈՒԹԻՒՆ.

Մեր «Քնար և այլական» գրքի տպագրութիւնը արդէն բոլորովին վերջացած էր և տուած կազմարարին, երբ որ, այս սեպտեմբերի 18, հասաւ Պետերբուրգ, Պետտիգորսկ քաղաքից, պ. Վոդոտեանցը: Սորանից իմացանք, որ «Նորգ պանդուխտ պատանեկի, Նիժեռնակ, ծիծեռնակ» (266 երգը, գրքի 498 երեսին), Վէորգ Վոդոտեանցի սեփական հեղինակութիւնն է, գրած 2 յունվարի 1854 թ., Վորպատ; եղանակն առած է Նաշկիրեցւոց «Սակլաչկա, մակլաչկա (լաստափայտ)» երգի եղանակիցը, որ Վոդոտեանցը լսել էր Վորպատ եկած բաշկիր պատերազմողներից: Լշտարակ բառը այս երգի մէջ, որ շատերին կարծեւ տուեց թէ երգի հեղինակն է Ներսէս V (իբրև աշտարակցի), կամ հանգուցեալ Լսկարեանցը (թէպէտ վերջինը վաղարշապատցի էր), Վոդոտեանցը գործ է ածել ոտի համար միայն:

Վէորգ Լստուածատուրեան Վոդոտեանցը ծնաւ 1830 թ. 18 փետրվարի, Սիմֆերոպօլ; սկզբնական ուսումնն ստացաւ Սիմֆերոպօլ; տիրացուի մօտ, յետոյ արքունի ծխական վարժարանում, յետոյ գիմնազիայում; 1842—1848 թ. Սոսկվայի Լազարեանց ինստիտուտումը; 1848—1851 թ. Պետերբուրգի գեղարուեստից ճեմարանում; 1853—1859 թ. Վորպատեան համալսարանում:

266 երգի վերջի երկու տունը, հեղինակը փոխել է այսպէս.

Շուտով սառ հողի տակ
Կը պառկեմ այս տեղ մէննակ,
Թողնելով հօրս սրտում
Միշտ ցաւալի յիշատակ:

ՎԵՆ, սիրուն ծիծեռնակ,
 Զեռացիր, գնա արագ,
 Վէպ՝ հայոց աշխարհը,
 Կնած տեղս Լճտարակ:

Պ. Պողոսեանցը հաղորդեց մեզ երկու յետագայ երգեր.

1

Կրամբամբուլի:

(Թարգմանութեան)

Կրամբամբուլի պատուական օղին
 Լճենին լաւ ծանօթ է,
 Երբ ատող ուսանողին
 Ղճմարիտ շատ ամօթ է:
 Լճա՛ ինչի իմ պատուելի
 Ես սիրումեմ կրամբամբուլի,
 Կրամ, բիմ, բամ բուլի, կրամբամբուլի:
 Ի՞նչ որ ճանապարհին սոված
 Ստենեմ ես մէկ իջեան,
 Կերակուրը կողքի թողած,
 Կուգեմ շուտով խցահան.
 Սէկ էլ տեսար թին, թին, թին, թին,
 Կածուի շիշեց կրամբամբուլին,
 Կրամ, բիմ, բամ, բամբուլի, կրամբամբուլի:
 Ի՞նչ պատահամբ իմ գրպանը
 Փողերիցը թեթեւցաւ,
 Բուրդ է պարտատէրի բանը,
 Բայց ես չունիմ իսկի ցաւ.
 Որովհետեւ փող էլ չըլլի,
 Պարտքով կառնեմ կրամբամբուլի,
 Կրամ, բիմ, բամ, և այլն:
 Լճս միտքն է ամեն ժամանակ
 Զօրս նամակներու մէջ.

Յետոյ կանես քէֆ ու հանաք,

Նախ ուսմանդ արա՛ վերջ.

Ետեմա՛ ըսւ ե շուտ էլի

Ես խմումեմ կրամբամբուլի,

կրամ, բիմ, բամ, ե այլն:

Թէ որ լինիմ հիւանդ պառկած

Եւ ինձ մօտ բժիշկ բերեն,

Ու նա ասի. տես հեռի կաց

Ոգեղէն խմիչքներէն,

կասեմ. պարոն, ինչ որ ըլլի

Ես կը խմեմ կրամբամբուլի,

կրամ, բիմ, բամ, ե այլն:

Եթէ Նազըլուս ինձի խաբի,

Ես չեմ անիլ իսկի դարա,

Իսկի արտսուռք էլ չեմ թափի

Եւ կստեմ նորան հանդարտ.

Եւ ժամ քո տեղ իմ նազելի

կը սիրեմ ես կրամբամբուլի,

կրամ, բիմ, բամ, ե այլն:

Եթէ մէկ օր ես լինէի.

Թագաւոր ծիրանակիր,

Նոր պատուանշան կը հիմնէի

Սրան էլ այսպէս մտկագիր.

«Ենհոգս, ուրախ, իմ սիրելի,

կոնծիր դու միշտ կրամբամբուլի»,

կրամ, բիմ, բամ, ե այլն:

Իսկ որ, կեանքիս վերջի ժամին,

Տեսնեմ ես հոգեհանիս,

կ'ասեմ. գիտեմ այս անգամին

Եկելես որ ինձ տանիս,

Բայց նախ արի, իմ պատուելի,

կոնծենք մէկ մէկ կրամբամբուլի,

կրամ, բիմ, բամբուլի, կրամբամբուլի ¹⁾:

1) Եւս երգի միւս թարգմանութիւնը (Վ. Տ—Պ. Պատկա-
նեանինը) տես երգարանի 359—360 էջերը:

Եւ հայոց ազգին մէկ բան եմ ուզում,
Եւ այդ մէկ բանն է—հիմնաւոր ուսում:

Հայոց երգերը, սէրն և գինին
Ս'եր շրջանիցը անպակաս լինին;
Լպրինք պարզ սրտով, միաբան, ուրախ,
Ս'իայն չար բանից ունենանք մենք վախ:

Եղբարք սիրելիք, մեր սրտերու մէջ,
Ինչպէս երկնային արեգակ անշէջ,
Թող պահէ հաստատ Երկնային Տէրը
Լնդին հայրենեաց բոցավառ սէրը:

Կեցցէ՛ մեր հաւատ, երգենք միաբան,
Ս'եր ազգայնութեան միակ պահապան,
Վորա մոռացող, ուրացող հային
Լնուանենք ընկեր մատնիչ (} ուղային:

Կեցցէ յաւիտեան մեր գանձ թանգագին—
Ս'եր հայոց լեզուն քաղցրիկ նորածին,
Թող նա զօրանայ, ծաղկի և աճի
Լպահովութեամբ Լստուծոյ աջի:

Հայոց երգերը, սէրը և գինին
Ս'եր շրջանիցը անպակաս լինին;
Լպրինք պարզ սրտով, միաբան, ուրախ,
Ս'իայն չար բանից ունենանք մենք վախ:

Նօանօթ. Վրբի յառաջաբանութեան ա երեսի և տողի երկրորդ
բառը «արտայայտում է» պիտոյ է լինի:

19 184

184

ԳԻՆԸ, տես յառաջարանութիւնն Ի և ԻԴ, երեսը: